

પુસ્તક ૬૩ થું]

[અંક ૧ લે.]

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

જાન્યુઆરી, સને ૧૯૨૪.

અનુક્રમણિકા

વિષય.	પૃષ્ઠ.
અભિવેષ	૧
કવિતા ..	૭
ગુરુપદ્મ ગૌરવ	૯
માવલોપ ટાપુતો પ્રાચીન ઇતિહાસ	૧૩
બુગોળ...	૧૭
કાળીપત્ત બોકોતી માતૃભાષાનો મવાદ	૨૦
દેશસર્ગ	૨૨
મગકાની જાહેરખબર...	૨૮

કેળવણીખાતાના દુકમથી

તત્ત્વી અને પ્રકાશક (જાન્યુઆરી, ૧૯૨૪ થી)

કૃષ્ણલાલ મુરજરામ વડીલ, M. Ed. (Leeds), L. L. S.,

એન્યુકેસનન ઇન્સપેક્ટર, કિતાર બાગ, અમદાવાદ

(સર્વ હક આધીન રાખ્યા છે)

* મો અમંગિદહ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પાયાનુ ગુણાન અમીરખાન વડીને લાધ્યુ.

૬ મી-ગાપુર રોડ અમદાવાદ.

સૂચના.

૧. આ માર્ગિકમાં-જપાતા અન્ય વેપકોના લેખ માથે અમુક મળતો પણ હોય તેઓએ એમ વાનકોએ માનવું નહિ

૨. પત્ર સમ્બંધી લખાણ-એન્ટી તરફ મોકલવું જાવવા મોકલવા નું લખાણ કાગળની એક બાજુએ ચોટ્ટે અક્ષરે લખવું જાવવા યોગ્ય લાગશે તો જપાશે, નહિ પસંદ કરવા તેમ ટિકિટ મોકલી હશે તો પાછું મોકલવામાં આવશે

૩. લેખકને ઉત્તેજન-પ્રિયો લખી મોકલનારાની પૈમા લેવાની ખુદી હશે તો પ્રથમનીજ ખચર આપેથી દર જાપેને પાને પુનના પ્રમાણે ૩ ૧) સુધી આપનામાં આવશે ચચંપન માટે કંઈ આપનામાં નહિ આવે

૪. લવાજમ-વરસ એકનો રૂ ૧-૮-૦ દપાલ ખર્ચ સાથે અમા ઉપી વિદ્યાર્થીઓ માટે ૦-૧-૦, દુકા અકના રૂ ૦-૨-૬, પોસ્ટજ ૦-૦-૬ જુદું

૫. મનિઓર્ડર-રૂપી પર ગામ કે શહેરનું ઠેકાણું રજૂ લખવું તેમજ ત્યાં એકથી વધાર નિગાઓ દોષ તો નિર્સાળનો નગર તથા ગાળા પત્ર ઓફિસ તરફથી અપાઓલા સરનામાના લેમલ ઉપરનો નખર લખવો

શહેરખપરના લાવ.

મુદત.	પેન્.		
આખું વર્ષ	આખું	અર્ધ	૫૧
	રૂ ૬૫૩	૩૪૩	૨૦
૭ મામ	રૂ ૩૫૩	૧૮૩	૧૨
ત્રણ મામ	રૂ ૨૦૩	૧૦૩	૭

જુદું છપાવવાનો દળ.

દર નવું લીટીએ રૂ ૧-૨-૦

ગખ્યા ૭

આ પત્ર સાથે કોઇ પણ હેડ-લીન વહેચવામાં આવશે નહિ.

૬. શાળાપત્રમાં-આપેલી ખાનગી શહેરખપરમાં જણાવેલી ચોપ ડીઓ ખાતાએ મળુર દરેલીજ દોષ એમ લખેશ હોય નથી માટે દરેકને મહત્તુ દરેલી તરીકે ગણુરી નહિ

૭. શાળા પત્રનું વરસ જન-મુઆમિથી ઉમેખજ સુધીગણનામાં આવે છે માટે વરસની વચમાં જે મારક બધ થયા માગતા હશે તેમની આગેથી જોટલા અકો તેમને મળ્યા હશે તેટલાની છૂટક અક લેખે કિમત લેવામાં આવશે

તત્રી.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૬૩ મું.

જાન્યુઆરી મસે ૧૯૨૪.

અંક ૧ લો.

અગ્રણેષ.

ગત વર્ષનું અવલોકન.

૧૯૨૩-૨૪

વસ્તુ માનને ઈતિહાસ છે. ઇતિહાસ એ ભૂત, ભવિષ્ય, અને વર્તમાન સમયનું લૌકિક જીવન છે; જીવનમાં હેતુ છે. કુદરતના આ ગુપ્ત અને ઘાતિત નિયમાનુસાર 'શાળાપત્ર'નો આ અંક પોતાના ઐતિહાસિક કાળના નૂતન વર્ષની મહિમાજાના પ્રથમ મણકા તરીકે ભૂત અને વિવેકી વાચકોની પોપક દ્રષ્ટિપથે પડે છે. મનુષ્યજીવનના મુકાબલે એનું વયપ્રમાણ જ્ઞેતાં એને 'વયોઋદ્ધ' કહી શકાય, પણ મનુષ્યના માનસિક ઉત્કર્ષની અગાધતા જ્ઞેતાં એને હમેશાં 'બાળ' જ ગણવું વધારે હિચિત લાગે છે. એ પત્રની નિઃસીમ આયુષ્ય ઇચ્છી મનવર્ષની સમાલોચના કરતા અનૌચિત્ય ઉપસ્થિત નહિ થાય એમ અમે ધારીએ છીએ.

શાળાપત્રનું ૬૨ મું વર્ષ પુરું થયું છે, અને ૬૩ મા વર્ષના આદિ-મણકા તરીકે તેને રજુ કરતાં અમેને આનંદજન થાય. આ માસિકમા વર્તમાન સમાચારને સ્થળ તો નજ દોષ્ટ શકે એ સ્વાભાવિક છે. પ્રાથમિક શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીવર્ગને ઉપયોગી એવા વિષયોજ આ પત્રમાં ગર્યાય છે, અને તેથી જનસમાજના બૌતિક જીવનના સ્પૂર્ણ આનંદને પોષુ આપી શકાય નહિ. પણ શિક્ષક અને શિષ્યવર્ગ સ્વકર્મનિષ્ઠ રહી જનતાનું કલ્યાણ કેમ સાધી શકે તે જતાવવાના હેતુથીજ તેમાં તેવા વિષયોને સ્થાન આપવામાં આવે છે. સ્પષ્ટ રીતે કહીએ તો મનુષ્યના બહુવિધ

તાઓને અમો સ્થાન આપીએ છીએ અને તેથી ટ્રેનિંગ કોલેજના વિદ્યાર્થીઓની કૃતિઓને પણ આનંદથી સ્વીકારીએ છીએ.

નીતિ વિનાનું જીવન નિરામય નીવડી ન શકે એ જાણીને અમો નીતિપાઠ, વાર્તા, શિક્ષણ, વગેરે લેખો વિદ્યાર્થીઓને નીતિમાર્ગે વાળે તેવા હેતુ તેનો સ્વીકાર કરીએ છીએ.

અંધકર્તાઓ તેમજ પ્રકાશકો તરફથી અમોને સૂચના મળ્યા પ્રમાણે તેમના તરફથી આવેલાં પુસ્તકોની યથાવકાશ અને યથાશક્તિ સમાલોચના તેમજ નોંધ દર્શાવ આનંદથી કરીએ છીએ; અને તેઓનો ઉપકાર પણ માનીએ છીએ.

પ્રખ્યાત સાહિત્યકારો અને કેળવણીકારો તેમજ સમાજસુધારકોનાં ખેદજનક અવમાનની નોંધ લેતા, અમોને સહેજે દુઃખ પ્રસંગ આવે ખરો પણ નોંધ રૂપી શ્રાદ્ધાન્તરી અર્પણે અમો સંતુષ્ટ રહ્યા છીએ.

કેળવણીને લગતી માહિતીઓ આ માસિકમાં ન અપાય તો તેટલી ન્યૂનતાજ જણાય, અને તેટલા માટે સામાન્ય વિષયો, જેવા કે:—ઇલાકાની કેળવણીના રિપોર્ટનો સર્વર, વર્નાક્યુલર ફાઇનલની પરીક્ષામાં માત્રમ પડતા દોષો, ઈ. સ. ૧૯૨૩ ની સાલનો પ્રાથમિક કેળવણીનો કાયદો, વગેરે ઉપયોગી બાબતો અમોએ આ પત્રમા વાચકની જાણ માટે આપી છે.

વિશેષમા 'બાળદૂત' ની, વૃત્ત ઉત્તમ યોજનાનો પરિચય આ માસિકમા કરાવ્યો છે અને તેથી શિક્ષક અને શિષ્યવર્ગ સેવાભાવની ઉચ્ચતા તેમજ ઉચ્ચ ચારિત્રની આવશ્યકતા સહેજે સમજશે એવી આશા રાખીએ છીએ.

વળી અમોએ આ પત્રમા પ્રેમચંદ રામચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજના સંગીત શિક્ષકની મદદથી શાસ્ત્રગાજાની કવિતાઓના છંદના જ્ઞાન ઉપરાંત ગંગો યગ્ય નદી કરેલા છે તે આપેલા છે, અને હદો અને રાગોનું સ્વર બંધાવણ (નોટેશન) પણ આપેલું છે. આથી શિક્ષક તેમજ શિષ્યવર્ગને તે ઉપયોગી થઈ પડશે એટલું જ નહિ પણ હદો તથા રાગો એક સરખી રીતે ગાઈ શકાશે અને ગાવામા સ્વરભંગ કે વિષમ સ્વરગાન થવાનો સંભવ નહિ રહે એમ અમો ધારીએ છીએ.

લેખકોને તથા પત્રવ્યવહાર કરનારાઓને બે બોલ.

આસપાસના પ્રદેશમાંથી વહો આવતાં ઝરણો વડે જેમ સર્વાંગે વેલિસરની તેમ લેખકોના લેખનપ્રવાહ વડે આ પત્રની સમૃદ્ધિ અને

સૌંદર્ય ટકી રહ્યા છે. બે કે અમારે ખેદપૂર્વક જણાવવું પડે છે કે મમર્થ
 કે અન્ય વિદ્યાવિનાશકોની કૃપાકટાક્ષમા તો આ પત્ર આવતું
 નથી, તોપણ એરા મહાપુરુષો જનતાના ક'માણ અર્થે પોતાના
 જીવના પ્રમાણ સગળ જાણામા આપે એમ અમે અતઃકાળપૂર્વક ઇચ્છીએ
 છીએ. વિદ્યા સ્વાર્થે દુઃખ પમર્થે વિગેય ગોને છે એમ દેવેવાની જાણ
 ન હોય, હતા વારંવાર અમેને નિશ્ચયવર્ગ, વિદ્યાર્થીવર્ગ, તેમજ અન્ય
 જગતે જોએ કેળવણીમા અને જનમમાગતા હિતમા રસ લે છે તેઓ તમ્મથી
 આ પત્રને લેખો હાગ તે ઉત્તમન ગણ્યે જાય છે તેને માટે અમે તેના
 જુલ્મી, છીએ. જુલ્મગનમા તેલ નિહાન લેખકેની ખોટ નથી હતા આ પત્ર
 તેમની પ્રગાંઠા ઝીલવાને નમર્થ ન હોય એમ ધારીએ તો પણ બે તેઓ
 હાગે તો જાનની કામગ ધાગ વડે આ પુનને નિરોધ પ્રત્યુપિત કરી શકે ખરા.
 આ પત્રનો ફેલાવો મુલોપકાંક છે તેથીજ વિદ્યાન વર્ગ આ પત્રદારા પણ
 મેળવણીના અને જનહિતના હાગમા જેવાના હિતમા આપે એમ અમે
 ઇચ્છીએ છીએ. પ્રાથમિક કેળવણીનો પાંચ એવા મુદ્દા અને મહારી જ્ઞાન
 વડે વધારે પાકો ચણાય અને તેના ઉપર પૂજનત્વની મુદ્દા ધમારત ચણાય
 એથી નિગેય હાળ આ પત્ર કયો આપી શકે ' અમે તો મર્મથા ઇચ્છીએ
 છીએ કે માદાર નર્ગ પણ પ્રાથમિક શિક્ષણની સુવાચણમા અને શુદ્ધિમા
 પોતાના લેખોવડે આ પત્રહાગ લાગ લે

અનુભવી શિક્ષકો અને ગામડાઓની માણતા વિધિવિધ અનુભવો
 ધગવતા ઉપયુગી સારોમે અને આ. ઉપયુગીઓ પણ લેખોદારા શિક્ષણમા
 મુધારો વધારો કરી શક, અને તેટલા માટે તેમના તમ્મના લેખોની આજ્ઞા
 ગમ્ખીએ રહેરતા ગિહિત કરતા ગામડાના ગિતકોને કુદગ્તના નિરીક્ષણનો,
 અને તેની જ્ઞાન ચમત્કૃતિઓનો નિગેય પમિયય હોય એ સ્વાભાવિક છે,
 અને તેથી કુદગ્ત, ખગોળ, પ્રાણી વર્ગ વગેરે વાગ્મતમા અમુચ જન મેવા
 તેઓ કરી શકે

મામાન્ય રીતે આ પત્રમા શિક્ષણ ગાત્રીની દ્રષ્ટિએ ઉપયોગી થાય
 એરી દ્રષ્ટિથીજ લેખો લખાય એવો અમારો આગ્રહ છે. ગત વર્ષમા ગણિત,
 ખગોળ, ઇતિહાસ, ભૂગોળ વિજ્ઞાન, કુદગ્ત, વગેરે વિષયો પત્રને લેખો
 મળ્યા છે ખગ, પણ અમે તો તેથી મ'તો પામીએ નહિ. લેખો વધારે
 હિંચા પ્રદારના, અનુભવથી લખાએવા અને તેથી શિક્ષણમા ઉપયોગી એવા
 લેખો આ પત્રમા વધારે પ્રમાણમા બેવા ઇચ્છીએ છીએ.

કવિતા.

માતૃપિતાની ને પ્રજાઓ, અંતર હી વિશાળ,
 અતુકરણ શક્તિએ કરીને, બાળક મમજી જાય રે, ઓ બાળ.
 જાત્યવચ્ચામા ને જોયુ તે, સ્મરણ કરે મન માય,
 તે અગ્નિમા સંબંધીનો જો, ઉત્તમ આદર્શ હોય રે, ઓ બાળ.
 તેના હૃદયમા કલ્પવૃત્તિનું, પ્રાણય જોયા જાય,
 તેથી કરીને નિર્જીવ વસ્તુ, સજીવ માની લેવાય રે; ઓ બાળ.
 ઉમ્મર થતા વિચારશક્તિ, આવે હૃદય મોજીય,
 તેનો ઉદ્ભવ થતા પહેલા ઈશને આર્થીન થાય; ઓ બાળ.
 તર્ક, વિવેકની મદદ વડે, નવા અતુમાન થાય,
 તેનું સમાધાન કરવા માડુ, અનેક પ્રજા પૂજાય રે, ઓ બાળ.
 બાળપણના શિક્ષકે તેનો, સ્વભાવ અતુસંગી,
 તેને ગમતું આવે તેથી, અજ્ઞાન દૂર કરાય રે, ઓ બાળ.
 અવગુણો ટાળી મદગુણો આપી, ઈશનું મૂળ કદાય,
 સ્પર્ધાની લાગણી ઉત્તેજીત, સ્વ-પરનો બેદ કદાય રે, ઓ બાળ.
 આવી રીતે બાળશક્તિમા, શક્તિનો વિજય થાય,
 આગળ જતા તે શક્તિએ, ઉચ્ચ મનુષ્ય લેખાય રે, ઓ બાળ.
 મે. મ. ફી. ફે. ફો. ના લેડિ મુપરિન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ માન્યુટે.)

બાળ પ્રાર્થના.

(ઈલ.કાના મ્લઠ્ટ કમિશનરે મજુર કરેલુ સ્કાઉટ ગીત)

પ્રાત કાળે ઉદય અગ્ને, હિંદને ભાગ્ય જાનુ,
 તેરે લાગે, શિશુહૃદયમા, તેજ ચીકું અતેરુ.
 આશા આપે, નવ યુગ તણી, દિવ્ય સ્પર્શ તણીને
 કેવા દીમે, નવ પ્રગતિમા, જાલના મડલો એ,
 કેવા આ સૌ, નિજ કૃતિ કરે, બાળકો મડલોના,
 જોભાનીને હૃદયકુસુમે, શ્વેત મદગુણ રંગ,
 જેથી આપે, નિજ કુવતણી, કીર્તિ ચાથે હમ ગ
 ને માયેના, મૃદુલ હૃદયે, હર્ષ માતા પિતાના.
 માગુહું ના, ધન પિલાવલુ, ગાડી ના ઘોડવાની;
 ના ના માગુ, જન ગૃહ વિષે મોટો દોડતી ના

માયું છુ, કે શિશુમન કદી રે ન લૂખ્યા ન મુએ,
ઉડે તામ્ર, દિવસ કરવા, લોકમેવા સવારે.
સાથંકાલે, સરસ ગગને, રંગ ગેરંગ પૂર્ણ,
પંખી ઉડ્યા, નિજ નિલયને, ગાન મીઠું કરતા.
જો જો આ શ્રી, મધુર પ્રસરે બાલમેવા સુવાસ,
બાકી ના કે હૃદય કરતો નાથ તું જ્યાં નિવાસ.

ગુરુપદનું ગૌરવ.

(વિષયક:—માસ્તર નાથાલાલ મુ. બ્રહ્મભટ્ટ, આસિ. માસ્તર, ખંભાત.)

શિક્ષકનું સ્થાન, તેના ધર્મો, અને તેનું વર્તન.

માતૃ દેવો ભવ, પિતૃ દેવો ભવ, આચાર્ય દેવો ભવ. (ઉપનિષદ)

ઉપરનો અર્થ એવો છે કે માતા, પિતા, અને આચાર્યને દેવ જેવા ગણો. ગુરુની પદ્મી માઆપના જેવીજ છે. ભૂવિધ્યની પ્રજા સારી કે નફારી નીચે તેનો આધાર બાંધ્યા તેના પર હોવાથી તેનું સ્થાન ધણું ઉંચું છે. ઇંગ્લેન્ડના એક જાણીતા શુરુ મિ. આર. બોર્ડિસન એક પ્રસંગે કહે છે, કે “હે શિક્ષકો, તમારો ધર્મો ઉત્તમ છે, તમારું સ્થાન ક્યાં છે, એ વિશે તમેએ કદા ઉડો વિચાર કર્યો હોય એમ લાગતું નથી. ગમે તે હેતુથી તમે એ ધર્મો માથે લીધો હોય, તોપણ એ સર્વોત્તમ છે એ કદી ભુલશો મા.” પ્રાચીન ગ્રીક વિદ્વાન પ્લેટો કહે છે, કે “શિક્ષણશાસ્ત્ર અને તેને લગતા વિષયો કરતાં વધારે ઉંચો, વધારે ઉમદા, અને વધારે પવિત્ર વિષય મનુષ્ય ધારી શકશે નહિ.” મનુષ્યમાં મનુષ્યત્વ વિભાજનથી પ્રાપ્ત થાય છે. એ વિભાજન આપવામાં શિક્ષણશાસ્ત્ર ઘણી મદદ કરે છે માટે તેને પ્લેટોએ ઉત્તમ ને પવિત્ર માન્યું છે. જ્યારે આમ છે ત્યારે શિક્ષકનો ધર્મો પણ ઉત્તમ ને પવિત્ર છે એમાં શો સંદેહ? સારાંચ એ કે શિક્ષકનો ધર્મો બીજા કોઈ પણ ધર્મથી ઉતરતો નથી એટલુંજ નહિ, પણ સર્વથી ઉત્તમ છે; અને એજ કારણથી તેનું સ્થાન પણ ઘણું ઉંચું છે,

શિક્ષકના સ્થાન સંબંધી જો સંપૂર્ણ હકીકત આપવા માગીએ તો તે સંબંધેજ એક મોટો નિબંધ લખી શકાય; પણ આ વિષયના વિવેચનમાં મારણૂત જરૂરી બાજતનુંજ વર્ણન જોઈ હવે આપણે આપણા મુદ્દા તરફ વળીએ.

શિક્ષકનો ધર્મ એ સેવાધર્મ છે, અને સેવાધર્મ એ મહાન યોગી-
એને પણ અગમ્ય છે, તેમજ તે ઘણો ગહન છે.

સેવા, (સ.) સેવ્ ધાતુ ઉપગતી ઉપસ્થિત ચએયો શબ્દ છે. તેનો
૩૬ અર્થ પૂમ થાય છે, પરંતુ યૌગિક અર્થ સેવના કરી, એ પ્રમાણે
થાય. આથી સેવાના મુખ્ય બે ભાગ થઈ શકે. સ્વાર્થ સાથે પરમાર્થ
વૃત્તિથી એવો ધધો કવો કે જેમા આપણું તેમજ અન્યનું હિત સચવાય
આ એક પ્રકારની સેવા. અને સ્વાર્થ સહિત પરમાર્થવૃત્તિના કાર્યો કરવા
તે બીજા પ્રકારની સેવા

આથી સમન્વય છે, કે શિક્ષણ એ એક સેવાજ છે, કારણ કે તેમા
સ્વાર્થ સાથે પરમાર્થ રહેલો છે, હવે તેમા પરમાર્થ કેટલે અર્થ રહેલો છે.
તે સંબંધી આપણે વિચાર કરીએ.

માગ ગિરજાથી પ્રગ્ભા જોગ્ય કેળવણી નિજવાથી મનુષ્ય આવે
છે. પરિણામે એ પ્રગ્ભરે દેશ તથા રાજ્યની આબાદી વધે છે, ઉપરાંત
દેશાદ્યનું પ્રથમ પગથીઈ જ્ઞાનજ્ઞાન, એ સારા શિક્ષણના પ્રભાવથી પ્રગ્ભા
પૂર નેસમા વહે છે, ને એજ જગથી બીજી પગથીઈ દ્રવ્યબળ પણ સધાય
છે. પરિણામે આમ પ્રત્યક્ષ તો નહિ પણ પરોક્ષ અત્યુત્તમ દેશસેવા પણ
એક સારા શિક્ષકથી થાય છે. આજ કારણથી શિક્ષકનો ધર્મ એ સેવા
ધર્મ ગણવામા આવ્યો છે

અગાઉ આપણા દેશના ઋષિમુનિઓ સેવાનુ સપૂર્ણ રહસ્ય સમજતા
હોવાથી તેઓ કોઈ પણ જાતના સ્વાર્થ વિના હનરો મુખાવ શિષ્યોને
યોગ્ય વિદ્યા આપી કુવપતિ કહેવાતા. હિંદના પ્રાચીન ગૌરવ માટે આપણે
જે આભિમાન ધરાવીએ છીએ તે આજ સેવાના પ્રતાપને આભારી છે.
હાલ ઇંગ્લાંડ, જાપાન, અમેરિકા, વગેરે પશ્ચિમના દેશો પણ આજ બજાથી
(વિદ્યાબજારથી) પોતાના ગૌરવને વધારી શક્યા છે એ નુવિદિત છે. પરંતુ
આપણા દુર્ભાગ્યે કાળમજે કરીને આપણા દેશમા જમાના માથે જનઅવબાવ
પણ બદલાયો ને તેથી શિક્ષણ સંજ્ઞથી ઉચી ભાવના નષ્ટ થઈ છે અને
તે જગ્યા વ્યર્થજ્ઞાતએ લીધી છે

એતો ખરૂં છે કે જે ધધામા સૌથી ઉચ્ચ કામની અપેક્ષા રાખવી
ને તે ધધો કનરને સૌથી નીચો પગાર આપવો એ પણ આ જમાનાની
એક વિચિત્રતા છે; પરંતુ ઉપરની બાબત જો સમજવામા આવે તો
શકણા ગુવાના કારણ ધણા એવ્ય થશે. પરિણામે પ્રજાની ને પ્રગ્ભરે રાજની

આબાદી થયે શિક્ષકોની પણ આમાદી થશે. આ કાળોથી વર્તમાન કાળના શિક્ષકો ને સતોપ ગખી સાધુવૃત્તિવાળા થઈ પોતાનો ધર્મ બરાબર અદા કરશે તો શિક્ષણ એ સેવાજ છે એ સૂત્ર જનમમાજની નજરમાં તરી આવ્યા વિના રહેશે નહિ. નેકે પેમા વડેજ કિમન આકવાના આ વર્તમાન કાળમાં તેણે બનવું અવશ્ય છે એમ મમજ ગમ પ્રમ બને શિક્ષકોની ઉન્નતિ તમ્મ ઘટવું લક્ષ આપમે તો શિક્ષણનું ખરૂં અરૂપ પ્રકાશમાં આવ્યા વિના રહેશે નહિ.

એક ઉત્તમ શિક્ષક પોતાના ઉત્તમ શિક્ષણ ને ઉત્તમ ચારિત્રમળથી દ્વારે તો નામદાર સરજોરને દય મોલીસનો ખર્ચ બચાવી શકશે. એનું ઉત્તમ દ્રષ્ટાત નેણુ ટોચ તો પ્રાચીન કાળમાં મેગેઝિયાનમે દિંદ માટે લખેલી નોંધ જુઓ. તે લખે છે કે તેના કાળમાં હિદ્દો દરેક શહેરી સદ્વર્તન ગખતો ને કાઢને પોતાને બારણે તાણું વાસવાની જરૂર પડતી નહિ. જ્યારે આમ છે, ત્યારે હાલના શિક્ષકો પોતાનો ધર્મ બરાબર સમજ તે પ્રમાણે વર્તન કરે તો તેઓ ધર્મોપદેશકો કરના શુ ઓછુ કાર્ય કરી શકે ? આમ દેશના અબ્યુ-દયમાં ધર્મોપદેશકો અને નેન્ય સુવાચકો કળતા શિક્ષકો વધારે મારો લાભ લઈ ઉત્તમ દેશમેવા કરી શકે છે એ વાત નિસંશય છે.

ઉપર બતાવ્યું તેમ શિક્ષકને પોતાનો સેવાધર્મ જગત-સાચવવાને માટે કેવા શુભોની જરૂર છે, એ સંજ્ઞાથી આપણે હવે વિચાર કરીએ.

પરમકૃપાળુ પરમાત્માની આ અદ્ભુત રૂઢિમાં એવા અમંજ્ય મનુષ્યો લેવા છે કે જેઓ પોતાની યોગ્ય ફરજને સમજતા નથી અને તેથી પોતાના યોગ્ય કુદુખીજનો ને દષ્ટ મિત્રો ને બાદ કરતા તેઓનો મર્વ માધારણ જન-સમાજની સાથે કાલ પણ સબધ હોતો નથી.

જે પુરખ પોતાની ફરજને બરાબર સમજ તે ફરજને યથાર્થ અદા કરવા માટે તેના ધર્મને અનુસરતું ચારિત્ર રાખે તેજ ખરેખરો સંપૂર્ણ છે, માટે હવે આપણે આપણી ફરજને અગે કેના પ્રકારના વર્તનની-ચારિત્રની-જરૂર છે તે જોઈએ. અને એ અગે જે શુભો જરૂરના છે તે લઈએ.

૧. કર્તવ્યપ્રમથણતા—જે કાર્મ વિચાર કરીને કે વિચાર કર્યા વગર માથે લીધુ તો તે ઉદ્યોગથી અને ખંતથી પૂરું કરવું જોઈએ. આમ કરવાથી મન મદા મંતુષ્ટ મે છે.

શિક્ષકનો ધર્મ એ સેવાધર્મ છે, અને સેવાધર્મ એ મહાન ગુણ-
જ્ઞાને પણ અગમ્ય છે; તેમજ તે ધણી મહન છે.

સેવા, (સ.) સેવ્ કાતુ ઉપરતી ઉપરિથન થએલો શબ્દ છે. તેનું
૩૬ અર્થ પૂજા થાય છે, પરંતુ યૌગિક અર્થ સેવના કરવી, એ પ્રમાણે
થાય. આથી સેવાના મુખ્ય બે ભાગ થઈ શકે. સ્વાર્થ સાથે પરમાર્થ
વૃત્તિથી એવો ધર્મ કરવો કે જેમા આપણું તેમજ અન્યનું હિત સચવાય
આ એક પ્રકારની સેવા. અને સ્વાર્થ રહિત પરમાર્થવૃત્તિનાં કાર્યો કરવા
તે બીજા પ્રકારની સેવા.

આથી સમજાય છે, કે શિક્ષણ એ એક સેવાજ છે, કારણ કે તેમા
સ્વાર્થ સાથે પરમાર્થ રહેલો છે, હવે તેમા પરમાર્થ કેટલે અંશે રહેલો છે.
તે સંબંધી આપણે વિચાર કરીએ.

સાગ શિક્ષણથી પ્રજામા જોગ્ય કેળવણી નીવડાવી મનુષ્ય આવે
છે. પરિણામે એ પ્રજાવડે દેશ તથા રાજ્યની આબાદી વધે છે, ઉપરાંત
દેશાદ્યનું પ્રથમ પગથીકે રાજનૈય, એ મારા શિક્ષણના પ્રમાણથી પ્રજામા
પૂર નેસમા વહે છે, ને એજ બળથી બીજું પગથીકે કચ્ચમળ પણ સધાય
છે. પરિણામે આમ પ્રત્યક્ષ તો નહિ પણ પરોક્ષ અત્યુત્તમ દેશસેવા પણ
એક સારા શિક્ષકથી થાય છે. આજ કારણથી શિક્ષકનો ધર્મ એ એવા
ધર્મ નણવામા આવ્યો છે.

અમાઠ આપણા દેશના અધિમુનિઓ સેવાનું સંપૂર્ણ રહસ્ય સમજતા
હોવાથી તેઓ કેઈ પણ જાતના સ્વાર્થ પિના હજારો સુપાત્ર શિષ્યોને
જોગ્ય વિદ્યા આપી કુલપતિ કહેવાતા. હિંદના પ્રાચીન ગૌરવ માટે આપણે
જે આજમાન ધરાવીએ છીએ તે આજ સેવાના પ્રતાપને આભારી છે.
હાલ ઇંગ્લાંડ, જાપાન, અમેરિકા, વગેરે પશ્ચિમના દેશો પણ આજ બળથી
(વિદ્યાબળથી) ચેતાના ગૌરવને વધારી રહ્યા છે એ સુવિદિત છે. પરંતુ
આપણા દુર્ભાગ્યે કાળબળે ર્દેને પ્રાપ્ત દેશમાં જમાના સાથે જનસ્વભાવ
પણ બદલાયો ને તેથી શિક્ષણ સંમન્ને ઉચી ભાવના નષ્ટ થઈ છે અને
તે જગ્યા સ્વાર્થવાદએ લીધી છે.

એતો ખરૂ છે કે જે મધ્યમા સૌથી ઉંચા કામની અપેક્ષા રાખવી
ને તે ધર્મ કરનારને સૌથી નીચો પગાર આપવો એ પણ આ જમાનાની
એક વિચિત્રતાતો છેજ; પરંતુ ઉપરની બાબત જો સમજવામા આવે તો
રાદણા રાવાના કારણ ધણી ઓછા થશે. પરિણામે પ્રજાની ને પ્રજાવડે રાજાની

આખાદી થયે શિક્ષકોની પણ આખાદી થશે. આ કારણોથી વર્તમાન કાળના શિક્ષકો ને સંતોષ રાખી સાધુવ્રતિવાળા યર્ધ પોતાનો ધર્મ જરાજર અદા કરશે તો શિક્ષણ એ સેવાજ છે એ સૂત જનસમાજની નજરમાં તરી આવ્યા વિના રહેશે નહિ. જોકે પૈસા વડેજ કિંમત આંકવાના આ વર્તમાન કાળમાં તેવું બનવું અયક્ય છે એમ સમજી રાજ પ્રજા બંને શિક્ષકોની ઉન્નતિ તરફ ઘટતું લક્ષ આપશે તો શિક્ષણનું ખરૂં સ્વરૂપ પ્રદાશમાં આવ્યા વિના રહેશે નહિ.

એક ઉત્તમ શિક્ષક પોતાના ઉત્તમ શિક્ષણ ને ઉત્તમ ચારિત્રજળથી ધારે તો નામદાર સરકારને દશ યોલીસનો ખર્ચ બચાવી શકશે. એનું ઉત્તમ પ્રયાંત જોવું હોય તો પ્રાચીન કાળમાં મેગેસ્ટિયાનએ હિંદ માટે લખેલી નોંધ જુઓ. તે લખે છે કે તેના કાળમાં હિંદને દરેક શહેરી સદ્વર્તન રાખતો ને કાઢને પોતાને બારણે તાળું વાસવાની જરૂર રહેતી નહિ. ન્યારે આમ છે, ત્યારે હાલના શિક્ષકો પોતાનો ધર્મ જરાજર સમજી તે પ્રમાણે વર્તન કરે તો તેઓ ધર્મોપદેશકો કરતાં શું ઓછું કાર્ય કરી શકે ? આમ દેશનાં અબુદ્યમાં ધર્મોપદેશકો અને એન્ય સુધારકો કરતાં શિક્ષકો વધારે સારા લાભ લઈ ઉત્તમ દેશસેવા કરી શકે છે એ વાત નિઃસંશય છે.

ઉપર બતાવ્યું તેમ શિક્ષકને પોતાનો સેવાધર્મ જરાજર સાચવવાને માટે કેવા ગુણોની જરૂર છે, એ સંબંધી આપણે હવે વિચાર કરીએ.

પરમકૃપાળુ પરમાત્માની આ અદ્ભુત સૃષ્ટિમાં એવા અસંખ્ય મનુષ્યો ભરેલા છે કે જેઓ પોતાની યોગ્ય ફરજને સમજતા નથી અને તેથી પોતાનાં થોડાંક કુટુંબીજનો ને ઇષ્ટ મિત્રો ને બાદ કરતાં તેઓને સર્વ સાધારણ જનસમાજની સાથે કાંઈ પણ સંબંધ હોતો નથી.

જે પુરુષ પોતાની ફરજને જરાજર સમજી તે ફરજને યથાર્થ અદા કરવા માટે તેના ધર્મને અનુસરતું ચારિત્ર રાખે તેજ ખરેખરો સપૂત છે; માટે હવે આપણે આપણી ફરજને અંગે કેવા પ્રકારના વર્તનની-ચારિત્રની-જરૂર છે તે જોઈએ. અને એ અંગે જે ગુણો જરૂરના છે તે લઈએ.

૧. કર્તવ્યપરાયણતા—જે કાર્ય વિચાર કરીને કે વિચાર કર્યા વગર માથે લીધું તો તે ઉદ્યોગથી અને ખંતથી ખૂટ કરવુંજ જોઈએ. આમ કરવાથી મન સદા સંતુષ્ટ રહે છે.

૨. જ્ઞાનસંપત્તિ—શિષ્યવવાના વિષયની અને શિષ્યવાડવાની પદ્ધતિની જોઈએ. આ ઉપરાંત તેના વિચાર શુદ્ધ હોવા જોઈએ અને વ્યાકરણશુદ્ધિ તથા લેખનશુદ્ધિ, વગેરે બાબતમાં જમાના સાથે આગળ વધતા રહી તે સંપત્તિનો વધારો કરવો જોઈએ.

૩. શરીરસંપત્તિ—શરીર ઈષી સાધન માફ ગણવા સારી તંદુરસ્તીની જરૂર છે અને તે મેળવવા આરોગ્યશાસ્ત્રના નિયમો પાળવાની જરૂર છે.

૪. સ્વચ્છતા—ગાળકાને સ્વચ્છતા શિષ્યવવાની છે. શિક્ષકના વર્તનની છાપ શિષ્ય ઉપર પડતી હોવાથી ત્રીજા ચોથા ગુણની ખૂબ જરૂર છે.

૫. ચપલતા ને ઉત્સાહ—મદ ને સુખ શિક્ષણ નિર્માર છે.

૬. પ્રેમ અને દિલસોજી—મામા માણસને પ્રેમ આપ્યા વિના પ્રેમ સંપાદન કરી શકાતો નથી. શિક્ષક દરતા ને વિદ્યાર્થી શિષ્યના મન ઉપર કાબુ મેળવે છે, પણ પ્રેમ અને દિલસોજીથી તેના હૃદયમાં વામ દરે છે.

૭. આ ઉપરાંત બીજા ઘણા ગુણોની જરૂર છે. શિક્ષકનો સ્વભાવ આનંદી હોવો જોઈએ. તેનામાં ધૈર્ય હોવું જોઈએ, પોતાની શક્તિ ઉપર યોગ્ય વિશ્વાસ હોવો જોઈએ. સ્વભાવ સાત, પ્રેમાળ ને ધર્મપ્રિય હોવો જોઈએ. પોતે સત્યવાદી ને પ્રામાણિક હોઈ પોતાને મોપેલા કાપ સિવાય અન્ય કાર્યમાં શક્તિનો વ્યય ન કરતાર હોવો જોઈએ. યોગ્ય ખર્ચવાળો હોવો જોઈએ, ને તે સવચ ગુણના અંગે રાખવો જોઈએ. તેનું કૌટુંબિક જીવન શુદ્ધ, સમજ, સંપીડુ, ને પ્રેમાળ હોવું જોઈએ. તેને બાળકોનો સહેવાસ સચિત્ર લાગવો જોઈએ તેની ધૃત્ય શિક્ષણનીજ અજવળમાં ભાગ લઈ આગળ વધવાની હોડી જોઈએ. વ્યયની હોવા જોઈએ પણ એ વ્યયન તે વિદ્યા જેવા નિરુદ્ધોત્તર, દુઃખમન નહિ છેવટે તે ઉદ્યાગી ને આજ્ઞાસ ગઢિત હોવા જોઈએ.

ઉપર પ્રમાણેના જેનામાં સદગુણો છે, તેને શિક્ષક થવાને લાયક છે; ને તે સંપૂર્ણ સદગુણો દરેકનામાં હોવા એ તો અઢો બાબત ગણાય, પરંતુ યોગ્યતા તો દરેકમાં હોવા જોઈએ.

તા.ક. જે શિક્ષકો પોતાના સ્થાનથી અરાત હોવાના કારણે પાછળ પડ્યા હશે તે આ લેખ વાંચી મગજ આગળ આવવો કાઢક પણ પ્રયત્ન કરીને તો મારે આ લેખનો યજ્ઞોશ્રમ સરળ માનીશ.

માનદ્વીપ ટાપુનો પ્રાચીન ઇતિહાસ.*

(લેખક—મગળદાસ નાનાલાલ શાહ આસિ. ભારતર ખંભાત.)

એવો પણ એક મમય હતો કે જ્યારે ભારતનાગીઓની નાડીમા ઘોગ અને કર્તવ્યશક્તિનો પૂર્ણ સચાર હતો ત્યારે આશા, સાહમ, ધૈર્ય તથા શન્તા, ક્રપાદિ ગુણોની સખ લાગ્નવાગી લાગતની ગહા અહીંઆના વાણિજ્ય તથા ગણત્રીમાને વધારી રહ્યા હતા એ મમયના પ્રસિદ્ધ બાપત ઉપનિવેશોમા લક્ષ, જવા, મુમાના, માનદ્વીપ ન્યાદિ સ્થાનો ના નામ લેવાય છે માનદ્વીપ નામના દ્વીપમહદના મમયમા એક વિખ્યાત જર્મન રામદગાન્વેષાનો મન છે જે એણે પેનાના પુસ્તકમા લખ્યો છે, “એમા ગાઇ સદેહ નસે થઈ સ તેા, કે કોઇ પ્રાચીન મમયમા માનદ્વીપને સીનેનથી જાહેર (અથવા એ પણ મભય છે કે સીનેન તથા માનદ્વીપ બંનેને એકજ માથે) હિંદુસ્તાનના આર્યલોકોએ વમારો હોય” મિનેન તથા માન દ્વીપ બંને પ્રાચીન ભાગના ઉપનિવેશ છે એ નાન મિદલી તથા માન દ્વીપ ભાગને મરુતની જાણે મગળાની જોનાથી સ્પષ્ટ માલમ પણે એ કારણથી માનદ્વીપ મહદના ઇતિહાસની વિગત આવાયજ્ઞા છે

‘માનદ્વીપ’ નામના દ્વીપનગીનું વર્તમાન સ્થાનીય નામ “દાપેટીંગ્ગે” અર્થાત ‘દ્વીપગલ્ય’ છે એ દ્વીપનું ખના લાગ્ન માગ્નમા મીવેન (નદી) ના દક્ષિણ—પશ્ચિમ દિનારની ૪૫૦ માલના અંતર પર સ્થિત છે એની લંબાઇ હજાર દક્ષિણ ૫૦૦ માલની છે જન સંખ્યા લગભગ ૭૨ હજાર ની ઉપર છે અહીંઆના લોક ‘ત્રા’ નામ જનાવમા મિદ્દહન હાથ છે એઓ નોકાઓ એન, મીંગેન, કલકન અને ગમા મુધીની જનવાના કરે છે. પરંતુ માનદ્વીપનણીનું વિગે વાણિજ્ય લક્ષ અને લાગ્નતર્વની સાથે છે અહીંથી ગયા વર્ષે લક્ષના યુગતત્વ વિમગતા જૂતપૂર્વ કમીસા જેન સાહેબને માનદ્વીપ એણીની દશા જોવા માટે મોકલ્યા હતા એમણે માલદ્વીપના સમયમા એક મોઝે ગિપોઈ લક્ષ મગદાને આપ્યો છે, જેથી માનદ્વીપની જૂન તથા વર્તમાન દશાના વિષયમા અનેક જરૂરી વાતો માલમ પડે છે એમનું કહેવું છે કે “અહીંના નિવાસી સાધારણ મનુષ્ય અને મુખી છે મસાન્થી પ્રચલ દ્વીપમા રહેવાના કા જુદી એમનું વિગે ધ્યાન

નૈતિક ઉન્નતિ યા સુધારાની તરફ નથી. એ ગ્રેણીમા 'માલદ્વીપ' કે જૂની અનુસાર કુવ ગ્રેણીનું નામ રખાયું છે, એ સર્વથી મોટો ટાપુ નથી, પરંતુ સર્વથી વિખ્યાત છે અને એજ સરકારનો સદર મુકામ (દ્વીપની રાજધાની) છે. સરકારી પ્રમંથને માટે એ દ્વીપગ્રેણી ચૌદ જિલ્લામાં વિભક્ત છે. પ્રત્યેક જિલ્લો એક સરદારના સ્વામિત્વમાં સોંપાયો છે. સરદાર મેંટ્રલ ગવર્નમેન્ટના એજન્ટની માફક છે, અહીંઆનું સૈનિક બળ બસ મળીને ૮૦૦ થી ૯૦૦ નું છે અહીંનું રાજ્ય એક મુસલમાન સુલતાનના આધીન છે સુલતાન સ્વતંત્ર નેવા છે. આ ગ્રેણી પર સીસોનનું આધિપત્ય ફેવળ આવડ્યું છે, કે અહીંથી કંઈક નિયત વાર્ષિક કર સીસોન સરકારને ત્યાં મોકલાવાય છે." આ દ્વીપગ્રેણીનો ઇતિહાસ અતિ રુચીકર છે. એ દ્વીપનો ઉત્તેજ પ્રાચીન લેખક ટાલેમીના લેખોમાં મળે છે. રોમના શાહેનશાહ "સ્ટ્રાબો" ની પાસે એ દ્વીપવાસીઓના રાજદર્શન ગંધા હતા જે સીસોનની સમીપ હતા.

માલદ્વીપ સરકારની આજ્ઞાનુમાર અગ્ની બાપામાં લખેલો અહીંનો ઇતિહાસ ઇસ. ૧૨મી શતાબ્દી પછીથી મળે છે એલ સાહેબે પોતાના રિપોર્ટમાં ૮૨ શામનેના નામ, એમની પદવી, શાસનકાળ વત્યાદિ સાથે આપ્યા છે પહેલા સુલતાનનું નામ "મુહમ્મદ-ઉ'ન-આદિલ" હતું, જેના શાસનકાળમાં દ્વીપવાસીઓને તન્નીજ દેશના મહેવાવાળા "યુસુફ-શમસુદીન" દ્વારા (૧૧૫૩ થી ૧૧૫૪ ઇસમાં) ૧૨લામ ધર્મના અનુયાયી બનાવ્યા એ સમયમાં દ્વીપવાસીઓએ પોતાના પ્રાચીન બૌદ્ધ ધર્મનો પરિત્યાગ કર્યો. એ પ્રથમ સુલતાનના સમયમાં તારીખ નામનો ઇતિહાસ લખનારો પ્રારંભ થયો હતો. એ ઇતિહાસ લેખ અતિ રુચીકર તથા નૃપલાબદ છે એ લેખના અતિગ્રંથ માલદ્વીપવાસીઓની બાપા પણ એના પ્રાચીન ઇતિહાસની એક બુદ્ધિયમી જાગ છે. માલદ્વીપ બાપાનું સીસોનની મોંઘલી બાપાની માથે અલ્લુત મળતાપણુ છે વિશેષ મળતાપણુ સિંહલીબાપાની એ અવસ્થાથી છે, જે સીસોનમાં ૯મી શતાબ્દીના મધ્યમાં પ્રચલિત હતી. ન્યારથી એ દ્વીપવાસીઓએ મુસલમાન ધર્મને ગ્રહણ કર્યો, ત્યારથી એમની માતૃભાષામાં બહુ રૂપાંતર થઈ ગયું છે સરકારી કાગળો અરબીમાં લખાય છે પ્રાચીન ગ્રંથોનીય લિપિનો પરિત્યાગ થઈ ગયો છે, અને આ સમયની લિપિ જમણી બાજુથી ઢાળી તન્દુ લખાય છે. અગ્ની બાપાના અનેકાનેક શબ્દોનો દ્વીપવાસીઓની બોલીમાં પ્રયોગ કમળ છે.

ઈસ્લામ ધર્મના પ્રચાર પછીથી માલદ્વીપીઓનો સંબંધ સિંહલદ્વીપથી તૂટી ગયો અને જેમજેમ સમય વીતતો ગયો તેમતેમ જાંનેની ભાષામાં અંતર પડતું ગયું, ત્યાં સુધી કે બંને જોવામાં પણ બિલકુલ ભિન્ન થઈ ગયા છે. પરંતુ અત્યાર સુધી ઘણા એવા પ્રાચીન શબ્દ છે, જેનું માલદ્વીપ, સિંહલી તથા સંસ્કૃતમાં મળતાપણું છે. ઉદાહરણાર્થે કેટલાક શબ્દો નીચે આપ્યા છે.:-

માલદ્વીપ.	સિંહલ	સંસ્કૃત.
દિવ.	દિવ	દીપ-દીપ
રાજે.	રાજે	રાજ્ય
અવકર	અવર	અક્ષર
દરમવચ્ચ	ધર્મવન્ત	ધર્મવન્ત
લંકાનપુરી	લંકાપુરી	લંકાપુરી
ઈંદુર	ઈંદુર	શુર
વસ્તુવ	સ્તુવ	સ્તુવ
મુન્દગી	મુન્દગી	મુન્દગૃહ
દત્ત	દત્ત	દત્ત
મા	મામહા	મહા
માગુ	માગ	માર્ગ
પુએકુ	પુએકુ	પુક
અનેકેકુ	અનેકેકુ	અનેક
દેવી	દેવ	દેવ
મ	મમ	મમ
અમ્મા } અમ્મા }	અમ્મા અમ્મા	અમ્મા
કટુ	કટુ	કર્ણ

હત્યાદિ હત્યાદિ

આ શબ્દસૂચીને વધુ વધારવાની આવશ્યકતા નથી. એટલું કહેવું જરૂર છે, કે ૧૦૦ માં ૯૫ માલદ્વીપ શબ્દ સિંહલી ધાતુથી સિદ્ધ થઈ શકે છે. અત્યાં એવા સિદ્ધાંત નીકળે છે, કે માલદ્વીપ નિવાસી સીલોનથી આવીને અહીં વસ્યા હતા.

એ દીપશ્રેણીમાં યથાજ એવા પદાર્થ પણ મળે છે, જેનાથી એ નિષ્કર્ષનું સમર્થન થાય છે. જેણે સાહેબે કેટલીએક પ્રાચીન વાતોનો પત્તા

ગયો. તેને હરપાળ નામનો કુંવર હતો. હરપાળે પાટણનો ગજ કચ્છધેડો કે જે તેનો નાનો ચતો હતો, તેને ભારે દુઃખમાં મદદ કરી તેથી કરચુધેડે ૧૮૦૦ અંદારમાં ગામ ઇનામમાં આપ્યા. એપરથી તેણે પોતાની ગાદી પાટડીમાં સ્થાપી. એ હરપાળને ત્રણ દીકરા હતા. તેમાંનો એક છોકરાનો ગાદી હાથીની હાફેટમાં આવવાથી જીવ જાત, પણ તેટલામાં તેની માએ કાલી લઈ જીવજીવ્યાઓ. તે વખતથી તેઓ કાલા નામથી ઓળખાવા લાગ્યા.

જાના રજપૂતો સિવાય મુળીમાં પરમાર રાજાનું ગજ છે. અને બુઝ-લામાં મુસલમાની રાજ છે ત્યાં સિંધથી ઉતરેલા જત લોક રાજ કરે છે. તે ઉપરથી લખતગની ઉત્તરના મુલકને જતવાડ કહે છે. જત લોકો પ્રથમ રજપૂત હતા, પણ પાછળથી તેઓ મુમલમાન થઈ ગયા જણાય છે. પાટડીમાં કણ્ઠીનું રાજ છે.

(૩) ગાહીલવાડ.

આ પ્રાંતમાં ગોહિલ નામના રજપૂતો ગજ કરે છે. તેથી આખા પ્રાંતને ગોહિલવાડ કહે છે.

ગોહિલ લોકોની કથા એવી કહેવામાં આવે છે કે ત્રીજે શાસિવાહન ગજા જેણે આજથી અંદારમાં સત્તાવીસ વરસ ઉપર વિક્રમ રાજાને હરાવી તેનો શક બધ પડાવ્યો હતો, તે શાસિવાહનની ઓલાદના ગોહિલ રજપૂતો છે. શાસિવાહનની સોળમી પેઢી પછી સુમારે તેરમી સદીમાં રોકોડ જાતના રાજાએ તેમને મારવાડમાંથી હાકી કાઢવાથી તેઓ આ પ્રાંતમાં સેજક નામના પુરખના ઉપરીપણા નીચે આવ્યા.

સેજકે પોતાની જાહેનને જુનાગઢના રાને પગથારી હતી તેની મદદથી સેજકપર નામે ગામ પાલીવાદ પામે વસાવ્યું. અહીં મુકામ કરી આસપાસનો મુલક હળવે હળવે દમાવી એક સાડ રાજ ચલાવ્યું.

બાવનગર, પાલીતાણા, વગા અને લારીનાં રાજ સેજકની ઓલાદના છે.

(૧) સોરઠ.

પ્રથમના વખતમાં આખો કાલીઆવાડ સોરઠના નામથી ઓળખાતો પણ ગીરનારની આસપાસના મુલકને સોરઠ કહે છે.

આ પ્રાંતમાં ઘણાં મુસલમાની રાજ્ય છે. પ્રથમ અહીં મુકાસમાં રજપૂતો રાજ્ય કરતા હતા. તેઓ પોતે મદવ વહતા છે એમ માનતા.

તેઓ સાતમા આઠમા સૈકામાં સિંધમાંથી અહીં આવ્યા જણાય છે. તે વખતે તેમનો મુખી (રાજા) ચૂડાચંદ્ર નામનો હતો. તેપરથી તેઓ ચૂડા સમા રજપૂતો કહેવાયા. વીસ પેઢી મુખી તેઓનું રાજ્ય રહ્યું. તે વંશના છેલ્લા રાજા રા. માંડળિકે મહમદ બેગડાની સાથે બહાદુરીથી લડાઈ કરી, પણ આખરે ૧૪૭૨ની સાલમાં તેને શરણ થવું પડ્યું. ત્યારથી સોરઠમાં મુસલમાની રાજ્ય થયું.

સોરઠમાં પવિત્ર જગ્યાઓ ઘણી છે. તેમાં સર્વથી વધારે પવિત્ર ને પ્રખ્યાત સોરઠી સોમનાથનું દેવળ પ્રભાસપાટણમાં છે. આ દેવળનો મુસલમાનોએ નાશ કરવાથી ઇ. સ. ૧૭૮૩ માં મહારાજા હોશ્તરની વિધવા અહ-લ્યાબાઈએ જુના દેવળથી જરો દૂર એક નવું દેવળ બંધાવ્યું, જે હાલ ત્યાં છે. ગીરનારના ડુંગરપર હિંદુઓની ધર્મની જગ્યા છે.

આ પ્રાંતની જમીન રસાય છે; તથા આખા કાઠીઆવાડમાં ઉંચામાં ઉંચો ગીરનારનો ડુંગર છે તે આશરે ૪૩૦૦ ફીટ ઉંચો છે.

પ્રાંત કાઠીઆવાડ.

આ પ્રાંત કાઠીઆવાડની મધ્યમાં છે. તેનો દેટમેક ભાગ ગાયકવાડ સરકારને તાબે છે, અને તેનું મુખ્ય શહેર અમરેલી છે. કાઠીઆવાડમાં ખાચર, ખુમાણ, તેવાળા, એ ત્રણ જાત કાઠીની ગણાય છે. તેમાં ખાચરનો મુલક પંચાળ નામથી ઓળખાય છે, અને તે ઝાલાવાડ પ્રાંતમાં છે. ખુમાણ તો દક્ષિણ ભાગમાં આવેલો છે ને તે સોરઠ તથા ગોહીલવાડને તાબે છે. વાળાનો મુલક પશ્ચિમ ભાગમાં આવેલો છે ને એ ભાગ સોરઠને તાબે છે.

આ કાઠી ભાગદારોનું રાજ ધણી ભાગમાં વહેંચાયેલું છે. ખાચર કાઠીનું મોટામાં મોટું રાજ્ય જસલણનું છે. ખુમાણ કાઠીના રાજ્યના પુષ્કળ ભાગ પડી જતાં કેઝી સુવાંગ તાલુકો તેમનાં તાબામાં નથી. વાળા કાઠીનું રાજ જેતપુર, બીલખાં, મેંદરડા અને જગસરામાં છે.

કાઠીલોકોમાં ભાઈઓમાં સરખે ભાગે ગરાસ વહેંચવાની રીત હોવાથી મોટા તાલુકાની ધણી વિભાગ થઈ ગયા છે. કાઠી લોકો સુરજને માને છે. તથા આ પ્રાંતમાં કાઠી લોકોની વસ્તી વધારે હોવાથી તેનું નામ કાઠીઆવાડ પડ્યું છે. *

* ટીપ- કાઠીઆવાડના પ્રાંતની વસ્તી ગામ તથા ક્ષેત્રજનની હકીકત માંદે ઓગસ્ટ સને ૧૯૨૩ ના ગુ. શા. પત્રમાં આવી જવાથી અત્રે તે હકીકત આપવામાં આવી નથી.

ગુજરાતી—સાર, ભાઈ, કેમ પાણી બાણી પીવું છે કે ?
ગુરજ, રથો—પાણી તે નાથ પીવાણુ એહે કોટકાહામા પી આવ્યા. પણ
ગુજરાતી—પાણી તો નથા પીવાનુ અમે ખાડીઓમા પી આવ્યા. પણ
એ અધી ગરબડ કેવાણી હા ?

ગુજરાતી—આ બધી ગરબડ શાની છે ?
મોનીઓ—હોંકાની આમારે તપિ મોટા માહેજ આવો આ તપિ.

ગુજરાતી—એ કે અમારે ત્યા મોટા સાહેમ આવ્યા છે તેથી.

ગુરજ, રથો—પણી કોદગાહાવાલી વાત કરવાની આ કા ?

ગુજરાતી—પેલી કોદરાવાળી વાત કરવાની છે કે ?

મોનીઓ—હાવે, તે તે પેલી કરવાણી આ.

ગુજરાતી—હા, તે તો પહેલી કરવાની છે.

ગુરજ, રથો—તેથી તે આમે હા. ઉત્પાણે બેઠવાણા હામ.

ગુરજ—ત્યાં તે આમે પણ માલગવા બેસવાના હીએ.

ઉપરના સંવાદ અંગેને ઉ. વિ. ના મે એ ઇ. સાહેજ તરફથી
મળ્યો છે સમગ્રી ગુજરાતી તેમજ લોક-વ્યવહારમા વપરાતી રૂઢ ગુજરાતી
ભાષા અને અમરકારી, તેમજ મુદરેલી પ્રજના ધૂણાજ ઝોળા સમાગમમા
આવતી એવી અનાર્થ કે ખીનકેગવાઓલી જાતોની સમાધા વચ્ચે કેટલુ
સામ્ય અથવા કેની ભિન્નતા છે તે ઉપરના સંવાદથી માલમ પડશે. ગુજ-
રાતી ભાષાના અભ્યાસીઓને આ લેખ ઉપયોગી થઈ પડશે એમ અમે
ધારીએ છીએ.

શાળાપત્ર એડિટર.

દેહોતસર્ગ.

કૈલાસવાસી ગણેશ ખચાણ સપ્તે.

(લેખક — સાકરલાલ અમૃતલાલ દવે).

ઇ. સ. ૧૯૦૬ થી ૧૯૨૧ સુધીમા પ્રે. ગ. ટ્રેનિંગ કોલેજમા શિક્ષ-
ણની તાલીમ લેવા આવી ગયેલા લગભગ બે હજાર શિક્ષકોને આ લેખનું
મથાણુ વાચી જરૂર બેઠયુક્ત આધાત થશે. અને એમ થાય તે, કેવળ સ્વા-
ભાવિક છે. કારણ કે સ્વ. સપ્તેની સાથે પરિચયમા આવેલા પ્રત્યેક જણને,
એમના અવમાનની ખખર સાબળતાજ, ઉદાર અને આદર્શ જીવનનાકેટ-
કેટલા મંરંમરણો આપોઆપ થઈ આવે છે.

આ લેખક છેક બાર વર્ષનો બાળક હતો ત્યારથીજ સર્વાંગશુભ-
વજ્રધારી આ ધર્મોત્તામી દેવીપ્રમાન મુખકાન્તિએ એના કિશોર અન્ત કરણ

પર ઋણુતા અને પવિત્રતાની સચોટ છાપ પાડી હતી; અને મોટપણે તેમના નિકટ સમાગમથી એ છાપ, ખીખ અનેક સદ્યુર્ણોના પ્રબળથી, વધારે દઢ થવા પામી.

કેળવણીની દૃષ્ટિએ વિચારતા સ્વ. સત્રેનું ઉચ્ચ બ્રાહ્મણુત્તવન સૌથી વધારે ધ્યાન ખેંચે છે. વિદ્યા ભણવી અને ભણાવવી એ આ દેશના બ્રાહ્મણોનો પ્રાચીન ધર્મ તથા હક છે. એ સંબંધે એટલું તો દીવા જેવું સ્પષ્ટ છે, કે જે સર્વનો વિદ્યા ભણવા ભણાવવાના બ્રાહ્મણુકાર્યમાં રોકાય, તેમણે (પોતે જન્મથી બ્રાહ્મણ ન હો તોપણ) બ્રાહ્મણુત્તવન તો અવશ્ય સ્વીકારવું જોઈએ. કહેવાની જરૂર નથી કે બ્રાહ્મણુત્તવન એટલે અહોરાત્ર વિદ્યાનાં વ્યાસંગ, નમુનેદાર સાદાઈ, મોજશોખ અને વ્યસનથી વિમુખતા, નિષ્કામ સેવાવૃત્તિ અને નિરભિમાનપણું. આ બ્રાહ્મણુત્તવન કેળવણીના કામમાં પરોવાએલા આપણા સૌમાં આવે, તો આપણાં કેટલા દુઃખ, સાચાં તેમજ કાષ્પનિક, આપોઆપ હડી, જાય ? સ્વ. સત્રે પોતાના આવા ઉચ્ચ બ્રાહ્મણુત્તવનનેજ પ્રતાપે સદા આતંદી, સેવાપરાયણ, કર્તવ્યનિષ્ઠ રહેતા હતા એ તો સૌ કોઈ જોઈ શકતું હતું, વાંચનારને વિસ્મય થશે, કે પોતાની લાંબી નોકરી દરમિયાન પોતાના અનેકવાર હક, દૂબેલા છતાં મિત્રોના આગ્રહને પણ નોં ગાંડી સ્વ. સત્રેએ પાતાના ઉપરી અધિકારીઓને એક પણ વાર અરજ મોકલી નહોતી ! જે વખતે જે મળ્યું તેમાંજ સંતોષ માની સદા સાચો સેવકભાવ ધારી રહ્યા હતા.

કોલેજના શિક્ષક તરીકે, કે છાત્રાલયના ગૃહપતિ તરીકે, વિદ્યાર્થીઓની તેમણે કરેલી સેવાની કદર તો તે વિદ્યાર્થીઓનાં હૃદયજ કરી શકે. કેટલી કર્તવ્યનિષ્ઠાથી પોતાનું શિક્ષણકાર્ય, અને કેટલી સેવાભાવનાથી માંદા વિદ્યાર્થીઓની ભાવજત પોતે કરતા હતા તેના સ્મરણો હજી અહીંના છાત્રાલયમાં તાજાં જ છે. આવા પ્રભુભક્તોના સ્કૂલ દેહ દોઢ વર્ષ સુધી કળાયો, અને દેહના દંડ દેહે ભોગવ્યા. પ્રાકૃતન કર્મોના પરિપાક થયે એ સદા પ્રશાન્ત આત્મા, બાવન વર્ષનું માનવજીવન ભોગવી, સનાતન શાન્તિમાં વિલીન થયો, અને તા. ૨૧-૧૧-૨૩ તે શુધવારે મધ્યાહ્ને તેમનો જર્જરિત દેહ પંચતવ પામ્યો. ભક્તવત્સલ પ્રભુ એમના આવા સાચા ભક્તને પોતાના સાન્નિધ્યમાં સદા શાન્તિમાં રાખે એવી શિષ્યાચારની પ્રાર્થના કરતાં, મારું હૃદય તો કહે છે કે એ સ્વર્ગસ્થ ધર્મોત્તમા અહીં હતા ત્યારે જીવનમુક્તજ હતા. કવિએ સાચું કહ્યું છે: “ મરવાં સોલલા રે સન્તો સુખે જગતથી જશે. ”

સરકારી બહિરખખત.

ઉ. વિ. ની. સને ૧૯૨૩ નાં લેવાએલી વર્ગીકૃતકર કાંઈનલ પરીક્ષામાં પાસ થયેલા ઉમેદવારોની યાદી નં. ૭૭૬૧. (ઉ. વિ. ના મે. એ. ઇ. સાહેબના હુકમ નં. ૯૭૪૦, તા. ૧૪-૧૧-૨૩ ઉપરથી).

નં.	નામ.	માર્ક	નં.	નામ.	માર્ક.
૧	અમરદાવાદ મધ્યસ્થળ.		૧૬	પુરુષોત્તમ. લલિતુ સુમી.	૩૨૫
૨	ચિમળશાહ મુળચંદ શાહ.	૪૨૬	૧૭	અંબાલાલ મોતીરામ પટેલ.	૩૨૪
૩	ભોગીલાલ ગીરધરલાલ મહેતા.	૩૯૮	૧૮	ગમનલલ રવાભાઇ પટેલ.	૩૨૩
૪	શાંતિલાલ કાશીરામ લલ.	૩૭૫	૧૯	નાગરલાલ અમરુલાલ હકેર.	૩૨૧
૫	રહેમાનભાઈ કાદરલાલ વહેરા.	૩૬૮	૨૦	પરભુદાસ ગાંધીપતરામ પટેલ.	૩૨૧
૬	શંકરપ્રસાદ ગવિશંકર મુળીઆ.	૩૬૦	૨૧	પુરુષોત્તમ લીલાધર દવે.	૩૨૦
૭	મુલેમાન મોતીલાલ મલેક.	૩૫૫	૨૨	ત્રિકમભાઈ કુબેરદાસ ગમ્બી.	૩૧૬
૮	ભલાભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ.	૩૫૦	૨૩	દાસમમલ્લુઆં અમુમીઆં મીટુઆં.	૩૧૫
૯	સુનીલાલ જગનલાલ શાહ.	૩૪૯	૨૪	મંદુલાલ ગોવર્ધનદાસ રાજપરીઆ.	૩૧૪
૧૦	ખેલશંકર જડાશંકર ભટ્ટ.	૩૪૫	૨૫	મોહનલાલ નાયલલ મહેતા.	૩૧૪
૧૧	હરજીવન જસરાજ શાહ.	૩૩૬	૨૬	સુનીલાલ ચતુરરામ પંડ્યા.	૩૧૩
૧૨	જવજીજી ગણેશજી ડાલા	૩૩૪	૨૭	દાહ્યાલાલ ભક્તિરામ પંડ્યા.	૩૧૨
૧૩	મગનલાલ મોહનલાલ બારેડ	૩૩૪	૨૮	જેટાલાલ મહીચરભાઈ પંડ્યા.	૩૧૦
૧૪	દામોદર રામપ્રસાદ અધ્યાર.	૩૩૨	૨૯	નરસીદાસ મુળચંદ શાહ.	૩૦૭
૧૫	છોટાલાલ પુનમલાલ મોની.	૩૨૬	૩૦	રામજી રામચીંગજી રજારી.	૩૦૭
	સુદેમાન જલાલભાઈ શેખ.	૩૨૬	૩૧	રૂખડાબા હરિસીંગ સુડાસમા.	૩૦૬

૩૨	કુધાલાઇ મધ્યરલાઈ પટેલ.
૩૩	કાતિલાલ મગનલાલ ગોર.
૩૪	મૂળશંકર બાલાશંકર ભટ.
૩૫	જેસંગ ભગાલાઇ પટેલ.
૩૬	પુંગલાલ ખેમચંદ શાહ.
૩૭	નદવરલાલ ઝૂમખરામ જાની.
૩૮	શંકરલાલ કેદરદાસ શાહ.
૩૯	આંબાલાલ મધ્યરભાઈ પટેલ.
૪૦	ભાઈચંદ રણછોડ લાવસાર.
૪૧	લાલશંકર કલનજી પંડ્યા.
૪૨	નયાજીવન જીવરાજ વસાતી.
૪૩	મળજી હિંમતજી પટેલ.
૪૪	માનશંકર દિવશંકર ગહેતા.
૪૫	બાલાશંકર પ્રાણજી ગફતા.
૪૬	કુલાખીદાસ રવચંદસ શાહ.
૪૭	મધ્યરગર રણછોડગર ગોસાઈ.
૪૮	મીમનલાલ આંબાલાલ પુરેહિત.

૪૯	નરનજી દયાગમ. મહેતા.
૫૦	કચરાલાઇ સોતીભઇ પટેલ.
૫૧	સોતીભાઈ ભદીભાઈ પટેલ.
૫૨	બાલાલાલ જ્યેમલભાઈ શાહ.
૫૩	બાલાજી અબ્બજી સોલંકી.
૫૪	જેસમઇ ભલભઈ પટેલ.
૫૫	નારણભાઈ વાઘજીભાઈ.
૫૬	દેશચંદન રાહિદન ગદવી.
૫૭	નાનાલાલ રે શંકર ત્રિવેદી.
૫૮	રણીલાલ ચુનીલાલ. ભાવસાર.
૫૯	બાલેચરભાઈ ઝીલુંભાઈ પટેલ.
૬૦	નિર્મોચન હિમીચ શંકર પંચોળી.
૬૧	આમૃતલાલ વેલોરામ પંડ્યા.
૬૨	દેશવંશી ધોળજી પટેલ.
૬૩	આંબીચંદ માધુભીઆં પરમાર.
૬૪	રતીલાલ મધ્યરલાલ રામજી.

(અપૂર્ણ)

૨૮૮
૨૮૭
૨૮૬
૨૮૫
૨૮૪
૨૮૩
૨૮૨
૨૮૧
૨૮૦
૨૮૦
૨૭૮
૨૭૮

સરકારી બહુર ખખર.

૨૬

તા. ૩૦-૬ સને ૧૯૨૩ના રોજ પુરા થતા ત્રિમાસમાં ઉત્તર વિભાગની શાળાઓ અને ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટે એ. હિરેકટર જોલ પબ્લિક હન્ડલિંગ અને ઉ. વિ. ના એ. એ. ઇ. સાહેબે પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે તથા હનામ અને લાયબ્રેરી માટે મંજુર કરેલાં પુસ્તકોની યાદી.

પુસ્તકનું નામ.	અંશ કતાનું નામ.	મદદાશકનું નામ અને ટીકા.	કેપીની કિંમત.	શા. અર્થે મંજુર થયેલુ	ટીકા.
આરોગ્યશાસ્ત્ર.	મિ ગજનન મ. દેશમુખ બી. એ. ભાવાનર કર્તા. મિ કે. ડી. દેસાઈ. બી. એ. બાલુ કિન્નેદલાલરોય બાધાતર કર્તા મિ. સી. એમ. ત્રિપાઠી.	મિ વિલાધર હરિ દા. મલે કુધવાગ પેદ, પુના. મિ. હવલુલાલ અમન-લી મહેતા અમદાવાદ	૦-૧૩-૦ ૧-૪-૦	પ્રથમ પુસ્તક લાઈબ્રેરી માટે. પાઠ્ય પુસ્તક.	પ્રાથમિક શાળાના કપલા ધોરણે ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટે. "અમેલાદસ્કમાટે બીનસરકારી માધ્યમિક શાળાઓ અને ટ્રે. સંસ્થાઓ માટે. શ્રીઓના ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ અને કન્યાઓની હાઇ-સ્કૂલ માટે.
મેવાડ પતન.					ઈનામ તરીકે.
હિંદુસ્તાનના સામાજિક હવનના ભીનું સ્થાન	શ્રીમતી મહારાણી ત્રીમનાબાઈ સાહેબઅને મિ. એસ. એમ. મિન બાધાતર કર્તા મિસિસ આરન મહેતા બી. એ. વિદ્યા રમણુલાઈ. એમ. અમદાવાદ. નિલકંઠ બી. એ. અમરે.	મિસિસ વિદ્યા રમણુલાઈ. એમ. નીલકંઠ. મિ. એ. એ. મિસિસ આરન મહેતા બી. એ. અમદાવાદ.	૧-૦-૦	પાઠ્યપુસ્તક.	" "

સરકારી બહુર ખખર.

ક્રમ	જોગવિધા, ભાગ પહેલો.	જોગવિધા, ભાગ બીજો.	મિ. આત્મારામ દિવાનજી. બી. એ.	મિ. આત્મારામ દિવાનજી. બી. એ. રે. એ. ઈ. ભરૂચ.	૦-૩-૬	લાઈબ્રેરી.	તાંમામ શાળાઓ માટે.
૪	આધ્યાત્મિક અંગગણિત.	મેસર્સ. યુ. બી. પુસ્તકાલય, અને એમ. એમ. પંચોળી.	મેસર્સ. યુ. બી. પુસ્તકાલય, અને એમ. એમ. પંચોળી.	મિ. આત્મારામ દિવાનજી. બી. એ. રે. એ. ઈ. ભરૂચ.	૦-૧૨-૦	"	મિડલ સ્ટ્રીટ ધોરણ પહેલા માટે.
૫	બિંદનું સંક્ષિપ્ત રાત્રિય અધ્યાત્મિક.	મેસર્સ. દામોદર ગોવિંદભાઈ માસ્કો, બી. એ. અને અનંત બાલકૃષ્ણ તંકલકર બી. એ.	મેસર્સ. દામોદર ગોવિંદભાઈ માસ્કો, બી. એ. અને અનંત બાલકૃષ્ણ તંકલકર બી. એ.	મિ. આત્મારામ દિવાનજી. બી. એ. રે. એ. ઈ. ભરૂચ.	૦-૧૦-૦	દુનામ અને લાઈબ્રેરી માટે.	ધોરણ પહેલું બી. એ. અને ત્રીજું.
૬	રત્નાવલી નાટિકા.	શ્રી સર્વદેવ ભાઈનાં કર્ણી રતિપતિરામ ઉ. પંડ્યા બી. એ.	શ્રી સર્વદેવ ભાઈનાં કર્ણી રતિપતિરામ ઉ. પંડ્યા બી. એ.	મિ. અમદાવાદ.	૧-૪-૦	"	પુરુષોત્તી રે. સંસ્થા માટે.
૭	દેવદાનંદન સંહિતા.	મિ. અબાશંકર.	મિ. અમદાવાદ.	મિ. આધવવાસ લાલદાસ, જે. કે. સ્ટ્રીટ મુંબઈ.	૧-૮-૦	લાઈબ્રેરી.	લાઈસ્ટ્રીટ અને રે. સંસ્થાઓ માટે.
૮	સંવાદ, ગુપ્ત, દ્વિતીય પુષ્પ.	મિ. ગોવિંદ ઉ. પટેલ	મિ. ગોવિંદ ઉ. પટેલ	મિ. ગોવિંદ ઉ. પટેલ.	૧-૮-૦	લાઈબ્રેરી.	લાઈસ્ટ્રીટ અને રે. સંસ્થાઓ માટે.

(સફાઈ) કે. એચ. વકીલ.

ઉ. વિ. ના એ. ઇ.

(ઉ. વિ. ના એ. ઇ. સાહિબના હુકમ નંબર ૬૮૭૨ તા. ૧૬-૧૧-૨૩ ના આધારે.)

સરકારી જાહેરખબર.

સ્કોલર્શિપની હરિદાઈની પરીક્ષાઓ.

(ઉ. વિ. ના. મે. એ ઇ. માર્ગના હુકમ નં. ૧૦૨૯૦, તા. ૨૯ નવેમ્બર સને ૧૯૨૩ ના આધારે)

૧. કાઝી શાહજીદીન સ્કોલર્શિપ માટેની હરિદાઈની પરીક્ષા.
ઉત્તર વિભાગ.

આથી ખબર આપવામા આવે છે કે અમદાવાદ અને બેકા જિલ્લાઓ ની શાળાઓના મુમલમાન વિદ્યાર્થીઓ માટેના કાઝી શાહજીદીન ફંડમાથી ૩. પાચની એક, એવી બે, હાઈ અને એસિઆય સ્કોલર્શિપ (શિષ્યવૃત્તિ) માટેની હરિદાઈની પરીક્ષા, સોમ્વાર, તા. ૨૧મી જાન્યુઆરી સને ૧૯૨૪, અને તે પછીના દિવસોએ, અમદાવાદ અને નડિઆદ હાઈસ્કૂલના મકાનોમા ૧૧-૩૦ વાગે, હમેશના ધારા પ્રમાણે લેવામા આવશે.

પરીક્ષા માટેની અરજીઓ અને દાખલ થી, તા. ૧૫ મી ડિસેમ્બર, સને ૧૯૨૩ મુધામા, અમદાવાદ અને નડિઆદ મધ્ય સ્થળના પ્રેસિડેન્ટ સાહેબો સ્વીકારશે.

(સહી) કે. એસ વકીલ.

ઉ. વિ. ના. એ ઇ.

૨. મિડલ અને સુપરિઆલ સ્કૂલસની અમદાવાદ, કલુખી ઇન્ફન્ટિશાઈડ સ્કોલર્શિપ માટેની હરિદાઈની પરીક્ષા.

અમદાવાદ જિલ્લાના લેડવા અને કંડા કલુખી જાતિના વિદ્યાર્થીઓ માટેની અમદાવાદ કલુખી ઇન્ફન્ટિશાઈડ (સ્કોલર્શિપના) ફંડમાથી, ૨. ત્રણની એક, એવી ૭ સ્કોલર્શિપ માટેની હરિદાઈની પરીક્ષા, અમદાવાદ, આર. સી. હાઈસ્કૂલના મકાનમા, તા. ૨૩મી જાન્યુઆરી, સને ૧૯૨૪, બુધવારે અને તે પછીના દિવસોએ ૧૧ વાગે લેવામા આવશે. પરીક્ષા માટેના ધાગ અને યરસો, તા. ૫મી મે, સને ૧૯૦૪ ના મુખ્ય ગવર્નમેન્ટ નોટેટ, ભાગ ૧ ના ૫૧મી ૫૧૪ પાના ઉપર છાપેલા ધખના ડી. (કનમ) મા આવેલા છે.

પરીક્ષા માટેની અરજીઓ અને રી, અમદાવાદ મધ્ય સ્થળની પરીક્ષાની કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ સાહેબ, તા. ૧૫મી, ડિસેમ્બર સને

૧૯૨૬ સુધીમા સ્વીકારગે. એ પગીની તાગીએ અગ્નિએ સ્વીકારગે નહિ.
(મહી.) કે. એસ. વકીલ.

ઉ નિ. ના. એ ઇ.

૩. હાઈ અને એગિઅલ સ્કુલમાં મગદારી એકલશિષ માટે હરિદ્વારની પરીક્ષા.

ઉત્તર વિભાગ.

૧ ઉ વિભાગના દરેક જિલ્લાની એક મગદારી એકલશિષ માટેની ઇન્ડિઅન પરીક્ષા, તા. ૦૧ મી જાન્યુઆરી અને ૧૯૨૮, એનવારે અને તે પગીમા દિવસેએ ૧૧ વાગે નીચેના સ્થળેએ લેવામા આવશે —

(૧) અમદાવાદ	(૩) ગોધગ (પચમહાવ)
(૨) નડિઆદ (ખેડા જિલ્લો)	(૪) ભરુચ
	(૫) સુરત

૨ એકલશિષ માટે તમામ ઉમેદવારોએ હરિદ્વારની રાહગે.

૩ દરેક મધ્ય સ્થળે કમિટિ આ પરીક્ષા લેગે, અને તે કમિટિના પ્રેમિડેન્ટ તે તે મધ્ય સ્થળની મગદારી હાજરના રોડ માત્ર માહુમ રહેગે પરીક્ષામા ખેમવા માટેની પગવાનગીની અગ્નિ નમી કરેના હાથેવા ફાર્મમા મો. ના. આ અગ્નિ ઉમેદવારોએ પોતાપોતાના જિલ્લાની પગીમાની કમિટિના પ્રેમિડેન્ટ સાહેબ ઉપર મો. વા. પરીક્ષા માટેની અગ્નિએ અને શી તા. ૧૫ મી ડિસેમ્બર અને ૧૯૨૩ સુધીમા કમિટિ સ્વીકારગે. તે દિવસ પગીથી અગ્નિએ સ્વીકારગે નહિ પરીક્ષાની અગ્નિનુ ફાર્મ પ્રેમિડેન્ટ કે કમિટિ પાસેથી મળી રાહગે.

૮ ખીજી બની આવતો, જેની કે ઉમેદવારોની ઉમર, પરીક્ષાના વિષયો, એકલશિષની ગ્રન્થ અને મુક્ત લખનાની શી, વગેર નિયમોમાથી મળશે. નિયમોની નચો પગીમાની કમિટિના પ્રેમિડેન્ટ માહેમ પાસેથી અગ્નિ સ્વીકારી મળશે તેમજ તે નકલો હ. વિભાગની મગદારી કે ગ્રાન્ટ લેતી તમામ એગના વર્નાક્યુલર (અગ્નિ-ગુજરાતી) જાગાઓના નોટિમોર્ડ ઉપર ચોડવામા આવી છે.

(૧૬) કે. એસ. વકીલ.

ઉ નિ. ના. એ ઇ.

૪. મિડલ સ્કુલ એકલશિષ માટે હરિદ્વારની પરીક્ષા.

ઉત્તર વિભાગ

૧ ઉ. વિભાગના દરેક જિલ્લાની બે (મગદારી) એકલશિષ માટેની હરિદ્વારની પરીક્ષા તા. ૦૩ મી જાન્યુઆરી, અને ૧૯૨૪ સુધીમા અને તે

પત્રીના દિવસોએ, ૧૧ વાગે, ઉપરના અંગેએ લેવામા આનગે

૨ બીજી હમીકત ઉપર પ્રમાણે

નિયમોની નકલો ઉત્તર વિભાગની મગાગી કે આન્ટ લેતી તમામ મુખ્ય ગુજરાતી શાળાઓના નોટિસબોર્ડ ઉપર ચોડવામા આવી છે

(સી) કે. એસ વકીલ.

ઉ વિ ના એ ધ

મુખ્ય સરકાર.

જનરલ ડિપાર્ટમેન્ટ.

સરકાર ન ૫૫૨ તા ૧૪ મી જુન સેને. ૧૯૨૩

મુ ધી જતુ વિજનરી પ્રયોગશાળા, દરાબી, પુલ, અહમદનગર બેનગામ, અમદાવાદ, અને ગરવાંગ વગેરે સ્થળોએ હુકમના કુતરાના કુકની મારવાને માટે સગવડ કરવામા આવી છે જતા આ હિલાકાતના સરકારી અધિકારીઓએ ફેટનાક શખ્સોને અને ૧૯૨૨ના ઓક્ટોબર, નવેમ્બર અને ડિસેમ્બર મહિનામા સારવાર માટે ફસાકીની મોટા હતા જે સરકારી અધિકારીઓને સારવાર માટે સરકારી કે અન્ય શખ્સોને મોટાવાની મતા અપવામા આવી છે તેઓનુ સને ૧૯૨૨ સપ્ટેમ્બર તા. ૧૨મીની પ્રેમીટ ન ૫૫૨ તન્દ ધ્યાન જેવી જણાવવામા આવે છે કે એવા દર્દીઓને હિલાકાતના પામેના અંગે તેમણે મોટાના સરકારી ઓફિસના સત્તાધીશોએ જોવુ કે આ મુદ્દાઓના યોગ્ય અમલ થાય છે

(મુખ્ય સરકારના હુકમથી ટાન્સેન્ડ ડિપાર્ટમેન્ટ).

(ઉ વિ ના એ ધ સાહેબના હુકમ ન ૮૨૨૩, ત, ૨૭ નવેમ્બર, અને ૧૯૨૩ ના અધારે.

સરકારી જાહેરખબર

(ઉ. વિભાગના-મે એ ધ. સાહેબના હુકમ ન ૧૦૪૩૮, ૧૦૪ ૬, તા. ૨૮, નવેમ્બર ૧૯૨૩ ના, અધારે)

મેમર્મ કરશનદાસ નારણુ સ એન્ડ સન્સ, સુરત.

તેમના તા ૧૦ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૩ ના પત્રના જવાબમા, મે ડિરેક્ટર ઓ પબ્લિક હન્ટ્રકેશનના હુકમ ન એમ ૮૧ (૯) ડી, તા ૨૧ ૧૧-૨૩, ના આધારે તેમને જણાવવામા આવે છે કે મેપિ દીડ ૦-૮-૦ લેમે, નિશાળો તેમજ જાહેરમા 'જામિત્ર' વેચવાની પરવાનગી આપવામા આવી છે

નહેરખખર.

~*~*~*~

પ્રો. ગોખલેકૃત ગુજ. અંગગણિત ભાગ ૩ જનો
ખુલાસો.

જેમાં તમામ હિસાબ રીતિ કૃતિ સાથે સરળતાથી ગણ્યા છે. કિં. ૧-૮-૦
પોસ્ટેજ બુક-કમીશન ૬ થી ૧૧ સુધી ૧૨૧; ૧૨ થી ૨૪ સુધી ૧૫;
૨૫ થી ૩૫ સુધી ૨૦; અને ૩૬ થી ૫૦ સુધી ૨૫ ટકા આપીશું.

લખો:—મેસર્સ: શિવાભાઈ અને મણિશંકરની કંપની
મ. નાર. વાયા-આણંદ.

~*~*~*~
શાળોપયોગી હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ.

(ચિત્રો અને નકશાઓ સાથે)

સરળ ભાષામાં અને અભ્યાસક્રમના નિયમ-અનુસાર આ બુક તૈયાર
કરેલી છે. દરેક પ્રકરણના અંતે સવાલો મુકવામાં આવેલા છે. હાલના
શાળ્યતાનુસાર સુધીના સમયનું વર્ણન કરવામાં આવેલું છે. પાના ૩૫૫
કીંમત ૧-૪-૦

ગુજરાત ઓરીએન્ટલ બુક ડીપો અમદાવાદ.

~*~*~*~
વિનાંતિ પત્ર.

સરકારી અને રાષ્ટ્રીય શાળાઓમાં ચાલતી ઇંગ્લીશ અને ગુજરાતી
ટેક્સ્ટ બુકો, કોરી બુકો, ટ્રેસિંગ બુકો, કોપીઓ ઇત્યાદિ શાળોપયોગી પુસ્તકો
તથા નકશાઓ, વૉલ પિકચરો, શિક્ષણ સાહિત્યો, રોશનરી વગેરે શાળોપયોગી
વસ્તુઓ કિંદાયતે વળતી પોસ્ટે મેળવવા ઇચ્છતા હો તો અમને ઓર્ડર
મોકલાવો.

અમે આશા રાખીએ છીએ કે માલ કિંદાયત અને બહોળું કમીશન
આપી થોડે નદે બહોળો વેપાર કરવાની અમારી ઇચ્છાને આપ થોડા
ઈન્સાફ આપશો.

લખો:—કે. મહેતા, એન્ટ કા.,

બુકસેલર અને પબ્લીશર.

૧૬૩-૯૫ હોનબ્લી રોડ, મુંબઈ.

કોપી ભુકો.

માસ્તર્સ ગુજરાતી કોપિભુકો—૧ ભાગમા નં. ૧ થી ૬ સુધી.

- નં. ૧ લો—મોટા કદના પોકળ ગુજરાતી મુજાસરના ખડ, મુજાસર તથા અંડ.
 નં. ૨ જો—મોટા કદના પોકળ ગુજરાતી મુજાસર તથા મુજાસરથી બનતા શમ્દો.
 નં. ૩ જો—મધ્યમ કદના બાળબોધ તથા ગુજરાતી શમ્દો.
 નં. ૪ થો—મધ્યમ કદના અક્ષરના ગુજરાતી તથા બાળબોધ વાક્યો.
 નં. ૫ મો—નાના કદના અક્ષરના ગુજરાતી તથા બાળબોધ વાક્યો.
 નં. ૬ કો—નાના કદના અક્ષરથી ગુજરાતી તથા બાળબોધ વ્યવહારો-

પયોગી લખાણના નમુના

ઉપરની કોપિ ભુકો કાઢિ. ના મે એર્જન્ટ દુધી ગવર્નર માર્કેશના નં. ૫૫ એ. પી. ૩૮ તા. ૧૮-૧૨-૨૦ ના હુકમથી કાઢિ એમ્પ્લિની તમામ મૂલો માટે ટેકસ્ટ ભુક તરીકે ચલાવવાને મળુ છે. વળી જુનાગઢ, ગોડલ, કચ્છ, પોરબંદર, ડાંગર, ગજકોટ, વડવાણ વગેરે સ્ટેશનમા પણ ટેકસ્ટ ભુક તરીકે મળુ, કિ. પ્રત ૧ ના ૩ ૦-૧-૬.

કકડસાગડલ સફલ ગુજરાતી કોપિભુકો—૩ ભાગમા નં. ૧ થી ૩ સુધી.

- નં. ૧ લો—મધ્યમ કદના પોકળ અક્ષરોમા ગુજરાતી તથા બાળબોધ વાક્યો.
 અગ્રેજ થોગ્લુ ૧ લા માટે તથા ૨ ધારણ ૫ મા માટે.
 નં. ૨ જો—મધ્યમ કદના અક્ષરોમા ગુજરાતી તથા બાળબોધ નૈતિક વાક્યો, અગ્રેજ થોગ્લુ ૨ ના માટે તથા ૩ ધારણ ૬ ફા માટે.
 નં. ૩ જો—નાના કદના ગુજરાતી તથા બાળબોધ અક્ષરે વ્યવહારોપયોગી લખાણના નમુના અગ્રેજ થોગ્લુ ૩ ના તથા ૪ ધારણ ૭ મા માટે

કિમત પ્રત ૧ ના રૂ. ૦-૧-૬. જુનાગઢ, જામનગર, વગેરે સ્ટેશનમા ટેકસ્ટ ભુક તરીકે મળુ.

ઉપરની કોપિભુકો આજદિન સુધી બહાર પડેલી બધી કોપિભુકો વગતા થે. અક્ષરો મરોડ, લિયા પ્રકારના ફૂલકેપ જડા કાગળ અને સુંદર છપાઈ ને જડા મળજીત પુકા જેવાથી તથા નમુના મગારી જાતે જેવાથી ખાતરી થશે. બધી કોપિભુકોના નમુના મગાવનારે રૂ. ૧૫ મનીઓઈથી અથવા પોસ્ટલ ટિકિટથી મોકલી આપવો જત્યાંય લેનાર મરેતાજીઓ તથા ભુકમેલરોને સારૂ કમિશન આપવામા આવગ. પત્રવ્યવહાર નીચેને સંજ્ઞામે કરવો.

ભુકમેલર્સ ઠા. એચર મેધજી એન્ડ સન્સ.

૫૫ બન્દર, રાજકોટ.

બહાર પડી ચુક્યું છે! બહાર પડી ચુક્યું છે!

શિક્ષણમાં રસ લેના હરેક જણે વાંચના યોગ્ય,

શિક્ષણને કામ કરના હરેક જણે સંપૂર્ણ યોગ્ય.

શિક્ષક અને શિક્ષણ.

(અદ્યતન શિક્ષણસાધના અભ્યસનીય લેખોનો સંગ્રહ.)

સંગ્રહકર્તા:—શ્રી દક્ષિણમૂર્તિ વિદ્યાર્થિભવન—ભાવનગર.

કિં. રૂ. ૨-૮૦ ટ.ખ. ૮-૪-૦.

નીચેના સ્થળે પણ મળી શકશે:—

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર—અમદાવાદ.

વર્ધમાન એન્ડ સન્સ—પાયથુની-મુંબઈ નં. ૩.

‘ગુજરાતના ઇતિહાસની સહેલી વાત્રેની સંક્ષિપ્ત આવૃત્તિ.’

નાગદાર મુખ્ય સંસ્કારના કેળવણી ખાતાએ પ્રાથમિક શાળાના ચોથા ધોરણમાં ટેકરેટ છુક તરીકે અભ્યાસને મંજૂર કરેલી; નવા ધોરણોને અનુસરી, સાદી, સરળ, અને રસિક ભાષામાં લખેલી; પુષ્પળ ચિત્રો સાથે.

કિંમત ચાર આના.

છુકમેલરોને અને જ્યાંય જરીદનાર ચિક્ષોને પચીસ ટકા કમી-શન મળશે.

લેખક અને પ્રકાશક:—વલ્લભભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ.

હેડમાસ્ટર, પ્રેક્ટિકલિંગ સ્કૂલ,

પ્રે.રૂ. ટ્રે. કોલેજ, અમદાવાદ.

મુખ્ય એજન્ટ:—ખરાયતા છુક ડીપો. ટે. ખાતા હવુમાન પાસે, અમદાવાદ.

આશા રાખું કે સર્વ શિક્ષકજીઓ પોતાની શાળામાં આજ પુસ્તક ટેકરેટ છુક તરીકે વાપરી મને આભારી કરશે.

લી. સેવક,

અન્નદા, શાક, જાત-જાતનાં પકવાનો બનાવવાની
રીત દર્શાવનારું પુસ્તક.

દરેક કુટુંબમાં અવશ્ય રાખવા લાયક-નાની બાળાઓએ અભ્યાસ કરવા લાયક

પાકશાસ્ત્ર અથવા પકવાન પોથી.

લેખક અને પ્રકાશક:—

ગં. સ્વ. લલિતાગૌરી શામરાવ,

ગં. સ્વ. વિમલાગૌરી મગનલાલ.

એમાં ૩૦૦ થી વધુ તરફ તરફનાં પકવાનો બનાવવાના

જુદા જુદા પ્રકારે દર્શાવવામાં આવ્યા છે. જેમાં કે:—

જાત જાતનાં શાક, બજાર, દરેક, કંસાર, પાપડ, મીઠાં, માંદાં,
દાળ, ખાત, ધારી, ફૂડી; તથા પુરી, ચીપ્પો વગેરે વગેરે.

કિંમત રૂ. ૨-૦-૦ સોનેરી ગીલ્ટ પુલ્ટ રૂ. ૩-૦-૦

“લગભગ ત્રણેય સ્થાન, આ મુંદર પુસ્તક ગં. સ્વ. લલિતાગૌરી
શામરાવ તથા ગં. સ્વ. વિમલાગૌરી મગનલાલે રચીને બહાર પાડ્યું છે. તે
હીંદુ કુટુંબોને તેમજ માસનો ખોરાક તથા દહને અન્નદા, શાકદાની અને
પારસી કુટુંબોને ઘણું ઉપયોગી થઈ પડેલું છે. આ પકવાન પોથીને ત્રણ
ભાગમાં વહેંચી નાખીને દરેકના ખોરાકની તેમજ મંદાઈ મીઠાઈની
તરફવાર વાનીઓ બનાવવાની રીત તેમાં આપી છે. ખોરાકની જાણોમાં
યતી તુકાનકારક જેણે પારખી દાવવાના ચોડાક તુકા પછી આપ્યાં છે તેને દુધ,
ખાંડ, માખણ, ગધ વગેરે ચીજોમાં દાઈ જેણે કરી હાથ, તે તે પારખી
કઢાવવાની સહેલી રીત સમજાવી છે. જુદી જુદી વાની પકાવવાની રીત પણ
સહેલી સરળ ભાષામાં આપી છે. હીંદુ કુટુંબો માટે આવા એક પુસ્તકની જે
મોટી ખેલ હતી તે આ પુસ્તકના બાનુકર્તાઓએ દુર કરી આપી છે. પુસ્તક
સફાઈદાર કાગળ ઉપર છાપીને મુંદર પુણામાં બાંધેલું છે, સ્કુલમાં અભ્યાસ
કરતી બાળાઓએ, પંજાબ, આંધ્ર, મારે આણં, ગુજરાત, ગયા, બિહાર, વગેરે
પ્રાંતોમાં.”—ગણપત, સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૩.

મળવાનું દેકાણું:—

એન. એસ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની,

કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ.

શિક્ષકો તેમજ શિષ્યવર્ગમાં-અતિશય પ્રિય થઈ પડેલાં

સૃષ્ટિજ્ઞાનનાં પુસ્તકો.

પ્રે. તા. ટ્રે કોનેશન શિક્ષણનો મેદલ મેળવનારા અને અનુભવી મીનિઅર શિક્ષકો પાસે ધોરણવાર સૃષ્ટિજ્ઞાનના પુસ્તકો પ્રત્યે તર ઉપે અને મહેતુ જિવેચન સાથે અમે તેવાર કરાવેલા છે જે ઘણા ઉપયોગી હોઈ શિક્ષક વર્ગના પ્રગતિપ્રેમી નીવડયા છે એ પુસ્તકોનો દુક સમયમાં એટલે બધો પ્રચાર થયો છે કે તેમાંના ધજા તો છઠ્ઠી અને સાતમી આંશ નએ પડેલી મયા છે

વળી વર્તમાનકાલના કાળના અને ટ્રેનિંગ કોલેજના ઉમેદવારો માટે

સૃષ્ટિજ્ઞાન યાં વિધાના પાઠો.

એ નામનું પુસ્તક એજ શિક્ષકો પાસે તેવાર કરાવી બહાર પાડ્યું છે તેમાં સાતમી યો યો વિધાના પાઠોનું સંપૂર્ણ વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે તેમજ અભિનિવૃત્તિ દ્વિએ પરીક્ષામાં પુછાયલા સવાલોનો પણ તેમાં સમજ કરવામાં આવેલો છે જેથી એના અભ્યાસ પછી વિધાના વિષયમાં નબળાઈ યવાના લગ પછુ બચ રહેતે નથી. વધારે પ્રગતિપ્રેમી જરૂર નથી છુક વાચવાની ખત્રી થશે ધોરી નકોનો સી-સીકમાં છે, ત્યાં મધ્યે એ છુક રૂ. ૦-૫-૬ કિમતે આપવામાં આવશે બીજી કોઈ કેઈ છુકોની કિમતમાં થોડોથોડો વધારો કરવાની જરૂર પડી છે આમાં છે કે અમારા સુત્ર માદકો મગ્યોની તથા પ્રેસ મીડોની વધતી જતી થોજવારીને લીધે અ ફેરફારને ધ્યાનમાં લેશે તદિ ન્યાબધ તેનારને સાત કમિશન ધોરણવાર કિમત નીચે મુજબ —

બાળોપયોગી યાં પ્રત્યેક ૩૦ સરળ સૃષ્ટિજ્ઞાન વો ૧ યુ (આ ૫)

કિમત રૂ. ૦-૨-૦

ધોરણ ૨ યુ (આ ૭) રૂ. ૦-૧-૬

ધોરણ ૩ યુ (આ ૮) રૂ. ૦-૩-૦

ધોરણ ૪ યુ (આ ૭) રૂ. ૦-૩-૦

ધોરણ ૫ યુ (આ ૬) રૂ. ૦-૪-૦

ધોરણ ૬ યુ (આ ૫) રૂ. ૦-૪-૬

ધોરણ ૭ યુ (આ ૧) રૂ. ૦-૫-૬

પ્રત્યેક ૩૫ સરળ પડોનો સરળ ઈલિસ્ટ્રેશન (વો ૫) રૂ. ૦-૩-૦

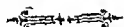
(ધોરણ ૬) રૂ. ૦-૪-૦

કમિશન ૨૫ ટકા આપવામાં આવશે તા. ૩-૪-૨૦૨૦ સુધી ધોરણવાર નોટો પણ અમોએ પ્રગતિપ્રેમી છે તેને માટે પણ ૨૦૨૦ કમિશન આપીશું

લખો—મહિવાસ મુગલસાઈ ઉપાધ્યાય

બુકસેલર મેન્ડ મિશન ધોરણ (વાપા આજ ૬

વાચવા લાયક જ્ઞાન સાથે ગમત આપનારાં પુસ્તકો.

રાસમાળા ભા ૧ લો (સચિત્ર) ત્રીજી આવૃત્તિ,	...	૫-૮-૦
બાદશાહ માર્કસ ઓરેલિઅસ એન્ટોનાઈનસના વિચારો	...	૨-૦-૦
આર્ટ ઓફ વિવીંગ	...	૦-૧૨-૦
સેલ્ફ ગવર્નાનીઝ ટીચર	...	૨-૦-૦
શીરડ સહબોધ માળા ભા ૧, ૨, ૩	...	૧-૪-૦
"(છુટક ભાગ દરેકના)	...	૦-૬-૦
પૃથ્વી વલ્લભ (સચિત્ર)	...	૧-૮-૦
મારી કથના (ચરિત્ર)	...	૧-૮-૦
ગુલ્શતનો નાથ (સચિત્ર)	...	૪-૮-૦
ફળતું વહાણ. (સચિત્ર)	...	૪-૦-૦
જાશીની રાણી (સચિત્ર)	...	...
મુખાઈમા ચાલતા તોલ માપની ચોપડી	...	૪-૦-૦
મૈત્રી મુક્તામાળા	...	૧-૮-૦
મહાદેવ ગોવિંદ રાનાડેનું જીવન ચરિત્ર	...	૧-૧૨-૦
પૃથુરાજ ચોહાણ અને ચંદ બરદાસી (સચિત્ર)	...	૩-૦-૦
મહોબત કે મુસીબત (સચિત્ર)	...	૫-૦-૦
પ્રમાદધનની પ્રભુતા (સચિત્ર)	...	૪-૮-૦
પ્રમુદ વીણા	...	૧-૮-૦
સસાર-નાટક	...	૧-૦-૦
દીર્ઘાયુષી શી જીતે ચવાય	...	૨-૦-૦
પ્રેમ કે આક્રમ	...	૧-૪-૦
રાગોપયોગી નિર્ગવ સંગ્રહ, કર્તા ખુડખુડીયા અને રાણા.		
(ધનામ તા. લાયબ્રેરી માટે મંજુર કરેલુ.)	...	૧-૦-૦
ફૂ ખીને દીવાસો ભાગ ૧, ૨, અને ભાગ ૩ કર્તા સો. પા. દેસાઈ		
(દરેકની)	...	૦-૧૨-૦
પ્રેમચેલી પન્ના. (ઐતિહાસિક નવલકથા)	...	૩-૮-૦

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની મુંબાઈ નં. ૨.

પુસ્તક ક્રંડ મું.]

[અંક ૨ નો.

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

દેવગાંધિ, સને ૧૯૨૪.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ
અભ્યોગ	૩૩
પ્રેક્ષક સિવિલિયન શિગ-વિગ્રહ (નર્મરી કૃત)	૩૭
કવિતા	૪૩
કવિતા	૪૪
પાણીનુ રસિઆળ	૪૬
અપભ્રંશ અને શિશુપદ્ધતિ	૪૮
અર્પણી કૃત	૫૦
પ્રાચીન-માઠ	૫૩
નીતિ કે અગ્ર	૫૪
અગ્રપત્રના નામે	૫૬
મગધી કલકેશન	૫૮

કેળવણીખાતાના હુકમથી

ત.મી અને પ્રમુખ (અનુઆગિ, ૧૯૨૪ થી)

દેવગાંધિ મુન્ડગમ વટીસ, M Ed (Leeds), L. Ed, S,

એલ્યુકેશનન હાન્ડબેક, કિંગ લાગ, અમદાવાદ

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

ધી અમરસિંહ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પદાલુ ગુજાન અમીગખાન વટીને છપ્પુ.

૩ મી નાપુર રોડ અમદાવાદ.

૧. આ માસિકમાં-છપાતા અન્ય લેખકોના લેખ સાથે અમારે મળતા પણું હોવું જોઈએ એમ વાંચકોએ માનવું નહિ.

૨. પત્ર સખંધી લખાણ-એટિર તરફ મોકલવું. છપવા મોકલવા નું લખાણ કાગળની એક બાજુએ ચોક્કસે અક્ષરે લખવું. છપવા મોકલવાશે તો છપાશે, નહિ પસંદ કરેલા લેખ ટિકિટ મોકલી હશે તો પાછ મોકલવામાં આવશે.

૩. લેખકને ઉત્તેજન-વિષયે લખી મોકલનારની પૈસા લેવાની ખુશ હશે તો પ્રથમથીજ ખબર આપેથી દર જાહેર પાને યોગ્યતા પ્રમાણે રૂ. ૧ સુધી આપવામાં આવશે. ચર્ચાપત્ર માટે કંઈ આપવામાં નહિ આવે.

૪. લવાજમ-વરસ એકતોરૂ. ૧-૮-૦ ટપાલ ખર્ચ સાથે અમા ઉથી. વિદ્યાર્થીઓ માટે ૦-૧૨-૦; છુટક અંકના ૨૧/ ૦-૨-૬; પોસ્ટલ ૦-૦-૬ જુદું.

૫. મનિઓર્ડર-નૂપન પર ગામ કે શહેરનું ઠેકાણું સ્પષ્ટ લખવું તેમજ ત્યાં એકથી વધારે નિશાનો હોય તો નિશાનો નંબર તથા શાળા પત્ર ઓફિસ તરફથી અપાએલા સરનામાના લેખલ ઉપરનો નંબર લખવો.

જાહેરખબરના ભાવ.

સુદ્ધતા.	પેજ.		
આખું વર્ષ.	આખું	અર્ધું.	પા.
	રૂ. ૬૫૩.	૩૪૩.	૨૦
૭ માસ.	રૂ. ૩૫૩.	૧૮૩.	૧૨
ત્રણ માસ.	રૂ. ૨૦૩.	૧૦૩.	૭

છુટક છપાવવાનો દર.

દર ત્રણ લીટીએ રૂ. ૧-૨-૦

રાખ્યા છે

આ પત્ર સાથે કોઈ પણું હોંક-ખીલ વહેંચવામાં આવશે નહિ.

૬. શાળાપત્રમાં-આપેલી ખાતગી જાહેરખબરોમાં જણાવેલી ચોડીઓ ખાતાએ મંજૂર કરેલીજ હોય એમ હંમેશા હોંતું નથી. માટે દરેક મંજૂર કરેલી તરીકે ગણવી નહિ.

૭. શાળાપત્રનું વરસ જનપુઆગિથી રિએઅર સુધીગણવામાં આં છે; માટે વરસની વચમાં જે આઠક બધ થવા માગતા હશે તેમની પાસેજ નેટલા અંકો તેમને મળ્યા હશે તેટલાની છુટક અંક લેખે કિંમત લેવા આવશે તંત્રી.

ગુજરાત શાહાપત્ર.

પુસ્તક ૬૩ સું. • દેવુઆર્ચી સને ૧૯૨૪. અંક ૨ ને.

અગ્રલેખ.

તંત્રીનો દેશદાર.

મનુષ્ય એ એક વ્યવસાયી પ્રાણી છે; અને વ્યવસાયમાં તેના જીવનનું મહત્ત્વ છે. જેને વ્યવસાય અથવા તે કર્મ નથી તેને જીવન નથી. ખાસ કુદરતનો જ નિયમ છે કે આ દરમિયાન જગતમાં કોઈ પણ વસ્તુ, પ્રાણી, કે પદાર્થ અકર્મકૃત રહી શકતું નથી. જગતમાં જે જે દરમિયાન છે તે તે નિમિત્તરૂપ છે; અને નિમિત્તરૂપ હોવામાજ દર્શના મહાસિદ્ધાંત જીવનના મહત્ત્વરૂપ છે. કર્મ એ પ્રગતિ છે અને પ્રગતિ એ જીવન છે. જીવન એટલે જગતની પ્રગતિમાં તદ્દ નદ વ્યક્તિનું મયાશક્તિ સ્વાર્પણ.

વ્યક્તિ કે સમાજના વ્યાવહારિક, રાજકીય કે ધાર્મિક કાર્યપ્રદેશો સદા અતિવિસ્તૃત જ રહ્યા કરે છે, પણ તેમાંજ કેળવણીનો કાર્યપ્રદેશ ખીણ બધા પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓના પાવારૂપ છે, જેના ઉપર કુશળ શિષ્ય-શાસ્ત્રીઓને હાયે ભવ્ય ધર્મારો સચી શકાય.

કેળવણીનું મહત્ત્વ મનુષ્યના આત્માની ઉન્નતિમાં છે, પણ તે ઉન્નતિનો આધાર તે સાધનામાં વખતોમાં સાધનો ઉપર છે. આ સાધનો જુદા જુદા પ્રકારનાં હોય છે. જેમ એક કારીગર પોતાના જુદાં જુદાં હથિયારો વાપરી પત્થર વગેરેમાંથી એક અનુપમ મૂર્તિ ઘડી શકે છે તેમ એક ઉત્તમ શિક્ષક શાસ્ત્રી પોતાના જ્ઞાન અને અનુભવની વિવિધતા વડે ઉત્તમ શિષ્ય આપી નમુનદાર વિદ્યાર્થી ઉત્પન્નવી શકે છે. પણ જ્યાં અંગત

સેવાનો અવકાશ અથવા પ્રસંગ નથી ત્યાં માસિકો, વર્તમાનપત્રો અને જાહેર ભાષણો દ્વારા પોતાની શક્તિનો પરોપકારાર્થે વ્યય હાલના જમાનામાં કરી શકાય છે.

ગુજરાત શાળાપત્ર આજકાલ કરતાં ૬૨ વર્ષથી આ પ્રમાણે જન-મંડળની અને ખાસ કરીને શિક્ષકવર્ગની એક અતુલ્ય સેવા કરતું આવ્યું છે, અને સુધરેલું સ્વરૂપથી અને સુચયિત વિષયોદ્વારા અનેક શિક્ષકોને 'આધ-જ્ઞાને જેમ આખ' તેમ આશીર્વાદરૂપ અને માર્ગદર્શક નીવડ્યું છે. જેમ એક ખાણુમાયી નયુંજ ખોદી કાઢેલું રત્ન ધીમે ધીમે ઓપાતાં પ્રકાશરૂપ બને છે અને ત્યારેજ તેની કિંમત અંકાય છે, તેમ આ 'શાળાપત્ર' પણ આજ ૬૨ વર્ષથી કુશળ શાસ્ત્રીઓના હાથે ધડતું અને ઓપાતું આવ્યું છે. સ્વ. નવકરમલાઇ, સ્વ. મહીપતરામલાઇ, સ્વ. માધવલાલલાઇ, રા. ખા. કમળાશંકરલાઇ, સ્વ. જમિઅતરામલાઇ વગેરે મહાનુભાવ પ્રતાપી શિક્ષણ-શાસ્ત્રીઓના આત્માઓ તેમજ રેડાયા છે, અને જેમ નિર્ધાર્ય વિ તલાહક તારો વિ તના અંતર્નિવહણ પછી પ્રદીપ થઇ આસપાસના પ્રદેશને પ્રકાશમય બનાવે છે અને અધોગત્ર ગાથા ખાતા પચિકને માર્ગ દર્શાવે છે તેમ આ શાળાપત્ર પણ તે મહાત્માઓના જ્ઞાનપ્રકાશના પ્રતાપે અનેક શિક્ષકોને તેમજ કેળવણીમાં રસ લેના જિજ્ઞાસુઓને આધારદંડ થઇ પડ્યું છે.

શાળાપત્ર સાગર નહિ તો ગીડા પાણીનું નિર્મલ સરોવર તો છેજ, જેમાં તુષારની તરસ છીયે. આ નાનકડા પત્રનો કાર્યપ્રદેશ સંકુચિત છે અને દ્વેશ એક છે. શાળાપત્રોથી હકીકતો ઉપરાલ વિષયોની શાસ્ત્રીય ચર્ચામાં તે પોતાનું સર્વસ્વ મानी ગેકું છે, અને તેમ કરવામાંજ ઔચિત્ય છે. સાહિત્ય, વિજ્ઞાન, ભૂગોળ, ઇતિહાસ, ગણિત, કુદરત, અને ખીજું જે જે કંઈ શિક્ષણશાસ્ત્રની દ્રષ્ટિએ ઉપયોગી લાગ્યું તે તે બાબતોનું દિગ્દર્શન શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી કેવી રીતે કરાવી શકાય તે ઉદ્દેશ શાળાપત્રનો છે. અદ્યપિ એ ઉદ્દેશ સુચવાયો છે અને એમાંજ એનું ગૌરવ છે એમ અમે માનીએ છીએ.

મહાનુભાવ પ્રતાપશાળી સાક્ષરોના હાથે ઓપાએલ રત્ન અતુલવશીલ સ્વ. જમિઅતરામલાઇ, ખી. એ. ના હસ્તક મહાયું; અને ત્યાર પછી તે મિ. કેમશર અરદેશર બાલા ખી. એ. ના લંચીપણા નીચે ટ્રેનિંગ કૉલેજના પ્રિન્સિપલના હોદ્દાની રૂએ આવ્યું. ૬ વર્ષ અને ૨ માસના તેમના સરનેહ પ્રતિપાલનથી તેની શૈલામાં વધારાજ થયો છે.

હાલના ઝડપથી આગળ વધતા અને ક્ષણે ક્ષણે નવીનતા પામતા

ખંતની વાત નથી; અને તેમાં વળી હિંદુસ્તાનની કેળવણી વિષયક ક્રાન્તિ-
ઓને અનુસરી શાળાપત્રનો ઉદ્દેશ કાયમ રાખવો એ વધારે કઠિન કાર્ય છે.

અનુદ્ધૃત કાર્યધુરાના નિત્યહારથી અમિત થએલ મિ. બાલાને હસ્તક
ન્યારે શાળાપત્ર આવ્યું ત્યારે તેનું સ્વરૂપ કેવું રહેશે એ શંકા-પ્રશ્ન કદાચ
કોઈના મનમાં ઉદ્ભવ્યો હશે, અને એ પ્રશ્ન સહજ હોઈ શકે ખરો. ગુજ-
રાતી ભાષાના કેળવણી વિષયક માસિકના એક તંત્રી તરીકે પા સી શુદ્ધ-
સ્થતું ગુજરાતી ભાષાનું જ્ઞાન કેળવણીના વિષયોની ચર્ચામાં વપરાતી. ૩૬
સંસ્કારી ભાષાને યોગ્ય કેમ્ હોઈ શકે એ શંકા ઉપસ્થિત થાય ખરી. પણ
ધીરજ, ખંત, અને નિશ્ચયને શું અસાધ્ય છે ? મિ. બાલાએ સતત શ્રમ
અને ઉત્સાહથી ગુજરાતી ભાષા ઉપર કેટલો કાબુ મેળવી લીધો છે તે
તેમના સમાગમમાં આવનારને સૌથી મહત્ત્વ પડ્યા વિના રહેશે નહિ.
ઈ. સ. ૧૯૨૦ ના ટ્રેનિંગ કોલેજમાં પ્રદર્શન તથા મેળાવડા વખતે તેમનું
યાદગાર ભાષણ સાંભળી વિદ્યાર્થીઓ પિત સન્નતોના મોંએથી પણ સ્વતઃ
પ્રશંસાના ઉદ્ગાર અમો સાંભળ્યા છે. સાહિત્ય પરિષદો વખતે પણ તેમણે
પોતાના ગુજરાતી ભાષાના જ્ઞાનથી વિદ્વદ્વર્ચ સાનંદ કર્યા છે. તેમના સાદા
સમયોચિત અક્ષરો અને સંસ્કૃત તેમજ શુદ્ધ ગુજરાતી શબ્દોના યથાવિધિ
પ્રયોગોવાળા પ્રાસંગિક ભાષણો હંમેશા યાદગર રહેતાં. સાહિત્ય સભામાં
પણ ચર્ચાતા ઐતિહાસિક કે ભાષાના ગૂઢ વિષયોની ચર્ચા વખતે તેમને
પ્રમુખસ્થાન આપવામાં આવતું એજ એમની લાયકાત સાબીત કરી આપે
છે. ગીતાજી જેવાં હિંદુ ધર્મના પુસ્તકોમાંથી સુંદર ગુજરાતી ભાષામાં
સિદ્ધાંતો યોગ્ય વળતે બરાબર રજૂ કરી શકતા એ કાંઈ જોડા આનંદની
વાત નથી. આવી રીતે સતત શ્રમવડે ગુજરાતી ભાષાનું યથાવિધિ જ્ઞાન
પ્રાપ્ત કરેલ પ્રિન્સિપલના હાથમાં શાળાપત્ર આવ્યું ત્યારથી પણ તે પત્રના
ઉદ્દેશો જળવવામાં કોઈ પણ રીતે ખામી આવી નથી.

મિ. બાલા પ્રિન્સિપલના હોદ્દાએ નિમાયા તે પહેલાં તેઓ સંપૂર્ણ
અનુભવી થઈ ગયા હતા. હાઈસ્કૂલ, મિડલસ્કૂલ, અને ઇન્સ્પેક્ટિંગ લાઇનમાં
અધિકારના યોગે તેમનો અનુભવ ત્રિવિધતાવાળો હતો અને ત્યાર પછી
તેઓ ટ્રેનિંગ કોલેજના ગૌરવ ભરેલા હોદ્દાની જગ્યાએ નિમાયા. અનુભવ
અને જ્ઞાનપિપાસાની અભિવૃદ્ધિ સાથે તેનામાં કાર્યદક્ષતા અને ગુજરાતી
ભાષાનો પરિચય વધ્યો. પ્રિન્સિપલ તરીકે તેઓ ૯ વર્ષ અને ૨ માસ
રહ્યા અને તે દરમિયાન તેઓએ શાળાપત્રદાર ગુજરાતની કેળવણીમાં બને
તેટલો પોતાનો હિસ્સો આપ્યો છે.

શાળાપત્ર કેમ વધારે ઉપયોગી થાય એ બાબતે તેમને ખત હતો, અને તેને લીધે એ પત્રમાં અનેક વિષયોની ચર્ચા થતી આવી છે. વેત્તાનક ગોધબોળ, ઐતિહાસિક ખીનાઓ, ભૌગોલિક બાબતો, શિક્ષણશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતો, પ્રાચીન તેમજ આંચીન નવીન જ્ઞાનની બાબતો, વગેરેનો તેમાં યથાશક્તિ પ્રબોધ કરવામાં આવ્યો છે એટલું જ નહિ, પણ જગતમાં બનતા ફેળવણીની દ્રષ્ટિએ ઉપયોગી એવા અગત્યના બનાવોને તેમાં સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. મહાન વિગ્રહના ત્રિનાગર પરિણામો ઇતિહાસ અને જુગોળની દ્રષ્ટિએ કેવા આવ્યા છે તે, વિજ્ઞાનનું પ્રગતિમય ક્ષેત્ર કેટલું વિસ્તરે છે તે, વગેરે શિક્ષકોને અત્યંત ઉપયોગી હકીકતો શાળાપત્રમાં આપ્યા વિના રહી નથી. ઇ. સ. ૧૯૧૪ ની માવથી શાળાપત્રનક વિષયોની નોંધ જોતા તે સકલ માધ્યમ પડે (વિસ્તારભર્યા ટાગ્લુ કર્ગું ઉચિત નથી લાગ્યું.)

ફેળવણીને લગતા બહારના લેખકોના લેખોને ઉત્તેજન આપવામાં આવતું લાપાની દ્રષ્ટિએ ઘણું પણ ઉપયોગી લેખોને સ્વીકારી એ લેખકોને તેઓ કે તેજન આપના વર્ગી વર્ગમાં જ્યારે જ્યારે કોઈ શિક્ષક અથવા તે વિદ્યાર્થી ગચિતપાઠો આપના તે વખતે નમુનાદાર નોંધો શાળાપત્રમાં મેલવા તેમને જોવા ચુકતું નહિ આ પ્રમાણે તેમના તરફથી મમાજને અમૂલ્ય લાભ અપાયેજ જશે.

કુદરતના કર્મોના નિહાનને નમજાર અને તદનુસાર વર્તનને અમલમાં મૂકનારને કર્મોની ગુણિતિમાં ખરે જારે કર્મવીરને કર્મમાજ ગુણ છે, જેમ ન ન નાર્યના પ્રમગમાં. પણ આ જગતના માયાચક્રમાં જગતમાત્રની દગલગુણમાં નવીનતાના ખીન્ને છે, તેમ મિ. બાબાના આ ઉપનામ પ્રમગમાં અન્ય કોઈ પ્રદેશની નવીનતા દેખાવે છે. તેમના આ શાંતિઆવાનમાંથી જ્ઞાનદીપતા જિજ્ઞો અન્યને કથ્યાણુરૂપ નીવડે એમના અવિગતશ્રમથી શ્રમિત થએલા આત્માને ઇશ્વર દીર્ઘાયુ બક્ષે, તેમનું બાકીનું જીવન પોતાને તેમજ અન્યને કથ્યાણુકારી થાઓ તેમની જીવનયાત્રા શાંત સુખરૂપ થાઓ એટલું ઇચ્છી અને વિરમવું ઉચિત ધારીએ હીએ.

નિર્ણય પદ્ધતિનો પણ મહાયોગ જેમ નિમિત્તને વશ છે તેમ સજીવ આત્માઓનો મગાગમ પ્રત્યક્ષ કે આગેશ કોઈ ગૂઢ નિયમને અવલંબે છે. જૂનમમાગમ મર્વદા કથ્યાણુકારી હો.

બાળકોની જ્ઞાનતંત્ર સંબંધોની સ્થિતિ ઉપર બહુજાળ ખારીક દેખરેખ રાખવામાં આવે છે. પરિણામે નિશાળના શિક્ષક કે અધ્યક્ષને બાળકોની જુદી જુદી પ્રકૃતિ ઉપર સચોટ ધ્યાન આપવું પડે છે અને તે તે પ્રકૃતિને બરાબર સમજાવી પણ પડે છે. વિદ્યાર્થીની કોઈપણ પ્રકારની અસ્વસ્થતા વિશે દાકતરને તરતજ ખબર આપવામાં આવે છે. પ્રકૃતિવિકાસ, ખેડીક, અકળામણ કે ઉતાવળાઓ સ્વભાવ, વગેરેના કારણો શોધી કાઢવામાં ખતતી તજવીજ કરવામાં છે.

શાળામાં નવા દાખલ થએલા બાળકોની દાકતર મારફતે સંપૂર્ણ શારીરિક તપાસ થાય છે તેમજ વજન લેવામાં આવે છે, શરીરનું માપ લેવામાં આવે છે, અને એ બધાની એક પત્રક ઉપર નોંધ રાખવામાં આવે છે. આ પત્રક જાળની ગણવામાં આવે છે, અને તેમાં પછીની તમામ નોંધો કરવામાં આવે છે. પહેલી શારીરિક તપાસ પછી બાળકની માતાને દાકતરને મળવાનું કહેવામાં આવે છે, સાદી મીઠાઈ તો દાકતરી સલાહ પ્રમાણે 'નર્સરી સ્કૂલ'માંજ કરવામાં આવે છે પણ ગુંચવણ ભરેલી બાળકમાં નિશાળમાંજ ખાસ સગવડતપ્તાળી જગ્યાએ સાચા કરવામાં આવે છે, છતાં કોઈપણ જાતની દવા સંબંધીની સારવાર તો માતાપત્ની મરજી સિવાય થતી નથી.

દવા અને સારવાર સંબંધીનું કામકાજ ઘણુંજ અગત્યનું છે, અને દાકતરી અભિપ્રાય પણ એવો છે, કે બાળકની પાંચ વરસની ઉંમર પહેલાંજ ઘણાખરા રોગોના ખીજ રોપાય છે. આમ જોતાં આવા 'શિશુ-વિદ્યાગૃહો' એક પ્રમુખીય સુધારણાના અને દેશની આબાદીના દીર્ઘકાલ ભરેલા સાધનો છે. જે વિદ્યાર્થીઓ આરી દેખરેખના અભાવે રાજ્ય કે પ્રજાને ભય રૂપ કે બોખરૂપ થઈ પડે તેજ વિદ્યાર્થીઓને આના વિદ્યાગૃહો લાવવાના સંપૂર્ણ તદ્દુરતીવાળા અને ચપલ નાગરિકો બનાવે છે.

સુધડતા, વગેરે.

હાથ, પગ, મોઢા વગેરે સાફ રાખવા માટે લીંતિમાં નીચે માટીના પવાણાઓ ગળવામાં આવે છે અને સાથે સાથે પુષ્કળ હાલુ પાણી પણ રાખવામાં આવે છે. જરા મોટી ઉંમરના બાળકો તો પોતાની મેજેજ શરીરને સ્વચ્છ રાખે છે, પણ નાની ઉંમરના બાળકોને જરૂર પ્રમાણે મદદ કરવામાં આવે છે.

જે બાળક મજબૂત થયું થયું હોય અને પોતાની જોખમદારી સમજતું થયું હોય તેને ટુવાલ, ટુવાલ ઠી ખીલી, મોઢા લૂંટવાનું કપડું, ઘસ રાખવાની કોથળી, ઘસ, અને દેશવશ આપવામાં આવે છે.

સ્નાનગૃહ.

આ જગ્યાએ કાંકરેટથી તૈયાર કરેલો સ્નાનકુંડ હોય છે, અને ઉપર વધારે ગરમ, ગરમ, અને ઠંડા પાણીના એવા ત્રણ પ્રકારના કુવારાની પણ ગોઠવણ કરેલી હોય છે. આ સ્નાનકુંડ ૬ ઇંચથી ૧૬ ઇંચ સુધી ઉંડો હોય છે, અને એ પ્રમાણે તે કુંડને એક ઉંડો છેડો અને એક છાછરી છેડો, એવા બે છેડા હોય છે. એ કુંડની લંબાઇ ૯ યુ. અને પહોળાઇ ૩ ફુ. જેટલી રાખવામાં આવે છે. પાંચ કે છ બાળકો સાથે તેમાં સુખેથી નાહી શકે છે. આખું સ્નાનગૃહ ગરમ હવાવાળું રાખવામાં આવે છે.

સ્નાનવિધિ-દિવસનો કૃષ્ણક્રમમાં એક આનંદરૂપજ થઈ પડે છે, અને મોટી ઉમરનાં બાળકોને તો વળી વિશેષ. તેઓ પોતાને માટે નક્કી કરેલા દિવસની ધણીજ આતુરતાથી રાહ જોયા કરે છે.

પાંચ કે છ એકસાથે, એમ વણાફરતી બાળકો આમાં નહાય છે. ગંદા બાળકને માટે એક જુદા કુંડની ગોઠવણ કરેલી હોય છે.

આ પ્રમાણે બાળકોને પોતાની શારીરિક સ્વચ્છતા જળવવામાં તેમજ વસ્ત્રાદિક ધારણ કરવામાં ધણીજ અગત્યની • ઉદ્વિગ્ધગવણી મળતી જાય છે. ધણી વખત તો મોટી ઉમરના બાળકને નાની ઉમરનું બાળક માવજત માટે સોંપવામાં આવે છે. આવી આનંદ ભરેલી સોખમતામાં શરમાળ કે ખડીકણ બાળકોની ખડીક જતી રહે છે, અને તેઓ રમતગમતમાં ભાગ લેતાં થઈ જાય છે. આવાં બાળકોને પહેલાં સ્નાનકુંડની છાછરી બાજુ તરફ રમવા દેવામાં આવે છે. આવી આવરણક શારીરિક સ્વચ્છતાને ખાતર નાહી ધોઈ રહ્યા પછી તેમને છુટ રમવા દેવામાં આવે છે, અને પછી આનંદને તો પારજ નહિ. એક બાળકે નિશાળના અધ્યક્ષને કહ્યું, કે “હું તો આજે પાંચ વરતુ બની ગયો હતો !” અધ્યક્ષે કહ્યું, “શી ? શી ?” બાળકે ખોડ્યું, “શી ? શી ? જુઓ, માછલી, કુબડી મારનાર, પાંત્રિક ખોટ, જળમુંદરી, અને સખમરીન.”

બાળકને એકદમ શરદી ન લાગે તેટલા માટે પહેલાં ઠંડા પાણીના કુવારાથી અથવા તો ઠંડા પાણીથી વાદળીથી તેના શરીરને બીજાવવામાં આવે છે, અને નાહી રહ્યા પછી જડા ગરમ કુવાલથી શરીરને સારી રીતે ધસીને લૂછવામાં આવે છે.

આ પ્રમાણે સ્નાનવિધિથી પણ બાળકની શારીરિક તંદુરસ્તી, સુપડના, પોષાક, વગેરેથી શિક્ષક વાકેફ થાય છે.

શિશુ-વિદ્યાગૃહના ઓરડામાંના સાધનોની ગોઠવણ.

જરૂરીઆત પ્રમાણે ઓરડામાં તૈયારી રાખવામાં અને સરસામાન ફેરવવામાં પણ બાળકો બાગ લે છે. રેખા, ખુરશીઓ, વગેરે ચીજો હલકી અને સહેલાઈથી લાવ લઈ શકે તેવી હોય છે. ખાટલાઓ વાગીને એક જગાએ, સહેલાઈથી ગોઠવી શકાય તેવા હોય છે. કબાટો નીચાં હોય છે તેથી બાળકો પહોંચીને તેમાંથી રમકડા, મગ્ગામાન વગેરે કાઢી સાફ રાખી શકે છે.

(૯-૩૦) પ્રાતઃકાળનો કાર્યક્રમ.

વાદ્યગીત, ગાન, નૃત્ય, અતમમત વગેરે વિષયો પ્રાતઃકાળમાં હોય છે, અને સ્નાન પછીનો કાર્યક્રમને આ સમય તો બાળકોને બહુજ પ્રિય લાગે છે સંગીતનો પ્રેમ, અને સુવ્યવસ્થિત હાજર્યાલ બાળકોને સહજ અને સર્વ-ગત થઈ પડે છે. બાળકો માથે રોજી, ગીતો ગાજ છે અને નાચે ફરે છે.

(૧૦-૧૫) નાસ્તો.

૧ દૂધ, અથવાતો દૂધવાળો કોકો.

૨ બિસ્કિટ } માળાપ મોક્ષાંવે છે
૩ જાડાઈક }

(૧૦-૩૦ થી ૧૧-૩૦) ઉદ્યોગ.

૧ હસ્તકળા ગિફ્ટ

૨ મોન્ટેગે ગી સાધનોની વપનાશ.

મોન્ટેગે પદ્ધતિથી હાથિયકેળવણી સાધનોની વપનાશથી અપ ૫ છે. પણ આડકતરી રીતે તો તે કેળવણી ઘણી રીતે આવા વિદ્યાગૃહોમાં બાળકોને આ પ્રવૃત્તિથી મળે છે. માગી, રેતી, કાગળ, ઈટ, લાકડાના કંકડા, રંગીન નાની નાની તકતીઓ, મણકા, છીપો, સળીઓ, લાકડીઓ, ખૂચ, રંગો, કાચ, પાણી, વગેરે લુદા લુદા પદાર્થોની વપનાશથી હાથિયકેળવણી અને સ્વાનુભવના પ્રસંગો બાળકને માટે ઉભા કરવામાં આવે છે, અને એના હસ્તિપત અતમમતમાં કે વ્યનાત્મક કાર્યમાં લાજ લેવામાં આવે છે ચિત્રકામ માટે ચોક્ક, દાગું પાટીક, રંગીન ચાકની લાકડીઓ, અને કાઉન પેપર વગેરે વસ્તુઓ બાળકને આપવામાં આવે છે.

અભ્યાસકામમાં સ્વેચ્છાપૂર્વક કામ કરવા દેવામાં આવે છે. બાળકને સોપેલું કામ હું કરી દેવાને અને બીજાને માટે તમામ વસ્તુઓ સ્વેચ્છ અને ગોઠવેલી ગણવાને ઉત્તેજવામાં આવે છે.

કુદરતના ગાન માટે અને બાગકામ માટે ચોક્કસ પાકો આપવામાં આવતા નથી, અને આવી પદ્ધતિ તો આવાં વિદ્યાગૃહોમાં અનાવશ્યક છે. બાળકો અહીં અગ્રણ્યમાં પણ સ્વનઃ કુદરતરૂપી આદિયુગ પામેથીજ પોતાના પાકો લેતાંજ રહે છે.

મોટી ઉંમરનાં બાળકો પણ બાગકામના કામમાં, કંદ અને ખીજ રાખવામાં કામે લાગે છે; પુષ્પોને જોઈને તો તેઓ રાજી ગ્રાજી થઈ જાય છે.

સસલાં અને તેનાં બચ્ચાં, બિલાડી અને તેનાં બચ્ચાં, વગેરે સુંદર પ્રાણીઓ આ નિશાળમાં રાખવામાં આવે છે. બાળકો વારાફરતી તેમને ખવડાવે છે, અને સાફસુક રાખે છે.

(૧૧-૩૦ થી ૧૨-૪૫) ખાણની તૈયારી.

મોટી ઉંમરનાં બાળકો ખાણ માટે ટેબલ, ખુરસી, ગોડવે છે. ઉપર પાથરવાની આદર કબાટમાંથી કાઢી ટેબલ ઉપર પાથરી દે છે. આ કામ પણ બાળકો વારાફરતી કરે છે.

(૧૨-૪૫), ખાણ.

દાકતરી સલાહ પ્રમાણે ખાણનું પત્રક હોય છે, અને તેનું તેજ ખાણું અઠવાડીએ એકાંતરે બદલાયા કરે છે.

ફરેક ખાણ વખતે કમ્પ મીઠી રેટલી (Ratkuk) પીરસવામાં આવે છે. ચાવવાથી થૂંક વધારે આવે છે અને દાંત પણ મજબુત હોય છે.

ખાતી વખતે આનંદ આનંદ થઈ રહે છે. બાળકો ખુબ સ્વાદથી ખાય છે અને સાફ જોજન તો બાળકો માગમાગજ કરે છે, અને તેથી તેની બે ત્રણ વાર પીરસણી કરી તે ખલાસ કરી દેવામાં આવે છે. બાળકો પણ કામ ખાલી થઈ જાય ત્યારેજ સંતોષ માની જમવાથી પરવારે છે.

પીરસવાનું કામ પણ બાળકો વારાફરતી કરે છે. બાળકો મોટેનું ખાવાનું ગામના એક મધ્ય રસોડામાંથી આવે છે; અને એજ રસોડું ગામની તમામ નિશાળોમાં એવી જરૂરીઆતો પુરી પાડે છે.

ખાણું ખાઈ રહ્યા પછી જેનો વારો હોય તે બાળકો ચમચા, છરી, કાંટા વગેરે તમામ વસ્તુઓ બેગી કરી લે છે, રકાખીઓ, કપડાં વગેરે બાલુએ મૂકી દે છે, અને જમીન ઉપર પડી ગયેલ ખોરાકની ચીજો, કચરો વગેરે વાળા નાંખી ઓરડો બીલકુલ સ્વચ્છ કરી નાંખે છે.

(૧૨-૩૦ થી ૨-૩૦) નિદ્રા.

ખઈ રહ્યા પછી મધ્યાહ્ન સમયે બાળકો આરામ માટે નિવૃત્ત થાય છે.

(૨-૩૦) વાર્તાવિનોદ, રમતગમત, રમકડાં, વગેરે.

રમત માટે એક તુલાપાટી, (Balance-board) અને રેતીવાળી જમીન અલગ રાખેલી હોય છે બાળકો અહીં રેતીમાં આકૃતિઓ કાઢી રમે છે. શારીરિક કસરતને માટે નીચે પ્રમાણે રમકડા રાખેલા હોય છે —

હીંચકા.	દીંગણીનું ધર.	બેંટ.
ઝૂલતી હોડીઓ.	દીંગણીઓની ટેબલુગાડી.	કુટબોલ.
ઝૂલતા ધરો.	દડા. (લુગડાના).	કુદવાની દોરીઓ.
નાનીમોતી ગાડીઓ.	ગોળ.	ખેંચવાનું દોરડું.
નાની પેડાવાળી,	દીંગણીની પ્રચારીઓ.	પૂંછાવાળા છુચના દડા.
હાથાવાળી અને નીચે ટેકાવાળી ગાડીઓ.		લગામો.

(Wheel-barrows) પારણ

નાનું ધર.	ગંધવાના વામણનો સટ	ચામુડો.
એન્જન.	હોડીઓ	પાવડા.
વહાણો	ડોલો.	દડા.
ખાવા, રકાણીઓ.		વગેરે.

હથેરે એવા, અથવા તો ગસ પડે એવા, કુદરતી વસ્તુઓને મળતા આવતા રમકડા સ્વાભાવિક રીતેજ બાળકોને બહુ ગમે.

(૩ વાગે) મહાની તૈયારી.

(૩-૬૫ થી ૩-૩૦) મહા.

દૂધ અથવા તો દૂધવાળો કોકો.

માખણ સાથે રોટલી, મુગબો, કેક, વગેરે.

નિશાળમાં બાળકોને જે ખોરાક આપવામાં આવે છે તેના ખર્ચ બદલ માખણો અડવાડીઆના ર/શિ. ૬/પિ લેખે પૈસા આપે છે. પણ જરૂર જેવું લાગે ત્યાં એ રકમ પાછી પણ આપવામાં આવે છે

(૩-૩૦ થી ૫) બાળકોની છુટીનો વખત.

કોઈ કોઈ વખત અનુકૂળતા પ્રમાણે બાળકોની માતાને પણ પોતાના બાળકને બોલાવવા આવવાનું કહેવમાં આવે છે. આ પણ અગત્યની બાબત છે, કારણ કે એથી શિક્ષક તેમજ માતા પણ, એમ બંને જણ બાળકનું શારીરિક આરોગ્ય તેમજ તેની સામાન્ય સ્થિતિ બરાબર સમજી શકે છે. જ્યાં માતાથી આની ન શકાતું હોય એમ હોય ત્યાં તેજ સ્થળે આવેલા

બાળમંદિરમાં બસુતાં મોટી ઉમરના ભાઈ અને બહેનો બાળકને મોલાવવા આવે છે.

ઉપરના દુક લેખ ઉપરથી સ્પષ્ટ માલમ પડશે કે ઇંગ્લાંડમાં છેક નાનામાં નાની ઉમરના બાળકોની સંપૂર્ણ તંદુરસ્તી, વૃદ્ધિ, અને કેળવણી મારે, સુંદર અનુકૂળ પરિસ્થિતિ ઉભી કરવાને કેવા કેવા પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે.

કવિતા.

કુદરત ન્યારી છે.

(લેખક:—જયાગૌરી મોહનલાલ. પંડયા.

૧૧૧ ત્રીજાં, શી. ટ્રે. કો., અમદાવાદ.)

રાગ:—શું સહુ કયની ચારી રા.....જ.

દૈવની ગતિ છે ન્યારી બહે.....ન, દૈવની ગતિ છે ન્યારી;

સખી ભાર્તભૂમી દુઃખીચારી બહે.....ન, દૈવની ગતિ છે ન્યારી.

ભૂતજ ઉપર ભાતભાતની, અમણિત છવતણી જાતિ,

કોઇ કહે સૌ કમે -ઉપજે, ઉત્સાહ નાખ્યો મારી. બહે...ન દૈવની.

આ દુનિયામાં લોલ વૈલવની, બેઠી રાત અધારી,

અહંકારી ભાતુ પ્રકાશ્યો, સૌની કરે હાડ મારી. બહે...ન દૈવની-

સ્વાર્થ શત્રુ પેડા દિલમ્બ, માયા કરે ખૂવારી,

અક્ષત તેમ શુભ ચક્રને, કામ કરે અવિચારી. બહે...ન દૈવની-

ઈશને ત્યાં તો સર્વે સરખાં, મનુષ્યને નથી ગણના,

ઉંચ-નીચની જાતિ કહે છે, ભેદ રાખે અતિભારી. બહે...ન દૈવની-

કામજ બાળક દુઃખે પીડાએ, સેવા કરે દિલ ધારી,

અદ્ભુત ખેલ જગકર્તાનો, નજરે જોયો ન્યાણી. બહે...ન દૈવની-

પરદુઃખ દેખી દાઝ અંતરમા ધારે આ બેની હમારી,

અમુક્ય અગસર ખોવાઈ જાયે, ચેતી કરે તૈયારી. બહે...ન દૈવની-

રાનદીપક જ્યોતિ પ્રગટાવી, સ્વદેશ ઉજાતિ ધારી,

ઘટ ઘટ પ્રત્યે વાસ વસીને, આતુર કરે નરનારી. બહે...ન દૈવની-

મોહ મમતને નાખો છાપી, સ્નેહનું નીર વરસાવી,

હે! પ્રભુ આ બાળાની વિનતિ, લેજો હૃદયમાં ધારી, બહે...ન દૈવની.

કવિતા.

(લેખક:-ઉમરજી ઇસ્માઇલ પટેલ ઉ. બી. વર્ષ. ત્રે. રા. ટે. કેલેજ.)

મનુષ્ય જીવનનો એક અનંત પ્રવાહ વણા કરે છે: તેને દિનારે, -ફૂલની વાડીઓ, સુગંધી ફુલો, આનંદ આપતી ઝાડની ઘટાઓ, મીઠાં મીઠાં ઝરણો અને સીલા જંગલો, કુદરતી ગાયનથી આપણા એકાંત હૃદયને તૃપ્ત કરે છે; શયુગારેલા શહેરો, ઊંચા ઊંચા મંદિરો, ભભકાદાર મહેલો, ભવ્ય કૃત્રિમ રચનાઓ, નાની નાની ઝુપડીઓ, વિશાળ રસ્તાઓ, ગ્રામ્ય પ્રદેશો અને વિસ્તીર્ણ ખેતરો, સંભારચક્રના ચોપથી ઉત્પન્ન થતા સંગીતમા આપણા પ્રવૃત્તિમય મસ્તકને લીન કરે છે, અને ચળક ચળક થતા તારાઓના ભૂમખા, લાખી પૂજડીવાળા ધુમકેતુનો પ્રકાશ, બટકના ધ્રુવોનું અવસોકન, ચાંદનીમા રમતો ચંદ્ર, શીતળ વાયુ, શાત રાત્રિ, મનોહર સવાર, મધ્યાહ્નનો તેજસ્વી મૂર્ચ અને સાંજનો સુદર દેખાવ આપણા આત્માને ઈશ્વરમંદિરમાંથી નિકળતા દિવ્ય ગાનથી નમ્ર કરે છે. આ કુદરતી ગાયન—આ મંસાર ચક્રનું સંગીત—અને ઈશ્વર મંદિરનું દિવ્યગાન, જીવન પ્રવાહમા તથાતા અદ્ય-માનવને આગાસ્યચક્ર દીવાદાડીઓ છે, અને એજ આગાસ્યચક્ર—અથવા આત્મસ્વરૂપ ઈશ્વર જ્યારે હૃદયને રસમય, પ્રેમમય, સુદરતામય અથવા સુખમય કરે છે, ત્યારે “કવિતા” કહેવાય છે.

આ દુનીઆમા રહી વધારેમા વધારે સુખ અને ઓછામા ઓછું દુઃખ લેવાવું એજ આપણું કર્તવ્ય છે, એવો જનમંડળને સામાન્ય અભિપ્રાય છે; અને તેટલાજ માટે વિષયવાસનાઓથી મળતુ સુખ ક્ષણિકજ હોવાથી, તથા આ પૃથ્વીની વસ્તુઓથી પ્રાપ્ત થતો આનંદ હંમેશા તૃપ્તિ આપતો નહિ હોવાથી, દયાળુ ઈશ્વરે મનુષ્યોને એક એની દિવ્ય વસ્તુ અર્પણ કરી છે, જે સંસારના કલેશ—દુઃખ અને પીડાઓ જૂલાવી દે છે, સુખ, આનંદ, અને મનની શક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે, નિંદગીને એક અમૃતમય ઝરણોના પ્રવાહ ઉપર તરતા જતા સુદર અને મધુર ગાયનરૂપ બનાવી દે છે; જે કોઈને શાત કરે છે, નામર્દને શર બનાવે છે, વીરના હથિયાર છીંદાવી લે છે, અખળાને વીરાગતા બનાવે છે, થોગીશ્વરોને થોગ જૂલાવે છે, રાગીને વિરાગ ઉત્પન્ન કરે છે, હાસ્યાદિમા કારુણ્ય અને શોકને જન્મ આપે છે, પાત્રને જેવા કઠિન હૃદયોને પણ ખરફની પેઠે પીગોળી માંખે છે; તેનો પ્રભાવ

સર્વદા ઉચિત ગોઠવેલા હોય છે, જે પૃથ્વી ઉપર ચાલે છે, રમે છે, દોડે છે અને શયન કરે છે; તથા જે મનને સન્માર્ગે દોરે છે, ચિત્તને શુદ્ધ વૃત્તિમાં રાખી મલિનતાથી મુક્ત કરે છે, અને હૃદયને ધ્વજરત્ન સહ સ્વરૂપ સમજાવી તેમાંજ પ્રેરે છે; જેણે તેના ઉપયોગ તેવુંજ તે કૃત આપે છે, અને જેના ઉપર તે રાજ્ય ચલાવે છે તે સર્વેને ખરા આનંદનું અમૃતપાન કરાવી સ્વાર્થ અને પરમાર્થની એકતા જણાવે છે; આ વિચિત્ર પણ દિવ્યલેટ એજ “કવિતા” છે!

જેવી રીતે આત્મા પરમાત્મા સાથે ભળી જવાથી મોક્ષમયજ થઈ જાય છે, તેવીજ રીતે સૃષ્ટિ જીવન ઉપર કાવ્યમેધની વૃષ્ટિ થવાથી આત્માની ઉન્નતિ, દિવ્ય આનંદ અને અનંત સુખ પ્રાપ્ત થાય છે.

મરણી ઉત્તમ કવિતા અનંત છે; તેની આગળ વેળા ચિત્રા અને સારામા સારી ખુબીદાર મૂર્તિઓ નિર્માલ્ય થઈ પડે છે. કવિતા એ હૃદયમાં ઠાસતી મૂર્તિ અને મસ્તકમાં પ્રેરાતું ચિત્ર છે; તેનું કામ સર્વદા આધ્યાત્મ કરે છે, અને નાશવંત કાગળ, શાહી અને કલમની તેને રૂપહા થોડીજ હોવાથી તે અનંતતા સાથે સંબંધ રાખી શકે છે; અને આવી રીતે નાશથી સ્વતંત્ર થતાંજ તે પોતાનો સ્વર્ગીય વસ્તુઓ સાથે સંબંધ બાંધી શકે છે, અને આથીજ કવિતાની દિવ્ય વસ્તુઓમાં ગણના થાય છે.

મહા કાવ્યો હંમેશાં જ્ઞાન અને બુદ્ધિ તથા સુખ અને આનંદના ઋણો એકઠાં મળીને ઉત્પન્ન થયેલા અમૃતના પ્રચંડ ધોધ જેવા છે; તેમના રસમાં નિમગ્ન થતાર માનવ પોતાનો દુનીયા સાથેનો સંબંધ, દુઃખ વા સુખ, જિંદગીની દુરબો અને બાહ્યજીવન પણ જૂલી જઈ એકલોજ કોઈ દૂરના વિચારમાં જઈ પડે છે. તે આસપાસ ઘુમવાટા કરતો મેઘ અને ચમકારા કરતી વિજળીઓ વગેરે સર્વ જૂલી જાય છે; અને પોતાના આત્મામાંજ સર્વ વસ્તુઓથી નિવૃત્ત થઈ લીન થાય છે.

કવિતામાં “ઉત્સાહ, સ્વતંત્રતા, વિચારશક્તિ, સંવાદ, સામર્થ્ય, શબ્દયૌગ્યતા, કદબના, ઉન્નત આત્મા અને મનુષ્ય વર્તનમાં પ્રવીણ મનોબળ” વગેરે વસ્તુઓ અવશ્ય કરીને જરૂરી છે, અને તે સર્વે જ્યારે એકજ કાવ્યમાં સંપૂર્ણ રીતે આવે છે ત્યારેજ તે ઉત્તમ કાવ્ય અને મહાકાવ્ય એ સંજ્ઞાને પામે છે.

એક સાદું કાવ્ય એ જીવતું ચિત્ર અને બોલતું પૂતળું છે એટલુંજ નહિ; તે સર્વદા પોતાના બાળકોને—અર્થાસિકોને કાંઈક એવો ઉન્નત

અને વિશિષ્ટ માર્ગ જતાવ્યા કરે છે કે તેમનું જીવન અદ્ય, દુઃખ અને નીચ માર્ગે જવા પામતું નથી.

કવિઓને કુદરતજ જન્મ આપે છે, તેથી તેઓજ માત્ર તેના અનંત-કાળથી શુભ પદ્ધતિ ગ્રહેતા લોકોર ઉધારી થુ'તા મૂકી શકે છે. તેઓજ સ્વર્ગ અને નર્કના શુભ ભેદ દુનીઆને જતાની સત્યમાર્ગ મૂકે છે, તેઓજ ઈશ્વરસ્તુતિના જ્ઞાન રસ્તો ઉત્પન્ન કરી અન્ય પ્રાણીવર્ગથી મનુષ્યને ઉચી પદ્ધતિએ ચલાવવા પ્રયત્નો કર્યા કરે છે, અને તેઓજ આ દુષ્ટી સંસારને સુખમય દેખાડી, સ્વર્ગની સમીપતાનું જ્ઞાન કરી, ઈશ્વરની અનંતતા પ્રતિ આત્માનું ગમન દરાની, અને અપમા અપ્રમા પ્રાણી પણ પાપ માથી છુટી પુણ્ય રસ્તે ચલી શકે એના સિદ્ધાંતો સ્થાપી, જીવનને આનંદમાં નિમગ્ન કરે છે.

કવિતા “જીવનનો પ્રદીપ” અને “અનંત સત્યના આદર્શરૂપ છે.” વિશ્વમાની “સુદગ્ધા સુદગ્ધ-સાગ મા મારી” અને ક્ષણિક વસ્તુઓને જરાકે સ્પર્શ દેવાથી પણ સર્વદાનું જીવન બદલે કરે છે. “તે આપણા જ્ઞાનનું મધ્ય બિન્દુ છે” અને કવિઓ અમૃતમય કુડોને કાઢી નિવાસ કરી તે કુડોમાંથી વહેતી નદીઓ બાયે સુખ અને આનંદના કૂવો વહેવારાવનાર દેવદૂતો જવા છે.

કવિતા, ખરેખર, જીવન લાણુ કરે છે, જે અનુક્રમે આવતી મિનિટો નહિ પણ, વિચારને આપણે વખત કહીએ. તો તે આપણા મન (કાળ) વખત પેદા કરે છે તે સર્વ જ્ઞાનનો પ્રાણુ અને અતરઆત્મા છે, તેને કાળ અથવા અવકાશ માગી રાગતો નથી, પણ તે મનુષ્યના આત્મામાંજ રહે છે. “કવિતાને કર્તવ્યપ્રવૃત્તિ શિદ્ધી કહી શકાય” એ કહેવતના કગ્તા બીજી કંઈ પ્રશંસા વધારે છે ?”

એક સંસ્કૃત કવિ લખે છે કે, “બીજાના હૃદયમાં વાગ્યું ને માથું ન ધુણાવે તે કવિના કાવ્યથી શુ ? અને એ ધનુર્ધરના ધનુષ્યથી પણ શુ ?”

“પાણીનું ઘડિઆળ.”

(લેખક — મં. ના. ભટ્ટ, હેડમાસ્ટર, ઉંબરગાંવ, જિ, થાણા.)

સાતમી ગ્રામીણીમાં સર આર્ષજેક્ટ - મુદ્રનના પાઠમાં તેના વિદ્યાર્થી સૌરીકેનો મહાદેવી સ્વભાવ અને ગોપિકાશ્રદ્ધિ જનાવવાને લખેલું છે કે “બીજા

છોકરાઓ એવી રમત રમતા ત્યારે તે પાણીનાં વેગથી ચાલે એવાં ઘડિ-
આળ બનાવતો. એ પાણીના ઘડિઆળની એક સઠી રચના શિક્ષક
તેમજ વિદ્યાર્થીના ઉપયોગને માટે અત્ર રજુ કરું છું.

કરોસીનના ખાલી ડબ્બામાં તળીએ સોલની આણી જેટલું છિદ્ર પાડો;
તેમાં પાણી ભરી ગળતું રાખો. પછી એક છુય જેવી હલકી વસ્તુ સાથે
દોરી બાંધી તેના બીજા છેડા દોરે વીંટાળવાની લાકડાની શીરકીએ વીંટાળો.
એ શીરકીમાં એક સમજાડ સળી બેસાડો અને તેના બન્ને છેડા ડબ્બાના
મોપર અટકે એમ મૂકો. જેમ જેમ પાણી ગળતું જશે તેમ તેમ ડબ્બામાંના
પાણીની સપાટી નીચે ઉતરતી જશે. એ પાણીની સપાટી સાથે તેમાં
મૂકેલો છુય પણ નીચે ઉતરે એવી જરૂર છે, અને તેથી દોરી ખેંચાઈને
શીરકી રહેલાઈથી ફરવાની પણ જરૂર છે, અને છુયનું સાપેક્ષ ઘટત
પાણી જેટલું થાય તોજ પાણીની સપાટી સાથે છુય નીચે ઉતરતાં શીરકીને
ફરવી શકે; માટે છુયમાં છિદ્ર પાડી તેમાં કાંકરા બેસાડતા જાઓ અને
પ્રયોગ કરતા જાઓ; અને ખીંછ બાજુએ શીરકી રહેલાઈથી ફરી શકે એવી
ગોઠવણ કરો. આમ સરળતાથી પાણીની સપાટી સાથે છુય ખેંચાઈ શીરકી
ફરતી થઈ એટલે તેના એક છેડા પર એક કાંટો બેસાડી તેની આસપાસ
૧ થી ૧૨ આંકડાવાળો ઘડિઆળનો ચંદો ડબ્બાના પતરાં સાથે (પણ
શીરકીની ધરીના છેડાથી અલગ) જડી દો. હવે પાણી ગળતું જાય તેમ
સપાટી નીચે ઉતરતાં છુય અને દોરી ખેંચાઈ શીરકી ફરતાં, તેની ધરીને
જડેલો કાંટો ફરતો જાય. તે બરાબર એક કલાકમાં કલાક જેટલો ફરે છે
કે નહિ તે તપાસો. (એનો આધાર ડબ્બાના તળીઆમાંનાં છિદ્ર પર છે.
તે નાનું હોય તો કાંટો ધીમો ચાલશે, અને બહુ મોટું હશે તો બહુ વહેલો
ચાલશે.) ફક્ત કલાક કાંટાવાળું આ ઘડિઆળ બનાવતા આવડયા પછી
છિદ્ર મોટું રાખીને ફક્ત મિનિટ કાંટા વાળું ઘડિઆળ બનાવી શકાશે.
અને આ બે ઘડિઆળની મદદથી ખરો વખત જાણી શકાશે. એ ઘડિઆળને
ચાવી આપવાની જરૂર નથી, ડબ્બામાં પાણી ભરું એટલે તે ચાલુ થાય
છે. જે ઝડતુમાં બાબતવન વધુ થાય છે તે ઝડતુમાં એ ઘડિઆળ ઉતાવળું
ચાલતું જાણાશે. પણ જે ઝડતુમાં આ ઘડિઆળ બનાવ્યું હશે તે ઝડતુમાં તે
બરાબર વખત બતાવશે.

અપૂર્ણાંક અને શિક્ષણપદ્ધતિ

લેખક:-ગજાનન. ઉ. ભટ્ટ. બી. એ. (સાયન્સ.)

સાયન્સ ટીચર, રાજકુમાર કોલેજ, રાજકોટ.)

અપૂર્ણાંકના સરવાળા બાદબાકીના દાખલા બે રીતે કરવામાં આવે છે. કઈ પદ્ધતિ પ્રાથમિક શાળાના બાળકોને સરલ પડે છે તે વાત પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકો જાણી કહી શકે, કારણ કે તે તેમના અનુભવની વાત છે. આ બાબતમાં તેઓનો અનુભવ શું છે? દસથી બાર વર્ષની ઉંમરનાં બાળકો કઈ પદ્ધતિ જાણી સમજી શકે છે તે જાણવાના ઉદ્દેશથી આ પત્ર અત્રે મુકવામાં આવ્યો છે.

હું અત્રે અપૂર્ણાંકનો એક દાખલો બંને પદ્ધતિથી ગણી બતાવું છું તથા તે પદ્ધતિ બાબતના કેટલાક વિચારો રજુ કરું છું.

$$\text{દા. } ૪\frac{૧}{૨} - ૨\frac{૩}{૪} + ૩\frac{૧}{૪}$$

$$\text{પદ્ધતિ. ૧. } -\frac{૧}{૨} - \frac{૩}{૪} + \frac{૧}{૪} = \frac{૮૪-૫૫+૬૨}{૨૦} = \frac{૯૧}{૨૦} = ૪\frac{૧}{૨૦}$$

દલીલો (૧) જો પૂર્ણાંકની રકમ મોટી હોય અને છે (Donominator) ની રકમ મોટી હોય તો ગુણાકાર કરી મોટો

$$\text{ચાલ જેમકે } ૨૭\frac{૨૬}{૨૬} = \frac{૨૭ \times ૨૬ + ૮}{૨૬}$$

(૨) પ્રથમ પૂર્ણાંકના અપૂર્ણાંક કરવા અને છેડે જતા અપૂર્ણાંકમાંથી પૂર્ણાંક કાઢવા તે બમણી મહેનત છે. જેમકે,
 $૪\frac{૧}{૨} = ૨\frac{૧}{૨}$ અને $\frac{૯૧}{૨૦} = ૪\frac{૧૧}{૨૦}$

(૩) જો કે આ પદ્ધતિમાં જ્યાં પૂર્ણાંક અને છેડની રકમો મોટી હોય ત્યાં મોટા ગુણાકાર કરવા પડે છે; પણ આ જાતની ટેવ પ્રથમથી ખોટી નથી, કેમકે આગળ જતાં અપૂર્ણાંક ગુણાકાર લાગાકારમાં આ જાતના ગુણાકાર ક્યાં સિવાય ઉપાય નથી.

$$\text{પદ્ધતિ. ૨-} ૪\frac{૧}{૨} - ૨\frac{૩}{૪} + ૩\frac{૧}{૪}$$

$$૪ - ૨ + ૩ = ૫ + \frac{૧}{૨} - \frac{૩}{૪} + \frac{૧}{૪}$$

$$\bullet \quad \frac{1}{2} - \frac{3}{4} + \frac{1}{8} = \frac{4 - 6 + 1}{8} = \frac{-1}{8} = -\frac{1}{8}$$

$$\bullet \quad 4 - \frac{6}{20} = 4 + 1 - \frac{6}{20} = 4 + \frac{20 - 6}{20} = 4 \frac{14}{20}$$

આ પદ્ધતિ લગભગ ઘણા ગણિતોમાં આપવામાં આવી છે.

દલીલો:- (૧) નાની રકમમાંથી મોટી રકમ 'બાદ નજર ચઢી શકે તેવી મામાન્ય લાવના બાળકોના મગજમાં હોય છે. ૬-૧૫

• = -૬ રહે તે વાલ સમજાવવી કઠિન હોય તેમ લાગે છે.

• પાંચ રૂપિયામાંથી ચાર રૂપિયા બચે છે ત્યારે બાકી કેટલા રહે? અને છ રૂપિયામાંથી પંદર રૂપિયા બચે ત્યારે શું વધે? તે બંને પ્રશ્નો પૂછી બાળકોનું વલણ તપાસવાનું છે.

(૨) આ મુશ્કેલી દૂર કરવા ઘણીવાર ઉપરનો દાખલો નીચે પ્રમાણે ગણે છે.

$$4 + \frac{6-14}{20}, \text{ એટલે } 4 + 1 + \frac{6-14}{20}, \text{ એટલે}$$

$$4 + \frac{20+6-14}{20} = 4 \frac{12}{20} \text{ આજની નિસાનીની મુસીબત}$$

આ પ્રમાણે દૂર કરવામાં આવે છે.

(૩) પણ $4 = 4 + 1$, અને શા માટે $\frac{6-14}{20}$ એકની સાથેજ

લેવા અને પાંચની સાથે નહિ? વળી માદા અપૂર્ણાંકનો

સરવાળા બાદબાકીની શરૂઆતમાં $1 + \frac{6-14}{20}$ જેવું રૂપ

લેવું કેટલું સરલ પડશે તેનો અનુભવ કરવો યોગ્ય છે.

આ ઉપરાંત બંને પદ્ધતિ માટે ઘણી દલીલો ચઢી શકે તેમ છે. પણ આ પ્રશ્ન દલીલો માટે નથી. બાલકની ઉંમર દરમિયાન બાર વર્ષની ધ્યાનમાં રાખી દરેક પદ્ધતિ અરુણ પડે છે અથવા પડશે તે બાબતનો સ્વાનુભવ શિક્ષકો તરફથી જણાવે તેવી મારી વિનંતિ છે.

સૂર્યમુખી ફૂલ.

(લેખક:-એમ. આર. પાઠક, ઝાલોડ, પંચમહાલ.)

એમ કહેવામાં આવે છે કે ગુલાબમાં ધન છે. તો એમ પણ કહેવું જોઈએ કે સૂર્યમુખી ફૂલ એ સોનાની ખાણ છે. એમ કહેવામાં જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી. આના સંબંધમાં જોઈ જાયવામાં આવ્યું છે, તે થોડું છે.

રોગો માટે:-ગલેરીઆ શીવર ૮૫૨ સૂર્યમુખી, બહુ અમર કરે છે. બેજવાળી જમીનમાં એનો અખતરો કરવામાં આવેલો છે.

હોલાડમાં તેમજ તીચાણવાળા ઘરોમાં બંગલાઓ પામે વાવેનર કરવાથી ઘણા ફાયદા રહેલ છે.

વનસ્પતિશાસ્ત્રમાં એની ઉત્કૃષ્ટતા વર્ણવવામાં આવી છે. બગીચાઓમાં ખેતરના નકામા ખુશ્બીઓમાં રોપવાથી ખેતરોની અને બગીચાઓની ગોલામાં અનુપમ વેધારો આપે છે.

ખોરાક માટે:-ફર્લની રાંઠના ઘટ ભાગને ફેટવાક પ્રદેશના લોકો ખાય છે. પક્ષીઓને માટે પણ એમાં ખોરાક છે. મધમાખીઓ માટે મધ ચૂસવાના સર્વો પલ્લુ વિશેષ પ્રમાણમાં છે.

ઉપયોગ:-આ છોડના પાન ટામેટા, કેપ્પીજના છોડવાના આચ્છાદન માટે વપરાય છે. છોડ સુકાયા પછી બળતણમાં ખપ આવે છે, અથવા એક જાતની દીવાસળી બનાવવાના ઉપયોગમાં આવે છે. આ છોડના રસાઓ પણ ઉપયોગી છે.

આ ફૂલનું તેલ કાઢવામાં આવે છે તેના ચર્કર લોકો ઘણા રોગોના હોય છે.

ખીજ:-સૂર્યમુખી ફૂલના પૃથક્કરણ ઉપર જોઈલું આપલું જોઈએ તેટલું હજી સુધી ધ્યાન આપવામાં આવ્યું નથી.

રૂશિઆમાં ખામ કરીને શિઆળામાં એના ખીજ લોકોના ખોરાકમાં ઉપયોગી થઈ પડ્યાં છે. કેપ્પીની માથક એના શેકેલા ખીઆ ત્યાં ઠેર ઠેર વેચાય છે. ત્યાં તે દરરોજની ખાદ્ય ખીજ ગણાય છે.

બ્રહ્મદેશમાં વટાણા, હિંદમાં મંડીનર, ખજાડામાં ચેઇનર અને અમેરિકામાં ખીનર જેટલા પ્રમાણમાં વપરાય છે, તેટલા પ્રમાણમાં રૂશિઆમાં આ ખીજ વપરાય છે.

અમેરિકન ઈન્ડિઅનો એના રાટલા બનાવી ખાય છે. પોર્ટુગીઝો પણ તેવોજ ઉપયોગ કરે છે ખીજ ભાગેમાં બાળકો માટે એક જાતનો ખોરાક તેનોજ બનાવવામાં આવે છે અમેરિકામાં એ કોશીની જગ્યાએ વપરાય છે કેટલીક જગ્યાએ બદામને બદલે આ ખી ચલાવવામાં આવે છે.

ઢોરો, મરચા, ખતક, વગેરેને માટે એ ખીજ બહુજ પોષકતત્વ આપનારા છે, ઢોરો માટે તો એ અજરૂરી કરતા વધારે ફાયદાકારક છે. ઈડાની જાત સુધારી શકે છે. ઢોરોની જાત સુધારવાના અખતગ કરવામાં આપ્યા છે વોડાના કાંઈ રોગમાં એ વપરાય છે ફળ ધણુ કરીને કાળા, ભુરા, ઘોળા કે કાજરચીત્રગ હોય છે વધારામાં ખીયામાં એક જાતની ખગરા રહેતી છે, તેથી જામખી ગગ મલાવણમાં ઔષ્ઠોગિક દ્રવ્યો ઉપયોગી થાય છે.

તેલ.

આ ફૂલમાંથી જે તેલ ખેંચવામાં આવે છે તે ખાવામાં વપરાય છે. તે બદામ અને એલીવના કરતા ચીજાતુ છે રૂઝદિદ છે ગાળ્યા વગરનું પણ શાક ભાજીમાં વાપરી શકાય છે કપાસીઆના તેમજ અન્ય જાતના તેલો જેટલી એ મહત્તા ધરાવે છે આ તેલનો કોઈપણ કામમાં ઉપયોગ થાય છે સાણુ મીણુમતી અને લીનના વપદ બનાવવામાં એ વિશેષ વપરાય છે આ કામોમાં ખીજ તેલો કરતા તે ઉત્તમ ગણાય છે

હાથ, મો, વગેરે અવયવો સુનાળા અને ચમકતા બનાવવા માટે એ તેલ ધસવામાં આવે છે હળમત કગવામાં પણ આ તેલ લગાડવાથી ખુ સહેતુ પડે છે. તેન ખાગવામાં લેવામાં આવે તો પણ ખીજ તેલો કરતા ખુ ટકે છે

નાના નાના ધના માટે પણ વપરાય છે, એક વાર એમ પણ જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું કે કારખાનાના કોઈ પણ ઉપયોગમાં એ તેન આવી શકે કમનાના કામમાં તેનો લુજ ઉપયોગ થાય છે આ દિશામાં પણ તે ખપમાં આવે ખઈ. અમેરિકામાં લીન્સીડ તેલને બદલે રગનામાં એનો ઉપયોગ થાય છે

૩૧

તેલનો ગગ કંઈક પીળાશ પડતો છે સુગંધ અને વ્યાદ મીઠો છે. વેપાર તરીકે રશિયામાંથી હમરી અને ખીજ દેશોમાં આજાત દરવામાં આવે છે.

ખીજમાંથી તેલ જાડનાની ત્રણ રીતો છે વાજથી ખીજાને ગમી આપવામાં આવે છે. પછી તે ખાડીને દવાનીને તે કાઢવામાં આવે છે.

નીતિ કે બળ ?

અથવા

સ્કાઉટ થશે કે સોલ્જર ?

(લેખક — સ્કાઉટ શિક્ષક. ગોડસાંબા, સ્કાઉટ રુપ.)

વિશ્વ શાંતિમય છે, નિઃશસ્ત્રિય નથી. નૈસર્ગિક વસ્તુઓ અહર્નિશ શાંતિનું સ્ત્રવન કરે છે. સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા, પૃથ્વી, ઇલાદિનું ભ્રમણ, પવનથી ઝૂનતા વૃક્ષોનું નમન, ખગ્બગ કરતાં ઝરણાઓનું વહન, વગેરે મનુષ્યના હૃદયમાં શાંતિ પ્રેરે છે.

ખગલગાટ તા તાકાત કાશ્મિક ડ. કુદરત એ લગભગ ત્રિય નથી ધારે કે કાશ્મિક કુદરતમાં ખગલગાટ ઉત્પન્ન થાય તો શું પરિણામ આવે ? અગ્નિત્ત્વમાં ઘોસતું મ્હાં મળુ બુધા નાશ પામે

કુદરતની શાંતિ મનુષ્યને શાંતિ એકનીજ નહિ, પણ નીતિ સુધા શીખવે છે નીતિમાન શાંતિમય છે નામથી કે તે કુદરતના મિદ્ધાતને અનુસરે છે કુદરતના સિદ્ધાંત શાંતિના પ્રેમ છે, માટે નીતિમાન મનુષ્ય શાંતિમય છે શાંત છે, કુદરતની વધારે નહક છે

ખગલગાટમાં ભ્રમણ કરતો ખગલગાટ શાંતિના ભંગ કરે છે શાંતિ ભાંગના અનીતિનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે, કારણ કે અશાંતિ અનીતિને ઉત્તેજે છે. અશાંતિ ઈ ત્યાં માત્ર બળ છે એ બળ લઘુકા છે માટેજ એ અનીતિને પ્રેરે છે, અથવા માત્ર બળવાન મનુષ્ય કુદરતથી દરે છે

નીતિ એ બળ છે એ વાસ્તવિક બળ છે, ઉન્મત્ત બળ નથી. નીતિ બળ અને શારીરિક બળ બંને જુદા છે. નીતિબળ મનુષ્યને, ઉન્મત્તિએ લઘુ જનાર છે, જ્યારે એકલુ શારીરિક બળ તેને અવનતિએ ફેંકનાર છે.

‘સ્કાઉટ’ અને ‘સોલ્જર’ એ ‘નીતિ’ અને ‘બળ’ના ‘મૂર્તિમંત’ અસ્તિત્વ છે ‘સ્કાઉટ’ શાંતિમય છે તે નીતિમાન છે, તે કુદરતની વધારે સંમીપમાં છે. તે, શું ‘સોલ્જર’ અનિતિમાન છે ? શું કુનિયાને તેની નિર્દોષ નથી ? કુનિયામાં શું તેને સ્થાન નથી ? તેની જરૂર છે, પણ એકલા સોલ્જરની નહિજ, કારણ કે એકલો સોલ્જર એટલે માત્ર અધ શારીરિક બળ. એ બળ અનિતિએ ફેંકનાર છે, માટેજ એની જરૂર નથી, પણ જો એ બળ માટે નીતિનું બળ હોય તો અવશ્ય સાર ફળ મળે એ નિર્મનશર છે.

‘સ્કાઉટ’ એ નીતિ છે. એનામાં એકલી નીતિ નહિ, પણ નીતિથી ઉત્પન્ન થએલું હુકું બળ સમાવેલું છે. તેનું બળ તેના હૃદયમાં રહેલું છે, મુખમાં નથી, પ્રેત્યક્ષ નથી. -

‘એન્ટીન’ ના ધ્વનિ સાથે હાથમાંનું ખાણું પણ જમીન ઉપર પડી જાય એવા યાંત્રિક સોલ્જરની દુનીઆને લેશ પણ જરૂર હોય એમ હું માનતો નથી; કારણ કે તે માત્ર સોલ્જર છે, તેનામાં માત્ર અંધ બળજ છે. એથી ઉલટું ‘દુર્બળ’ સ્કાઉટની અગત્ય દુનીઆને વધારે છે, એમ હું માનું છું; કારણ કે તે શુદ્ધ હૃદય છે, તેનામાં નૈતિક બળ છુપાવેલું છે.

‘સોલ્જર’ ધેણીવાર દુનીઆને આશ્ચર્ય પમાડે છે, પણ એ આશ્ચર્ય કાયમનું નથી; ‘સ્કાઉટ’ ભણે પ્રથમ દર્શને આશ્ચર્ય ન પમાડે પણ, બ્યારે તે આશ્ચર્ય પમાડશે ત્યારે તે આશ્ચર્ય ચિરંજીવી બનેશે.

Self helpના કર્તા Samuel Smiles લખે છે કે બ્યારે Stephen of Colonies, તેના હુરમતના હાથમાં પકડાયો ત્યારે હુરમતોએ તેને પુછ્યું, કે “Where is now your fortress?” એટલે કે “હમણા તમારો કિસ્મો ક્યાં છે?” તરતજ તેણે પોતાના હૃદય પર હાથ મૂકી કહ્યું કે “Here” “અહીંઆ” !!! હુરમતો સોલ્જર અર્થાત્ અંધ બળવાળો હતા, બ્યારે તે સ્કાઉટ અર્થાત્ હૃદય બળવાળો હતા.

‘નીતિ’ અને ‘બળ’ ને પરસ્પર વિરોધ રહે છે. કારણ કે ‘નીતિ’ શાંત છે, સહનશીલ છે, તેનું બળ શુભ છે. એથી ઉલટું ‘બળ’ અશાંત છે, સહન શીલતા તેનામાં ભાગ્યેજ હોય છે. કાણુલર ઉભયના વિરોધ પરત્વે ‘બળ’ અર્થાત્ ‘સોલ્જર’ પોતે શું કરી શક્યો, અને તેનું શું પરિણામ આવ્યું, અગર આવશે તેના બે તે વિચાર કરે છે, તો તરત પોતાના બળનું પરિણામ પાથર પર હાથ પગડયા જેવુંજ અનુભવશે. એથી ઉલટું ‘નીતિમાન’ (એ ‘સ્કાઉટ’) આવા અંધ બળવાળો સોલ્જરની મૂર્ખાઈને હસી નાંખી સત્ય વિજય ક્યાં રહેલો છે તે શોધી કાઢશે.

ઇતિહાસ પુરાવો આપશે કે અંધ બળવાળો સોલ્જર પ્રભુને ગમતાં કાર્યો ભાગ્યેજ કરી શક્યો હશે, પણ હૃદયબળવાળો સ્કાઉટ ઘણું કરી શક્યો હશે. તેના અસંખ્ય નમુના મળી આવશે. સારાંશમાં અંધ સોલ્જર થવા કરતાં શુદ્ધ સ્કાઉટ થવું એ ઉભય લોકમાં શાનિદા થશે.

ચર્ચા પત્રના ઉત્તરો.

(લખનાર—હાકેરલાલ પ્રાણશંકર ત્રિવેદી, અંભાલ.)

પુસ્તક-૬૨ પૃષ્ઠ ૩૭૮.

પ્રશ્ન ૨ જો. દરેક ઇતિહાસકારે તેમજ વાચનમાળા પ્રમાણે પૃથુ-રાજનું પુત્રાનું સોનાનું હતું, તે હકીકત સત્ય છે; માટીના પુતળા વિશે કેઈ પણ જગાએ જોવામાં આવતું નથી.

પ્રશ્ન ૩ જો. નળ દેવાનું માથું કરવા જાય છે, ત્યારે દેવાના વર-દાન પ્રમાણે દમયંતીએ ઝોળખવા જોઈએ; અને ત્યારપછી તેણે દાસીને તે હકીકત જણાવેલી હશે. આપમા વેશ બદલેલાનું સત્ય સ્વરૂપ ન જણાય, તે વાત ખરી પણ જે રીતે દેવનું વરદાનથી આપમા જોયા સિવાય વેશ બદલેલા માણસને ઝોળખી શકાય, તેવીજ રીતે આપમા પણ તેજ વેશ બદલેલા માણસનું પ્રતિબિંબ દેખી શકાય છે, એટલે દમયંતી જણી શકે તે અસંભવિત નથી.

દેવો અંતરીક્ષ હતા અને તે દમયંતીને પરજુવા આતુર હતા, તેથી દમયંતી કદાચ પોતાનું સ્વરૂપ જોઈ શકે અને વરમાળ આરોપે, એવી ઇચ્છાથી તેમણે દમયંતીને દેવ ઝોળખવાની શક્તિ આપી હોય એ સંભ-વિત છે.

શા. ય. પુસ્તક-૬૨; પૃષ્ઠ, ૩૭૯.

તાજ મહાલ પાછળ કેટલું અર્ચ થયું?

(લખનાર. શ્રી. ઇમામશાહ—આનવા—નિઝામી. લો.ઓ.કે. સ્કૂલ-નાયા.)

મે. સાહેબ તંત્રી ગુજરાત સાળાપત્રના અધિપતિ જોગ.

વિ. વિ. જો:—

નવેમ્બર ડિસેમ્બર-ઇ.સ. ૧૯૨૩ ના ૫૦ ૩૭૯ માં મિ. કલેમેન્ટીની

તાજમહાલ પાછળ ફેટલુ ખચ થયું તં સંબંધી શેઠના સંબંધમાં નાચલા વેગનથી સંતોષ થશે.

તાજમહાલ ખનાવવા માટે ક્યાં ક્યાંથી કેવી કેવી જગતનો પત્થર લાવવામાં આવ્યા હતા તે ખામત આ ઉત્તરમાં સંબંધ નહોતાથી મુકતો થી; પરંતુ ખર્ચની યાદી નીચે મુજબ છે.

ખર્ચ.

રેક દેશમાંથી ભિન્નભિન્ન જગતના પત્થર લાવવાનું ખર્ચ રા. ૫૫૬૩૬-૦-૦		
માડી જે અકબ્રાબાદના ખજાનામાંથી આપવામાં આવ્યું „ ૫૫૧૧૧-૧૩-૦		
મેસીદ, સહેન, હોલ અને ખાગ ... .. „ ૨૫૦૦૮-૮-૪		
મુમતાજ મહેલ ખામ ... .. „ ૨૬૬૬૦-૧૦-૮		
ધારમીનારા, કુશી વગેરે ... .. „ ૭૮૪૭૪-૭-૬		
તાવીજ વગેરેમાં ... .. „ ૫૫૮૨૧-૦-૦		
તાવીજ શાહજહાં ... .. „ ૧૮૬૮૦-૦-૦		
મુમતાજ મહેલ અરજમંદ ખાનુ ... .. „ ૨૬૬૨૦-૪-૩		
તાવીજે બહાર તથા અંદર વગેરે ... .. „ ૫૬૧૫૦-૧૦-૮		
મસરદાના ... .. „ ૨૨૬૮૨-૧૦-૬		
અંદર તેખાનાના તાવીજ વગેરે ... .. „ ૨૧૪૮૮-૦-૦		
ખાજા ખાજા વગેરે ... .. „ ૧૫૬૮૩-૪-૩		
ગોખંડી સરહિંદી મહેલ વગેરે ... .. „ ૫૨૬૩૩-૦-૦		
ત્રીન પૂર્વ તરફની વગેરે ... .. „ ૫૦૭૪-૧૪-૧		
માસ પુરા પૂર્વ ... .. „ ૧૩૬૧૫-૨-૩		
માસ પુરા પશ્ચિમ ... .. „ ૧૮૧૧૩-૧૦-૮		
માસ પુરા ઉત્તર ... .. „ ૭૭૦૭૭-૧૦-૧૧		
માસ પુરા દક્ષિણ ... .. „ ૧૭૫૫૫-૧૧-૩		
તા ખીજે ... .. „ ૧૬૮૮૭-૭-૩		
જાળ વગેરે ... .. „ ૧૩૮૮૭-૪-૦		

લંબાણ થવાથી અન્ય વારદાત મૂકી દેડે છે. જે ઉપર ધ્યાન હશે તો મન્ય વિગત લેખના રૂપમાં આપના જાય.

અર્થાત્ સદરહુ ખર્ચ માત્ર દારીગરો વગેરેના પગારના આંકડો છે. જેમાં પત્થર લાવવાનું ખર્ચ, લાકું વગેરેનો સમાવેશ છે. પત્થરની કિંમત,

અને જાળનાના જવાહરોત ને ઈમારતમાં લગાડવામાં આવ્યા છે, તેની કિંમત જૂદી છે. તેવીજ રીતે મુસાઘા ષગેરની કિંમત અલગ છે.

આવી રીતે દરેક ખર્ચ ને આના પાછ સાથે છે તે ગણ્યતાં તાજ-મહાલ પાછા ત્રણ દરેક રૂબીયા ખરચાયા છે, અને તેજ વિશ્વાસપાત્ર છે; કારણ કે તે સખાઈ દલીલો સાથે સાબીત થાય છે. તેવીજ રીતે આ આશીશાન ઇમારત ત્રીસ વર્ષમાં તૈયાર થઇ હતી; તે પણ વિશ્વાસપાત્ર સ્થાન ધરાવે, છ.

શા.પ. પુસ્તક-૬૨. પૃષ્ઠ ૩૭૬.

“હૃદય ભેદક લેખ”

(સખનાર—મી. જાંનુવા-મિસ્ત્રામી-લોખો. હુર્ રફલ-નાયા.)
ન. સાહેબ.

તંત્રી, સુજાત શાળાપત્ર જોગ.

શાહજહાની પુત્રી રોશનઆરાની કબર ઉખડેલો હૃદયભેદક લેખ ત્રીસે મુજબ છે.

بغیر سبز نہ پوشد کسے مزار مرا
کہ قبر پوش غریبان میں کیا پس آست *

“ખગેર સંજાદ ન પોશદ કસે મઝાર મરા

કે કબ્ર પોશ ગરીબા દર્મી ગયા ખસ અસ્ત”

ભાવાર્થ:—કોઈ પણ માણસ તારા મઝાર (કબર) ને લીલી ઘાસ વગર ઢાકશે નહિ દાખલ અગેર કબરમાં દફાલેલાલે ઘાસજાળ બસ છે.

હવે વિચારો મોમલ બાદશાહ શાહજહા જેવા બાદશાહની પુત્રી પોતાના મઝારના સંબંધમાં શું કહે છે. ઘાસથા કોની કબર ઢાંકાય તે વિચારી, જેથી લેખ હૃદયભેદક છે તે તરત સમજાઈ જશે.

સરકારી બહિરખખર.

ઉ. વિભાગની વર્તમાન્યુલર કાનૂનલ પરીક્ષા.

ઉ. વિ. ના મે. ઓ. ઈ. સાહેબના હુકમ નં. ૧૩૦૦૩, તા. ૩૦ મી જાન્યુઆરિ સને ૧૯૨૪ ના આધારે. આથી બહિર કરવામા આવે છે કે ઉ. વિ. વ. કા. પરીક્ષા સને ૧૯૨૪ એપ્રિલ તા. ૭ મી, સોમવારે અને તે પછીના ત્રિસોએ નીચેનાં મધ્ય સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

અમદાવાદ. બરુચ.
નડિયાદ. સુરત.
ગોધરા.

૨ પરીક્ષા, સને ૧૯૧૫, જૂન, તા. ૨૪ મીના બેઝો ગ. ગેઝેટના પા. ૧૬૨૧-૧૬૨૪ ઉપર છાપેલા ફૂળવણી ખાતાના સને ૧૯૧૫, જૂનના સરકારી નોટિફિકેશન, નં. ૧૭૩૮-એ, માં જણાવેલા નિયમો પ્રમાણે લેવામાં આવશે. આ નોટિફિકેશનના સંબંધમાં જણાવેલા સુધાગ મટે નીચેના નોટિફિકેશન બુઝો:—

નો. નં. ૩૪૩૮ તા. ૨૧. ડિસેમ્બર, ૧૯૧૮, છાપેલું સને ૧૯૧૮, ડિસેમ્બર તા. ૨૧ મીના ગો. ગ. જો. ભા. ૧ ના. પા. ૨૪૬૪ ઉપર.			
" ૩૧૦૭ " ૧૬, જૂન, ૧૯૨૧, " " ૧૯૨૧ જૂન, તા. ૩૦ મી ના " " ૧૬૦૨ "			
" ૨૨૮૮ " ૫, મે, ૧૯૨૩, " " ૧૯૨૩ મે, તા. ૧૭ મીના " " ૧૦૫૦ "			
" ૨૨૮૮ " ૨૪, નવેમ્બર ૧૯૨૩, " " ૧૯૨૩ નવેમ્બર તા. ૨૯ મીના " " ૨૮૦૩ "			

૩ દરેક મધ્ય સ્થળે પરીક્ષા કમિટિ હસ્તક લેવાશે. અમદાવાદ અને સુરતના ડે. ઓ. ઇન્સ્પેક્ટર અને નડિયાદ, ગોધરા અને બરુચની સરકારી હાઈસ્કૂલના હેડમાસ્તરો તે તે સ્થળે પરીક્ષક કમિટિના પ્રેસિડેન્ટ રહેશે.

૪ જે સ્થળમા વિદ્યાર્થીઓ પરીક્ષામાં બેસવાના હોય તે સ્થળની પરીક્ષક કમિટિના પ્રેસિડેન્ટ ઉપર તેમજ

છપેલાં ફોન્ટ ઉપર અરજી માફલી આવી. અરજી, સને ૧૯૨૪ ના માર્ચની ૧ લી તારીખ સુધીમાં પહેલ્લી જોઈએ. એ તારીખ પછી અરજી સ્વીકારે નહિ. પ્રેનિડેન્ટ પોતેથી અજીનું ફોન મોકલ મળે.

તારીખ પછી અરજી સ્વીકારે નહિ. પ્રેનિડેન્ટ પોતેથી અજીનું ફોન મોકલ મળે.

૫ પરીક્ષાની શી પરીક્ષાના પહેલા દિવસે પ્રેસિડેન્ટ લેશે.

૬ અગત્યસક્રમની ઓપરીક્ષાના નામ, સને ૧૯૨૩ મે, તા. ૧૦ મીના ઓગસ્ટે. ગ. જી. ના પા. ૬૪૯ ઉપર

છપેલાં છે.

૭ દરેક વિદ્યાર્થીની ઉમર (પુરુષ વર્ગ), સને ૧૯૨૪ ના ઓગસ્ટની પહેલી તારીખ સુધીમાં પુરાં પંદર વર્ષની તેમજ ૨૫ વર્ષની અંદરની હોવી જોઈએ. જે નિલ્લાના પરીક્ષાના સ્થળમાં તે જેસવાનો હોય તે નિલ્લામાં તે પુરા ૭ નામ સુધી રહો હોવા જોઈએ.

૮ શી વર્ગેની તેમજ પરીક્ષાના વિષયો સંબંધની બંધી હકીકત ઉપર જાણાવેલ જોગ્યે-ગ-જે. માં જણાવેલા

નિયમોમાંથી મળી આવશે.

૯ સને ૧૯૧૯ ફેબ્રુઆરિ, તા. ૨૭ મીના, કળવલું ખાતાના, સરકારી હુકમ, જે સને ૧૯૧૯ ના માર્ચની તા. ૧૩ મીના બોમ્બે-ગ-જે. ભાગ-૧ લા પા. ૬૪૬-૬૫૪ ઉપર છાપેલ છે, તે હુકમથી મંજૂર થયેલાં ઉર્દુ-શુબરાલી, શુબરાલી-ઉર્દુ ધોરણો પ્રમાણે ઉર્દુમાં વક્ત. પરીક્ષા ઉર્દુ ઉમેદવારો માટે તેજ વખતે તે બંધાં સ્થળોએ લેવામાં આવશે.

૧૦ વિ. એ. ઇ. ની ઓફિસ. (સહી.) કે. એસ. વકીલ.

અમદાવાદ, ૧૮ મી જાન્યુઆરિ સને ૧૯૨૪.

સરકારી જાહેરખબર.

(મે. ઉ. વિ. ના એ. ઇ. સાહેબના હુકમ નં. ૧૦૯૮૪,
તા. ૧૧-૧૨-૨૩ ના આધારે.)

મેસર્સ. એન. એન. દાતાર એન્ડ સન્સ તરફથી અમદાવાદ જિલ્લાના ખાતાની નિશાળમાં લીંતે ટાંગવાના નકશાની ૫૦૦ નકલો ગુજરાતીમાં છાપવામાં આવી છે. નકશા હાંડીવાળા, રંગેલા, વાર્નિશવાળા તૈયાર હોય છે. દરેક નકશાની કિંમત ૩-૮-૦ રાખવામાં આવી છે.

સરકારી જાહેરખબર.

(ઉ. વિ. ના મે. એ. ઇ. સા. ના હુકમ નં. ૧૧૩૧૮, ૧૮ મી
ડિસેમ્બર સને ૧૯૨૩ ના આધારે.)

છાંદરાઓ મારેની ખાતાંની ગુજરાતી વાચનમાળાની ચોપડીઓ જાહેર પ્રગતે નીચે પ્રમાણેની કિંમતે ઇ. સ. ૧૯૨૪ જાન્યુઆરી તા. ૧ લી થી વેચવામાં આવશે.

નવી.

કિંમત.

	મરાઠી	ગુજરાતી	સિંધી.	કેનારસી (કાનડી)
ખજપોથી.	૦-૦-૬	૦-૦-૬	૦-૧-૦	૦-૧-૦
વા. મા. ચોપડી. ૧	૦-૨-૩	૦-૨-૩	૦-૩-૦	૦-૩-૩
" " ૨	૦-૨-૬	૦-૨-૬	૦-૪-૦	૦-૩-૩
" " ૩	૦-૫-૬	૦-૫-૬	૦-૬-૦	૦-૫-૦
" " ૪	૦-૬-૬	૦-૬-૬	૦-૮-૦	૦-૬-૦
" " ૫	૦-૮-૬	૦-૮-૬	૦-૮-૬	૦-૭-૦
" " ૬	૦-૮-૦	૦-૮-૦	૦-૮-૬	૦-૮-૦
" " ૭	૦-૮-૬	૦-૮-૬	૦-૧૦-૬	૦-૮-૦

મરાઠી, ગુજરાતી, અને સિંધી વાચનમાળાનો કૉન્ટ્રેક્ટ, મુંબઈ, 'રાધમ્સ ઓફ દન્ડિઆ' પ્રેસને આપેલો છે; અને કેનારસી (કાનડી) વાચનમાળાનો પુના, આર. એન. દાતાર એન્ડ કંપનીને આપેલો છે. બુક-સેલરોને કૉન્ટ્રેક્ટર તરફથી ૧૦ ટકા વજનર કાપી દેવામાં આવશે.

પુના.
ડિ. ઓફ. પ્રિન્ટિંગ ઇન્સ્ટ્રક્શન ઓફિસ.
૮ મી. ડિસેમ્બર ૧૯૨૩

(સહી.) એમ. હેસ્કીથ.
ડે. ટ્રિસ્ટર ઓફ પ્રિન્ટિંગ
ઇન્સ્ટ્રક્શન.

સરકારી જાહેરખબર.

(ઉ. વિ. ના એ. એ. ઇ. સા. ના કુટુંબ નં. ૧૧૨૨૪, તા. ૧૭ મી
ડિસેમ્બર સને ૧૯૩૩ ના આધારે.)

શાળાના વિદ્યાર્થી-વાચનગ્રંથમાં વાચન માટે “મુશ્ત અખબાર” એ વામના અઢવાદિક વર્તમાનપત્રની જગ્યામાં કરવામાં આવે છે. તેના મુદ્રક અને પ્રકાશક મિ. પીરજીશાહ એદલજી પૂરેલ છે. પત્ર સર્વાંશ રાજ્યનિષ્ઠ છે અને ઉત્તેજનને ખાત્ર છે.

(મહી) કુ. એસ. વકીલ.

ઉ. વિ. ના એ. ઇ.

હાલ જોઈએ છે. એક દવાની શરૂદિ ઉર્ફ મુનશી પગાર માસિક રૂ. ૨૦]

લખો. — સુનશી અખદલગની તાજમોહમદ.

મેતેજીર. હાઈ સ્કૂલ, ડીસા કેમ્પ.

[illegible]

૧. સરલ દેશીનામાની પદ્ધતિ-ટેકસ્ટ બુક, આ. ૩૧ મી ૦-૫-૬; ૨. સરલ શુદ્ધગતી ખાલ વ્યાકરણ- લાઈ. બુક, ધણે ટેકાણે ટેકસ્ટ, આ. ૨૧ મી ૦-૫-૦; ૩ સરલ વ્યુત્પત્તિજ્ઞાન પ્રકાશ (૫-૬-૭ મી ચોપડીના પા. નં. સખ્દોના કેપસહિત,) લા. પ્રા. બુક, મુદ્રાલેખી આ. ૩૭. ૦-૮-૦; ૪. નવું સરલ સુખગણિત (ખાળવર્ગમાંથી ૫-૬ મી એકજ બુકમાં) ધણે ટેકાણે ટેકસ્ટ, આ. ૧૩ મી, ૦-૩-૦; ૫. શુદ્ધગત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૩મી, ૦-૧-૬. મુખ્ય એજન્ટ અમદાવાદ,

એસ. બી. શાહની કંપની લિ. લ.

પ્રેમચંદ હરમચંદ શ ગોંડળના માણ હે. એ. ઇ.

ਸੁ ਸਪੰਨਾ

જાહેરખબર.

૨૭/૬/૨૨

પ્રો. ગોખલેકૃત ગુજ. અંગગણિત ભાગ ૩ બનો
પુસ્તકો.

જેમાં તમામ દિક્ષાળ રીતિ કૃતિ સાથે સરળતાથી ગણ્યા છે. કિં. ૧-૮-૦
પોસ્ટલ બુક-કમિશન-૬ થી ૧૧ સુધી ૧૨૫; ૧૨ થી ૨૪ સુધી, ૧૫;
૨૫ થી ૩૫ સુધી ૨૦; અને ૩૬ થી ૫૦ સુધી ૨૫ ટકા આપીશું.

લખો:—મેસર્સ શિવાભાઈ અને મણિશંકરની કંપની

નાર. વાયા-આણંદ.

શાળોપયોગી હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ.

(ચિત્રો અને નકશાઓ સાથે)

સરળ ભાષામાં અને અભ્યાસક્રમ તા પ્રથમ અનુસાર આ છુક તૈયાર
કરેલી છે. દરેક પ્રકરણના અંતે સવાલો મુકવામાં આવેલા છે. હાલના
શાળાતંત્ર સુધીના સમયનું વર્ણન કરવામાં આવેલું છે. પાના ૩૫૫
કીમત ૧-૪-૦

ગુજરાત ઓરીએન્ટલ છુક ડીપો અમદાવાદ.

વિનંતિ પત્ર.

સરકારી અને રાષ્ટ્રીય શાળાઓમાં આ ત્રી ઇંગ્લીશ અને ગુજરાતી
ટેક્સ્ટ બુકો, કોરી કા, ગ્રેડિંગ બુકો, કોપીઓ ઇત્યાદિ શાળોપયોગી પુસ્તકો
તથા નકશાઓ, વૉલ પિક્ચરો, શિક્ષણ સાહિત્યો, રોશનરી વગેરે શાળોપયોગી
વસ્તુઓ કિંદાપતે વળતી પોસ્ટે મેળવવા હવે છતા હો તો અમને ઓર્ડર
મોકલાવો.

અમે આજે રાખીએ છીએ કે આજ રિજીસ્ટર અને બહોળું કંપીયન
આપી થોડે નદે બહોળો વેપાર કરવાની અમારી ઇચ્છાને આપ થોડા
ઇ-સાફ આપશો.

લખો:—કે. મહેતા, એન્ડ કા.,

છુકસેલર અને પબ્લીશર.

૧૯૩-૬૫ હોર્નબી રોડ, મુંબઈ.

કોપી બુકો.

- માસ્તર્સ ગુજરાતી કોપીબુકો—૬ ભાગમાં નં. ૧ થી ૬ સુધી.
 નં. ૧ લો—મોટા કદના પોકળ ગુજરાતી મૂળાક્ષરના અંક, મૂળાક્ષર તથા અંક.
 નં. ૨ જો—મોટા કદના પોકળ ગુજરાતી મૂળાક્ષર તથા મૂળાક્ષરથી બનતા શબ્દો.
 નં. ૩ જો—મધ્યમ કદના બાળબોધ તથા ગુજરાતી શબ્દો.
 નં. ૪ થો—મધ્યમ કદના અક્ષરનાં ગુજરાતી તથા બાળબોધ વાક્યો.
 નં. ૫ મો—નાના કદના અક્ષરનાં ગુજરાતી તથા બાળબોધ વાક્યો.
 નં. ૬ છો—નાના કદના અક્ષરથી ગુજરાતી તથા બાળબોધ વ્યવહારો-
 પયોગી લખાણના નમુના.

ઉપરની કોપી બુકો કાઢિ. ના મે. એજન્ટ દુ. ધી ગવર્નર સાહેબના નં.
 બી. એ. પી. ૩૮ તા. ૧૮-૧૨-૨૨ ના હુકમથી કાઢિ. એજન્ટિસની
 તમામ સ્ટોલો માટે ટેકસ્ટ બુક તરીકે ચલાવવાને મંજૂર છે. વળી જુનાગઢ,
 ગોંદલ, કચ્છ, પોરબંદર, ધ્રાંગધરા, રાજકોટ, વડવાણ વગેરે સ્ટોટોમાં પણ
 ટેકસ્ટ બુક તરીકે મંજૂર, કિં. પ્રત ૧ ના રૂ. ૦-૧-૬.

- કક્કડસમિડલ સ્કૂલ ગુજરાતી કોપીબુકો—૨ભાગમાં નં. ૧ થી ૩ સુધી.
 નં. ૧ લો—મધ્યમ કદના પોકળ અક્ષરોમાં ગુજરાતી તથા બાળબોધ વાક્યો.
 અંગ્રેજી ધોરણ ૧ લા માટે તથા ગુ. ધોરણ ૫ મા માટે.
 નં. ૨ જો—મધ્યમ કદના અક્ષરોમાં ગુજરાતી તથા બાળબોધ નૈતિક
 વાક્યો. અંગ્રેજી ધોરણ ૨ ના માટે તથા ગુ. ધોરણ ૬ મા માટે.
 નં. ૩ જો—નાના કદના ગુજરાતી તથા બાળબોધ અક્ષરો વ્યવહારોપયોગી
 લખાણના નમુના. અંગ્રેજી ધોરણ ૩ ના તથા ગુ. ધોરણ
 ૭ મા માટે.

કિંમત પ્રત ૧ ના રૂ. ૦-૨-૬. જુનાગઢ, જામનગર, વગેરે સ્ટોટોમાં
 ટેકસ્ટ બુક તરીકે મંજૂર.

ઉપરની કોપીબુકો આજદિન સુધી બહાર પડેલી બધી કોપીબુકો કરતાં
 શ્રેષ્ઠ છે. અક્ષરોનો મરોડ, જિંચા પ્રકારના ફૂલ્સકેપ બહા કાગળ અને સુંદર
 છપાઈ ને બહા મજબુત પુઠાં જોવાથી તથા નમુના મંગાવી જાતે જોવાથી
 ખાતરી થશે. બધી કોપીબુકોના નમુના મંગાવનારે રૂ. ૧૫ મનીઓઈરથી અથવા
 પોસ્ટલ ટિકિટથી મોકલી આપવો. જત્યાંય લેનાર મહેતાજીઓ તથા
 બુકસેલરોને સાઈ કમિશન આપવામાં આવશે. પત્રવ્યવહાર નીચેને સરનામે
 કરવો.

બુકસેલર્સ ઠા. બેચર મેધજી એન્ડ સન્સ.

પરા બજાર, રાજકોટ.

બહાર પડી ચુક્યું છે! બહાર પડી ચુક્યું છે!

શિક્ષણમાં રસ વેના હરેક વ્યક્તિ વાંચના યોગ્ય,
શિક્ષણનું કામ કરના હરેક વ્યક્તિ સંચરના યોગ્ય.

શિક્ષક અને શિક્ષણ.

(અદ્યતન શિક્ષણગ્રાન્થના અઘમનીય લેખોનો સંગ્રહ.)

સંપ્રદાહક:—શ્રી દક્ષિણમૂર્તિ વિદ્યાચિંતન—ભાવનગર.

ક્રિ. શ. ૨-૮-૦ ટ.ખ. ૦-૪-૦.

નીચેને સ્થળે પણ ગણી શકાય:—

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર—અમદાવાદ.

વર્ધમાન એન્ડ સન્સ—પાલધુની-મુંબઈ નં. ૩.

‘ગુજરાતના ઇતિહાસની રાહોની વાતોની સંક્ષિપ્ત આવૃત્તિ.’

નામદાર મુંબઈ સરકારના કેનલ પીઆર એનાઈમાં પ્રાથમિક શાળાના ચોથા ધોરણમાં ટેકસ્ટ બુક તરીકે અપાયવાને મંજૂર કરેલી; નવા ધોરણોને અનુસરી, સારી, સરળ, અને રસિક ભાષામાં લખેલી; પુષ્ટગતિ સિત્તે સાથે.

કિંમત ચાર આના.

બુકમેકરોને અને જથ્થાબંધ ખરીદનાર શિક્ષકોને પચીસ ટકા કમી-શન મળશે.

લખક અને પ્રકાશક:—વલ્લભભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ.

દેડભાસનર, પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલ,

પ્રેસ. ડ્રે. હોલિંગ, અમદાવાદ.

મુખ્ય એન્ટર:—ખડાયતા બુક ડીપો, ડે. બાલા હનુમાન પાસે, અમદાવાદ.

આથા રાખું છું કે સર્વ શિક્ષકજંદુઓ ચોતાની શાળામાં આજ

પુસ્તક ટેકસ્ટ બુક તરીકે વાપરી ગને આભારી કરશે.

લી. ચેવક,

કન્યા કોપીબુકો.

નંબર ૧ થી ૬ સુધી દરેકની કિંમત ૦-૨-૦ કમીશન ૨૦ ટકા

કન્યાઓને અનુકૂળ સિદ્ધાંતો સાથે તૈયાર કરી છે. કાઠિયાવાડ એજન્સીની કન્યાશાળાઓમાં, ઘણા સ્કોલમાં અને મુખ્યાઈ ઇલાકાના ઘણા કેળવણી ખાતામાં મંજૂર છે.

શિક્ષણશાસ્ત્રની નવીન શૈલી પ્રમાણે અને ચિત્ર પ્રદર્શન વાળો વડોદરા રાજ્ય અને કાઠિયાવાડ એજન્સીમાં મંજૂર

દેશી હિસાબ.

બેની ઉત્તમતા માટે સંખ્યામંદ શિક્ષકોના અભિપ્રાયો મળેલા છે.

કિંમત ૦-૧-૬ કમીશન ૨૫ ટકા

શબ્દ, શિક્ષણ,

ધોરણ ૧ થી ૨ ના માટે કિંમત ૦-૩-૦ મુખ્યાઈ ઇલાકા, વડોદરા રાજ્ય અને કાઠિયાવાડ એજન્સીમાં મંજૂર છે.

ધો. ૩ ના માટે કિંમત ૦-૩-૦

,, ૪ થી માટે કિંમત ૦-૩-૦ કમીશન ૨૫ ટકા

શિક્ષકોનો સહાયક અને વિદ્યાર્થીઓની મુશ્કેલી મટાડનાર.

લાકડાવાળા મિડલ સ્કુલ ગણિતનો પુસ્તકો. ૧

પાકું પુસ્તક. ગં. કાગળ કિંમત રૂ. ૧-૪-૦ કમીશન ૨૦ ટકા

કેળવણી ખાતાના નમ્યાસક્રમ મુજબ સચિત્ર રૂઢિગો ધો. ૧ થી ૫ સુધી

કિંમત ૦-૧-૦ તથા ધોરણવાદ મુખ્યગણિત કમીશન ૨૫ ટકા

શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓનાં મનને ઉપયોગી નવીન પ્રવૃત્તિ પ્રમાણે

સરળ ગુજરાતી ધોરણની મોટા ધોરણ ૧ થી ૭ સુધી કમીશન ૫૦ થી ૬૦ ટકા

મેકમિલનના ન્યુ રીડર અને પ્રાથમિકતા ચીનીંગ તરલુમાવાળા કમીશન ૫૦ થી ૬૦ ટકા,

દરેક ભતના ગુજરાતી ઇંગ્રેજ પુસ્તકો એક્સસાઇઝો (નોટો) નાની

મોટી રૂઢિગણકો—નાના મોટા આંક મળશે. ખદાર ગામને વી.પી. કરવામાં

આવશે. જવાબ માટે રીપ્લાઇ પત્ર લખો.

લખો—જુહાપેલ મુખલાલ નાથાલાલ શાહ

રીંગરોડ—અમદાવાદ.

નામ. ડિરેક્ટર સાહેબો ટેકસ્ટ બુક તરીકે મંજૂર કરેલ છે.

ગુજરાતનો બાળ ઇતિહાસ.

લુંના સમયથી અત્યાર સુધીની તવારીખની સરગ અને રસીની બાબતમાં વાર્તાઓ આપી છે. તેમાં બાવવામાં આદ્ય ચિત્રો તૈયાર કરાવીને આઈ પેપર ઉપર આપ્યાં છે. મુખ્ય પૃષ્ઠ ઉપર રંગિન ચિત્ર આપ્યું છે. ચોથા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓને અતિ ઉપયોગી છે. આવી ઇતિહાસ હજી પ્રસિદ્ધ થયો નથી. ટાઈપ મોટા, છપાઈ સુંદર ને કાગળો ઠી જતના એજ. ડિ. માત્ર ૭ આના.

કાંડિ. એજન્સિ, લુનાગઢ ગેંડળ અને રાજકોટ સંસ્થાનોમાં મંજૂર છે.

મુંબઈ ફાલકાની સામાન્ય અને હિંદુસ્તાનની રૂપરેખા મૂગેલ.

ગુજરાતની સવિશેષ, ઇતિહાસની સામાન્ય અને હિંદુસ્તાનની રૂપરેખામક હકીકતો બદતર ક્રમમાં કેંદ્રાનુસારી પદ્ધતિથી આપી છે. તેમાં પુષ્કળ ચિત્રો, વિભાગોના અને હિંદુસ્તાનના મળીને ૭ રંગિન નકશાઓ આપ્યા છે. ચોથા ધોરણના અતિ ઉપયોગી છે. આવી જુગોળ બીજી તૈયાર થઈ નથી. નોંધાયેલી વસ્તુઓ. ડિ. માત્ર ૭ આના.

કાંડિઆવાડ, લુનાગઢ અને ભાવનગર સંસ્થાનોમાં ટેકસ્ટ બુક તરીકે મંજૂર.

ગુજરાતની સામાન્ય ભગોળ.

ચાણા ગિરનાની હકીકત સહિત. (કાંડિઆવાડ આદ્યતિ.)

પ્રાથમિક ત્રીજા ધોરણને અનુસરીને ગુજરાતની પ્રાકૃતિક, રાજકીય અને ઔદ્યોગિક હકીકતો કેંદ્રાનુસારી પદ્ધતિથી આપી છે. માંડિ. થી શરૂ કરીને પ્રાતોનું મંસ્થાનો વાર સવિસ્તર અને ગિરલાઓનું સામાન્ય વર્ણન આપ્યું છે. તેમાં દશ ચિત્રો ને આદ્ય નકશાઓ આપ્યા છે. ત્રીજા ધોરણમાં ઉપયોગી માલમ પડી છે. આટ ૮ ગી. કિમ્બન ગણ આના.

નાનચંદ જ. વખારીઆ, તાપુકા રજીસ માસર, ચોરવાડ, (કાંડિઆવાડ.)

મળવાનાં ફેલ્ડર્સ. કર્ણા પાસે ચોરવાડ (કાંડિઆવાડ.)

રા. જીવનવાલ આગરસી મહેતા, પીરસશા રોડ, અમદાવાદ.

રા. બેચર ગેવજી કોન્ટ સન્સ, પરા ખજાર, રાજકોટ.

રા. વૃંદાવન ડી. પારેખ, છયા જનર, લુનાગઢ.

મે. પારેખ બ્રધર્સ, બુકમેયર્સ, સુરેશ જનર, લુનાગઢ.

મે. અમુલ દુમેન આદમજી, બુકમેયર્સ, ભાવનગર.

અન્નદા, શાક, જાત જાતનાં પકવાનો ખનાવવાની

રીત દર્શાવનારું પુસ્તક.

દરેક કુટુંબમાં અવરખ રાખવા લાયક-નાની બાળાઓએ અભ્યાસ કરવા લાયક

પાકશાસ્ત્ર અથવા પકવાન પોથી

લેખક અને પ્રકાશક:—

ગં. રવ. લલિતાગૌરી શામરાય,

ગં. રવ. વિમલાગૌરી મગનલાલ.

એમા ૩૦૦ થી વધુ તરફ તરફનાં ખાવામાં પકવાનો ખનાવવાનાં જુદા જુદા પ્રકારો દર્શાવવામાં આવ્યા છે. જેવાં કે:—

જાત જાતનાં શાકો, બટયાં, ક્યોરી, કેસાર, પાપડ, ગ્રીયાં, ગાંધીયા, દાળ, ખાત, ધારી, પુરી, તવા પુરી, ચીપડો વગેરે વગેરે.

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦ સોનેરી ગ્રીન્ટ પુર્ક કિં ૩. ૩-૮-૦.

“લગભગ ત્રણમે સદા આ સુંદર પુસ્તક ગં. રવ. લલિતાગૌરી શામરાય તથા ગં. રવ. વિમલાગૌરી મગનલાલે રચીને બહાર પાડ્યું છે. તે હીંદુ કુટુંબોને તેમજ માસનો ખોરાક તથા દરેક અન્નદા, શાકદારી બંધેલાં પારસી કુટુંબોને ઘણું ઉપયોગી થઈ પડ્યું જોઈએ. આ પકવાન પોથીને ત્રણ ભાગમાં વહેંચી નાખીને દરેકજાના ખોરાકની તેમજ મોટા મોટા મીઠાની તરફવાર વાનીઓ ખનાવવાની રીતો તેમાં આપી છે. ખોરાકની જાણમાં થતી ભૂલોને કારણે જેણે પારખી કાઢવાના ચોરાકે નુકસાન પહોંચાડ્યું છે અને દુધ, ખાંડ, માખણ, મધ વગેરે ચીજોમાં કાંઈ ભેળ કરી હોય, તે તે પારખી કાઢવાની સહેલી રીત સમજવી છે. જુદી જુદી વાની પકાવવાની રીત પણ સહેલી સરળ ભાષામાં આપી છે. હીંદુ કુટુંબો માટે આવા એક પુસ્તકની જે મોટી ખોટ હતી તે આ પુસ્તકના બાનુકર્તાઓએ દૂર કરી આપી છે. પુસ્તક સદાકાલ કાળ ઉપર જાણીને સુંદર પુઠામાં બાંધેલું છે. સ્કુલમાં અભ્યાસ કરતી બાળકીઓને ધર્માત્મ આપવા માટે આવા પુસ્તકો ઘણાં ઉપયોગી થઈ પડ્યાં જોઈએ.”—ગપસપ, સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૩.

મળવાનું સ્થાન:—

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની,

કાલમલિકી રોડ, મુંબઈ.

શિક્ષકો તેમજ શિષ્યવર્ગમાં અતિશય પ્રિય થઈ પડેલાં

સૃષ્ટિજ્ઞાનનાં પુસ્તકો.

પ્રે રા ટે કોડેલમાં શિક્ષણનો મોટલ મેળવનારા અને અનુભવી સીનિઅર શિક્ષકો પાસે ધોરણવાર સૃષ્ટિજ્ઞાનના પુસ્તકો પ્રત્યે અને સંપૂર્ણ વિવેચન સાથે અમે તૈયાર કરાવેલા છે જે ધણા ઉપયોગી હોઈ શિક્ષક વર્ગમાં પ્રશ્ન સાપાત્ર નીવડયા છે એ પુસ્તકોનો હક સમજમાં એટલો બધો પ્રચાર થયો છે કે તેમના પછા તો છઠ્ઠી અને સાતમી આવૃત્તિએ પહોંચી ગયા છે

૧. ૧૧મી વર્નાક્યુલર ફાઇનલ અને ટ્રેનિંગ કોલેજના ઉમેદવારો માટે

સૃષ્ટિજ્ઞાન યા વિધાના પાઠો.

એ નામનું પુસ્તક એજ શિક્ષકો પાસે તૈયાર કરાવી બહાર પાડયું છે તેમાં સાતમી યોગ્યતા વિધાના પાઠોનું સંપૂર્ણ વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે તેમજ વિવિધ દૃષ્ટિએ પરીક્ષામાં પુછાતા સવાલોનો પૂરું તેમાં સમજ કરવામાં આવ્યો છે જેથી એના અભ્યાસ પછી વિધાના વિષયમાં પૂણે પાસ થવાનો લેણ પછુ બચ રહેતો નથી વધારે પ્રશ્ન સાની જરૂર નથી છુક વાગનાથી ખાતરી થશે થોડાં નકનો સીધામાં છે, ત્યાં સુધી એ છુક રા ૦-૫-૬ કિમતે આપવામાં આવશે બીજા થોડાં થોડાં છુકોની કિમતમાં થોડોથોડો વધારો કરવાની જરૂર પડી છે આશા છે કે અમારા મુજબ માલકો કમળોની તથા પ્રેસ ખીરોની વધતી જતી મેળવવારીને લીધે આ ફેરફારને ધ્યાનમાં લેશે તદિ નયાબધ લેનારને સાર કમિશન ધોરણવાર કિમત નીચે મુજબ—

બાળોપયોગી પ્રત્યેત્તર રૂપે સરળ સૃષ્ટિજ્ઞાન ધો. ૧ છુ (આ ૫)

		કિમત રૂ. ૦-૨-૦
"	ધોરણ ૨ છુ	(આ ૭) રૂ. ૦-૧-૧
"	ધોરણ ૩ છુ	(આ ૮) રૂ. ૦-૩-૦
"	ધોરણ ૪ છુ	(આ ૭) રૂ. ૦-૩-૦
"	ધોરણ ૫ છુ	(આ ૬) રૂ. ૦-૪-૦
"	ધોરણ ૬ ક	(આ ૫) રૂ. ૦-૪-૬
"	ધોરણ ૭ મુ	(આ ૧) રૂ. ૦-૫-૬

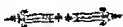
પ્રત્યેત્તર રૂપે સરળ અને સરળ ઇતિહાસ (ધો ૫) રૂ. ૦-૩-૦
(ધોરણ ૬) રૂ. ૦-૪-૦

કમિશન રૂપે રૂ. ૬૬ આપવામાં આવશે તા ક—આ ઉપરાંત ધોરણવાર નેટુટા પછુ અમોએ પ્રગટ કરી છે તેને માટે પછુ યોગ્ય કમિશન આપીયું.

લખો—મણિલાલ મુજબલાઈ ઉપાધ્યાય
બુકસેલર એન્ડ પબ્લિશર પેલાલ (વાયા આણ ૬૨

વાચવા લાયક જ્ઞાન સાથે ગમતે આપનારાં પુસ્તકો.

રામભાળા ભા ૧ લો (સચિત્ર) ત્રીજી આવૃત્તિ	...	૫-૮-૦
બાદશાહ માર્કેસ ઓરેવિઅસ એન્ટોનાઇનસના વિચારો	...	૨-૦-૦
આર્ટ ઓફ વિર્વાંગ	...	૦-૧૨-૦
સેલ્ફ જાપાનીઝ ટીચર	...	૨-૦-૦
શીરડ સદબોધ ભાળા ભા ૧, ૨, ૩	...	૧-૪-૦
“(છુટકે ભાગ દરેકના)	...	૦-૬-૦
પૃથ્વી વલ્લભ (સચિત્ર)	...	૧-૮-૦
મારી કમતા (ચિત્રિત)	...	૧-૮-૦
ગુજરાતનો નાય (સચિત્ર)	...	૪-૮-૦
દુબલું વહાણ (સચિત્ર)	...	૮-૦-૦
જાશીની ગણી (સચિત્ર)	...	...
મુબાઈના ચાલતા તોલ માપની ચોપડી	...	૪-૦-૦
મૈત્રી મુક્તાભાળા	...	૧-૮-૦
મહાદેવ ગોવિંદ મનાડેનું જીવન ચરિત્ર	...	૧-૧૨-૦
પૃથુરાજ ચોદાણ અને ચંદ બગદાયી (સચિત્ર)	...	૩-૦-૦
મહોત્ત કે મુમીત (સચિત્ર)	...	૪-૦-૦
રમાદખનની પ્રભુતા (સચિત્ર)	...	૪-૮-૦
પ્રમુદ વીણુ	...	૧-૮-૦
સ સાર-નાટક	..	૧-૦-૦
દોરબુધી શી રીતે ચલાય	...	૨-૦-૦
પ્રેમ કે આકર્ષ	...	૧-૪-૦
શાગપયોગી નિબંધ સમ્રદ, કર્તી ખુડખુડીયા અને રાણા		
(ઈનામ તા લાયઝેરી માટે મળુર કરેલું)	..	૧-૦-૦
દુખીને દોનાસો ભાગ ૧, ૨, અને ભાગ ૩ કર્તી સો. પા દેસાઈ		
(દરેકની)	...	૦-૧૨-૦
પ્રેમપ્રેલી પન્ના (ઐતિહાસિક નવલકથા)	..	૩-૮-૦

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની. મુંબાઈ નં. ૨.

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

માર્ચ સને ૧૯૨૪

વિષય . . . . . અનુક્રમણિકા પૃષ્ઠ

જનરલ ખર્ચ અને ચેતનશી	
૧ ઇંગ્લેન્ડની પ્રાથમિક શાળાઓ	૬૬
૨ ભેમી વીકે બાળશાળાની ચોક્કસ	૬૭
૩ શુભચિંતન વ્યાખ્યાન	૬૮
૪ મને ૧૯૨૩ની વાહ પરીક્ષામાં જેઠા વિદ્યાર્થીઓના કામની ગમાયોગતા	૭૩
૫ પ્રે. ગ. ટ્રેડ ડોનેશની કાર્યપદ્ધતિ તથા અન્યથામાં કેટલાક ફેરફાર	૭૫
૬ પ્રાથમિક શાળાઓ માટે ચિનનમોનો નો અભ્યાસક્રમ	૭૭
૭ મને ૧૯૨૧ નો સેન્સમ રિપોર્ટ બહેનાનુ પ્રમાણ	૭૮
૮ ઉ. હાગના નિદેશ, પ્રાન અને તાલુકાઓ, વસ્તી માટે	૮૦
૯ રંગરોની સુકેવ	૮૦
૧૦ શિક્ષકોની નિતિ	૮૮
૧૧ અને ૧૯૨૪ની વનોંકયુત શર્મન પરીક્ષાનો અર્થક્રમ	૮૯
૧૨ ગરબી જનરલ ખર્ચ	૯૦

કેળવણીખાતા તા. હુકમથી

તબી અને પ્રાનક (૧૧-પુઆરિ ૧૯૨૪થી)

કુલસાલ મુન્શીમ નકીલ, M. Ed, I. L. S.

એમ. કે. વન ઈન્સ્ટિટ્યુટ, ૬૫ નામ, અમદાવાદ

(મર્ચ ૮મ્મ આંતરિન ગણ્યા, ૮)

સૂચના

૧. આ માસિકમાં-જાના અન્ય-લેખકાના લેખ માથે અમારે મળનાપણું હોતું તેથીએ એમ વાંચકાએ માનવું નહિ.

૨. 'પત્ર સુખધી લખાણુ' એનેજ, 'શાળાપત્ર' ઉપર મોકલવું. જાપવા મોકલવાનું લખાણ કાગળની એક જાણુએ ચોકાએ અક્ષરે લખવું. જાપવા ચોક્કસ લાગશે તો જાપાશે; નહિ પછં કચેલા લેખ પ્રિન્ટ મોકલી દશે તો પાછો મોકલવામાં આવશે.

૩. લેખકને ઉત્તેજન-વિગયો લખી મોકલનારની પૈસા લેવાની ખુશી હશે તો પ્રથમથીજ ખચર આપેથી, દર જાપેલે પાનેચોગ્યતા પ્રમાણે રૂ. ૧) મુધી આપવામાં આવશે. ચર્યાપત્ર માટે કંઈ આપવામાં નહિ આવે.

૪. લવાજમ-વરમ એકતો રૂ. ૧-૮-૦; દપાલ ખર્ચ સાથે અગા-ઉથી વિચાર્યાઓ માટે ૦-૧૨-૦; છુટક અંકના રૂ. ૦-૨-૬; પોસ્ટેજ ૦-૦-૬ જુદું.

૫. મનિઓફર-રૂપન પર / ૧૫મ કે કહેરતું કેકાણું અપદ લખવું. તેમજ સાં એકથી વધારે નિશાળો હોય તો નિશાળનો નંબર તથા શાળા-પત્ર ઓફિસ તરફથી અપાએલાં મરનાગાના લેખ ઉપરનો નંબર લખવો.

જાહેરખબરના ભાવ.

સુદત.	પેજ.		
આખું વર્ષ.	આખું	અર્ધ.	પા.
	રૂ. ૧૦૦	રૂ. ૬૦	રૂ. ૪૦
૭ મામ.	રૂ. ૬૦	રૂ. ૪૦	રૂ. ૨૦
ત્રણ મામ.	રૂ. ૪૦	રૂ. ૩૦	રૂ. ૨૦

(અપ્રિલથી.)

છૂટક છપાવવાનો દર.

દર ત્રણ લીટીએ રૂ. ૧-૨-૦ .

ગખ્યા છે.

આ પત્ર સાથે કોઈ પણ હેડ-લીસ વહેંચવામાં આવશે નહિ.

૬. શાળાપત્રમાં-આપેલી જાનથી જાહેરખબરમાં જણાવેલી ચોપ-ડીઓ ખાતાએ મંજુર કરેલીજ હોય એમ દર્શાવેલ હોતું નથી; માટે દરેક મંજુર કરેલી તરીકે ગણવી નહિ.

૭. શાળાપત્રનું વરસ જન્યુઆરિયો ડિસેમ્બર મુદ્દી ગણવામાં આવે છે; માટે વરસની વચમાં જે આદક બંધ થવા માંગતા હશે તેમની પામેથી જોટલા અંકો તેમને મળ્યા હશે તેટલાની છૂટક અંક લેખે કિંમત લેવામાં આવશે.

તંત્રી.

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૩મું

આર્થિક, સને ૧૯૨૪

અંક ૩જો

સૂચના

નાણું બાબતનો તેમજ અન્ય પત્રવ્યવહાર, 'મૈત્રેય', શાળાપત્ર, પ્રેમચંદ્ર રાયચંદ દ્રેનિંગ કોલેજ' એ સરનામે કરવો.

સૂચના

શાળાપત્રના લવાજમની તેમજ છટક નક્કર માટેની રકમ વગેરે ગ્રાહકોએ મનીઓર્ડર અથવા ગ્લોબલ કાગળથી મોકલવી: નદિતો નદિ પહોંચેલાં નાણાં બદલ શાળાપત્ર ઓફિસ જવાબદાર ગણેશે નહિ.

જાહેરખબર

ગુજરાત શાળાપત્રમાં જાહેરખબરના ભાવ જે પુંદાની અંદરની બાજુએ આપેલા છે તેમાં તા. ૧લી એપ્રિલ, સને ૧૯૨૪થી વધારે કરી નીચે મુજબ રાખવામાં આવ્યા છે: માટે આ વર્ષના જાહેરખબરના દામ જેઓએ અગાઉથી મોકલી આપ્યા હોય, જેમની જાહેરખબરો ચાલુ હોય, તેઓએ નવા ભાવ પ્રમાણે પૈસા વધારના માથ તે મોકલી આપવા. નવી જાહેરખબરો મૂકનારાઓએ પણ આ નવા ભાવ મુજબ વહેવાર કરવો.

મુદત.

પાનું (એક બાજુ)

આખું વર્ષ	આખું	અર્ધ	પા
૭ માસ	૧૦૦	૬૦	૪૦
૩ માસ	૬૦	૪૦	૩૦
૧ માસ	૪૦	૩૦	૨૦

ઈસ્કંડની પ્રાર્થના પ્રાથમિક કેળવણી

૧. ઈસ્કંડની જાહેર પ્રાર્થના શાળાને હેતુ શાળામાં આવતા બાળકોનું આચાર્ય ધરવાનો અને સુદૃઢ કરવાનો અને તેમની શુદ્ધિ ખીલવવાનો છે એટલું જ નહિ પણ છોકરાઓ તથા છોકરીઓ બંનેને પોતપોતાની જાતે રીઆત પ્રમાણે જીવનના કાર્ય માટે માનસિક, તેમજ વ્યવહારિક રીતે લાયક બનવામાં મદદ કરવાનો છે.

આ હેતુ ધ્યાનમાં રાખીને ત્યાંની શાળાઓ કાચી સખીને બાળકોને અવલોકન તથા વિચાર કરવાની ટેવ પાડે છે, જેથી કરીને તેઓને કુદરતી બીનાઓ અને નિયમોનું કાંઈક શુદ્ધિપૂર્વક જ્ઞાન થાય છે; મનુષ્ય-જાતિના ઉચ્ચ આદર્શો અને કામ તરફ તેમનો પ્રેમ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે અને તેમને તેમના દેશના ઇતિહાસ તથા સાહિત્યનું કાંઈક જ્ઞાન કરાવવામાં આવે છે; વિચાર અને વાણીના સાધન તરીકે ભાષા ઉપર તેમને થોડો ઘણો કાણુ મેળવવા દેવામાં આવે છે, અને તેમને તેમના જ્ઞાનની અપૂર્ણતાનું જ્ઞાન કરાવીને સારા વાચન તથા વિચારપૂર્વક અભ્યાસ તરફ એવા તો પ્રેમ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે કે તેઓ શાળા છોડ્યા પછી ભવિષ્યમાં પણ પોતાના પ્રવલ્લની જ શાળામાં મેળવેલું જ્ઞાન વધારી શકે છે.

વળી, ત્યાંની શાળાઓ યોગ્ય પ્રકારના હસ્તકળાના પ્રયોગો કરાવી બાળકોની હાથની અને આંખની સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિઓને બંને તેટલું ઉત્તેજન આપે છે; અને યોગ્ય અંગ દર્શરત કરાવીને તથા નિયમપૂર્વક રમતો રમાડીને જ નહિ પણ આરોગ્યના કેટલાક ઘણા સાદા નિયમોનાં કાર્ય વિશે જ્ઞાન આપીને તેમને તેમનાં શરીર યોગ્ય રીતે કેળવવાની હરેક તક આપે છે.

વળી, ત્યાંની શાળાઓ ભણનારાં છોકરાંઓમાંથી જે ઘણાં શુદ્ધિ-શાળી નીવડે એવાં હોય તેમને શોધી કાઢે છે અને નિશાળનાં બીજાં છોકરાંઓના સ્વાર્થને નુકસાન ન પહોંચે તેવી રીતે તેમની ખાસ શક્તિઓને ખીલવે છે, જેથી કરીને તેઓ યોગ્ય ઉમરે પહોંચતાં માધ્યમિક શાળામાં જઈ શકે છે અને તેમને આપવામાં આવતી કેળવણીનો વધારેમાં વધારે લાભ લઈ શકે છે.

અને જે તક મળે છે તેનો લાભ લઈ ત્યાંના શિક્ષક બાળકના વર્તનનો પાથો નાખવામાં ઘણું કામ કરે છે. તેઓ પોતાના આચરણથી,

પોતાના પ્રભાવથી, અને શાળામાં જે આત્મનિયમનની લાગણી પ્રસરી રહેલી હોય છે તે વડે બાળકોના મનમાં ઉત્તેજની, આનંદમયમની, અને હિંમતથી મુશ્કેલીઓની સામે ધર્મ ધારેલા કામમાં ખંતથી મચ્યા રહેવાની ટેવનાં બી રાપે છે. તેઓ તેમને જે કાંઈ ઉમદા હોય તેને પૂરતી ગણવાનું, આનંદભોગ આપવાને તૈયાર રહેવાનું, અને પવિત્રતા અને સત્ય સાધવાને જનતા પ્રયત્ન કરવાનું શીખવે છે. તેઓ તેમનામાં કર્તવ્યપરાયણતાની મજબુત લાવના ઉત્પન્ન કરે છે, અને પારકાને માટે લાગણી અને માન જે સ્વાર્થત્યાગ તથા મારી રીતભાતના પાયારૂપ છે તે ઉપજાવે છે. વળી, શાળાના, ખાસ કરીને રમતગમનના મેદાન ઉપરના, સમગ્ર જીવનથી તેમનામાં ન્યાયવૃત્તિ તથા પરસ્પર અંધુલાવ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે, જે તેમના લવિષ્યના જીવનમાં સુવર્ણમંડપે પ્રકટી નીકળે છે.

આ સઘળા પ્રયત્નોમાં શિક્ષક બાળકોનાં માથાપને સામેલ રાખે છે, જેથી કરીને બાળકોને વ્યક્તિ તરીકે અંપૂર્ણ વિશ્વાસ પામવામાં તેમજ પોતાની કામના પ્રમાણિત અને ઉપયોગી ગ્રંથ અને પોતાના દેશનાં લાયક નગરનારી જનવામાં બેવડી મદદ મળે છે.

જે દેશમાં બાળકોને આ પ્રમાણે કેળવવામાં આવે તે દેશના લોકો પૃથ્વીના ધણા ખરા ભાગ પર શાન્ત્યસત્તા ભોગવે એમાં શી નવાઈ?

બેબી વીકઃ આળસજીની યોજના

જે ઘેર માનપિતા મારી રીતે કેળવાએલાં હોય છે તે ઘરનાં બાળકોની કેળવણી લવિષ્યમાં આશીર્વાદરૂપ ધર્મ પડે છે. પણ ત્યાં માથાપ બીન-કેળવાએલાં અથવા અશિક્ષિત હોય છે ત્યાં બાળકોની કેળવણીનો મવાલ જલ્દી વિદ્યુત ધર્મ પડે છે. તેમાંજે જે માનાઓ કેળવાએલી નથી હોતી તેા નાનપણથીજ બાળકોની ચોગ્ય અભ્યાસ નહિ હોવાથી તેઓ કેળવણી દાર્પિતર જેવાં રહે છે, અથવા તેા અશક્ત મરજીને ગરજ થાય છે. આથી રિથિનિર્દેશમાં ઘણે ભાગે હોવાથી બાળકોનું આવી રીતનું મરજીપ્રમાણ એટલા બધા મોટા પ્રમાણમાં હોય છે કે પરિણામે કુટુંબને તેમજ સમગ્ર દેશને ઘણું ભયંકર નુકસાન થતું આવે છે, અને એથી દિલ્હીના દુનીઆના બીજા મુખરેલા દેશોને નુકસાને ઘણું પહોંચ પડી જતો જણાય છે; અને

એટલાં માટે બાળકોની ફળવણી તેમજ માતાઓની ફળવણી, એ એક પ્રગતીયજ્ઞ સંચાલ છે.

હિંદુસ્તાનમાં એક વર્ષની અંદરના બાળકોનું મરણપ્રમાણ દર વર્ષે ૨૫,૦૦૦૦૦ જેટલું, અને ૧ થી ૫ વર્ષ સુધીના બાળકોનું ૧૦,૦૦૦૦૦ જેટલું રહે છે. મુબઈ દેશાકામાં દર વર્ષે મરણપ્રમાણ ૫૦૦૦ નું છે, અને તેમાંથી ૨૫૦૦ તો પહેલા મહિનામાંજ મરી જાય છે. આટલા મરણપ્રમાણથી હિંદની પ્રજાને કેટલો બધો ધમરો લાગ્યો જાય છે તેનો મહેજે ખ્યાલ આવી શકે તેમ છે. હિંદની પ્રજા દિવસે દિવસે ધસોતી જાય છે. પ્રજાનો એ ધમરો કેમ અટકે અને હિંદની 'પ્રજા' શરીર-બળમાં પણ કેમ આગાદ બને એ પ્રશ્ન રાજ્યાધિપતીઓ તેમજ પ્રજાનાયકોએ હાથમાં ઉપાડી લીધો છે. બાળકોનું મરણપ્રમાણ કેમ ઘટે, તેઓ મારી રીતે કેમ ઉછેરે, માતાઓ પોતા પ્રત્યે તેમજ બાળક પ્રત્યેની મંભાગમાં કેમ શિક્ષિત રહે એ બાબતો પર વિચાર ચાલવા માંડ્યો છે.

આવા પ્રકારની યોજના પહેલવહેલાં ઇંગ્લંડમાં આજંથી ૭ વર્ષ પહેલાં હાથ ધરવામાં આવી હતી; અને અત્યારે તેથી બાળકના ઉછેરનાં મંબંધમાં તેમજ માતાઓને બાળકના આરોગ્ય મંબંધી ફળવણી આપવામાં પ્રજામાં ઘણો ઉત્સાહ ફેલાયેલો જોવામાં આવે છે.

હિંદુસ્તાનમાં પણ આવી યોજનાના આદિપ્રવર્તક ના. લેડી રેડિંગ છે; અને એની એ શુભ વાજનાને પરિણામે આખા હિંદુસ્તાનમાં જાન્યુઆરિ, તા. ૨૧ થી ૨૭ સુધી ઠેકાણે ઠેકાણે પ્રદર્શનો ભરવામાં આવ્યાં હતાં. મુબઈ, પુણા, અમદાવાદ, લાહોર, આમ્રા, દિલ્હી, કાનપુર, કલકત્તા વગેરે મોટાં મોટાં શહેરોએ આ ઉત્સવમાં ભાગ લીધો હતો.

જામ મુબઈમાં માત જગાએ પ્રદર્શનો જોડવવામાં આવ્યાં હતાં, અને આરભ ના. લેડી વિલ્સનને દાયે થયો હતો. પ્રદર્શનમાં મેળાઓ, ચિત્રો, છુદ્દુઈ કાનમ, સિનેમા વગેરે સાધનોથી પ્રવળજનના મનમાં બાળકો કેમ મારી રીતે ઉછેરે તેનો ખ્યાલ મારી રીતે આપવામાં આવ્યો હતો.

કેટલીક વખત આપાઓ અથવા દાઈઓ જેઓ પોતેજ બાળકના ઉછેરવા મંબંધમાં અત્યંત હાથ છે તેમના હાથમાં બાળક મોંપવાથી કેવાં માથાં પરિણામે આવે છે તે પણ દર્શાવત લેડિંગને સમજતવવામાં આવી હતી. માનાઓ પણ બાળકના જન્મગૃહની રચનાની બાબતમાં, પાતાની

સ્વચ્છતાની આગતમાં, બાળકના ચિહ્નનાની આગતમાં કેવી બેઠકાર રહે છે. અને તેથી બાળકની તંદુરસ્તીને કેવી હાનિ પહોંચે છે, તે જણાવવામાં આવ્યું હતું. કેટલીક માતાઓ પોતાના કમકામની ઉતાવળમાં બાળકને અશીષ કે એવા બીજા માફક પદાર્થો કે ઓમડીઆં આપી બાળકને ઘેનમાં સુવાડી મૂકવાને ઇતિજાર હોવાથી બાળકની ભવિષ્યની તંદુરસ્તી કાયમને માટે કેવી બગડી જાય છે તે બાબત સ્પષ્ટ રીતે લાવણો આપીને, પત્રિકાઓ વહેંચીને અને ચિત્રો દેખાડીને જણાવવામાં આવી હતી. એ ઉપરાંત યુવાએસવાના ઓરડામાં હવા અજવાળું કેવી રીતનાં હોવાં જોઈએ, તેમજ આરોગ્યને હાનિકારક ઓરડાઓ કેવા હોય છે તે પણ લોકોને નજરે દેખાડવામાં આવ્યું હતું.

આમ બાળકના તેમજ માતાના અને પ્રજાના હિતમાં જેટલું બની શકે તેટલું આ પ્રદર્શનોદ્વારા કરવામાં આવ્યું હતું. બાળકને ઉછેરવાની, તેમજ માતાને ફળવવાની લાવના એ પ્રમોદીય લાવના છે. દિંદની દરેક વ્યક્તિનું કર્તવ્ય બાળકની પુરતી મંલાળ ટીખવામાં મમાએલું છે. સ્ત્રીઓ પણ બાળકને જન્મ આપ્યા પછી તેના ઉછેર માટે જોખમદાર છે; અને એ જોખમદારી તેઓ જરાજર મમજે તેટલા માટે તેમને ફળવણીની પણ જરૂર છે. વળી બાળકના એવા મરણપ્રમાણનું કારણ બાળકજન પણ છે. આથી ફળવણીદ્વારા આવું અજાન દૂર થાય તોજ પ્રજામાં ચેતન પાછું આવી શકે અને તે જળવાઈ રહે. આ પ્રમ દરેક વ્યક્તિનો તેમજ મમાજનો અને મમપ્રદેશનો છે. બાળકો દેશની આજ્ઞાદીનાં બીજ છે; એ બીજ જન્મ વધારે કમદાર તેમ દેશની ઉર્જવલતા; અને એ ઉર્જવલતા લાવવી એ પ્રજાના ધર્મ છે.

ગુજરાત કલાપ્રદર્શન

કલાનાં પ્રદર્શનોમાં દેશના ઇતિહાસની ઝાંખી થાય છે; અને એ ઇતિહાસની ઝાંખી-જૂત અને વતેમાન મમયની-આવાં પ્રદર્શનોદ્વારાજ ધર્મ શકે છે. તમામ મુખદેશ દેશમાં આવાં પ્રદર્શનોને ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ ઘણાં અગત્યનાં મળવામાં આવે છે. પ્રદર્શનો વડે દેશમાં આલતા દુનરઉદ્યોગોથી વધિક થવાય છે, અને આવાં પ્રદર્શનો પગલ પડેલા દેશને ઉત્તમન-

કૃતિઓ સમર્પણ કરી પ્રદર્શનને વધારે આકર્ષકારક બનાવ્યું હતું. એમ્બોસિંગ કામ.

મુંબઈના મિ. કરંડીકરનું આમણ ઉપરનું કામ પણ નેવા લાયક હતું. કલાપોષક મુંબઈવાળા સેક પુરુષોત્તમ વિશ્રામ માવજી તરફથી આ નેલા નમુનાઓ ચિત્રાકર્પક હતા. મહાભારતની હસ્તલિખિત પ્રતનાં બે પાનાંઓ મુંદરતા માટે કેરી કાળજી રાખવામાં આવતી તે જતાંની આપતાં હતાં એ ઉપરાંત જોનોના તીર્થકરની પાંચ પ્રતિમાઓ વાળું સુંદર સુશોભિત સિદ્ધાસન હતું, તેમાં લીલમ, પરવાળા, અને અદ્રીકની ગોળ ગોકવણીનું કામ અતિ મનોહર જણાતું હતું.

એ ઉપરાંત રૂપાનાં વાસણો, તેની ઉપરનાં દોતરકાઓ વગેરે દેશની સુંદર કારીગરીના નમુના રજુ કરેલા હતા.

શ્રી વિભાગ

આ પ્રદર્શનમાં સ્ત્રીઓનાં કામોનો પણ સમાવેશ થયેલો હતો. મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ સેલેજ, વનિતાવિશ્રામ, મુરત જૈન વનિતાવિશ્રામ, વગેરે મંથા-ઓમાંથી આવેલા નમુનાઓનો એક ઓરડામાં સંગ્રહ કરેલો હતો. શાલ-મસુરીઆં, ઓશિદાં વગેરે ઉપરનું ભરતકામ, સુતરાઉ અને રેશમી દોરાનું આલેખન, જાળીવાળા ટુવાલ, સોનેરી ભરતકામ વગેરે નમુનાઓ નેવા લાયક હતા.

બહાર કંપાઉન્ડમાં ફેલિકે વગેરે સ્વદેશી મીલોના તૈયાર કરેલા માસના નમુનાઓ જુદા જુદા ષ્ટોકમાં નેવામાં આવતા હતા. સાથે સાથે હાથના વણાટકામના નમુનાઓનો ષ્ટોક પણ હતો. પાસેજ ટૂ પીંગતું હતું, પૂણીઓ થતી હતી, અને રેડીઓ પણ ચાલુ હતો. એક જગાએ માંગલોરી નળાંઓની બનાવટના નમુના મુકવામાં આવ્યા હતા. અલીગઢના પ્રસિદ્ધ તાળાંઓનું દિગ્દર્શન સાંકેતિક ચર્ચામાં નેવામાં આવતું હતું.

આ પ્રમાણે પ્રદર્શનમાં દેશની ઉચ્ચ કારીગરીના નમુનાઓ રજુ થયેલા હતા. પ્રદર્શનો ભરાવાથી કલામાં વધારો થાય છે, ગર્વિદાને પુષ્ટિ મળે છે અને અનભિજાને માર્ગ બેઠે છે. પાશ્ચાત્ય દેશમાં પ્રદર્શનો કેળવણીના તરફ રૂબેરૂ મનાય છે. આવાં પ્રદર્શનો વડે દેશની કળાઓ ખીલે છે, જન-સમાજની વસ-વૃત્તિ પેદા થાય છે અને વધે છે, અને પરિણામે માનવ-જીવન ઉમદા અભિલાષવાળું બને છે.

સને ૧૯૨૩ ની વર્નાક્યુલર ક્ષાઈનલ પરીક્ષામાં બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના

સને ૧૯૨૩ના એપ્રિલ માસમાં લેવાએલી ૧. ફા. પરીક્ષામાં બેઠેલા ઉમેદવારોએ બતાવેલા કામપરત્વે ઉ. લા. ના જુદાં જુદાં મધ્યસ્થોએથી રિપોર્ટ થએલા છે અને તેમાં જુદા જુદા વિષયોના પ્રશ્નપત્રોના ઉત્તરોમાં માલમ પડતા દોષોની નીચે મુજબ દુંક સમાલોચના કરવામાં આવી છે:—

૧. ગણિત:

અ. પ્રશ્નપત્ર બહુ કાંબો તેમ અધરો પણ હતો નહિ, તોપણ વિદ્યાર્થીઓના કામમાં અચોક્કસતા અને કંઈ તેમજ પદ્ધતિની ખામી જોવામાં આવે છે. તેઓ કાળાણમાં સ્વચ્છતા જુતાવી શક્યા નથી. ગણિતના દાખલા જણવામાં જે સામાન્ય શુદ્ધિ બતાવવી જોઈએ તે બતાવી શક્યા નથી. તેમજ પાક્ય પુસ્તક સિવાયના બકારના દાખલા જણવાની તેઓને ટેવ હોય એમ માલમ પડતું નથી.

બ. માપકરણમાં એકંદર વિદ્યાર્થીઓ ધણા કાચા માલમ પડ્યા છે અને જવાબ કાપતી વખતે તેઓને શું પૂછવામાં આવ્યું છે તેનો પણ જરાબર તેઓએ વિચાર કર્યો હોય એમ જણાતું નથી.

૨. દેશીનામું: વિદ્યાર્થીઓએ ઘણેલાગે એનોપકારક જવાબ આપ્યા છે ખરા, પણ વ્યાજ, હુંડી, અને તારીજના પ્રશ્નોમાં તેઓના જ્ઞાનની ખામી જણાઈ આવે છે.

૩. ભૂમિતિ: ગણિતમાં માલમ પડતા દોષો આ વિષયમાં વધારે પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે. સામાન્ય રીતે વિદ્યાર્થીઓને આકૃતિઓ દાઢતાં આવડતી નથી એટલુંજ નહિ, પણ સાધનોનો ઉપયોગ આકૃતિઓ દોરવામાં કરી શકતા હોય એમ જણાતું નથી. જવાબોમાં કમ જોવામાં આવતો નથી. કૃત્યો અથવા તો પ્રમેયો સિદ્ધ કરવામાં કમિક પગથીયાં જોવામાં આવતાં નથી અને કેવળ ગોળી નાખીનેજ એ વિષય તૈયાર કરેલો માલમ પડે છે.

૪. ગુજરાતી: લાપ્તા તથા નિષ્ક્રમ

વિદ્યાર્થીઓની સ્વભાષા ગુજરાતી હોવા છતાં તે વિષયનું જ્ઞાન અ-

૭૪ મને ૧૯૨૩ ની ૫ ડા ૫ માં એકેના વિદ્યાર્થીઓના કામની મહાલોચના

મેં તો પાનગ માલમ પડે છે વિદ્યાર્થીઓ પ્રશ્નોનું સ્વરૂપ પણ વિચારતા નથી અને
જે જવાબો આપે છે તે વણે લાગે અધૂરા હોય છે

બાકીનું મમળીનું જ્ઞાન ઘણુંજ અમતોપમગ્ર છે પદ્મજેદ, વાક્ય-
પૃથક્કરણ, પરિનિયામ વગેરે ઉપર તેઓએ વધુ આધ્યુ હોય એમ માલમ
પડતું નથી પદ્મજેદ જ્ઞાનાના નામ, મનનામ ગેરેતો ભેદ પણ સમજી
શકતા નથી

બાકીનું અત્યંત નિમગ્નતા મોટા દોષ છે જેનામા આવે છે નિ-
મગ્નચિત્તો, ભ્રેશ્ણી, પરિચ્છેદ વગેરે જ્ઞાનતોમાં બાકીનું જ્ઞાનના
અભાવે ઘણી ખામી જેનામા આવે છે નિમગ્નતા વિચારમનના કે વિ-
ચારબળ જેનું કંઈ જેનામા આવતું નથી

૫ ઇતિહાસ:

પ્રાચીન સાધનાઓમા ઇતિહાસનું શિક્ષણ ઘણું નમ્યું જેવામા આવે
છે બહુજ અગત્યના મુદ્દાઓનું પણ તેઓને ચોક્કસ જ્ઞાન હોતું નથી, અને
દેશના મુખ્યજોના નામો પણ એકએક ટીકે દેતા જણાય છે દેશના ચાતુ
ઇતિહાસથી પણ તેઓ વાકી નથી અને તેથી પાર્થોમેન્ટ, ટાઉન્સન વગેરે
ગણતંત્રના તરફને મમળ રાખતા નથી

૬ ભૂગોળ:

એન્ડર બૂગોળનું જ્ઞાન કીટ છે પણ નિમગ્નતા મથળો તેમજ ખનિજ
વગેરેના પ્રદેશો તેઓ નજામા આવેથી શક્તા નથી પ્રાકૃતિક ભૂગોળ ઓછી
મમળે છે નકશો દોરવામા રેખાશ અક્ષાંશનો ઉપયોગ કર્યો નથી

૭ વિજ્ઞાન અને સાધનાનું આગેજ્ય:

વિદ્યાર્થીઓ ચિન કે આત્મિકતા મંદથી જન્મી આપી શકતા નથી
કટવાડ વિદ્યાર્થીઓ પાગિલાવિક ગળેનો યોગ્ય અથ મમળતા નથી અને
તેનો અનર્થ કંઈ બેમે છે જેમકે, “ગાયન નિકા” એટલે “વૈદ્યો જે
ગાયન આપે છે તેથી થતો વિ ૧૨”

આરોગ્યના વિષયમા તેઓ ઉપદ્રવાનો ભે મમળ શકતા નથી કનક-
ભુજેન્ડો, પેગ, કોપેરા જેવા મહાગોળની ઓગળ પણ આપી શક્તા નથી,
અને પેગ અને કોપેરા જેવા ગોળને એન્ડર ગણે છે

હર્દી પરીક્ષા

૧. ગણિત અને દેશીનામુ:

નોટશુના પાનાની કંઈ માત્રુએ વખતુ તે પણ વિદ્યાર્થીઓ જાણતા
, અને વખાણુમા છેકાછેથી કહે

પ્રેમશબ્દોંડોની કાર્યપદ્ધતિમાં ૧૯૨૪થી કરવામાં આવેલા કેટલાક ફેરફાર ૭૫

૨. લાખા: નિબંધ:

ધણા થોડા વિદ્યાર્થીઓએ વ્યાકરણને લગતા પ્રશ્નોના જવાબો આપ્યા છે, અને ઉર્દુ લાખામાં કેટલાક ગુજરાતી રૂઢ શબ્દોનો પ્રયોગ કરેલો! નોવામાં આવે છે.

નિબંધમાં જે કે એક જ પ્રશ્નો ઉત્તર માગેલો હતો તેપણ વિદ્યાર્થીઓએ ત્રણ પ્રશ્નોના જવાબ આપેલા છે.

ઉપરના દોષવર્ણનથી માત્રમ પડશે કે કેટલેક અંશે તે વિદ્યાર્થીઓ પોતાના દોષો માટે જવાબદાર હોય ખરા, પણ વિષયશિક્ષણમાં જે જે ખામી નોવામાં આવે છે તેની જવાબદારી નો શિક્ષકને માથે ગણાય ખરી. ગણિત, ભૂમિતિ, દેશીનામું વગેરે વિષયોમાં શિક્ષકો બાળકો પાસેજ, પહેલાં તેમને ટેરી, દાખલા વગેરે ગણાયે લખાવે તો તેઓની ક્યાસ થણે લાગે દૂર થાય. ઇતિહાસભૂગોળ જેવા વિષયોમાં શિક્ષણની ખામી એ નોવામાં આવે છે કે એ વિષયો ગોખતોના વિષયો છે એવી માન્યતા રહે છે; અને આ માન્યતાથીજ શિક્ષણ અંગ્રાંધી, ખામી રહે છે. ઇતિહાસ, ભૂગોળ જેવા વિષયમાં નિરીક્ષણ અગત્યનું અંગ છે અને એ જેમ વધારે થાય તેમ વિદ્યાર્થીઓનું એ વિષેનું જ્ઞાન પાકું થાય. વાચન, લેખન, શ્રુત-લેખન જેવા વિષયોમાં સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર, શુદ્ધ લખાણ, વગેરેની ચોક્કસાઈ રાખવામાં આવે તો વિદ્યાર્થીઓની ઉચ્ચાર અને લખાણ પરત્વેની ખામી દૂર થાય.

પ્રેમચંદ્ર રાયચંદ્ર ટ્રેનિંગ કૉલેજની કાર્યપદ્ધતિ તથા વ્યવસ્થામાં

સને ૧૯૨૪ના જાન્યુઆરિથી કરવામાં આવેલા

કેટલાક ફેરફાર

શિક્ષકને પંડિતાર્થ તથા શિક્ષણના નિષ્કોણના જોખરીયા જ્ઞાન કરતાં શક્તિ તરીકેના ધંધામાં કામ લાગે એવા વ્યવહાર જ્ઞાન તથા અનુભવની વધારે જરૂરીઆત છે એ સ્પષ્ટ છે. આ આગળ ધ્યાનમાં રાખી કૉલેજની હાલની પદ્ધતિમાં કેટલાક ફેરફારો કરવા ઉચિત જાણાયા છે.

આજ સુધી કૉલેજનું કામ ચત્રાવવાનો વખત એકસામટો પાંચ દક્ષાક્રો હતો, તેને બદલે હવે કૉલેજ સવાર અને બપોર એમ બે વખત ત્રણ ત્રણ કલાક ચાલે છે; જેથી પાંચને બદલે છ કલાક કામ ચાલી શકે છે. સવારે જ્યારે મગજ તાજ તાજું અને શાંત હોય છે ત્યારે રેકૉલેક્શન

૭૬ પ્રેન્સાઈપલ્સ ઓફ ઈજીનેયરિંગના કાર્યપદ્ધતિમાં ૧૯૨૪થી કરવામાં આવેલા ફેરફાર.

કહેલી બાબતો સારી રીતે ગ્રહણ કરી શકે છે. અવારે ફક્ત શિક્ષણસાચું એકથી તથા પ્રાથમિક શાળાઓમાં આવતા વિષયો એકથી વિશેષ જ્ઞાન આપવામાં આવે છે; અને વિષયો શીખવતી વખતે પણ તે તે વિષયનું શિક્ષણ શી રીતે આપી શકાય તે બાબત યોગ્ય સૂચનાઓ કરવાનું ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવામાં આવે છે.

બપોરના વખતમાં સ્કૉલરોને પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલમાં શિક્ષણ આપવાનું કામ ચાલે છે. તેમાં પણ પહેલા કલાકમાં કોઈ વખત આખી સંસ્થાની સમગ્ર કોલેજ અથવા પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલના શિક્ષક તરફથી નમુનાનો પાઠ આપવામાં આવે છે, તો કોઈ વખત સ્કૉલરે આપેલા પાઠ સંબંધમાં ટીકા કરવામાં આવે છે. કવચિત્ જને વર્ષોના વિદ્યાર્થીઓને જુદા રાખી બે જુદા જુદા વર્ગમાં સ્કૉલરે આપેલા પાઠ ઉપર ટીકા કરવામાં આવે છે. બપોરના બાકીના બે કલાકના ત્રણ વિભાગ પાડી તે દરેકમાં સ્કૉલરો વાગ પ્રમાણે પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલમાં પાઠો આપે છે, ને ત્યાં પણ કોલેજના તે તે વિષયના શિક્ષકો હાજર રહી શિક્ષણના દોષો સુધારે છે તથા યોગ્ય સૂચનાઓ આપે છે.

બપોરના પહેલા કલાક માટેનો પાઠ અગાઉથી જણાવી તે પાઠ માટેની નોંધ હાજર રહેલા દરેક સ્કૉલર પાસે કઢાવવાનો રિવાજ હામલ કરવામાં આવ્યો છે, જેથી દરેક સ્કૉલરને તે પાઠ સંબંધમાં સંપૂર્ણ વિચાર કરવાની તથા નોંધતી મદદની તૈયારીનો ખ્યાલ કરવાની જરૂર પડે છે, અને પાઠ પોતાની સમક્ષ અપાય ત્યારે પોતાની શક્તિની તુલના કરવાનો પ્રયત્ન મળે છે. આથી પ્રથમ કરતા વધારે અંખ્યામાં નોંધ કાઢવાની દરેક સ્કૉલરને તક પણ મળે છે.

કેળવણીનો મુખ્ય હેતુ ચારિત્ર્ય બાંધવાનો છે; ને ચારિત્ર્યનો આધાર ધણે અંશે વ્યવહાર ઉપર છે. સ્વાસ્થ્ય કેળવવા માટે શિષ્યને જેમ જને તેમ વ્યવહાર રીતે કામ કરવા દેવાની અને આપેલી સૂચનાઓની મદદથી જેમ જને તેમ પોતાની મેળે જ્ઞાન મેળવવાનાં સાધનોનો યથાર્થ ઉપયોગ કરે એવી દેવ પાડવાની જરૂર છે. આ હેતુઓ લક્ષ્યમાં રાખી બપોરે વારા વારા શિષ્યો પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલમાં જઈ ત્યારે અન્ય વિદ્યાર્થીઓને પોતાની મરજી મુજબ કામ કરવાના છૂટ આપવામાં આવે છે.

વિદ્યાર્થીઓ એ વખતે વિષયશિક્ષકની દેખરેખ નીચે 'બીજા' દિવસ માટેની નોંધો કાઢે છે પોતાને રમ પડે એવા વિષયમાં આગળ કામ કરે છે. તેમજ ચિત્રકામ, હસ્તકામ (સ્ટોફિંગ), માટીકામ વગેરે વિષયો પૈકી

પ્રાથમિક શાળાઓ માટે ચિત્રકામનો ૧૯૨૪નો નવો અભ્યાસક્રમ ૪૭

મરજીમાં આવે તે અંતર્ધી સુંદર નમુનો તૈયાર કરવાનું કામ તેઓ હાથમાં લે છે, અને એમ વખતનો સદુપયોગ દરેક વિદ્યાર્થી કરી શકે છે. આ ઉપરાંત નિરીક્ષાર્થે સરખેજ, શાહઆલમ, અડાલજ જેવાં સ્થળે લઈ જવા માટે, અમદાવાદની મિથ, ટેલિગ્રાફ ઓફિસ, પૉસ્ટરવર્કસ, તેમજ કલાપ્રદર્શન ભરાય ત્યારે ત્યાં લઈ જઈ કલાનું બારોડા અવલોકન કરાવવા માટે, નાના પાયા પર કૉન્સર્ટ (અંગીતના જલ્લા)ની યોજના કરવા માટે, નાટકના હુંકા ખેલ ભજવી બતાવવા માટે, બહુઈ જ્ઞાનસની મદદથી અવનવા દેખાવોનું દિગ્દર્શન કરાવવા માટે, તથા હુંકમાં સ્ટેન્ડરો રસમયું, આનંદી ને ઉન્નત જીવન ગાળી શકે તે માટે બનતા પ્રયત્નો કરવા ખાસ ગોઠવણ કરવામાં આવી છે.

પ્રાથમિક શાળાઓ માટે ચિત્રકામનો સને ૧૯૨૪નો નવો અભ્યાસક્રમ

બાળવર્ગ અને પહેલું ધોરણ.

રેતીમાં, જમીન કે ભીતો ઉપર, કાળાં પુઠાં (Mill boards) અથવા કાળા પાટીઆ ઉપર, સળીઓ, આંગળીઓ, અને ચાક વડે રેખા અને પિંડચિત્રકામ (mass drawing); અને બની શકે ત્યારે રંગીન અથવા સફેદ કાગળ ઉપર રંગીન ચાકની લાકડીથી અથવા ખીંછીથી ચિત્રકામ.

બની શકે ત્યાંસુધી મળ પદાર્થો (કુદરતી અથવા તૈયાર કરેલા) ઉપરથી ચિત્રકામ કરાવવું. પદાર્થો બાળકોને બાણીતા, ઘણા સહેલા, સાદા (બહુ કીણવટ વિનાના), અને એક અથવા સ્પષ્ટ જણાઈ આવતા રંગોવાળા હોવા જોઈએ [જેમકે, પરખીડીઉ, પતંગ, સાદો વાવટો, કરવા જવાની લાકડી દડો, નારંગી, પાંદડું વગેરે.]

પુકામાંથી કાપી કાઢેલ બાણીતી વસ્તુઓના આકારની આસપાસ દોરવાનું ચિત્રકામ; બાળકો પાસે તેવી રેખારૂપ આકૃતિઓ રંગોથી પુરાવવી. લુદા લુદા રંગોનાળાં ફળો, બીઆં, મણકા, અને કાગળની તક્તીઓના ઉપયોગથી રંગોનાં નામ ઓળખતાં અને તેની સરખામણી કરતાં શિખવવું. આવાં સાધનોથી આકારોનાં નામ અને બની શકે ત્યારે સાદી રચનાકૃતિઓ કાઢતાં શિખવવું.

સ્મૃતિ ચિત્રકામ: વાર્તાચિત્રો વગેરે દોરવાનો બાળકોનો ઉત્સાહ વધારવો; તેમજ તેઓની ઇચ્છા મુજબ ચિત્રકામ કરવાની તેમને છૂટ આપવી, પણ તેમણે દોરેલાં ચિત્રોની તેમને સમજ હોવી જોઈએ.

૭૯ પ્રાથમિક શાળાઓ માટે ચિત્રક્રમનો ૧૬૨૪નો નવો અભ્યાસક્રમ
ધોરણ બીજો.

નીચલા ધોરણનું કામ આગળ ચાલુ.

સપાટીવાળા (લંબાઈ, પહોળાઈ, પણ નહિ જેવી જાણવાળા),
ગોળ દડા જેવા, ઈંડાના આકાર જેવા, તેમજ પાંદડાં, ફળ, શાકના અને
બીજા સાદા કુદરતી આકારવાળા પદાર્થો પસંદ કરવા. કેટલાએક પદાર્થચિત્રોમાં
બની શકે સારે ફટપટી અને પેન્સિલનો ઉપયોગ કરાવવો.

સ્મૃતિ ચિત્રક્રમ: બાળકોએ નિરીક્ષણ કરેલા પણ અગાઉ નહિ દોરેલા,
તેમજ દોરેલા જાણીતા પદાર્થો અને કુદરતી (સજીવ અને નિર્જીવ) નમુ-
નાઓ. આવાં ચિત્રો માટે ૫ થી ૧૦ મિનિટ સુધીનો વખત આપવો.
ધોરણ ત્રીજો.

નીચલા ધોરણનું કામ આગળ ચાલુ.

વધારામાં, આંખની ગમસપાટીમાં કાલી સ્થિતિમાં ગોઠવેલા નળાકાર,
શંકુઆકાર અને ઠાટખુણચોખુણ આકાર ઉપરથી બનેલા પદાર્થોનું,
તેમજ પાંદડાંવાળા ફુમળાં ડાળીઓ વગેરે કુદરતી નમુનાઓનું ચિત્રક્રમ.

સીધી ધારવાળા, ગોળ પદાર્થોનું (જેમકે દીવાસળીની પેટી)
બાળકોએ માપ લેવું, અને તેટલાજ માપનું તેમજ સાદા પ્રમાણનું ચિત્રક્રમ
ફટપટી વગેરેથી કરાવવું.

ધોરણ ચોથું.

નીચલા ધોરણનું કામ આગળ ચાલુ.

વધારામાં, આંખની સપાટી ઉપર અને તીચે મૂકેલા પદાર્થો અને
વધારે અધરા કુદરતી નમુનાઓ.

ધોરણ પાંચમું.

નીચલા ધોરણનું કામ આગળ ચાલુ.

ઝાલા, આરા, અને ત્રાંસા, એવી રીતે જુદા જુદા સ્થિતિમાં મૂકેલા
પદાર્થોનું ચિત્રક્રમ.

ધોરણ છઠું તથા સાતમું.

સાદા જૂથમાં ગોઠવેલા પદાર્થો; અને જુદા જુદા વિદ્યાર્થીઓની
જરૂરીઆતો પ્રમાણેનું વિશિષ્ટ પ્રકારનું ચિત્રક્રમ.

નોંધ:—

૧. જેમ બને તેમ શાળાના અભ્યાસક્રમના વિષયોના શિક્ષણ સાથે
ચિત્રક્રમનો સંબંધ બેસવો.

૨. પીછીઓ, રંગો વગેરે આવી શકે એવી શાળાઓમાં સાંપ કુદરતી આકારે અને જાણીતા પદાર્થોનું ચિત્રકામ પીછીથી દરાવવું.

૩. જ્યાં સગવડ હોય ત્યાં સાદા કુદરતી અને ભૂમિતિના આકારો તેમજ પત્તાં વગેરેની મદદથી અમુક હેતુવાળી સાદી કલ્પિત આકૃતિ કાઢતાં બાળકો શીખે એવી રીતે ફરી ફરીને આવતી અને બીજી રચનાવાળી આકૃતિઓ કઢાવવી.

સને ૧૯૨૧નો સેન્સસ રિપોર્ટ

વસ્તીમાં લઘુલાલું પ્રમાણ

સામાન્ય રીતે જેને વાંચતાં લખતાં આવડતું હોય તે લઘુલા ગણાય છે. એ જોતાં સેન્સસ રિપોર્ટ પ્રમાણે ૨,૨૬૦૦૦૦૦ લોકો લઘુલા છે. કેવળ વાંચી શકતા હોય એવાની મેખ્યા પણ કેટલાક લાખની છે; જેમકે, મુસલમાનો. તેઓ કુરાન વગેરે ધાર્મિક પુસ્તકો વાંચી શકે છે; પણ જેઓને લખતાં ન આવડતું હોય તેવાઓને લઘુલા તરીકે ગણી શકાય નહિ.

રિપોર્ટમાં જણાવ્યા મુજબ ગણતરી વખતે એવું પણ બને છે કે જેમને લખતાં આવડતું નથી તેઓને લઘુલાની મેખ્યામાં ગણાવાની બહુ ઇતેમરી હોય છે, અને તથી તેઓ પોતાને લઘુલા વર્ગમાં ગણાવી કાઢે છે. આથી રિપોર્ટમાં ગણતરીમાં કેટલીક ભૂલો રહી જાય છે. એથી ઉલટું, વાયવ્ય સરહદના પ્રાંતોમાં જ્યાં કસમ કરતાં બરછીનું માન વધારે છે, એટલે કે જ્યાં લઘુલામાં ગણાવા કરતાં હઝર્વમા તરીકે ગણાવાની ઇતેમરી વધારે જોવામાં આવે છે ત્યાં લોકો લઘુલાના વર્ગમાં મુકાવાને ધણા નારાજ હોય છે. આવી આવી કેટલીક ભૂલો થાય છે છતાં લઘુલાની મેખ્યાના જે આંકડા નજરે પડે છે તે જોતાં રિપોર્ટમાંની વીગતબરાબર છે એમ ગણી શકાય.

બ્રહ્મદેશમાં લઘુલાલું પ્રમાણ.

કેળવણીના પ્રચારનો વિચાર કરતાં આશ્ચર્યની વાત એ જણાય છે કે હિંદનો સઘળા બ્રિટિશ પ્રાંતો અને દેશી રાજ્યો કરતાં બ્રહ્મદેશમાં લઘુલો વર્ગ સૌથી વધારે પ્રમાણમાં છે. આનું કારણ એ જણાય છે કે નાનપણથીજ વસ્તીના ઘણા ભાગ મોટા સાથે જોડાએલી શાળામાં ભણે છે. પણ આ

લાણતર ઉતરતા વર્ગનું છે; અને જો કંઈક ઉચ્ચ ધોરણનું પ્રમાણ લેવામાં આવે તો કદાચ અલ્પદેશ કેળવણીમાં એની ઉચ્ચ ગિચિતિ ધરાવી શકે નહિ.

બ્રિટિશ હકુમતના પ્રાંતોમાં, આસામ, બંગાળા, અને મુંબઈ પ્રાંતોમાં સને ૧૯૧૧ના કરતાં આ વખતે કેળવણીનો પ્રચાર સ્પષ્ટ રીતે વધેલો જોવામાં આવે છે; તેમજ દેશી રાજ્યોમાં જોઈએ, તો વડોદરા, ત્રાવણકોર, કાચીન, અને મુંબુર જેવાં સુધરેલાં રાજ્યોમાં કેળવણી ઘણી આગળ વધી છે. જોકે ૧૦ થી ૨૦ વર્ષ સુધીની ઉંમરના શાળામાં જતા વિદ્યાર્થીઓનું પ્રમાણ હાલમાં વડોદરા રાજ્યમાં વધારે છે, તોપણ સને ૧૯૦૧-૧૨ થી બ્રિટિશ ગુજરાતમાં કેળવણીનું પ્રમાણ જેટલું છે તેટલું વડોદરા રાજ્યમાં હજી આવ્યું નથી. ઇન્દુલ્યેન્ડ્રા વગેરે ઉપદ્રવોથી હિંદમાં મરણપ્રમાણ ધણ વધી ગયું હતું, અને તેથી લણેલાનું પ્રમાણ મધ્ય પ્રાંતોમાં જો જોવામાં આવે છે તે એ ઉપદ્રવને પરિણામે હશે એમ જણાય છે. સ્ત્રીવર્ગમાં કેળવણી.

સ્ત્રીવર્ગમાં કેળવણી, હજી ઘણી ઓછી છે; અને મધ્યપ્રાંત, બિહાર, ઓરિસા, રજપુતાના, કાશ્મીર, હૈદરાબાદ જેવાં દેશોમાં તો પછાત કામોમાં કેળવણીનું પ્રમાણ હેઠળે જાય છે, છતાં કન્યાકેવળણી છેલ્લાં વીસ વર્ષથી ધીમે ધીમે આગળ વધી છે. હિંદુસ્તાનમાં પ્રાચીન કાળથીજ પુરુષવર્ગની કેળવણીની હિમાયત થતી આવી છે. અલ્પદેશ સિવાય, સ્ત્રીવર્ગને માટે તો ધાહાણુ ધર્મ અને ઈસ્લામ ધર્મ કેળવણીની બાબતમાં વિરુદ્ધ છે, અને હાલ સ્ત્રીઓને જો કેળવણી અપાય છે તે તો પરદેશના આચારવિચાર અને કેળવણી જો પુરુષવર્ગમાં તખલ્લ થયાં છે તેનેજ આભારી છે. સ્ત્રી કેળવણી નકામી છે, નુકસાનકારક છે એમ હિંદુસ્તાનની વસ્તીના મોટા ભાગની માન્યતા છે.

પડદાની રૂઠિ અને બાળવયનાં લગ્ન એ કેળવણીમાં વિધ્નકારક છે; અને સ્ત્રીવર્ગપર કેળવણીના દંડ મંરકાર પડવા માંડતાજ તેઓ લણુતાં બંધ થઈ જાય છે. એ ઉપરાંત સમાજના જુના રીતરિવાજને લીધે સ્ત્રીઓ ધંધાદારી શિક્ષણ લેતી પણ અટકી જાય છે, અને પરિણામે સ્ત્રીશિક્ષકાની પણ ખોટ માલમ પડે છે. આથી સ્વભાષાના લણુતર ઉપરાંત પુરુષવર્ગમાં જ્યારે બીજા ઉચ્ચ મંરકારો આવશે ત્યારેજ સ્ત્રીકેળવણીના સંતાપકારક પ્રચારની આશા રાખી શકાય; રિપોર્ટમાં એમ પણ જોવામાં આવે છે કે પુરુષવર્ગનીજ જ્યાં કેળવણી ઉચ્ચ પ્રકારની હોય છે ત્યાંજ સ્ત્રીવર્ગ પણ લણેલો વિશેષ જોવામાં આવે છે.

બ્રિટિશ હિંદમાં લણેલા અને અલણ માણસોનું પ્રમાણ.

ધર્મની દૃષ્ટિએ પણ કેળવણીનું પ્રમાણ નેતાં
જણાય છે કે હિંદુઓમાં દર

લણેલા ૧૩ માણસે ૧ લણેલો હોય છે.

૧,૮૬,૦૦૦૦૦ પુરુષવર્ગમાં પ્રમાણ દર ૮ માણસે

દરેક ચોરસ ૧૦,૦૦૦૦૦ એક, અને સ્ત્રીવર્ગમાં દર ૬૩ એ
નું પ્રમાણ જતાવે છે. એક, એમ નેવામાં આવે છે.

છેલ્લાં દશ વર્ષમાં દર માધ્યમે

લણેલા પુરુષવર્ગનું પ્રમાણ ૧૧૬ થી વધીને ૧૩૦

નું, અને સ્ત્રીનું ૬ થી વધીને ૧૬ નું થયું છે. શિખ

દામમાં હિંદુઓ કરતાં કેળવણીનું પ્રમાણ ઓછું છે.

શિખ લોકોમાં લણતરની કિમત અંધ વાંચવામાંજ છે.

મુમત્તમાનોમાં, પુરુષવર્ગમાં ૧૧ માં એક, અને સ્ત્રીવર્ગમાં

૧૧૬ માં એક, એવું પ્રમાણ નેવામાં આવે છે. આવા

પ્રમાણનું કારણ એ છે, કે ખંગાળા, પંજાબ, વાયવ્ય

સરહદના પ્રાંતો, સિંધ વગેરે પ્રાંતોમાં ત્યાં તેમની

વસ્તી વધારે છે, ત્યાં તેઓ ખેડુતવર્ગના હોય છે, અને

ત્યાં મધ્યપ્રાંતો, નંચુક્તપ્રાંતો, મદ્રાસ વગેરેમાં ત્યાં

તેમની વસ્તી ઓછી હોય છે ત્યાં તેઓ નગરવાસી હોય

છે અને તેથી તેઓમાં કેળવણીનું પ્રમાણ ઘણું વધારે રહે છે.

ગામડાં કરતાં શહેરોમાં લણેલાનું પ્રમાણ સ્વાભાવિક

રીતેજ વધારે છે. એક દર શહેરોમાં

અલણ વસ્તીને મુકાબલે પુરુષવર્ગનું પ્રમાણ

દરેક ચોરસ ૧૦,૦૦૦૦૦ નું પ્રમાણ જતાવે છે.

૧૦,૦૦૦૦૦ નું રહે છે.

પ્રમાણ જતાવે છે.

ઉપરના બેંક પરથી માત્રમ પડશે કે બ્રિટિશ

હિંદમાં લણેલા અને અલણ માણસોનું પ્રમાણ કેટલું છે.

ઉત્તર ભાગ

જિલ્લા, પ્રાન્ત અને તાલુકાઓ વસ્તી સાથે

(મને ૧૯૨૧ના મુર્ચ મેન્ડેમ ગિયો ને આધાર)

ઉત્તર ભાગ, વચ્ચી ૨૭,૧૮,૭ ૫ મુખ્યભાગ-ગુજરાતી

જિલ્લા	પ્રાન્ત	તાલુકા
૧ અમદાવાદ વસ્તી ૮,૬૦,૬૧૧ * અમદાવાદ	પ્રાચીન પ્રાન્ત	૧ પ્રાચીન, વ, ૬૫,૨૬૨, ૨ મો- ડા (મહાન) વ ૨૭,૦૬૩, ૩ ઉત્તર-દક્ષિણ ૧૩,૫૦,૨૭૫
	ધધુલ	૧ ધધુલ, વ ૮૭,૮૦૮ ૨ ગોધા (મહાન) વ ૩૦,૫૬૮, - તોળા વ ૮૫,૪૦૩
	પીરમગામ	૧ પીરમગામ, ૧ ૧,૫૦૦૪, ૨ દક્ષિણ-દક્ષિણ, ૧ ૬૩,૬૮૬, ૩ માણદ (મહાન) વ ૪૪,૭૬૬
૨ ખેડા ૧ ૭૧૦,૬૮૨ * ખેડા	ઉત્તર પ્રાન્ત	૧ માનર, ૧ ૫,૦૦૬, ૨ મહેમ દાનદ, વ ૬૬,૦૧૬, ૩ નડિ આદ, વ ૧,૩૮ ૬૧૫, ૪ કપડ ૧૦, વ ૮૨,૪૧૫
	દક્ષિણ પ્રાન્ત	૧ આણંદ, વ ૧,૪૬,૭૧૭, ૨ ખો રમદ, ૧ ૧,૪૪,૦૪૬, ૩ કામરા, વ ૭૬,૭૮૭
	પૂર્વમહાન.	૧ દોહદ, વ ૮૦,૩૧૩, ૨ કાલોદ, (ખેડા) વ ૮૮,૬૫૦
૩ પચમહાલ વ ૩,૭૪,૮૬૦ * ગોધરા.	પચિમમહાલ	૧ ગોધરા વ ૧,૩૬,૪૫૦ ૨ કાલો- લ, વ ૪૬,૩૦૮, ૩ હાલોલ (ખેડા) ૧ ૫૬,૮૩૬

<p>૪ બરચ ૧ ૩,૦૭,૭૪૫ * ભરચ</p>	<p>ભરચ પ્રાન્ત જામનગર પ્રાન્ત</p>	<p>૧ ભરચ, ૧ ૧,૧૦,૧૩૩ + અંક લેવર, ૪૬,૩૬૧ - લામોટ ૧ ૪,૭</p>
<p>૫ મુગત ૧ ૬,૭૪,૩૫૧ * મુગત</p>	<p>ઉત્તર પ્રાન્ત દક્ષિણ પ્રાન્ત</p>	<p>૧ જામનગર, ૧ ૬૨,૪૫૬ + આ મો, ૧ ૩૪,૬૬૩, ૩ વાગર ૧ ૨૦,૨૮૬</p>
<p>૬ મુગત ૧ ૬,૭૪,૩૫૧ * મુગત</p>	<p>ઉત્તર પ્રાન્ત દક્ષિણ પ્રાન્ત</p>	<p>૧ માલવી, ૧ ૫૧,૩૦, + જોન પાટ, ૧ ૫૪,૪૪૦, + જોગલી, ૧ ૧,૭૫,૧૧૪, ૪ જોગડોલી ૧ ૬૧,૪૮૨ ૫ વાવોર (મહાન) ૧ ૨૦,૨૮૬</p>

* આવા ચિહ્નવાળા ન્યૂનો નિ નાના મુગર મથો ન.

મકાઉટોની સહેલ

(લેખક - જ્ઞાપ્રભા જગત્તમિલ ચુડામણા મકાઉટો.

શ્રે. મ. દે. ઈ. અમદાવાદ)

ધણા દિવસ મકાઉટોની તાલીમ પીવા પડી તેને અમલમાં મુકવાની
તીન ઇચ્છા થઈ હતી એ ઇચ્છા પૂર્ણ મુકાવે ના ૧-૧૦-૧૩ ની મત્રે
૨૨ મકાઉટો અને અમાગ માત્રા આજે મિ પટવા “ દિલે નાથને
ખાગે, સુમૈનિગ વિચાગે, રઈ ને સુધાગે, દિલના સુવાન ” એ તર
માના, અને “ હારીએ ન હિમન, વિમારીએ ન ગમ, જમ થગ ને નામ, તમ
નય મહે આગમ, હે મે ભાગત કે નતાન ” વગેરે વિવિધોપજાઓ
ગતા કરતા મવાના થયા

પ્રાત કાળમા આયુરોગ્ય ઉત્તરો, ત્યાંતો આપાડના મેવ જોવો ગગન-
ચુબી પર્વત દેખાયો. મોટરમા એના હતા જના પોનાના અપાર આદર્શથી
ને દરેકનું ધ્યાન ખેંચતો હતો બધા અનિમિત્ત ગતીને એ મૌર્યામૃતનું
ચથેન્દ્ર પાન કરતા હતા. વર્તુળાકાર ગતતા, ગીચ ઝાડી, અતિશય ઉંડી
ખીણો, વગેરે જોતા ૧૮ માઈલ ક્યારે પુગા ચર્મ ગયા, તેનું જગાએ
ભાન ન ગયું.

આજે અર્ધદાંડેની તરફ જવાનું હતું. ૪૭૮ પગથીઆ ચઢ્યા પંઝી
ત્યાં જઈ શકાય છે. અતિશય ટાઢ હતી, છતાં પગથીઆ ચઢતાં પુરોવાના
રેવા ચાલ્યા. ભાના દેખાવનો 'એક' લઈને પુરોવાકાશમાં આંખો. આ-
મપાસની અવસ્થા, એ વાનપ્રસ્થ પ્રાણીનું જ્ઞાન, તેજ, ભંડારાદિતિ, તથા
આશ્રમનું નૈતિક વાતાવરણ જોઈ, મુમુક્ષુ બધુઓએ મુખના દેહકાશ
પ્રસોના ઉત્તર મેળવ્યા પંઝી આગળ ચાલ્યા. આગળ ચાલતા જોતા જોતાં
નખી તળાવ આવ્યા.

મહાન પહાડો એ તેની પાળો છે પહાડની ખીણો એ પાણી આવ-
વાનો માર્ગ છે વચ્ચેની અપાટ જગાએ તળાવ છે. આમ તેના ઉત્પત્તિ તે
નિર્વાહ બંને કુદરતનેજ આભારી છે. ઉનાળાના દિવસોમાં પણ પાણી
અતિશય ઠંડુ હોય છે, તો પંઝી આ ઋતુની તો વાતજ ગી કરી ।
અંદર પગ યોગતા ભવભયા ભાવિકની પણ દિંમત ઠગી જતી, છતાં બધા
સ્કાહિયો નાહ્યા ચારે તરફ વનસ્પતિથી ભરપુર પહાડો, અને વચ્ચે નિમળ
પાણી, એક તરફ મંદિર-એ બધો દેખાવ જહુ આહવાદાયી છે.

નખી તળાવ જોઈને મુકામે પાછા આવ્યા અત્યાર મુઠ્ઠી સદાની અદ્ભુત
શક્તિ જોઈ હતી હવે મનુષ્યની શક્તિ જોવાની હતી, અને એ શક્તિને
જોવાનું સ્થાન તે દેવવાડાના દેહેગજ હતાં. ઉપગની કારીગરી, કમાનો,
મૂર્તિઓ, વગેરે નકમીથી એટલા તો પૂર્ણ હતા, અને દરેકમા કારીગરીની
એનીતો સુરમ્ય જમાવટ હતી કે જોએવી વસ્તુ ફરીથી જોના તદ્દન નવીન
લાગતી હતી 'ક્ષણે ક્ષણે ચત્રવત્તામુપેતિ, તદેવ રૂપ રમણીયતાવા' .
એ વાક્યાનુસાર દેગણીજેઠણીના ગોખવા ફરી ફરીને ત્રણ ચાર વાર
જોયા છતા ખીજે જવાનું મન થતું ન હતું.

આજના પ્રોગ્રામમા ગુરુશિખર જવાનું હતું. એનું નામ ગુરુશિખર નહિ
પણ મુસ્કેવીનું શિખર, પાડનું જોઈતું હતું. ગતો એટલો તો વિડટ હતો, કે

એકસરોડકુ બૂલો પડે તો ચાર પાંચ દિવસે પણ તેને સરીઆમ રસ્તાનાં દર્શન ન થાય. એક પછી એક એમ પાંચ પડાડ ચડીને ઉતરીએ, પછી ગુરુશિખર પર ચઢાય છે. કટલેક દેકાણે તો તદ્દન રીંધા અને લીસા પથર પર ચઢવું પડે છે. એ વખતે સ્કાલિટની લાકડી ગરુ ઉપયોગમાં આવતી હતી. તેને ટેકવી સહેલાઈથી ઉપર ચઢી જતા હતા.

એમ કરતાં જો એકાદ પગથીઉં બૂલી જવાય તો ૪૦૦૦ કુટ નીચે ગળડી પડીએ; એથીનરસ્તો સુષ્ટિસૌંદર્યથી ભરપુર હોવા છતાં અમારે બધું લક્ષ રસ્તા પરજ રાખવું પડતું હતું. આસપાસ જોવાની ઇચ્છા થતી ત્યારે ઉંચા ચઢીને જોના હતા. જગીઆમાં અતિશય મહેનત કરવા છતાં જો વૃક્ષો ઉગનાં નથી, તે ગાદી પુષ્ટગ અતે સર્પાએ ખીનેજાં જોઈને “વાડીના વેજાને વનવેજે ગુણુ થપી ક્યાંચૂપ.” એ ધ્વનિના શાબ્દિક અર્થની યથાર્થતા સમજાતી હતી. પીણુવા બેસીએ તો પાર પણ ન આવે એટલા ગુલાબો, જમરૂખી, નારંગી વગેરે વૃક્ષો જોઈને પ્રાચીન ઋષિમુનિઓના નિર્વાહની સરળતા લક્ષમાં આવતી હતી; તદ્દન કાચાં જમરૂખો પણ એવાંતો રમપૂર્ણ હતાં, કે કાઈ રીતે ઝાડેથી ઉતરવાનું મન થતુ ન હતું. શિખર લગભગ ૫૬૦૦ કુટ ઉચુ છે. મોટાં મોટાં ગિખરો પણ ત્યાંથી તદ્દન નાનાં જણાય છે. ત્યાંથી તેજ રસ્તે ઉતરી અચળેશ્વર તરફ રવાના થયા. રસ્તામાં એક આઠ નવ મણુનો લોહનો નળો પડ્યો હતો, તેને બીમની મોઈ કહે છે. હસ્તિનાપુરથી રમતાં રમતાં બીમે અડી નાખી હતી. તેના નાખવાથી એક તળાવ ધર્મ ગયું છે. એ જોઈને જૈનનાં દેવાલયો જોવા ગયા. લગભગ ૧૪૦૦ મણુ સોનાની મનિઓ છે. તેમાં ૪૦ ટકા સોનું છે. ત્યાંથી ઉપર ચડતાં આવણુ ને ભાદરવા એ નામના એ તળાવ આવે છે. આશુના પરમાર રાજાની પત્નીએ પતિના મરી ગયા પછી વિલાપ કરેલો તેનાં આંસુથી એ તળાવ ભરાઈ ગયુ એવી દંતકથા છે.

એ બધું જોઈને મુકામે પાછા આગ્યા. આજે પશ્ચિમ તરફ જવાનું હતું. આગળ જતાં એક હવાથી ક્ષેરાઈ ગએલો દેડકાના આકારનો પથર આવે છે. તેને દેડકા કહે છે. તેની પાસે લગભગ ૧૦૦ માણુસો બેસી શકે એવો સળંગ પથર છે. ત્યાંથી ચાલીને એક છેવટના ખિંદુએ જઈ પહોંચ્યા. તેનું નામ ‘સનસેટ પોઇન્ટ’ છે. સૂર્યાસ્ત સમયનો દેખાવ ત્યાંથી એવો તો વિલસણુ અને આનંદદાયી જણાતો હતો, કે એટી ટશે જોવાથી આંખમાં પાણી ભરાઈ જવા છતાં નજર ફેરવવાનું મન થતું ન હતું. જખ્ખે મિનિટે

સૂર્ય પોતાનો રંગ બદલતો હતો. આમ સમયની સાથે રંગ પણ ફરતો જોઈને સ્વાભાવિક રીતે દરેકને મુકુરી આવતું હતું, કે સમય અને લાવિ એકજ ધરીને વળગેલાં ચક્રો છે. સમયની સાથે લાવિ પણ ફરે છે.

આખરે મારે આજે છેલ્લો દિવસ હતો. નેવામાં ફક્ત પૂર્વ દિશાજ બાકી હતી. તેથી તે તરફ ગયા. લગભગ ૮૦૦ પગથીયાં નીચે ઉતરવાનાં હતાં. અહીંના મનોરંજક દેખાવે તો હદ વાળી. અત્તરની મોટી દુકાનમાંથી મુગંધી આવતી હોય એવી મનરંજક મુવાસ' બધે પ્રસરી રહી હતી. સૂર્યનો પ્રકાશ પણ બેદી ન થકે તેવી અતિશય ગીચ ઝાડીથી રસ્તાની બંને બાજુ છવાયેલી હતી. નીચે ઉતરી ગોમુખી ગંગામાં નાહી વસિષ્ઠાશ્રમમાં આવ્યા. વસિષ્ઠાશ્રમ પણ લગવાન વસિષ્ઠના સારિવક શુભને શોભાવે તેવો રમ્ય છે. શાન્તિ અને સૌમ્યનું સામ્રાજ્ય એટલું તો સમય છે કે મક્કિન હદયો પણ ત્યાં ચોક્કસ મુઘી મવિત્ર બને છે. ઉનાળામાં અહીં ફોનાના લગણા થાય છે. આની સરખામણીમાં ત્યારે શહેરનો બગીચો સમરણમાં આવતો ત્યારે અનાયાસે ગોક્ષાઈ જવાનું કે:-

“ ધવાયા શાં બારો, મનુજકરથી લાં પ્રકૃતિનાં,
અહીં શાં સ્વચ્છદે, અવનિ, જગ, આકાશ પીઠતા. ”

એ જોઈને પાછા એજ ૮૦૦ પગથીયાં ચઢીને ઉપર આવ્યા. મોટર હાઉસ તરફ આવવાના બે રસ્તા હતા. એક વિઠ્ટ રસ્તો હતો, પણ તે રસ્તે નેવા જેવું હતું તેથી અમોએ તે રસ્તો લીધો. આગળ ચાલતાં આસપાસ નગર હોવાથી રસ્તો બૂલી ગયા. જેને પરિણામે એક વિઠ્ટ જંગલમાં આવી ચઢ્યા. આગળ રસ્તો ન હતો. હવે શું કરવું? રક્ષાઉત્સવ તરીકે લીધેલી તાલીમ, અને મુશ્કેલીને હારીને દૂર કરવાની શક્તિની આજે કસોટી હતી. અમારી લાકડીઓ વડે ડાળાં કાપીને આગળ રસ્તો ક્યો, અને એક સપાટ પથર પરથી નીચે સરી પડ્યા. એ મુશ્કેલીમાંથી પસાર થયા ન હતા, સાંતો ખીંચ મુશ્કેલી તૈયારજ હતી. નીચે ઉતરીને એક હડી નદીને કિનારે ઉભા હતા. તેને ઉતરી શકાય તેમ ન હતું. ચોક્કસ ચાલીને તેને ઉતર્યા એટલે એક પહાડની તળેટીમાં આવીને ઉભા રહ્યા. વળી પાછા એ પહાડ ઉપર ચઢ્યા. એટલે અમોએ જે સ્થળ ધાર્યું હતું ત્યાં આવી પહોંચ્યા. એક લંબગાળ પથર પર દુનિયાનાં દરેક પ્રાણી અને પક્ષીનાં તદ્દન કુદરતી પગલાં છે. મનુષ્યને જેટલા જન્મ લેવા પડે છે તેટલાં પ્રાણીનાં ત્યાં પગલાં છે. તેથી તેને કશું ચોગ્રસી કહેવામાં આવે છે. આમ લક્ષ્યચોગ્રસી નેવા માટે

અમાર પૂજુ વચચાગસી જેવો જોગ માગ પાપનો પડેલો નમ આગમી
લેઈને પાળ વળ્યા

આશુરાઈથી પગે ચાલી અમાણ ગયા કેશવ મહાદેવ તથા હુલા-
રીઆના દહેગ આપના છે હુલારીઆના દહેગ લે ૬ મળી ગયા છે,
છતા એની લાગી તુની કારીગરી શુભે- ૩ છે તે નેનાની કગતા એ મુદ-
છે અગાઉથી ખમર મળી હતી કે ગમગર ઉપર ચતુ મુશ્કેલ છે પણ
ગુરશિખર ચેનાને ગમગર પર ચલતા કર્ત થાપ લાનો નહિ આશુ
લેવાથી હવે અગાવી અને નાદરપુજવ બોના દોનાથી અમાગમા ધામિડ
લાવના મંત્રોપાયા મિરાય વર્ષ મિશીર આનદ થયો નહિ

અમાણ લેઈને ગાડીમા લેસી મિદ્ધપુ આ ના કમ્માગના ખડિયે
જેઈને મગમતીમા નાની નેઆણા આ ના લા વધાર મે નાનુ હાનાથી
ગાઉટના નિયમ પ્રમાણે તાપગી મંગાગી ગાયન સારા, ગમુછ દેચા,
નગેથી આન લઈ અમનારા પાળ આના

આસુતી ગમ્ય અને નુખપ્ર મુમાદરી આમ મપર્ણ થઈ તેના ઉપ-
મહારૂપે મક્ત એટલુટ શી ના ન કે —

આસુ પહાડ એ મગા પ ધનનો મમુદાય નથી પણ માદર્પનો રમ-
ગાડી પુજ છે તેના માદર્પના વખાણુ કગના ઉપહામને પાત થાય છે,
મનુ ન હવની મગાગ લા ધોરાઈ મર છે મનિક્કલ લા ખીને છે,
પોપાય છે નાસ્તિમિના હવ્યમા આગ્નિમ્નાના અડુગે લા ૬ ૬
મેચ્છાએ મહતા નિર્મળ ગળુા કુગની ખીણો, હમગે કપીઆના ખય
પણ ન બનારી નમર એરી મુર શુદ્ધઓ, ફળથી લચી પડના ગથો, એ
તેના હવ્યતિમિગનો નામ વાર છે, અને દિવ્ય તોતિની ઝાળી થાય છે
માદર્પમતનુ પાન કગવા તનમતા મનુપો લા ત્રિગમે છે મહાઉટો, નિગી
લોકો, માન્ય પુત્રો, લક્ષ્મી, મહેનાણીઓ એ દેવને અચિત્ત થઈ પડે એનું
ગુજરાતમા કારી રધાન દોપ તો તે દમ્ત આશુગ છે સૃષ્ટિપૌર્વ્યમા ગુજ-
ગનનો આશુ ઉત્તમ અનમગ છે મત્તગાડી મનુ મો અદી ગ્વીને ડવનને
ઉતન બનાવે છે પ્રકૃતિના ગાદ મંમધમા આનવાથી મનુગદ થો આપો-
આપ સંતોપાય છે શાકૃતનમા વર્ષુવેની તપોવનની સાતિ અહીં
હમગમ વળાપ છે એ નાતિના મમાગમમા આવના મમાગના ઝેગી
પવનથી ચદેકુ પિર ઉતર છે, અને હેડા હમરા અને ૮ લાનો માદે અને
પવિત્ર આન, નથી પ્રકૃતિને પેડીને બનાવેના રાહનામા કે કરોડપતિ-
ઓના મહેનોમા એ આનનો સાગ ચિગ્ધાથી મહેગ

શિક્ષકોને વિજ્ઞપ્તિ

જ્યાં શિક્ષકોને વિજ્ઞપ્તિ કરવામાં આવે છે કે તેઓએ જુના સિક્કા, જુના ગુજરાતી હસ્તલેખો, જુની ગુજરાતી ભાષામાં લખેલા જુના દસ્તાવેજો, ગુજરાતના જુદા જુદા જિલ્લામાં જોવાની આવુ ગુજરાતી પ્રાંતિક ભાષા જે જુદી જુદી રીતે અથવા વળતે, જેથી કે કણ્વી, ધારાળા, કાળી, બીજા, તાપકડા, અમદાવાદી, ખેડાવાળા, કાઠિયાવાડી, સુરતી અને સુરતી શ્રાવિક, વગેરેમાં વપરાતી હોય, તેના નમુનાઓ ભેગા કરી શાળાપત્રના તંત્રી ઉપર મોકલી આપવા. આ નમુનાઓ ભેગા કરવામાં જે કંઈ ખર્ચ થશે તે શાળાપત્ર ઓફિસ તરફથી નાણાની સગવડ પ્રમાણે આપવામાં આવશે. તંત્રી.

જાહેરખબર

આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે પ્રાથમિક શાળાના આજીવર્ગીય સાતમા ધોરણ સુધીના વિદ્યાર્થીઓને લાંબક કમિક ધોરણે ગુજરાતી કવિતાઓનો અંગ્રહ કરવા માટે અમારા તરફથી રૂ. ૫૦-૦-૦ નું ઇનામ આપવાની ઇચ્છા છે. જે ઇનામ માટે ગુજરાતના પ્રાથમિક શિક્ષકોએ હરિદ્વાર્ કરવાની છે. હરિદ્વાર્ તા. ૧ લી ઓગસ્ટ ૧૯૨૪ સુધી ખુલી રહેશે. તંત્રી.

સરકારી જાહેરખબર

કન્યાઓ માટે વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા

(ઉ. ભા. ના. એ. ઇ. ને. ૧૨૬૮૬ તા. ૨૨ મી જાન્યુઆરી સને ૧૯૨૪ ના આધારે.)

આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે ઉ. ભાગમાં કન્યાઓ માટે વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા, જે મને ૧૯૨૪ ના એપ્રિલ માસમાં થવાની હતી તેને બદલે તે પરીક્ષા સને ૧૯૨૪ ના ડિસેમ્બર માસમાં લેવામાં આવશે. (મને ૧૯૨૪ ના એપ્રિલ માસમાં નહિ.)

તા. ક. આથી છોકરીઓ માટેના વ. ફા. પરીક્ષા અંબધીના દિવસો માટેની જાહેરખબર, (જુઓ શુ. શા. પ. પુસ્તક, ૬૨ મું. પા. ૨૮૭ મું.) ૨૬ સમજવી.

સરકારી જાહેરખબર

(ઉ. ભા. ના. ઇ. એ. ના. હુકમ નં ૧૨૩૭૭ તા. ૧૭મી જાન્યુઆરી સને ૧૯૨૪ ના આધારે.)

વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષાની કમિટિના પ્રમુખોને ખબર આપવામાં આવે છે કે વ. ફા. ની પરીક્ષા લેવા માટે મને ૧૯૨૪ ના એપ્રિલ માસની તા. ૭ મી, સોમવાર અને તે પછીના દિવસો સુધાર કરવામાં આવ્યા છે.

સને ૧૯૨૪ ની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષાનો કાર્યક્રમ

સને ૧૯૨૪ ની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષાનો કાર્યક્રમ

૧૯૧

સારીખ, વર્ગ	વખત. (સ્ટાન્ડ)	વિષય.	ગુણ.	રીક્ષા.
સોમવાર, તા. ૭-૪-૨૪.	૧૧-૩૦ ૧૫-૩૦	પરીક્ષામાં આગેલા ઉમેદવારોનાં નામોનું રજીસ્ટ્રેશન. ત્રીજો વિષય. (અ) અને (બ) નિર્ણય અધ. વા રિપોર્ટ અને હસ્તાક્ષર.	૬૦ (અ) ૪૦ (બ)	
મંગળવાર, તા. ૮-૪-૨૪.	૧૧-૦ ૧૫-૦	બીજો વિષય. (અ) ગણિત. ત્રીજો વિષય. (બ) અને (ગ) ઇતિહાસ અને ભૂગોળ.	૧૦૦ (અ) ૫૦ (બ) ૫૦ (ગ)	
બુધવાર, તા. ૯-૪-૨૪.	૧૧-૦ ૧૫-૦	બીજો વિષય. (ગ) અને (ઢ) ભૂમિતિ અને દ્વિતીય. પહેલો વિષય. (બ) ભાષા.	૫૦ (બ) ૫૦ (ઢ) ૬૦	
ગુરુવાર, તા. ૧૦-૪-૨૪	૧૧-૦	પાંચમો વિષય, આરોગ્ય વિજ્ઞાન અને વિજ્ઞાન- નો મળતરનો. (ઝિલિએન્ટરી સાયન્સ).	૧૦૦	

સરકારી નહરખખર

ઉત્તર ભાગની શાળાઓ અને ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટે સને ૧૯૨૩, ડિસેમ્બર, તા. ૩૧ મીએ પુરા થતા ત્રિમાસ માટે, એ. ડિસેમ્બર એવ પચિસઃ ઇન્ડિકેશન તથા ઉ. ભા. ના એ. ઈ. સાહિબે પાઠ્યપુસ્તક, ઇનામ, તથા લાઈબ્રેરી માટે મંજૂર ફરેલાં પુસ્તકોની યાદી

(ઉ. ભા. ના. એ. ઈ. ના હુકમ નં ૧૨૬૩૦, તા. ૨૧ મી જાન્યુઆરી સને. ૧૯૨૪, ને આધારે)

ક્રમ નં.	પુસ્તકનું નામ.	અથવારનું નામ.	પ્રસિદ્ધ કરનારનું નામ તથા તેનું હેતુ.	નકલ દીક કિંમત રૂ. આ. પા.	શા માટે મંજૂર	દીકા.
૧	પદ્ય પાઠ ગ્રંથકોષ (મને ૧૯૨૨ ની પ્રત)	રા. કે. એચ. ધ્રુવ અને રા. ડી. દેગસરી.	મેસર મેટ્રિકિયન એન્ડ કંપની લોન્ડન	૦-૬-૦	પાઠ્ય પુસ્તક.	ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ અને માધ્યમિક શાળાઓ માટે.
૨	ગુજરાતના ઇતિહાસની મહેલી વાતો (મંદિર આગતિ મહેલી).	રા. વલ્લભભાઈ લા. પટેલ અને રા. લલુભાઈ પટેલ.	રા. વલ્લભભાઈ લા. પટેલ હેડ માસ્ટર, ટ્રેનિંગ સંસ્થા, પી. આર. ડે. નેમ્સ ઉકાલાઈ.	૦-૪-૦	પાઠ્ય પુસ્તક, ઇનામ તથા શાળાની પુસ્તક. (બીજી આશિર્વાદ નકલ, મિત્રો વગેરે મકવાની સરતે).	માધ્યમિક શાળાઓ માટે.
૩	શાળાપંચાંગી વાર્તાઓ ગુજરાતના ઇતિહાસ (પહેલી આવૃત્તિ).	રા. નેમ્સ ઉકાલાઈ.	રા. નેમ્સ ઉકાલાઈ.	૦-૪-૦	"	"
૪	આરોગ્ય વિજ્ઞાનની વાર્તા (પાંચમી આવૃત્તિ).	ગ. ભાનુશંકર એન. મહેતા અને રા. ક. ભાનુશંકર એન. મહેતા.	રા. એમ. સી. ડાકારી, વડોદરા.	૦-૬-૦	ઇનામે અને શાળાઓ માટે.	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાઓ માટે.

૫	પ્રેમ અને ગીતવા. (એને ૧૯૧૮ ની આદર્શ).	રા. દુબ્બા જોર્જિ કિનર, ભાગાન્તર કતો, રા. દુબ્બા પ્રમાદિ એમ. શાસ્ત્રી.	રા. શંકર નરહર જોશી, પુના.	૦-૫-૦	"	પ્રાર્થમિક શાળા- ઓ માટે.
૬	ભારતમાંની વાતો, ભાગ પહેલો. અને ૧૯૧૮ની આદર્શ).	" " "	" " "	૦-૬-૦	લાઈબ્રેરી,	"
૭	લઘુ ગ્રામાયણ. (બાઈ આદર્શ).	રા. વિદ્યાધર વામન બીડે, ભાગાન્તર કતો રા. રતનમિલ દીપ- સિંહ પરમાર.	" " "	૦-૫-૦	ધનામ અને લાઈબ્રેરી	"
૮	શ્રી ગામ ચરિત્ર (પહેલા આદર્શ).	રા. ચિનામણ પી. દેવ. ભાગાન્તર કતો રા. ચંદ્રમુખ ધનવત. ગામ ગા. ગા.	" " "	૧-૪-૦	"	તમામ કુળવ- ણીની ગંરથાઓ માટે.
૯	શ્રી દુબ્બા ચરિત્ર (અને ૧૯૧૮ની આદર્શ).	રા. ચિનામણ પી. દેવ. ભાગાન્તર કતો રા. દુબ્બા પ્રમાદ માણુ- શંકર શાસ્ત્રી.	રા. શંકર નરહર જોશી, પુના.	૧-૪-૦	ધનામ અને લાઈબ્રેરી	તમામ કુળવણી ની ગંરથાઓ માટે.
૧૦	નાની નાની ગાતો, ભાગ ૧-૪.	રા. શંકર નરહર જોશી	"	૦-૪-૦	"	પ્રાર્થમિક શાળા- ઓ માટે.

સરકારી નરહર ખંડર

૬૨

ક્ર. સં. નં.	પુનઃકર્તૃ નામ.	ગ્રંથકારત્રું નામ.	પ્રસિદ્ધ કરનારત્રું નામ તથા તેત્રું હેઠાલું.	નકલ દીક કિંમત. રૂ. આ. પા.	શા માટે મંજૂર.	રીક.
૧૧	ભાગ્ય ચરિત્ર ભાગ ૧ (પહેલી આવૃત્તિ).	રા. દામોદર કાનજી દેવ-શાસ્ત્રી.	રા. દામોદર કાનજી દેવશાસ્ત્રી. વરોધરા.	૨-૮-૦	લાઈબ્રેરી.....	તમામ શાળાઓ માટે.
૧૨	ભક્તિતો ભોમીઓ. (પહેલી આવૃત્તિ)	રા. નિચ્છાભાઈ ફટી-રભાઈ ભક્ત.	રા. મણિચંદર નાર-જી ઉપાધ્યાય. નાનીમાલ, પાલીતાણા, યશોદાળાઈ વિષ્ણુ ભુભિલિ આર્ડન, મુમઇ.	(પાક પુસ્તક) ૧-૪-૦ (કોરુ પુસ્તક) ૧-૦-૦	ઇનામ અને લાઇબ્રેરી.	માધ્યમિક શાળાઓ અને ટ્રેનિંગ મંસ્થાઓ માટે.
૧૩	વિવિધ દેશની સ્ત્રીઓ અને તેમના રીતરિવાજ. (સને ૧૯૨૨ ની આવૃત્તિ).	યશોદાળાઈ વિષ્ણુ		૧-૪-૦	ઇનામ અને લાઇબ્રેરી,	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાઓ અને ટ્રેનિંગ મંસ્થાઓ માટે
૧૪	હિંદુ ધર્મની પાઠમાળા. (પહેલી આવૃત્તિ).	રા. જા. લાલા વૈજનાય બી. એ. ભાપાનંતર કર્તા સી. એમ. ત્રિપાથી.	રા. જિવણેલાલ એ. મહેતા. પીરમશારોડ અમદાવાદ.	૩-૮-૦	" "	ઇજવણીનીતમામ મંસ્થાઓ માટે

(સહી) કે. એસ. વકીલ
ઉ. ભા. ના. એ. ઇ.

સરકારી જાહેરખબર

(ઉમેદવારોની યાદી—ચુ. ૬૩, અંક. ૧. પા. ૨૫ થી ચાલુ)

નં.	નામ.	માર્ક.	નં.	નામ.	માર્ક.
૬૩	પ્રભુભાઈ કેશરભાઈ પટેલ.	૨૭૮	૮૨	અસમલ અલરામ માલવત.	૨૬૯
૬૬	દિર્ભનલાલ સુનીલાલ મે.	૨૭૭	૮૨	જગન્નાથ સોમનાથ ત્રિપાઠી.	૨૬૯
૬૬	ચિદલાલ સામગ્રદાસ મહેતા.	૨૭૭	૮૨	મોહનલાલ ભાઈચંદ શાહ.	૨૬૯
૬૮	કાશુ ગળગભાઈ શેખ.	૨૭૬	૮૨	નાનાલાલ મોલોજીવને જોશી.	૨૬૯
૬૮	નાગભાઈ અંગરમંગ આશા.	૨૭૬	૮૨	રામચંદ્ર પુરેષાતમ ઉપાધ્યાય.	૨૬૮
૬૮	રતીલાલ ભાઈશંકર ત્રિપાઠી.	૨૭૬	૮૭	કેશવલાલ અબ્યાલાલ ત્રવાડી.	૨૬૭
૬૮	મોહન બાલા કિસ્તા.	૨૭૬	૮૮	બાપાલાલ જ્ઞાનશંકર રાવળ.	૨૬૬
૭૨	અબ્યાલાલ મોહનલાલ ત્રવાડી.	૨૭૪	૮૯	ચીમનલાલ ગીરધરલાલ ઉપાધ્યાય.	૨૬૬
૭૨	મણિલાલ જ્ઞાનરાજ ભોજી.	૨૭૪	૮૯	નાથલાલ વિદ્યદાસ શાહ.	૨૬૬
૭૨	સોમનાથ તુલસીદાસ મુક્ત.	૨૭૩	૯૧	તળકલાલ વાસુદેવ ભટ્ટ.	૨૬૩
૭૫	બગમ વલીભાઈ પટેલ.	૨૭૩	૯૨	અંબાશંકર લલુરામ દિક્ષિત.	૨૬૨
૭૫	કાશુસંગીજી દાનસંગીજી દોડાર.	૨૭૩	૯૨	ગરીશંકર મોતીરામ મુક્ત.	૨૬૨
૭૫	તજલાલ મગનલાલ પંડ્યા.	૨૭૩	૯૨	કૃતિલાલ મણિલાલ રાવળ.	૨૬૨
૭૮	અક્ષી દોહિદ દોડારીઆ.	૨૭૩	૯૨	નાથલાલ જુલાલદાસ વાગંદ.	૨૬૨
૭૮	મરલાભાઈ મોનીભાઈ પટેલ.	૨૭૧	૯૨	શાંતિલાલ હરિશમ મહેતા.	૨૬૨
૮૦	હીરલાલ ગીવરામ ત્રિવેદી.	૨૭૦	૯૭	પરભુદાસ જાપુભાઈ બારોડ.	૨૬૧
૮૦	વાસુદેવ નાથરામ ત્રવાડી.	૨૭૦	૯૮	અંબાલાલ ગજુભતરામ ભટ્ટ.	૨૬૦

સરકારી જાહેરખબર.

૧૦૦	જીવજીવ ગુણાત્મક પગી.
૧૦૦	રિશાય છોટાલાલ શાહ.
૧૦૨	સોમાનાથ મગનલાલ ભાવસાર.
૧૦૩	ખોહીલા માધવચંદ્રજી ગુડામગ.
૧૦૩	દુર્લભરામ પ્રભીરામ વ્યાસ.
૧૦૩	પ્રભુલાલ અગાધાલ નેત્રી.
૧૦૩	શાંતિલાલ આપાનાલ ભટ્ટ.
૧૦૩	વાડીલાલ ભાઈજીભાઈ નાયક.
૧૦૭	વજનાથ પ્રાણજીવન રાવળ.
૧૦૮	આદિતરામ સાલભાઈ રાવળ
૧૦૮	મંજુચંદન ઇશ્વરલાલ નેત્રી.
૧૧૦	ભાઈલાલ લક્ષ્મીભાઈ ત્રિવેદી.
૧૧૧	મળજીદાસ ગીરધર શાહ.
૧૧૨	ગુલામ નેશ દા-તેલીઆ.
૧૧૩	આદમભાઈ પુનભાઈ વહેરા.
૧૧૪	અગાવાલ નારણભાઈ ત્રવાડી.
૧૧૪	અગાલાલ ગોવંદભાઈ પટેલ.
૧૧૬	અનંદસ રલીમ પીરમીયાં શેખ.
૧૧૬	આદિલરામ નેશચંદર નેત્રી.
૧૧૬	દેવગિંહ ભવાનસિંહ ટ્રાળી.
૧૧૮	મળજી નારણજી વ્યામ.
૧૨૦	બૂલા લેયાં પ્રિયમી.
૧૨૦	નેમચંદ ઊગરચંદ શાહ.
૧૨૦	તેમુઆ ઝોમ્મલા ઝાલા.
૨૩૩	એફજીદાસ હીરાલાલ મહેતા.

૨૫૮	૧૨૩	વાસુદેવ મહાશંકર મહેતા.	૨૩૮
૨૫૮	૧૨૫	શાંતિલાલ વિશ્વનાથ ત્રિવેદી.	૨૩૭
૨૫૮	૧૨૬	ચોપટલાલ નેશલાલ આચાર્ય.	૨૩૪
૨૫૭	૧૨૭	વાડીલાલ છોટાલાલ શાહ.	૨૩૩
૨૫૫	૧૨૮	રામજી છાન મોક્ષંકી.	૨૩૨
૨૫૫	૧૨૮	ભાઈલાલ મોહનલાલ ભાવસાર.	૨૩૦
૨૫૫	૧૩૦	નારણભાઈ નાથાભાઈ વાળંદ.	૨૨૫
૨૫૫	૧૩૧	પ્રાણજીવન દિલેશ્વર ત્રિવેદી	૨૨૫
૨૫૫	૧૩૧	રતિલાલ ગગનંદ રાવળ.	૨૨૨
૨૫૩	૧૩૩	સિવલાલ આભારામ પટેલ.	૨૨૧
૨૫૩	૧૩૪	ચોપટલાલ નેશલાલ શાહ.	૨૧૮
૨૫૧	૧૩૫	કમરાજી ભગજી યગી.	૨૧૫
૨૫૦	૧૩૬	રામજી ધગા પ્રિયતી.	૨૧૪
૨૪૮	૧૩૭	બાળદેવજી રાભાશંકર ભટ્ટ.	૨૧૨
૨૪૭	૧૩૮	હરિભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ.	૨૦૬
૨૪૫	૧૩૮	રવચંદ વિશ્વદાસ શાહ.	૪૦૬
૨૪૫	૧	અનંદલરાંક મયદપ્રલી કાંદરી.	૩૭૦
૨૪૩	૨	ગરીહીન હમચુમીઆં કામી.	૩૩૭
૨૪૩	૩	મહમ્મદભાઈ કરીમભાઈ મલેક.	૩૩૨
૨૪૨	૪	ઈઆલીમ ગનીભાઈ મોદન.	૩૦૮
૨૩૮	૫	અહમદમીઅ અફઝમીઆં કાંદરી.	૨૭૪
૨૩૮	૬	મુમ્તા મહમદભાઈ તેલી.	૨૬૩
૨૩૮	૭	મુશદમીઆં બહાંદુરમીઆં ચોક્કાજી.	૨૫૮
૨૩૮	૮	મહમ્મદીન મુસાલીમ નાના વહેરા. (અશર્મી.)	

કોપી ખુકો.

- માસ્તર્સ ગુજરાતી કોપીખુકો—૬ લાગમાં નં. ૧ થી ૬ સુધી.
 નં. ૧ લો—મોટા કદના પોક્કળ ગુજરાતી મળાસરના ખંડ, મળાસર તથા અંક.
 નં. ૨ જો—મોટા કદના પોક્કળ ગુજરાતી મળાસર તથા મળાસરથી બનતા શબ્દો.
 નં. ૩ જો—મધ્યમ કદના બાળબોધ ગુજરાતી શબ્દો.
 નં. ૪ થો—મધ્યમ કદના અક્ષરનાં ગુજરાતી તથા બાળબોધ વાક્યો.
 નં. ૫ મો—નાના કદના અક્ષરનાં ગુજરાતી તથા બાળબોધ વાક્યો.
 નં. ૬ હો—નાના કદના અક્ષરથી ગુજરાતી તથા બાળબોધ વ્યવહારો-
 ના પાયાગી લખાણના નમુના.

ઉપરની કોપી ખુકા કાઢિ. નો મે. એન્ટ ૬ થી ગવર્નર સાહેબ નં. બી. એ. પી. ૩૮ તા. ૧૮-૧૨-૨૨ ના ષુક્રમયી કાઢિ. એન્ટિની તમામ રૂબો માટે ટેકસ્ટ બુક તરીકે ચલાવવાને મંજુર છે. વળી જુનાગઢ ગોંડલ, કચ્છ, પોરબંદર, ધાંગરા, રાજકોટ, વઢવાણ વગેરે રોટોમાં પણ ટેકસ્ટ બુક તરીકે મંજુર, કિં. પ્રત ૧ ની રૂ. ૦-૧-૬.

- કક્કડસ મિડલ સ્કૂલ ગુજરાતી કોપીખુકો—૩ લાગમાં નં. ૧ થી ૩ સુધી.
 નં. ૧ લો—મધ્યમ કદના પોક્કળ અક્ષરોમાં ગુજરાતી તથા બાળબોધ વાક્યો.
 અંગ્રેજી ધોરણ ૧ લા માટે તથા ગુ. ધોરણ ૫ મા માટે.
 નં. ૨ જો—મધ્યમ કદના અક્ષરોમાં ગુજરાતી તથા બાળબોધ નૈતિક વાક્યો. અંગ્રેજી ધોરણ ૨ જા માટે તથા ગુ. ધોરણ ૬ ટા માટે.
 નં. ૩ જો—નાના કદના ગુજરાતી તથા બાળબોધ અક્ષરે વ્યવહારોપયોગી લખાણના નમુના. અંગ્રેજી ધોરણ ૩ જા તથા ગુ. ધોરણ ૭ મા માટે.

કિંમત પ્રત ૧ ના રૂ. ૦-૧-૬. જુનાગઢ, જામનગર, વગેરે રોટોમાં ટેકસ્ટ બુક તરીકે મંજુર.

ઉપરની કોપીખુકા આજદિન સુધી બહાર પડેલી બધી કોપીખુકા કરતાં શ્રેષ્ઠ છે. અક્ષરનો મરોડ, જાંચા પ્રકારના ફલ્સફેપ જાડા કાગળ અને સુંદર છપાઈ ને જાડા મજબુત પુકાં જોવાથી તથા નમુના મંગાવી જાને જોવાથી ખાત્રી થશે. બધી કોપીખુકાના નમુના મંગાવનારે રૂ. ૧) મનીઓર્ડથી અથવા પોસ્ટલ ટિકિટથી મોકલી આપવો. જલ્દાજાંધ લેનાર મહેતાશ્રીઓ તથા બુક્સેલરોને સાઈ કમિશન આપવામાં આવશે. પત્રવ્યવહાર નીચેને સરનામે કરવો.

બુક્સેલર્સ ડા. બેચર મેઘજી એન્ડ સન્સ.

પરા બનર, રાજકોટ.

૧. સરસ દેશીનામાની પદ્ધતિ-ટેકરટ છુક, આ. ૩૧ મી ૦-૫-૬; ૨. સરસ ગુજરાતી બાલ વ્યાકરણ-લાઈ. છુક, થણે દેકણે ટેકરટ, આ. ૨૭મી, ૦-૫-૦; ૩ સરસ વ્યુત્પત્તિજ્ઞાન પ્રકાશ (૫-૬-૭, મી ચોપડીના પાંચાર શબ્દોના કાપસહિત,) લા. પ્રા. છુક, મુધરેલી આ. ૩૭. ૦-૮-૦; ૪. નવું સરસ મુખ્યગણિત (બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી એકજ છુકમાં) થણે દેકણે ટેકરટ, આ. ૧૩ મી, ૦-૩-૦; ૧. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૩મી, ૦-૧-૬. મુખ્ય એજન્ટ, અમદાવાદ,

એસ. બી. શાહની કંપની-ઈ. ઇ.

પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, ગોંડાના માણુ કે. એ. ઇ.

મુ. કપડવાજ.

શાળોપયોગી હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ.

(ચિત્રો અને નકશાઓ સાથે)

સરળ ભાષામાં અને અભ્યાસક્રમના નિયમ અનુસાર આ છુક તૈયાર કરેલી છે. દરેક પ્રકરણના અંતે સવાલો મુકવામાં આવેલા છે. દાલના રાજ્યતાંત્ર સુધીના સમયનું વર્ણન કરવામાં આવેલું છે. પાના ૩૫૫ કીમત ૧-૪-૦.

ગુજરાત એરીએન્ટલ છુક ડીપો અમદાવાદ.

બહાર પડી ચુક્યું છે! બહાર પડી ચુક્યું છે!

શિક્ષણમાં રસ લેતા દરેક જણે વાંચવા યોગ્ય.

શિક્ષણનું કામ કરતા દરેક જણે મંથરવા યોગ્ય.

શિક્ષણ અને શિક્ષણ.

(અદ્યતન શિક્ષણશાસ્ત્રના અભ્યસનીય લેખોનો મંગ્રહ)

સંપ્રાહક:—શ્રી દક્ષિણમુર્તિ વિદ્યાર્થિલવન—ભાવતગર.

કિં. રૂ. ૨-૮-૦.

૨. ખ. ૦-૪-૦.

નીચેને રચણે પણ મળી શકશે:—

નવજીવન પ્રકાશક મંદિર—અમદાવાદ.

વર્તમાન એન્ડ સન્ડે-પાપડુની-મુબઈ નં. ૬

કન્યા કોપીયુકો.

નંબર ૧ થી ૬ સુધી દરેકની કીંમત ૦-૨-૦ કમીરાન ૨૦ ટકા
કન્યાઓને અનુકૂળ સિદ્ધિ સાથે તૈયાર કરી છે. કાઠિયાવાડ એજન્સીની
કન્યાસાળાઓમાં, ઘણાં સ્ટોટામાં અને મુંગાઇ ઇલાકાના ઘણા ટેલવણી
ખાનામાં મંજુર છે.

શિક્ષણ શાસની નવીન શૈલી પ્રમાણે અને ચિત્ર પ્રદર્શન વાળો
પરોઢરા રાજ્ય અને કાઠિયાવાડ એજન્સિમાં મંજુર

દેશી હિસાબ.

જેની ઉત્તમતા માટે મંજૂર થયેલ, શિક્ષકોનો અભિપ્રાય મળેલા છે.
કીંમત ૦-૨-૬ • કમીરાન ૨૫ ટકા

શબ્દ શિક્ષણ.

ધોરણ ૧ થી ૨ ના માટે કીંમત ૦-૩-૦ મુંગાઇ ઇલાકા,
પરોઢરા રાજ્ય અને કાઠિયાવાડ એજન્સિમાં મંજુર છે.

ધો. ૩ ના માટે કીંમત ૦-૩-૦

„ ૪ થી માટે કીંમત ૦-૩-૦

શિક્ષકોના સહાયક અને વિદ્યાર્થીઓની મુશ્કેલી મટાડનાર.

લાકડાવાળા મિડલ સ્કૂલ ગણિતનો ખુલાસો.

પાકું પુંકું, ગ્લેઝ કાગળ કીમત રૂ. ૧-૪-૦ કમીરાન ૨૦ ટકા

ટેલવણી ખાતાના અભ્યાસક્રમ મુજબ રાચિત્ર દ્રોષગો ધો. ૧ થી ૫ સુધી

કીંમત ૦-૨-૦ તથા ધોરણવાર મુખગણિતો કમીરાન ૨૫ ટકા

શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓને આનિ ઉપયોગી નવીન પ્રદ્ધતિ પ્રમાણે

સરળ ગુજરાતી ધોરણની નોટો ધોરણ ૧ થી ૭ સુધી કમીરાન ૫૦ થી ૬૦ ટકા

મેકમિનિસ્ટ્રા ન્યુ રીડર અને પ્રાપ્તમરના મીનીંગ તરલુમાવાળા

કમીરાન ૫૦ થી ૬૦ ટકા,

દરેક ગ્રાનના ગુજરાતી ઇંગ્લિશ પુસ્તકો એક્સરમાઇઝો (નોટો) નાની

મોટી ડ્રોઇંગબુકો—નાના મોટા આંક મળે. જલ્દાર ગામનાં પી.પી. કરવામાં

આવશે. આ જગ્યા માટે રીપ્લાઈ પત્ર લખો.

લખો—બુકમેસર સુખલાલ નાથલાલ રાહુ

રીંગિંગ-અમદાવાદ.

નામ. રિરેક્ટર સાહેબે ટેકસ્ટ બુક તરીકે મંજૂર કરેલ છે.

ગુજરાતનો બાળ ઇતિહાસ.

જુના સમયથી અસાર મુંડીની તથાગીબની સરળ અને રસીલી ભાષામાં વાર્તાઓ આપી છે. તેમાં ભાવવાળાં આઠ ચિત્રો તૈયાર કરાવીને આરંભેપર ઉપર આપ્યાં છે. મુળ પૃષ્ઠ ઉપર રંગિત ચિત્ર આપ્યું છે. યોથા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓને અતિ ઉપયોગી છે. આવા ઇતિહાસ હજી પ્રસિદ્ધ થયો નથી. દાર્પિ મોટા, હપાર્ધ મુંદર ને કામજો ઉર્ધ્વ વતના ઝોજ. કિ. માત્ર ૭ આના.

કાકિ. એર્ગનિસ, જુનાગઢ ગોંડળ અને ગુલ્લેકોટ મંદીનોમા મંજૂર છે.

મુંબઈ ફલાકાની સામાન્ય અને હિંદુસ્તાનની રૂપરેખા મૃગોલ.

ગુજરાતની મવિશેષ, હિંદુસ્તાનની સામાન્ય અને હિંદુસ્તાનની રૂપરેખામંદ હમીરનો બટનર કમમાં ટેકાનુમારી પદ્ધતિથી આપી છે. તેમાં પુષ્કળ ચિત્રો, વિલાગોના અને હિંદુસ્તાનના મળીને ૬ રંગિત નકશાઓ આપ્યા છે. યોથા ધોરણના અતિ ઉપયોગી છે. આની ભૂગોળ ખીજ તૈયાર થઈ નથી. જોથાથી જણાવે. કિ. માત્ર ૭ આના.

કાકિઆવાડ, જુનાગઢ અને ભાવનગર ગંધાનામાં ટેકસ્ટ બુક તરીકે મંજૂર.

ગુજરાતની સામાન્ય ભૂગોળ.

યાણા બિરજાની હમીરન સહિત. (કાકિઆવાડ આયુક્તિ.)

આથમિક ત્રીજ ધોરણને અનુમરીને ગુજરાતની પ્રાકૃતિક, રાજકીય અને ઔદ્યોગિક હકિકતો ટેકાનુમારી પદ્ધતિથી આપી છે કાકિ. થી. રૂ. ૬૩. ફરીને પ્રાંગણું મંદ્યાનો વાર મવિસ્તર અને બિરજાઓનું સામાન્ય વર્ણન આપ્યું છે. તેમાં દસ ચિત્રો ને આઠ નકશાઓ આપ્યા છે. ત્રીજ ધોરણમાં ઉપયોગી માધમ પડી છે. આજ. ૮ મી. કિંમત ત્રણ આના.

નાનવંદ જ. વખારીઆ, તાપુક મંદલ માત્તર, ચોરવાડ, (કાકિઆવાડ.)

મળવાનાં ઠેકાણાં. કર્તા પામે ચોરવાડ (કાકિઆવાડ)

રા. હવનલાલ અમરસી મહેતા, પીરસશા રોડ, અમદાવાદ,

રા. જોયર. ગેવજ એન્ડ સન્સ, પરા બજાર, રાજકોટ.

રા. વૃંદાવન ડી. પારેખ, છાંયો બજાર, જુનાગઢ.

મે. પારેખ ભધર્મી, શુક્રસેતન, નકેન બજાર, જુનાગઢ.

નેર અબ્દુલ હુસેન આદમજી, શુક્રસેતન, ભાવનગર.

‘દરકત શિક્ષક કોપીખુકો

ગુજરાતી અને બાળબોધ આ નંબરમાં દેવાર છે.

દેખવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાતની દરેક ગુજરાતી નિશાળમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

દરેક નંબરની કિંમત અઢી આના રાખી છે.

૨૫૦ તથા તેથી વધુ કોપી ખરીદનારને સેંકડે (૧૫) ટકા કમિશન ઉપરાંત પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે; પણ પોસ્ટ માફતનું કે ઓરિજનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ. દરેક શિક્ષક કોપી છોકાની રીઝ પેનો દરેક નંબરને બંધ બેસતી ૧ થી ૮ નંબરની, દરેક બોક્ષમાં એકજ જાતની દા. ૬ કિંગ ૬ ગા નક્કી [દાખ માત્ર નથી.]

મળવાનું ઠેકાણું:—આદરજી કાવસજી માસ્તર.

ઠે. નં. ૨૮-૩૦ ઘોષીતલાવ-મુંબઈ

લેખનકળા કોપીખુકો

શ્રેણી { ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નંબરમાં } ૪૮
કાગળ { દરેક નંબરની કિંમત અઢી આના, } પાના

દેખવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાતની ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

૨૫૦ અને તે ઉપરાંત કોપી ખરીદનારને સેંકડે ૨૫ ટકા કમિશન આપવામાં આવશે. પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ માફતનું કે ઓરિજનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે બીજાં પુસ્તકો મંગાવનારને સેંકડે એક ટકા દરસાઈ લઈ મોકલી આપવા ગ્રામ્યણ રાખી છે.

મળવાનું ઠેકાણું:—

મુંબઈ-હાદ્યાભાઈ જગજીવનદાસ એન્ડ સન્સ.

કાલકાંદેવી ખાતાના મંદિર સામે નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-શ્રીખડાયતા છુટકીચો-રીચીરોડ.

તૈયાર છે!!

મંગાવો!!

(૧) પંચમહાલ જિલ્લાની સરળ ભુગોળ. (૨) ગ્વાકાંઠા એન્જિનિયરી
સરળ ભુગોળ. અમે હમણાંજ મહાર પાડી છે આપારીઓ

તેમ ભારતરોને લગ્નપુત્ર કમીશન,

તે સિવાય અમારે ત્યાં સ્કુલોમાં ચાલતાં તમામ પુસ્તકો, ન્હાના-
મોટા નકશા, ગ્રેશનરી વગેરે બહુજ દિકાયતે મળશે. સામટાં લેનારને
પુષ્કળ કમીશન મળશે. એકવાર કામ પાડી લેવા આમ લવામળ્યુ ફરીએ
છીએ. અમારી છુકડીયો બજારમાં નથી. બજારમાંથી તમામ પર જવાના
ગસ્તા પર મેડે છે. ગાઈ લેઈ આંવતું. વી. પી થી મંગાવનારે રૂ. ૫૦
પહેલાં મોકલવા.

લખો યા મળો—શ્રી ગ.જેન્દ્ર છુક ડીપો

છુકસેવર્મ, ગ્રેશનર્મ એન્ડ પબ્લીશર્મ.

ટે. ઉદુમ્બર કુવાપામે. મુ ગોધરા. (પંચમહાલ)

‘ગુજરાતના ઇતિહાસની સહેલી વાનોની સંક્ષિપ્ત આવૃત્તિ.’

નામદાર મુંગધ મરકારના દેખવણી ખાતાએ પ્રાથમિક શાળાના ચોથા
ધોરણમાં ટેક્ટર છુક તરીકે ચલાવવા મજુર કરેલી, નવા ધોરણોને
અનુસરી, માની, સરળ, અને રમિક ભાષામાં લખેલી, પુષ્કળ ચિત્રો સાથે.

કિંમત ચાર આના.

છુકમેલરોને અને જરૂરયાનથી ખરીદનાર શિક્ષકોને પચીસ રૂકા
કમિશન મળશે.

લેખક અને પ્રકાશક—વડલોલભાઈ લલિતભાઈ વેલેત.

હેડમાસ્ટર, ગ્રેડિસિંગ, મૂલ.

પ્રે. ગ. ટ્રે. હાલેજ, અમદાવાદ.

મુખ્ય એજન્ટ—અગાધતા છુક ડીપો. ટે. ગાલા હનુમાન પામે, અમદાવાદ.

આગા ગામુ છુક મર્ચ સિલ્કનપુઓ પોતાની શાળામાં આંત.
પુનઃ ટેક્ટર છુક તરીકે ફાપગી મને આભારી કરશે.

લી. મેવક.

કિંમત રૂા ૦-૬-૦.

(મુંબઈ ઈલાકાની પ્રાથમિક નિઢાળામાં વ્યાવચાને મરશદે
મંભુર કચેલી ટેકરટ છુડ.)

આરોગ્યવિજ્ઞાન

રામચંદ્ર મહાદેવ જોશી, એમ. એ, એલએલ. બી.,

બી. એમ્ સી. (લંડન)

પ્રસ્તાવના.

—:—

‘ શરીરમાયં સ્વલ્લ ધર્મસાધનમ્ ’—કાલિદાસ

(ધર્મનું પહેલું માધન તો શરીર છે.)

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ, એ ચારે પુરુષાર્થનો શરીરની મારી રિયતિ પર મુખ્ય આધાર છે. આ શરીરરૂપી યંત્ર બનાવવામાં વિધાતાની અદ્ભુત કારીગરી નજરે પડે છે. આ યંત્ર ઓટોમૅટિક છે એટલે પોતાની મરમત એ જાનેજ કરી લે છે, પોતાનાં ચક્રરોમાં પોતેજ તેમ પૂરે છે, એટલુંજ નહિ પણ પોતાના લાગેની વૃદ્ધિ પણ પોતેજ કરે છે. ‘ શતાયુર્વં પુરુષઃ ’ (માણુમનું આવરદા મો વગમનું છે). આ વચન પરથી આ શરીર સો વરગ મુધી પોતાનું કામ કરવાને શક્તિમાન હોવું જોઈએ, એમ જણાય છે, મનશ્વન કે એમ જો ન હોય તો આ યંત્ર વાપરનારા જે આપણે છીએ તે આપણામાંજ કંઈ પણ દોષ હોવો જોઈએ.

રા. મ. જોશી.

મેમર્મ મેકમિલન ઍન્ડ કંપાન લિમિટેડ તરફથી ખબર આપવામાં આવે છે કે આરોગ્યશાસ્ત્રની પ્રથમ પોથીની હિંદુ આર્યતિ છાપરાનું કામ બંધવાઈને તેમને હજનકે આગ્યુ છે. ચોપરી દરે તૈયાર છે. કિંમત ૭ આના.

મેકમિલન ઍન્ડ કંપાન લિમિટેડ, મુંબઈ.

શાળોપયોગી પુસ્તકો.

૧. નવું દેશીનામું, આટલિ ૨ છ, કર્તા ખુડખુડીઆ અને રાણા. મુંબઈ ઈલાકાના મે. ડિપ્ટર સાહેબે ટેકસ્ટ છુક તરીકે મંલુર દ્યું છે. ધોરણવાર અને વિદ્યાર્થીઓને ઝટ સમજ પડે એવી રીતે પુષ્કળ ઉદાહરણ સહિત. આજ દિન સુધી બહાર પડેલાં સર્વ દેશી નામાથી સરસ કિ. ૩. ૦-૫-૬. માધ્યમિક અંકગણિત, મિડલ સ્કૂલ સ્ટાન્ડર્ડ ફર્સ્ટ, - મેકન્ડ અને થર્ડ ધોરણવાર, તથા ગુ. ધો. ૫-૬-૭ અને ફિર્મિંગ ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે, રચનાર ખુડખુડીઆ, રાણા અને પંચોળી, જુનાગઢ. જામનગર કચ્છ, વગેરે સ્ટેટોમાં ટેકસ્ટ છુક તરીકે મંલુર, કિ. ૩. ૦-૧૨-૦. ચેલેન્જરશાહી મુખગણિત, કર્તા ઉગમાન ખચ્છ અને મહોબતમિદંદુ મોતીલાલ અને ૧૯૧૩ નાં નવાં ધોરણો પ્રમાણે પુષ્કળ દાખલા અને સમજણ સહિત, આંક સાથે ધોરણવાર, આજ દિન સુધીમાં બહાર પડેલખીજ મુખગણિતો કરતાં શ્રેષ્ઠ; બાળ ધોરણ-આંક અને પ્રશ્નો સહિત ૩. ૦-૧-૩; ધો. ૧ છું, આંક અને અંકગણિત સહિત ૩. ૦-૧-૩ ધો. ૨ છું, આંક અને અંકગણિત સહિત ૩. ૦-૧-૬; ધો. ૩ છું, અંકગણિત, કાષ્ટકો અને મુખગણિત, આંકનાં પુષ્કળ ઉદાહરણો સહિત ૩. ૦-૧-૬; ધો ૪ થું તથા ૫ થું, ૧૨, ૨૦, ૨૪, ઇત્યાદિ ગુણોત્તરોનો ઉપયોગ થાય એવાં લેખાં, મુખગણિત, પુષ્કળ દાખલા અને કાષ્ટકો સહિત ૩. ૦-૨-૦ જુનાગઢ, કચ્છ, વગેરે સ્ટેટોમાં ટેકસ્ટ છુક તરીકે મંલુર. બાળઉદ્ધર અને બાળકોનું આ-રોગ્ય-કર્તા પો. કે. સાહુ, કે. એચ. ઇ. ઇ. રાજકોટ સ્ટેટ, કન્યાશાળા તથા ગુજરાતી મહિલા માટે જામનગર, રાજકોટ વગેરે સ્ટેટોમાં ટેકસ્ટ છુક તરીકે મંલુર, ૩. ૦-૩-૦, વ્યુત્પત્તિસાર કર્તા જ્યેષ્ઠ બે. ઝવેરી, ગુજરાતી હયાં ધોરણો, ટ્રેનિંગ કોલેજો અને મિડલ સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓ માટે અતિ ઉપયોગી, ૩. ૦-૬-૦, વ્યવહારોપયોગી નિબંધ સૂચકા કર્તા મેસર્સ મહેતા, વ્યામ અને બાગેટ, સુધારા વધારા સાથે આટલિ ૨૧ મી ગુજરાતી હયાં ધોરણો ટ્રેનિંગ કોલેજો તથા મેટ્રિક કક્ષાએ માટે મુંબઈ તથા વડોદરા ખાતે લાઇબ્રેરી ઇનામ મંલુર, ૩. ૦-૧૪-૦. સચિત ઉપદેશ વચન, કર્તા કે. વિ. મહેતા, ગુ. ધો. ૫-૬-૭ અને અંગ્રેજી ધો. ૧-૨-૩ માટે, ૩. ૦-૩-૦. ગુજરાતનો વાર્તા કૃષિ ઇતિહાસ, બારોટ અને સાહુ કૃત, નકશા અને ચિત્રો સહિત, આટલિ ૧૧ મી, સરકારે ટેકસ્ટ છુક તરીકે મંલુર દરેક છે, ૩. ૦-૨-૦. પુસ્તકો મંગાવવાનું ખર્ચ જુલું. સ્વયં પત્રવ્યવ-હાર નીચેને મરનામે કરવા.

જુલુંસેલર્સ ઇ. બેચર બેચર એન્ડ સન્સ, પરા બજાર, રાજકોટ.

'નવાં બહાર પાડેલાં પુસ્તકો.

૧. શાળોપયોગી હિંદનો ઇતિહાસ પા.

ચીત્રો અને નકશા માથે સરળ ભાષામાં દરેક પ્રકરણને હેઠે પ્રતો સાથે. ૧૯૧૬ ના નવા મુદ્રાણના ગમય સુધીનો. કી. ૧-૦-૦.

૨. હિંદના ઇતિહાસનું પ્રથમ દર્શન પા.

કર્તા: બાબુભાઈ લક્ષ્મીભાઈ ઝાઝ કી ૦-૧૨-૦.

ચીત્રો અને નકશા સાથે.

૩. શાળોપયોગી ગુજરાતનો ઇતિહાસ,

કર્તા. જેમસ ઉશભાઈ કી. ૦-૪-૦.

ચીત્રો અને નકશા માથે સરળ વાર્તાના રૂપમાં ચોથા ધોરણમાં ઉપયોગ સાદું.

૪. શાળોપયોગી ગુજરાતની ભૂગોળ.

કર્તા-વલ્લભાઈ લક્ષ્મીભાઈ પટેલ. કી ૦-૪-૦.

નકશા અને ચીત્રો સાથે.

૫. આંક અને તેનો ઉપયોગ. ૦-૧-૩.

નવી મુખ્યગણિતની પદ્ધતિસર ચીત્રો સાથે.

૬. આના કોપી બુક નંબર ૧ થી ૫ કી. ૦-૧-૬.

ઉત્તમ બડી કુલસકેપ કાગળ ઉપર.

૧. સ્કુલોની ટેકન્ટ છુટકા, ડ્રોઈંગ છુટકા, ધોરણની નોટો, એક્સરમાઈઝો, રખર વીગેરે મોટા જગ્યામાં વહેપારી ભાવથી મોકલીએ છીએ માટે તમારા ઓરડગે તુરત મોકલો પ્રાઇસલીસ્ટ તૈયાર છે.

ધી ગુજરાત ઓરીએન્ટલ બુક લીપો.

અમદાવાદ.

વાંચવા લાયક જ્ઞાન સાથે અમત આપનારાં પુસ્તકો

ગગનમાળા ભા. ૧ ભા. (સચિત્ર) ત્રીજી આવૃત્તિ	...	૫-૦
બાદશાહ માર્ગ જ્યોતિષશાસ્ત્ર એન્ડોનાઈઝેશન વિચારો	...	૨
આઈ જોફ વિવીંગ	...	૮-૧૨
મેન્ડ વનપાનીઝ ટીચર	...	૨-૦
ગ્રીક નવબાધ માળા ભા. ૧, ૨, ૩.	...	૧-૪-૦
“(છુટક લાગ દરેકની)”	...	૮-૧
પૃથ્વી વ્યવસ્થા (સચિત્ર)	...	૧-૨-૦
માર્ગ દમયા (સચિત્ર)	...	૧-૮-૦
ગુજરાતનો નાથ (સચિત્ર)	...	૪-૮
હૂમન વર્ણ (સચિત્ર)	...	૪-૮
ઝાસીની ગણી (સચિત્ર)	...	૪-૮-૦
મુઝાઈક આયત્તા તોય માપતી ચોપડી	...	૪-૦-૦
મૈત્રી મુજામાળા	...	૧-૮
મહાદેવ ગોવિંદ ગનાડેનું છાન ચિત્ર	...	૧-૧૨-૦
પૃથ્વીના ચોક્કાસ અને ચદ અગદાયો (સચિત્ર)	...	૩-૦-૦
મોરેયન ડે મુસીમર્ત (સચિત્ર)	...	૫-૦-૦
પ્રમાણનની પ્રવૃત્તા (સચિત્ર)	...	૪-૮-૦
પ્રમુદ વીણા	...	૧-૮-૦
મંગા-નાટક	...	૧-૦-૦
દોડીયુલી શી રીને થાય	...	૨-૦-૦
પ્રેમ કે આકૃષ્ટ	...	૧-૪-૦
સાગરોચ્ચેની નિમિષ મંદલ, કર્તા ખુડખુડીયા અને ગણા (ક્રિનામ તા લાયબ્રેરી માટે મંજુર કર્યું.)	...	૧-૦-૦
દુખીને દીવાલો ભાગ ૧, ૨, અને ભાગ ૩, કર્તા સા. પા. દેસાઈ (દરેકની)	...	૦-૧૨-૦
પ્રેમવેતી પદા (ઐતિહાસિક નવલકથા)	...	૩-૮-૦

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપનિ. મુંબઈ નં. ૨.

પુનઃ ૬૩ મું]

[અંક ૧ થી]

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

એપ્રિલ નવે ૧૯૨૪

વિષય	માન્ય મંથિકા	પૃષ્ઠ
૧ ગા. આ. અમાલદાસ પ્રાગમકક વિદેશી ભાગ	..	૮૭
૨ પ્રાચીન નાણાના નિષ્ક્રેતા પગાર	.	૧૧૬
૩ નેપીન નિયંત્ર	.	૧૨૦
૪ અગીનાની ગચ્છા	.	૧૨૪
૫ જોન્સમાથી મનાસી મનય એસ. જુગ જુગ ચિત્રા	.	૧૨૮
૬ મનગરી મનગચ્છા	.	૧૩૪

દ્વાર પીખાનાના હુકમથી

નવી અગ્રી પ્રગા - (નવ-પુષ્પાગિ ૧૦૨૪થી)

ફૂલસાચ મુજરાત નકીત, M. L., I. E. ૯

એ રૂ. ૧૦૦ ધ-પોસ્ટ, ઉત્તર ભાગ અમદાવાદ

(મરદમ આસીન ગણ્યા ૩)

‘રણમદ્ય હંદ’ તથા કર્મભૂમન્વીકૃત ‘સીતાહરણ’, ઉપાધ્યાય મેરુમુંદરનું ‘પુષ્પમાળ પ્રકરણ’, તેમજ જૈનોના રાસાઓ એટલે પદ્યબદ્ધ કથાઓ. ઇ. સ. ના ૧૨મા સૈકામાં રચાએલા ‘પ્રાપ્તિશ્રી રાસા’ તથા નરસિંહ મહેતાના સમયની કંઈકે પૂર્વે રચાએલો શ્રીવિજયભદ્ર મુનિનો ‘શ્રીગૌતમ રાસ’ વગર જૈન રાસાઓ અન્તર્ગત થાય છે. આ પ્રાચીન ગુજરાતી ભાષા અપભ્રંશમાંથી નીકળેલી છે.

પ્રાચીન કાળ •

આ પ્રાચીન કાળથી જૈનોએ ગુજરાતી સાહિત્યની સારી સેવા બજાવી છે. ઇ. સ. ના ૧૨મા સૈકાના ‘જયસુંદરાભિરામ’ તથા ઇ. સ. ના ૧૮મા સૈકાના ‘અશોકરાહિણી’, ‘હરિયાળલક્ષ્મી’, અને ‘શત્રુઘ્ન-રાસા’ આદિ રાસાઓ તેમણે રચ્યા છે. એટલુંજ નહિ, પણ રા. જય જીવનદાસ મોદીએ પ્રકાશ કરેલી ગદ્યમય ‘વૈભાવપત્રીસી’, તેમજ ‘શ્રી વસ્તુપાલતીર્થયાત્રાવર્ણન’, ‘ઉત્તમ્યન્તમહાતીર્થકલ્પ’ આદિ ગદ્યગ્રન્થો પણ રચ્યા છે. એ ગ્રન્થો ‘ગાયકવાડ પ્રાચ્ય ગ્રન્થમાળા’ ના ૧૩માં ગ્રન્થ ‘પ્રાચીન ગુજરાતગ્રન્થસંગ્રહ’ ના ગદ્યસંગ્રહમાં પ્રસિદ્ધિ પામ્યા છે. એમાંના ‘પૃથ્વીચન્દ્રચરિત્ર’ માં ૮૪ ચૌટાં, ૭૨ કળા, તે ૬૪ વિજ્ઞાન વર્ણવ્યાં છે. ઇ. સ. ના ૧૫મા સૈકામાં ઉપાધ્યાય મેરુમુંદરે ‘પુષ્પમાળ પ્રકરણ’ રચ્યું છે, તેમાંથી કવિ નર્મદે ‘નર્મદાપ’ ની પ્રસ્તાવનામાં ઉલ્લેખ આપ્યો છે. તેમાં તે સમયની ભાષાનું સ્વરૂપ જણાય છે.

રાસાની ભાષા—જૈનોના રાસા છેક ઇ. સ. ના ૧૮મા સૈકા સુધીના છે. એ રાસાઓમાં જે ભાષા જોવામાં આવે છે તેજ ભાષા છેક ૧૮મા સૈકા સુધી તે સમયના લેક્ષામાં પ્રચલિત હતી એમ તો કહી શકાશે નહિ. વસ્તુસ્થિતિ એવી જણાય છે કે જૈન ગ્રન્થકરોને પ્રાકૃત ભાષાનો વિશેષ અભ્યાસ હોવાથી તેમજ તેમનાં સૂત્રો-શાસ્ત્રીયગ્રન્થો માગંધી કે સ્મર્ધમાગંધીમાં લખેલા હોવાથી એ ભાષાની અસર તેમના પર થાય એ સ્વાભાવિક છે. પાદ્યજોમાં જેમ મંદુકમાં લખનાર વિશેષ કીર્તિ પામતો તેમ જૈનોમાં પ્રાકૃતમાં લખનાર અધિક ગન્માન પ્રાપ્ત કરતો. આથી જૈન લેખકોએ જન-મંડળમાં ચાલતી ભાષામાં લખવાને બદલે પ્રાકૃતમિત્ર ભાષામાં લખવાનું જનરી રાખ્યું. આથીજ છેક ચરણમા સૈકામાં રચેલા જૈનગ્રન્થોની ને પાદ્યજોગ્રન્થોની ભાષામાં ફેરફાર છે.

નરસિંહ મહેતા—ગુજરાતી ભાષામાં પાદ્ય કવિઓમાં આદ્ય

કવિ નરસિંહ મહેતા છે. એમનાં કાવ્યો, પદો, ને પરભાતીઆં ભક્તિરસથી જલકાતાં છે. ગૃગારનાં પદો પણ ભક્તિમાંજ પરિણામ પામે છે.

મીરાંબાઈ—એજ સમયમાં પાટણના કવિ ભાલણ, સિદ્ધપુરના ભીમ, અને સ્ત્રીને છાજે એવા, લલ્લનયુક્ત, મર્યાદિત ગૃગારનાં કૃષ્ણભજન ગાઈ વાચકને કૃષ્ણભક્તિના રસમાં તરબોળ કરનાર મેહતાના મીરાંબાઈ ગુજરાતી સાહિત્યના આદિકાળના ક્ષિતિજમાં તેજસ્વી તારાના જેવાં પ્રકાશમાન થાય છે. ભાલણે ‘કૃષ્ણલીલા’, ‘રામબાળલીલા’, ‘દશમસ્કંધ’ આદિ ગ્રન્થો રચ્યા છે.

મીરાંબાઈના સ્પરિતનું વાતાવરણ અનેક અમલ્ય જ્ઞતાન્તોથી દૂષિત છે. એ વિષયમાં સદ્ગત તનમુખરામ મનમુખરામ ત્રિપાડીએ ઉંડું મં-શોધન કરી ઘણો સલ પ્રકાશ પાડ્યો છે. જેનું કવિત્વ ઉચ્ચ પ્રકારનું છે ને વાચકને ભક્તિરસમાં દલ્લેણુ કરાવે છે. હૃદયમાંથી પ્રસરેલાં મનોભાવનાં એ ઝરણાં છે. એ લોકચિત્તને તૃપ્ત કરવા પ્રસરેલાં નથી. એની ભાષા હિંદી મિશ્રિત મધુર ગુજરાતી છે. એનાં ઘણાં કાવ્યો ભક્તજનોને ને સ્ત્રીઓને મુખરસ છે.

મધ્યકાળ :

પ્રેમાનંદ—મધ્યકાળમાં અનેક કવિઓ થયા, તેમાં જોકે પ્રેમાનંદ, પોતાના પૂર્વગામી કવિઓ—નાકર, વિષ્ણુદાસ, વિશ્વનાથ જાની, વજ્રઓ—એ કવિઓનો કંઈક આધાર આપ્યાનની પમંદગીમાં અને ચૈત્તી વગેરેમાં લીધા હતો, તેપણુ એ કાળમાં એ કવિચન્દ્ર સાહિત્યક્ષિતિજમાં પોતાની પૂર્ણ જ્યોત્સ્ના સર્વત્ર પ્રસરાતી, અન્ય કવિતારકાને લીધુ, નિજ્જેજ જેવા કરે છે અને રમની ઝમાવટ, ભાષાનો કાણુ, વર્ણનની શૈલી, મનુષ્યહૃદયનું અને કુદરતનું જ્ઞાન આદિ અનેક ગુણોથી વાચકના હૃદયમાં અમીરસ રેડી તેને રસબીનું કરી આનંદની લહરીમાં અદ્ધિવન કરાવે છે. ગુજરાતી ભાષા તેમમયે ‘શું શાં પૈસા ત્યાર’ તરીકે નિંદાની હતી, અને જે ને તે હિંદીમાં કવિતા રચી પ્રતિજ્ઞા પ્રાપ્ત કરવા પ્રયામ કરતા હતા. એવી અધમ સ્થિતિમાંથી ગુજરાતી ભાષાને ઉદ્ધારી મંસ્કૃતના જેવી પ્રતિજ્ઞાએ પહોંચાડવા આ કવિરતને પ્રયત્ન આદર્યો અને ‘સક્તિ ઉપરાંત કામ સ્વીકારવું નહિ એ જેમ બુદ્ધિસક્ષણુ છે તેમ આરંભેલા કાર્યનો નિર્વાહ કરવો એ પણ બુદ્ધિસક્ષણુ છે,’ એ નીતિ-વચનને અનુરોધે લ્લાંમુધી ગુર્જર ભાષા પ્રતિષ્ઠિત પદ પામે નહિ અને પોતે અંગીકાર કરેલા કાર્યનો એ રીતે નિર્વાહ થાય નહિ લ્લાંમુધી પોતે

જન્મ્યા નહિ. રામાયણ અને મહાભારત જેવાં અનુપમ ગીર્વાણકાવ્યો જ્ઞાનના ને નીતિના આકરશ્રવ્યો છે, તેમાંથી આખ્યાનો પમંદ કરી તેમાં જન-સમાજને અનુદ્રુગ ને હૃદયંગમાધાય એવા યોગ્ય ફેરફાર કરી ઉત્તમ કાવ્યો રચી, ગુર્જર ભાષાને ઉચ્ચ કોટિમાં આણી, જનસમાજની ધાર્મિક ને રસિક ! શ્રુતિ પોતી અને એજ પ્રમાણે ભાષાનો ઉત્કર્ષ કરે એવું રત્નેશ્વર, વલ્લભ, મુંદર, શીરજી, હરિદાસ વગેરે ૧૦૦ સ્ત્રીપુરુષનું કવિમંડળ પોતાની આસ-પાસ એકઠું કરી તેને જેમ થોડે તેમ કામ સોંપ્યું. આ મધ્યકાળને ગુર્જર સાહિત્યનો પ્રેમાનન્દયુગ-પ્રેમયુગ કહી શકાય. કવિ પ્રેમાનંદ ગુર્જર-સાહિત્યની અનન્ય સેવા બતાવી છે.

પ્રેમાનંદનું કવિમંડળ: વલ્લભ—કવિ પ્રેમાનંદ પોતાની આસપાસ એકત્રિત કરેલા મંડળને જે ‘કામ સોંપ્યું હતું તે કેટલેક અંશે યથાશક્તિ થયું, પરંતુ જોઈએ તેવું દોષીનીકલ્પ્યું નહિ. રત્નેશ્વર સંસ્કૃત ભાષામાં વિદ્વાન હતા. તેણે ભાષાન્તરરૂપ કેટલાક અન્ય રચ્યા અને કવિપુત્ર વલ્લભે પિતાની સ્તુતિ ને સામગલદની નિંદા કરી પોતાનાં કાવ્યોની પ્રતિષ્ઠાને હાનિ પહોંચાડી. તેણે ‘કુન્તી-પ્રસન્નાખ્યાન,’ ‘દુઃશામનરધિરપાન,’ ‘યુધિષ્ઠિરવૈકાદરસંવાદ,’ ‘યક્ષપ્રશ્ન’ આદિ મન્યો રચ્યાં છે. ગીર્વાણ ભાષા જેવી ભાષા વિષે તેણે એક સિદ્ધ પુરપતે પૂછ્યું ત્યારે તેમણે તેને ગુર્જર ભાષાજ બતાવી, એમ વર્ણવી વલ્લભે જે ગુજરાતી ભાષાનું ગૌરવ પ્રતિપાદન કર્યું છે તે ફરેક સાહિત્યસેવકે હૃદયમાં કાતરી રાખવા જેવું છે.

સામગલદ અને અખો—એજ યુગના કવિ સામગલદે ને કવિ અખાએ પ્રેમાનંદથી જુનીજ દિશાએ મળળ પ્રપત્ત કર્યો છે. રામાયણ મહા-ભારતનાં આખ્યાનો જનસમાજને ગાઈ બતલાવવાને બદલે પોતાની કલ્પના-શક્તિને પ્રભાવે ‘મરાપચ્ચીરી,’ ‘સુરાખોતેરી,’ ‘મદનમોહના,’ ‘પદ્માવતી,’ ‘ભદ્રા ભામિની,’ ‘નંદજત્રીમી’ વગેરે વાર્તાઓ તેમજ ‘ઉદયમકર્મગંવાદ,’ ‘અંગદવિધિ,’ ‘રાવણમહોદરીગંવાદ’ આદિ અનેક કાવ્યો કવિ સામજે રચ્યાં છે. તેમાં તેણે વસ્તુમંદગ્નનાની અરણ્યગંધિત, જનસ્વભાવ આલેખવાનું કૌશલ્ય, અને અઘોષિક જ્ઞાન નેમજ બહુશ્રુતના ને વ્યવહારકુશળતા દર્શાવ્યાં છે. ઉપમા તો કાલિદાસની એમ એક પ્રાચીન સંસ્કૃત પદ્યમાં કાલિદાસની પ્રશંસા કરી છે તેમ છતાં તો સામગલદના એમ કહેવામાં લેશ પણ અત્યુક્તિ નથી.

ગંસારથી વિરક્ત ચએલો, કીધેત્રા ઉપકારના બદલામાં નિંદા ને દોષા-રોપણ પામેલો, આદ્યશ્રૂત નીતિ દર્શાવનાં દારાગ્રહમાં ગોંધાએલો અખો

કવિ મંમદારનો ત્યાગ કરી મનની શાંતિ પ્રાપ્ત કરવા સદ્ગુરુની શોધમાં નીકળી પડે એ સ્વાભાવિક છે. એને મંદુરત લાપાનું જ્ઞાન નહોતું તેમજ હન્દશાસ્ત્ર કે કાવ્યશાસ્ત્રથી પણ એ પરિચિત નહોતો. જેવી કવિના સૂઝી આવી તેવી કવિતામાં એણે પોતાના વિચાર દર્શાવ્યા છે. મૂળ તો વેદાન્તનો વિષયજ ગઢન અને તે વળી કવિતામાં ઉતારવો એ કામ ઘણું દુષ્કર, એટલે એનાં કાવ્યો મુગમ ને લોકપ્રિય થાય નહિ એમાં નવાઈ નથી. તોપણ એનાં કાવ્યોનો કેટલોક ભાગ વ્યાવહારિક હોવાથી તેમજ તે સાદી, સરળ ને સીધી ભાષામાં રચાએલો હોવાથી ઘણો લોકપ્રિય થયો છે. એણે લોકોને તીખી ભાષામાં ઉપદેશ આપ્યો છે. એનાં કેટલાંક પદો લોકોક્તિમાં સામાન્ય પ્રચાર પામ્યાં છે; કેટલેક રચણે અમંદારી ભાષા વાપરી પોતાનો હેતુ સાધવામાં કવિ ચૂક્યો નથી.

મધ્યકાળના બીજા કવિઓ—આજ મધ્યકાળમાં જૈન કવિ નેમવિજયે ‘શીલવતીરાસો’ નામનો ઉત્તમ રાસો રચ્યો છે અને વક્ત્રે ‘બદુથરાસો’ ગરબો પીરસમાં યોગ્ય છે.

આની પછીના ૧૮મા સદીમાં પણ ધીરે ભક્ત, નીરાંત, તેમના શિષ્ય બાપુસાહેબ ગાયકવાડ તથા લન્ગરામ અને પ્રીતમદાસ તેમજ સ્વામિ-નારાયણના પંથના મુક્તાનંદ, બ્રહ્માનંદ, ને નિષ્કુલાનંદ એ ભક્તકવિનાં કાવ્યોમાં ધર્મ ને નીતિની ભાવના ઓતપ્રેત થઈ છે. સદ્ગુરુના મંમગથી કેટલો લાભ થાય છે તે ધીરાની કવિતાથી જણાય છે. એને કળવંશીનો મંરકાર મળ્યો નહોતો, તોપણ એક મંન્યાસીના સત્સંગથી એને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું. એના કાવ્યોમાં ગુરુભક્તિ ને વેદાન્તજ્ઞાન રચણે રચણે જણાઈ આવે છે. જેમ છપ્પા મામળના નેમ દારી તો ધીંગ બક્તનીજ. એ કાશી ઘણી લોકપ્રિય થઈ છે.

લન્ગરામે—‘અક્ષિમન્યુ આખ્યાન’ રચ્યું છે. તેની ભાષા પ્રાસાદિક છે. પ્રીતમદાસનાં જ્ઞાન ને ભક્તિનાં પદો પણ મારાં છે. નિષ્કુલાનંદે ‘પીરજાખ્યાન’માં અનેક દરિદ્રભક્તોનાં આખ્યાન ગાયાં છે. મુક્તાનંદે ‘મની-ગીતા’માં સતી સ્ત્રીઓનો પ્રસાવ વર્ણવ્યો છે. બ્રહ્માનંદે કૃષ્ણપ્રીતનનાં પદો ગાયાં છે.

* ૧૯મા સદીનાં કાવ્ય—૧૯મો સદી એ કાળનો છેલ્લો સદી છે. એમાં ગિરિધર, બોલ્લેભક્ત, મનોદરસ્વામી આદિ કવિઓએ ગુર્જરાદિ-લવાદિકાને પિલવી છે. ગિરિધર કવિએ ‘ગુરુસીવિવાદ’ આદિ ગ્રન્થો

રચ્યા છે; પરંતુ એનું ‘રામાયણ’ લોકોમાં અતિપ્રિય થઈું છે. ઉત્તર હિંદમાં એવું તુલસીકૃત ‘રામાયણ’ પ્રિય છે તેવું ગુજરાતમાં ગિરધરકૃત ‘રામાયણ’ પ્રિય છે. એની લાપા સરળ ને પ્રાસાદિક છે ને એ લોકપ્રિય રાગોમાં રચેવું હોવાથી જનસમાજમાં ચાલું પ્રચાર પામ્યું છે.

મનોહરસ્વામી—મનોહરસ્વામી એ વડનગરા નાગર મૂળ જુનાગઢના વતની હતા. પણ લાવનગરમાં સદગત ગૌરીશંકરભાઈના આશ્રય નીચે આવીને રહ્યા હતા. એઓ શાંકર મતના દદ. હિમાયતી હતા અને એમણે વલ્લભ મતના ખંડન વિશે કાવ્ય રચ્યું છે. એઓ ગીર્વાણલાપામાં પ્રવીણ હતા અને ‘ભગવદ્ગીતા’ ને ‘ગંભીરતા’ નું ગુજરાતી કાવ્યમાં એમણે લાપાન્તર કર્યું છે. એમણે **વલ્લભમતસંપ્રદાય** નામનો મંસ્કૃતમાં વાદ્યન્થ રચ્યો છે. એમને કારસી લાપાનું પણ સાફ જ્ઞાન હતું. એ ઉપરાંત વેદાન્તવિચારથી અક્ષિત ‘મનોહરકાવ્ય’ પણ એમણે રચ્યું છે.

લોખે ભક્ત—પણ કાકીઆવાડનો વતની હતો ને એજ સમયમાં ચર્ચ ગયો. એ અમંરકારી કુટુંબમાં જન્મ્યો હતો ને એને વિદ્યાનો મંસ્કાર મળ્યો નહોતો, તોપણ કુસ્તરતની, ખજિશસથી એણે અસરકારક પદો ગાયાં છે. એના ‘આબખા’ દ્રવલેક મ્યજે અમંરકારી, સીધી ને સચોટ લાપામાં હોવાથી અને હૃદયના અન્તર્ભાગમાંથી નીકળેલા હોવાથી વાચકના હૃદયને ભેદે છે. જેમ ધીરો ‘કાશી’ માટે પ્રસિદ્ધ છે, તેમ લોખે ભક્ત ‘આબખા’ માટે પ્રસિદ્ધ છે.

કવિ દયારામ—જેમ આદિકાળની સાહિત્યમાળાનો મધ્યમણિ નરસિંહ મહેતા અને મધ્યકાળની સાહિત્યમાળાનો મધ્યમણિ કવિ પ્રેમાનંદ છે તેમ અર્વાચીન કાળનો મધ્યમણિ સહૃદય ને કાંકડો કવિ દયારામ છે. એણે અનેક ગ્રન્થો ગુજરાતી ને હિંદીમાં રચ્યા છે. એના મધુર કેકિલકંઠે એ અનેક રસિક ગાયનો, ભજનો, ને ગરબીઓ લલકાર્યો. કહે છે કે એમાંનાં દ્રવલોક પદો તો એના ભક્તોથી ઉતારી શકાયાં પણ નથી. ‘કવિ નર્મદ’ એનાં કાવ્યો તેમજ જન્મચરિત્રની હકીકત એકી કરવા અતિશય પ્રયાસ કર્યો છે. કવિ વૈષ્ણવ મતનો દદ હિમાયતી હતો. એણે નવ પ્રકારની ભક્તિમાં દસમો પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનો પ્રકાર ઉમેર્યો છે. તેની ગરબીઓ સ્ત્રીઓમાં સારી પેઠે ગવાય છે ને વખણાય છે. તેણે ‘મતમૈયા’ નામનું મોટું હિંદી કાવ્ય પણ રચ્યું છે, તેમાં કલ્પનાશક્તિનું ઉચું ઉડવન છે. ‘રસિકવલ્લભ’ એ કવિનાં જ્ઞાનકાવ્યોમાંનું મુખ્ય છે.

ગદ્યસર્વોદ્યતનો ઉદ્ભવ—આ પ્રમાણે આદ્ય, મધ્ય, અને અર્વાચીન સમયના ગુજરાતી સાહિત્યનું સિદ્ધાવલોકન કર્યું ને મુખ્ય કવિઓના કેટલાંક ઉત્તમ કાવ્યોનું દિગ્દર્શન પણ કર્યું. ઉપસંહારરૂપે કહેતાં આ ગદ્યા સમયમાં પદ્યસાહિત્યનોજ વિકાસ થયો હતો. ગદ્યસાહિત્યમાં શાસ્ત્રીય ગદ્ય મિલાવ્ય રૂઢ ગદ્યનો હજી ઉદ્ભવજ થયો નહોતો. પદ્યસાહિત્યમાં પણ બહુધા આખ્યાનો, વાર્તાઓ, નીતિ, ભક્તિ, જ્ઞાન, અને ઈશ્વરપ્રાર્થનાનાં જ કાવ્યો હતાં. ગદ્યાં પદ્યોનો પ્રવાહ આ એકજ દિશા તરફ વહ્યો હતો. આ સાહિત્યમાંનું આદિ ને મધ્યકાળનું સાહિત્ય અંગ્રેજ અમલ થયા પહેલાં રચાયું હતું. અર્વાચીન સમયનું કેટલુંક સાહિત્ય એ અમલ થયા પછીનું હતું તોપણ તેમાં અંગ્રેજ કેળવણીના સંસ્કાર પડ્યા નથી.

બ્રિટિશ રાજ્યથી સાહિત્યને, થએલો લાભાલાભ—અંગ્રેજ સરકારનો અમલ થયાથી કેળવણીને બહુ લાભ થયા તેની સાથે કેટલાક ગેરલાભ પણ થયા. જનમાલની મહીસાનામતી થવાથી ને દેશમાં શાંતિનાં શીતલ કિરણ પ્રસરવાથી લોકોનાં ચિત્ત સાહિત્યની ખિલવણી કરવા પ્રવૃત્ત થયાં. અંગ્રેજી લાપાનું વિશાળ, સંસ્કૃતી ને ભિન્ન ભિન્ન રંગે રંગાએયું ને ભિન્ન માર્ગમાં પ્રવૃત્તિવાળું સાહિત્ય શીખવાથી વ્યક્તિસ્વાતન્ત્ર્યનાં તેમજ પ્રજાસ્વાતન્ત્ર્યનાં ને સામાજિક મુદ્ધારાનાં ખીજ વાચકના મનમાં રોપાયાં. મિલ, બક, મેકેલે, કાર્લમલ, બેકન, હૅલમ જેવા ઉત્તમ પ્રયત્નકરોના મન્યોનું અધ્યયન ને પરિશીલન કરવાથી વાચકની શુદ્ધિ ખીલી, તેના વિચારો પ્રૌઢ થયા, અને તેનું લક્ષ સ્પષ્ટિજનક ને સામાજિક મુદ્ધારાની આવશ્યકતા તરફ આકર્ષાયું. સ્ત્રીવર્ગનો અજ્ઞાનાંધકારમાંથી ઉદ્ધાર કરી તેની અધમ દશા મુધારવા તરફ તેનું લક્ષ ગયું. પરદેશગમનનો માર્ગ ઉઘડ્યો. એ વિશે લોકોના વિચાર ફેરવાયા. ઘરકુટુંબની પેઢે ઘરમાં ભરાઈ રહેવાને બદલે વેપારરોજગારને કે જ્ઞાનમંપાદન અર્થે લોકો પરદેશ જતા થયા. પ્રવાસથી અને મુદ્ધરેલા લોકોના સમાગમથી તેમનો દષ્ટિકોણ વિશાળ ને વિસ્તીર્ણ થયો અને વિચારક્ષેત્ર ને કાર્યક્ષેત્ર ભિન્ન ભિન્ન માર્ગે પ્રવર્ત્યું ને ખીલ્યું. આમ પુગવડું વચનમાત્ર પ્રમાણભૂત છે એમ માની લેવાની વૃત્તિ ઓછી થતી ગઈ. દરેક લખાણને અને વચનને શુદ્ધિ અને તકની કસોટીએ ચલાવી સિતી સમ્યક્ પરીક્ષા કર્યા પછીજ તેને મલ્ય ને પ્રમાણભૂત તરીકે સ્વીકારવાની વૃત્તિનો ઉદ્ભવ થયો. અંગ્રેજી સાથેના મહવામયી તેમના સમાજબોધારણનું જ્ઞાન થયું. ગુજરાતી સાહિત્યમાં નવનકશાઓ અને

વિજ્ઞાનનાં પુસ્તકો રચાવા માંડ્યાં. વિવેચક ને અંશોધક શક્તિનો ઉદભવ ને વિકાસ થયો. માનસિક દૃષ્ટિની મર્યાદા ઉદાર, વિશાળ, ને વિસ્તીર્ણ થઈ પણ તેનીજ માથે ઘણા ગેરલાભ પણ થયા.

ગેરલાભ—અમૃત, કારસી, ને અરખી, એ પ્રાચ્ય ભાષાઓની કેળવણી આપતી કે પાશ્ચાત્ય ભાષા અંગ્રેજીની, એ પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવાનું કામ મેંગોલેના હાથમાં આવ્યું. તેણે અંગ્રેજી ભાષાનીજ કેળવણી આપતી ને તે અંગ્રેજી ભાષા મારફતેજ એવો નિર્ણય કર્યો અને એ નિર્ણયને અનુસરીને બ્રિટિશ કેળવણીનું પ્રધારણ થોળ્યું. તેથી દેશી ભાષાઓની કેળવણીને ભારે નુકસાન પહોંચ્યું. માતૃભાષાની ખિન્નવણીને મોટો પ્રતિબંધ નડ્યો અને એ હાંનિનાં અનિષ્ટ ને કડવાં ફળ હજી પણ આપણને ભેગવવાં પડે છે.

પ્રાચીન અને નવીન—જેટલું પાશ્ચાત્ય એટલું સ્તુલ અને ગ્રાહ્ય અને પ્રાચ્ય એટલું ગર્ભને લાગ્ય એવો કુવિચાર ઉત્પન્ન થવાથી કેટલાક લોકો ઉન્માદે પ્રવૃત્ત થયા. પાશ્ચાત્ય આચારવિચાર સારા, પાશ્ચાત્ય રહેણીકરણી ઉત્તમ, પાશ્ચાત્ય સામાજિક સ્વતંત્રતા આવશ્યક, પાશ્ચાત્ય પોશાક ને પાશ્ચાત્ય ભોજન આરોગ્યને વિશેષ હિતકર, જેટલું પાશ્ચાત્ય એટલું મંસ્કારી ને ગ્રાહ્ય ને પ્રાચ્યમાત્ર તિરસ્કાર્ય, એવી અનિષ્ટ વૃત્તિનો કેટલાક તરણ ને ધિનઅનુલવી પુરુષોમાં જન્મ થયો અને તેમનો મંસર્ગદાય ખીજાઓને વળગ્યો. પ્રાચ્ય સાહિત્યમાં ને ધર્મમાં કંઈ સત્ય નથી, એ બધું દરિદ્ર, નિઃસત્ય, અને મનને કોઈ પણ પ્રકારે કેળવે નહિ, એવું છે એવો અકલ્યાણકારક વિચાર ઉત્પન્ન થવાથી પ્રાચ્ય ભાષાનો અભ્યાસ નષ્ટપ્રાય થયો. શાસ્ત્રીય પદ્ધતિનો વિધ્વસ થયો ને ઉપક્રમીઆ અભ્યાસ તરફ લોકોનું વલણ થયું. અન્યકાર, કવિ, કે પત્રકાર યતાં પહેલાં તેને માટે શી સાધનમંપત્તિ આવશ્યક છે તેનો વિચાર કરવાની પણ જરૂર રહી નહિ. નિયમમાત્રનો લાગ કરવા તરફ પ્રબળ વલણ થયું. પ્રાચીન નિયમગદ્ધ કાવ્યને બદલે સ્વછંદો છંદોમાં કે ગદ્યમાં પણ પદ્ય રચાવા માંડ્યાં. ગદ્યમાં કાવ્યત્વ હોય પણ પદ્યમાં ગેયત્વ આવશ્યક છે એનો પણ અસ્વીકાર થવા માંડ્યો. સાહિત્યમાં આત્મ-બળ તરફ અશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થવાથી તર્જુમીઆ લખાણો તરફ મન આ-કર્ષાયું. મુગ્ધરાત વનકિયુક્તર મોસામટિ ને વડોદરાનું ભાષાન્તર આતું તેમજ માહિલપરિપક્વની લંગાળકમિટિ પણ બહુધા એવા તર્જુમીઆ લખાણોને ઉત્તેજન આપતાં જણાય છે એ એક માથે કહેવું પડે છે. ઉંચા શાસ્ત્રીય

અન્ધોના જ્ઞેયક્રાન્તાનુસારી રૂપાન્તરની કે લાપાન્તરની જરૂર અંશે છે એની ના કહેવાશે નહિ, પરંતુ સ્વતંત્ર અન્ધોની ઘણી આવશ્યકતા છે એ નિઃસંશય છે.

અંગ્રેજ કેળવણીનો આરંભ સુરતમાં—ગુજરાતમાં અંગ્રેજ કેળવણીનો દીપ પ્રથમ સુરતમાં પ્રગટ્યો અને લાંબી તેનો પ્રકાશ ગુજરાતના ખીજા ભાગમાં તથા કાઠીઆવાડમાં ને કચ્છમાં પ્રસર્યો. એક સમય એવો પણ હતો કે જ્યારે સુરતના વતનીઓ ગુજરાત ને કાઠીઆવાડની હાઇસ્કૂલોમાં હેડ માસ્તરો હતા; તેમજ અમદાવાદ ને રાજકોટની ટ્રેનિંગ કોલેજોના પ્રિન્સિપલો અને ધણીખરા ટેપુટિ ઇન્સ્પેક્ટરો સુરતી હતા. આધુનિક ગુજરાતી સાહિત્યનો આરંભ પણ સુરતમાંજ થયો. સાહિત્યક્ષેત્રમાં ત્રણ રત્નો એકી વખતે ઝળહળી નીકળ્યાં. એ રત્નોએ, સાહિત્યનો વિકાસ જુદા જુદા માર્ગમાં કર્યો. એ રત્નોમાં સાહિત્યની અનન્ય સેવા કરી વિવિધ માર્ગે ખિલવનાર, ‘રૂઢ, રમતી, ને મર્માળી’ લાપામાં ગુજરાતી ગદ્યના ઉત્પન્ન કરનાર, ગુજરાતી કોવના આઘ પ્રણેતા, સંસારસુધારાનો યુદ્ધો ઉદ્ધવનાર, વહેમદુર્ગનો વાગ્માણુના વજ્રપ્રહારથી નાશ કરનાર, ‘આંખમાં ઝળઝળાં આંધે’ કક્ષમને ખોળે એકનાર, કક્ષમને ખોળેજ ૨૪ વર્ષ લાડ લાડનાર, એ ટેક જવાનો સમય આવતે દીક્ષગીરીથી તે છોડવા પડ્યો સારે અવશિષ્ટ જીવન એટલી નિર્જનમન કરનાર, સાહિત્યસેવામાં જીવન અર્પણ કરવાની આદર્શભૂત પ્રતિજ્ઞા અવસાનપર્યન્ત પાળનાર, જીવાતીના ઉચ્છેદક વિચારોના લાગપૂર્વક સંરક્ષણ વિચારોનો સ્વીકાર દર્શાવનાર, ‘ધર્મઅન્ય’ પ્રસિદ્ધ કરવાની અડગ દિમ્મત ધરાવનાર, ધીટ, નરવીર ‘ગરવી ગુજરાત’ ને સાહિત્યમાં ઉચ્ચતમ સ્થાને પહોંચાડનાર, ‘પ્રેમશૌર્ય’ અને સ્વદેસાભિમાનની ઉચ્ચ વૃત્તિ જનસમૂહમાં જગવનાર ને ઉત્તેજનાર, સ્વાનુભવરસિક કવિ નર્મદે અદિતીય સાહિત્યસેવા બખવી છે-ને ડ્યુની આપત્તિમાં એકલે હાથે, સરકાર કે રાજ્યના આશ્રય વિના ગુજરાતી સાહિત્યનીજ લિત્ત લિત્ત દિશામાં ખિલવણી પ્રાપ્ત છે તે હોલના, પ્રગતિની વાતોમાંજ કાર્યની પરિસમાપ્તિ માનનાર, વાચાળ જમાનામાં એક આદર્શભૂત ને સર્વથા અનુકરણીય દૃશાન્ત છે. તરણુ લેખકોએ આની નકલ યથાશક્તિ કરવા પ્રવૃત્ત થવું નેહ્યો. તેઓ સાહિત્યની મંગીન સેવા બજાવવા તત્પર થશે તો સાહિત્યવક્ષ યાખાપ્રયાખાથી ચાર તરફ ફાંફી સમૃદ્ધ થશે.

સાહિત્યસેવા માટે અધિકાર પ્રાપ્ત કરવાની આવશ્યકતા—

પરંતુ તરુણ સાહિત્યસેવકોએ એક વાત લક્ષમાં લેવા જેવી છે. પ્રાચીનકાળથી આપણા વિદ્વાનો અધિકાર પ્રાપ્ત કર્યા વિના કોઈ પણ કાર્ય માથે લેતા નહિ. ગુરુચરણની નમ્રભાવે સેવા કરી તેમની પાસેથી અધિકાર પ્રાપ્ત કર્યા પછીજ ગુરુપ્રસાદથી મેળવેલી વિદ્યાનો તેઓ ઉપયોગ કરતા. કાવ્ય લખનાં પહેલાં કવિ નર્મદે જયદેવના અલંકારગ્રન્થ ‘ચન્દ્રલોક’ નો અને ‘વૃત્તરત્નાકર,’ ‘શ્રુતબોધ,’ આદિ પિંગળગ્રન્થોનો અભ્યાસ કર્યો અને એક કઠીઆના ઘરમાં દાદુપંથી સાધુકવિ લાલદાસના સંગ્રહમાંથી ‘હંદરતનાવળી’ નામનું પુસ્તક શોધી તેને ઘેર દરરોજ જઈ તેની નકલ કરી અને તે સમયે ગુજરાતીમાં પિંગળ છપાયું નહોતું તેથી એ રીતે જન્દશાસ્ત્રનું જ્ઞાન મેળવ્યું. વળી ભાષાના અંસ્કારી જ્ઞાને માટે કવિ ‘સારસ્વત,’ ‘લઘુ સિદ્ધાન્તઘોષુદી,’ ને ‘રઘુવંશ’ આદિ મંદૂક કાવ્યો શાસ્ત્રી પાસે શીખ્યા. આટલો અધિકાર પ્રાપ્ત કર્યા પછી પોતે લેખક થયા અને પોતાના બુદ્ધિભાવે ને ઉત્સાહે સાહિત્યક્ષેત્રમાં પોતાનો અમર ઇતિ-સ્થાન સ્થાપ્યો. હાલમાં તો નૃસિંહરામભાઈ કહે છે તેમ જ ને તે કવિ થવા ઇચ્છે છે અને પોતાના નામની પૂર્વે કવિ ‘(તેમાં ‘વિ’ હ્રસ્વને બદલે દીર્ઘ હોય તો ફિકર નહિ) એવું ઉચ્ચપદ મૂકવા અભિલાષા રાખે છે. પ્રતિભા, શાસ્ત્રજ્ઞા પાસે કરેલો અભ્યાસ, બહુશ્રુતપણું, કાવ્યશાસ્ત્રનું ને ઉત્તમ કાવ્યોનું પરિશીલન, એ બધાં અસાવશ્યક સાધનો પ્રાપ્ત કર્યા વિના કાવ્ય રચવાં એ ઉપહસનીયજ થાય છે.

કવિ નર્મદ—કવિ નર્મદના સમયથી કાવ્યસાહિત્યનો માર્ગ બદલાયો. અગાઉ માત્ર જ્ઞાન, નીતિ, ને લોકિતનાજ ક્ષેત્રમાં કાવ્યસાહિત્ય વિચરતું હતું, તેને બદલે હવે તેનું ક્ષેત્ર વિસ્તૃત થયું. સામાજિક બંધનો, વહેમો, વાંધાભરેલી રુઢિ, વ્યસનો, કેફ, વિધવાનું દુઃખ, પુનર્વિવાહ, સ્વતંત્રતા, સ્વદેશભિમાન, દેશદાઝ, અને કુદરત એ બધા વિષયોપર કાવ્યો રચી કવિએ તેના પ્રવાહની દિશા બદલી. ‘વનવર્ણન,’ ‘કબીરવક.’ અને ‘પ્રવાસવર્ણન’માં કવિએ કુદરતના સ્વરૂપનું ઉત્તમ ચિત્ર આપ્યું છે. ‘શરતીરનાં લક્ષણના પદોમાં કવિએ દાસત્વને નિંદી, સાહસ કરવાની વૃત્તિ ઉત્તેજ, સ્વતંત્રતાની રૂઢી ભાવના વાચકના હૃદયમાં જાગ્રત કરી છે.

કવિનું શિષ્યમંડળ—કવિના રસતરંગમાં એના શિષ્યો સદ્ગત મવિતાનારાયણ, વિજયાશંકર, વગેરે હમેશ ન્હાઈ અજ્ઞાનરૂપી મેઘ ધોઈ ઉચ્ચ મંસ્કાર પામતા હતા. કવિ વિજયાશંકરની ‘વિજયવાણી’ એ આ

સમાગમનું ફળ છે. એજ કવિનું ‘ સૃષ્ટિસત્ત્વ ’ સરળ ભાષામાં મંવાદરૂપે વેદાન્તના ગૂઢ તત્ત્વનું જ્ઞાન આપે છે. એમાં શુરુશિષ્યના મંવાદના રૂપમાં ધણું તત્ત્વજ્ઞાન છે. વાર્તાઓ, પૌરાણિક દષ્ટાન્તો સાથે, તેમજ ઉપનિષદો, ગીતા, યોગવાસિષ્ઠ, અને શંકરાચાર્યના ગ્રન્થોમાંથી ઉતારા આપી એમણે રસિક રીતે બહુ જ્ઞાન આપ્યું છે. દીક્ષમીરી માથે કહેવું પડે છે કે આવો વિદ્વાત્સરલો! ગ્રન્થ લેક્ષમાં પ્રચાર પામ્યો નથી એટલુંજ નહિ પણ એનું નામ પણ કેટલાકના જાણવામાં નહિ હોય. જેમ કવિઓ ન હોય તો રાજાઓનાં ચરિત્રની મહત્તા ન થાય એવું એક ગંરૂત કાવ્યમાં કહ્યું છે તેમ વિદ્વાનોની કૃતિઓ ખૂબ પ્રસિદ્ધિમાં આણનાર મિત્ર ન હોય તો જગતમાં અપ્રસિદ્ધ જ રહે છે. મવિતાનાં રાવણનાં “ કાવ્ય ” તેમજ ‘ અક્ષંકારચન્દ્રિકા ’ પણ એ શુરચરણસેવાના પ્રસાદરૂપ છે.

નવલ્લરામભાઈ—સુરેશના ત્રણ નજાથી નિર્દેશાતા ત્રણ નરરત્નોમાંના બીજા સદગત નવલ્લરામભાઈ હતા. તેમનું જીવન સાહિત્યમય હતું. આસાવઝ્યાથીજ તેમને ઉડા વિચારમાં નિમગ્ન થવાની ટેવ હતી. એમણે ‘ વીરમતી ’ ને ‘ ભટનું ભોપાણું ’ એ નાટકો, ‘ અકજર બીરજાતનાં હિંદી કાવ્યો, ’ અને ‘ નર્મદચરિત્ર, ’ એ અતન્ત્ર ગ્રન્થો રચ્યા છે; નવા યોજેલા મેઘચન્દ્રમાં ‘ મેઘદૂત ’ નું ભાષાન્તર કર્યું છે, તેમજ ‘ માક્ષતીમાધવ, ’ ‘ મૃચ્છકટિક, ’ ‘ રતનાવલી, ’ આદિ નાટકો તથા પુરાણોનો માર આપ્યો છે. ‘ શિક્ષણશાસ્ત્ર ’ ના અનેક વિષયો એમણે રચ્યાં છે. શિક્ષણ રસિક કેમ થાય, ‘ પરસ્પર મંસાપણુ-પદ્ધતિ ’ નો શિક્ષણમાં કવી રીતે ઉપયોગ થાય, વાચન અને અન્ય વિષયો કવી રીતે ઉત્તમ શિખવાય—આના અનેક શિક્ષણના વિષયોનું એમણે વિવરણ કર્યું છે. ‘ વાતાવરણ, ’ ‘ ધરતીકંપ, ’ ‘ ભરદ્વાના ડુંગર, ’ ‘ કવીનાં તામ્ર પત્ર, ’ વગેરે મામાન્ય જ્ઞાનના અને વિદ્વાન્તાના વિષયના પર પણ એમણે પ્રકાશ પાડ્યો છે. નવલ્લરામભાઈ પોતાની સાધનમંપત્તિમાં દમેશ વધારો કર્યાજ કરતા. તેઓ વાચન ને વિચારણામાંજ પોતાનો સમય નિગમન કરતા હતા. એ એ મંપત્તિ વિષે પોતે મંત્રુષ ન થાય ત્યાંમુધી લેખનના કાર્યમાં ઉચ્ચક્ર થતા નહોતા. વય જતાં એમના વિચાર વિશ્લેષ પરિપક્વ થયા. એ પરિપક્વતા કવિ નર્મદ અને દક્ષપતરામ વિષેના પાછલી વયે દર્શાવેલા વિચારમાં પ્રલક્ષ થાય છે. નવલ્લરામભાઈની અપૂર્વ તેજથી ઝગઝગી રહેલી કૃતિ તેમની આટલી સાહિત્યમેવા—જે કંઈ ઓછી નથી—તેને લીધે નથી. એ તો એમની ‘ પુસ્તકપરીક્ષા ’ ને લીધે છે. એ પરીક્ષા કરવામાં

એમનું ક્ષેત્ર અત્યાર સુધી બિનહરીફ રહ્યું છે, એ એમની કીર્તિ જેવી તેવી નથી. એ ક્ષેત્રમાં એમની કીર્તિનાં ફિરણો દોઢ પ્રતિદ્વન્દ્વીનાં ફિરણોથી ઝંખવાયાં નથી. તેમના વિવેચનથી વાચકને ધણી જાણવા જેવી હકીકતનું જ્ઞાન થાય છે ને અન્યકારને ન્યાય મળે છે. ‘કરણુધેલો’ ને ‘કાન્તા’ પરનાં તેમનાં વિવેચન ઉત્તમ છે. તેમાં રસક્ષતિ ક્યાં ને કેવી રીતે થાય છે તે તેમણે ઉત્તમ રીતે દર્શાવ્યું છે. ‘કરસનદાસ મળજીના’ ને ‘દુર્ગારામ મહેતાજી’ ના ચરિત્રમાં જીવનચરિત્રમાં ક્યાં ગુણો આવશ્યક છે તે એમણે પ્રતિપાદન કર્યું છે. એજ પ્રમાણે યોગ્ય પ્રમંદે ઉત્તમ નાટક ને ઉત્તમ વાર્તાનું સ્વરૂપ પણ એમણે દર્શાવ્યું છે. એમણે મંસ્કૃતમય ભાષાની નિંદા કરી છે તે સુક્ત છે. અપરિચિત મંસ્કૃત શબ્દોના પ્રયોગથી વાચકને ભાષા કઢંગી ને ક્લિષ્ટ લાગે છે ‘વાચનમાળા કેવી જોઈએ’ તે વિષે એમણે વિવેચન કર્યું છે. જોડણી વિષે પણ એમણે પોતાના વિચાર દર્શાવેલા છે, તેમનનીય છે, ભાષાનું સ્વરૂપ જદલાઈ જાય એવી જોડણી એમને માન્ય નથી; તેમજ પ્રાન્તિક ઝગડો જાઓ ફરે એવી જોડણી પણ એમને ઇષ્ટ નથી.

માસ્તર સાહેબ નન્દશંકરભાઈ—સુરતના ત્રણ પ્રસિદ્ધ નજામાંના ત્રીજા, માસ્તર સાહેબના નામથી જાણીતા સદગત નન્દશંકરભાઈ છે. એમણે ‘કરણુધેલો’ નામની સુવિખ્યાત ઐતિહાસિક નવલકથા રચી એ નવીન માર્ગમાં સાહિત્યનો પ્રવાહ પ્રવર્તાવ્યો છે. માસ્તર સાહેબે આ એકજ નવલકથા રચી છે; પરંતુ તેમાં વસ્તુનાં ને રીતલાતનાં વર્ણન પુષ્કળ છે ને તે એવાં તો ચમત્કારી ને અસરકારક છે કે એકજ પુસ્તકથી તેમણે ગુજરાતી સાહિત્યના ઇતિહાસમાં પોતાની કીર્તિ અમર કરી છે.

સંગીન સાહિત્યસેવાકાર—આ પ્રમાણે અંગ્રેજ કેળવણી આપણા દેશમાં દાખલ થવાના આરંભકાળમાં કવિ નર્મદ, નવલભાઈ, તથા નન્દશંકરભાઈએ ગુજરાતી સાહિત્યની જુદી જુદી દિશામાં અમૂલ્ય સેવા બજાવી છે. સમયપરતે વિચાર કરતાં કવિ નર્મદ ને નવલરામભાઈના જેવી સંગીન સાહિત્યસેવા બજાવનારની હાજત અમયમાં ખોટ છે એમ ભારે ખેદ સાથે કહેવું પડે છે.

કવીશ્વર દલપતરામભાઈ—સુરતના સૃગારરૂપ કવીશ્વર નર્મદ અને નવલરામભાઈ જે સમયે આ ગુર્જર સાહિત્યને સમૃદ્ધ કરતા હતા તે સમયે અમદાવાદમાં, મૂળ કાઠીઆવાડના વતની કવીશ્વર દલમપરાત ડાહ્યાભાઈ, જનસમાજનું રંગન કરે એવાં કાવ્યો પ્રાસાદિક વાણીમાં રચી ગુજરાતી કાવ્યસાહિત્યનો વિકાસ

કરતા હતા. કવિશ્રીએ ફોર્બ્સ સાહેબના પ્રયત્નથી રમપાએલી ને વૃદ્ધિ પામેલી ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીની સારી સેવા બજાવી હતી. તેઓ અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં કાવતાનો વિષય શીખવવા જતા હતા, એ તે વખતના લાઅરશાળા શિષ્યને મોટો લાભ હતો. કવિએ દુનગની ખિલવણી, મંસારસુધારો, વ્યસન, ધર્મ, નીતિ, કેળવણી, અને અનેક પ્રાગ્ગિક વિષયા- પર સભારજની કવિતા રચી સરકારની તેમજ જનમંડળની પ્રીતિ મંપાદન કરી હતી. તેઓ ગુજરાતના રાજકવિની ઉચ્ચ પ્રતિષ્ઠા પામ્યા હતા. પ્રભાત, ચૂર્ચોદય, ચન્દ્રોદય, સાયંકાલ, અને ઋતુ વિગેનાં તેમનાં કાવ્યોમાં કેટલાંકમાં કવિની કલ્પનશક્તિ સારી ખીલેલી જણાય છે.

કવિ ગણપતરામ—કવિ દલપતરામની શૈલીમાં જુલાખીરામ, છોટાલાલ, ને ગણપતરામે કાવ્યો રચ્યાં છે, પણ તે તેવાં મોહકપ્રિય થયાં નથી. કવિ ગણ- પતરામે ‘પ્રતાપનાટક’માં વીરરત્નની ઝંભાવટ સારી કરી છે. ‘લઘુ મહાભારત’નાં પાંચ પુસ્તકોમાં કવિએ બહુધા દેશી રાગોમાં મહાભારતનો સાર કંઈ પણ ઉપયોગી અંશ મળી દીધા વગર સારી રીતે વર્ણવ્યો છે. એ અન્ય રચ- નામાં કવિએ બહુ પરિશ્રમ લીધો છે ને શ્રેષ્ઠ ચીતુભાઈ જેવા ઉદાર પુરુષે એ પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરવા આશ્રય ન આપ્યો હોત તો એ કદી પ્રસિદ્ધિ પામ્યાં ન હોત. એકંદરે કાવ્ય પ્રાસાદિક ને તેજસ્વી શૈલીમાં છે; પણ જો કો બહુધા એકજ જાતના લાંબા સદાયા કે દરિગીતને ટમે ગવાય એવા હોવાથી તેમાં નવીનતાને અભાવે પુસ્તકની લોકપ્રિયતામાં હાનિ આવે છે.

કેશવરામ—પોરબંદરના પ્રશ્નોરા નાગર સદગત કેશવરામ હરિરામ ભટ્ટનાં કાવ્ય સ્વદેશપ્રેમ, ઉચ્ચ નીતિ ને ધર્મની ભાવના, તેમજ વંદાન્ત- તત્ત્વના વિચારોથી પરિપૂર્ણ છે.

ગોવર્ધનરામભાઈ રાસ્તરવતીચન્દ્ર—ધીમે ધીમે અંગ્રેજ કેળવણીનો પ્રચાર ને પ્રકાશ વૃદ્ધિ પામતો ગયો. હાઇસ્કૂલોમાં ને કોલેજોમાં મંદ્રૂત સાહિત્યનો અભ્યાસ વધતો ગયો, પાઠ્યાલ અને મંદ્રૂત સાહિત્યના અધ્યયનથી વિદ્યાર્થીઓની સ્વતંત્ર ને મેંશોધકશક્તિ ખીલતી ગઈ, ને ગ્રામીન સાહિત્ય ને વિચાર તરફ પૂત્યશુદ્ધિ. ઉત્પન્ન થઈ. સામાજિક અને ધાર્મિક રિયલિટિ વિષે લોકોના વિચાર બદલાયા. જનમંડળમાં સ્ત્રીના સ્થાન વિષે તેમજ સ્ત્રીની કેળવણી વિષે લોકોમાં નવી નવી ભાવનાઓ ઉત્પન્ન થઈ. રાજકીય સ્થિતિની ચર્ચા દેશમાં સર્વત્ર ખૂબ જોશમાં ચાલવા લાગી. સમસ્ત પ્રજામાં નવી જાગૃતિ ઉત્પન્ન થઈ. રાજ- કીય, સામાજિક, ધાર્મિક, વગેરે વિષયોમાં નવીન વિચારો ને નવીન

લાવનાઓ અને નવીન જ્ઞાને પોરે ને સંતોષે એવા સાહિત્યતરી અપેક્ષા થાય એ સ્વાભાવિક છે. વિદ્વાનોની તેમજ સામાન્ય વાચકવર્ગની આવી નવીન પાંછના પુરનાર, જેને જેવું ભોજન જેમજે તેને . માટે તેવું તૈયાર કરનાર ને પીરમનાર, જે નરસન ઈશ્વરદૃષ્ટાથી યોગ્ય સમયે ઉત્પન્ન થયું તે મદ્દગત ગોવર્ધનરામભાઈ. એમનો 'સરસ્વતીચંદ્ર' એ ગુજરાતી સાહિત્યનો અપ્રતિમ કીર્તિસ્તંભ છે. નવશકથા તરીકે એના પર વિવેચન કરનારને વસ્તુમંડલનામાં દોષો તથા રસપ્રતિભા દષ્ટાન્તે સહજ જડશે. પરંતુ એ તો મનુષ્યસ્વભાવનિરૂપણનો અને વિવિધ જ્ઞાનનો આકરગ્રન્થ છે. ચાર ભાગમાના પહેલા એ ભાગે વિશેષ લોકપ્રિય થયા છે. બીજો ભાગ સ્ત્રીઓને ઉત્તમ વાચન પુરૂં પારે છે. ત્રીજો ભાગમાં દેશી, રાજ્યોના, પહીવડનું મલ ને મંપૂર્ણ ચિત્ર છે. ચોથો ભાગ પાશ્વલ અને પ્રાચ્ય ગ્રન્થોમાંના ઉનારાથી ભરપુર છે. મદ્દલચન, મદ્દોભારતનો અર્થવિસ્તાર ને ભારતનું ભવિષ્યકથન, એટલા ભાગ ખાંસ આકર્ષક છે. ચારે ભાગનો આ વિસ્તૃત ગ્રન્થ ગુર્જર સાહિત્યના વિશાળ ક્ષેત્રમાં અપ્રતિમ પ્રદીપ છે. જ્યાંસુધી ગુર્જર ભાષા છે ત્યાંસુધી એ અપૂર્વ, અદ્વિતીય પ્રદીપની શાખા મમાન જ્યોતિષી ઋગઋચાજ કરશે. આ ગ્રન્થ વિદ્વદ્વર્ગમાં ને સાધારણ વાચકવર્ગમાં જેટલો લોકપ્રિય થયો છે તેટલો બીજો કોઈ ગ્રન્થ થયો નથી. એથી વિશેષ એ ગ્રન્થની સ્તુતિ શી હોઈ શકે ?

આખા પુસ્તકમાં ચરિત્રનિરૂપણ અને વર્ણનો તેમજ જુદી જુદી પરિસ્થિતિનો ચિતાર ઉત્તમ છે. એમાં ગ્રન્થકારની મનુષ્યહૃદયની પરીક્ષા, માનસશાસ્ત્રનું સૂક્ષ્મ જ્ઞાન અને તેનો ઝીણવટથી ચિતાર આલેખવાની અપૂર્વશક્તિ સ્થળે સ્થળે મ્પટ જણાઈ આવે છે. વસ્તુમંડલના ને કેટલાંક પાત્રના ચિત્રનિરૂપણમાં દષ્ટનાનો પ્રભાવ વિશેષ જણાય છે. પુસ્તકના ચાર ભાગમાંના છેલ્લા એ ભાગમાં ભાષા સાધારણ વાચકને કંઠજી થતી જાય છે; પરંતુ તે ઘણે સ્થળે તેજસ્વી, જુસ્સાદાર, ને પ્રૌઢ છે. શૈલી આકર્ષક છે, કેટલેક સ્થળે મંદકારી વાચકનેજ આનન્દદાયક થાય છે, સામાન્ય વાચકને દુર્ગમ થાય છે. પણ ગ્રન્થકારે સર્વ પ્રકારના વાચક માટે વાનગી ધરી છે ને જેને જે રુચે તે તેમાં રમે એવી યોજના કરી છે.

દ્વિવેદી મણિલાલભાઈ—ગોવર્ધનરામભાઈની સાહિત્યસેવાની પેઠે સદ્ગત મણિલાલ નબુલાઈ દ્વિવેદીની પણ સાહિત્યસેવા ઘણા ઉંચા પ્રકારની છે. એઓ મંદકૃત સાહિત્યમાં નિજજ્ઞાન દત્તા અને ન્યાયશાસ્ત્ર ને વેદાન્તશાસ્ત્રના ઉંડા અધ્યારી

હતા. રાજકીય મંદૃત પુસ્તકાવલીમાં તર્કકૌમુદીની એમની આયત્તિ વિદ્વદ્ગમાં ને શિષ્યવર્ગમાં ઘણું મન્માન પામી છે, પ્રાચીન આર્યમંદૃતના એજો પ્રબળ સમર્થક હતા ને મંસારમુધારાના મંબધમાં એમને રા. બા. રમણભાઈ સાથે માસિકમાં બજારો વાદ ચાલ્યો હતો. એમના લેખોએ આર્યસિદ્ધાન્તો ને આર્યમંદૃત પર સારો પ્રકાશ પાડ્યો છે. 'સિદ્ધાન્તમાર' અને 'સુદર્શનગદ્યાવલી' માં એમનો ઉચ્ચ પ્રકારના ને વિદ્વાત્સરસા લેખ છે. 'સિદ્ધાન્તમાર' માં આર્યતત્ત્વજ્ઞાનનું બહુ ઉત્તમ વિવરણ છે. જો દર્શનો, તથા અન્યધાખ્યાતિઓ અને વિવર્નવાદ, અવચ્છેદવાદ, વગેરે વાદ પર એમણે બહુ સારો પ્રકાશ પાડ્યો છે. તત્ત્વવિદ્યાનાં જિજ્ઞાસુઓને આ ગ્રન્થ ઉત્તમ છે. એમણે મંદૃત નાટ્યશાસ્ત્રના નિયમોને અનુસરતું નહિ, પણ અંગ્રેજી નાટ્યોના નિયમોને અનુસરતું 'કાન્તા' નામનું નાટક રચ્યું છે. એમણે 'ન્યાયશાસ્ત્ર' ગુજરાતીમાં રચ્યું છે, તેમાં અંગ્રેજી ન્યાયશાસ્ત્રના પરામર્શનું વિવેચન છે. અંગ્રેજી ને મંદૃત ન્યાયશાસ્ત્રની તુલના કરી તે તૈયાર કર્યું હોત તો તે વિશેષ ઉપયોગી થાત. એમણે ભવભૂતિનાં ઉત્તરરામચરિત ને માલતીમાધવનાં ગુજરાતીમાં ભાષાન્તર કર્યા છે, તે સંસ્કારી ને એકંદર પ્રાસાદિક છે. સમશ્લોકી કાવ્યોમાં કોઈક સ્થળે ક્લિષ્ટતા કે અપરિચિત શબ્દોનો પ્રયોગ અગતિક થાય છે; તેથીજ 'દુઃસ્વ-કુલ્યાશી દષ્ટિ', 'નીવારોદનમંડ ઉબ્બુ મધુકે', 'લોલોલ્લોલસુખિત કરણો-દેગ' જેવાં સમ્મત પદો ને અપરિચિત શબ્દો નજરે પડે છે.

એમનું 'બાળવિજ્ઞાસ' એ વડોદરા રાજ્યે રચાવેલું શ્રીઓ માટેનું નીતિપુસ્તક છે. રાજ્યે નીમેલી મંડળા ને ગ્રન્થકાર વચ્ચે વિચારમાં મંમતિ ન થવાથી ગ્રન્થકારે તે ખાનગી રીતે પ્રસિદ્ધ કર્યું. એ પુસ્તકમાં કન્યા, પુખ્ત સ્ત્રી, ને માતા માટે ઉપયોગી લેખો ને 'સતી આર્યસ્ત્રીઓનાં જીવન-ચરિત્ર છે. ભાષા સિદ્ધ ને સરળ છે. એ પુસ્તક ઘણું લોકપ્રિય થયું છે. 'પ્રિયવંદા' ને 'સુદર્શન' માં અનેક લેખોથી તેમજ ધર્મવિષયક ગ્રન્થોથી એમણે પ્રાચીન આચારવિચાર તરફ લોકોને વાળવા મમર્થ પ્રયત્ન કર્યો છે, તે ખરેખરો સ્તુલ છે. પ્રાચીન ભાવના પર પ્રેમ ઉત્પન્ન કરનાર એવા મમર્થ લેખકની દેશને ને સાહિત્યને મોટી ખોટ છે. રા. દિવેદીનું જીવન લંબાનું હોત તો તેઓ આથી પણ વિશેષ મંગીન સાહિત્યમેવા કરી શકત. તેમણે જોટલી સેવા કરી છે તેટલી પણ ઘણા ઉચ્ચ પ્રકારની છે.

અન્ય સાહિત્યસેવકો—નડીઆદના બીજા સાહિત્યસેવકોએ પણ

ગુર્જર સાહિત્યને ખિલવવામાં સારો ફાળો આપ્યો છે. કવિવર કલિદાસના ‘ અલિંગાન શાકુન્તલ ’ નાટકનું પ્રથમ ગુજરાતીમાં ભાષાન્તર કરનાર સ્વર્ગસ્થ ઝવેરીલાલભાઈ હતા. સારપછી એજ મન્યનાં ખીર્તે પણ ભાષાન્તર થયાં છે:—૨૧. દલપનરામ ખખખરકૃત, પ્રો. બલવન્તરાયકૃત, ને ૨૨. મગનલાલ ચતુરભાઈ પટેલકૃત. તે બધાંમાં સદગત ઝવેરીલાલભાઈનું ને સદગત ખખખરનું એ ભાષાન્તરે લોકપ્રિય થયાં છે. સદગત મન:સુખરામભાઈ હમેશ શુદ્ધ મંસ્કારી ભાષાના દૃઢ હિમાયતી હતા અને તેમનો ‘ અસ્તોદય ’ એવી ભાષાશૈલીમાં રચેલો છે. સદગત દોષતરામ કૃપાશંકર પંડ્યાએ ‘ કુસુમાવલી ’ નામની નવલકથા, ‘ ધંત્રિજિત-વધ ’ નામનું મંસ્કૃત મહાકાવ્યની શૈલીમાં તૈયાર કરેલું મહાકાવ્ય, ને ‘ અ-મરસુત્ર ’ નાટક રચ્યાં છે; તેમાંનાં નવલકથા ને કાવ્ય લોકપ્રિય થયાં છે. એજ નગરીના અન્ય સાક્ષર બાલાશંકરે સુંદર ગત્રલ રચી કાવ્યક્ષેત્રને વિસ્તાર્યું છે. ૨૩. જગનલાલભાઈએ ‘ બાણકવિની ’ કાદમ્બરી ’ નું અપૂર્વ ભાષાન્તર રચી અન્ય ભાષાન્તરકારોને એ દિશામાં માર્ગ દર્શાવ્યો છે. એજ ખેડા જિલ્લાના મહુધાના વતની સદગત રણછોડલાલભાઈએ અવશાનપર્વન્ત ગુર્જર સાહિત્યની ખિલવણી કરી તરુણ અભ્યાસક્રોને ને લેખકોને સાહિત્ય-સેવાનો અનુપમ દેશાન્ત પુરો પાડ્યો છે. ‘ લલિતાદુઃખદર્શક ’ જેવા એમના રચેલા નાટકે રંગભૂમિપર ભજવાતાં ઔત્તમંડળને રસમાં ન્દવશવી નેત્ર-માંથી અશ્રુધારા પડતી છે. ‘ રણપિંગલ ’ રચવામાં એમણે ઘણો પરિશ્રમ લીધો છે, તેમજ હિંદુતાનન્દ બ્યાપારના ઇતિહાસના મોટા મન્યો તૈયાર કરવામાં ઘણું મંજોરન કર્યું છે. એમનું ‘ લઘુ સિદ્ધાન્તકૌમુદી ’ નું ને ‘ હિતોપદેશ ’ નું ભાષાન્તર તથા ‘ નાટ્યપ્રકાશ ’ એમની બહુમાર્ગી ને ઉદ્યોગી પ્રવૃત્તિ દર્શાવે છે. કૉબર્નના ‘ રાસમાળા ’ ના મન્યની એમણે નવીન આવૃત્તિ શોધિત-વર્ધિત કરી છે. એજ જિલ્લાના ઉમરેડના વતની રા. બા. હરગોવિન્દદાસ ભાઈ પણ એવીજ અનેક માર્ગો સાહિત્યપ્રવૃત્તિ દર્શાવી વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ સાહિત્યની સેવા કરતાં ચૂકતા નથી. ‘ દયુક્તી સો વાતો ’ એ બહુ રસિક વાચન પુરૂં પાડ્યું છે.

કલાપી ને કાન્ત—કાવ્યપ્રદેશમાં કલાપીના નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલા ગરસિંહજીએ કાવ્યનો પ્રવાહ નવીન દિશામાં ચલાવ્યો છે. એમના કાવ્યમાં મનોભાવનાં ઝરણાં એવાં સુંદર ને નિર્મળ વર્ણનાં બધાં છે કે તે ખરેખરાં ઉદયપ્રાગ્ધ થાય છે. તેની સાથે ભાષા પણ ઘણી પ્રાસાદિક હોવાથી ‘ કલાપીનો

કેદારવંશુજરાતનાં જીપુરોમાં અલનંત લોકપ્રિય મયું છે અને ઘણા તરણ લેખકોએ તેનું અનુકરણ કરવા માંડ્યું છે. 'કાન્ત' નામથી પ્રખ્યાત સદત મણિ-શંકર રત્નજી ભટ્ટે ઉત્તમ કાવ્યો રચ્યાં છે. એમાં અન્યોક્તિઓ છે તેમાં કવિની દરખનાશક્તિએ ઘણું ઉચ્ચ ઉડુંપન કર્યું છે. 'પૂર્વાધાપ'માં એમાંના થોડાંક પ્રસિદ્ધ થયાં છે. એમનો 'શિશુશાસ્ત્રનો ઇતિહાસ' એ પુસ્તક સદત પ્રો. ગંગાજીના તન્ત્રીપણા નીચે આલ્લી 'શ્રી સયાજીજ્ઞાનમંજૂષા'માં પ્રસિદ્ધ મયું છે. એમના રમરણાયે પ્રો. ડાકોરે 'કાન્તમાળા'ની સુંદર યોજના થોજી છે ને તે સફળ થવાની તૈયારીમાં છે.

અમદાવાદના સાહિત્યસેવકો

અમદાવાદમાં સદત ભોળાનાંથભાઈ તથા સદત જીમરાવનાં કાવ્યો ચંદ્રકારી છે. સદત ડા. સા. મહીપતરામભાઈએ અનેક શાળાપયોગી પુસ્તકો રચી પાઠ્ય પુસ્તકોની ખોટ પુરી પાડી છે. એમની 'વનરાજ્યાવડો' નામની નવલકથા લોકપ્રિય મઈ છે. એમણે 'કરસનદાસ મૂળજી' નું ને 'દુર્ગારામ મહેતાજી' નું જીવનચરિત્ર પણ આલેખ્યું છે. 'સદત હરિલાલ ધ્રુવે 'કુંજ-વિહાર' આદિ ઉચ્ચ લાવનાનાં કાવ્યો સંસ્કૃતમય લાપામાં રચ્યાં છે, તેમાં ડા. કાલાભાઈ પીતાંબર દેરાસરીનાં પણ કાવ્યો છે. એમનું 'પ્રવાસપુષ્પાન્જલિ' કાવ્ય એમના સ્વર્ગવાસ પછી એમના પુત્રે પ્રગટ કર્યું છે. 'શ્રી વસન્તવિલાસિકા' નામની એક અંકવાળી એમની રચેલી વિલાસિકા પ્રસિદ્ધ મઈ છે.

અમદાવાદના અન્ય સાહિત્યસેવકોમાં શાસ્ત્રીજી વજ્જલાલ કાલિદાસે 'ગુજરાતી લાપાનો ઇતિહાસ' તથા 'ઉત્સર્ગમાળા' જેવા ગ્રન્થોમાં પ્રાકૃત-લાપાના નિયમો ને શબ્દશ્યુત્પત્તિ પર સારો પ્રકાર પાડ્યો છે. વળી એમણે ટેલર સાહેબને આકરણ્યચવામાં મદદ કરી હતી. ડા. બા. અંબાજીભાઈએ અંગ્રેજ-ગુજરાતી કોશ રેવ. મોન્ડગોમેરી ને સ્વ. મણિધરપ્રસાદની સાથે પ્રસિદ્ધ કર્યો છે ને તેની બીજી આવૃત્તિ પોતે એકલાએ સુધારીવધારી પ્રગટ કરી છે, તેમજ 'અર્થશાસ્ત્ર' નું એમનું લાપાન્તર ઉત્તમ છે. સ. લાલ-શંકરભાઈની સેવા ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીને અંગે સુવિદિત છે. એઓ પણ સાહિત્યપ્રેમી હતા.

સુરતમાં ડા. ડા. મધુવચરામભાઈની કેટલીક પ્રાચીન કવિતાઓ મરકારી ધાયનમાળામાં છપાઈ છે. સ્વ. લક્ષ્મિનાથંકરે પ્રામંગિક કાવ્યો ને નાટકો રચ્યાં છે. ડા. ડા. ઈન્દિરાનન્દ લક્ષ્મિતાનન્દ પંડ્યા પાસે મોટો સંગ્રહ હસ્તલિખિત રૂપમાં છે તે પ્રગટ કરવા યોગ્ય છે. એમાંનાં થોડાંક કાવ્યો

એમણે મને મુંઝવ્યામાં વાંચી મૂલજાવ્યાં હતાં, તેમાં રસની ઝમાવટ સુંદર હતી.

તરુણ લેખકોમાં કેશવ હ. શેઠ, સેવત વાસુદેવ રામચંદ્ર માર, પડયા ચંદ્રસંકર, પ્રો. મોહનલાલ, વગેરેનાં કાવ્યો બ્યારે માસિકમા આવે છે ત્યારે સારાં આવે છે. રા. મનહરરામે પણ ‘રામાયણ’ રામચંદ્રમાં ઉતાર્યું છે.

પારસી ગ્રંથકારોની સાહિત્યસેવા: મલગ્યારી—પારસી લેખકોમાં મહુમ બહેરામજી મહેરવાનજી મલગ્યારીનાં ‘અનુલવિકા,’ ‘નીનિવિનોદ,’ ને ‘અમારિકા,’ એ કાવ્યો શુદ્ધ ગુજરાતીમાં છે ને ઉચી પ્રતિનાં છે. એમનો કાવ્યઅંગ્રહ એમના પુત્ર કવશ્ચી ખજરદારના ઉપોદ્ધાત સાથે પ્રસિદ્ધ કર્યો છે.

હાલના કવિ ખજરદારનાં કાવ્યો અસંત લોકપ્રિય થયાં છે. તે શુદ્ધ ને પ્રામાણિક છે ને તેમાં રસની ઝમાવટ મારી છે.

પારસી ગ્રંથકારોની નવલકથા ને અન્યક્ષેત્રોમાં સેવા—નવલ-કથાના ક્ષેત્રમાં પણ કેશવ નમરવાનજી કાપ્રાજની ‘દારાશાના’ ને ‘લીખો ભરભડીઓ’ એ નવલકથાઓમાં વસ્તુમંદલના મારી છે. ભાષા સાધારણ રીતે કીક છે. ડો. હવણજી જમશેદજી મોદીનાં ‘શાહનામું,’ ને ‘શાહનામાના દાસ્તાવેજો’ એમની ઉડી વિદ્વાના પ્રમાણરૂપ છે. અરદેશર ક્રામજી મસ તથા નાનાભાઈ ફસ્તમજી રાણીનાનો અંગ્રેજી-ગુજરાતી શબ્દ-કોષ ૧૬ ભાગોમાં હતો, તેમાં શબ્દો, તેના જુદા જુદા અર્થ ને ઉતારા સાથે આપેલા છે. દહેવતો પણ જને ભાષાની મરખાવી છે. જેમ પહેલું જાપખાનું તેમજ પહેલું વર્તમાનપત્ર કાઢનાર પારસીઓ હતા, તેમ પહેલો અંગ્રેજી-ગુજરાતી કોષ પ્રસિદ્ધ કરવાનું માન નાનાભાઈ ફસ્તમજી રાણીનાને ધો છે. એમના એક મિત્ર ‘અફ કહ્યું છે કે “ જેમ પહેલું જાપખાનું ને પહેલું વર્તમાનપત્ર કાઢનાર પારસીઓ હતા, તેમ પહેલો શબ્દકોષ કાઢવાનું માન પણ નાનાભાઈની જહેમતથી પારસી-ઓને ફાળે આવ્યું છે. ” પ્રથમ ‘જ્ઞાનચક્ર’ ના પણ લેખક પારસી ગુરુચ રતનજી દરામજી સેટના છે. એ ‘જ્ઞાનચક્ર’ ઘણું અપૂર્ણ છે; પરંતુ એવું પણ રચવાનું માન જોણું નથી. રા. બરજોરજી પાલણજી દેસાઈએ ‘ફિફ્તીનું હવનચરિત્ર’ અને ‘સેમેનાઈડીઓનો ઇતિહાસ’ રચ્યા છે અને એમના પુત્ર રા. પાલણજી બરજોરજી ‘દેસાઈએ તે પ્રસિદ્ધ કર્યા છે. ખા. બા. જમશેદજી અરદેશર દલાલે પ્રો. અતિસુખસંકરના

‘ નિવૃત્તિવિનોદ ’નું રા. બા. હરગોવિન્દદાસના આશુપ્ત સાથે ‘શ્રવણોદન’ રચ્યું છે. આટલા દુઃકા નિરૂપણ ઉપરથી સમજાશે કે પારસી લેખકોએ પણ મરણ ને આધારણ શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષામાં પુસ્તકો રચી ગુજરાતી સાહિત્યની સારી સેવા બજાવી છે. પ્રતિવર્ષ નીકળતા ‘સાંગતવર્માન’ નાં પટેડી અંકોમાં પણ ઘણા સારા લેખો આવે છે. વળી આ વાન પણ માફ રાખવાની છે કે આપણાં દૈનિક વર્તમાનપત્રોમાં પારસી પત્રોએ પ્રવેશ કરી છે અને સારો લાગ લીધો છે. દિન પર દિન તેની ભાષા શુદ્ધ થતી જાય છે. આવી કેળવણીથી કામની માતૃભાષા ગુજરાતીજ છે. આપણા તરણ લેખકોએ એ ભાષા હસિષ્ટ ને મંદૃત શબ્દના આડંબરવાળી કરી કેળવણી એવા વર્ગની સહાનુભૂતિ ખોલી ને વાચકવર્ગનું મંડળ મંદુચિત કરવું યુક્ત નથી.

મુસલમાન લેખકો—મુસલમાન લેખકોમાં રા. નાનજીઆની ફરીમસંલી ‘રહીમભાઈનાં’ નિબંધકરમાળા, અને બીજાં પણ પુસ્તકો છે. તેમજ બા. બા. મહેશુખમીઆ, રા. ફરીમ મદમદ, અને રા. જાદર રહિમતુલાનાં પણ કેટલાંક પુસ્તકો છે.

સ્ત્રીઓની સેવા—ઈ. સ. ના ૧૮ ને ૧૯ માં સૌદામાં દીવાળીબાઈ તથા વડનગરની ને હુગરપુરની નાગરજીઓ કૃષ્ણાબાઈ ને પુરીબાઈએ સુંદર કાવ્યો રચ્યાં છે. આધુનિક સમયમાં શ્રીયુત લક્ષ્મીબાઈ સામળદાસની પુત્રી સ્વ. સુમતીબેને ‘હૃદયઝરણાં’ નામનું ઉત્તમ કાવ્ય રચ્યું છે, તેમાં રેનિશ્ચત ને બાહિર્નિગનાં કાવ્યોનું ઉત્તમ રૂપાન્તર છે. સૌ. બેન વિદ્યાગૌરી, સૌ. બેન શારદાગૌરી, તથા સૌ. લીલાવતી, સૌ. બેન હંમા, અને બીજી સ્ત્રીઓ માસિકોમાં ઉત્તમ લેખ લખી ગુજર સાહિત્યની સેવા કરે છે, એ સ્ત્રીકેળવણીનું શુભ લક્ષણ છે. એ દિશામાં રા. રા. રામમોદનરાય જમવન્તરાયના ‘મુંદરીમુમેધ’ ની મેવા અતિસ્તુત્ય છે.

સ્ત્રીઓને ઉપયોગી સાહિત્ય—સ્ત્રીમંડળને ખાસ ઉપયોગી સાહિત્ય રચવાની દિશામાં પણ પ્રયત્ન આદરાયો છે એ ઘણી ખુશીની વાત છે. સદત શાસ્ત્રી પ્રાણશંકર હરિદર અને રા. મણિલાલ જ્યારામભટ્ટનું ‘પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ’ નામનું પુસ્તક પ્રાચીન ને અર્વાચીન સતી સ્ત્રીઓનું ચારિત્ર્યનિરૂપણ ઉત્તમ રીતે કરે છે. સ્વ. અમૃતલાલ મુંદરજીપદીઆરનાં ‘સંસારસ્વતી’ સ્વર્ગની મુંદરીઓ’ વગેરે પુસ્તકો ઉત્તમ છે. વિષય ઘણો મારો છે મે તે એમણે આગરની ને પ્રાદ ભાષામાં નિરૂપિત કર્યો છે. ગ્રંથકારની લાભના પ્રવાહ અતિરેગે અવિચિત્ર ચાલ્યો જાય છે. એમની મરણ શુદ્ધ, ને. તેજસ્વી

ભાષા અનુકરણીય છે. રા. ડાહ્યાભાઈ રામચન્દ્ર મહેતાએ ‘ક્રીડામોધ ગ્રન્થમાળા’ રચવાની યોજના કરી છે તે એ ગ્રન્થમાળામાં ‘સીતાદેવી’ નું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયું છે. એમણે ‘રામકૃષ્ણ પરમહંસ’ અને ‘સ્વામી વિવેકાનંદ’ ની હાકીકતોનાં અત્યુત્તમ પુસ્તકો પુરાં પાડી આદિત્યસેવા સારી કરી છે.

નવીન શૈલીના કવિઓ—નવીન શૈલીના કાવ્યમાં કવિ નરમિહરાવ, કવિ નાનાલાલ, કવિ લલિત અને કવિ ખખરદારનાં કાવ્ય ઉત્તમ છે. પદલાલિલને માટે કવિ નાનાલાલ ને લલિતનાં કાવ્યો પ્રસિદ્ધ છે; તેમાં પણ ‘કવિ નાનાલાલનાં કાવ્યોમાં તેમજ અન્ય લેખોમાં પદલાલિલ અઘોષિક-ઓર જ છે. કાલ્પરિજે બરાબર કહ્યું છે કે ઉધાડે હાથે, શસ્ત્ર વિના મિનારામાંથી પથર ખમેડવો એના કરતાં પણ મિહરન કે શેકશપીઅર જેવા ઉત્તમ કવિના કાવ્યમાં અર્થની પ્રૌઢતા કે અમરતૃતિમાં વિકાર ન થાય એવી રીતે એક શબ્દને બદલે તેના પર્વાય શબ્દ મૂકવો એ વધારે અગ્રં છે. કાવ્યશાસ્ત્રમાં જેને શબ્દા એટલે પરસ્પર પદમૈત્રી કહે છે એવી પદમૈત્રી ને કાવ્યમાં હોય તે ઉત્તમ કાવ્ય છે. એવી પદમૈત્રી કેટલેક સ્થળે રા. નાનાલાલભાઈનાં વચનોમાં છે, એક પદને સ્થળે તેનું પર્વાયપદ મૂકી ન શકાય; કેમકે તેમ કરવાથી રસમાં ક્ષતિ થાય. એવું અદ્ભુત પદલાલિલ કવિ નાનાલાલના વચનને મોહનમન્ત્રનું બળ આપે છે. એ મોહકતામાં અર્થપરિપ્રોઢતા જેને કાવ્યશાસ્ત્રમાં પાક કહે છે, તે પાક વૃદ્ધિ કરે છે અને વાચકના હૃદયને તેમાં લીન કરે છે. ‘જ્યા અને જ્યન્ત’ અને ‘ઇન્દુકુમાર’ નાટકો આ નવીન શૈલીમાં ગ્રંથોમાં છે. કવિ નરમિહરાવે ‘કુસુમમાળા’, ‘હૃદયવીણા’, આદિ કાવ્યોમાં અંગ્રેજી ને સંસ્કૃત કાવ્યોની ઉચ્ચ ભાવના વાચકના હૃદયમાં બહુ સુંદર રીતે જગવી છે. કવિ બોટાદકર દામોદર ખુશાશરાયનાં ‘કલોલિની’, ‘સ્રોતસ્વિની’, ‘નિર્ગિણી’, આદિ કાવ્યો પ્રાસાદિક ને મંસ્કારી છે.

એક મેલીર વિચારકે ડહાપણુના બોલ કહ્યા છે કે જે પુરુષમાં મરજીમાં આવે તારે બાળક બનવાની શક્તિ હોય અને જે પુરુષનું મગજ વૃદ્ધ ને પરિપક્વ થયું હોય પણ હૃદય બાળકના જેવું લાગણીનું ભરેલું હોય તેજ પ્રતિભાશાલી છે. એવો પુરુષ મનોભાવનું ઉત્તમ ચિત્ર આલેખી શકે છે તે તે સુકુમાર, કાલી ભાષામાં આલેખાય છે તારે ઉત્તમ કાવ્ય બને છે.

‘શુદ્ધનું શુદ્ધાગમન’, ‘ઉર્મિલા’, આદિ કાવ્યોમાં રસનિબ્ધતિ ઉત્તમ છે,

વૃત્તોનો ભેદ પણ યથાર્થ ને હૃદયંગમ છે. એમનાં કાવ્યો મુશળ ને શિષ્ટ લાપામાં વાચકના હૃદયમાં ઉચ્ચે લાવ જગવે છે. એ ગદ્યાં યોગ્ય ઉત્તેજનને પાત્ર છે. 'ઓતરિવની'માં 'દુહિતા'નું ચિત્ર ઉત્તમ છે.

મહાકાવ્યની આવશ્યકતા—અવ્યસાહિત્યમાં હજી સંસ્કૃત મહાકાવ્ય જેવાં મહાકાવ્ય રચાવાની જરૂર છે. જે પ્રગટ થયાં છે તે બહુધા અપ્રકાશ્ય છે.

જીવનચરિત્ર—જીવનચરિત્રોનું આપણું સાહિત્ય હજી બેઠકે તેનું ખીલ્યું નથી. ત્યાંસુધી આપણામાં જીવનની દૈનિક નોંધ રાખવાનો વૃત્તિ ઉત્પત્તિ ઘર્ષ નથી તેમજ મહાન પુરુષોના ગિત્રો પણ તેમના ખાનગી જીવનના નાના પ્રમંગોની નોંધ કરતા નથી. ત્યાંસુધી સ્ત્રીમંત્રોને અભાવે નમુનાદાર જીવનચરિત્રો રચાવાનો સંભવ નથી. મહાપુરુષોનું જાહેર જીવન તો જાણીતું હોય છે; પરંતુ મનુષ્યની પ્રકૃતિ ખરેખરી દર્શાવનાર તેના ખાનગી જીવનના મુદ્દમ પ્રમંગજ છે અને તેના પર બેઠકે પ્રકાશ પાડનાર હકીકત મળે નહિ ત્યાં સુધી તેના ચરિત્રનું યથાર્થ નિરૂપણ ઘર્ષ શક્યું નથી. પરંતુ સાહિત્યનો એ માર્ગ તકન ખેડાયા વિના રહ્યો નથી. મારાતર સાહેબ નન્દશંકરભાઈનું જીવનચરિત્ર એમના પ્રસિદ્ધ પુત્ર રા. વિનાયકરાવે આલેખ્યું છે. એમાં મારાતર સાહેબના જમાનાની ધણી હકીકત વાચકને જાણવામાં આવે છે. સ્વ. ગોવર્ધનરામભાઈનું જીવનચરિત્ર એમના વિદ્વાન ભાણેજ રા. કાન્તિલાલે પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. અને અન્યકારો નિહટના મંચથી હોવાથી ધણી ઝીણી બાબતોનું ચિત્રેતન જાને ચરિત્રોમાં છે. સદત રણછોડલાલભાઈનું જીવનચરિત્ર સ્વ. ભગવાનલાલ બાદશાહે અને સ્વ. માનુષ્યુનિવર ગૌરીશંકરભાઈનું ચરિત્ર રા. કૌશિકરામ વિશ્વદરરામ મહેતાએ રચ્યું છે. એ વિસ્તૃત પુસ્તકમાં અન્યકારે કાડીઆવાડના ને લાવનગરના પ્રાચીન ઇતિહાસની રૂપરેખા આપવા ઉપરાંત નાગરોના પ્રાચીન ઇતિહાસ પર પણ પ્રકાશ પાડ્યો છે. સદત ગૌરીશંકરભાઈના જીવનની સંપૂર્ણ હકીકત તથા એમણે કરેલા રાજ્યમાંના સુધારા તેમજ એમની પ્રતિભાનાં કાર્યોની હકીકત રા. કૌશિકરામે બહુ સરળ ને શુદ્ધ લાપામાં આપી છે. એમના પેદાંનશાસ્ત્રનું ઉંઝા જાનનું એમનું 'સ્વરૂપાનુર્ધાન' પુસ્તક પ્રગણ્યૂત છે.

સ્વ. ભાઈશંકર નાનાભાઈકૃત 'મારા અનુભવની નોંધ' એ કર્તાએ રચેલું પોતાનું જીવનચરિત્ર છે. એમાં સુંદર પદો ને સરળ પણ પ્રૌઢ ને શિષ્ટ ગદ્યમાં કર્તાએ ધણી જાણવા જેવી નોંધ આપી છે. પોતાના પદ પર અસંકાર વગેરેની-પોને રચેલી ટિપ્પણી છે. શેઠ પ્રેમચંદે રાખચંદની

સાદાઈનું વર્ણન, શેઠ દક્ષપતભાઈ લગુભાઈનો કોઈના જનમીન ન થવાનો બોધ, વગેરે અનેક હપીકત વાચકને આનંદ આપે તે ઉપયોગી થાય એવી છે. એજ ગ્રન્થમાં ગ્રન્થકારે ભર્તૃહરિના 'વૈરાગ્યશતક'નું સમશ્લોકી ભાષાન્તર આપ્યું છે તે ઘણું પ્રાસાદિક છે. જેવટે તેમણે 'પ્રાચીનિક પરચુરણ પદ્યો આપ્યાં છે તે ઘણાં મારાં છે. જેમનું જીવન ઘણું વ્યવસાયી હતું તેમણે આટલી ને તે ઉંચા પ્રકારની કવેલી સાહિત્યસેવા ખરેખરી ગુણિતપાત્ર છે.

એમને આશ્રયે ચાલેલી રેવાળાઈ શિક્ષણમોળામાં પણ થોડાંક સારા પુસ્તકો રચાયાં છે.

નવલકથા—નવલકથાના ક્ષેત્રમાં રા. ગ. કનૈયાલાલ પ્રાણેશલાલ મુનશીનાં પુસ્તકો વાચકોમાં અતિપ્રિય થયાં છે. તેમજ રા. ગ. સુનીલાલ વર્ધમાન શાહનાં ને રા. રા. મોતીલાલ મદાવાળાનાં સ્વ. ભોગીન્દ્રનાં તેમજ રા. રા. રાજેન્દ્રલાલ સોમનારાયણ દલાલનાં 'વિર્ષિન' જેવાં પુસ્તકો સારાં છે. પરંતુ એ દિશામાં ઉત્તમ પ્રયત્ન માટે હજી ઘણો અવકાશ છે. બંગાળા કે અંગ્રેજી, કે ખીજી પાશ્ચાલ ભાષાના ભાષાન્તર કે રૂપાન્તરથી એ ક્ષેત્ર શોભવાનું નથી. એમાં સ્વતંત્ર સારાં પુસ્તકોની જરૂર છે. નિર્ભયાંદ શુભારત્ન નિરૂપણ કર્યા વિના નીતિના નિયામક અંકુશમાં રહી અમાજનાં વિવિધ બંગની આધુનિક સ્થિતિનો જેમાં ચિતાર થયાર્થ આવે તેમજ જેમાં આવશ્યક સુધારાના માર્ગનું નયન થાય એવી વસ્તુમંકલનાનું ને પાત્ર નિરૂપણનું તથા અનેક સદ્ગમ પરિવર્ધનનું, જુદે જુદે પ્રમંગે ઉત્પન્ન થતા વિકારો, જેને નવલરામભાઈ 'રીતભાત' કહે છે, તેનું સંપૂર્ણ અને આભે-હુમ વર્ણન એ નવલકથામાં આવશ્યક છે. એવાં સ્વતંત્ર, ઉત્તમ પુસ્તકોની ન્યૂનતા પુરી પાડવા એ ક્ષેત્રમાં પ્રમિદિ પામેલા લેખકોએ તેમજ અન્ય તમણુ લેખકોએ પ્રયત્નશીલ થવું જોઈએ.

નાટક—નાટકનું ક્ષેત્ર જોઈએ તેવું વિકસ્યું નથી. ઉત્તમ નાટક રચનારને નાટ્યશાસ્ત્રનું જ્ઞાન અને મંદૃત અને અંગ્રેજી ભાષાનાં ઉત્તમ નાટકોનું પરિજીવન આવશ્યક છે.

પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોના પગાર

—૨—

સરકારી, લોકલ બોર્ડ તથા મ્યુનિસિપલ પ્રાથમિક શાળામાં જે શિક્ષકો તા. ૩૦-૬-૨૩ ને રોજ કાયમ જગ્યા પર હતા તેમના પગાર તા. ૧-૩-૨૩થી નીચે પ્રમાણે મુધારવામાં આવ્યા છે:—

માસિક રૂ.

લાયકાત વગરના શિક્ષકો	૨૦
લાયકાતવાળા શિક્ષકો	૨૫- $\frac{૧}{૨}$ ૩૦
પહેલાં વર્ષના ટ્રેન્ડ શિક્ષકો	૩૦- $\frac{૧}{૨}$ ૩૫- $\frac{૧}{૨}$ ૪૦
બીજા " " "	૩૫- $\frac{૧}{૨}$ ૪૫-૧-૫૦
ત્રીજા " " "	૪૦- $\frac{૩}{૪}$ ૫૦-૧-૬૦

૨. પગારનો વધારો ફક્ત માર્ચથી જ ગણવામાં આવશે; બીજા કોઈ તારીખથી નહિ.

૩. લાયકાતવાળા પછું અનુદેશ શિક્ષકોના પગારનો વધારો તા. ૧-૩-૨૩થી ચડતો થએલો ગણાશે, અર્થાત્, તેમને પહેલો વધારો એટલે રૂ. ૨૬ તા. ૧-૩-૨૮ એ મળશે.

૪. ટ્રેન્ડ શિક્ષકો તા. ૧-૩-૨૩ એ થતો પગાર નીચે પ્રમાણે ગણવામાં આવશે:—

પગારનો કેટલો વધારો ચડ્યો છે તે નક્કી કરવામાં કરેલી નોંધરીનાં પુરાં વર્ષો જ ગણવામાં આવશે. (તે ઉપરાંત છ મામ ઉપરની નોંધરી થઈ હશે તો તેને પણ એક વર્ષની ગણી લેવામાં આવશે.)

જે શિક્ષકોએ પહેલાં કે બીજા વર્ષનું સર્ટિફિકેટ મેળવી નોંધરીમાં દાખલ થઈ પછી બીજા કે ત્રીજા વર્ષનું સર્ટિફિકેટ મેળવ્યું હશે તેનો હાસના સર્ટિફિકેટ પ્રમાણે શરૂઆતનો પગાર લઈ તેમાં તેને નીચલા સર્ટિફિકેટ પ્રમાણે મળતો વધારો ઉમેરવામાં આવશે, અને એ આંકડો ઉપલા સર્ટિફિકેટના રકમ પ્રમાણે નહિ હશે તો તેને તે રકમના ઉપલા પગથીઆ જેટલો ગણવામાં આવશે. એ પ્રમાણે જે કુલ આંકડો આવશે તેને તેનો શરૂઆતનો પગાર ગણી તેમાં બીજા કે ત્રીજા વર્ષના ટ્રેન્ડ શિક્ષક તરીકે ચડેલો વધારો ઉમેરી આપવામાં આવશે. ઉદાહરણ:—

એક શિક્ષક બીજા વર્ષના ટ્રેન્ડ શિક્ષક તરીકે ૫ વર્ષ અને ૧૦

મહીનાની નોકરી કરી પછી નવેમ્બર અને ૧૯૨૪માં ત્રીજા વર્ષનું સિ-
ક્રિટ મેળવ્યું હોય તો તેના હાલના સિક્રિટ પ્રમાણે સરખાતના રૂ. ૪૦
લાઈ, તેમાં બીજા વર્ષના ટ્રેન્ડ શિક્ષક તરીકે કરેલી ૬ વર્ષની નોકરીના
વધારાના રૂ. ૩ ઉમેરી, તે ઉપર ત્રીજા વર્ષના ટ્રેન્ડ શિક્ષક તરીકે તા.
૧-૩-૨૩એ થએલી ૮ વર્ષ અને ૩ માસની નોકરી બદલ રૂ. ૪ ગણ-
વવામાં આવશે, એટલે કે કુલ પગાર રૂ. ૪૦ + ૩ + ૪ = ૪૭ ગણશે;
પણ આજ આંકડો ત્રીજા વર્ષના સ્કેલ પ્રમાણે નહિ હોવાથી તેને વધારી-
ને તે પ્રમાણે કરવામાં આવશે ને શિક્ષક મજૂરને રૂ. ૪૮ આપવામાં
આવશે. તા. ૧-૩-૨૪એ એની ૯ વર્ષની નોકરી પુરી થએલી હોવાથી
એને બીજા વધારા આપવામાં આવશે ને એનો પગાર રૂ. ૫૦ થશે.

વધારો ગણવામાં કપાતે પગારે લીધેલી રજા નોકરીની મુદતમાંથી
બાદ કરવામાં આવશે.

સંગીતશિક્ષણ

‘વેન્ટર્ન ઇન્ડિઆ ની’ ફિલ્મોનિક સોસાયટીએ સરકારને અરજ
કરી હતી કે તેણે તૈયાર કરેલા હિંદી મંગીતના નોટેશનને સરકારી સ્કૂલોમાં
અને કોલેજોમાં સંગીત શીખવવામાં ઉપયોગમાં લેવાને લલામણુ કરવી.

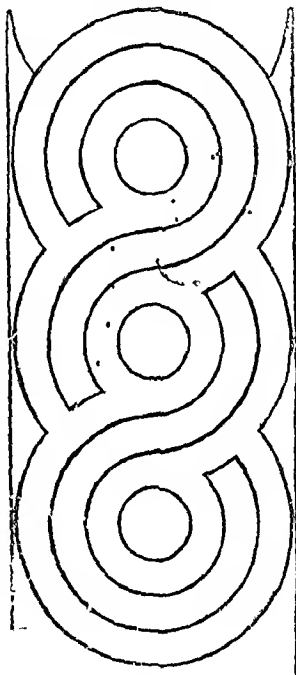
આ નોટેશન યુરોપના સ્ટાફ-નોટેશનને આધારે તૈયાર કરવામાં
આવ્યું છે અને તે હિંદુસ્તાનના કેટલાક જાણીતા મંગીતશાસ્ત્રીઓને પસંદ
પણ પડ્યું છે. આ નોટેશનથી લાભ એ છે કે ગાયન લખવામાં ઘણો થોડો
વખત લાગે છે અને જગ્યા પણ થોડી ઠેકાય છે. વિશેષમાં, યુરોપનું
સ્ટાફ-નોટેશન સ્વીકારી તે પ્રમાણે જો હિંદી મંગીત શીખવવામાં આવે
તો હિંદના લોકો યુરોપનું મંગીત ગાઈબિજની શકે તેમજ યુરોપના લોકો
હિંદી મંગીત પણ તેની રીતે ગાઈબિજની શકે. આથી પૂર્વ અને પશ્ચિમના
લોકો એકબીજાને સમજતા થાય અને એથી તેઓ એકબીજાના મુજબ
લેતા પણ થાય.

આ બાબતમાં હિંદી મંગીતશાસ્ત્રીઓએ એવો મત દર્શાવ્યો છે કે કોઈ
પણ જાતના પરદેશી નોટેશનથી હિંદી મંગીતના ઝીણા ઝીણા ભેદો દર્શાવી
શકાશે નહિ. સરકારનો અભિપ્રાય એવો છે કે શાળાઓમાં અને કોલેજોમાં

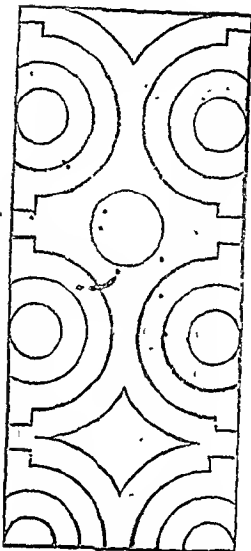
મંગીતના વધારે સારા શિક્ષણ અને અભ્યાસ માટે કોઈક નોટેશનની જરૂર તો છે, તૌપણ નોટેશન મંગધી હિંદી મંગીતના ઉત્પાદો ન્યાંસુધી એક મત ન થાય ત્યાંસુધી સરકાર એ જાગનમાં કશું કરી શકે નહિ.

આ પરથી સરકારે એવા ફરાવ કર્યો છે કે સોસાયટિનું નોટેશન સ્વીકારવું નહિ અને સરકારી શાળાઓમાં અને કોલેજોમાં હાલમાં મંગીત શીખવવામાં આરે છે તેજ પ્રમાણે તે શીખવવા દેવું.

આ જાગતમાં અજેનજીવાવું જોઈએ કે મંગીત એ પણ એક વ્યવસ્થા છે. જે પ્રમાણે ભાષાદ્વારા આપણે આપણા અનેક તરેહના વિચાર-ભાવ દર્શાવી શકીએ છીએ તેજ પ્રમાણે મંગીતદ્વારા આપણે આપણા વિચાર-ભાવ દર્શાવવી શકીએ. પણ જેમ ભાષા શીખ્યાશીખ્યા વગર આવડતી નથી તેજ પ્રમાણે મંગીત પણ શીખ્યાશીખ્યા વગર આવડતું નથી, એ કારણથી માનુભાષાના અંગ તરીકેજ એ વિષયને પ્રાથમિક શાળામાં ગણવા જોઈએ અને શીખવવા જોઈએ. એ વિષયમાં જાગડો - પામે સાથે સાથે તેમજ છુટાં છુટાં ઉત્તમ ગાયનો તથા કવિતાઓ ગવડાવવાં એટલુજ નહિ, પણ મંગીત-શાસ્ત્રનાં મૂળતરવોનું પણ તેમને કાંઈક ભાન કરાવવું. છુટાં છુટાં ગવડાવવાનું પ્રયોજન એ કે તેથી કરીને દરેક જાગક પોતાની મેજે ગાઈ શકે છે કે નહિ તેની ખાતરી થઈ શકે. સાથે સાથે ગવડાવવાનું પ્રયોજન એ કે તેથી કરીને જાગકને ગાવાનું શરૂ થઈ અને ગાવાની હિંમત આવે. જાગકો માથે સાથે ગાય છે ત્યારે જાગકના પૃથક્ પૃથક્ દોષ ટંકાઈ જાય છે અને તેમના મમત્ર ગુણ આગળ આવે છે. એ કારણથી જ ને રીતે ગાયન શીખવવું. એ પ્રમાણે ગાનાં શીખ્યા પછી મંગીતશાસ્ત્રનાં મૂળતરવો-તાલ, સર વગેરે પર જવું. મંગીતકળા તથા શાસ્ત્ર આપણા દેશમાં ધણાં પ્રાચીન છે. એ કિંમતી વારમો આપણે આપણાં છોકરાંઓને આપવો જોઈએ અને તે આપણી શાળાદ્વારાજ આપણે આપી શકીએ. પણ મંગીતશિક્ષણ અને મંગીતનો અભ્યાસ પ્રસારાવવાને મંગીતનું નોટેશન-એની લેખનપદ્ધતિ આવશ્યક છે. ત્યાંસુધી એની લેખનપદ્ધતિ અંતેપકારક રીતે રચાય નહિ ને માન્ય થાય નહિ અને ત્યાંસુધી રચાએલી લેખનપદ્ધતિ સહેલાઈથી વાંચી શકાય ને સમજી શકાય તેવી ન હોય, ત્યાંસુધી લોકોમાં મંગીતનો ખરોખરો ફેલાવો થઈ શકે નહિ, અને તે વગર આપણાં મંગીતની રિયલિટી છે તેવીજ રિયર રહેવાની.

આ આકૃતિઓ કાઢવાને માટે જમીનમાં દેશ કે કાકરા કે પંથરા હોય તો તે કાઢી નાખવા. સાધનમાં કુટપટી, જોડ ખીણ સીધી લાખી પટી, અને જોડ મોટા લાકડાનો કોમ્પાસ રાખવા.

મુદિ ચોથે સૂર્યગ્રહણ

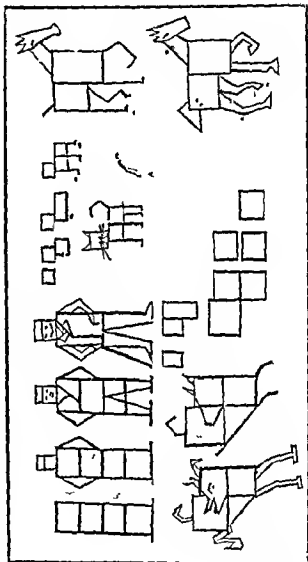
(જમણવન કાળિદાસ પાઠક, તાલુકા સફામકાસતર, પોરબંદર)

આવૃત્તિ વૈશાખ મુદિ ચોથે તા. ૯-૫-૨૪ ને દહાડે સૂર્ય અને પૃથ્વીની વચ્ચે થઈને બુધનો ગ્રહ પસાર થાય છે, એટલે તે દહાડે સૂર્ય ઉપર થઈને એક કાળો યાવ પસાર થતો હોય તેનું સર્વોદય સમયે દેખાયે. જો મળી શકે તો આ દૃશ્ય દૂરબીનથી નિદાગતાં આદલાઈ ચલે ૨૧. સંક્રમણનું નવલગમતાઈએ લ્હાવો શુ. શા. પત્રોમાં શુક્રશ્ચ કમલ ચિત્રે વિદ્યા પૂર્ણ ચર્ચા કરેલી છે. જો વાચેલી ન હોય તો ખગોળ-ગાજના શોખીનોને તે વાંચવા અહીંઆ બહામતુ કરવી અરથાને નથી.

લુઓ શુક્રનું અ તર્જમન. શુ શા. પત્ર, પુ. ૧૪ લન્ધુઆરિ અને ૧૮૭૫, અંક ૧ લો.
 " " " " " માવે " " અંક ૩ ને.
 તર્જી,

ચોરસમાંથી બનાવી શકાય એવાં ભુદાં ભુદાં ચિત્રો

નીચેનાં ચિત્રોમાં માણસ, બિથારી, ઘોડે, અને કુતરે એમ ચાર આકૃતિઓ
 ચોગમની ગોડવણીથી કાઢવામાં આવી છે, ચિત્રોમાં અવકાશો ભેટાં માધ્યમ પડ્યો કે
 ચોરસોને એક પછી એક ક્રમપૂર્વક ગોઠવીને છેવટે બાકીની લીટીઓ દેરી આકૃતિઓ
 સંપૂર્ણ કરવામાં આવી છે.

શુદ્ધિપત્રક

શાળાપત્ર પુ. ૬૩મું અંક ત્રીજો પા. ૬૨

અશુદ્ધ

૧૦ નાની નાની વાતો

લાગ ૧-૪

શુદ્ધ

૧૦ નાની નાની વાતો

લાગ ૧-૬

સરકારી જાહેરખબર.

(ઉ. ભા. નાં એ. ધ. ના હુકમ નં. ૧૫૮૬૭, તા. ૨૫ મી માર્ચ, સને ૧૯૨૪ ના આધારે)

મેસર્સ કસ્ટમહાસ નારણદાસ એન્ડ સન્સના તા. ૨૦ મી ડિસેમ્બર, સને ૧૯૨૩ ના કાગળમાં જણાવ્યા મુજબ નર્મગલ લાગ ૧લાના જાપવાના સંબંધમાં જણાવવાનું કે તા. ૧૭ મી માર્ચ, સને ૧૯૨૪ ના ડિ-ઓવ પબ્લિક ઇન્વેસ્ટિગેશનના હુકમ નં. એસ-૫૪ ડી.ને આધારે તેમને તે ઓપરી નિયામોમાં તેમજ જાહેરમાં નક્કી દીધે ૧-૮-૦ ની કિંમત પ્રમાણે વેચવાની પરવાનગી આપવામાં આવે છે.

જાહેરખબર

રાવસાહેબ માધવલાલ હરિલાલ રમારકદંડની

કોઈ નફો કરેલા વિષય ઉપર ઓળી સરસ પાક આપવા માટે પંચ-મહાત્મ નિલો, પંચમહાત્મ એન્જિનિસ, રેવાકાંઠા, મહીકાંઠા અને પાલણપુર એન્જિનિસની કોઈ ઓશિસક્ટને રમારક ધનામ તરીકે રૂ. ૩૦) નાં પુસ્તકો અથવા સાહિત્યો આપવાની ગુજરાત વનોક્યુલર સોસાયટીએ જોડવણ કરી છે.

પરીક્ષા તા. ૬ જો ઓક્ટોબર, અને ૧૯૨૪ ને સોમવારના દિવસે મહાત્મકમી ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદની પ્રેક્ટિસિંગ નિયામમાં કોલેજનાં લેડી સુપરઇન્ટેન્ડેન્ટ અને પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજના હેડમાસ્ટર લેશે.

પાસેના વિષય અને તે જે વર્ષમાં આપવાનો હશે તે એક ક્લાસ અગાઉ કહેવામાં આવશે. સંધર્ષી અરજીઓ તા. ૧૫ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૪ સુધીમાં પોતાના જિલ્લાના ડેપુટી એન્જિનિયરના ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ માર્ગત મહાત્મકમી ટ્રેનિંગ કોલેજનાં લેડી સુપરઇન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ તરફ મોકલવી.

પાંચ વરસ ઉપરની અને પંદર વરસ અંદરની નોકરીવાળાં ઓશિસક્ટો આ ધનામ માટે લાયક ગણાશે.

મહાત્મકમી ટ્રેનિંગ કોલેજ

દ્વાર વિમેન, અમદાવાદ

તા. ૧૫-૪-૨૪.

(સદી) એમ. ઈ. ચામ.

લેડી સુપરઇન્ટેન્ડેન્ટ

(ઉ. ભા. ના એ. ઇ. ના હુકમ નં. ૩૨૭, તા. ૭મી એપ્રિલ, સને ૧૯૨૪ ના આધારે)
 સને ૧૯૨૪ ના માર્ચની તા. ૩૧ મીજે પુરા થતા ત્રિમાસ માટે હિ. ઑવ. પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શને અને
 ઉ. ભા. ના એ. ઇન્સ્ટ્રુક્ટરે ઉ. ભા. ની શાળાઓ અને ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટે પાઠ્યપુસ્તક,
 ધનમા અને લાયબ્રેરી માટે મંજૂર કરેલાં પુસ્તકોની યાદી

પુસ્તકનું નામ.	અંશધારનું નામ.	પ્રસિદ્ધ કરનારનું નામ તથા તેનું ઠેકાણું.	નકલ દીક ટ્રિગલ રૂ. આ. પા.	શા માટે મંજૂર.	રીકા.
૧ બુગોળવિદ્યા, ભાગ બીજો. (માધ્યમિક શાળાઓ માટે) (પ- હેલી આવૃત્તિ.)	રા. એ. એમ. દિવાનજી, પી. જો.	રા. એ. એમ. દિ- વાનજી, પી. એ.	૦-૪-૦	પાઠ્ય પુસ્તક. (બીજી આવૃ- ત્તિમાં બહારી નકશા, ચિત્રો, વગેરે મુદ્રવાં.)	મિડલ સ્કૂલ માટે.
૨ આરોગ્યદર્શન (પ- હેલી આવૃત્તિ.)	રા. આર. સી. દિવાન.	રા. આર. સી. દિવાન, ભરૂચ.	૦-૬-૦	પાઠ્ય પુસ્તક.	પ્રાથમિક કન્યાશા- ળાઓ અને સ્ત્રીઓ માટેની ટ્રેનિંગ સં- સ્થાઓ માટે. માધ્યમિક મિડલ સ્કૂલ અને પ્રાથમિક શાળાઓ માટે.
૩ ગુજરાતી અંગ્રેજી, (પ- હેલી આવૃત્તિ.)	રા. જી. આર. દેમાઈ.	રા. જી. આર. દે- માઈઆ. ટે. એ. ઇ. અમદાવાદ.	૧-૪-૦	"	"

૪	કન્યાશ્રિત લાગ પહેલાં (પહેલી આ-યત્તિ.)	રા. ગાલાલાઇ તુ-લસીદાસ ભોમાણી. અને	રા. ગા. તુ. ભોમાણી અને	૦-૮-૦	પાકય પુસ્તક.	પ્રાથમિક અને મા-શાળાઓ માટે.
૫	ત્રિવેદી વાચનમાળા (પહેલી આયત્તિ.)	રા. રતનસી પી. અનંડા. રા. બા. કે. પી. ત્રિવેદી અને	રા. રતનસી પી. અનંડા મદનગોપાળ નીલવેલી, અમદાવાદ. રા. એમ. સી. કો-ધારી, વડોદરા.	૦-૧-૬ ૦-૩-૬ ૦-૪-૬ ૧૦-૬-૬ ૦-૮-૦	"	યુગ્વર્તી પ્રાથમિક શાળાઓ માટે.
૬	પ્રવેશિકા પહેલી ચોપડી. બીજી ચોપડી. ત્રીજી ચોપડી. ચોથી ચોપડી. શાળાપયોગી ભૂગોળ-માળા, મલુખી પહેલાં.	પ્રો. એ. કે. ત્રિવેદી. એમ. એ. એલ. એલ. બી. રા. વી. એલ. પટેલ.	રા. પોપટલાલ એમ. ગજરાવાળા, અમદાવાદ.	૦-૪-૦	ઇનામ અને લાઇબ્રેરી.	"
૭	શાળાપયોગી હિંદુ-સ્તનનો ઇતિહાસ (પહેલી આયત્તિ.)	રા. પોપટલાલ મ-ગતલાલ. પ્રો. લક્ષ્મણુ એમ. એ.	" " "	૧-૨-૦	"	પ્રાથમિક અને મા-ધ્યમિક શાળાઓ માટે.
૮	વસાનિક શિક્ષણનો પ્રારંભ. (સને ૧૯૨૩ ની આયત્તિ.)	રા. કૃષ્ણાજી ગો-વિંદ દિનરે. લાખાનંતર કર્તા રા. આર. ડી. પરમાર.	રા. ચિંતામણુ પી. સાંઠે, ગીરગામ, યુગ્ધ.	૦-૬-૦	લાઇબ્રેરી.	પ્રાથમિક શાળાઓ અને ટ્રેનિંગ ગર્લ્સ ઓ માટે.
૯	લઘુભારત (બીજી આયત્તિ.)		રા. ચંકર નરહર બોશી, પુના	૦-૧૦-૦	ઇનામ અને લાઇબ્રેરી.	પ્રાથમિક શાળાઓ માટે.

૧૦	નીતિવચન (છટ્ટી આગત્તિ)	રા. કરમનદામ મળજી.	રા. જીવજીવાળાં જો મહેતા, પીરમશા રોડ અમદાવાદ.	૧-૦-૦૦ (કાચું પુકું) ૧-૮-૦૦ (પાકું પુકું)	ઈનામ અને લાપજેરી.	આથમિક શાળાઓ માટે.
૧૧	પૂર્વાવાપ (પહેલી આગત્તિ)	રા. મણિશ કર આર. ભદ્ર.	" "	૦-૧૨-૦૦	" "	લાઈફ ટાઈમ અને પ્રાથમિક ટ્રેનિંગ મંસ્થાનો માટે.
૧૨	દુર્ગેશ્વરચંદ્ર ભાગ પહેલી (પહેલી આગત્તિ)	રા. આર. કે. દેસાઈ.	રા. જીવજીવાળાં જો મહેતા, પીરમશા રોડ, અમદાવાદ.	૨-૦-૦૦	ઈનામ અને લાપજેરી.	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાઓ માટે.
૧૩	ગંભીર શ્રીમદ્ ભાગવત સંક્ષિપ્ત (૧-૫) પહેલી આગત્તિ)	રા. ગણપતરામ એવ. દિવેદી.	રા. ગણપતરામ એવ. દિવેદી, બંકા.	૨-૦-૦૦	" "	પ્રાથમિક શાળાઓ માટે.
૧૪	રાંધણ (પહેલી આગત્તિ)	બાઈ છોટીગવરી નનુભાઈ દિવાન.	બાઈ છોટીગવરી નનુભાઈ દિવાન, ટે. રા. જમનાદાસ છેલાલાઈ, નવમારી.	૦-૮-૦૦	" "	કન્યાશાળાઓ અને સ્ત્રીઓ માટેની ટ્રેનિંગ મંસ્થાનો માટે.

કિંમત રૂ. ૦-૮-૦

ગુજરાતના ઇતિહાસમાંથી સહેલી વાર્તાઓ

(સચિત્ર)

કર્તા:—પ્રાણલાલ દીરપારામ દેસાઈ

પ્રસ્તાવના

પ્રખ્યાત પુસ્તકપ્રવસક એમિલિયન અને કંપની તરફથી યોજાતી સૂચના પરથી આ પુસ્તક લખવામાં આવ્યું છે. આ પુસ્તકની યોજના કન્યાશાળાઓના નવા અભ્યાસક્રમ લઘુમાં રાખી કરવામાં આવી છે. કન્યાશાળાઓના નવા અભ્યાસક્રમમાં ગુજરાતનો ઇતિહાસ યોગ્ય, પાંચમા અને છઠ્ઠા—એમ ત્રણે ધોરણમાં રાખવામાં આવ્યો છે. બધે ભાગે ગુજરાતી કન્યાશાળાઓમાં રા. જા. રમણભાઈનું ગુજરાતનો ઇતિહાસ ગ્રંથાવલમાં આવે છે. ત્રણ ધોરણોને માટે એ પુસ્તક મને ઘણું ટુંક લાગવાથી આ પુસ્તક મેં કાંઈક વધારે વિસ્તારથી લખ્યું છે. વાર્તાઓ જાગૃતને આનંદ પડે એવી રસિક વનાવવા વનનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે.

આ પુસ્તક લખવામાં રાસમાળા તથા ગોવિંદભાઈનું ગુજરાતનો ઇતિહાસ એ એ પુસ્તકોની મદદ લીધી છે તેથી એ પુસ્તકોના કર્તા તથા પ્રસિદ્ધ કરનાર ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીનો હું આભારી છું.

પેનસીલથી ઉતાવળમાં ખરાબ અક્ષરે લખાવવા પ્રકરણોની પેતાના હુંદર અક્ષરોથી છાપખાનામાં મોકલવા કાયદે નક્ક કરી આપવાને માટે અમલવાદ મુનીસીપાલિટીની બન્ને શાખાના શિક્ષક ગંગાભાઈ ગીરધર-લાલનો પણ હું આભારી છું.

Essy Stories from the History of Gujarat. By Prantal K. Desai, A. S.

મહેશ્વરજી એન્ડ કંપની લિમિટેડ, મુંબઈ

સ્ત્રી ઉપયોગી પુસ્તકોનું લીસ્ટ.

અમર ચરિત્ર. લા. ૧-	
૨-૩-૪. ...	૧૪-૮
સરસ્વતિચંદ્ર. લા. ૧-૨-૩-૪. ૨૨-૧૨	
સનિધર્મ પતિમેવા. લા. ૧-૨. ૫-૮	
પતિવ્રતા સતિગો. (મગ્ધિત્ર) ૩-૮	
પદ્માવતી પોથી અથવા પાદસામ્ર ૨-૦	
ભરત શુચળ. ...	૨-૦
વેતરવાની તથા શીવવાની કથા ૨-૦	
શુચળ કથા ભાગ. ૨ નં.	
તથા ૩ નં. ...	૫-૦
લીલાવતી છવન કથા ...	૧-૮
કાગીની ગણી. ...	૩-૦
શુભરાતની ભુતી વારતા. ૩-૦	
પૃથુગજ ઓઢાણ અને	
સદગરદાઈ. ...	૩-૦
વદુતે શીખામણ. ...	૧-૪
મતી મંડળ. લા. ૧-૨. ૭-૦	
પરચરન ગીતા. ...	૧-૧૨
ગદ્યવચ્ચા ...	૨-૦
સ્ત્રી-લિંગ શિક્ષક. ...	૪-૦
વિના વિનોદ. ...	૨-૮
ક્રમમાનસી. ...	૧-૧૨
અરેબીયન નાઈટ્સ. ...	૧૦-૦
કાળ દેવો. ...	૨-૮
કથા મહિમાગર. લા. ૧-૨. ૧-૦	
નવવર્ગ. ભા. ૧-૨. ૪-૦	
મળી અને મોહન. ...	૩-૮

પ્રેમપ્રેક્ષી પંના. ...	
લક્ષ્મીમાલ. ...	
કાવ્ય માધુર્ય. ...	
પંચીકરણ.	
નીલમ માલોક. લા. ૧થી ૮.	
મેઘદુત. ...	
વાલીકી રામાયણ. ...	
મંદરાચાર્ય, પંચરત્ન.	
હિંદુસ્તાનની તીર્થ યાત્રા.	
ભરૂદરી નાટક (મગ્ધિત્ર).	
સુભા માનમ મરોવર.	
મધુ રાણી.	
પ્રમાદધનેની પ્રભુતા (મગ્ધિત્ર)	
કુદન અને કુમુદ ભાગ.	
૧ થી ૬ ...	
નીલમ માલોકની મંત્રિ	
ભાગ. ૧ થી ૪. ...	
ચક્રવર્તી દમીર. ...	
વિશ્વ મોહીની ભાગ. ૧ થી ૮	
ભાગન લોક કથા. ભાગ.	
૧ થી ૬.	
વર્ષન વિજય ભાગ ૧-	
૨-૨-૪. ...	
મરતી વસુદાન. ...	
પાટણની પ્રભુતા. ...	
મારી કમલા અને	
બીજી વાત. ...	૧-૮

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની

કાલખાદેવી રોડ, મુંબઈ.

પુસ્તક ક્ર. ૩૩]

[અંક પં. ૧૦]

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

મે માર્ચ ૧૯૨૪

વિષય

ગાનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ

૧ સંસ્કૃતિના તથા આગમમતો અભ્યાસક્રમ	...	...	૧૨૬
૨ સંસ્કૃતિના તથા આગમમા શિક્ષણમાં શિક્ષકોને સૂચનાઓ	...	...	૧૩૩
૩. જાહેર પાઠશાળા	...	...	૧૧૧

કેળવણી માતાના હુકમથી

તંત્રી અને પ્રકાશક (જાન્યુઆરી ૧૯૨૪થી).

કૃત્રિમી સુરજનમ વકીલ, M. Ed, I. L. S.

એન્યુકેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, ઉત્તર ભાગ, અમદાવાદ

(મો લક્ષ્મી આધીન ગણ્યા ૩)

(બ) (૧) ભેંસ તથા ગાય અથવા બળદને,

(૨) મેંદા તથા બકરાને,

(૩) પોપટ તથા કાગડાને

એકબીજા સાથે સરખાવી બન્ને વચ્ચેના ભિન્ન ગુણો બતાવી મુકાબલો કરવો.

(૧) આકાશ તથા આકાશમાં આપણે શું શું જોઈએ છે તે: આકાશ, વાદળો, સૂર્ય, ચંદ્ર તથા તારા.

વર્ણવવું પાણી: તે ક્યાંથી આવે છે, ક્યાં જાય છે અને તેથી શું થાય છે.

૨ જી ધોરણ

(અ) પંદર ધ્યાનિક રોપાઓ જેવા કે,—ગ્રાનરી, બુવાર, ઘઉં, ડાંગર, શેરડી, મકાઈ, આંખો, જમરૂખી, દાડમડી, કેળ, ખજુરી, નાળીયેરી, લીંબુડી; તુવર, ચણા, કઠોળના છોડ, વટાણા, જોયસીંગ; શુભાળ, દુધ, સુરજમુખી ફળ, ગુલમોર, ગલગોટી, તુલસી; કાકડી, તંડુલુચી, ફળી વગેરેનું તથા તેમના મુખ્ય ભાગોનું અવલોકન કરવું તથા તે ઓળખવો.

(બ) પાંચ સામાન્ય જનાવરો, જેવાં કે,—ખતક, મરઘી, ચકલી, કબુતર, ઘોડો, ગધેડું, બેટ, ગોકળગાય વગેરેના આકાર તથા તેની ખાસીયતોનું અવલોકન કરવું.

(ક) એક સળીઆવડે પડતા છાંયડાની દિશાઓ જ્ઞાનમાં લઈને, સૂર્યની જુદી જુદી સ્થિતિનું અવલોકન કરવું. આકાશમાં સૂર્ય કયે કોણે છે તે જ્ઞાનમાં લઈને કટલા વાગ્યા છે તે કહેવું; પવનની દિશા જનશુસી.

૩ જી ધોરણ

(અ) મુળીયુ તથા રોપાને મુળીયાનો ખપ: રેસાવાળા મુળિયાં, મુખ્ય મુળિયુ, તથા કંદવાળું મુળિયુ એ બધા વચ્ચે તફાવત સમજવો.

દાંડી:—જુદી જુદી જાતની દાંડી, જેવી કે, ઉલી, જમીન પર પથરાતી, ઉંચે ચડતી તથા જમીનની તળીયેથી જતી અને તેમનો ઉપયોગ. દાંડીને આડી કાપીને ચકરડાવાળા અથવા ચકરડા વગરના કટકાનો અભ્યાસ.

પાંદડા:—છોકરાંઓએ પોતે ભેગાં ફરેલાં પાંદડાંમાં શું શું ફરકારે છે તે બતાવતાં તેમને શીખવવું.

(બ) છોકરાંઓ બાણુતાં હોય તેવાં પક્ષીઓની સાધારણ ખાસીયત તથા તેમના વિશેષ ગુણ.

પક્ષીઓની રહેઠાણની જગ્યા, ખેંચાક, આંચ તથા પંખે પ્રમાણે તેમના વર્ગ કરવા.

(૨) દિવસે દિવસ ચંદ્રમા ક્યાંથી ક્યાં જતો જાય છે તથા કટલો નાનો મોટો થતો જાય છે તે તપાસવું.

વાંદ્વ્યાં:—કેવી રીતે જને છે તે તથા કેવા પ્રકારનાં હોય છે તે: વાંદ-
જાં પર પવનની અસર.

ખડકા તથા માટી: વેહેતા પાણીની તેમના પર અસર.

૪ મું ધોરણ.

(અ) પાંદડાંઓ: સૂર્યના પ્રકાશ તથા પાણી માથે મેંચાય.
ફૂલના લાગે તથા તેમનો ઉપયોગ.

ફળ,—રમવાળાં તથા મુકાં; ફળના લાગ.

ખીમાંથી ફળો કેમ ફટે છે તે જતાવવા માટે અખંતરા.

(બ) અવલોકન હેઠળ રાખેલા કાષ્ઠપિણુ જીવડા (જેવા કે, પંતગીયું
અથવા રોમના કીડા)નો તથા દેડાનો જીવન હેવાત.

માછલી. (મળી શકે ત્યારે), પાણીમાં રહેવાને કેવી રીતે લાયક છે
તે. તેનું વજન, આકાર, ચામડી, ઉષ્ણતા, નેત્રી દરદર.

(ક) ઘણામાં ઘણા પ્રકારનાં તારાના ગુણભા, અથવા મરજી
દોષ તો, થોડા ચંદ્રનાં નક્ષત્ર ઝોળખાવવાં.

પાણી, ગરમી, ડંડી તથા પવનની ખડક અને જળીન પર થું અસર થાય છે તે.

૫ મું ધોરણ

(અ) ૧. પવનથી અથવા જંતુ વગેરેથી ફૂલ ઉપર કળુ; ડાઘ વગેરે
પડવા આવન, ૨. ફળદ્રુપ દરવા આવન, ૩. વિદ્યમ, ૪. ખી નેપવાની;
મૌથી મામાન્ય રીત, ૫. ફળો કેટલા આવન.

જુદા જુદા રોપાઓ ક્યે જુદે જુદે દેકાણે થાય છે તે.

ફૂલવાળા તથા ફૂલ વગરના છેડા વચ્ચેનો તફાવત. ફળ, લીલ અને
કુતરાની ટોપીનું ફૂલ વગરના છેડાના દાખલા તરીકે વાપરવા.

કેરી, હોરેન્યસ તથા કુતરાની ટોપીની પોપણક્રિયા.

(બ) મધમાખી અથવા કીડી, માખી અથવા મચ્છર, વાંદ તથા
અજસીયાનો સામાન્ય અભ્યાસ.

મરઘીનાં ઈંડાંની રચનાનું (જ્યારે જની શકે ત્યારે) અવલોકન કરવું.

(ક) આ ધોરણ મોટેની વાચનમાળામાં આપેલા સૂચ, ચંદ્ર વગેરે
આકાશમાંના પદાર્થોનું અવલોકન.

ધુમ્રમ, ઝાકળ તથા કગ કેવી રીતે થાય છે તે.

વર્ષાદ તથા ઉષ્ણતા કેવી રીતે મપાય છે તે.

સ્થાનિક ખડકા તથા જમીનોની તપાસ.

૨.

પ્રાથમિક શાળાઓ માટે નિશાળમાં આગજાનીનો અભ્યાસક્રમ.

નિશાળમાં આગજાનીના કામ માટે જગ્યા તથા મગવડોના મંચધર્મો

ધણો ફેરફાર રહેશે. ત્યાં મંત્રોગો અનુદ્યો હોય ત્યાં કેવા પ્રકારનું કામ થવું જોઈએ તે આ સૂચનાઓમાં આપેલું છે. ઝોડી અનુદ્યોનાવાળા મંત્રોગોમાં શિક્ષકે પોતાને મળી શક્તી સમવશેનો ઉત્તમ ઉપયોગ કરવો. વિદ્યાર્થીઓની પ્રયોગક શક્તિને ઉત્તેજન આપવું.

બાળવર્ગ.

છોકરાંઓએ ઘણાં નાનાં કુંડાં અથવા નાળિયેરની અડધી કાચલી થેરથી લઈ આરસી, તેમાં માડી લરસી અને ખીયાં રોપીને તેમની મંસાળ રાખવી. મફલના સામાન્ય બાળમાંથી અથવા વર્ગના પંદરમાંથી નિંદવાનું, પથરા, સુકાઈ ગયેલાં પાંદડાં વગેરે એકાં કરવાનું કામ શિક્ષક સાથે બધાએ મળીને કરવું.

૧ છું ધોરણ

વર્ગના પંદરમાં નરમ જમીનમાં ખોદવા માટે ખુરખીનો ઉપયોગ કરવો તથા તે વડે ખોદવાનો માફવરો પાડવો. છુએક રોપા ઉગાડતાં શીખવું અને સામાન્ય રીતે શિક્ષકની દેખરેખ હેઠળ કામ કરવું. સાધારણ રીતે એકી વખત ૧૫ કરતાં વધારે વિદ્યાર્થીઓ પાસે કામ કરાવવું નહીં.

૨ છું ધોરણ

૩'x૩' ના નમુનાક ૧૬'x૮'માં વિદ્યાર્થીઓએ શિક્ષક કેમ કામ કરે છે તે જોવું અને પછી એ વિદ્યાર્થીઓએ પોતપોતાના પંદરમાં તેજ કામ કરવું. બની શકે ત્યાં સુધી સૃષ્ટિજ્ઞાન માટે જોઈતા સઘળા રોપાઓ ઉગાડવા.

૩ છું ધોરણ

જમીન તૈયાર કરવાનું બધાને સાથે શીખવવું. બની શકે ત્યાં ૫'x૬' ના પંદરમાં ત્રણ ત્રણ છોકરાને સાથે કામ કરાવવું અને સૃષ્ટિજ્ઞાનના અભ્યાસ માટે જોઈતા રોપાઓ ઉગાડવા—મુળીયાં, જેવાં કે, —મુળા, ગામ્બર, અને કંદ, જેવાં કે, —મરાટા, આદુ, હળધર, કાંદા, શકરીયાં: ભાજી, જેવી કે, —મેથી, અજી, પોકન્દા અને કાચાં ખતાનાં શાક, જેવાં કે—મરચાં, વેંગણ, કાકડી.

૪ થું ધોરણ

ફૂલઝાડનાં ખી માટે જાજરી પેટીઓ અથવા કુંડાં બનાવવાના મેળધ-માં બધાને સાથે શિક્ષણ આપવું. ખાતર તથા ખાતર નાખવા મેળધી અભ્યાસ. નિશાળના બગીચાના રોજીફાર ભાગ જેવા કે, કિનારો તથા વાડોની મંસાળ, છાંડી નાંખીને તથા ગાંડોના કટકાઓ રોપીને, છોડવાઓ વધારવા: ઉગેલા છોડોને એક જગાએથી ઉખેડી બીજી જગાએ રોપવા તથા છોડવાઓ ખીજ કુંડામાં રોપવાં.

૫ થું ધોરણ

કર્ન તથા લીલ માટે બાગના છાંયડાવાળા ભાગ તૈયાર કરવા બાબત:

પાંખડીના પેટામાં બે વિદ્યાર્થીઓએ લીંડા, ટમેટા, ડાળું, વેંગણ, અંબાડી, કપાસ, મકાઈ રોપવડા. બાગના સામાન્ય ભાગમાં સગવડ પ્રમાણે તથા સૃષ્ટિ-જ્ઞાનના અભ્યાસ માટે જોઈતા અને તેટલાં ફળજાડ હોવાં જોઈએ.

કળાઓ ફટવા તથા કલમ કરવાને લગતો પ્રયોગ બાગને નુકસાન કરતા જીવજંતુની માફીતી. સામાન્ય રીતે બાગ બનાવવાનું કામ.

સૃષ્ટિજ્ઞાન તથા બાગકામના શિક્ષણમાં શિક્ષકોને સૂચનાઓ

બાગકાને પોતાની આસપાસ નજરે પડતી કુદરતી સીએતી માફીતી આપવી તથા તે પ્રત્યે સમભાવતા ઉત્પન્ન થાય એવી સ્થિતિમાં મહત્ત્વ; વળી સાથે સાથે તેને અવલોકન કરાવી તે ઉપરથી અનુમાન ફરી રીતે કરવું એ શીખવવું અને કુદરતી વસ્તુઓ તરફ તેની પ્રેમવૃત્તિ ઉદ્ભવે અને તેની ખુશી સમજી શકે એવું, બનાવવું એ સૃષ્ટિજ્ઞાનનો ઉદ્દેશ છે. આને આપડે ઉજરતા હોડ, પ્રાણીઓ તથા આસપાસ નજરે પડતા કુદરતી કેષાવેનો તેને સીધો સંસર્ગ કરાવવો; અને તેને એવી રીતે કેળવવું કે જે જે જુએ તેનું તે કાળજીપૂર્વક અવલોકન કરે, તથા તેનું જ્ઞાન બે લાંબુધી પોતાની મેળે વિચાર કરી ગ્રહણ કરે. અવલોકનમાં ઇચ્છાશક્તિના પ્રયામની જરૂર છે, અને નાનાં બાગકાને અંગે તે કેળવવાની હોય છે. આથી તેને બહાર ફરવા લઈ જાય ત્યારે ઉઘાડી આંખે વસ્તુઓ નિહાળીતાં તેમને શીખવવું જે જુએ તે બધું વિગતવાર અને બોરિકાઈથી તપાસતાં પેણુ શીખવવું આમ કળાયા પછી તેમની સ્વાભાવિક જિજ્ઞાસા તથા શોધક વૃત્તિને ઉપયોગમાં લેવી. આને માટે બાગકા જે બધું જુએ તેને અંગે 'કેવી રીતે' અને 'કેમ' એવા સ્વરૂપના પ્રશ્નો વારંવાર પૂછે અને તેના ઉત્તર દે એમ તેમને પ્રેરવાં. જે બાગનો તેઓ જુએ છે તેને અંગે આમ અનુમાન કરતાં નહિ શીખે તો અવલોકનનું મહત્ત્વ ઘટવાનો મેલવ છે, અને તેને જાહેર શુદ્ધિ વિનાનું અને પોપડીડ જ્ઞાન મળશે. દાખલા તરીકે, ફૂલને પાંખડીઓ શા માટે હોય છે, અને તેમનો રંગ પ્રકાશિત કેમ છે, પુષ્પનાં વજ્રપંત્ર તેવાં કેમ હોનાં નથી, એ બાજતોની વખતસર અને કમિકતાથી શોધેણો કરવાને માર્ગે બાગકાને ન કેળવનાં પાંખડીઓ કે વજ્રપત્ર મેળવાનું એવું તો પંખીને આંગણાં કેટલાં હોય છે તે પૂછવું બધવારની દૃષ્ટિએ નકામું છે. જે પદાર્થનું નેણું નિરીક્ષણ કરે. નેનાં કારણે શોધી કઢાવતી વખતે

કેવળ અટકળ કરતાં ન શીખે તે તરફ લક્ષ્ય દેવું. કોઈ ક્ષણ મુરવાના આધાર વિનાની તરંગી સમભુતી નિરર્થક છે. -

વર્ગના ઝોરડામાં વિદ્યાર્થીને બેસાડી ગણિત, વ્યાકરણ, કે ઇતિહાસ શીખવીએ છીએ એમ મહિત્તાનનો વિષય એ પુસ્તકદ્વારા ગ્રીધું જ્ઞાન આપવાનો વિષય નથી તે બાબત ખાસ કહેવી અહીં જરૂરી છે. હયા કે બીજા મંજેગે અનુદૂળ હોય સારે ખુલા જગામાં એટલે નિશાળના બાગમાં, ગામડાંનાં ખેતરોમાં, શહેરોમાં આવેલા બગીચામાં, અથવા આવાં બીજાં ક્ષેત્રે, બાળકને લઈ જઈ આ જ્ઞાન આપવું.

કુદરતના અભ્યાસને વિજ્ઞાનના શિક્ષણથી અલગ રાખવો. કુદરતને પોતાના મૂળ સ્વરૂપમાં બાળક ખુલ્લો આંખે નિહાળતાં શીખે એ આ શિક્ષણનો હેતુ છે. બાળકને વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી બનાવવાનાં નથી તેમજ વિજ્ઞાનને વિજ્ઞાનના વિષય તરીકે શીખવીએ છીએ તેવાં હેતુ પણ આમાં નથી. વિજ્ઞાનનો વિષય તો સિદ્ધાંતો અને નિર્ણયોદી વ્યવસ્થિત બનેલા જ્ઞાન સાથે જોડાએલા છે, અને તેનું શિક્ષણ આ સિદ્ધાંતોને અવલંબીને આપવાનું હોય છે. મહિત્તાનમાં ખાસ કરીને આવી બાબતો દૂર રાખવાની છે. તેમાં કુદરતી પદાર્થો અને તેમની હિયાઓનું અવલોકનજ કરવાનું છે; દ્રમકે આ બાબતોને બાળકના નિત્યજીવન માથે સીધો સંબંધ હોય છે. જેવી રીતે પ્રાથમિક શાળામાં વાચન અને વ્યાકરણના વિષયો નમ્મે બેદ હોય છે તેવોજ બેદ કુદરતના અભ્યાસ અને વિજ્ઞાનના અભ્યાસ વચ્ચે માની લેવો. કુદરતનો અભ્યાસ વિજ્ઞાનના શિક્ષણની માત્ર શરૂઆત છે અને વિજ્ઞાનની કેળવણી માટેની જરૂરી પ્રાથમિક તાલીમ પુરી પાડનારું સાધન છે.

વનસ્પતિશાસ્ત્ર, પ્રાણિવિદ્યા અથવા એવા બીજા કુદરતી વિષયોના શાસ્ત્રોનું પારિભાષિક જ્ઞાન મહિત્તાનના શિક્ષકને જરૂરનું હોતું નથી. તેનામાં આવું ખાસ જ્ઞાન હોતું જોઈએ એમ માની અભ્યાસક્રમ નક્કી કરેલો નથી. આ કામ માટે પોતાની તીવ્ર ધન્ય, વિષયની ઉપયોગિતા પ્રત્યે 'ઉત્સાહ' વાળી શ્રદ્ધા અને પોતાની આસપાસ નજરે પડતા કુદરતી દેખાવાનો જતે પરિચય કરતા રહેવાનો ખંત લેવો અપાસ, એ લાયકાતો આ વિષયના શિક્ષકમાં હોવી જોઈએ એટલું માની લેવું પડે છે. આથી મહિત્તાનનો ખરો ઉદ્દેશ શિક્ષક લક્ષમાં રાખી તે મુજબ પોતાના શિષ્યોને દોરે તો જસ છે. શીખવવાની કુદરતી બાબતો અને જનાવોનું ઘણું જ્ઞાન શિષ્યો મદક શિક્ષક પશુ પ્રયસ અવલોકનદ્વારાજ મેળવી શકે છે; તેમજ પુસ્તકોની મદદથી પણ તે પ્રાપ્ત કરી શકશે. આ વિષયમાં અમુક બાબતો શીખવવાની

ખરી પદ્ધતિનું જ્ઞાન જોટલું જરૂરી કે વાસ્તવિક ગણાય છે તેટલે અંશે તે જાળવે. જાણવી જરૂરી કે વાસ્તવિક હોતી નથી. આ વિષયમાં પદ્ધતિજ ખરી જાગૃત મનાય છે; વિષય કે તેને લગતી હકીકત તેની ગણાતી નથી. સૃષ્ટિજ્ઞાનના શિક્ષકે હકીકત કહી જવાની નથી. વારંવાર પ્રશ્નો પૂછી કુદરતમાંથીજ શિષ્યો પાસે તે હકીકત શોધી કઢાવવી. આ વિષય શીખતી વખતે જાગૃક ચાલાક અને ચપલ રહે, અને અવલોકન અને તપાસના કામમાં યોગ્ય માર્ગ દોરાય એજ શિક્ષકનો હેતુ હોવો જોઈએ.

આ વિષયમાં નોટ ઉતારવા દેવી કે ઉતારાવવી નહિ; કેમકે શિક્ષક નોટ ઉતારાવે. અગર કાળા પાટીઆ ઉપર જે લખે તેનું, ને તેનું વિદ્યાર્થીઓ ઉતારી લે, એ વિદ્યાર્થીઓનું પોતાનું સ્વતંત્ર કામ કહી શકાય નહિ.

જો સૃષ્ટિજ્ઞાનનો વિષય શિક્ષક માત્ર વર્ગમાંજ ચલાવશે, તથા નોંધ-પોથી કે પાંચ પુસ્તકની મદદથી રમણાના સામાન્ય વિષયો માફક શીખવશે, તેમજ પોતે જે બોલે તે પદ્ધતિસર વિદ્યાર્થી ઉતારી લેશે તો શિક્ષક અને શિષ્ય બન્ને ઉદ્દેશ ખૂલી તદ્દન ખોટી અને ખામીવાળી રીતે કામ કરે છે એમ સ્પષ્ટ માનવું; વળી સૃષ્ટિજ્ઞાનનો વિષય ખંતથી નહિ શીખવાય અને વિદ્યાર્થીમાં કુદરત પ્રત્યે પ્રેમ ઉત્પન્ન કરી નહિ શકાય, તો તેનો હેતુ નિષ્ફળ થશે એમ સ્પષ્ટ સમજવું. કુદરતનો ખ્યાલ મેળવવામાં સૃષ્ટિજ્ઞાનને મહાયજૂત બનાવશે, છતાં કુદરત પ્રત્યે પ્રેમ ઉત્પન્ન નહિ કરાવે તો તે વિષય માહિત્ય પ્રત્યે પ્રેમ ન ઉત્પન્ન કરનાર માહિત્યના અભ્યાસ માફક નિરુપયોગી નીવડશે.

સૃષ્ટિજ્ઞાનનું શિક્ષણ દરના અથવા કવચિતજ મળી આવેતી વસ્તુઓ કરતાં પામેતી અને સામાન્ય પ્રકારની વસ્તુનુંજ શિક્ષણ છે એ વાત લક્ષમાં રાખવી. માટે વિદ્યાર્થીના જીવનનો ખરેખર અંશ ગણી શકાય એવી સામાન્ય વસ્તુઓથી આ શિક્ષણની શરૂઆત કરવી; ઉપરાંત પદાર્થ, પ્રાણી, અને છોડનું, શિક્ષણ તેમની કુદરતી સ્થિતિમાં અને અનુકૂળ ઝડપથી અને અનુસરી આવવું; કુદરતી દેખાવો પણ જોવા અને જ્યાં નજરે પડે તેવા અને તે સ્થળે દેખાડી શીખવવા.

નક્કી કરેલા અભ્યાસક્રમમાં ખાસ પારિભાષિક સ્વરૂપની જાળવેતો સમાવેશ થતો નથી, અને શિક્ષક તે શિક્ષણમાં કાર્મિક પારિભાષિક સ્વરૂપની જાળવેતે દાખલ કરવી ઇષ્ટ નથી. આ શિક્ષણનો ઉદ્દેશ જાગૃકતાને ડેળવવાનો છે, હકીકત કહેવાનો નથી; એટલે કે વિદ્યાર્થીઓ જે વસ્તુઓનું નિરીક્ષણ કરે તે બંધી વિષે ખરા વિચારો ધારણ કરે એ માર્ગે તેમને દોરવાનો છે.

વિદ્યાર્થીઓએ છોડ વિશે મેળવેલું જ્ઞાન પોતાના આગમાંના નાના ક્યારા ખીલવવામાં લાગુ પાડવું; દરેક વિદ્યાર્થીને પોતાનો એક ક્યારો સોંપવો, અગર તો અમુક વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે એક એમ સોંપવો. પોતાના આગની બધી વસ્તુઓના જીવનની હકીકતનો હંવાત્ર પોતાની નોંધપોથીમાં તેમની પાસે રખાવવો; દરેક વસ્તુનો વિદ્યમ થતો જાય, તેમ તે નોંધાવવો, અને સાદાં ચિત્રો દ્વારા તે દર્શાવવાનો પ્રયામ કરાવવો. આગકામ કુદરતના અભ્યાસ સાથે જોડાએલો એક ઉપયોગી વિષય છે એમ ફક્ત માનવાનું નથી; પણ તેને તેનું આવશ્યક અંગ ગણવું. પ્રયોગશાળાની વિદ્યાનના શિક્ષણમાં જે ઉપયોગિતા છે તેવીજ ઉપયોગિતા આગકામની મૃદ્ધિતાનમાં હોય છે. ઉદ્દેશ શિષ્યોને સંસ્કારી બનાવવાનો છે; ધેધાનું જ્ઞાન આપવાનો નથી. આથી છોડના જીવન પ્રત્યે શાસ્ત્રીય જ્ઞાનનું વલણ આગકામાં ઉદભવે તે ઉપર બહુ લક્ષ દેવું; હસ્તકામની કુશળતા ખીલવવાની નથી.

કુદરતના અભ્યાસની મોંઘે શાળાના આગકામમાં પણ શિક્ષકને પોતાના કામ તરફ યોગ્ય વધુણ હોવું જોઈએ એ પહેલી અગત્યની બાબત છે આ વિષયે આગકાને સંસ્કારી બનાવવામાં મામાન્ય રીતે ઉપયોગી છે એવી શ્રદ્ધા તેનામાં હોવી જોઈએ. જે શિક્ષકમાં આગકામ સંબંધી જોઈું જ્ઞાન હશે પણ આગકાને જે જાળવે છે અને તેમને વિશે ખરો ખ્યાલ ધરાવે છે, તે શિક્ષક આગકામ મંબધી માફે જ્ઞાન ધરાવનાર છતાં આગકાની જ્ઞાન ગ્રાપ્ત કરવાની સક્તિ વિશે સકુચિત અને દબંગા વિચાર ધરાવનાર શિક્ષક કરતાં પોતાના કામમાં વધારે વિનયી થશે.

વર્ગમાં બેસાડી જ્ઞાન આપવાની પદ્ધતિને અનુસરવાનો ખીલકુલ પ્રયત્ન શિક્ષકે કરવો નહિ. આથી આગકાના સ્વાભાવિક પ્રવાસોમાં ખચિત ખલેલ પડશે. આગકામને લગતું સર્વ જ્ઞાન શિક્ષક પાસેથી જ મળી શકે છે એવો ખ્યાલ થવા દેવો નહિ, પરંતુ આગકા પ્રશ્નો પૂછતાં થાય એવી દેવને ઉત્તેજન આપતા રહેવાથી શુભ પરિણામ મળશે; આવા બધા સવાલોના ઉત્તર શિક્ષકે સીધા કહી દેવા નહિ; વળી તે મળશે એવી આગકાને આશા પણ ઉદભવવા ન દેવી. જમીન કે છોડ નીરખી પોતાને મેળવવાનું જ્ઞાન મુલક રીતે કેવી રીતે મળી શકે તે આગકાને સચવી શિક્ષકે તેમની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરવી અને વધારવી જોઈએ. આ માટે આગકાને કુદરતના સંસર્જથી જ જ્ઞાન મળશે એવા ખ્યાલવાળાં બનાવવાં. યોગ્ય સમર્થ કરાવી આપવો એ શિક્ષકની મુખ્ય દરજ છે. આગકા શોધખોળ જાતે કરે, પોતાની મેળ

વિચારો કરે. અને તેને પોતાની લાપામાં દર્શાવે એજ ઇષ્ટ છે. કંઈકાંતો તેમને કહેવું પડશે, પણ તે બાજતો બગીચાના તેમના અનુભવ સાથે નિશ્ચિત સંબંધ ધરાવનારીજ કહેવી. કાળક્રમપૂર્વક સૂચના આપ્યા છતાં બાગકામ જરૂર બૂલ કરશે; પરંતુ આ સૂચનાઓને તેમની કેળવણીનો ઘણો અગત્યનો અંશ માનવો. અને કોઈ શાળાને અંગે ખુશી જગા ન હોય તો બાગકામ માટે જમીન મેળવવા મહેતાજીએ ખંતથી પ્રયાસ કરવો. ઘીય વસ્તીવાળા વિલાગોમાં આવી જમીન મેળવવી મુશ્કેલ છે. ગામની આસપાસની જમીન સંભાળપૂર્વક નિરીક્ષા કર્યાથી જાણશે કે મહેતાજી જેટલી જમીન મેળવી શકવાની ધારણા રાખતા હશે તેનાથી વધારે પણ મળી શકે એમ હોય છે. શહેરો અને ગામડાંમાં હંમેશાં પડતર જમીનના દુકડા હોય છેજ. મહેતાજી આવા દુકડા સ્થાનિક અધિકારી કે કોઈ સદગૃહસ્થની મદદથી નિશાળના બાગકામ માટે સહેલાઈથી મેળવી શકશે. આને માટે તેમણે માલીકને ખાતરી કરી આપવી જોઈએ કે જમીનનો ઉપયોગ શાળાના બાગકામમાંજ થશે. કેટલેક સ્થળે વિદ્યાર્થીઓના ધરના પાછળના વીંડા અથવા તેમના એતરના કુવાની પાસેની જમીનના દુકડા નિશાળના લાભ માટે આવા ઉપયોગ માટે મેળવવાનો આગ્રહ બતાવ્યાથી પણ મેળવી શકાશે.

નિશાળના બગીચા માટે મેળવેલી જમીન સાફ કરાવી સપાટ બનાવવી. તેમાંના કાંકરા કાઢી નાખી ખાડા પુરી દેવાવવા અને પશુઓને આવતાં રોકવા માટે તારની કે બીજી કોઈ વાડ બાંધવી. પગથીઓ બનાવી પછી તેમાં દુકડા પાડી વિલાગો પાડવા. દરેકમાંથી વળી નાના લંબ-ચોરસ ક્યારા કાપી કાઢવા. આ ક્યારા બીજા ધોરણ મુંચીનાં બાગકા માટે ૩'x૩' ના માપના અને ઉપલાં ધોરણોના વિદ્યાર્થીઓ માટે ૫'x૬' ના માપના રાખવા. વિદ્યાર્થીને સોંપેલા પોતાના ક્યારા ઉપરાંત સામાન્ય પ્રાયોગિક કામ માટે આખી શાળા ખાતેનો પણ એક અલગ ક્યારો (ખુશ્તી જમીન) રાખવો. શાળાનો કમ્પાઉન્ડ મોટો ન હોય તો મોટાં ઝાડ રોપવાં નહિ અને ઝાડવાને કમ્પાઉન્ડની વચમાં ન રોપતાં ખુશ્તીની જગાએ રોપવાં. પર્ષા ઉમેરવાને થોડીક કે નહિ જેવી જમીન જોઈએ છે; તેનાં ફળ મીઠાં અને સ્વાદિષ્ટ ઉતરે છે; આથી પર્ષાઓની ઉપયોગિતા બાગકા માનવા લાગશે માટે પર્ષા નિશાળના ખામમાં ઉછેરવા જોઈએ. કેળને બહુ જગા જોઈએ છે તેમ પુષ્કળ પાણી પાતું પડે છે. શાળાના કમ્પાઉન્ડમાં કુવો હોય તો ત્યાં કેળ જ્યાંજ ઉમેરવી સલાહકારક છે. ગુલાબ, મોગરો, હળદરી, સૂર્યમુખી, જલસુદી, ટચુબરોઝ (અંગ્રેજી સમ્પદ છે) અને

૧૩૬, સૃષ્ટિજ્ઞાન તથા યાગકામના શિક્ષણમાં શિક્ષકોને મૂચનાઓ

એવા ખીગત ફૂલના છોડ પણ સ્થાનિક પરિસ્થિતિ લક્ષમાં રાખી ઉછેરવા લેઈએ. આખા યાગનો દેખાવ સુંદર બને એટલા માટે બને તો ફરતી કિનારી પણ બાંધવી.

• યાગકામમાં શિક્ષકને પાણીની મુશ્કેલી નડવાનો મંભવ છે એ વાત સમજી શકાય તેવી છે. વિદ્યાર્થી અને તેમનાં માબાપને આમા રમ લેના કરી 'તેમજ આ કામ પ્રત્યે તેમની વ્યાવહારિક મદદ મેળવી આ મુશ્કેલી શિક્ષક કંઈક અંશે ઘટાડી શકશે.

• 'યાગકામ' માટે લેઈનાં ઓળરો સાદા સ્વરૂપનાં ફરક મધ્યે સહેલાઈથી મળે તેવાં હોય છે. કાદાળા, પાવડા, દાતરડાં, મુરખી, છોડ કાપવાની કાતર અને પાણી જાંટવાના ઝારા એટલાની મુખ્ય જરૂર પડે છે.

સૃષ્ટિજ્ઞાન અને યાગકામના ઉદ્દેશ અને પદ્ધતિનો સામાન્ય ખ્યાલ ઉપર આપો છે. હવે આ વિષય માટે મુકર કરવા અભ્યાસક્રમના કાર્યને લગતી સવિસ્તર મૂચનાઓ આપીશું.

• બાળવર્ગ.

બાળવર્ગમાં સામાન્ય જોડવા અને પ્રાણીઓને લગતા વાતચીતના પાઠ લેઈએ. બાળકોની આસપાસ આવી રહેલી સજીવ સૃષ્ટિ પ્રત્યે રમ ઉત્પન્ન કરવા એ આ પાઠોનો ઉદ્દેશ છે. આ પાઠોના માધ્યમો પુગ પાડવા માટે પોતાને ઘેર, નિશાળના બાગમાં, ગમ બદાગના ખેતરોમાં તેમના નિલજીવનમાં જે છોડ અને પ્રાણીઓનો સમાગમ બાળકોને થતો હોય તેનું (સામાન્ય સ્વરૂપનું પણ વિગતવાર નહિ એવું) અવલોકન કરવા પ્રેરવાં. આ અવલોકન તરફ તેમનો રસ ઉદ્દીપ્ત કરવા શિક્ષક અડવાડીઆમાં ઓછામાં ઓછા એક વાર સૃષ્ટિજ્ઞાનને લગતી ટુટ્ટી મફરે લઈ જવાં. ખાસ કરીને ખરીફ અને રબીપાકની ઋતુમાં જ્યારે કુદરત પૂર બહારમાં ખીલી હોય છે, અને અવલોકન માટે પુરતી સામગ્રી મળી આવે છે, ત્યારેજ આ સફર ફરતી. જે પદાર્થોનું અવલોકન શિક્ષકે ખાસ કરાવવું હોય તે તરફ બાળકોનું ધ્યાન આવી સફરો વખતે દોરતા રહેવું. 'ફરેક સફર પછી વાતચીત રાખવી તેમ જ રાત્રી મહાળા પ્રશ્નો પૂછી બાળકોએ અવલોકન કરેલી વાજતો' અને એમાં વધારવી તક હોય તેવી બાજતો પોતાની માઠી તેમજ આભારિતજે એવા ખ્યાલોની પામે કહેવરાવવી. બાળપોથીમા ગાય અને બંગદ, બિલોડી, મુખ્ય ફરજે જેકું, બિલાડી અને ઉદર અને પોપડને લગતા વાચનપાઠ આવીને મેળાંધે જોડવા.

બાગકામ માટે બાગકા પાસે ઘેરથી નાનાં છોડીઓ કે યૌવલીઓ મંગાવવી. તેમાં માટી ભરાવવી; પછી ચોખા, ઘઉં, મકાઈ, રાઈ, ચણા, વાલ, વગેરે રોપાવવાં અને તેમાં ગ્રમતા નાના છોડની મંબાળા ગ્રખાવવી. જે વર્ગમાં રાખેલાં કુદામાં અથવા ગાળાને લગતા મામાન્ય વપરાશના બાગમાં પથરા અને મુકા પાંદડાં નજરે પડે તો તે છુદા કાઢી નીખવામાં તેમજ નીંદવાના કામમાં શિક્ષકને મદદ આપવા ઘેરવાં આવી બાગકામની મદદ તામાં ઘણી અગત્યની મનાતી મામાન્ય સ્વચ્છતાની દેવ પર્ણ બાગકા પ્રાપ્ત કરતાં સીખશે.

ધોરણ ૧૭

(અ) આ ધોરણમાં છોડને મજબૂત તેમજ વૃદ્ધિ પામેલા પદાર્થ તરીકે તથા તેમનાં મળ, યડ, ફલ, ફળ જેવા લુદાંશુદા લાગે બાગખાવવાના હોય છે. આ કામ માટે નિશાળના બગીચામાં અથવા નિશાળની બાંસેની જગામાં લગ્યા હોય તેવા છોડ અવલોકન માટે બાગકા પાસે પર્વદ કરાવવા. જે છોડ થોડા વખતમાં પુરે વિકાસ પામી શકે છે તેજ છોડની પર્વદમાં આ ધોરણને માટે અનુકૂળ પડશે. તેમની બીજોદભવ-ક્રિયા જલદી થાય છે, તેમજ તેમના બીજ લાગે જલદી ખીચના જાય છે તેથી બાગકાને તે છોડની દરદોજની વૃદ્ધિ નિહાળવામાં રમ પડે છે. છોડ કે નાના છોડની ગ્રમવાની પ્રલમ્બ ક્રિયા જોયા પછી અવલોકનની મુખ્ય બાબતો વિશે પ્રશ્નો પૂછવા અને બાગકા પાસે નિર્ણય કરાવવો કે પોતાની માફક તેમજ બીજાં પ્રાણીઓની માફક છોડવાને પણ જીવન તથા વિકાસ હોય છે, જીવનની વૃદ્ધિ માટે તેમને હવા, અજવાળું, ગરમી, પાણી, અને ખોરાકની જરૂર હોય છે. આ પછી નિહાળેલા છોડના જીવજીવન લાગે અવલોકન કરાવવું. અવલોકનવાળા લાગે, તેમનાં મામાન્ય નામ, લક્ષણ, આકાર, રંગ, રંગ, વામ વગેરેને લગતા મરાવ છોડ આગળ બાગકાને હાથે રાખી પૂછવા અને પુલામાં માગવા. આમાં જે પ્રશ્નોના ઉત્તરો બાગકા ન દર્શાવે તેમાં શિક્ષક માર્ગદર્શી થવું, સૂચનાઓ આપવી, ઉત્તરો આપવું, અને પુલામાં પુરા પાડવા એ તેનું કામ છે.

અવલોકનની દ્રષ્ટીને દર્શાવેલાં વિધાર્થીઓ પાસે પોતાની લાપામાં બોલાવવી. માનં ચિત્રો કે રૂપરેખા તેમની રસેટમાં બનતા સુધી દોરાવવાં (જેને તો કટંગાં હશે તોપણ ચાલશે). આ દ્રષ્ટીકનનાં ચિત્રો (પોતે તૈયાર કરેલી) બુરા કાગળની ચોપડીઓમાં બાગકા પાસે મેગવવા નક પડશે. ગ્રમતા

નાના છોડવાનો વિકાસક્રમ, તેમજ મુળાંશ, યડ, પાંદડાં, કળીઓ, ફલ, ફળ વગેરે જે ભાગ જાળકા તપાસે તે દર્શાવનારાં આ ચિત્રો કે રૂપરેખા હોવાં જોઈએ; વળી તેમનાં આ ચિત્રોમાં જે ભૂલ કે મૂળ વસ્તુ વિષે ખોટો ખ્યાલ શિક્ષકને માલમ પડે તે સુધારવા પોતે કાળા પાટીઆ ઉપર ચિત્રો દોરવાં. તે ઉતાવળે દોરેલાં તોપણ સ્પષ્ટ અને ખરે ખ્યાલ આપનારાં તો દોરવાં જોઈએ.

જાગ્રદામના વિષયમાં આજોરણના વિદ્યાર્થીઓને રૂપડી અગર ખરપીની માહિતી આપવી; વર્ગ માટે નક્કી કરેલા ક્યારામાંની પોચી માટી ખોદવાનો મહાવરો કરાવવો. જાળકાએ લેગાં મળી છ જણોતા દોપા પછી ઉગાડવા; તેને લગતું કામકાજ શિક્ષકની દેખરેખ નીચે કરાવવું. ટોળાબંધ ઉભા ન રહે અને વળી યુવવાડા ન થાય માટે એકી વખતે પંદરથી વધારે વિદ્યાર્થીઓને જાગના કામમાં રોકવા નહિ.

(ઘ) (૧) બેંસ તથા ગાય કે જળદ, (૨) મેઢાં અને બકરાં, (૩) પોપટ તથા કાગડા વચ્ચે મુકાબલો કરાવી તેમનું મળતાપણું અને ભિન્નતા શોધી કાઢવાનું કામ જાળકાનેજ સોંપવું. આ વિષયને લગતી હુકીકેત શિક્ષકે કહેવી શરૂ કરે તે પહેલાં (કેટલાક દિવસ અગાઉ એટલે કે અડવાડીઆ પહેલાં) આ કામ શરૂ કરાવવું. જેમકે બેંસ તથા ગાય કે જળદ વચ્ચે જે જે જાળતો ખાસ મળતી હોય અને જેમાં જતે ખાસ જુદાં પડે છે તે જાળતોનું અવલોકન તેઓ નિશાળે આવતાં પહેલાં કરીને આવે એવી ટેવ પાડવી. એટલે કે ખત્રેના આકાર, રંગ, કદ, રચના, ચામડી, ખોરાક, ખરીઓ, ખાંસ હીસ્યાલ, અવાજ, ટેવો, બચ્ચાંની સંભાળ, ખત્રેના મિત્રો ક્યા છે અને ક્યાં પ્રાણીઓ સાથે તેમને વિરોધ હોય છે તે, પોતાનાં બચાવનાં કે ખીજને મારવાનાં શસ્ત્ર, માણસને શી જાળતમાં તે પ્રાણી ઉપયોગી છે, વગેરે જાળતોની માહિતી જાળકાને હોવી જોઈએ. પછી જે દિવસ આ વિષયનો પાઠ આપવાનો હોય ત્યારે શિક્ષકે દોરેલા વાડા પાસે વિદ્યાર્થીઓને લઈ જવા; તેમણે અવલોકન કરેલી જાળતો વિષે પ્રશ્નો પૂછવા; જૂલ માલમ પડે તો લાંબે લાંબે તેમની પાસેજ વિશેષ અવલોકન કરાવી તે સુધારાવધી. આટલી ચર્ચા કરાવ્યા પછી તેમણે જોએલા અગત્યના મુદ્દા તારવી કઠાવવા; નોંધ તો ખીલકુલ ઉતરાવવી નહિ. પોપટ અને કાગડાનો મુકાબલો અલગત અધરો પડશે; પરંતુ જાળકા કાગડાને હંમેશાં જુએ છે માટે આ બે પખીના સામાન્ય સ્વરૂપ, રંગ, કદ, આકાર, પીંછાં, ચાંચ, ખોરાક, નહોર, આપવાની કે ઊડવાની ખામ રીત, અવાજ, ટેવો, માળાનું સ્વરૂપ,

મૈત્રી કે વિરોધવાળાં ખીજાં પંખીઓ, ઈંજા કે અચાવ કરવાનાં સાધન, માણસને આ પ્રાણી શા કામનાં છે તે, વગેરે નજરે પડી આવે એવી સાદૃશ્ય કે વિરોધના બાબતો વિદ્યાર્થીઓ પાસે શિક્ષક સહેલાઈથી કેળવી શકશે.

કેટલીક બાબતોમાં જુદી પદ્ધતિ અનુસરવી વધારે ઠીક પણ પડે છે. જે પ્રાણી વિષે શીખવવાનું હોય તેની શિક્ષકે તથા વિદ્યાર્થીએ મુલાકાત લેવી અને તેને લગતી વાતચીત પ્રથમ ચલાવવી. પાકને લગતા જુદાજુદા મુદ્દા કહ્યા વિના શિક્ષકે તેમને જે અવલોકન કરાવવાનું છે તે તરફ તેમનું ધ્યાન દોરવું. વિદ્યાર્થીઓએ જી બાબત તપાસવાની છે તેની તેમને બાજુ ન થવા દેવી. એકજ પાક બે આ પદ્ધતિએ શીખવાશે તો જે પ્રાણીઓનું અવલોકન કરશે તેમાં સાદૃશ્ય તથા વિરોધના મુખ્ય વિદ્યાર્થીઓ સ્વાભાવિક રીતે અને પોતાની મેજે એટલે શિક્ષકના કહ્યા વગર શોધી શકશે, અને લક્ષમાં રાખશે.

ગુજરાતી વાચનમાળાની પહેલી ચોપડીમાં આપેલા એજ વિષયના પાકો શરૂ કરતાં પહેલાં આ પ્રાણી તથા પંખીઓનું અવલોકન કરાવેલું હોવું જોઈએ.

(ક) આકાશ, એમાં શું શું નજરે પડે છે, એટલે કે વાદળાં, સુરજ, ચંદ્ર અને તારાનું અવલોકન બાળકો પાસેજ કરાવવું. પછી તેમણે જે નિરીક્ષા કરી હોય તેને લગતી વાતચીત કરવી. આ નિરીક્ષામાં જુદીજુદી વખતે અને જુદી જુદી ઋતુઓમાં વાદળોનો સામાન્ય દેખાવ તથા તેમનો રંગ, સ્વાદ, બોરે અને સાજે સુરજ કેવો દેખાય છે અને તેનું આકાશમાં સ્થાન ક્યાં હોય છે તે, ચંદ્રનું બદલાવ સ્વરૂપ, તારાનો ઝગઝગાટ, સુરજ, ચંદ્ર અને તારાના તેજની ગિજતા વગેરે બાબતો લક્ષમાં રાખવા કહેવું. ચોમાસું શરૂ થતાં પહેલાંનો તરતનો મમય વાદળોની નિરીક્ષા માટે ઉત્તમ સમય છે. આથી ઉનાળાના પ્રકાશિત હલકા વાદળો અને ચોમાસાનાં કાળાં તથા ભારે વાદળો વચ્ચેનો તફાવત બાળકો સહેલાઈથી નીરખી શકશે. વાદળોની હીલચાલની નિરીક્ષા પણ ત્યારેજ સહેલાઈથી કરાવી શકાશે.

પહેલી ચોપડીમાં આપેલો 'આકાશની સહેલ' નો પાક તેમજ બાળ-પોથીમાં આપેલાં ચંદ્ર અને તારાને લગતા ગીત ઉપલી નિરીક્ષા પછી તરત શીખવાશે તો બાળકને તેમાં રસ પડશે.

* આ વિષયમાં વરસાદના પ્રાણીનો અભ્યાસ પણ આવશ્યક છે. વરસાદ ક્યાંથી અને કેવી રીતે આવે છે, તેનું પ્રાણી ક્યાં વહે છે, મહેલાના રસ્તા અને ખેતરોની જમીન ઉપર તેની ચતી અસર અને તેને તે કેવાં માદા કરે

૧૪૨ સ્પષ્ટિજ્ઞાન તથા આગમમત્તા શિક્ષણમાં શિક્ષકોને સૂચનાઓ

છે તે આગમોક્ષાગ્રણપૂર્વક આગમોક્ષા પામે તપાસાવવી. આગમોક્ષા આ અવલોકન જાતે કરી રહે પછી ખીજે વરમાદ શરૂ થાય તે સમયની મહેન્ટ અગાઉ અને તે પછી વિશેષ અવલોકન માટે શિક્ષક આગમોક્ષાને પોતાની સાથે બહાર ફરવા લઈ જવાં. દાખલા તરીકે, કેટલુંક પાણી જમીન ચૂંચી લે છે છતાં કરી રીતે ઘણું પાણી વહેળામાં જમા થાય છે અથવા રસ્તાની બાજુઓએ વહીને નાના વહેળા રૂપે જતે છે અને આવા વહેળા એકઠા થઈ નેનો પાણી-નોંદ ઘોધ નીકાડારા નાળામાં પડે છે એ દેખાડવું. આમાંનું કેટલુંક પાણી એકઠું અમુક સ્થળે કરી શકાય છે અને ત્યાં સ્થિર ભરી રખાય છે. પાણી માથે ધમગ્ગેજ કચરાના જથ્થાનો ખ્યાલ આગમોક્ષાને આમ મહેકાઈથી મળી શકશે. ચિત્રકામ ને મારીકામના પ્રયોગથી અને મોંઘાનું વર્ણમોની વાનચીત-થી બેચક્ર નિરીક્ષાની આ આગમો વધારે અગરકારક થશે. પહેલી ચોપડી-માં આપેલો વરમાદ તથા પાણી વિશેષો પાઠ આને અંગે શીખવેલો.

ધોરણ ૨ બુક

(અ) ૧લા ધોરણમાં આગમોક્ષાને રોપાનું અવલોકન સામાન્ય સ્વરૂપનું કૃત્રિ હતું; એટલે એ રોપા બોળ પ્રાણીઓ માફક હોય છે અને વૃદ્ધિ પામે છે એટલા જ્ઞાનથી તેમની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરવાની હતી. અમુક સ્થળે જિગતા હોડ અને તેના ભાગનો નિકટ પરિચય વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે એ હેતુથી આ ધોરણમાં એ આગમોક્ષાની વિગતવાર હકીકત શીખવવી નોંધાવેલો. અમુક સ્થળે આવેલી શાળાના આગમો જિગતા (ધાન્ય, કોળા, ફળના ઝાડ, આગ-માં જિગતા. ફલના હોડ અને શાક વગેરે જેવા) હોડની જુદીજુદી જાતના સામાન્ય નમુનાનો અભ્યાસક્રમમાં ગમાવેશ કરવો. વળી ગામ બહારનાં એ-તરેમા જિગતાં બાજરી, જુવાર, ઘઉં, ચોખા, ગેરડી, મકાઈ, તુવેર, ચણા, વાલ, ભોંયશાંક (મગફળી), આંખો, જામફળ, દાદમ, ખજૂરી, નાળિયેરી, લીંબુ, શુકાળ, જુર્ક, સૂર્યમુખી, શુભમહોર, હળદરીગોરો, તુલસી, દાકડી, તરણુચ અને દુધીના વેલા વગેરેનું જ્ઞાન પણ આપવું. દરેક હોડ શીખવતી જાતે તેને ગમ્ય રૂપે આગમોક્ષા; પછી તેના ભાગોને લગતું જ્ઞાન આપવું. ડોડને લગના સામાન્ય મંડકારો આગમોક્ષાને મળ્યા હશે તે બધા હોડની સ-તેન્નર તપાસ કર્યાથી વધારે દૃઢ થશે. (આ નિરીક્ષામાં દરેક હોડને ગમ્ય રૂપે અને પછી તેના ભાગોનું અવલોકન કરાવી ને આગ આગમો હોય તેનો પણ મમાવેશ કરવો.) આથી જરૂરિયામાં તે હોડ જ્યાં જ્યાં નજરે પડે ત્યાં ત્યાં તેને તેઓ આગમોક્ષા ગણે. હોડ-આગ કરીને ડોડ-આગમો-વચમાં તેમનાં પાંદડાં જદું મંડકાર અને છે. હોડની નિરીક્ષા જાતનાં મુખી

તેમની અનુકૂળ ઋતુઓમાં તેમજ સ્વાભાવિક પરિસ્થિતિમાં કરાવવી. તે નિરીક્ષાનું પંખી સાતી ભાગમાં હમેશાં વર્ણન કરવા કહેવું; તેને લગતાં ચિત્ર કે ખોખાં ઉતાવળે દોરાવવાં. બનતાં સુધી ચિત્રો દોરાવવાની ફરજ પાડવી. આથી પદાર્થને લગતી વિગત પ્રત્યે ધ્યાન આપવાની ટેવ પડશે; નહિતો તે બાબત તેમની નજર બહાર રહી જશે. આ ચિત્રો જે કાળજીપૂર્વક દોરાશે તો ગમે તેટલા વર્ણન કરતાં ચિત્રો અવલોકનની વધારે સારી નોંધ જેમાં બનશે. આ ચિત્રો સશ્વિસ્તર દોરાવાની જરૂર નથી; સાદા પેન્સિલના દોરેલા સ્કેચ (નમુના) પણ ચાલશે. વર્ણન કરાવતી વખતે બાળકોએ દરેક મુદ્દાને લગતું જો અવલોકન કર્યું હોય તે બધાની હકીકત તેમની પાસે કહેવડાવવી. તે પંખીથી બીજા મુદ્દો લેવડાવવો. આ વર્ણન જેટલું સ્પષ્ટ કહી જવાની ટેવ પાડશે તેટલે અંશે તેમને મજાના મંત્રકારો અને વિચારો કાયમના અને સ્પષ્ટ થશે. શીખવવાની બાબતના પ્રસક્ત નમુના બનેલાં સુધી બાળકો સમક્ષ રજુ કરી આ વર્ણન કરાવવું. એથી અમરણ તાજું થશે અને પદાર્થને અભાવે જે કહેવું બહી જવાનો મંત્રાવ રહે છે તે બધું તેઓ કહી શકશે. વિદ્યાર્થી હકીકત કહેતો હોય ત્યારે શિક્ષકે બનતા સુધી વચ્ચે બોલવું નહિ.

ડાંગર અને ગેરડીને લગતી બાબતોનું વર્ણન કરાવ્યા પછીજ બીજી ચોપડીમાં આપેલા તેજ વિષયના પાકો ચલાવવા.

શાળાના યાગકામમાં સૃષ્ટિજ્ઞાનના અભ્યાસને અંગે આવશ્યક હોટો- માંથી જેટલા બને તેટલા બધા ઉછેરવા નોંધાવે; (૩'૪૩' ના માપના) નમુનાના ક્યારામાં થતું શિક્ષકનું કામ વિદ્યાર્થીઓ જુએ અને પંખી બજમેની નોંડમાં પોતાને મોંપેલા ક્યારામાં તેજ કામ કરે એમ થવું નોંધાવે.

(ચ) છોડને અંગે કંઈ તેમ પ્રાણીને લગતા શિક્ષણમાં પણ આ ધોરણના શિષ્યોને વિગતવાર અવલોકન કરાવવું. ૧ લા ધોરણમાં સામાન્ય પ્રાણીઓને લગતું જ્ઞાન બજમેની નોંડ બધું તેમની વચ્ચે નજરે પડતું મળતા- પછું કે તકાવત ધ્યાનમાં રખાવવા માટે મુકાબલે શીખવવાનું હતું; આ ધોરણમાં તેમનું સ્વરૂપ, રચના, દરેકની હીલચાલ, ખોરાક, રહેઠાણ, અને ટેવ વગેરે તરફ લક્ષ દોરવાનું છે. ઘોડા અને ગધેડાં બંને રચળે નજરે પડે છે. તેવીજ રીતે અત્રાકા, મરઘાં, ચક્લીઓ, કબુતર અને ગોડગગાય પણ બાળકો બધે જુએ છે. ઊંટ આવું બધે વપરાતું પ્રાણી નથી. કેમકે

૧૪૬ સૃષ્ટિજ્ઞાન તથા જ્ઞાનકામના શિક્ષણમાં શિક્ષકને સમનાઓ.

પણુ તથા ભિન્નતા શોધાવવાં, તથા ભેદક ધર્મો લક્ષમાં રખાવવા, જ્ઞોધાવવા અને ચિત્રોથી સમજાવવા. દરેક પગથીએ સરખામણી અને વિરોધ ઉપરથી સામાન્ય નિયમ તારવી કદાવી વર્ગીકરણ કરાવવું. થોડી વિશિષ્ટ હકીકતનું અવલોકન કરી તેને આધારે ઉપરના નિયમ કે વર્ગીકરણ શિક્ષકે કરવા ન દેવાં. સામાન્ય નિયમ (ગ્વાસિ ન્યાય) નક્કી કરતાં પહેલાં જોટલા નમુના જોઈ શકાય તેટલા બધા વિદ્યાર્થીએ જોવા જોઈએ એ બાબત શીખવવાની જરૂર છે.

મુળીઆના જ્ઞાન માટે છોડને જમીનમાંથી ઉખેડી નાખતાં અગાઉ તેમને પુષ્કળ પાણી પાવાની કાળજીની જરૂર છે એવો બોધ વિદ્યાર્થીને આપવો; આથી છોડને ઉખેડતી વખતે માત્રુક મુળીઆમાં તૂટી નહિ જાય એ પણ તેમને જણાવવાની જરૂર છે. મુળીઆને ચોટેલી માટી ઘેઈ નખાવવી.

બીજા વિષયોની માફક આ વિષયમાં પણ વિદ્યાર્થીના પૂર્વ જ્ઞાનનો બને તેટલો પુરો ઉપયોગ કરવાની હમેશાં કાળજી રાખવી. અનાજનાં પુંજમળ, કોળનાં સોટીમળ, અને મુળા, ગાજર તથા શકરીઆનાં ગાંઠાવાળાં મૂળ વિદ્યાર્થીએ જોએલાં હશે. લીમડો અને બાવળના ઝાડનાં ઉભાં થડ પણ જોયાં છે; ફુધીના વર્ગની વનસ્પતિનાં વેલા, તરબુચ અને કોળાના જમીન પર પથરાતા વેલા, ખટારા અને આદુના જમીનની અંદર વધતા ભાગો પણ બાળકોએ જોએલા છે. વધારામાં ખીપળાના ઝાડનાં જળ જેવી રેવાવાળાં પાંદડાં અને મકાઈ, જીવાર, કેળ વગેરેનાં સમાન્તર રેવાવાળાં પાંદડાંનું અવલોકન દરેકુ છે. આ પૂર્વ જ્ઞાનનું સમરણ કરાવવું એ શિક્ષકનું કર્તવ્ય છે. નવા જ્ઞાન પ્રત્યે રસ ઉત્પન્ન કરવામાં અને તે તરફ તેમનું ધ્યાન આકર્ષવામાં આ ઘણું ઉપયોગી થશે.

મુળીઆં વિષે શીખવતા હોય ત્યારે વિદ્યાર્થીને રસ્તે જોએલા વડ, લીમડો અને બાવળના નાના છોડ તેમજ નિશાળની નજદીકમાંના બહુ નાના છોડને ઉખેડવા કહેવું; અને ઉખેડી શકાય કે ન શકાય તે ઉપરથી મુળીઆં ઝાડને ખાસ શા કામનાં છે તે શીખવવું. એટલે કે મુળીઆને લીવે છોડ જમીનમાં સજ્જડ ચોટી રહે છે અને ટટાર ઉભો રહી શકે છે તે જ્ઞાન આપવું. ધામની જાત અને કોળની જાતના છોડ સાથે એવાજ પ્રયોગ બેવચ્ચાથી તેમને જણાશે કે અનાજનાં પુંજમળ કડતાં કોળનાં જાણી પુધીનમા વધારે ઉંડા ઉતરે છે અને છોડને જમીનમાં સજ્જડ

જમીનથી એક ઈંચ ઉંચેથી ફળનો ઉપલો લાગ કાપો; છોડનો કાપી નાખેલો ઉપલો લાગ ટટાર ઉભો રાખવા, એક લાકડા સાથે તે બાંધી રાખવો; આ લાગ મુકાર્ઠ જાય છે તેનું કારણ શું? નીચલા, લાગને પછી કારી માટીથી દારી દેવો અને બીજે દિવસે મવારે તપાસવો. માટી તદ્દન પતળી જાય છે તેનું કારણ પૃથ્વુ.

વળી બગીચામાંથી એક તાલે છોડ લઈ તેનાં મુળીઆં ઘેર્મ સાફ કરો. એ બધો લાગ પછી દમેક મિનિટ મુધી જમીન ઉપર મંડી રાખો; છોડ મુકાર્ઠ જાય છે તે જોવા કહો. પછી છોડનાં મુળીઆં પાણીના ચામણમાં ડુબાડી રાખો; તાલે રહે છે તેનું કારણ શું?

પાંદડાંને આધાર આપવાનું અને બને તેટલી ખુદી રીતે તે પાંદડાંને હવા અજવાળામાં ડાળીઓ વડે પ્રદર્શિત કરવાનું મુખ્ય અને ફેખીલું કામ થયું છે. મામાન્ય રીતે જે પાંદડાં અને ડાળીઓ તોફાની પવનોના મપાટા સામે વખતો વખત ટકારી રાખવાનાં હોય છે તેમના પ્રમાણમાં થયું કદ જાડું પાતળું બનેલું હોય છે.

છોડને થડો મુખ્ય ઉપયોગ શો હોય છે તેના દૃષ્ટાંત માટે એક નાના છોડનો જમીન ઉપર ઊગેલા લાગમાંથી ૨ કે ૩ ઈંચ જેટલો લાગ કાપી લેવો; પછી મુળીઆંમાંથી થડમાં અને તેમાંથી પાંદડાં અને ફલમાં ૨મ કે પાણી જેવો પ્રવાહી કેવો ઝરે છે તે જોવા જાળકોને કહેવું.

પાંદડાં સાથે વળી થોડી નાની ડાળીઓ લો. તેમાંની કેટલીકે છેડા મુધી પાણીમાં બોળી રાખો. જાડીનીને ખાલી વાસણમાં મૂકો. ખાલી વાસણવાળી ડાળીઓનાં પાંદડાં જલદી મુકાર્ઠ જાય છે. સાથી મુકાર્ઠાં હજે તેનું અનુમાન જાળકો પાસે કરાવવું.

મુળીઆં અને થડ વચ્ચેનો ભેદ પણ જાળકોની પાસે શોધી કઢાવવો. મુળીઆં જમીનની અદર ગમે છે અને થડ જલાર ખુદી હવામાં ગમે છે તે મુખ્ય ભેદ તરત નજરે પડશે. બન્નેને ડાળીઓ હોવાનો મંભવ છે: પણ જારીક તપામ ક્યારથી તેમને સમજશે કે મુળીઆંમાંથી માત્ર ડાળીઓ જ ફૂટી શકે છે, પણ થડમાંથી તો પાંદડાં અને ફળીઓ પણ ફૂટી શકે છે. ફુંગળી, જટાટા અને આદુ વગેરે જાળકો પાસે રોપાવી તેમની પાસે નક્કી કરાવવું કે આમાંનાં ક્યાં થડ કહી શકાય અને ક્યાં મૂળના વર્ગમાં ગણી શકાય. તેમની વૃદ્ધિ જાળકોએ તપાસતા રહેવી. જટાટા, આદુ વગેરે જમીનની અંદર ગિગતા કંદજ છે એવી તેમને જલદી ખાતરી થશે.

યડના અંદરના લાગતી રચના એ અભ્યાસનું એક રસિકત સાહિત્ય છે. આ માટે શરૂઆતમાં બાવળ જેવાં મોટાં ઝાડની બાળવાના કામમાં વપરાતી મુકી બડી ડાળીઓ પ્રયોગ તરીકે ફીક કામમાં આવશે. યડના મધ્ય બિન્દુથી બધે ફેલાએલાં કુંડાળાં અને રેખાઓ બાળકો પાસે નેવ-ડાવો અને તેનું વર્ણન કરાવો. જેમ યડ બહુ તેમ કુંડાળાં વધારે એ વાત પણ તેમના બાલ્યામાં આવી જશે. આનું ખોખાડે તેમની પાસે ચિત્ર દોરાવવું અને કુંડાળાંની સંખ્યા પણ નોંધવા કહેવું. યડનાં કુંડાળાં ઉપરથી ઝાડની ઉંમર કહી શકાય છે એમ કહેવાથી તેમને આ કામમાં વધારે રસ પડશે.

આવાં યડની અંદરની રચનાને બારિકાઈથી તપાસવાં માટે ધારો કે બાવળની એક ડાળી લીધી. એને છેડા આગળથી શરૂ કરી અધુ વતી આડા કાપ મુકાવ્યા. લેન્સ વડે (વિપુલદર્શક કાચથી) તે કાપ તેઓ તપાસશે તો ત્રણ ચોક્કસા લાગે તેમને જણાશે, એટલે કે એક નાનો ઘોળો લાગ, એટલે વચમાંનો ગર; જેને લાકડું કહીએ છીએ તે ગરની આસપાસનો બુરો નક્કર ગોળ લાગ; અને હાલ કહીએ છીએ તે લીલા રંગનું બહારનું કાળું પડ એમ ત્રણ લાગ છે. અધુની અણી ખોસ્વાથી ગર પોચો છે, લાકડું કઠણ છે અને હાલ મહેલાઈથી કાતરી શકાય છે એ તેઓ સમજી શકશે.

તાજ અને લાંબા મમયથી બગેલી ડાળીઓ વચ્ચે ઘણી બાબતમાં મળતાપણું નથી હોતું એ પણ શોધી શકશે. તાજ ડાળીઓની હાલ માફક જુની ડાળીઓની હાલ સુવાળી, કુમળી અને લીલા રંગની હોતી નથી. તેનું લાકડું વધારે જાડું, અને કઠણ હોય છે.

જેમ ઝાડ મોટું વધે છે, તેમ તેનું યડ જાડું થતું જાય છે. હાલને લાકડાથી જુદું પાડનારું એક પાતળું પડ સતત વધે જાય છે. આ યડના અંદરના લાગનું લાકડું બને છે. બહારનો લાગ હાલ બને છે. જે લાકડું બની છુટું પડતું જાય છે તેની આસપાસ સામાન્ય રીતે દર વર્ષે એક કાળું ચકરડું બનતું જાય છે. ઝાડ આમ વર્ષે વર્ષે વધે છે અને તેના યડનાં કુંડાળાં પણ વધે છે અને યડ જાડું બનતું જાય છે.

પરંતુ જુદા જુદા ઊંડાના અવસોદનથી તેમને માલમ પડે કે બધાં ઝાડ અને બધાં ઊંડામાં આવાં ગોળ ચકરડાં હોતાં નથી. વાંચ કે તાડના ઊંડાને એક પણ આવું કુંડાળું હોતું નથી. વચમાં ગર પણ હોતો નથી.

નક્કર લાકડા જેવાં એક પછી એક એમ દેખાનાં ચક્કરડાં પણ નથી હોતાં. તેમજ સુરજમુખી જેવાં ફૂલના એકવર્ષીય કે દ્વિવર્ષીય છોડોના થડમાં આવું એક પણ ગોળ કુંડાળું બીજકુલ હોતું નથી. ગરને બદલે તેમાં અનિયમિત રીતે ફેલાએલા વધારે કડણ પટ્ટા અને બારીક રચનાવાળા નરમ તંતુઓ હોય છે.

વિદ્યાર્થીઓ પામે તેમની લખવાની ચોપડીઓમાં કુંડાળાવાળાં અને કુંડાળા વગરનાં થડોના આડા કાપનાં ચિત્રો દોરાવવાં.

મળ કે થડના અભ્યાસ કરતાં પાંદડાંનો અભ્યાસ બાળકોને વિશેષ રસિક નીવડશે. જે પાંદડાં તેમને આકાર કે સામાન્ય દેખાવને લીધે વધારે પમદ પડ્યાં હોય તેના નમુના એકલા કરવા બાળકોને કહેવું; પછી આકાર મુજબ તેમના વર્ગ પડાવવા. તે પછી અમુક પાંદડુ પંગત આકારનું છે, અમુક ભાત્રા જેવું છે, તીર જેવું છે, કે ઇંડાંની માફક લંબગોળ છે વગેરે નામ અપાવી અથવા આંખાનાં પાંદડાને મળતાં છે કે વડનાં પાંદડાને મળતાં છે એમ કહેવરાવી બાળકો પાસે તેમની ભાષામાં હકીકત બોલાવવી. પાંદડાંઓની કિનારી, તેમનો રંગ, અને નમોની રચનાને ધોરણે તથા તેમના થાટ ઉપરથી સાદાં અને મંયુક્ત એવાં તેમના બે વર્ગ પડાવવા.

નીચે કહેલી પદ્ધતિએ વિદ્યાર્થી પામે પોતે તપાસેલાં પાંદડાંના જુદી જુદી જાતના નમુના એકલા કરાવી તેનો મંચડ કરાવવો:—

સાદીચૂસ કે ભુરા કાગળના અમુક ભેખતા માપના કકડા કપાવો. (આવા કાગળને અભાવે કોઈ જાપાનેઝ કાગળ પણ ચાલી શકશે.) પછી અર્ધા ઈંચની જડાઈવાળાં અને કાગળ કરતાં કંઈક વધારે લાંબા બે લાકડાનાં પાટીઆ લેવાં. થોડાક પથરા કે ઈટા લેવરાવજો એટલે સાહિત્યો પુરાં થશે. પહેલાં એક પાટીડ લેવા કહેવું. તેના ઉપર સુકવનારા કાગળના બે ત્રણ તાવ મુકાવવા. ઉપરના કાગળ ઉપર પાંદડાં મંજાળીને મુકાવવાં. પછી કોરા કાગળના બે ત્રણ તાવ તેના ઉપર ટાંકવા. તે ઉપર પાંદડાંની બીજ થોડકી મૂકવી. કાગળની બે બાલુમાંથી એકજ બાલુની વચમાં એક બીજા ઉપર પાંદડાંનાં પડ આવી ન જાય એવી રીતે બે પડો ગોઠવો. આ ક્રિયા બધાં પાંદડાં સુકાઈ રહે લાંસુધી ચાલુ રાખવી. છેવટે બધાં ઉપર બીજા પાટીડ મૂકી દબાણ માટે પથરા કે ઈટા તેના ઉપર મૂકવી. બીજેજ દિવસે કાગળો ભેજવાળા જણાશે. તેને બદલી નાંખી રોજ રોજ કોરા મૂકવા. બિનાશવાળા કાગળ તડકે મૂકવી દેવા. ભવિષ્યમાં કરવાના

પ્રયોગમાં મુકવેલાં પાંદડાંને જાડા કાગળ ઉપર મૂકી ચુંદર લગાડેલા કાગળની નાની પેટીઓ વડે તેને કાગળ ઉપર ચોંટાડી રાખવાના કામમાં લેવા આ કાગળો ઠીક પડશે. પાંદડાં ચોંટાડેલા આવા દરેક કાગળ ઉપર તેની ડાબી બાજુને ખુલ્લે પાંદડાંનું નામ લખવું. અવળી બાજુએ તે પાંદડું જે સ્થળેથી મળ્યું હોય તે સ્થળનું નામ અને ખીજી રસિક વિગતો લખવી.

આ શિક્ષણને અંગે ઝાડની ઇન્દ્રિયો અને તેનાં કાર્ય, ઝાડનો રસ, પાંદડાંની રચના વગેરે વિષયના ત્રીજી મોપડીમાં આપેલા પાઠો શીખવવા રમમય નીવડશે; પણ મૃદ્ધિતાનના પાઠો પછી આ પાઠો ચલાવવા.

બાગકામમાં ક્યારાની જમીન કેવી રીતે ખોદી, તૈયાર કરવી તે બાબત શિક્ષક વિદ્યાર્થીને બતાવવી; પ'ંડના માંપના ક્યારાઓમાં 'બની શકે તો ત્રણ ત્રણની દુકડીઓમાં બાળકો પામે સાથે કામ કરાવવું. મૃદ્ધિતાનના વિષયમાં ઉપયોગી થાય એવા છોડ ઉછેરાવવા. જેવકિ મુળા અને ગાજર જેવાં મુળ, બટાટા, આદુ, હળદર, કુંગળા અને શકરીઆં જેવાં ફંદ, મેથી તથા જેનાં પાન કામમાં આવતાં હોય તેવી અળવીના જેવી વનસ્પતિ, મરચી, રીંગણાં અને કાકડી જેવાં ફળની વનસ્પતિ બાળકો કને ઉછેરાવવી.

(૪) આ ધોરણમાં બાળકોની બહુવાળાં પખીઓની ટેવ તથા ખાસીઓનું શિક્ષણ જરૂરી છે. માથેમાથે તેમને રહેવાનું યથળ, ખોરાક, ચાંચ, અને નહોરના તકાવન પ્રમાણે વર્ગીકરણ કરાવવું. આ માટે બાળકો પામે પોતાને પરિચિત હોય એવા પખીઓની તેમની કુદરતી સ્થિતિમાં નિરીક્ષા કરાવવી. તેમને પ'ખીઓની કુદરતી ટેવ, લક્ષણ, રહેઠાણ, ખોરાક, ચાંચ, નહોર, ઇંડાં મૂકવાની ઋતુ, માળો બાંધવાની પદ્ધતિ, વગેરે બાબતોનું અવલોકન કરાવી તેની નોંધ રખાવવી. પ્રશ્નો પૂછી ઉત્તરોદ્ધારા બાળકો પામે અવલોકનની બાબતો એકઠી કરાવવી અને મુકાબલે સરખાવવી એ શિક્ષકનું કામ છે. આનો હેતુ એજ છે કે એથી દરેક પ્રાણીને અમુક મામાન્ય મયાળાંવાળાં ખાનાં પાડી ચોડવી શકાય. અ.વાં ખાનાંથી પક્ષીઓનો તકાવત દર્શાવનારી સામાન્ય ખાગીઓ બાળકો ઝોળખી કાઢી શકશે અને તે મુજબ તેમના વર્ગ પણ પાડી શકશે. જેમકે ઝાડની ડાળા ઉપર અધર બેસનારાં (ચકલી અને કાગડા જેમે છે તેમ બે આંગળાં આગળ અને એક આંગળું પાછળ રાખીને બેમનારાં), ઝાડે ચઢનારાં (બે આંગળાં આગળ અને બે પાછળ રાખી બેમનારાં, પોપટ, કાકડૈઆ અને કાચલ જેવાં), જમીન ખોતરનારાં (જેનાં બધાં આંગળાંને જમીન ખોતરવા કાચક નહોર હોય તેવાં, જેમકે, મરચી,

મેર, હોલો; અને ક્યુતર), તરનારાં (હંસ, ષતક, જળકુકડી જેવાં, જેના પગની આંગળીઓ ચામડીથી બેસાડેલી હોય છે તેવાં) ગ્રાણી દેખાડવાં વગેરે; વળી (પોપટ, કોયલ, કે બુલબુલના જેવી મજબુત વળેલી અને અણીદાર ચાંચવાળાં) કંકણ ડૂળ ખાનારાં પંખીઓ; (ક્યુતર, ચકલી વગેરે જેવાં હુંકી શંકુ આકારની ચાંચવાળાં) અનાજના દાણા ખાનારાં; (ગીધ, ધ્રુવડ વગેરેને મજબુત, વળેલી, અણીદાર ચાંચ હોય છે તેવાં) માંસાહારી અને એવાં ખીર્ત પંખીઓનું વર્ગીકરણ કરાવવું. અવલોકનને નિયમિત બનાવવા માટે શિક્ષક નિરીક્ષાનો પદાર્થ એક અકવાડીઆ પહેલાંજ રજુ કરવો; આથી એક વખતે એકજ વિષય પ્રત્યે વિદ્યાર્થીઓનું ધ્યાન રોકી શકાશે.

ત્રીજા શ્રેણીમાં સમડી અને ગીધ વિષેનો પાઠ પંખીઓને લગતા સૃષ્ટિજ્ઞાનના પાઠો સાથે જોડવાથી રસિક બનશે.

નિદાનના સંગ્રહસ્થાનમાંથી મળી શકે એમ હોય તો ઘાસ ભરી જાળની રાખેલાં પંખીઓના શરીરના નમુનાં બતાવ્યાથી ચાંચ, નહોરની ગોડવણ વગેરે જેવી વિગતોનો બારીક અને ખાતરીવાચક અભ્યાસ સરળ થઈ શકે છે.

(ક) રાજરાજ આકાશમાં ચંદ્રમાનો દેખાવ અને સ્થિતિ જોવાની ટેવ હોતોવાથી અને જે જુએ તે નોંધી લઈ તેનાં બોખાં રૂપે ચિત્રો ચીતરવાથી ચંદ્રમાનું અવલોકન રસિક બનશે. અભ્યાસ પછી એક બે દિવસે આ નિરીક્ષા શરૂ કરાવવી અને પ્રથિમા સુધી જારી રખાવવી. ચંદ્રની કળા બતાવતી વખતે દરેક રાત્રે અમુક મુકરર કલાકે આકાશમાં ચંદ્ર ક્યાં હોય છે તે તેમણે નોંધવું જોઈએ, બે મહીના આવું અવલોકન કરાવ્યા પછી દરેક વિદ્યાર્થીએ જે બાજતો જોઈ હોય તે વિષે વર્ગમાં ચર્ચા કરવી; આ વિવાદને પરિણામે સામાન્ય નિયમો એકઠા કરાવી તારવી કઢાવવા. વરસાદની શરૂઆતનો સમય, અને પહેલો વરસાદ આવે તેની પહેલાંનો અને પછીનો અમુક અકવાડીઆનો સમય, જાંતેમાં જુદી જુદી જગતનાં વાદળાં, તે કેવી રીતે બને છે તે, અને તેમની ગતિનું અવલોકન કરવા માટે પુષ્કળ અનુદૂળ હોય છે. સ્થિતિજની આસપાસ પરોડીએ માલમ • પડતાં નીચાં વાદળાં; ભારે વજનદાર અને એક ઉપર ખીજું એમ ઢગરૂપે દેખાતાં ઝનના ઢગ જેવાં વાદળાં, આપણાથી બહુ દૂર આવેલાં ઘોળાં, હલકાં અને ચુસ્તવાળાં પીજાંના જેવાં વાદળાં, અને ભુરાં, નીચે દેખાતાં, વરસાદનાં વાદળાં બાળકોને દેખાડવાં. વર્ષાઋતુની શરૂઆતમાં જે દિશામાંનાં વાદળાં વરસાદવાળાં હોય તેનું અવલોકન કરાવવું; જે દિવસે વરસાદ પડશે

૧૫૨ સ્વદિગ્જ્ઞાન તથા આગકામનાં શિક્ષણમાં શિક્ષકોને સુચનાઓ.

એમ લાગે તે દિવસે બપોલે કે ત્રણ ત્રણ કલાકે આગકાને વાદળાંતો દેખાવ નેવરાવવો, અને અવલોકનની હરીફત બોલાવવી તથા નોંધાવવી. પવન વાદળાં વીખેરી નાંખે છે અથવા ભેમાં કરી વરસાદ જતલી પાડવામાં મદદરૂપ નીવડે છે તે બાબત આગકાને પ્રત્યક્ષ દેખાડવી; ન કંઈપી શકાય એવા શાંત વાતાવરણના, અથવા વરસાદ પડતાં પહેલાં તરતજ જે તોફાન થાય છે તેવા ચોમાસાના ખાસ કુદરતી દેખાવની નિરીક્ષા કરાવવી; નિરીક્ષાનો વખત અને બીજી ખાસ આકર્ષક બાબતો પણ નોંધાવવી.

ખડક અને જમીન, પ્રાણીઓ, પંખીઓ અને છોડના જોડણાં કુદરતના અંશ ગણી શકાય. પ્રાણીઓ, પંખીઓ અને છોડના જોડણાં આ બાબતનો અભ્યાસ બરાબર કરાય તો, પુષ્કળ રસિક બને છે. બાળકો પોતાનાં રહેવાનાં સ્થળમાંની સામાન્ય પ્રકારની કાદવવાળી, માટીવાળી, રેતાળ, ખડકવાળી કે બીજી એવી જમીનોનું અવલોકન કરે એમ તેમને પ્રેરવાં. તેમની પાસે તે જમીન કે ખડક કોનાં બનેલાં છે, પોચાં છે કે કઠણ તે બાબતો તપાસાવવી. આટલું કામ કરાવ્યા પછી ખેતીના ઉપયોગની દૃષ્ટિએ એક ખીમતને મુકામસે જમીનની ફળદ્રુપતા અને ઉપયોગિતા વિષે વાતચીત કરવી. આથી જમીનની સપાટી નીચે શું હોય છે તે જાણવાનું મન થશે. નવો કુવો ખોદાનો હોય અગર નવી રેલવે નખાતી હોય ત્યાં લઈ જવાથી બાળકોને જમીનની નીચેનાં પડો વિષે સ્પષ્ટ અને રસિક ખ્યાલ આવી શકે છે; ચિત્રકામ કે સ્કેચ માટે આથી પુષ્કળ સાધનો પુરાં પડે છે. પાડોશમાં કોઈ પત્થરની ખાણ હોય તો તેની મુલાકાતે બાળકોને લઈ જવાથી ખડકનું સ્વરૂપ, જુદાં જુદાં પડો, વગેરે બાબતો પ્રત્યક્ષ નજરે નેઈ શકાશે. પછી જમીન, તેની અંદરની માટી, અને જમીનમાંના ઉડા ખડકો કે ઉડાં પડોના પરસ્પર સંબંધની વાતચીત કરવી.

પુષ્કળ વરસાદનું ઝાપડું પડ્યા પછી તરતજ ખડક કે જમીન ઉપર પાણી ટેપી રીતે વહે છે તે ક્રિયાનું ઉત્તમ અવલોકન કરાવી શકાશે. રેતાળ કે કઠણ પત્થરવાળી જમીનના કરતાં આવાં વહેનાં પાણીની અમર મુંવાળી ને ચીકણી જમીન ઉપર જલદી થાય છે તે એકદમ નેઈ શકાશે. એકાદ વહેજાની મુલાકાત આ જ્ઞાન માટે ઠીક પડશે. છુટી પડી ગયેલી જમીન, ગોળ પથરાઓ, પાણીથી ધસારો પામેલી નદીકાંડાની જમીન નેવાથી આ બાબતોનો જે તાદરશ ખ્યાલ મળે છે તે ખ્યાલ વર્ગમાં શિક્ષક મેંબરે ખાલી વ્યાખ્યાન કરી જશે તો નહિજ મળે. જુદીજુદી જાતના ખડકના પથરા, ખનીજો, માટી, ગોળ પથરા વગેરેના નમુના એકઠા કરવાના કામમાં

બાગદામને મોત્સાહિત કરવાં અને નિશાળના મંત્રહસ્થાનમાં તે બધાં ભેટરૂપે આપી દેવાની લાગણી તેમનામાં ઉત્પન્ન કરવી.

ધોરણ ૪ થી

આ ધોરણમાં પાંદડાંની પાણી તથા અજવાળાની સાથેનો મંબંધ લક્ષમાં રાખી તે જ્ઞાન આપવાનું છે. આથી બાળકો છોડના જીવનના નિકટ મંસર્ગમાં આવી શકશે. અને અંગે થોડા સાદા પ્રયોગોની સરખાત કરવાથી તેમને રસ પડશે.

થોડા દિવસ સુધી એક છોડને તદ્દન અંધારાવાળા સ્થળે મૂકી રાખવો. તેની લાલત તપાસશે તો શીકા અને મડદાલ થતો દેખાવા લાગશે; તેજ છોડને અજવાળામાં લાવશે એટલે તેમાં સુધારો થતો જણાઈ આવશે.

નિશાળમાં જિગતા ઘાસ ઉપર ચપટો ખત્યર મૂકી થોડો વખત ઘાસને તે સ્થિતિમાં રહેવા દેવાથી ખત્યર તળે કચરાએલું તે ઘાસ સત્વહીન અને પિગાસ પડતું માલમ પડશે; તેથી ઉલટું આસપાસનું છુટું ઘાસ લીલું અને તાજું દેખાય છે.

દિવાલોની કાટમાં, બારીઓની તડામાં, અને એકજ બાજુએથી અજવાળું જ્યાં પડતું હોય એવી બીજી જગાએ જિગતા છોડોનું અવલોકન કરવા બાળકોને કહેવું; તેમનાં પાંદડાં અજવાળા તરફ દેવાં નમેલાં હોય છે તે તરફ લક્ષ દોરવું.

છેક અંધારાવાળા સ્થાનના છોડ નલેતાં પુરતા ઉગ્મશાવાળી જગાએ જિગતા છોડનાં પાંદડાંને પુષ્કળ અજવાળાવાળી જગાએ જિગતા તેજ જતના છોડનાં પાંદડાં સાથે સરખાવવાં, અને બનેલી તંદુરસ્તી અને વિકાસ તરફ લક્ષ ખેંચવું.

જુદી જુદી જતનાં પાંદડાં તપાસવાથી માલમ પડે છે કે જ્યાં અજવાળું પડતું હોય તેવાં સ્થળે આવેલાં પાંદડાંજ ખીલી શકે છે. પાંદડાંને સૂર્યનું તેજ વિકાસ માટે જરૂરનું છે, અને તે મેળવવાનો પ્રયાસ તે કરે છે. ડાળી ઉપર પાંદડાં એવી સ્વાભાવિક રીતે પથરાએલાં હોય છે કે દરેક પાંદડાંને સૂર્યનું તેજ જોઈતા દિસ્સામાં મળી શકે. આથી (૧) થડની છેક ટોચ સુધી બજમેની જોડમાં સામસામાં અને દરેક બાજુએ એક એમ ફૂટે છે (જિમકે જમરખ અને તુળશીનાં પાન) અથવા (૨) સૂર્યમુખી છોડમાં હોય છે તેવાં થડની આસપાસ સર્પાકાર અને એકાંતરે ફૂટેલાં પણ હોય છે. નીચેનાં પાંદડાંમાંનાં એકાદ પાનની દાંડીને દોરી બાંધી તેની ઉપરના ભાગમાં જિગતાં જતાં પાંદડાંની દાંડીની આસપાસ પસાર કરવાથી ઉપલી

૧૫૪ સુદિષ્ટાન તથા બાગદામના શિક્ષણમાં શિક્ષકોને નયનાઓ

બાબુત રૂપે સમજાવી શકાશે. અથવા કરેલુમાં હોય છે તેવાં એકજ અથવા ફટતાં ઘણા ચક્રાકાર ઉગેલાં પાંદડાં પણ હોય છે. આવી વ્યવસ્થાથી બધાં પાંદડાંને અજવાળું પ્રમાણસર વહેંચાતું મળી શકે છે.

પાંદડાંને પાણીની જરૂરીઆતનું શિક્ષણ પણ એટલુંજ રસિક નીવડે છે. જેણે અને બીજા પહોળા પાંદડાંવાળા છોડ જે પુષ્કળ પાણી પુરું પડે તેજ સપાટાબંધ બેગે છે તેમના પાંદડાંનો મુકાબલો રસ્તાની બાજુએ બેગના અને નિયમિત પાણી ન મેળવનારા છોડનાં પાન સાથે કરાવવા. ઉનાળામાં અને વર્ષાઋતુ પછી પાંદડાં કેવાં દેખાય છે તે જોવા કહેવું, તેની નોંધ કરાવવી અને છોડના પાંદડાંની મુખ્ય તથા માપ અને તેમને મળતું પાણી કેટલા જગ્યામાં પુરું પડે છે તે મંજૂરી વાતચિત કરવી.

છોડને સુંદરતા આપનાર અને આકર્ષક દેખાવવાળો બનાવનાર ભાગ ફૂલ છે. તેનો રંગ, તેની ખુશબો, તેની કળા, તેની પાંખડીઓ, અને તેની વ્યવસ્થા આપણું ધ્યાન ખેંચ્યા વિના રહેતી નથી. આ બધી વિગતો ફૂલને અડધા વિના પણ શીખી શકાય છે. તેમ છતાં ફૂલને તપાસવા માટે એટલે કે પુકેસર અને સ્પ્રિંગરની આંતર રચના તપાસવાની હોય છે ત્યારે તે બાગદામના હાથમાં આપણાં પડે છે, એવે વખતે જે ફૂલો વિશે શીખવવાનું હોય તેના નમુના ભેગા કરાવવા: તેમ છતાં બનતાં મુધી બાગદામે મમજરણ કે નકામાં અને રમતિઆળપણામાં ફૂલો તોડવાની ટેવથી દૂર રહેવું.

ફૂલોની નિરીક્ષામાં પ્રથમ બહારના ભાગ અને પછી અંદરની રચના એ ક્રમે શીખવવું હીક પડે છે. એટલે કે પ્રથમ પુષ્પનું વજ્ર, પછી ફૂલ-મણિ, તે પછી પુકેસર અને છેવટે સ્પ્રિંગર એ ક્રમે શીખવવું. ખરે જોતાં પુષ્પમાં (ફૂલમણિ) બનાવનારી અકચરિત પાંખડીઓજ ધ્યાન ખેંચનારો ફૂલનો મુખ્ય ભાગ છે. પાંખડીઓની બહારની બાજુએ વજ્ર બનાવનારાં વજ્રપત્રો હોય છે ફૂલમણિની અંદર પુકેસર હોય છે અને તેમની વચ્ચે સ્પ્રિંગર હોય છે. આ દરેક ભાગને કંઈક કાચું કરવાનું હોય છે. ફૂલની કળાઓ ઘણી નાની હોય છે અને પોતાનું રક્ષણ કરી શકતી નથી, ત્યારે તેમનું રક્ષણ વજ્ર કરે છે. ફૂલોની અંગીકૃત જનનેદ્રિયો છેક કુમળા હોય છે તે વખતે તેમનું રક્ષણ કરવાનું અને પોતાનો રંગ અકચરિત કે ચળ-હાટ મારતો હોય તો તે વડે પરાગ લઈ જવાની ક્રિયા બાર જીવંત આકર્ષવાનું કામ પાંખડીઓનું છે. પુકેસર સ્પ્રિંગરનું ફલોફરણ કરવા માટે છે. સ્પ્રિંગરનું કામ બીજાને પરિપક્વ અને વિશ્વસવાળું કરવાનું છે. પોતાનું

કર્તવ્ય કંઈ બાદ પાંખડીઓ, વજ્રપત્ર, અને પુસ્તકો સુધારી નાશ પામે છે. પણ ફળ અને ખીનો વિકાસ તથા તેને પકવ કરવાની ક્રિયા સંપૂર્ણ થવાનું કામ પુરું થતાં સુધી જોડાસર દ્રષ્ટી રહે છે. ફલનાં જુદા જુદા ભાગોનાં કાર્યો વિદ્યાર્થી પોતે અનુમાનથી શોધી શકશે એવી આશા પણ ન રાખવી. શિક્ષકે તેમની વિચારશક્તિ ખીજવડી અને અવલોકનનો માર્ગ બતાવી રસ જગૃત કરવો.

જો ફળો આગકાને પરિચિત હોય તેને કંપાવવાં અને તેમનાં જુદાં જુદાં ભાગ, તેમનું બદારનું પણ અને ફેરીમાં માલમ પડે છે તેવો ખીનો રક્ષણ માટેની ખાસ જોડવણવાળો અંદરનો (ઘણે ભાગે રેસદાર) લોમ બતાવેલો. તેમજ તપાસેલાં ફલની દરેક જાતમાં ખી ફેટલાં હોય છે તે બાબત નોંધાવવી અને મોંઝે બોધાવવી. મુકાં તેમજ રસદાર અને પરિચિત તથા ખાવા ભાવે તેવાં ફળનું શિક્ષણ રાત્ર કપાઈ આ ખાખત રસ મંચ નીવડશે. જુવાર, બાજરી, વટાણા, અંછર વગેરેનાં ખી તથા ફળની નિરીક્ષા વડે ફળ તથા ખીનો બેઠે આગખી ફલનાં આગકાને રેશીઅવડું ખીને થર્ડ નુકસાન કે તેનો નાશ થતો અટકાવવા કુદરતી યોજના કેવી કરેલી હોય છે તે પણ આગકાને દેખાડવું.

ખીની જુદી જુદી જાતો તપાસવાની ટેવ આગકામાં ઉત્તરવી અને તેની બનાવટ કેવી છે તે નોંધાવવું. (જમીન, હવા, બેજ, ઉષ્ણતામાનને લગતી) ફેલીકરણને અનુકૂળ સ્થિતિના શિક્ષણમાં મદદરે પાંખી રૂકાખીમાં રેતી કે લાકડાનો વહેર મૂકી ફેટલાંક ખી રોપાવવાં. આગકાએ આ મંથ ધે નીચેના પ્રયોગો કરવા:—

(૧) જુનાં ને નવાં ખી સરખી મંથ્યામાં વાવવાં, પરિણામ સરખાવવાં. (૨) ઉકાળેલાં અને આખાં ખી રોપી પરિણામ તપાસો. (૩) બે ત્રણ જાતનાં સારાં ખી લેવરાતી નીચે મુજબની ક્રિયા કરવી:—

(અ) થોડાં ખીને મુકા કાગળ ઉપર મૂકી એક ફારો રૂમાલ દાંકવો. (બ) એક બીના કપડા કે કાગળ ઉપર ખી મુકાવી તેમને બીના કપડા વડે લાંકી બિનાશવાળાં રખાવો. (ક) બીને પાણીથી ભરેલી બુરછીમાં ડુબાડી રાખો.

આગકાની દરરોજની નિરીક્ષાની નોંધ તેમજ દેડકાનો ધીમે ધીમે થતો વિકાસ દર્શાવનારા સ્કેચ જળખી રાખવા પુરી વૃદ્ધિ પામીને જન્મતા દેડકાનાં લક્ષણો તેના ખોરાક વગેરે બાબતો પણ નોંધી રખાવવી.

દેહકાના અભ્યાસ ઉપરાંત (જ્યાં મળી શકે ત્યાં) માછલીઓના અભ્યાસ પણ આ ધોરણમાં કામનો છે. ઉપર કહેલી પદ્ધતિ મુજબ આ વિષય શીખવવો. તેના શિક્ષણમાં નીચેની બાબતોના અવલોકનનો સમાવેશ થવો જોઈએ; જેવી કે—

માછલીના શરીરની રચના અને આકાર, આસપાસની સ્થિતિને અનુકૂળ થવાની રીત, તેનું વર્તન, તેની હીલચાલ તથા ગતિનાં સાધનો, તેના ખોરાક, તેના મિત્રો અને દુશ્મનો, વંશ-વૃદ્ધિની રીત વગેરે તેમની સામાન્ય રચના અને ટેવ પરત્વે વિદ્યાર્થીઓનું લક્ષ્ય દોરવું કે તેના શરીરનો આકાર પાણીમાં તે સહેલાઈથી હરીફરી શકે એવી અગ્નિએ રીતે અનુકૂળ બનેલો છે. જે પાણીમાં તે તરે છે તેના ઘટપણા જેટલું ઘટપણું ' તેનું પોતાનું હોય છે. જે પાણીમાં જીવતી માછલી રાખી હોય, તેમાં રહેવા દઈને તેનું ઘટપણું જોખવાનું કામ સહેલું થશે. તેના શરીર પર લીસાં એક બીજાને વળગી રહેલાં ભીંગડાં હોય છે. તે ભીંગડાંની છુટી કિનારીઓ પાછળથી વગેરે હોય છે. આપણને અવધવો છે તેમ જાલરની બે જોડે તેને હોય છે. માછલી જે કે પાણી પીતી દેખાય છે પણ ખરું જોતાં શ્વાસોચ્છવાસ માટે તેમાં ભજેલો ગ્રાણીવાયુ લેવા માટે તે પાણી મોમાં લે છે.

ચોથી ચોપડીમાં તીડ, મચ્છર, દેડકું, માછલી વગેરેને લગતા રમુજ પાકો આપ્યા છે. જીવજંતુ અને પ્રાણીઓનું શિક્ષણ આપતી વખતે હંમેશાં સૃષ્ટિજ્ઞાનના શિક્ષકે આ પાકોની હકીકતનો પુરતો ઉપયોગ કરવો.

(ક) આગલે વર્ષે ચંદ્રમાનો દેખાવ તથા આકાશમાં તેની સ્થિતિને લગતા ફેરફારોની હકીકત શીખ્યા છે. હવે આ ધોરણમાં સૌથી વધારે પ્રકાશિત નક્ષત્રોનું અવલોકન કરાવવાનું છે. હિંદુઓના દરેક મહીનાનાં નામ તે મહીનામાં જોગતાં અને આયમતાં નક્ષત્રો ઉપરથી પડ્યાં છે એ વાત દરેક શિક્ષકની જાણમાં હોવી જોઈએ. આથી દરેક મહીનામાં કરવાની નક્ષત્રોની નિરીક્ષા શિક્ષકે તે તે મહીનામાં દેખાતાં નક્ષત્રોને ધોરણે જોડાવવી. કેટલાંક નક્ષત્રો જેવાં કે ચિત્રા (ચૈત્ર માસમાં), જ્યેષ્ઠા (જ્યેષ્ઠ માસમાં), શ્રવણ (શ્રાવણ માસમાં), મૃગશીર્ષ (માગશર માસમાં), મઘા (મહા માસમાં) એવાં તેા જગજગિત પ્રકાશે છે કે બાળકોને એક વખત બતાવીશું તો તે ન જોખખવાનો કે તેમને બૂલી જવાનો સંભવ રહેશેજ નહિ. વળી બીજાં નક્ષત્રો જે કે જ્યોષ્ઠા પ્રકાશિત હોય છે છતાં એક બીજાથી સ્પષ્ટ જુદાં પડે એવાં અમુક લક્ષણવાળાં હોવાને લીધે એક વખત તે જોયાથી જોતાર તેમનું આકાશમાં સ્થાન સુકરર બતાવી

શકે છે; જેમકે, કાર્તિક માસમાં કૃત્તિકા, ભાદ્રપદ માસમાં પૂર્વા અને ઉત્તરા-
ભાદ્રપદા, શિઆળામાં સપ્તર્ષિ, આશ્વિ વર્ષ માસમાં પડતું ક્રુવ મચ્છ,
વૈશાખ માસમાં વૃશ્ચિક વગેરે. આ નિરીક્ષા કરાવતી વખતે લુબ્ધક (સીરી-
અમ) અને અગસ્તિ (કેનોપમ) જેવા પ્રથમ મહત્વના બહુ ચળકાટ
મારતા તારાનું અવલોકન કરાવવાનું બુલ્લવું નહિ. બાળકો રાતે દિશાઓ
જાણખી શકે અને વખત અટકાવથી કડી શકે તે તરફ છેવટે દોરવાં એજ.
આ આકાશી પદાર્થોના અવલોકનનો હેતુ હોવો જોઈએ. જે જે તારા
અને ગ્રહોનું અવલોકન થતું ત્યજ તેની સાથે જે શિક્ષક તેને અંગે પ્ર-
ચલિત પૌરાણિક વાર્તા કે દંતકથાઓ કહેશે તેા વિષયશિક્ષણ યુક્તજ
રસિક બનશે.

ખડકો કે જમીન ઉપર થતી પાણીની અસર બાળકોને ખાઓમીઆં,
મોટા કુવા, ખાણો અને જ્યાં સ્થિર પાણીનો ખડકો સાથે કાયમનો
મંબંધ હોય તેવાં સ્થળે લઈ જઈને બતાવવી; અથવા જ્યાં જમીનના ઢોળો
એક પછી એક વિખુટા પડે છે, નીચલી સપાટીવાળી જગાએ ધસડાઈ.
જય છે અને ઉપરની જમીન ખુલ્લી બની વધારે ધસારો પહોંચે એવી.
સ્થિતિમાં આવી જય છે એવી પર્વતની. ટોચે લઈ જઈ આ
અસર બતાવવી વધારે ઠીક પડશે. (પર્વતનો ટોચે બને છે તેમ)
પવનનો સપાટો ત્રીસનાર ખુલ્લી ખડકની ધીમે ધીમે ધસાઈ જ-
વાની ક્રિયા પણ બતાવવી અને તેનો સુરો બનવાનો ક્રિયા તરફ લક્ષ
દોરવું. ખડકો જેટલે અંશે ધસાઈ ગયા હોય કે તેના પત્થરો ઉખડ્યા
હોય તે તફાવત બાળકોને અષ્ટ સમજાવવાથી જુદી જુદી જાતના જે
ખડકો તેઓ તપાસે છે તે વચ્ચેનો ભેદ જાણખી શકશે. ટેકરીના જે
ભાગો ઉપર પવનના સપાટા અને વરસાદનાં ઝાપટાંની અસર થતી હોય
અને જે ભાગ ઉપર ન થતી હોય તે બે વચ્ચેની ભિન્નતા તરફ પણ
તેમનું લક્ષ દોરવું. શહેરોમાં મોટાં મકાનોમાં વાપરેલા જુદી જુદી જાતનાં
પત્થરો ઉપર પાણી અને હવાની અમરની નિરીક્ષા બાળકોને સહેલાઈથી
કરાવી શકાય છે.

ધોરણ ૫ માં

આ ધોરણમાં વિદ્યાર્થીઓને પરાગવહન, ફલીકરણ, ફળની વૃદ્ધિ,
ખો, તેનો ફેલાવો, અને બીજાંફલવ ક્રિયાની રીતોનું જ્ઞાન આપવાનું છે.

પરાગવહન એ અવલોકનનો રસિક વિષય છે. આ પરાગવહન ફલી-
કરણ તથા ખી (ભવિષ્યમાં બિગનારા છોડનું મરવ) બનનાં અગાઉનાં

એક સ્થિતિ છે એ વાત એક સાદા પ્રયોગથી સમજવી શકાશે. રાઈ કે કપાસના ફૂલના પરાગોપાને ચીરો; આ દિશા તે ફૂલ ખીંચે અગર પોને પરાગરજ વિખેરી શકે તે પહેલાં થી બેઠો. પછી બદારથી ઉડેલી પરાગરજ સાથે તેમનો મંસૂર્ગ દોઢવા મારે તેને ફાગળની કાચળીમાં દાંડી રાખવી. થોડા દિવસ પછી આવા પ્રયોગવાળાં ફૂલ અને જેના ઉપર પ્રયોગ ન કર્યો હોય તેવાં બીજાં ફૂલ સરખાવવાં અને તકાવત લક્ષમાં રખાવેલા કાચળીમાં મૂકી રાખેલાં ફૂલની વૃદ્ધિ થતી નથી, તેમાં બીજો વિકાસ પણ નથી બનતો, અને તે મુકાઈ ગએલાં માલમ પડે છે. છતાં ખીંચેલાં ફૂલમાં ફળ અને બીજી વૃદ્ધિ થએલી જણાય છે. આથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે ફૂલની વૃદ્ધિ અને બીજી ઉત્પત્તિ માથે પરાગરજને ગેમધ છે. ફૂલનું ફલીકરણ ન થાય તો બીજાવડ વધી બી બનતાં નથી તેમજ ફળ પણ થઈ શકતાં નથી. પુંકેસરના પરાગોપામાંની પરાગરજ સ્ત્રીકેસરની ટોચ ઉપર પડે અગર મુકાય સારેજ ફલીકરણ થાય છે. પ્રથમ દૃષ્ટિએ આ વાત જલ્દી નજીવી જણાય છે. જ્યારે અનુકૂળ મમય પ્રાપ્ત થાય અને પુંકેસર તથા સ્ત્રીકેસર પુરાં ભરાએલાં હોય ત્યારે પરાગરજ સ્ત્રીકેસરની ટોચ ઉપર માનવીખરાઈ જવાથી ફલીકરણુદિયા થશે, એ વાત માનવા જેવી છે. ઓમ ફલીકરણુ થઈ શકે અને થાય છે એ વાત તદ્દન ખરી છે, પણ સાથે સાથે કુદરત કાઈપણ ફૂલનું ફલીકરણુ તેની પોતાની પરાગરજથી થવા દેતી નથી એમ પણ જણાય છે. ઘણેખરે સ્થળે એમ પણ દેખાય છે કે બધાં ફૂલોમાં પુંકેસર તથા સ્ત્રીકેસર બન્ને સાથે હોતાં નથી; જેમકે મકાઈ, ઝેરંડા વગેરેના છોડમાં જુદાં જુદાં ફૂલ હોય છે અને પૈઆ માફક કેટલેક સ્થળે જુદા છોડોમાંજ તે નજરે પડે છે. બીજે કેટલેક સ્થળે બન્ને એકજ ફૂલમાં હોય છે છતાં અરસપરસ એવી રીતે ગોઠવાએલાં હોય છે કે પરાગરજ સ્ત્રીકેસરની ટોચ ઉપર પડી શકતી જ નથી. ઘણેખરે સ્થળે પુંકેસર અને સ્ત્રીકેસર એકી વખતે વૃદ્ધિ પામતા નથી તેથી એકમાંથી બીજામાં પરાગવહન થતુંજ નથી. આવી વખતે અનાજમાં બને છે તેમ પવનથી અને ગુલાબ કે ખસખસ વગેરે છોડમાં જોઈએ છીએ તેમ (ભમરા, પતંગીઆં, કીડા, અને મધમાખ જેવા) જંતુથી આ પરાગવહનની ક્રિયા થાય છે. જે ફૂલ ચક્રચકિત રંગનું હોય અથવા ખુશબોદાર હોય તે દરેકમાં પરાગવહન જંતુઓથીજ થાય છે. તે ફૂલનું મધ ચૂસવા આ જીવડાં તેના ઉપર બેસે છે તે વખતે પરાગરજ તેમના શરીરને ચોટે છે અને પછી બીજાં ફૂલ ઉપર તે લઈ જાય છે અને સ્ત્રીકેસરની ટોચ ઉપર તેને દેડે છે.

સુદિગ્ધરની ટોચ ઉપર ખરેલી પરાગરજમાં વૃદ્ધિ શરૂ થાય છે; તેમાંથી એક નળી બહાર નીકળે છે જે વધતી જાય છે અને છેવટે ગર્ભાશયમાં દાખલ થઈ બીજવડ ઉપર અમર કરે છે; આદિબીજનું પછી ફલીકરણ થાય છે. વૃદ્ધિ પામેલા પરાગરજની કણોની અસર બીજવડ ઉપર થાય અને ફલીકરણ થાય સારેજ બી તેમાંથી બને છે. ફલીકરણ થયા બાદ ફલનો બાહ્ય ભાગ મુકાઈ જાય છે, બીજવડ વિકાસ પામવા માંડે છે, ગર્ભાશય વધી તેનું ફળ બને છે. એક પાક્યું ન હોય તેવું વાણનું બીજ તેને ચીરશે તો જણાશે કે ભવિષ્યનું મુળાંક જેને (' રેડીકલ ') આદિભાગ કહે છે તે, બે બીજવડો (કાટીલીડન) વાળું નાનું થડ અને ભવિષ્યમાં ફૂટનારો પત્રો (પ્લુમ્બ) નું આ નાનું બીજ બનેલું હોય છે.

ઉપર બતાવેલા કુદરતી દેખાવાનું બાળકો અવલોકન કરતાં રહે એવે માર્ગે તેમને દોરવાં. કઈ જાતનાં ફલોનું પરાગવહન જંતુઓ કરે છે અને કઈ જાતનાં પવન કરે છે તે બેઠ, તેમનો રંગ, વામ, બીજ બેઠક ધર્મો, જંતુઓ ફેટલીવાર અને ક્યારે તે ફલો ઉપર બેસે છે અને ' જુદી જુદી જાતોનાં ફલમાંથી મંપૂર્ણ સ્વરૂપના ફલની વૃદ્ધિ થતાં લાગતો સમય વંગેરે બાજતો લક્ષમાં રાખવા કહેવું.

ફલો જાલદી મુકાઈ જાય છે અને બીને વિખેરે છે. જુદા જુદા છોડવાના બીના ફેલાવાનું અવલોકન કર્યાથી જણાશે કે પવન, પાણી અને પંખી તેમજ વહેતા પાણીનો આ ક્રિયામાં મોટે ભાગે અગત્યનો હિસ્સો હોય છે ઘણા છોડમાં તો છોડની અંદરજ આ ક્રિયા માટે જોઈતા સાધનો હોય છે. જેમકે ફળ જોડાઈ ફૂટી નીકળે અને ઓરડા, વાડ વગેરેમાં બને છે તેમ ફલો બીને બંધી દિશાઓમાં વિખેરે એવી જુદી જુદી જાતની ફળ ફૂટવાની અવસ્થા છોડનામંજ મોકલી હોય છે.

હવે બીજોદલવની ક્રિયાનો અભ્યાસ વિગતવાર લઈએ. આને માટે બાળકો પાસે નીચેની વિગતો તપાસાવી કામ કરાવો:—

૧. પાણીમાં પલાળી રાખેલા દાણાને અપ્પુવતી લંબાઈમાંથી કાપો, અને બીમાં શુભ રહેલા (તેલ, સ્ટાર્ચ, ખાડ, એથ્યુમન જેવા દડાંની મોકેદી જેવા ચીકણા પદાર્થ) જુદી જુદી જાતના ખોરાકનો જથ્થો તેમજ તે નાના છોડનું અવલોકન કરાવો.

૨. બીને પલાળીએ છીએ સારે શુ થાય છે, તે કઈમાં કેવાં ફલો છે અને પાણી શોષો લે છે એની નિરીક્ષા કરાવવી.

૧૬૨ મૃદિદાન તથા યાગજમના શિક્ષણમા શિક્ષકાને સુચનાઓ

અનલોકન કરાવવું. એવી ઉચ્ચ વાંદો પગવચનની હોવાથી જેને આધારે
ગમે છે તે જાડમા ઉચે ચઢના મના ખનીજ તરવો ખોગકર્યે ઉપયોગમા
લે છે. ખાડ, કાઝ, એન્જુમન (ઈડાની મદદે જેવો ચીકણો પદાર્થ)
જેવા બીજા ખોગકતા પદાર્થો જાડની અદગના ભાગની હાથમા નમો-
દારાજ મેળવી શકાય છે તેથી આ વાદાની જાતના આ વેવાને તે પદાર્થો
મળતા નથી તેથી બીજા હોડની માફક પોતાના લીના પાદડા વડે તે
પદાર્થો જનારે છે બિવારીના ટોપને વિલાસવાળા ભાગની કાપી પણ ન
હોવાથી તેને તૈયાર નવજનો ખોગક લેવો પડે છે. જે દેડાણે તે ગમે છે
તે જમીનની વનસ્પતિમાથી અથવા કહોતા ટાઈ પ્રાણીમાથી એ ખોગક
મેળવે છે તેને નિકામ માટે જગ પણ સૂચના પ્રકાગની જરૂર પડતી નથી

પાચમી ચોપડીમા અપિયા એકદળ અને દ્વિદળ દૂલમાથી દળ બનવા
વિશેના અને અપુષ્પ વનસ્પતિ વિશેના પાઠો ઉપર સૂચવેલી પદ્ધતિએ શીખવવા

આ ધોરણમા જગીયાને વગતુ કામ દરેક રીતે આગળ વધારવું
હસગજ અને જેવાજ માટે જગીયામા હાથાવાળી જગા બનાવવી અને
ભોંડા, ટોમેટા, કાકડીના વર્ગના છોડ ગંગણા, અખાડી (રાણુ), કપામ,
મકાઈ વગેરે છોડ વિદ્યાર્થીઓએ બજારેની જોડમા લામ કરી નિશાળના
ખાગમા પોતાને સોપેલા ક્યારામા ઉછેરવા નિશાળના આમાન્ય જગીયાના
વિભાગમા બની શકે તેટલા અને મૃદિદાનના અભ્યાસ માટે આવશ્યક
હોય તેટલા બધા દળના જાડ પણ ઉછેરવા. આખ ચઢારી કયમ કરી,
ડાળ એકરી બાધી કયમ કરી અને એની છોડ ઉગારવાની બીજ કૃત્રિમ
ગીતોના પ્રયોગ કરી બતાવવા જગીયાને નુકસાન કરનાર જતુઓનો
અભ્યાસ કરવો અને બાગની આમાન્ય ગોડવાણુને પણ અભ્યાસમા ગણી લેવી

ચીરેલા વાચની મસ્તી મનાવટની ફર્નગી (હમગજ ઉછેરવાના
સ્થાન)માજ હસરાજ મતોપકારક રીતે ઉગારી શકાય તે ફર્નરીનું જાપડું
પણ વામનુજ જોઈએ, જગમ ઝગમ તેના ઉપર ઘામ પાથરી ગાખવું,
આથી અતિશય પ્રકાશ કે ગરમી તે ફર્નરીમા આવતા અટકાવી શકશે,
ફર્નરીનું ભોમતળાઉ બિનાશવાળું રાખવું જેથી તેના ઉપવા ભાગની
હવામા વગળા મતત કાયમ રહેશે

આખ ચઢારી કયમ કરવાની મિયામા હાથના થોડાક ભાગ સહિત
આંખને થડમાથી કાપી લેવામા આવે છે અને બીજા હોડની હાલ નીચે
દાખલ કરવામા આવે છે, અમય ભાગ અને આ જાપનો મયોગ થવા

માટે બન્ને છાનના થડનો વૃદ્ધિ થઈ શકે એવા પડે ભેંગા ઉગાડના આ ક્રિયા બે મહાગ પૂર્વ જનની અને પોન્ન સ્વતુમા થયે તો બન્ને ઠાવ જનદી મધાર્જ જગે જે છોડતી વૃદ્ધિ ખરખર બોમાથી નથી થતી અને દાતણ નાપી કંઠની મુશ્કેલ લેન છે તે છોડતી વૃદ્ધિ આખ ચઢાવવાની રીતે થાય છે આ રીતનો ઉપરોગ યુક્તા ૫, મોગ અને નાગીના ડોડ ઉઠેગ્વામા મામાન્ય રીતે થાય છે ડાગ કાપવાનો રીત ઉપની રીતને મળતી છે, ખડ બેના આખ ચઢારી દનમ સ્વાતે રીત ડાગ પી દનમ તૈસા સ્વાતી રીતનુ થોડા મેગ્ગવાગુ સ્વપ છે આમા અગે તો ડાગ કાપી નવમ સ્વાતી રીતનુ મુખ્યત્વ વપરુ છે .

મગીયાને નુ માન સ્નાન જતુઓના અમ્યામ પગલે જતુઓ મગીયામા ગળના ગોડને રૂચી રીતે નમ્યાન પહોચાડે છે તેનુ વિદ્યાર્થીઓ પામે અવરોન્ન ગાવનુ મીડા, ડમારી, તીડ, અને ઉધર્મ છોડને વણુજ નુન્નાન કૈ છે તે જોઈ ન-ગે

(વ) વિદ્યાર્થીઓને મધમાખ, કીડી, *માખીઓ, મચ્છર, વદા અને અગ્નીશીઆ જેવા નાના જતુઓને ધ્યાનમા ગખવા લાયક ગણવાની રૂચ હોતી નથી તેનુ જ્ઞાન પણ આ વોગણુમા આપવાનુ છે પ્રથમ વિદ્યા ર્થાની આમા જિજ્ઞાસા ઉત્તીષ્ઠ રૂચી પડી તેમને આ જતુનો નિરીક્ષા ન્ગા નહેનુ તેમની શરીરગ્યના, ખોગ- મેગવવાની ક્તિઓ, ભટકવાની રેવો, તેમના દાર્ વગેરેમા જણાઈ આવતા ધ્યાન ખેચનાગ વસણો લક્ષમા ગખારી નોધી લેવા નહેનુ ન્યા મ્યાનિક પગિચિતિ અનુદૂગ હોય આ મગ્ધીના કીડાની ગ્યના બનાવરી અને વિદ્યાર્થીઓ પામે તે તપામાવરી આની માલે પાયમી ચોપડીમા આપેના મગ્ધીના રીડા વિષેનો પાક વચાવવો

(ઋ) આનરી ૫ થીનુ અવરોન્ન સ્વાવતી વખતે જે પદાર્થો માત્ર પ્ર ગિન છે અને જે પોતાની ગ્થિતિ બદલે છે તેવા અને તાગ જેના માત્ર ચમન્તાગ પારિં વચ્ચે । બેન્ ગ્વગતા રીખવનુ તેમને ઉ ૧ અને અન્ન થરાતો મમથ, અને તેમનો ખામ રેખાર વિદ્યાર્થીઓએ *લક્ષમા ગખવો. આ અવરોન્નો સ્વાવતી વખતે આ નાનગા ખગતા તાગ વગેરે પનુ લેવગવરા

*ધુમમ, ઝાન્ગ, ગ વગેરે જેના હરામા રેખાતા રોઈ ખામ કુદગતી મેગ્ગા તગ્ક પસ લક્ષ દોગુ વસીન્સતુમા સમાનુ નિરમિત માપ લેવ કાવના ગેવુ આને માટે એ રેનગેજ (૧૨મા માપસાનુ યત્ર) હાથે

તૈયાર કરવું. એક મોટા તળાકાર પતંગના વામણની અદરની* બાજુએ એક બગીચા કે વગસાદનું પાણી ઝીલી શકે તેવા વામણમા ૮-૭ ઇંચ વ્યાસની પતંગની ગળણી મૂકવી મોટું વામણ પગી વગસાદનું પાણી ઝીલી શકે એટલા માટે તેની ચારે બાજુ વાડ બાંધી ડાઈડ એટલે ખુલી જગામા ગોઠવી ગાખવું. સામાન્ય વપરાશના કૃષીનીકર માપના આડવાળા કાચના પ્યાલામા મુકરૂ કયાકે દરરોજ માપતા રહેવું. આ કાચના પ્યાલામા $\frac{1}{8}$ ઝાસતો આંકો વરસાદના $\frac{1}{8}$ ઇંચનું માપ દર્શાવે છે એક આંક દોરાવી વરસાદ રોજ પડતો હોય તેના માપની નોંધ નિશાળની દિવાલ ઉપર ટાંગી રાખવી.

ઉપર્યુતામાનનું માપ નિયમિત રીતે રોજ લેવું જોઈએ આખું વર્ષ આ નોંધ ગાખતા જરી અને નિશાળના ઓગડાની દિવાલ પર (શાકના ચિત્ર સાથે) તે નોંધ મુકાવી ગાખવી.

આ ધોરણમા સ્થાનિક ખડે અને જમીનનું જ્ઞાન પણ આવશ્યક છે એટલા માટે શહેર કે ગામની પાડોશમા ડાઈ ખડે હોય તો તેના મુલાકાત વિધાર્થીઓને કરાવવી, તેમની બનાવટ, ધ્યાન વગેરેનો અભ્યાસ કરાવવો, અને વગી વિગતવાર તપાસ માટે તે ખડેના નાના દરકા નમુના રૂપે એકઠા કરાવવા ખડકની બનાવટ ને ગિચિતિ ઉપરથી એક રીતે પૃથ્વીના પડોના ઇતિહાસ જાણી શકાય છે જેની રીતે અમુક ઝાડોના ચડમાના કુડાળા ઉપરથી આડની ઉંમર તથા જીવનકાળ માપમ પડે છે તેમ ખડે ઉપરથી પૃથ્વીની હકીકત જાણી શકાય છે અમુક સ્થળે આવેલા ખડકોના અભ્યાસ ઉપરથી તે સ્થળની જમીન, જમીનની અદરનો લાભ, તેમજ તે સ્થળે બેગતી વનસ્પતિનું જ્ઞાન સ્વાભાવિક રીતે (આપોઆપ) પ્રાપ્ત થી શકાય છે.

જાહેર ખખર

(ઉ ભા ના એ ઈ ના હુકમ ન ૩૨૭ તા ૭ મી એપ્રિલ, સને ૧૯૨૪ના આધારે) ઇનામ અને લાયકેરી માટે મળુર કરેલા પુસ્તકોની યાદી એપ્રિલ માસના શાળાપનમા છપાઈ છે, તેમાની ત્રિવેદી વાચનમાગની ચોપડીની કીમતમા ત્રીયે મુજબ કેન્કાર કરવામા આવ્યો છે.

	૩ આ પાઈ.
પહેલી ચોપડી	૦-૨-૬
બીજી ચોપડી	૦-૫-૦
ત્રીજી ચોપડી	૦-૭-૬
ચોથી ચોપડી	૦-૬-૬

ગુજરાતી ખેતીવાડી સ્કૂલ.

ખેતુતના છોકરાઓને માટે સને ૧૯૨૦ થી સ્થાપન કરેલી ગોધરા ખેતીવાડી સ્કૂલનું નવું વર્ષ દરવર્ષે તા. ૧ લી જુનથી શરૂ થાય છે, તેના ધારા અને માહિતી નીચે પ્રમાણે છે:—

૧. આ નિશાળમાં દાખલ થવા ઇચ્છતા ઉમેદવારોની પ્રાવેશિક પરીક્ષા નથી, પરંતુ ઓછામાં ઓછું ગુજરાતી માથું ધોરણ (એથી વધારે અભ્યાસ હોય તો સારું) તેણે પાસ કરેલું હોવું જોઈએ, અને તે બદલ જે ગુજરાતી સ્કૂલમાં તેણે અભ્યાસ કર્યો હોય તે સ્કૂલનું લીવીંગ સર્ટિફિકેટ (નિશાળ છોડ્યા બદલનો રીતસરનો દાખલો) અરજ સાથે સામેલ કરેલું હોવું જોઈએ. આ સ્કૂલનો અભ્યાસક્રમ બે વર્ષનો છે.

૨. ઉમેદવારના વાલીનો ધંધો ખેતીનોજ હોવો જોઈએ, અને તે જાતેજ ખેતી કરતા હોવા જોઈએ; કારણ કે આ નિશાળમાં ખેતીને લગતું તમામ કામ છોકરાઓના હાથેજ કરવું પડે છે.

૩. આ શાળામાં લણ્યા પછી જે ઉમેદવારનો ખેતી કરવાનોજ નિશ્ચય હોય તેણેજ આવવું. જેનો નોકરીનોજ નિશ્ચય હોય તેને માટે આ સ્કૂલ નથી.

૪. ઉમેદવારની ઉમર ૧૫ થી ૨૦ વર્ષની હોવી જોઈએ.

૫. આ નિશાળમાં દાખલ થવા ઇચ્છતા ઉમેદવારના નામ ઉપર જમીન નહિ હોય તો તેના બાપ, કાકા વગેરે કાષ્ઠપિણુ નજીકના સગાના નામ ઉપર પણ હોવી જોઈએ. અને તે જમીન કેટલી છે, મરકારમાં મહે-સુલ કેટલું ભરે છે વગેરે બાબતનો દાખલો પટેલ તથા તરફથી અરજ સાથેજ મોકલવો જોઈએ.

૬. દરેક વિદ્યાર્થીને લણવાનું, ખાવાનું અને રહેવાનું જેટલું ખર્ચ થાય તેટલી સ્કોલરશિપ મરકાર તરફથી આપવામાં આવે છે. એટલે વિદ્યાર્થીને ખાવાપીવા વગેરેનો ખર્ચ ખીલકુલ કરવો પડતો નથી; પરંતુ અભ્યાસક્રમ પૂરો થતાં પહેલાં (અધવચ) કાષ્ઠપિણુ વિદ્યાર્થી નિશાળ છોડે અથવા ગેરવર્તણૂક ચલાવવા બદલ તેને કાઢી મૂકવામાં આવ્યો હોય તો જેટલો વખત તે નિશાળમાં રહ્યો હોય તેટલા વખતને માટે દરમાસના રૂ. ૧૦ પ્રમાણે તેની પાસેથી દુનંદ તરીકે વસુલ કરવામાં આવે છે.

પુસ્તક, લાયસેરી વગેરે પરચુરણ ખર્ચ વિદ્યાર્થીના પદરનો હોય છે. તે ખર્ચ (લગભગ વર્ષના રૂ. ૧૦) બદલ વિદ્યાર્થીના વાલીએ દાખલ થતી વેળા રૂ. ૧૦ અનામત તરીકે આપવા પડશે.

૭ આ નિશાળમાં ખીજી નિગાળો પ્રમાણે વારતહેવારની ગ્નઓ મળશે. મિવાય દિવાળી ઉપર એક મહિનો, અને ઉનાળામાં દોઢ મહિનો ગ્ન પડશે. અને તે ખેડે રત્નવેળા વિદ્યાર્થીને વેર જના દેનામાં આવશે આ નિશાળ કાઢવાનો સરકારનો હેતુ એ છે, કે ખે વડે શિક્ષણ લીધા પછી વિદ્યાર્થી પોતાના માગ્યાપને ખેતીના કામમાં વધારે મદદગાર થાય, અને ખેતી પણ વધારે ફાયદાકારક રીતે કરે દરવરે પદ કરતા વધારે ના છોકરા દાખલ કરવામાં આવતા નથી

આ શાળામાં નીચે પ્રમાણે વિષયો શીર્ષવવામાં આવે છે —

(૧) કૃષિવિદ્યા, (૨) સૃષ્ટિજ્ઞાન, (૩) આ વિષયમાં વનસ્પતિ અને જલુ મેમધી વ્યાવહારિક જ્ઞાન આપવામાં આવે છે) (૩) ખેતીવાડીને લગતી ભૂગોળ (૪) ખેતીવાડીને લગતુ અકર્મણિત અને જમીનની માપણી. (૫) આરોગ્યવિજ્ઞાન (૬) પેટા ધધા (૭) ગ્રામ્ય અને શહેરી જીવન (ખેડુતને ઉપયોગી કાયદા વગેરેનુ ઉપયોગી ગિમ્મણુ જેમકે જમીન મહેસુલનો એક્ટ, તગાવી એક્ટ, ડબ્બા એક્ટ, લોકલ બોર્ડ એક્ટ) (૮) વાચન અને લખાણ (૯) ખેતી અને બગીચાનુ કામ (૧૦) ઓછવ એજિન દેરી રીતે ચવાવવુ, તેના દરોજના ઉપયોગી ભાગ દરોજ સાફ કરી દેરી રીતે ખેતોડવા વગેરે (૧૧) ખેતીમાં ઉપયોગી ઓખરના ભાગ ભાગેતૂટે સારે દેરી રીતે દુરસ્ત કરવા અને લગતુજ સુધારી લુહાગી કામ (૧૨) વજાટ કામ

૮ આ ન્દુલમાં દાખલ થના ઇચ્છતા ઉમેદનારે ગોધરા (જિલ્લે પચમહાલ) ખેતીવાડી ન્દુલના હેડ માત્રરને જેમ અને તેમ જનદી પોતાની અરજી મોકલવી તેમાં નામ, જાત, ધધો, ઉમર, લાકુકો, જિલ્લો, પોષ્ટ એક્ટિમ વગેરે સ્પષ્ટ જણાવી ગુજરાતીમાં અરજી કરવી અરજી ઉમેદવાગના દાયનીજ હોની નામ્એ ઉમેદનાગને દાખલ કરવાની, અજનામકમ પુરો થતા સુધી રહેના દેવાની, અને ન્દુલ હોડ્યા રહી તેને ખેતીના કામે લગાડવાની ઇચ્છા છે એ જાદવની કબુલત સખી તેની નીચે વાલીની સહી રોની જેમ્એ

૯ જે ઉમેદવાગને દાખલ કરવાનુ નક્કી થશે તેને તે પ્રમાણે કાગળથી ખજગ આપમાં આવશે જે તારીખે હાજર થમ લખ્ખુ હોય તે તારીખે તેણે નિશાળમાં આવી હાજર થવુ જેમ્એ

૧૦. પામ થધા પછી જે વિદ્યાર્થીને ખેતી કરવા માટે જમીન જે-ઈતી હશે તેને ન્દુલની નજીકમાં ૧૦ દગ એકર સુધી જમીન ન્દુલ સારી શરતે અપાવવાની ગોધરા જરવામાં આવશે

J. G. Nakh.

હેડમાત્રર ખેતીવાડી નિગાળ—ગોધરા

નહેર ખખર.

રાજકોટ બાઈન ફીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની સને ૧૯૨૪ ની સાલની પ્રાવેશિક પરીક્ષા

૧. તમામ નિશાળના માસ્તરો, આસિસ્ટન્ટ અને સ્ત્રીશિક્ષકોને ખખર આપવામાં આવે છે કે આ કોલેજમાં દાખલ થવાને જે બાઈઓ ઉમેદ રાખતી હોય, તેમની ઉંમર, અભ્યાસ વગેરે હકીકતનું પત્રક સને ૧૯૨૩ની સાલના ગુજરાત શાળાપત્રના પૃષ્ઠ ૨૬૪ મે છાપેલા નમુના પ્રમાણે બનાવી તેમાં માથેથી હકીકત બરાબર પુરી આ નહેર ખખર પહેંચે કે જેમ બને તેમ તાકીદથી અમારી તરફ મોકલવું. તા. ૨૦ મી માહે ઓગસ્ટ સને ૧૯૨૪ પછી આવાં પત્રકો લેવામાં આવશે નહિ.

૨. પ્રાવેશિક પરીક્ષા હરફોઈ ઉમરની બાઈ આપી શકશે; પરંતુ જેમની ઉંમર પંદર વર્ષથી ઓછી નહિ હોય, તેમજ ૨૫ વર્ષથી વધારે નહિ હોય, તેમને સ્કોલરશિપ મળી શકશે.

૩ પ્રાવેશિક પરીક્ષા કન્યાશાળાના સને ૧૯૦૨ના મન્યુઆરી માસમાં પ્રગટ થએલા ધારણ પ મા પુરાની લેવામાં આવશે.

૪. દાખલ થવા ઉમેદ રાખનાર બાઈઓએ સારી ચાલનું સર્ટિફિકેટ સ્કૂલ કમિટિના મેમ્બરોનું અથવા સારા જાણીતા શુદ્ધધોનું ઉપરના પત્રક સાથે મોકલવું. ઉમેદવારમાં શરીર મંજૂ થી કોઈ પણ જાતની ખોડ હોવી ન જોઈએ.

૫. પ્રાવેશિક પરીક્ષા તારીખ ૧૫ સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૨૪ સોમવારને દિવસે સવારના અગિયાર વાગે કોલેજના મકાનમાં શરૂ થશે.

૬. કોલેજમાં દાખલ કરવા યોગ્ય જે બાઈઓ માલુમ પડશે, તેમની તનદુરસ્તી જાગતની ખાતરી હરસાલ મુજબ કરવામાં આવશે.

રાજકોટ,

Urmila Mehta.

તા. ૧લી મે સને ૧૯૨૪ } લેડી સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ, કાઠિયાવાડ બાઈન ફીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ—રાજકોટ.

• રણુછોડલાલ છોટાલાલ ટેકનીકલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ, અમદાવાદ.

આ સંસ્થાની પ્રવેશક પરીક્ષા તા. ૧૭ મી જુન ૧૯૨૪ ને મંગળ વારને દિવસે દસ વાગે આ ઇન્સ્ટીટ્યુટમાં લેવામાં આવશે.

આ ઇન્સ્ટીટ્યુટની અંદર.

૧. મોકિનોકક એન્જનીઅરિંગ,

૨. ફાટન વીવીંગ,

૩. ફાટન સ્પીનિંગ.

આ પ્રમાણે ત્રણ જુદાં ખાતાં રાખવામાં આવ્યાં છે. આ ત્રણ પૈકી ગમે તે એકજ ખાતામાં વિદ્યાર્થીની ઇચ્છા મુજબ દાખલ કરવામાં આવે છે. દરેક ખાતામાં વ્યવહારીક ગિણણુ આપવા માટે પુરતા સાંચાની ગોઠવણુ કરી છે, તેથી પાસ થએલો વિદ્યાર્થી મીલ અગર દારખાતામાં કામ કરવાને સારો લાયક બની શકે છે.

અભ્યાસક્રમ—દરેક ખાતાની અંદર અભ્યાસક્રમ ત્રણ વર્ગનો છે.

લાયક વિદ્યાર્થીઓ માટે ઝોલરશીપો તેમજ માશીની જગાઓ રાખવામાં આવી છે. અભ્યાસમાં જરૂરીઆતી ઓબ્જેક્ટ રફલમાંથી આપવામાં આવે છે.

બહાર ગામના વિદ્યાર્થીઓની સવડ માટે બોર્ડિંગ-હાઉસ પણ ઉઘાડવામાં આવેલું છે.

ઉમર-ઉમેદવારની ઉમર પ્રવેશક પરીક્ષાને દિવસે ૧૫ વર્ષની પુરી થતી હોવી જોઈએ.

લાયકાત—તેજે ગુજરાતી વર્તીકયુક્ત કાષ્ઠત્વ પરિક્ષામાં પાસ થએલાને તેમજ અંગ્રેજી ત્રીજા ધોરણમાં પાસ થએલા વિદ્યાર્થીને દાખલ કરવાને લાયક ગણવામાં આવે છે. પરંતુ મેટ્રીક પાસ થએલાને અગર અંગ્રેજી ૭ ધોરણ સુધીના અભ્યાસવાદાને એટલે અંગ્રેજી પાંચમું ધોરણ પાસ કરેલા વિદ્યાર્થીઓને વધારે પસંદ કરવામાં આવે છે.

દાખલ થવા ઇચ્છનાર ઉમેદવારોએ પોતાની અરજી ઇન્સ્ટીટ્યુટના ઇમેલ ફોર્મ ઉપર મોકલવામાં મોકલી તા. ૧૫ મી જુન ૧૯૨૪ સુધીમાં અમને મોકલી આપવી. ત્યાર પછી લેવામાં આવશે નહિ. પ્રવેશક પરિક્ષાની શીનો (ફ. ૧) એક પરીક્ષાને દિવસે લેવામાં આવશે. પ્રવેશક પરીક્ષામાં પાસ થએલા વિદ્યાર્થીઓ પૈકી ફક્ત જરૂર જોડેલા વિદ્યાર્થીઓનેજ દાખલ કરવામાં આવશે.

બહાર ગામના વિદ્યાર્થીઓ માટે અરજનાં ફોર્મ ઇન્સ્ટીટ્યુટનું વિગત વાર. બોધક પત્ર મંગાવેથી દરેક સ્કૂલના હેડમાસ્ટર ઉપર મોકલી આપવામાં આવશે. અમદાવાદમાં રહેતા વિદ્યાર્થીઓએ જોઈતા જુલામે અમારી ઓફીસમાં આવી મેળવવો.

આ ઇન્સ્ટીટ્યુટ અમદાવાદ રેલ્વે સ્ટેશન પોષ્ઠ સરસપુર રોડ ઉપર માધુભાઈની મીલ-પાસે આવેલું છે.

આર. સી. ટેકનીકલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ,

અમદાવાદ. તા. ૨૨-૨-૨૪

J. H. Mehta

પ્રિન્સીપાલ

કિંમત રૂા ૧-૮-૦

બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.

કર્તા

જી. ઍન્ડર્સન, એમ. એ.,

અને

ઇ. માર્ટીન, બી. એ., એફ. આર. ૭ એસ., હિંદુસ્તાનના

ભાષાન્તરકર્તા

રાયબહાદુર કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી, બી. એ.,

મુખ્ય સરકારે સૂચક કાઇનસ પરીક્ષા માટે નક્કી કરેલો ઇતિહાસનો અવ્યામકમ આ ગ્રન્થના રચનારાઓને માર્ગસૂચક થયો છે. ઇંગ્લેન્ડના ઇતિહાસ માથે સંબંધ ધરાવતાં પ્રકરણો માટે મુખ્યત્વે કરીને મિં. ઍન્ડર્સન જવાબદાર છે અને જે પ્રકરણો હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસને લગતાં છે અને જેમાં બ્રિટિશ રાજ્યમાં થયેલી હિંદુસ્તાનની જલ્દિનું તેમજ બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનના હાલના રાજ્યનન્નનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, તેને માટે મિં. માર્ટીન જવાબદાર છે.

Short History of the British Empire. By G. Anderson, M. A. and E. Marten, Re. 1-8. Gujarati Edition.

મૈકમિલન ઍન્ડ કંપેનિ લિમિટેડ, મુખ્યધી.

નવાં બહાર પડેલાં પુસ્તકો.

જારોડૃત

હિંદનો ઇતિહાસ.

હિંદના રાજ્ય બંધારણ સંબંધિત ૧૯૨૩ સુધીનાં મંપૂર્ણ ઇતિહાસ. ઇતિહાસિક જાળનો મમતવનાગ નકશા તથા ચિત્રોનુક્રમ. પ્રત્યેક પ્રકરણને અંતે પુનરાવર્તન કરાવવામાં ઉપયોગી થઈ પડે એવા પ્રશ્નો મૂકવામાં આવેલ છે. છેલ્લાં ૨૫ વર્ષથી મીડલ સ્કૂલોમાં તથા પ્રાથમિક સ્કૂલોના ઉપયાં ધોરણોમાં આ ઇતિહાસ પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે વપરાઈ અતિ ઉપયોગી છે, એમ પૂરવાર થઈ ચૂક્યું છે. હાકિયાવાડ એજન્સિ સ્કૂલોમાં તથા હાકિયાવાડનાં શાળાં અગ્રાં સ્ટેટની સ્કૂલોમાં પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર થયેલ છે. સુધારા વધારા માટેની ૧૭ મી આવૃત્તિ. મૂલ્ય ૦-૧૦-૦.

જારોડૃત અને સાહુ દૃત

ગુજરાતનો ઇતિહાસ.

ઉપયોગી ચિત્રો તથા ગુજરાતના નકશા સાથે સાદી રમુજ વાર્તાઓના રૂપમાં આ પુસ્તકની યોજના કરેલી છે. આ ઇતિહાસને સરકારી જગવણી ખાતાએ પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલ છે ગુજરાતી ભાષામાં ગુજરાતના અનેક ઇતિહાસ રચાયેલ છે પરંતુ આટલો પ્રચારમાં આવેલ, ઉપયોગી સાથે આટલી સસ્તી દિંમતનો ઇતિહાસ બીજો ભાગે જ હશે. સુધારા વધારા માટેની ૧૧ મી આવૃત્તિ. મૂલ્ય ૦-૨-૦.

માસ્તરો ગુજરાતી કોપીબુકો—નાં. ૧ થી ૬ સુધી.

- નાં. ૧ લો—મોટા કદના પોઠળ મૂળાક્ષરના ખડ, મૂળાક્ષર તથા અંક.
- નાં. ૨ લો—મોટા કદના પોઠળ મૂળાક્ષર તથા મૂળાક્ષરના શબ્દો.
- નાં. ૩ લો—મધ્યમ કદના બાળમોઘ તથા ગુજરાતી શબ્દો.
- નાં. ૪ થો—મધ્યમ કદના અક્ષરનાં ગુજરાતી તથા બાળમોઘ વાક્યો.
- નાં. ૫ થો—નાના કદના અક્ષરનાં ગુજરાતી તથા બાળમોઘ વાક્યો.
- નાં. ૬ લો—નાના કદના અક્ષરની ગુજરાતી તથા બાળમોઘ વ્યવહારિક લખાણના નમૂના.

આ કોપી છુકા કાઢિયાવાડ એજન્સિની તમામ ગ્રૂલોમાં પાક્ય પુસ્તક તરીકે ચવાવવા મંજૂર થયેલ છે. વળી કચ્છ, જુનાગઢ, પોરબંદર, ધ્રાંગના, ગોંડલ, રાજકોટ, વડવાણુ વગેરે સ્ટેટોની સ્કૂલોમાં પણ પાક્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર થયેલ છે. દરેક નંબરની કિંમત ૦-૧-૬.

કચ્છના મિડલ સ્કૂલ ગુજરાતી કોપી છુકો-નં ૧ થી ૮.

નં. ૧ લે:-મધ્યમ કક્ષા પાક્ય અક્ષરોમાં ગુજરાતી તથા બાળમોઘ વાક્યો.

અંગ્રેજી ૧ લા ધોરણ માટે તેમજ ગુજરાતી ૫ મા ધોરણ માટે.

નં. ૨ લે:-મધ્યમ કક્ષા અક્ષરોમાં ગુજરાતી તથા બાળમોઘ નૈતિક

વાક્યો. અંગ્રેજી ૨ મા ધોરણ માટે તેમજ ગુજરાતી ૬ મા

ધોરણ માટે.

નં. ૩ લે:-નાના કક્ષા ગુજરાતી તેમજ બાળમોઘ અક્ષરો વ્યાવહારિક

લખાણના નમુના. અંગ્રેજી ૩ મા ધોરણ માટે તેમજ ગુજરાતી

૭ મા ધોરણ માટે.

દરેક નંબરની કિંમત ૦-૧-૬.

પુસ્તકો મંગાવવાનું અર્થ 'જુદુ' મળેલો પત્ર બવહાર નીચેના ગિરનામે કરો.

જુદુસેલર્સ ડા. બેચર મેથલ ઝોન્ડ મન્સ.

પુરા બજાર, રાજકોટ.

૧. મરહુ દેરીનાગાની પદ્ધતિ-ટેકસ્ટ જુદુ, આ. ૩૧ મી ૦-૫-૬; ૨. મરહુ ગુજરાતી બાલ વ્યાકરણ-બાઈ. જુદુ, ધણે કેદારજી-ટેકસ્ટ, આ. ૨૭મી, ૦-૫-૦; ૩ મરહુ વ્યુત્પત્તિજ્ઞાન પ્રકાશ (૫-૬-૭ મા સોપડીના પાક્યાર ચબ્દોના કોપસદિત,) લા પ્રો. જુદુ, સુધર્મણી આ ૭૭ ૦-૮-૦, ૪. નવું મરહુ મુખ્યગણિત (બાળવર્ગથી ધો ૫ સુધી એક જ જુદુમાં) ધણે કેદારજી-ટેકસ્ટ, આ. ૧૩ મી, ૦-૩-૦, ૧. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૩મી, ૦-૧-૬. મુખ્ય એજન્ટ અસદાવાદ,

એમ. બી. શાંદની કંપની ઈ. ઇ.

પ્રેમચંદ કરમચંદ શાંદ, ગોંડલના માણ કે. એ. ઈ.

- જુ. કપડવાજી.

નવાં બહાર પડેલાં પુસ્તકો.

બારોડા

હિંદનો ઇતિહાસ.

હિંદના રાજ્ય બધારણ સહિત ૧૯૨૩ સુધીનો મંપૂર્ણ ઇતિહાસ. ઐતિહાસિક બાબતો મમત્રવનાગ નક્ષા તથા ચિત્રો યુક્ત. પ્રત્યેક પ્રકરણને અંતે પુનરાવર્તન કરાવવામાં ઉપયોગી થઈ પડે એવા પ્રશ્નો મૂકવામાં આવેલ છે. છેલ્લાં ૨૫ વર્ષથી મીડલ સ્કૂલોમાં તથા પ્રાથમિક સ્કૂલોના ઉપવાં ઘેરણોમાં આ ઇતિહાસ પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે વપરાઈ અતિ ઉપયોગી છે, એમ પૂરવાર થઈ ચૂક્યું છે. હાકિયાવાડ એર્જન્ટ સ્કૂલોમાં તથા કાકિયાવાડનાં ઘણાં ખર્ગ સ્ટોની સ્કૂલોમાં પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર થયેલ છે. સુધારા વધારા માટેની ૧૭ મી આજ્ઞા. મુદ્ર ૦-૧૦-૦.

બારોડા અને દાહડા

ગુજરાતનો ઇતિહાસ.

ઉપયોગી ચિત્રો તથા ગુજરાતના નક્ષા સાથે સાદી રમુક વાર્તાઓના રૂપમાં આ પુસ્તકની યોજના કરેલી છે. આ ઇતિહાસને મરકારી દેખવણી બાનાએ પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલ છે ગુજરાતી ભાષામાં ગુજરાતના અનેક ઇતિહાસ રચાયેલ છે પરંતુ આદલો પ્રચારમાં આવેલ, ઉપયોગી સાથે આદર્શ સમીક્ષિતનો ઇતિહાસ બીજો ભાગે જ હશે. સુધારા વધારા સાથેની ૧૧ મી આજ્ઞા. મુદ્ર ૦-૨-૦.

માસ્તરો ગુજરાતી કોપીશુકો—નં. ૧ થી ૬ સુધી.

- નં. ૧ લો—મોટા કદના પોક્કળ મૂળાક્ષરના અંક, મૂળાક્ષર તથા અંક.
- નં. ૨ જો—મોટા કદના પોક્કળ મૂળાક્ષર તથા મૂળાક્ષરના શબ્દો.
- ૩ જો—મધ્યમ કદના બાળમોઘ તથા ગુજરાતી શબ્દો.
- ૪ થો—મધ્યમ કદના અક્ષરનાં ગુજરાતી તથા બાળમોઘ વાક્યો.
- ૫ મો—તાના કદના અક્ષરનાં ગુજરાતી તથા બાળમોઘ વાક્યો.
- ૬ હો—તાના કદના અક્ષરથી ગુજરાતી તથા બાળમોઘ વ્યવહારિક લખાણના નમુના.

આ કોપી છુટી કાઢિયાવાડ એજન્સિની તમામ મૂલોમાં પાંચ પુસ્તક તરીકે ચવાવવા મંજૂર થયેલ છે. વળી કચ્છ, જુનાગઢ, પોરબંદર, ધાંગના, ગોંડલ, રાજકોટ, વઢવાણ વગેરે સ્ટેશનની મૂલોમાં પણ પાંચ પુસ્તક તરીકે મંજૂર, થયેલ છે. દરેક નંબરની કિંમત ૦-૧-૬.

કક્કડા મિડલ સ્કૂલ ગુજરાતી કોપી છુટી-નં ૧ થી ૩

નં. ૧ લે!—ગ્રંથમ કદના પોકા અમુકોમાં ગુજરાતી તથા બાળમોઘ વાંચ્યો.

અંગ્રેજી ૧ લા ધોરણ માટે તેમજ ગુજરાતી ૫ મા ધોરણ માટે.

નં. ૨ લે!—ગ્રંથમ કદના અમુકોમાં ગુજરાતી તથા બાળમોઘ નૈતિક

વાંચ્યો. અંગ્રેજી ૨ ના ધોરણ માટે તેમજ ગુજરાતી ૬ ઠા

ધોરણ માટે.

નં. ૩ લે!—નાના કદના ગુજરાતી તેમજ બાળમોઘ અમુકે વ્યાવહારિક

લખાણના નમુના. અંગ્રેજી ૩ ના ધોરણ માટે તેમજ ગુજરાતી

૭ મા ધોરણ માટે.

દરેક નંબરની કિંમત ૦-૧-૬.

પુસ્તકો મંગાવવાનું ખર્ચ જુદું. મલો પત્ર વ્યવહાર નીચેને શિરનામે કરો.

જુલસેલસ કા. બેચર મેથલ એન્ડ સન્સ.

પુરા બુનાગ, રાજકોટ.

૧ મરલ દેરીનામાની પદ્ધતિ-ટેક્સ્ટ બુક, આ. ૩૧ મી ૦-૫-૬; ૨. સરલ ગુજરાતી બાલ વ્યાકરણ-પાર્થ. જુદ, ધણે કેસલે ટેક્સ્ટ, આ. ૨૭મી, ૦-૫-૦; ૩ સરલ વ્યુત્પત્તિજ્ઞાન-પ્રકાશ (૫-૬-૭ માં ચોપડીના પાંચાર રાખેના કોમ્પિન.) લા. પ્રા. જુદ, સુધગેલી આ. ૩૭. ૦-૮-૦; ૪. નવું મરલ સુખગણિત (બાળનર્મથી ધો. ૫ સુધી એન્ડ બુકમાં) ધણે કેસલે ટેક્સ્ટ, આ. ૧૩ મી, ૦-૩-૦, ૧. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૩મી, ૦-૧-૬. સુખ્ય એજન્ટ અમદાવાદ,

એમ. બી. ગાંધી કંપની ઈ. ઈ

પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, ગોંડલના માણ ૩. એ. ઈ.

ચુ. કપડવાજી.

નવાં બહાર પાડેલાં પુસ્તકો.

૧. શાળોપયોગી હિંદનો ઇતિહાસ પા. ૩૫૫

ચિત્રો અને નકશા સાથે સરળ ભાષામાં દરેક પ્રવરણને હેઠે પ્રતો સાથે ૧૯૧૬ ના નવા સુધારાના ચમચ સુધીતો. કી. ૧-૦-૦

૨. હિંદના ઇતિહાસનું પ્રથમ દર્શન પા ૧૭૬

કર્તા. બાબુભાઈ લક્ષ્મીભાઈ વાઙ્મી કી. ૦-૧૨-૦

ચિત્રો અને નકશા સાથે

૩. શાળોપયોગી ગુજરાતનો ઇતિહાસ.

કર્તા જેમ્સ ઉકેલાર્થ કી ૦-૪-૦

ચીત્રો અને નકશા સાથે સરળ વાર્તાના રૂપમાં ગોથા ધોગજીમાં ઉપયોગ માટે.

૪. શાળોપયોગી ગુજરાતની ભૂગોળ.

કર્તા-વલ્લભભાઈ લક્ષ્મીભાઈ પંડે કી. ૦-૪-૦

નકશા અને ચિત્રો સાથે.

૫. આંક અને તેનો ઉપયોગ. ૦-૧-૬.

તેની મુખ્યગણિતની પદ્ધતિસર ચીત્રો સાથે.

૬. આંત્રા કોપી બુક નંબર ૧ થી ૫ કી ૦-૧-૬.

ઉત્તમ વ્તકા કુલમકેપ કાગળ ઉપર.

મુદ્રોની ટેકસ્ટ બુક્કા, ડ્રોઈંગ બુક્કા, ધોરણની નોટી, એકમગ્રાંથકો, રજાર વગેરે મોટા જગ્યામાં વડેપાળી બાવળી મોડલીએ છીએ માટે તમાર્ગે આગરે તુરત મોકલો પ્રાકસીસ્ટ તૈયાર છે

ધી ગુજરાત ઓરીએન્ટલ બુક લીપો.

અત્રિંદ્રજ, શાક અને જાત જાતનાં પકવાનો બનાવવાની રીત
દર્શાવનારું પુસ્તક.

દરેક કુટુંબમાં અનસ્ય ગણવા લાયક નાની બાળાઓએ અભ્યાસ કરવા લાયક.

પાકશાસ્ત્ર

અથવા

.. પકવાન' ચોથી

લેખક અને પ્રદાગક ગાંધી સ્વં લલિતાગૌરી શાંભરાય

ગાંધી સ્વં વિમલાગૌરી મગનલાલ

એમા ૩૦૦ થી વધુ તરેહ તરેહના ખાવાના પકવાનો બનાવવા
જુદા જુદા પ્રકારો દર્શાવવામાં આવ્યા છે. જેનાં કે:-જાત જાતનાં શાકો,
ભજીયાં, કચોરી, કંભાર, પાપટ મુઠીયા, ગાંધીયા, દાળ, ભાત, ધારીપુરી,
તરાપુરી, ચીવડો વગેરે વગેરે

કુલ પાનાં ૩૧૨ પાક પુક

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦

સાનેરી ગીલ્ટ પુક. કિંમત રૂ. ૩-૮-૦

“શુભગતી લાપામાં પાકશાસ્ત્રને લગતા ઘણાં થોડાં પુસ્તકો પ્રગટ
થયા છે એ નવાઈ જેવું લાગે છે. શુભરાતમાં રમોછતી કળા ઘણી આગળ
વધી છે એટલુંજ નહીં, પણ ઘણી સ્પષ્ટિ વાનીઓ બનાવવાનું માન શુભ-
રાતની સ્ત્રીઓને મળી શકે. અભાર લગીમાં જે ત્રણ પુસ્તકો જુદાર પડ્યાં
હતાં... ..સરસ્વતીમાં ઘર ઉપયોગી રમોઈ કળા, પાક સંસ્કાર, અને ઘર
ઉપયોગી પદાર્થની પરીક્ષા તથા ખોરાકની સુચના આ ચાર ઉપયોગી
નિર્દેશ આપ્યા પછી-જુદી જુદી વાનીઓ કેમ બનાવવી તેની સુચનાઓ
છે. ભાત, ચણી, રાયતાં, શાક, મિષ્ટાન્ન, અથાણું વગેરે વાનીઓ જુદી
જુદી જાતની અને જુદી જુદી રીતે કેમ બને તે અંદર જોઈતી ચીજોનાં
પ્રમાણો માથે સ્પષ્ટતાથી સમજાવ્યાં છે. વાનીઓની સંખ્યા ઘણી થોડી છે,
એ આ પાકશાસ્ત્રની ખરી ખુશી છે.

ઃ ધણી બહેનોને રમોઈ વિષે ઘણું ઓછું જ્ઞાન હોય છે; અને રમોઈ એ હિંદુઓના ધરની વિદ્યા અને કળા બને છે, એ લક્ષમાં રાખીએ તો 'પાકશાસ્ત્ર' જેવો અન્ય ગુજરાત સમસ્ત મુકનાર બાહેનોએ રોજને રોજની ચાલુ સેવા આપણને અર્પી છે, એમ કહેવું એ અતિશયોક્તિ નથી."

“સાહિત્ય” મે. ૧૯૨૩.

મળવાનું ઠેકાણું:— એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની.
કાલબાદશી રોડ મુંબઈ.

દરકત શિક્ષક કોપીખુકો

કોપીની પહેલ કાઠનાર હુએ હીએ. બીજાઓએ પછી નકલ દીધી છે.
ગુજરાતી અને બાળશોધ આડ નંબરમાં તૈયાર છે.

કેળવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇન્સ્ટીટ્યુટની દરેક ગુજરાતી નિશાળમાં અલાવવાને મંજૂર કરીછે,
દરેક નંબરની કિંમત અઢી આના રાખી છે.

૨૫૦ તથા તેથી વધુ કોપી ખરીદનારને મેંકડે (૧૫) ટકા કમિશન ઉપરાંત પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે; પણ પોસ્ટ માર્ફતનું કે રેલેશનથી આવજનનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ. દરકત શિક્ષક કોપી ખુકોની રટીય પેનો દરેક નંબરને બંધ બેસતી ૧ થી ૮ નંબરની, દરેક બોક્ષમાં એકજ બતતની દા. ૬ કિંમત રૂ. બાા નક્કી [લાલ માલ નથી.]

મળવાનું ઠેકાણું:—આદરજી કાવસજી માસ્તર.

કે. નં. ૨૮-૩૦ ધોળીતલાવ-મુંબઈ

નોંધએ. હીએ—કેવાલીકાઈડ અને દ્રેઈન્ડ ગુજરાતી મુસતમાન શિક્ષકો કે જોઓ કુરાનનું શિક્ષણ પણ આપી શકે. પગાર ગવર્નમેન્ટ સેક્ષ મુજબ તથા કેવાલીકાઈડને પાંચ અને દ્રેઈન્ડને દશ રૂપીઆ કમગી અર્જાવન્મ મલશે. લખો:—

સેક્રટરી સ્કૂલબોર્ડ

કરાચી મ્યુનિસિપાલિટી

મિશ્રકો તેમજ શિષ્યવર્ગમા અનિશ્ચય પ્રિય ઘર્ષ પડતા

સૃષ્ટિજ્ઞાનનાં પુસ્તકો.

પ્રે ૨૨ ૩૨ જોડે ત્યાં શિનગનો મેલ મેળવનારા અને ગાનુભવી સીનિઅર શિનગ પામે તૈયાર રાખવાનું સૃષ્ટિજ્ઞાનના પુસ્તકો પ્રત્યેનાર રૂપે અને સપૂર્ણ વિવેચન સાથે અને તૈયાર રાખ્યા છે જે ધમ્મા ઉપસાની દોઢ મિલિઅર્ગમા પ્રગટાવાનું નીવડ્યા છે એ પુસ્તકોનો ફક્ત નમયના રોગો જાણે પ્રચાર થયો છે ૨ તેનાના ધમ્મા તેમ છઠ્ઠી અને સાતમી આવૃત્તિને પદ્ધતી ત્યાં છે

વળી, જ્ઞાનકાન્ધર કાઠનવ અને દેનિગ દોઢોગના ઉમેદવારો માટે

સૃષ્ટિજ્ઞાન થી વિદ્યાના પાઠો.

એ નાનતું પુસ્તક એજ મિશ્રકો પામે તૈયાર મારી બહાર પાડ્યું છે તેના સાતમી ચોપડીના વિદ્યાના પાઠોનું સપૂર્ણ વિવેચન કરામા આવ્યું છે તેનજ સિનલિમ્બ દષ્ટિને પગીનામા છુછાએવા સવાડોનો પણ તેમા સરલ શ્રવામા આવ્યો છે તેથી એના અભ્યાસ પછી વિદ્યાના વિષયમા માપાસ થવાનો લેગ પણ લખ રહેતો નથી વધાર પ્રસંગાની જરૂર નથી બુક વાચવાથી ખાતરી થશે યોગ નડો સીધીમા છે, ત્યાં મુખી એ બુક રૂ ૦-૫-૬ કિનિતે આપવામા આરસે બીજી કોઈ કોઈ જુગની કિમતમા થોડોથોડો વધારો કરવાની જરૂર પડે છે આશા છે કે અમારા સુદ્ધ આદર્શ પ્રાણી તથા પ્રેમ ખીડોની વધતી જતી મોવવાગીને લીધે આ ફેરફારને ધ્યાનમા રેશે નહિ તથાબધ વેનારને માફ કમિશન થોડાવાગ કિનિત નીચે મુજબ —

બાળોપયોગી પ્રત્યેનાર રૂપે મ જ સૃષ્ટિજ્ઞાન ધો. ૧ હુ (આ ૫)

કિમત રૂ ૦-૨-૦

ધોરણ ૨ હુ (આ ૭) રૂ ૦-૨-૬

ધો ૩ હુ (આ ૮) રૂ ૦-૩-૦

ધોરણ ૪ હુ (આ ૭) રૂ ૦-૩-૦

ધોરણ ૫ હુ (આ ૬) રૂ ૦-૪-૦

ધોરણ ૬ હુ (આ ૫) રૂ ૦-૪-૬

ધોરણ ૭ હુ (આ ૧) રૂ ૦-૫-૬

પ્રત્યેનારરૂપ બરાબર ડો. સરગ હનિદાસ (ધો ૫) રૂ ૦-૩-૦

(ધોરણ ૬) રૂ ૦-૪-૦

કમિશન રૂ ૨૧ આપવામા આરસે તા. ૬ — આ ઉપરાંત ધોરણવાર નોટો પણ અમોએ પ્રગટ કરી છે તેને માટે પણ યોગ્ય મનિગન આપીશું

લખો—મણિલાલ મુળજીભાઈ ઉપાધ્યાય

કુસેલો મેન્- પબ્લિશર પેટલાદ (વાયા.આ.૧૬)

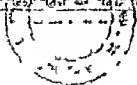

શ્રી ઉપશોગા પુસ્તકોનું લિસ્ટ.

વીર અને વીરપૂજા ...	૩-૦	ભાગ ૧, ૨ (મુચિત્ર)	૨-૮
વિવિધ મુખાસ ...	૩-૦	લોર્ડ મેલ્ટ્-મીન્ડો	
બીજમ ચિત્ર ...	૩-૮	પોતાના પ્રતિ-પ્રતિ ઉપદેશ.	૧-૮
મનોરમા ...	૩-૦	બાનમ, મોધ માર્ગશતક.	૧-૮
વહેમી વનિતા. ...	૨-૮	કાઉન્ડ ટેન્ટેપની વાતો.	૦-૮
મોહન કે મુરૂગત (સચિત્ર) ...	૫-૦	નવર ની જાગો ...	૦-૮
કતાપીગો કેમરવ. ...	૪-૦	ટચુકડી વાનો ભાગ ૧-૨-૩	૩-૧૨
ફૂલવું વડાણ ...	૪-૦	દીવાલુ રી રીને ચાપ.	૨-૦
મૈત્રીકની સુગી. ...	૪-૦	સિમમ, મોધમાના ભાગ	
શ્રીમતિ વિજયા. ...	૪-૦	૧-૨-૩. ...	૧-૪
મગીમન્ત કાવ્યભાષા.	૪-૦	મધુમિન્દુ ...	૨-૮
મોતી, ગૌરી. ...	૨-૮	મધુમિન્દુ (મુચિત્ર)	૧-૦
સતી સીવેશી ...	૧-૮	બાનકાડ ગમાપણી ...	૧-૪
દુઃખીને દિવાનો ભાગ.		તી ૭ ગી ...	૩-૦
૧ થી ૬ દરેકનાં. ...	૦-૧૨	સોનોડ હોન્સનું મનુ પરાકમ	૧-૦
ગુપ્તસ્તાનનું યુદ્ધ ...	૫-૦	સ્વદેશ. (મર ૨ લીન્દનાથ	
કૃષ્ણવાણી. ...	૩-૦	ટાગોર કૃત) ...	૧-૦
જોજ અને કાનિસ (સચિત્ર)	૪-૦	બાનકાને આનંદ ભાગ ૧-૨.	૧-૮
ધમપદ્મ કલ્પિત વાતો.		ગૂર્જો ...	૦-૧૦
		અગુમિશ ...	૦-૮
		કોનકમા, બા અને મોધવચન.	૧-૦

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની.

કાશીબારેલી રોડ, મુંબઈ.

પુસ્તક ૧૩ મું]

[અંક ૬-૭]

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

જુન—જુલાઈ, સને. ૧૯૨૪

દેવવર્ણીખાનાના હુકમથી

તંત્રી અને પ્રકાશક (અન્યુઆરિ ૧૯૨૪ થી)

કૃષ્ણલાલ સુરજરામ વકીલ, M. A., B. A.

ગોલધુકેશનવ ઇન્ડિપેન્ડન્ટ ઉત્તર ભાગ, અમદાવાદ

(અર્થ હક શ્રાવણ નામના છે)

સુ. સુ. ૧૦ પ્રિ. પ્રેમભા, મુળ્યદર્શક નિમ્નવાને જાણુ છે

કે. ૧—૧૯૨૪ દરમિયાન—અમદાવાદ

જીન-જુલાઈ, સને ૧૯૨૪

વિષય	અનુક્રમણિકા	પૃષ્ઠ
૧ ગુજરાતની કેળવણી મંમથી સ્થિતિ ..	..	૧૬૯
૨ આખા હિંદુસ્તાનમાં પ્રાન્નોવાર કેળવણી પાઠ્ય યંત્રેણ અર્થ.	..	૧૭૮
૩ બાળિકના હક ..	..	૧૭૫
૪ બાળમંદસ્થિતિ લગતા કાયદાનો અર્થ ..	..	૧૭૫
૫ વાર્તા માટે ચિત્રો ..	..	૧૭૬
૬ અંગ્રજીતના વિષયમાં છોકરાઓ કરતા છોકરીઓ શા કારણથી નબળી માન્ય પડે છે ..	..	૧૭૬
૭ હિંદુસ્તાનનું મહેસુલ અને માયાદીક આવક ..	..	૧૮૦
૮ શિક્ષકોને સૂચના ..	..	૧૮૨
૯ સૃષ્ટિવાન તથા બાળકામના શિક્ષણમાં શિક્ષકોને સૂચનાઓ	..	૧૮૩
૧૦ ઇંગ્લંડમાં કેળવણી પ્રત્યે પ્રગ્નની લાગણી ..	..	૧૮૮
૧૧ ખેતીગમનો વિકાસે લેવાનો અભ્યાસક્રમ ..	..	૧૯૫
૧૨ મને ૧૯૨૪ની કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર કાઉનસલ પરીક્ષાના ધારાઓ	..	૨૦૦
૧૩ મહારાણી મેરીનો મંદિરો ..	..	૨૦૬
૧૪ ખેડા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓમાં દત્તમંજનનો ઉપયોગ ..	..	૨૦૭
૧૫ વિધવાઓનું જીવન મમાજમેવાનાં કામો-માદાની માવજત વગેરે ..	..	૨૧૦
૧૬ મુખર્જી સગકાર, કેળવણી ખાતુ ..	..	૨૧૭
૧૭ મુદ્દિપત્રક ..	..	૨૨૩
૧૮ મગકારી જાહેરખબર...	..	૨૧૪
૧૯ ઇનામ અને લાઇસેન્સ માટે મળુ કરેલાં ચુસ્તકોની યાદી ..	..	૨૧૫
૨૦ પચાંગ, ઈ મ ૧૯૨૪, મેવત ૧૯૮૦-૮૧ ..	..	૨૧૮
૨૧ ઇનામપત્રક ..	..	૨૨૦
૨૨ જાહેરખબર ..	..	૨૨

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૩મું જુન-જુલાઈ, સને ૧૯૨૪ અંક ૬-૭મો

ગુજરાતની ડેળવણી સંબંધી સ્થિતિ

ગુજરાતમાં એટલે અમદાવાદ, ખેડા, પંચમહાલ, લાડ્ય, અને મુરત જે પાંચ અંગ્રેજી જિલ્લાઓમાં ગયા સરકારી વર્ષની આખરે એટલે સને ૧૯૨૪ના માર્ચ મહીનાની ૩૧ મી તારીખે જાહેર અને ખાનગી શાળાઓ એકંદરે ૨૮૧૬ હતી, અને એમાં લણુનારાંઓની મંખ્યા કુલ ૨૧૮૧૭૧ હતી.

શાળાઓમાં ૨ આર્ટમ કોલેજો, ૭૧ માધ્યમિક શાળાઓ, ૨૨૦૪ પ્રાથમિક શાળાઓ, અને ૫૩૯ બીજી શાળાઓ હતી. એ શાળાઓમાં વિદ્યાર્થીઓની મંખ્યા અનુક્રમે ૧૭૩, ૧૨૨૫૦, ૬૬૭૮૦૭, અને ૩૭૩૪૧ હતી.

પ્રાંતનાં ક્ષેત્રફળ, શહેરો અને ગામોની મંખ્યા, અને વસ્તી માથે ઉપવા આંકડા મરખાવતાં માલમ પડે છે કે દર ૩૦૬ ચોગમ માઇલે, દર ૧૦૨ શહેર તથા ગામોમાં, અને દર ૧૦૫૪ માણસની વસ્તીએ મરાઠી ૪૫ લણુનારાંની મંખ્યાવાળી ૧ શાળા આવેલી છે. વસ્તીના પ્રમાણમાં લણુનારાંઓની મંખ્યા સેંકડે ૭૦૪ છે, એટલે કે ફરજિયાત કેળવણી દાખલ થનાં હાલ જે લણુનારાંઓની મંખ્યા છે તે આપણે લગભગ બેવડી કરવી પડશે.

ઉપર જણાવેલી શાખામાંથી રૂ.૧૩ (છોડગાની ૧૬૭૭ + છોડીઝાની ૩૩૬)

મહેર છે ને ૫૦૩ (૪૧૬ + ૮૪) આનગી છે. મહેર

શોળામાંથી ૧૯૭૭ હોકરાની છે અને ૩૩૬ હોડીની છે. હોકરાની શોળા-
ઓમાં ૧૫૩૮૨૪ અને હોડીની શાળામાં ૨૮૭૨૮ વિદ્યાર્થી લાગે છે.
ન્યારે મરદની વસ્તીમાંથી દર સેંકડે ૯૦૧ હોકરા લાગે છે ત્યારે સ્ત્રીની
વસ્તીમાંથી દર સેંકડે ૨૦૯ હોડીઓ લાગે છે. હોડીઓ હોકરાઓ કરતાં
કેળવણીમાં કેટલી બધી પાછળ છે તે આ આંકડા પુરતી સ્પષ્ટ નજારાઈ
આવે છે.

કુલ ૨૧૧૭૧ વિદ્યાર્થીઓમાંથી ૨૪૧૩૪ બ્રાહ્મણ, ૧૪૩૪૧૦ અ-
બ્રાહ્મણ, ૩૮૭૭૮ મુસલમાન, ૭૧૦૨ પારસી, ૮૧૮૮ હિંદી થીસી, અને
૫૬ બીજા જાતના છે.

ગયા વર્ષમાં કુલ ખર્ચ રૂ. ૪૯૬૧૭૦૪ થયુ હતું. એમાંથી ૪૯૯ દસ લાખનિર્મિતિ કેળવણી પાછળ, ૧૬૯ દસ માધ્યમિક કેળવણી પાછળ, ૬૯૬ પ્રાથમિક કેળવણી પાછળ, ૪. શિક્ષકોના ખાસ શિક્ષણ પાછળ, ૨૦૧ ઔદ્યોગિક કેળવણી પાછળ, અને ૦૩ આપારી કેળવણી પાછળ થયું હતું. ઉપરના ખર્ચમાંથી ૬૨૯ દસ સરકારે, ૭૦૭ મ્યુનિસિપાલિટિઓએ અને ૬૦૨ લોકલ બોર્ડોએ કર્યું હતું, ત્યારે ૯૦૬ દસ શ્રીની ઉપજમાંથી અને ૧૩૦૬ ખાનગી કરો, ઉધરાણાંઓ વગેરેમાંથી થયુ હતું. કુલ વસ્તીમાંથી માથા ઠીક રૂ. ૧-૧૦-૦ નું અને તેમાંથી સરકાર તરફથી રૂ. ૧ નું જાહેર કેળવણી પાછળ ખર્ચ થયું હતું. એમાંથી છોકરાઓની કેળવણી પાછળ ૮૩૦૮ દસ અને છોકરીઓની કેળવણી પાછળ ૧૬૦૨ દસ થયું હતું. ૨૨૦૪ પ્રાથમિક શાળાઓમાંથી ૧૦ સરકારી, ૧૬૧૧ લોકલ બોર્ડની, ૨૨૮ મ્યુનિસિપાલિટિની, ૩૪૧ સરકારી મદદ લેતી, અને ૧૪ મદદ નહિ લેતી શાળાઓ છે. તેમાં લલુતાં છોકરાંની મંજૂઆ અનુક્રમે ૯૬૦, ૧૧૨૮૮૮, ૩૩૦૮૬, અને ૧૫૫૯ છે.

મરઘરી, લોકલ ખેડની, મ્યુનિસિપાલિટિની, મદદ લેતી ને મદદ નહિ લેતી દરેક શાળાની સરાસરી મંખ્યા અનુક્રમે ૬૬, ૭૦, ૧૪૫, ૫૭, અને ૧૧૧ છે. પ્રાથમિક શાળાઓમાં સરાસરી હાજરી ૭૩.૬ ટકા છે.

પ્રાથમિક સાળાઓમાંથી ૧૮૭૮ સાળા ઊંદરાઓની અંતે ૩૨૬

છોડીઓની છે. પ્રાથમિક શાળાઓમાં, ભણનાં છોકરાંઓમાં ૧૨.૬૭૪૫ છોકરા અને ૪૧૦૬૨ છોડીઓ છે.

પ્રાથમિક શાળામાં ભણતાં છોકરાંમાંથી માત્ર ૧૦૦૭ ટકા ઉપલાં ધોરણો ૫, ૬, તથા ૭ માં છે; સારે ૮૬.૩ ટકા નીચલાં ધોરણોમાં છે. એમાંથી સૌથી વધારે મંખ્યા બાળવર્ગમાં છે. આંકડા તપાસતાં માલમ પડે છે કે- બાળવર્ગમાંજ કુલ સંખ્યાના ૩૨.૩ ટકા છે, સારે ધોરણ ૬, ૨, ૩, ૪, ૫, ૬, અને ૭માં અનુક્રમે-૧૮.૮, ૧૫.૭, ૧૨.૬, ૬.૬, ૫.૦, ૩.૧, અને ૨.૩ ટકા છે. અર્થાત, લગભગ ત્રીજા ભાગનાં છોકરાં બાળવર્ગમાં છે, ત્રીજા ભાગનાં ધો. ૧ તથા ૨માં છે, અને બાકીના ત્રીજા ભાગનાં ધો. ૩, ૪, ૫, ૬, અને ૭માં છે. નિશાળમાંથી દર વર્ષે છોકરાં શા પ્રમાણમાં ખરતાં જાય છે તે આ આંકડા પરથી સ્પષ્ટ જણાય છે. જે છોકરાં અભ્યાસક્રમ પૂરે કર્યા વગર વચ્ચેથી નિશાળમાંથી જોડી જાય તે તે જોડી ગયા પછી ફેરફાર વખતમાં ભણેલું બધું ભૂલી જાય એમાં કાંઈ નવાઈ પામવા જેવું નથી. જ્યાંસુધી ફરજિયાત કેળવણી દાખલ થાય નહિ અને ઓછામાં ઓછો ધો. ૪ થા સુધી અભ્યાસ કરવાની ફરજ પડે નહિ ત્યાંસુધી આ સ્થિતિ સુધરી શકે એમ જણાતું નથી.

પ્રાથમિક કેળવણીનું કુલ ખર્ચ રૂ. ૨૯૮૩૩૦૬ થાય છે-૮૧. ૫ ટકા છોકરાઓ પાછળ અને ૧૮.૫ ટકા છોડીઓ પાછળ. એમાંથી સરકાર ૭૩.૪ ટકા, લોકલ બોર્ડ ૬.૯ ટકા, અને મ્યુનિસિપાલિટીઓ ૧૦.૩ ટકા કરે છે.

પંચમહાલ જિલ્લાની નાણાં મંત્રાધી સ્થિતિ ધણી નબળી હોવાથી સરકાર તેને થના કેળવણીના ખર્ચના ૬૦.૬ ટકા જેટલી મદદ આપે છે.

મ્યુનિસિપાલિટીઓને પ્રાથમિક કેળવણી પાછળ થના ખર્ચનો અર્ધો ભાગ સરકાર તરફથી મદદ તરીકે મળે છે.

પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોની કુલ મંખ્યા ૬૧૬૬ છે (૬૪૨ સ્ત્રી). તેમાંથી ૪૦૦૦ ટ્રેન્ડ છે (૪૬૩ સ્ત્રી) તે બાકીના અ-ટ્રેન્ડ છે; અર્થાત, ૬૫ ટકા ટ્રેન્ડ છે; તે નીચે પ્રમાણે:-

જિલ્લો	કુલ શિક્ષક	ફેન્ડ શિક્ષક	ફેન્ડ શિક્ષકનું પ્રમાણ
અમદાવાદ	૧૬૧૧	૧૦૨૬	૬૩.૭
ખેડા	૧૬૦૨	૧૦૭૦	૬૬.૮
સુરત	૧૫૯૦	૮૭૯	૫૫.૩
ભરૂચ	૮૪૬	૬૧૬	૭૨.૮
પંચમહાલ	૫૧૭	૪૦૯	૭૮.૧
કુલ	૬૧૬૬	૪૦૦૦	૬૫.

દરેક શિક્ષકને હસ્તક સરકારી ૨૭ વિદ્યાર્થી આવે છે.

શાળાનાં મકાનોમાં ૩૧.૬ ટકા લોકલ બોર્ડનાં પોતાનાં છે; ૮.૬ ટકા અર્ધ લોકલ બોર્ડનાં અને અર્ધ ભાડુતી છે; ૩૧.૮ ટકા માત્ર ભાડુતી છે; અને ૨૮ ટકા ધર્મશાળા, મંદિર, મોરા વગેરે જેવાં મફત વાપરવાને મળેલાં છે.

સુરત જિલ્લાના પારડી તાલુકામાં સકવાવ ગામ છે સાંના કાળી કુળીઆના કાળીઓએ ગઈ દિવાળીનાં તહેવારોમાં આમુપાસનાં શહેરોમાં ઘેરીઆ રમી પોતાના કુળીઆની નિશાળના મકાન માટે રૂપીઆ ઉધરાબા-લતા, તેને માટે જોઈતી જમીન મફત આપી હતી, અને મકાન બાંધવું શરૂ કર્યું હતું. એ મકાન હવે તૈયાર થઈ ગયું છે. એ પ્રમાણે ગામલોકી પોતપોતાની શાળાને માટે ઉત્સાહ રાખે તો થોડાં વર્ષમાં કોઈ પણ શાળા મકાન વિનાની રહે નહિ.

ગામડાંના છોકરાઓને ઉપલાં ધોરણોમાં ખેતીને લગતું શિક્ષણ આપવાની અજમાયશ ચાલુ વર્ષથી શરૂ થઈ છે. આસા છે કે એ અજમાયશ ફતેહમંદ નીવડશે.

ગુજરાતમાં ચાર જગ્યાએ લોકલ બોર્ડ પ્રાથમિક શાળામાં ઉપલા ધોરણોમાં અંગ્રેજી શિક્ષણ અજમાયશ તરીકે દાખલ કર્યું છે; તેમાંથી અમદાવાદ જિલ્લામાં બાવળાની અને ખેડા જિલ્લામાં માતરની સ્કૂલમાં એ અજમાયશ ફતેહમંદ નીવડી છે. સુરત જિલ્લામાં એરપાડ સ્કૂલમાં અને ભરૂચ જિલ્લામાં ઝોનાર સ્કૂલમાં એ નિષ્ફળ નીવડી છે તેથી સાં એ શિક્ષણ

* ઉધરાણીમાંથી અમને પણ છોડ્યા નથી.

અંધ કરી બીજી વધારે અનુકૂળ પડતી નિશાળોમાં તે દાખલ કરવાનો વિચાર ચાલે છે.

૬૭ શાળાઓમાં છોકરાઓએ સહકારી મંડળો સ્થાપ્યાં છે. એવાં મંડળો ભરૂચ જિલ્લામાં સૌથી વધારે (૨૧) છે અને પંચમહાલમાં સૌથી ઘોડાં (૭) છે. આ જાતનાં મંડળો બધી મોટી સ્કૂલોમાં બેલાં થાય એ ઇચ્છવા લેગ છે.

એકંદરે ૧૧ રાત્રિશાળાઓ છે ને તેમાં ૨૬૮ વિદ્યાર્થી ભણે છે.

ચાં જુન માસેની ૧ લી તારીખથી પારડી તાલુકાના પંચદર્થ ગામમાં એ તાલુકાના આસિસ્ટન્ટ ડેપુટી એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર મિ. કસનજી મોહનભાઈ વસીની મહેનતથી કાળીપરજી જાતના બધી ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓને માટે એક રાત્રિશાળા અજમાયશ તરીકે શરૂવામાં આવી છે. એમાં છોકરા છોકરીઓ તેમજ પુરુષ તથા સ્ત્રીઓ મળી કુલ ૪૫ વિદ્યાર્થીઓ દાખલ થયાં છે. એ વિદ્યાર્થીઓ દહાડે મજુરીમાં રોકાએલાં રહેતાં હોવાથી કાંઈ પણ દિવસની શાળામાં જઈ શકે તેમ નથી. એ શાળા ગામના કાળીપરજી પટેલે વગર ભાડે આપેલા પોતાના ઘરની સામે આવેલા ટેકરા પર બેસાડવામાં આવે છે. એ ટેકરા બધી બાલુએથી ખુલ્લો છે. ઉપર માત્ર એક ઉંચું છાપડું છે. એ શાળાના શિક્ષક તરીકે એ ગામના વતની એક કાળીપરજી શિક્ષક જે પાસેના ગામનો લોકલ બોર્ડ નિશાળના મહેતાજી છે ને કામ કરે છે. જો આ શાળા ચાલશે તો એ શિક્ષકને કે. પ નું માસિક અક્લાવન્સ આપવાનો વિચાર છે. જો આ અજમાયશ કનેહમંદ નીવડશે તો બીજી એવી રાત્રિશાળાઓ ખોલવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવશે.

ફરજીઆન કેળવણી દ્વિતી સુરત મ્યુનિસિપાલિટીમાં દાખલ થઈ છે. એ મ્યુનિસિપાલિટીમાં એકંદર ૪૩ પ્રાથમિક શાળા છે ને તેમાં ૫૧૫૨ છોકરાં (૪૦૦૦ છોકરા અને ૧૧૨૨ છોકરી) ભણે છે.

મહત કેળવણી નીચેની મ્યુનિસિપાલિટીમાં દાખલ થઈ છે:-અમદાવાદ, સુરત, રાંદેર, અંકલેશ્વર, જંજીર, ડાકર, ગોધરા, તથા દોહદ.

બાળકના હક

આપણી કાઉન્સિલનો આવતી બેઠકમાં બાળસંરક્ષણને લગતા કાયદાનો ખરડો રજુ થવાનો છે. એ મંથનમાં બાળકના હક શા છે એ વિશે દાર્ઢિક સલાહ કરે તો તેનો જવાબ નીચે પ્રમાણે છે:-

જાતિબેદ, ધર્મબેદ, અથવા ભૂમિબેદ વગર

(૧) દરેક બાળકને પોતાની કુદરતી, આધિભૌતિક તેમજ આધ્યાત્મિક ખીલવણીને માટે પુરતાં સાધન મળવાં જોઈએ;

(૨) ભૂખ્યાં બાળકને ખાવાનું મળવું જોઈએ; માંદાં બાળકની સારવાર થવી જોઈએ; મંદબુદ્ધિ બાળકને મદદ મળવી જોઈએ; ગુનેગાર બાળકને સુધરવાની તક મળવી જોઈએ; અને નર્મીયાં તથા નિરાધાર બાળકને રક્ષણ અને મદદ મળવાં જોઈએ;

(૩) મંકટ સમયે પ્રથમ બાળકને મદદ મળવી જોઈએ.

(૪) બાળક પોતાનું ગુજરાન કરી શકે એવી સ્થિતિમાં સુધારું જોઈએ, અને બીજાઓ તેમનો ઉપયોગ કરી તેમાંથી અયોગ્ય કમાણી કરે તો તેમનાથી તેનું રક્ષણ થવું જોઈએ;

(૫) બાળકને એવી રીતે ઉછેરવું ને ફળવણી આપવી કે તેને સમગ્ર રહે કે તેને તેની બુદ્ધિનો ઉપયોગ તેના જન્મખુએની સેવામાં કરવાનો છે.

આ હકોનો સ્વીકાર યુરોપ અમેરિકાના આગળ પડેલા દેશોમાં થવા માંડ્યો છે, અને આપણે અહીં પણ ફળવણીનો બહોળો પ્રસાર થતાં થશે.

બાળસંરક્ષણને લગતા કાયદાનો ખરડો

ઉપરના કાયદાનો ખરડો ધારાસભાની ચાલુ બેઠકમાં રજુ કરવામાં આવવાનો છે. સદરહુ કાયદાનો ઉદ્દેશ ૧૬ વર્ષની અંદરના છોકરાંઓનું રક્ષણ કરવાનો છે. એમાં એ ઉંમરના ગુનેગારોને પહેરામાં રાખવા માટે, તેમનો ઇન્સાફ કરવા માટે તથા તેમને શિક્ષા કરવા માટે નિર્દેશ કર્યો છે.

શુનો કરવાની અથવા દારૂ પીવાની કુટેવવાળા માઆપ કે વાલીના હવાલામાં રહેતા, ચોરોની સોબતમાં ફરતા, વેશ્યાની સાથે રહેતા, તેમજ ઘર વગર અથવા આજીવિકાનાં સાધન વગર રખડતાં છોકરાંઓને કોઈ પણ પોલીસ અમલદારને અથવા અધિકાર આપેલા કોઈ બીજા શખ્સને મેજિસ્ટ્રેટ આગળ રજુ કરવાનો અધિકાર છે. મેજિસ્ટ્રેટ તેમને કોઈ પણ ઉદ્યોગશાળામાં મોકલી શકશે અથવા કોઈ સગાની મંલાળમાં સોંપી શકશે.

કોઈ માઆપ અથવા વાલી છોકરાંને કળત્રમાં રાખવા અશક્ત હોય તો તે તેને કોઈ ઉદ્યોગશાળામાં મોકલી આપવા અરજી કરી શકશે.

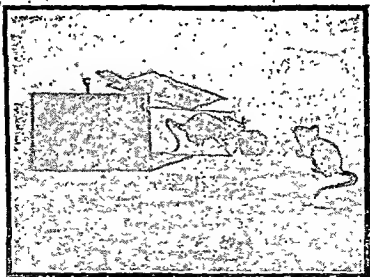
બાળકો પ્રત્યે ધાતકીપણે વર્તનારને, બીજા મંગાવનાર માઆપ કે વાલીને, કુટુંબજાનામાં રહેવા દેનાર માઆપ કે વાલીને, તથા છોકરાંને કુમારો દોરાવનાર માઆપ કે વાલીને અમુક વખત માટે કેદની તથા અમુક દંડની અથવા બંનેની શિક્ષા થશે.

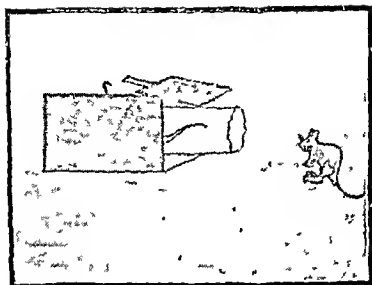
નાની ઉંમરના શુનેગારને 'શાળાપાણી મોકલવાની અથવા કાંસીની અથવા કેદની શિક્ષા હાલમાં ધર્મ શકે છે તેમાં ફેરફાર કરી તેમને સન્માર્ગ-પ્રવર્તક શાળામાં મોકલવાનો અથવા સારી વર્તણૂક માટે જામીન લઈ છોડવાનો તથા ન છૂટકે કેદ કરવાનો નિર્દેશ છે. માઆપ કે વાલીની બે-દરકારીને લીધે બગડેલા નાની ઉંમરના શુનેગારને કાર્ટ દંડ કરી શકશે ને તે દંડ માઆપ અથવા વાલીને ભરવો પડશે.

મરકાર આ કાર્ય માટે ઉદ્યોગશાળાઓ સ્થાપશે અને નિભાવશે, અથવા જે અનુકૂળ લાગશે તો હાલની ઉદ્યોગશાળાઓનો ઉપયોગ કરશે. આ ખરડામાં નિર્દિષ્ટ કરેલી બાબતોનો ફેંસલો કરવા માટે મરકાર ખાસ કોર્ટો પણ સ્થાપશે.

કોઈ બાળકને અથવા નાની ઉંમરના શુનેગારને શાળામાં અથવા કોઈ લાયક શખ્સને સોંપતાં બાળકને તેનાજ ધર્મ પ્રમાણે ઉછેરવામાં આવે એવી બની શકે તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે.

વાર્તા માટે ચિત્રો

અંક બિજોઢાકરાઓ કરતાં છોકરીઓ શા કારણથી નખળી માલમ પડે છે? ૧૭૯

વાર્તા માટે ચિત્રો

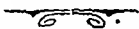
સામે પાને અનુક્રમે આપેલાં ૪ ચિત્રો પરથી વાર્તા બોડો.

રસભરી વાર્તા બોડનાર શિક્ષકને રૂ. ૨ નું ઇનામ આપવામાં આવશે.
વાર્તા સંપેદામરની ૧લી સુધીમાં આવી જવી બોધ્યો.

તંત્રી

અંગ્રગણિતના વિષયમાં છોકરાઓ કરતાં છોકરીઓ

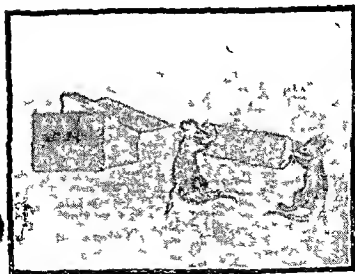
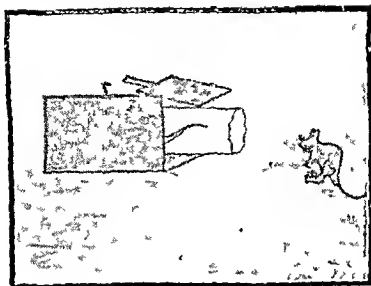
શા કારણથી નખળી માલમ પડે છે ?

નિશાળોની પરીક્ષા લેતાં વારંવાર માલમ પડે છે કે અંગ્રગણિતના વિષયમાં છોકરાઓ કરતાં છોકરીઓ સામાન્ય રીતે નખળી હોય છે. એ આખત લાડન એનપુકેશન કમિટિએ બરાબર તપાસ કરવાને એક કમિટિ નીમી હતી તેનો રિપોર્ટ લાલમાંજ બહાર પડ્યો છે તે પરથી જણાય છે કે

(૧) અંગ્રગણિતના વિષયની પરીક્ષામાં છોકરા કરતાં છોકરીઓ પામે ૧૦-૧૨ ટકા ઉતરના કામનીજ આશા રાખવી;

(૨) આ ઉતરતું પરિણામ કન્યાશાળામાં અપાતું અંગ્રગણિતનું શિક્ષણ છોકરાઓની નિશાળમાં અપાતા શિક્ષણ કરતાં ઉતરતું હોવાને લીધે, છોકરાઓની નિશાળના શિક્ષકો કરતાં છોકરીઓની નિશાળના શિક્ષકો ઉતરના હોવાને લીધે, અથવા તો છોકરાઓ કરતાં છોકરીઓ આ વિષય પર ઓછું લક્ષ આપતી હોવાને લીધે નથી. તપાસ પરથી જણાય છે કે છોકરા છોકરીઓની કુદરતી શક્તિમાંજ થોડોક તફાવત રહેલો છે તેને લીધે છોકરાઓના કામને મુકાબલે છોકરીઓનું કામ આ વિષયમાં નમળું ઉતરે છે.

વાર્તા માટે ચિત્રો

સામે પાને અનુક્રમે અષ્ટેકોં ૪ ચિત્રો પરથી વાંચી જોડો.

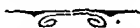
રસભરી વાર્તા જોડનાર શિક્ષકને રૂ. ૨ નું ઇનામ આપવામાં આવશે.

વાર્તા સંપેદ્યરની ૧લી સુધીમાં આવી જતી જોઈએ.

તંત્રી

અંકગણિતના વિષયમાં છોકરાઓ કરતાં છોકરીઓ

શા કારણથી નબળી માલમ પડે છે ?

નિશાળોની પરીક્ષા લેતાં વારંવાર માલમ પડે છે કે અંકગણિતના વિષયમાં છોકરાઓ કરતાં છોકરીઓ મામાન્ય રીતે નબળી હોય છે. એ આગત લંડન એન્ડ્યુકેશન કમિટિએ બરાબર તપાસ કરવાને એક કમિટિ નીમી હતી તેનો રિપોર્ટ લાલમાર્ગ બહાર પડ્યો છે તે પરથી જણાય છે કે

(૧) અંકગણિતના વિષયની પરીક્ષામાં છોકરા કરતાં છોકરીઓ પામે ૧૦-૧૨ ટકા ઉતરતા કામનીજ આશા રાખવી;

(૨) આ ઉતરતું પરિણામ કન્યાશાળામાં અપાતું અંકગણિતનું શિક્ષણ છોકરાઓની નિશાળમાં અપાતા શિક્ષણ કરતાં ઉતરતું હોવાને લીધે, છોકરાઓની નિશાળના શિક્ષક કરતાં છોકરીઓની નિશાળના શિક્ષકો ઉતરતા હોવાને લીધે, અથવા તો છોકરાઓ કરતાં છોકરીઓ આ વિષય પર ઓછું લક્ષ આપતી હોવાને લીધે નથી. તપાસ પરથી જણાય છે કે છોકરા છોકરીઓની કુદરતી શક્તિમાંજ થોડોક તફાવત રહેલો છે તેને લીધે છોકરાઓના કામને મુકાબલે છોકરીઓનું કામ આ વિષયમાં નબળું ઉતરે છે.

હિંદુસ્તાનનું મહેસુલ અને માયાદીઠ આવક

હિંદુસ્તાનમાં માણસ દીઠ દરરોજના ૨ ગેર અનાજની ખપત પ્રમાણે ગણતાં વરસનું ૮૦૦૦૦૦૦૦ ટન અનાજ લેઈએ છે. અનાજની પેદાશ વરસની ૭૫૦૦૦૦૦૦ ટનની છે. બીજા માટે લેઈતા અનાજનો, બંગાડનો અને નિકાસનો ખરાબ રાખી હિસાબ ગણતાં હિંદુસ્તાનમાં ૫૦૦૦૦૦૦૦ ટન અનાજ હિંદુસ્તાનના લોકો માટે રહે છે. અને એવી વસ્તીના ત્રણ માણુમમાંથી માત્ર બે માણુસને ખોરાક પુરો પડે એટલું અનાજ રહે છે. બાકીના લાયક પાનન તો એ છે કે આપણા દેશની જમીનનો ફક્ત એક તૃતીયાંશ લાગજ ખેડાય છે. જંગલનો લાગ ૧૨.૯ ટકા જેટલો છે, અને ખેડી નહિ શકાય એવી જમીન ૨૩.૧ ટકા જેટલી છે. એટલે કુલ ક્ષેત્રફળની ૨૨.૯ ટકા જેટલી મતલબ કે ૧૫૧૦૦૦૦૦૦ એકર જમીન હલ ખેતી આપ તેવી પડતર છે. ખોરાક તરીકે ઉપયોગમાં આવે એવા પાકનું પ્રમાણ ૮૪ ટકા અને બીજા પાકનું ૧૬ ટકા છે. આ પ્રમાણે ખોરાક પુરતું પણ અનાજ ઉગાડી શકતું નથી એવી ચિંતિ છે તે વખતે હિંદુસ્તાનના જુદા જુદા પ્રાન્તોની કર ભરવાની શક્તિ વિશે તપાસ ચલાવવાનું નક્કી થયું છે; તો હિંદુસ્તાનનું મહેસુલ કેટલું છે અને માયાદીઠ આવક કેટલી છે તે જાણવું જરૂરનું થઈ પડશે, અને તે નીચેના કોષા ઉપરથી માલમ પડશે:—

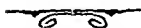
પ્રાન્ત	કુલ જમીનનું મહેસુલ	માયાદીઠ આવક
બંગાળા	૨,૯૩,૫૬,૦૦૦	૦-૧૧-૦
મદ્રાસ	૬,૯૦,૫૭,૦૦૦	૧-૧-૦
મુંબઈ	૩,૪૫,૬૪,૦૦૦	૨-૫-૦
સિંધ	૯૨,૪૪,૦૦૦	૨-૧૩-૦
ગંધકા પ્રાન્તો	૬,૯૬,૫૮,૦૦૦	૦-૬-૦
મિહાર અને ઓરિસા	૧,૫૬,૬૦,૦૦૦	૦-૭-૦
પંજાબ	૪,૯૦,૪૮,૦૦૦	૨-૬-૦
અહમદેશ	૫,૩૭,૪૪,૦૦૦	૪-૧-૦

મધ્ય પ્રાન્તો	૧,૨૩,૬૮,૦૦૦	૧—૨—૦
વગડ	૮૮,૪૮,૦૦૦	૨—૧૧—૦
વાયવ્ય મગહનો પ્રાન્ત	૪૬,૮૬,૦૦૦	૧—૪—૦
આમામ	૯૫,૮૧,૦૦૦	૧—૫—૦
અનભેર	૩,૪૭,૦૦૦	૦—૧૧—૦
દિલ્હી	૩,૮૧,૦૦૦	૦—૧૩—૦
ફર્ગ	૩,૮૦,૦૦૦	૧—૪—૦
મણિપુર	૧૬,૦૦૦	૩—૩—૦
<hr/>		
કુલ	૩૬,૪૦,૨૪,૦૦૦	૧—૮—૯

શિક્ષકોને સૂચના

સંસ્થાન તથા બાગકામ મંજૂરી અમુક પ્રકારના શિક્ષણને માટે અમુક ઋણ ખાસ કરીને અનુકૂળ હોય છે તે કહેવાનો જરૂર નથી. આ સાલનું ચોમાસું શરૂ થઈ ગયેલું હોવાથી બાગકામ નવેમરથી કરવા અથવા તો જ્યાં ચાલતું હોય ત્યાં ચોગ્ય સુધારા વધારા કરવા માટે ચોગ્ય અવસર આ છે તે બાબત શિક્ષકવર્ગનું ખામ લક્ષ્ય ખેંચીએ છીએ. માહે એપ્રિલ ૧૯૨૪ના શાળાપત્રમાં પૃષ્ઠ ૧૨૨-૩ માં આપેલા બાગકામની રચનાના નમુનાઓનો ચોગ્ય ઉપયોગ શિક્ષકો ખુશીથી કરી શકશે.

વળા દેડકાનો ધામે ધામે વિકાસ શી રીતે થાય છે તે વિદ્યાર્થીઓને માસાત્ બતાવવાનો મમય પણ આ છે. અમુક અનુકૂળ સ્થળમાં દેડકાનાં ઈંડાં ગામડાંમાં તથા શહેરોમાં બધેજ ઉછેરી શકાશે. ગયા મે મામના શાળાપત્રમાં પૃષ્ઠ ૧૪૫-૫૬ માં તેમજ આ અકમાં મૂચબા મુગળ દેડકાની કમિક વૃદ્ધિ નિહાળવા તથા નોંધપોથીમાં નોંધી લેવા તેમજ વિકાસ દર્શાવનારા નેચો (ચિત્રો) પાડવા જરૂરની મૂચનાઓ આપવાથી વિદ્યાર્થીને એ વિષયમાં અત્યંત રસ પડશે એમાં મંશય નથી. પુરી વૃદ્ધિ પામેલાં દેડકાનાં લક્ષણો, તેમની વિવક્ષણુ છલ, શિકાર પકડવાની અદ્ભુત ચત્રતા, તેમનો ખોગક વગેરે મનુષ્ય બનાવતા જઈ વિદ્યાર્થી પામે નોંધી રખાવવા ખાસ કાળજી રાખવી.

જિંદગાની સર્વ નિશાળોમાંથી જે નિશાળનો બાગ જિંદગાના ડેપ્યુટી એન્ડુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ઉત્તમમાં ઉત્તમ હોવાનું જણાવશે તેને દશ રૂપિયાનું ધનામ આપવામાં આવશે.

વિશેષમાં બાગકામને માટે કોઈ શિક્ષકને બી જોઈતાં હશે તો અમને જણાવેથી તે તેને અમારી તરફથી મોકલી આપવા બનતી સગવડ કરવામાં આવશે.

સૃષ્ટિજ્ઞાન તથા બાગકામના શિક્ષણમાં શિક્ષકોને સૂચનાઓ.

—:૦:—

(યુ. શાળાપત્ર પુ. ૬૩, અંક ૫ માં જાપેલી સૂચનાઓમાં રહી ગયેલો ભાગ, પા. ૧૫૫ ના ત્રીજા પેરાના અનુમંધાનમાં લેવાનો).

બાગકાએ આ પ્રયોગોમાં પરિણામોની નોંધ કરતી અને જલેજલ તેમાંથી અનુમાનો ઉપજતી કાઢવાં. પછી જુદાં જુદાં બી માટે કાઢા તૈયાર કરી તેમાં તે વિશે નોંધ કરતી. એ તો ખાસ જરૂરનું છે કે બાગકા પ્રયોગો જલેજલ જોડવે અને કરે.

આ સૂચનાઓ સાથે સાથે ચોંધી ચોપડીમાં આપેલા પાંદડાં, ફૂલો અને બી ઉપરના પાડો લેવા.

શાળાના બાગકામમાં નીચે પ્રમાણેનું કામ નોંધવું:—ફૂલકાડનાં બીને માટે જાછરી પેટીઓ અથવા કુંડાં કેવી રીતે તૈયાર કરવાં તે બાબત ઉપર વર્ગશિક્ષણ: ખાતર વિષેનો અને ખાતર કેવી રીતે પૂરવું તે વિષેનો અભ્યાસ; કિનાર અથવા વાડ જેવા શાળાના બાગના શણગારરૂપ ભાગોની મંભાળ; કસમ અથવા કંદ વાળીને રોપાઓની વંશવૃદ્ધિ; બીમાંથી ઉગાડેલા રોપાઓનો સ્થાનજલો; રોપાઓને એક કુંડામાંથી બીજા કુંડામાં મકવા.

બાગકની સમક્ષ ફૂલકાડો માટેની પેટીઓ અથવા કુંડાં તૈયાર કરવાં. પહેલાં તો જોઈ કે ઉપયોગમાં લેવાનાં કુંડાં સાફ છે કે નહિ. કુંડાં જો નવાં અને બહુ મુઠાં હોય તો તેમને પાણીમાં ભીજવવાં અને વાપરતા પહેલાં તેમને નીતરી જવા દેવાં. પછીથી પેટીઓ અથવા કુંડામાં ઝીણી અને માટી રીતે ખાતરથી ભરેલી માટી તેમાં ભરતી. પણ માટી ભર્યા પહેલાં માટીની નીચે ઈંટ અથવા પથ્થરના નાના નાના કકડા મૂકવા અને પેટી અથવા કુંડાને તળાએ છિત્રો પાડવાં જેથી વધારાનું પાણી સારી રીતે નીતરી જાય.

એની એજ માટીમાં એકજ જાતના રોપાઓ વારંવાર વાવવાથી માટીનો દસ જતો રહે છે એ બાબત બાગકાને કહેવી. અને તેથી રોપાઓને પુરો ખોરાક મળ્યા કરે એવી કમવાળી માટી રાખવી હોય તો તેમાંનાં ગએલાં તરત્તો પુરાં પાડવાં માટે ખાતર નાખવું નોંધવું અને એ પ્રમાણે તેને તાજ રાખવી નોંધવું. બહાર ખેતરમાં જમીન તૈયાર

કરવાની રીત અને તેમાં ખાતર નાખવાની રીત જોવાથી આજકાલે વહે-
વાર રીતે ખાતર કેમ નાખાય છે, કેવાં ખાતર વપરાય છે, અને શામાટે
વપરાય છે એ બાબતો પ્રસક્ત માર્ગમં પડશે. સૌથી વધારે વપરાશમ
આવતાં ખાતર લાદ અને છાણનાં છે. તે દરેક જગ્યાએ મહેસાણાથી મળી
શકે છે અને બધાજ રોપાઓને માફક પણ આવે છે. ખાતર પુરેપુરું કાઢવા
દીધેલું હોતું જોઈએ. ખાતર લોંઘા પડતું પાથરતું જોઈએ નહિ.

કિનાર અને વાડ વગેરે આગના મુશોભિત ભાગોની પુરતી મેલાળ
ગાખથી જોઈએ, તેમજ એ ભાગો બહુ સારી સ્થિતિમાં રહેતાં જોઈએ.
નકામા રોપાઓ, ખરી પરેલાં પાંદડાં. નખળી, મરી ગયેલી અથવા તો
હઠ બહાર વધી ગયેલી ડાળીઓ, વધારે ઉંચી ઝગી ગયેલી વાડો વગેરેથી
બાગનો દેખાવ બગડી જાય છે અને એટલા માટે તે બધાં કાઢી નાંખવાં જોઈએ.

અત્યાર મુખી સાગના ભાગમાં બાગકોએ સૌથી સહેલી રીતે અને
કુદરતી રીતે એટલે કે બી વડે રોપા ઉગાડ્યા હશે. તોપણ કેટલાક રોપા
એવા હોય છે કે જે બીથી ઉગાડી શકાતા નથી. તેથી કેટલીક કૃત્રિમ
રીતોથી તેમની વંશવૃદ્ધિ કરવામાં આવે છે. આ રીતોમાંની એક ક્ષમ કરીને
રોપો ઉગાડવાની છે, તે પણ બાગકો જાણનાં હશે. મુલાળ, ભુઈ વગેરેના
રોપાની ક્ષમ કરીને તે જમીનમાં રોપીને કેવી રીતે ઉગાડવામાં આવે છે
એ તેઓએ જોયું હશે. આમરે ૧" લાંબી ડાળી કાપવામાં આવે છે અને
તે જાણીતી નવી ડાળીમાંથી કાપી લેવામાં આવે છે.

ડાળીની ગાંઠ નીચે એક ત્રાંસો કાપ મૂકવામાં આવે છે, અને પછી
એવી રીતે કાપી લીધેલી ડાળી ઠડી, ઝાયાવાળી અને સારા ભેજવાળી
જગ્યાએ પાણી ભરાઈ ન રહે એવી જમીનમાં રોપવામાં આવે છે.
બટાટા, આદુ, હળદર જેવા કંદવર્ગના રોપાની બાબતમાં તેમની
વંશવૃદ્ધિ કંદને કાપીને અને તે વાતીને કરવામાં આવે છે. કંદના કકડા
કરવામાં આવે છે. તે દરેક કકડામાં એક આંખ હોય છે. આ કકડા જમીન-
માં ધાવવામાં આવે છે. પછી એ દરેક કકડો ફૂટે છે અને તેમાંથી રોપો
બગે છે. બીમાંથી બગે એવા રોપાઓનો સ્થાનબદ્ધો કરવાનું તે
જાણીતું છે. ચોખા, રીંગણા, દાંબી વગેરેની બાબતમાં આવો સ્થાનબદ્ધો
તેઓ જોમથી બગે એવા હેતુથી કરવામાં આવે છે. ફલ બગે એવા રોપાની
બાબતમાં એવાજ હેતુથી કુંડાં બદલવામાં આવે છે. રોપાની વંશવૃદ્ધિની

અને તેમના વિદ્યાર્થીની આવી સવળી કૃત્રિમ રીતે બાળકોને બતાવવી જોઈએ. બની શકે ત્યાં શાળાના આગમાં આવા પ્રયોગો બાળકો પાસેજ કરાવવા.

આગમાં બાળકોએ રોપા જો બનેજ કુચાડ્યા હશે તો તેમને કુદરતમાં પુષ્કળ જંતુઓ માલમ પડશે વિના રહ્યા નહિ હે.ય. એ વખતે બાળકોને એ જંતુઓનું જીવન અને તેનું રહસ્ય નજીવું અથવા તો નિમ્નપ્રયોગીલાઝ્યાં હશે, તેમજ તેમનું અસ્તિત્વ રોપાઓને નુકસાનકારક જણાયું હશે. પણ ક્રીડી, પનંગીઆં વગેરે જંતુઓ એકજ જંતુની જુદી જુદી જીવનક્રિયા-રૂપેજ છે એમ જો તેમને કહેવામાં આવે તો તેમને અન્યમી થયા વિના રહેશે નહ. નિરીક્ષણ માટે પુષ્કળ નમુનાઓ રજૂ કરી જંતુઓનાં અવયવો અને તેમનાં શરીરબંધારણ ઉપર એક કે બે પાંદડાં, જે આપવામાં આવે તો બાળકો એ જંતુઓની જીવનદશા વિશે તપાસ કરવા બહુ ઉત્સુક બનશે. જે જંતુઓ પ્રત્યે બાળકોએ પહેલાં દુર્લભ આપ્યું હશે તેજ જંતુઓનું તેઓ જો વિપુલદર્શક કાચ વડે નિરીક્ષણ કરશે તો તેમને એ જંતુઓની અન્યમી ભરેલી શરીર રચના માલમ પડશે.

આ જંતુઓને છ પગ હોય છે; તેમનું શરીર માથું, છાતી અને જઠર-એમ ત્રણ અવયવોનું બનેલું હોય છે. માથામાં બે મૂછો અને બે આંખો હોય છે. વિપુલદર્શક કાચ વડે આ અવયવો જો જોવાં હોય તો તેઓ રત્નજડિત છે એમ માલમ પડશે. છ પગો અને પાંખો છાતી માથે જોડાએલાં હોય છે.

બાળકોને આ બાબતમાં રમ ઉત્પન્ન થયા પછી તેમની પાસે આગમાં માલમ પડતાં વિશિષ્ટ પ્રકારનાં જંતુઓ ઉછેરાવવાં જોઈએ અને દરરોજ તેમજ અઠવાડીએ અઠવાડીએ એ જંતુઓની વૃદ્ધિ થતી હોય તેનું અથવા તો રૂપાન્તર થતું હોય તેનું નિરીક્ષણ બાળકો પાસે કરાવવું જોઈએ અને તેની તોધ કરાવવી જોઈએ.

જંતુઓની ઈર્ષાથીજ શરૂ થતી જીવનદશાનો અભ્યાસ શરૂ કરવો ઇષ્ટ છે. બારીક નિરીક્ષા કરવાથી માલમ પડશે કે અમુક જાતના રોપાનાં (કાપી) પાંદડાં ઉપર (સામાન્ય રીતે નીચલી સપાટી ઉપર) એકજ જાતનાં પુષ્કળ ઈર્ષાં હોય છે, અને તે ઈર્ષાં જુદી જુદી જાતના રોપા ઉપર જુદા જુદા પ્રકારના હોય છે. આ ઈર્ષાંવાળાં પાંદડાં જુદાં 'કાપી' કાટવાં જોઈએ અને નિરીક્ષણને મારે એક મોટા પ્યાલા નીચે મૂકવાં જોઈએ, અને

૧૮૬ સુશ્ચિત્તાન તથા બાગદામના શિક્ષણમાં શિક્ષકોને સંચનાઓ

તે ઈડાંમાંથી ઈયળો ઉત્પન્ન થાય ત્યાંસુધી તેમની દરરોજ ખારીક તપાસ રાખવી જોઈએ.

૧૮"×૮"×૬" ના માપની કાચના ઢાંકણવાળા એક પેટી તૈયાર કરી તેમાં અજવાળું અને તાજી હવા, આવરાં માટે હિરો પાટા અને ઉત્પન્ન થએલી ઈયળો તે પેટીમાં મૂકા. પછી એ ધ્રીડ, તેમની ઈયળ જેની આકૃતિ, તેમની પાંખ વિનાની હાલત, માથા ઉપરના મૂંછો, ખોરાક, લેની વખતે જડખાની હાલતવાલ વગેરેનું બાળકો પાસે નિરીક્ષણ કરાવવું અને તે વિષેની દિવસ દિવસની નોંધ તેમની પાસે કરાવવી. ઈડાંવાળાં નવાં પાંદડાં તે પેટીમાં દરરોજ મૂકતાં જવું. જેમ જેમ વૃદ્ધિ પામે તેમ તેમ આં જંતુઓની ખાવાની શક્તિ વધતી જતી માલમ પડશે.

તેઓએ ઉતારી નાખેલી ચામડી, તેમના જીવનમાં આવેલી મંદના અને પોતાની આસપાસ પોતેજ (સુપુતિ અવસ્થા દરમિયાન) ઉત્પન્ન કરેલાં ઢાંકણાં વગેરેનું પણ નિરીક્ષણ કરવું જોઈએ. કેટલાક દિવસ પછી (આ સમય બહુજ અગત્યનો છે અને તે કેટલાક મહીના સુધીનો પણ હોય છે.) પોતાની આસપાસના ઢાંકણાંથી પતંગીઆં બહાર નીકળી ઈડાં મૂકી ભરી જતાં જોવામાં આવશે. આવાં નિરીક્ષણની નોંધો ચિત્રો સહિત કરી રાખવી. ઈડાં શોધી કાઢવાને માટે બાળકોને ઉત્તેજવાં, અને જે જગ્યાએથી અને જે પરિસ્થિતિમાંથી તે મળી આવ્યાં હોય તેની નોંધ પણ તેમની પાસે રખાવવી. સુપુતિ અવસ્થામાં પડી રહેલા છીડાઓ પણ ભેગા કરાવી રાખવા અને તેમની કાશિટા બનાવવાની અભ્યર્થના ભરેલી સુક્તિઓ વિષે બાળકોનું ધ્યાન ખેંચવું. પણ તીતીધોડા જેવા કેટલાક જંતુઓ આવી સુપુતિ અવસ્થા ભોગવતા નથી એ બુલવું નહિ. ઈડાંમાંથી બહાર નીકળે કે તરતજ તેઓ પોતાના સ્થાનનો ત્યાગ કરે છે.

તેઓ સામાન્ય આકૃતિ અને જીવનદશામાં પોતાનાં માખાપને મળતાં આવે છે. માત્ર પાંખોજ શરૂઆતમાં હોતી નથી. તેમની વૃદ્ધિ થતી વખતે અને કેટલીક બોળ ઉતર્યા પછી તેમનાં એ અવયવ ફૂટે છે. આ પ્રમાણે સુપુતિ અવસ્થા ભોગવ્યા વિના પણ તેઓ મંપૂર્ણ જંતુ બને છે.

કેટલાંક પ્રાણીઓની પણ જીવનદશા જંતુઓની જીવનદશા કરતાં કંઈ ઓછી રસિક હોતી નથી. ચોમાસામાં પાણીથી ભરેલાં ખાખોચીઆં અને તળાવોમાંથી વચમાં કાળા કાઘવાળાં ચીકણા રસનાં બનેલાં દેડકાંનાં ઈડાં બાળકો ભેગા કરી શકે અને તેનો વિદ્યમ નીચે પ્રમાણે તેઓ કરી શકે:—

એક પહેાળી કાચની બરણી અથવા તો હિંદુઓના ઘરમાં સારે પ્રમંગે દીવા બાળવા માટે વપરાતી મોટી દાંડી લેા. આ કાચના વામણને એક લાકડાના ચોકડામાં જડી લેા અથવા એક નાની પેટીમાં રેતી ભરી તેમાં તે મૂકા. આથી તે મજબુત અને હાલેચાલે નહિ એવી રીતે ગોઠવી શકાશે. મૂળમાં પુષ્કળ માટી વળગી રહેલી હોય એવા તળાવના પાણીના રોપાઓ મુકી એ ત્રણ ઈંચની ઉંડાઈ મુકી રેતી અને કાંકગ આ કાચના વામણને તળાવે નાખેા. પછી તેમાં પાણી ભરેા. રોપાઓ પાણીની મપાટી ઉપર દેખાતા રહે એવી રીતે ગોઠવેા. અંદરના જંતુઓને આથી ખોરાક અને રસણ મળેામાં રહેશે. એટલુંજ નહિ પણ રોપાઓ ઓકિસજન કાઢે તેથી પાણી પણ સ્વચ્છ રહેશે. આવી રીતે જળકુંડ (એકવેરીઅમ) તૈયાર કર્યા પછી દેડકાંના ઈંડાં બેગાં કર્યાં હેાય તે તેમાં મૂકા. થોડા વખતમાં ચીકણા પ્રવાહી પદાર્થ જે ઈંડાંની આસપાસ હોય છે તે જતો રહેશે અને નાનાં કાળાં ટપકાં આમતેમ તરવા માડશે. પછી વખત જતાં એ કાળાં ટપકાં લાંબા થઈ લાંબી પૂગડીવાળી નાની માછલીઓના આકારનાં પ્રાણી જેવાં દેખાશે.

આ પૂછડીઓ વડે પાણીમાં તેઓ અમતેમ ઝડપથી દોડે છે અને તેમાં મૂકેલા રોપાઓને મોટાં ઝુંડમાં વળગી રહે છે. આ કામ તેઓ તેમની ડોકની બાલુમાંથી ઊભી નીકળતા માંસના લોચા જેવા ભાગેા જેને ઝાલર કહે છે તેવડે કરે છે. પછી બહારની ઝાલરોને બદલે અંદરની ઝાલરે યાય છે. શ્વામોચ્છ્રામ ક્રિયા માટે પાણીમાં ભજેલો ઓકિસજન લેવાને માટે મ્હેાં વડે જે પાણી લીધું હોય તે પાણી કાઢી નાખવાને આ ઝાલરની ડાબી બાલુએ એક છિદ્ર રહે છે. આ દેડકાંના જન્યાં હલુ પાણીની બહાર જની સક્તાં નથી, કારણ કે તેઓને ફેફસાં યયાં હોતાં નથી. આ ઝાલર પણ ધીમે ધીમે અદસ્ય થઈ જાય છે. પછી ફેફસાં યવા માંડે છે. લાંબી પૂછડીઓ પણ ટુંકી થઈ અને જતી રહે છે. પહેલા પાછલા બે પગેા અને પછી આગળનાં અવયવો ફૂટે છે; નાનું મ્હેાં મોટું યાય છે, જીભ અને દાંત ઉત્પન્ન યાય છે અને અંતે અંપૂર્ણ દેડકાઓ બને છે.

ઇંગ્લેન્ડમાં કેળવણી પ્રત્યે પ્રગતીના સાગણી

(મળેલું)

૧. ઇંગ્લેન્ડમાં સામાન્ય રીતે કેળવણીમાં લોકો ધણો રસ લે છે; અને શાળામાં પણ બાળકોની કુદરતી શક્તિ પ્રમાણે વર્ગ પાડી દરેકને યોગ્ય કેળવણી મળે તેવી ગોઠવણ કરવામાં આવે છે. તેમજ શરીરે અથવા મને નબળા હોય એવા વિદ્યાર્થીઓ જનમમાળને જેમ બને તેમ ઓછા બોળ-રૂપ થઈ પડે તેવી યોજના કરવામાં આવે છે, અને જેટલું બને તેટલું ઉત્તમ શિક્ષણ દરેક બાળકને આપવામાં આવે છે. બાળકો છેક ૧૮ વર્ષની ઉંમર થાય ત્યાં સુધી પણ ભણી શકે એટલા માટે વધારાના અભ્યાસ માટેની ખાસ શાળાઓ—Continuation schools—પણ ઓધવામાં આવનાર છે.

૨. શિક્ષકોને પણ અમુક હદ સુધી શિક્ષણવિષયની તેમજ શિક્ષણ-પદ્ધતિની પરીક્ષણ કરવામાં સ્વતંત્રતા આપવામાં આવે છે. આથી કેળવણી એકીત્વ આપી શકાતી જણાય છે. બધાજ શિક્ષકોને હાથે આ સ્વતંત્રતાનો સફળપ્રયોગ ન થઈ શકે એ બનવા જોગ છે. તેપણુ એકજ પ્રકારની પદ્ધતિ, એટલે કે મુકરર કરેલો અભ્યાસક્રમ, અમુકજ પાઠ્ય પુસ્તકો, અને અમુકજ પ્રકારની શિક્ષણપદ્ધતિ જ્યાં હોય, ત્યાં જ બાબત ન બનવા જોગ છે તે આવી યોજનામાં બનવાનો મંભવ છે; અને જેટલાક શિક્ષકો આવી રીતે વિશિષ્ટ પ્રકારનાં શિક્ષણપદ્ધતિના અને બીજાં લક્ષણો ખીલવી શકે છે. ઇંગ્લેન્ડમાં તે દરેક શિક્ષક પોતેજ પોતાના કામની યોજના ઘડી શકે છે, અને તેથી એ યોજના પાર પાડી શુભ પરિણામ લાવવાની ચિંતા તેને પોતાનેજ રહે છે. જ્યાં આવી પદ્ધતિ નથી ત્યાં શિક્ષણનું અને કેળવણીનું કામ એકજ ઢબનું અને કંઈ પણ ચેતન વિનાનું રહે છે.

૩. ઇંગ્લેન્ડમાં હેડમાસ્ટર અને આ. માસ્ટરો એ માંને પોતપોતાના વિચાર પ્રમાણે કામ કરવા દેવામાં આવે છે. તેઓ એ પ્રમાણે કામ કરી શકે છે એનું કારણ એ છે કે તેમને બને તેટલી સગવડ કરી આપવામાં આવે છે. શિક્ષકોને આ મગવડોનો પુરેપુરો ઉપયોગ કરવાની ફરજ પડે છે. કારણકે એ મગવડોનાં લાભ જો શિક્ષક તરફથી લેવામાં

ન આવે તો તે પછાત પડી જાય અને તેથી તેને નબળા શિક્ષક તરીકે ગણાઈ જવાની મોટી ખીંક રહે છે. સાધારણ શિક્ષકને પણ મારામાં સારા પુસ્તકાલયની સગવડ હોય છે, એટલુંજ નહિ, પણ કસબાની કાઉન્સિલો પણ શિક્ષણને લગતાં નવામાં નવાં પુસ્તકો, વર્તમાનપત્રો વગેરે શાળામાં પુરાં પાડે છે. એથી ઉલટું હિંદુસ્તાનમાં શિક્ષકો આવી બાબતોમાં છેક અંધારામાંજ રહે છે, અને કેળવણીની બાબતમાં તેમને કોઈ પણ માહિતી હોતી નથી. આથી તેમનું જ્ઞાન ઘણું કાચું રહે છે અને ભૂનું ચર્ધ જાય છે. તેમના જીવનમાં કંઈ ચેતન જોવામાં આવતું નથી, અને પોતાના ધર્મમાં કંઈ સુધારાવધારા તેઓ કરી શકતા નથી.

પ્રદર્શનોમાં અને બીજી સંસ્થાઓમાં જ્ઞાન મળે એવી ઘણી વસ્તુઓ જોવામાં આવે છે, અને રમ્મ દરમિયાન પણ ઘણી ઘણી જગ્યાએ વર્ગો, મલાઓ વગેરે લગવામાં આવે છે. શિક્ષકો એવી સભાઓમાં જાય છે અને પોતાને મનગમતા વિષયોનો ખામ અજામ કરે છે, અને કેળવણીની બાબતમાં રમ લે છે. આવી સગવડો જ્યાં હોય ત્યાં તેમનો ઉત્સાહ વધ્યા વિના રહેજ નહિ. તેઓ જનસમાજને લગતા મધ્યગા પ્રશ્નોમાં પોતપોતાની સૂચનાઓ આપવાને અને તેમાં મદદ કરવાને હમેશ તૈયારજ હોય છે. દાખલા તરીકે, ધ્રુવક્ર જેવા દેશમાં પણ ફરજિયાત કેળવણીની બાબતમાં, અને માધ્યમિક તેમજ ઉચ્ચ પ્રકારની કેળવણીમાં કંઈ બધાનેજ નાણાની સગવડ કરી દેવાતી નથી; તો ત્યાં નાણાનો ખોટો વ્યય કેમ ન થાય, કંઈ જગ્યાએ તેનો સારામાં સારો ઉપયોગ થઈ શકે, વગેરે બાબતોનો શિક્ષકને વિચાર કરવો પડે છે, અને એ પ્રશ્નો ઉકેલ પણ શિક્ષકોની 'ડાન્કન્સ' માં થઈ જાય છે. કેળવણીકારો અને માનવશાસ્ત્રીઓ પ્રગવર્ગની સામાન્ય શક્તિઓનું બારીક અવલોકન કરવા મંડી જાય છે, અને તમામ શિક્ષકો તેમાં મદદ કરે છે. આવાજ મંત્રોનો ફરજિયાત કેળવણીના સંબંધમાં ઊભા થયેજ; કારણકે દેશમાં બધી જગ્યાએ જુદાં જુદાં ધોરણે કાર્ટિનું હોઈ શકે નહિ, અને તેથી એ પ્રશ્ન મહેલાઈથી ઉકેલે તેટલા માટે દેશમાં કેળવણી સંબંધી નવામાં નવું સાહિત્ય ઘણુંજ ફેલાવવું જોઈએ; અને તો જ તે વિષય મહેલાઈથી હાથ ધરી શકાય તેમ છે, બધા નહિ, તો થોડાક તો નવા કામમાં યથાશક્તિ અજવાળું પાડી શકે.

આમ નહિ થાય તો હિંદુસ્તાનમાં શિક્ષકો માત્ર અનુકરણ કરવાના. મળે તો તેઓ પોતાના ધર્મમાં કંઈ નવું અજવાળું પાડી શકતા કે ચેતન

રજીમી સ્કૂલમાં તો વિદ્યાર્થીઓ પાસેથીજ એવી આશા રાખવામાં આવે છે કે તેઓ સ્વાશ્રયથીજ પોતાને જોઈતો લાકડાનો સરસામાન જાતેજ બનાવી લે, અને તેઓ ધાતુનું કામ પણ કંઈક શીખે. જ્યાં પોતાથી બની શકે હોય ત્યાં પારકા ઉપર તેઓને આધાર રાખવાનોજ નહિ.

ઉન્ડલ સ્કૂલમાં પણ સઘળા વિદ્યાર્થીઓનું શિશુજી મુતારી, લુહારી કે ખેતીના કામ જેવા વહેવાર શિક્ષણથીજ શરૂ થાય છે.

વિદ્યાર્થીઓના આરિત્રને ધડવાનો જેમાં હેતુ છે એવી 'બાયરકાઉટ'-નો યોજનાનો આધાર પણ વિદ્યાર્થીઓ જીજ્ઞાસુ કાર્યમાં પોતાની મેજેજ ઉત્સાહ લેતા થાય એ જાખત ઉપરજ છે.

વિદ્યાર્થીઓને પોતપોતાની મનગમની પ્રવૃત્તિઓમાં સંકલ્પને ઉત્તેજવામાં આવે છે, અને એથી તેમની જીવિમાં વધારો થાય છે; એ પ્રમાણે નવરાશના વખતનો પણ સારામાં સારો ઉપયોગ કરી તેઓ લાભ મેળવે છે.

જ્ઞાન મેળવવામાં તેમને જાતમહેનત અને સ્વાશ્રયની ટેવ પાડવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીઓ જાતેજ મૂળ પુસ્તકોમાંથી જ્ઞાનમાં વધારો કર્યા જાય છે. વાચનની ટેવ પણ વધારવામાં આવે છે. પણ એને માટે પુસ્તકો ધણા જોઈએ. ઇ.ઈ.નિ. ઇ.ઈ.નિ.સિ.સિ. દરતાં પુસ્તકોલયો રાખી તે ખોટ પુરી પાડે છે. (લંડનની ઇ.ઈ.નિ. ઇ.ઈ.નિ.સિ.સિ. એવાં ૨૦,૦૦૦૦૦, પુસ્તકો દરતાં રાખે છે).

ઇતિહાસ અને જૂગોળ જેવા વિષયોમાં નાની ઉમરના વિદ્યાર્થીઓના તેવાજ પ્રકારના સ્વપ્રયાસને પોષવામાં આવે છે. તેમની પાસે મળ લેખો, ગેઝેટીઅરો, અને ખીજી વિગતો પુરી પાડનારો સાધનો રાખવામાં આવે છે. એ પ્રમાણે વિદ્યાર્થીઓ વિચાર કરતાં કે અભિપ્રાયો જાહેરતાં જાહેર છે. જ્યાં તેઓ જાતમહેનતથીજ શીખી શકે તેમ હોય ત્યાં તેમને તેમ કરવા ઉત્તેજવામાં આવે છે.

જ્ઞાનનું એક વિદ્યાર્થીમંડળ હોય છે; અને તેમાં વિદ્યાર્થીઓ વિગતો પર્ચ કરી લે છે. જે જે વિગતો જોઈતી હોય તે તે ચોપડીઓ વગેરેમાંથી મેળવી લઈ પોતાના વિગતો તૈયાર કરી મડળ મમલ તેઓ વાચે છે. આક્રમક રીતે કનવેર્સિટી પદના વિદ્યાર્થીઓની છોકરી 'જ્ઞાનની પાલ્લી-મેન્ટ'માં મલુરપદના મધ્ય તરીકે વાદ ચલાવે એ કેટલા રમતી વાત છે !

જ્ઞાન સંપાદન કરવામાં વિદ્યાર્થીઓની એક્ટીવીઝમને મદદ કરવાની અને સ્વપ્રયાસની વૃત્તિને ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે અને શાળામાં એ પ્રમાણે વિદ્યાર્થીના લવિબ્ધના ઉત્કલ્પન જીવનનો પાયો રોપાય છે.

૮. સોળ કે સત્તર વર્ષની ઉંમરે શાળા છોડતી વખતે અંગ્રેજ વિદ્યાર્થી-માં જ્ઞાન અને ચોક્કસાઈ કેટલાં હોય છે એ સહેજ નજીવના જેવું છે. આવું પરિણામ સંગ્રહાલય, પુસ્તકાલય, કે સારી શિક્ષણપદ્ધતિથી આવે છે એ ખરું; પણ એમાંએ સ્વભાષાદ્વારા શિક્ષણ અપાય છે તે બાબત પણ વિચારવા જેવી છે. હિંદી વિદ્યાર્થીને ૧૬-૧૭ વર્ષની ઉંમરે વિજ્ઞાનનું જ્ઞાન અપાય છે, જ્યારે ઈંગ્લેન્ડમાં વિદ્યાર્થી ૧૦-૧૧ વર્ષની ઉંમરે શીખવાનું શરૂ કરે છે; અને એ સારી રીતે શીખી શકે છે તેનું કારણ પણ એ છે કે શિક્ષણ સ્વભાષાદ્વારાજ અપાય છે. ઈંગ્લેન્ડમાં જ્યારે ૧૫-૧૬ વર્ષની ઉંમરે વિદ્યાર્થી ઇતિહાસના સામાન્ય મુદ્દાઓ સહેલાઈથી સમજી શકે છે ત્યારે હિંદમાં વિદ્યાર્થી જે કંઈ વાંચે અને સાંભળે તેનો અર્થ સમજવાને કાંઈ મારે છે, અથવા તો પોતાને જે કંઈ કહેવું હોય તેને માટે યોગ્ય વાક્ય શોધવા કે ગોઠવવા મથે છે. જની શકે તેટલા વિષયમાં જે સ્વભાષાદ્વારાજ શિક્ષણ અપાય તોજ વિદ્યાર્થીઓમાં પુરેપુરી સમજ અથવા પાકું જ્ઞાન આવે અને વખતના પ્રમાણમાં ત્યારેજ વધારે શિક્ષણ તેમને મળી શકે. આમ ન હોય ત્યારે તો જેમ એક અંગ્રેજ વિદ્યાર્થી રશિયન ભાષાદ્વારા પોતાનો અભ્યાસ શરૂ કરે અને એમાં જેવું પરિણામ આવે તેવું આ વસ્તુ-સ્થિતિમાં પણ આવેજ; અને એટલા માટેજ થોડા વખત ઉપર એકેલી કમિટિના પ્રેસિડેન્ટે સ્વભાષાના વધારે સારા શિક્ષણ ઉપર, તેમજ તેને વહેવારના અને કેળવણીના સાધન તરીકે ગણવા ઉપર વિશેષ ભાર મૂક્યો હતો.

૯. ઈંગ્લેન્ડની શાળાઓમાં બીજી ગણવા જેવી બાબત એ છે કે શિક્ષણને જેમ અને તેમ વિદ્યાર્થીઓના આસપાસના અંગેગોને અનુકૂળ બનાવવામાં આવે છે; અને તેમાં પણ એવો હેતુ હોય છે કે તેઓ લવિબ્ધના શુદ્ધિશાળી નાગરિક બને અને સામાજિક તેમજ પ્રગ્નપ્રાય બેવાવૃત્તિ તેનામાં ઉડલવે. એક નાની પાસાંમેન્ટની માર્ક ચર્ચામંડળોમાં પણ વાદવિવાદ ચલાવવામાં આવે છે. જરૂર પડે ત્યારે પ્રગ્નસેવાના પ્રમંડોમાં ઉપયોગી થાય એવી લશ્કરી તાલીમ જેવી તાલીમ આપવામાં આવે છે; અને એથી જરૂર પડે ત્યારે દેશમેવા પણ જાળવી રાખાય વ્યવસ્થાવાળી રમતગમતો વડે વિદ્યાર્થીઓના જીવનમાં જદુ ઉપયોગી એવી દળામળાને કામ કરવાની વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે. ‘સ્કાઉટ’ ની દુકડીઓનો

ઉદ્દેશ વિદ્યાર્થીઓને સામ્રાજ્યના વિશ્વાસુ, બુદ્ધિશાળી, સ્વમાનની ભાવના વાળા અને મમાજમેવામાં ઉત્સાહી એવા નાગરિકો બનાવવાનો હોય છે. શિક્ષણપદ્ધતિથી ગણિત જેવા વિષયમાં પણ રસ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે; અને પોતાની કાયશક્તિ માટે સામ્રાજ્યનો આજો પટ પડેલો છે એવી ઉચ્ચ ભાવનાથી તેનું મન બળવાન બને છે, અને તેથી તેનો વિચાર-પ્રદેશ પણ તેડલોજ વિસ્તૃત રહે છે.

આવી રીતના અષ્ટ ઉદ્દેશ વિના હિંદી વિદ્યાર્થીઓ તો ગુમાસ્તી અથવા તો વફીલાતના ધંધામાં ધસડાય છે.

૧૦. ઉપમંહારરૂપે નીચે પ્રમાણેની સૂચનાઓ ઇષ્ટ ગણુઓ:—

૧ શિક્ષકોના હિત માટે:—

(અ) તેમને કેળવણી ઉપરનાં નવામાં નવાં પુસ્તકો અને વર્તમાન-પત્રોની મગવડ કરી દેવી જોઈએ.

(બ) પરવાનગી મેળવ્યા પછી શિક્ષકોને પોતપોતાની શિક્ષણપદ્ધતિઓને અમલમાં મૂકવા દેવી જોઈએ, કે જેથી તેમનામાં કંઈકે મર્ગશક્તિ આવે.

૨ વિદ્યાર્થીઓના હિત માટે:—

(અ) હસ્તકળાશિક્ષણ દાખલ કરી તે મિડલ સ્કૂલોમાં ફરજિયાત કરવું; અને હાઈસ્કૂલોમાં એવા ધોરણથી તે ઐત્તિક વિષય તરીકે ગણવું, કે જેથી વિદ્યાર્થીઓમાં જનમહેનતના કામ તરફ પ્રેમ અને માન ઉત્પન્ન થાય, અને પરિણામે ધંધાદારી શિક્ષણના પાયાડપ પણ તે બને.

(બ) વિદ્યાર્થીઓ શારીરિક તેમજ માનસિક શુભ પ્રવૃત્તિઓમાં રોકાય એટલા માટે તેમને સ્કાઉટની રમતગમતો, તરવાના કુટો, જહોર પ્રદર્શનો, કરતાં પુસ્તકાલયો, અને ચર્ચામંડળો વગેરેની મગવડ કરી આપવી જોઈએ.

11.12.22 ઑવ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનના તા. ૬-૨-૨૩ નં. એલ. ખી.-

૪૦૬ ના કાગળમાં જણાવ્યા પ્રમાણે

પ્રાર્થમિક શાળાનાં ઉપક્રાં ધોરણમાં ખેતીકામનો વિકલ્પ લેવાનો અભ્યાસક્રમ

ધોરણ ૫ મું.

માર્ચ

૧૦૦

પાઠ્યો વિષય—ગણિત :

- (અ) ધો. ૪ થામાં પ્રયોજા અભ્યાસક્રમ ઉપરાંત સાદું અને સરળ વ્યાજ. માત્ર વ્યાજ ગણવું.
- ૭૫ (ખ) ખેતુતવર્ષે મારેના પચાસના ગણિતમાંના પા. ૭ થી ૧૮ મુદ્દાના લખાણના જેવા જરૂરી કોષાઓ સહિત લખાણ.

- ૨૫ (ક) સામાન્ય અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે મુખ્યગણિત. માત્ર ૮ અને ૧૬ ના ગુણોત્તર. કાચી રીનથી વ્યાજ ગણવું.

૭૫

ખીજો વિષય—વાચન :

- ૫૦ (અ) ખાતાની પાંચમી ચોપડી, ભાગ ૧, વિષયની સમજૂતી અને ગણદોના અર્થ, યદ્યદ્દે, નામ અને ક્રિયાપદનાં રૂપો (accidence) અને સાદો વાક્ય-વિન્યાસ (પ્રયોગો સહિત).

- ૨૫ (ખ) હસ્તલેખોનું વાચન.

૭૫

ત્રીજો વિષય—લેખન :

- ૫૦ (અ) વાંચેલી ચોપડીમાંથી શ્રુતલેખન. સાદા પત્રો અથવા ફૂંકું વર્ણનાત્મક લખાણ. ખાતરી કાગળો લખવાની રીતનું જ્ઞાન.

- ૨૫ (ખ) ચાતુ મરોડવાળા મોટા અક્ષરો લખવા. નં. ૪ ની પુરેપુરી લખેલી કોપીલુક.

૧૦૬

ચોથો વિષય—ખેતીકામ અને ભૂગોળ :

- ૬૦ (અ) ભુદી ભુદી ૦. મીનો અને નેની કેળવણી; ભુદી અને નવાં ખેતીકામનાં ઓળખાણ.

૪૦ (બ) : મુંબઈ ઈલાકાના ખેતીવાડીને લગતા કુતર કિલોગ્રામ અને તેની પેદાશો. રેલ્વે અને જળમાર્ગનાં વહેવારનાં સીધાનો. આયાત અને નિકાસ. કિનારો અને ભૂરચનો. આબોહવા. પંચન અને વરસાદની અમર. નદીમંડળો.

૫૦

પાંચમાં વિષય—આરોગ્ય :

૫૦

ગા. જી એમ. દેશમુખનું “આરોગ્યશાસ્ત્ર”, ભાગ ૧, પા. ૧-૧૧૪.

છઠો વિષય—કુદરતનો અભ્યાસ અને પ્રાયોગિક કામ :

૧૦૦

૫૦

(અ) સામાન્ય અભ્યાસિક્રમ મુજબ કુદરતનો અભ્યાસ અને શાળાનું ધ્યાનકામ. તેની સાથે મંચ ધ ધરાવતુ ચિત્રકામ.

૫૦

(બ) ૧૦'x૬' થી ઓછો નહિ એવા ક્યારામાં શિક્ષકની દેખરેખ નીચે પાંચ જાતના રાખાઓ પુરેપુરા ખીસી. ગહે ત્યાં સુધી ઉગાડવા.

૫૦૦

(અ) અને (બ) માં કરેલા નિરીક્ષણની નોંધો માયવી રાખવી અને પરીચક્ષે બનાવવી. તેંધમાં રાખાઓ ઉપરથીજ દેરેલાં ચિત્રોનો સમાવેશ હોવો જોઈએ.

ધોરણ ૬ ઠી.

માર્ક

પહેલો વિષય—ગણિત :

૭૫ (અ) પાંચમાં ધોરણમાં યજ્ઞેલા અભ્યાસ ઉપરાંત મગદીના ક્ષેત્રફળ મંચથી સાદું માપકરણ.

(બ) પચાસના “ખેડોતો મારેના ગણિત”માંના પા. ૧૮-૨૫ સુધીના દાખલાના જેવા દાખલા.

૨૫ (ક) ખેતીકામની જરૂરીઆતો પ્રમાણેનું દેશીનામુ. રાજ્ય

૭૫

બીજો વિષય—ગ્રામ્યન :

૫૦ (અ) ખાતાની છઠી ચોપડી, ભાગ ૧, વ્યાકરણ પુરં.

૨૫ (બ) ઑકિસના સામાન્ય હસ્તલેખોનું વાચન.

૭૫

ત્રીજો વિષય—લેખન :

૫૦ (અ) સામાન્ય અભ્યાસક્રમ મુજબ ગામડાને લગતા અને ખેતીને લગતા વિષયોનો સમાવેશ.

૨૫ (બ) " " " "

૧૦૦

ચોથો વિષય—ખેતીકામ અને ભૂગોળ :

૬૦ (અ) બીજોતરી અને ખાતરતરી પર્વતગી કરવા બાબતના પાડો. પાક. પકારના બાગમાં શાક વગેરે વાવવા મંજૂરીના પુસ્તક પ્રમાણે જમીનની કેળવણી.

૪૦ (બ) ધો. પમા પ્રમાણેનો અભ્યાસક્રમ પણ આખા હિંદુસ્તાન મંજૂરી.

૧૦૦

પાંચમો વિષય—નગરજન તરીકેના ધર્મ અને આરોગ્ય :

૪૦ (અ) હિંદની રાજ્યવ્યવસ્થા.

૨૦ (બ) સહકાર, તેના લાભો, સહાયકારી મંજો: તેની વ્યવસ્થા અને તેને ક્ષેત્રમંદ બનાવવાના મંજોગો.

૪૦ (૩) રા. દેશમુખનું “આરોગ્યશાસ્ત્ર,” પા. ૧૧૫--૯૧

૧૫૦

છઠો વિષય—કુદરતનો અભ્યાસ અને પ્રા-યોગિક કામ :

૫૦ (અ) નીચેના રોપાઓ જે વર્ગના હોય તે વર્ગનાં ખામ લક્ષણોનો અભ્યાસ.

૧ મંતરાં, લીંબુ અને નારંગી.

૨ વટાણા, તજ અને લગ્નમણી.

૩ દાંડડી, દુધી અને તરણુચ.

૪ મેલો અને રૂ.

૫ કમળ, કુંગળી અને એસ્પેરેગમ.

૫૦ (બ) ૧૫' x ૬' થી નાના નદિ એવા એક ક્યારામંદ

ઉપરના દરેક વર્ગમાંથી એક જાતનો રતી અને
ખરીફ પાક પુરેપુરો ઉગાડવો. ધો. ૫મા પ્રમાણે
નિરીક્ષણતી નોંધો રાખવી.

- ૫૦ (ક) માદું ગામડામાં ઉપયોગી થાય એવું સુતારી કામ.
મામાન્ય ઇમારતી લોકકુ નીકળે એવાં કાંડાના
શુણો અને ઉપયોગીનું જ્ઞાન.

ધો. ૭ સું :

પહેલો વિષય—ગણિત :

(અ) માદું માપદરણ પુરું.

- ૭૫ (બ) પવારતી “ ખેડૂતવર્ગ મારેનું ગણિત ” નામના
આખા પુસ્તકમાંના દાખલાના જેવા દાખલા.

- ૨૫ (ક) ખેતી વિષયક હિમાખો, ખાતાપટ્ટી, મળુરપત્રક,
ખેતીપત્રક, મરવાયુ.

૭૫

બીજો વિષય—વાચન :

- ૫૦ (અ) ખાતાની માનમાં ચોપડી.

- ૨૫ (બ) ઔદિમતાં અપરાં હાચનાં લખાણોનું મરળતા-
પૂર્વક વાચન.

૭૫

ત્રીજો વિષય—કેષન :

- ૫૦ (અ) મામાન્ય અભ્યાસક્રમ મુજબ ગામડાને લગતા અને
ખેતીને લગતા વિષયોનો અભાવેશ.

- ૨૫ (બ) મામાન્ય અભ્યાસક્રમ મુજબ.

૧૦૦

ચોથો વિષય—ખેતીકામ અને ભૂગોળ :

- ૭૦ (અ) નુકો પાક, મિથપાક, પાકની ફેરબદલી, દોરો,
રોપાઓ અને દોરોના મામાન્ય રોગો ઉપરના પાકો.

ધો. ૫મા અ નંદાના કામનું પુનરાવર્તન.

- ૩૦ (બ) ભૂગોળ-ધો. ૫ માં અને ૬ માંના અભ્યાસક્રમનું હનરાવતેન.

૧૦૦

પાંચમો વિષય—તગરજત તરીકેના વર્મ અને આરોગ્ય :

- ૪૦ (અ) હિંદની રાજ્યવ્યવસ્થા.

- ૩૦ (બ) ખેતીકામને લગતી મહાવકારી મંડળીઓ, ખાતર પુરું પાડનારી મહાવકારી મંડળીઓ, દોરાના વિમા અંખધી કામકાજ કરનારી મંડળીઓ, તેવા ધોરણ ઉપરના વેન્ટુલેન્ડર, વસ્તુની ખરીદી, ખીજ, પુરાં પાડનારી પેટીઓ, અનાજની પેટીઓ, શિક્ષાના મધ્યસ્થળની બેઠકા, લવાદ કામ

- ૩૦ (ક) રા. દેશમુખનું “ આરોગ્યશાસ્ત્ર ” પુસ્તક.

૧૫૦

છઠ્ઠો વિષય—કુદરતનો અભ્યાસ અને પ્રા-યોગિક કામ :

- ૫૦ (અ) નીચેના રોપાઓ જે વર્ગના હોય તે વર્ગના ખામ લક્ષણોનો અભ્યાસ:—

૧ ખટાટા, તમાકુ અને રીંગણાં.

૨ સૂર્યમુખી ફૂલ, કમુળાનાં ફૂલ અને લેટ્યુમ

૩ તુલસી, સેન્ડીઆ અને કોલીઅમ.

૪ રાઈ અને મળો.

૫ ચોખ્ખા, ઘઉં અને મકાઈ.

- ૫૦ (બ) એક ગુંઠા જમીન ઉપર સ્થાનિક ત્રણ જાતના મુખ્ય પાક ઉગાડવા.

- ૫૦ (ક) ગામડાને લગતા સુતારી કામનો વધારે ઉંચો અભ્યાસ. લોણીની રફલના ખીજ વર્ષના અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે હુદારી કામ.

(અ) અને (બ) માં ધો. ૫ માં અને ૬ માં પ્રમાણે નિરીક્ષણની નોંધો.

૨૦૦ મને ૧૯૨૪ની કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર કાઉનસલ પરીક્ષાના ધાગાઓ

સને ૧૯૨૪ ની કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર કાઉનસલ પરીક્ષાના ધારાઓ

૧. કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર કાઉનસલ પરીક્ષા જિલ્લાના મધ્ય ગ્રથો તેમજ પુરતી મંખ્યામાં વિદ્યાર્થીઓ હોય તેના બીજા ગ્રથો કેળવણીખાતા તરફથી લેવામાં આવશે. આ પરીક્ષા મુખ્ય, મધ્ય ભાગ તથા દક્ષિણ-ભાગમાં સપ્ટેમ્બર માસમાં લેવામાં આવશે અને ઉત્તરભાગમાં નવેમ્બર, અથવા ડિસેમ્બર માસમાં લેવામાં આવશે. પરીક્ષાના દિવસો બે માસ અગાઉથી એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર તરફથી નક્કી કરી જણાવવામાં આવશે.

૨. પરીક્ષા જિલ્લાની દરેક ભાષામાં એક મધ્યસ્થળની કમિટિની ખરેખ નીચે લેવામાં આવશે. આવી ત્રણ કમિટિઓ નીમશે. ઉત્તર ભાગમાં ગુજરાતી તેમજ ઉર્દુ માટેની એક કમિટિ અમદાવાદમાં; મધ્ય ભાગ અને મુખ્યમાં મરાઠી અને ઉર્દુ માટેની એક પુણામાં; અને દક્ષિણ ભાગમાં કાનડી અને ઉર્દુ માટેની એક ધારવાડમાં.

૩. દરેક ભાગના એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર આ કમિટિના પ્રમુખ નરીકે રહેશે.

૪. આ મધ્યસ્થળની કમિટિ ઉપગાંત એ. ઇન્સ્પેક્ટર બીજા સ્થાનિક પરીક્ષક કમિટિ નીમશે; અને જિલ્લાના ડે. એ. ઇન્સ્પેક્ટર તે કમિટિના ચેરમેન તરીકે રહેશે. આ કમિટિ મધ્યસ્થળની કમિટિના કાર્યક્રમ પ્રમાણે પરીક્ષા લેવાની વ્યવસ્થા કરશે.

૫. પરીક્ષામાં બેમવાની અરજ એક છાપેલા ફોર્મમાં કરી અને તે અરજ પત્રિશિષ્ટ અ. માં જતાવ્યા પ્રમાણે પરીક્ષાના મહીનાના અગાઉના મહીનાની પહેલી તારીખે અથવા તે પહેલાં જતાના ડે. એજ્યુ-કેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરને મળી જવી જોઈએ. વિદ્યાર્થીએ પસંદ કરેલા સ્થળે પોતે પસંદ કરેલી ભાષામાં અથવા તે વિષયમાં વિદ્યાર્થીની પરીક્ષા લેવામાં મુશ્કેલી હોય તો એ. એ. ઇન્સ્પેક્ટર તે વિદ્યાર્થીને અમુક સ્થળે પરીક્ષામાં બેમવાની આપશે.

અરજ આપવાથી ડે. એ. ઇન્સ્પેક્ટર પામેથી પરીક્ષાનું ફોર્મ

સને ૧૬૨૪ ની કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર કાઇનસ પરીક્ષાના ધારાઓ ૨૦૧

૬. પરીક્ષામાં ભેગવાની શી લેવામાં આવે નહિ.

૭. પાસ થએલા વિદ્યાર્થીઓનાં નામ ગવર્નમેન્ટ ગેજેટમાં તેમજ જિલ્લાના મુખ્ય સ્થળે પ્રગટ કરવામાં આવશે; તેમજ દરેક જિલ્લામાં પાસ થએલા વિદ્યાર્થીઓનાં નામ દરેક જિલ્લાની ડિસ્ટ્રિક્ટ લો. બોર્ડની ઓફિસમાં પ્રગટ કરવામાં આવશે.

૮. પાસ થએલા વિદ્યાર્થીઓને એ. ઇન્સ્પેક્ટર તરફથી મટ્રિકિફિકેટ (જુઓ પરિશિષ્ટ ક.) આપવામાં આવશે. દરેક મટ્રિકિફિકેટમાં વિદ્યાર્થીની મહી હોવી જોઈએ. મળ મટ્રિકિફિકેટ ખોવાઈ ગયું હે અથવા નાશ પામ્યું હે એમ એ. ઇન્સ્પેક્ટરને ખાતરી થજે તો રૂ. ૨ શીના સર્પ એ. ઇન્સ્પેક્ટર ખીજ નકલ ટાફી આપશે.

૬. એક વખત પરીક્ષામાં પાસ થયા પછી અને સ્ટ્રિક્ટ મેજિસ્ટ્રા પછી કોઈ પણ ઉમેદવારને કોઈ પણ મેન્નિંગમાં પરીક્ષામાં ફરીથી બેસવાની રજા આપવામાં આવશે નહિ.

૧૦. પરીક્ષા જે માસમાં લેવાની હોય તે માસની પહેલી તારીખે ૧૮ વર્ષની નીચેની વયવાળા છાત્રીઓ માટે ૩. ૧૦ નું અને ૩. ૫ નું એમ બે ઇનામો રાખવામાં આવશે અને તે પામ થયેલી છાત્રીઓમાંથી પહેલા અને બીજા નંબરને આપવામાં આવશે.

परिशिष्ट २५.

કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર શિક્ષણ પરીક્ષામાં બેસવા માટે
અરજીનું ફોર્મ

ප්‍රසිද්ධ සිංහලයාගේ ප්‍රතිචාරය.

આહિય,

୧୩୩

રથજે લેવામાં આવતી
 કન્યાઓ માટેની વર્તિક્યુલર ક્ષાઇનલ પરીક્ષામાં જોવાની મને પરવાનગી
 આપવાની હું અરજ કરું છું. હું લાપામાં
 અને વિષયમાં પરીક્ષા દેવા ઇચ્છું છું

૨૨૪ સને ૧૯૨૪ નીકન્યાઓના માટેની કન્યાશિક્ષણના અરીક્ષાના મારાઓ

૬૦ (બ) વાચેલા ગદ્ય, શ્લોકો, મધના પાઠોની સમજૂતી.

વ્યાકરણ—

૧૧૧૧૧૧ ૧૧૧૧૧૧ ૧૧૧૧૧૧ ૧૧૧૧૧૧ ૧૧૧૧૧૧ ૧૧૧૧૧૧ ૧૧૧૧૧૧ ૧૧૧૧૧૧
(૧) શબ્દોનું સ્વરૂપ (નામ, સર્વનામ વગેરે),

૧૧૧૧ ૧૧૧૧ ૧૧૧૧૧૧ ૧૧૧૧૧૧ ૧૧૧૧૧૧ ૧૧૧૧૧૧ ૧૧૧૧૧૧ ૧૧૧૧૧૧

(૨) સકર્મક અને અકર્મક ક્રિયાપદ: સંદાહના,

(૩) પ્રમાણ: પ્રાકૃતિવિન્યાસ

-૮-

૧૧૧૧ ૧૧૧૧૧૧ (૪) સાદા શબ્દોના મૂળપ્રકરણ.

૨૦ (ક) હાથના લખાણનું વાચન.

૩૫ (ખ) શ્રીએ વિષય—નિબંધ અને અક્ષર:

૫૦ (અ) કન્યાઓના રોજના અનુભવમાં આવતા વિષયોમાંથી કોઈ એક પર માટો નિબંધ.

૧૫ નાણી, વ્યાકરણ અને વિગ્રમચિહ્નો ઉપર લક્ષ આપવું.

૪૫ (બ) નિબંધમાં અક્ષરના અને શબ્દો યોગ્ય રીતે છુટા પાડવા માટેના.

૧૦૦ ત્રીજો વિષય—ગણિત અને નામુ:

૧૧ ૮૦ (અ) ગણિત-કન્યાઓ માટેના ધો. ૬ ના નક્કી કરેલા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે.

૨૦ (બ) ઘરના હિસાબ: ખાતાવહી રાખવી.

૭૫ ચોથો વિષય—સૂચના:

૧૧ ૧૧૧૧૧૧ કન્યાઓ માટેના ધો. ૩, ૪ અને ૫ માટે નક્કી કરેલા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે.

૭૫ પાંચમો વિષય—આરોગ્ય:

કન્યાઓ માટેના ધો. ૪, ૫ અને ૬ માટે નક્કી

કરેલા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે.

મને ૧૯૨૪ની દન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઈનલ પરીક્ષાના ધારાઓ ૨૦૫

માર્ચ ૧૯૨૪ની ૧૫મી મે ૧૯૨૪ની વિષય-સાધકોમાં ૧૦ કલાક કિલોમીટર

૧૦ (૧) પરીક્ષકની સમક્ષ હિમેલીસને બેધ બેસે તેવો પ્રશ્નને

— ૧૦ (૨) માધનાનું અને યોગ્ય મારવાનું કામ

૦૫ માત્રો વિષય—નીચેના વિષયોમાંથી એક એનિચિટ વિષય—

(૧) ઇતિહાસ—દન્યાઓ માટેના ધો. ૬ દ્વારા માટે નક્કી

દેવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે ૧૦ ૫

(૨) કુદરતનો અભ્યાસ—દન્યાઓ માટેના ધો. ૫ અને

૦૫ માટે નક્કી કરેલા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે ૫

(૩) ચિત્રકામ—દન્યાઓ માટેના ધો. ૬ દ્વારા માટે નક્કી

દેવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે ૫ ૫ ૫

ઉપરના ત્રણ વિષયોમાંથી બે વિષયો લઈ ગણકો પછી પામ થયા
માટે એક વિષય અવશ્ય લેવો પડશે.

પરિશિષ્ટ ૬.

સરિફિકેટ કામ

મફતરી કેથરલી ખાતે, મુબઈ.

દન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઈનલ પરીક્ષાનું સરિફિકેટ

મે ૧૯૨૪ની મા. પ્રમાણે આવેલો નમો

આથી સરિફિકેટ આપવામાં આવે છે.

મે ૧૯૨૪ની દન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઈનલ

પરીક્ષા સ્થળે ભાગમાં

મને ૧૬ મા

એનિચિટ વિષય લેવાને યોગ્ય કુદરત છે

તેજે વર્ણનો વર્ધા માટે મેળવ્યા છે

ઉમેદવારની નમ તારીખ

ઉમેદવારની મરી

તે ૧૬

અન્યુક્રેશનલ અધિકાર

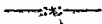
ભાગ

વેમ્બલી ખાતે ભરાએલા મુદર્જાનુસાર મળેલી સ્ત્રીઓની આસપાસમાં હિંદની સ્ત્રીઓને, ઉદ્દેશીને, મહારાણી મેરીએ નીચે પ્રમાણે સંદેશો મોકલ્યા હતા:-

“હિંદની મારી જેટલાં મુલકોમાંથી અને હિંદની સ્ત્રીઓના સ્વમાનના હેતુ સ્વભાવ અને સાદાર્ણતા ગુણોની સાદ, સ્ત્રી ગર્ભ છે. હું તેમને વારંવાર યાદ કરું છું અને તેમના પ્રવિત્ત મહેલ, વિચારો હંમેશાં મારા મનમાં આવ્યા કરે છે. ગૃહસ્ત્રી તેમના ઉમદા પ્રદેશ વિશે હું બે વખત તેમને મંદેશા મોકલી ચૂકી છું. બધી વસ્તુઓમાં ગૃહ સૌમી પહેલું સ્થાન લે છે. ગૃહસ્ત્રી પ્રજા બને છે અને માત્રાજ્યરચના થાય છે. દદ અને ગણ વિચારો વાળા અને ઉત્તમ આદર્શો વાળાં હિંદુસ્તાન અને બળવાન બાગડોની હિંદુસ્તાનને હાલની સ્થિતિમાં ખાસ જરૂર છે. હિંદુસ્તાન સિવાય દુનિઆના બીજા કોઈ પણ દેશમાં ગૃહ આદર્શ બહુ પવિત્ર અને દેશની ઉન્નતિને લાલકોરક નથી; કારણકે ગૃહ પ્રત્યે પ્રેમ અને કુટુંબ પ્રત્યે ભક્તિભાવ એજ મનુષ્યજીવનને ધરનારાં છે, અને હિંદની સ્ત્રીઓની ગૃહસેવા દુનિઆના બીજા કોઈ પણ દેશની સ્ત્રીઓની ગૃહમતા કરતાં વધારે પ્રબળ છે.

આ પ્રબળ સત્તા લાલે પડતા પાછળ રહેલી હોવાથી દેખાય નહિ, પણ તે છેજ, અને એથીજ આપણી બેનોને સામાજિક સેવા માટે હિંદુસ્તાનમાં એક યશમય ક્ષેત્ર પડેલું છે. પુરાણી રીતગિવાને પ્રબળ અને મજબૂત થઈ રહ્યા છે તેથી આ કામ મુશ્કેલ છે. એ કામ કરવામાં ધીરજ ગમવાની અને મંસારની અનેક પ્રકારની ઝીણી ઝીણી જાનગો પ્રેમપૂર્વક ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે. એ કામનાં પરિણામો આવતાં કદાચ વાર લાગશે તોપણ તે આવશે તો ખરાંજ; અને આપણે યાદ રાખવું જોઈએ કે પુરુષ કરતાં સ્ત્રીનાં આવાં કામથીજ હિંદના લોકો દુનિઆની પ્રજાઓની પંક્તિમાં માનપૂર્વક બેસવાનો સરખો હક મેળવી શકશે. તમે બધાં આ ઉમદા સામાજિક ઉન્નતિના કામમાં સેવા કરી શકો એમ હો, અને એ કામમાં-દ્રવ્યદાન કરતાં જાતસેવા વધારે ફળદાયી અને કિંમતી છે. આ કાર્યની શરૂઆત ધરથીજ કરો: પોતાનાજ દાખલાથી અને નમ્રતાપૂર્વક કરેલા ઉપદેશથી સઘળું કામ પાર પડશે અને જય મળશે.”

ખેડા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓમાં દંત- મંજનનો ઉપયોગ

ભરૂચ શહેરની પ્રાથમિક શાળાઓનાં બાળકોની શારીરિક તપાસ
લાંની સેનિટરિ એસોસિએશને કરાવી. આ તપાસના
દંતમંજનની પરિણામે દાકતરે જણાવ્યું કે બાળકો પોતાના દાંત
શરૂઆત.

એક મહાં મળી અને તેમાં આ વાત ચર્ચાઈ. હું પણ
આ મંડળનો મહાસદ હોવાથી ચર્ચા પ્રક્રિયા મેં જણાવ્યું કે જે ફરિયાદ
દાકતર શહેરની શાળાઓ માટે કરે છે, તેજ ફરિયાદ મારે ગામડાની
નિશાળોને માટે પણ કરવાની છે. આ ઉપરથી ગામડાની તેમજ શહેરની
શાળાઓ પૈકી થોડીએકમા દાંતને સાફ કરવાનો અખતરો શરૂ કરવા માટે
તે મંડળે રૂ. ૧૦૦) એકે એ રૂપિયા ખર્ચવાનું નક્કી કર્યું. પરંતુ આથી
છેક નાની રકમમાંથી પરદેશી કે દેશી બનાવટની દંતમંજનની દવાઓ
ખરીદ કરી કામ શરૂ કરવામાં આવે તો બહુજ થોડું કામ કરી કામચ
એમ હતું, અને પરિણામે અખતરો મદ્રજ કે નિષ્ફળ નીવડે એ એકમ
કરી કામચ એમ નહતું. સરતું અને સાફ દંતમંજન તૈયાર કરાવવાનું અને
તે નિશાળોમાં વહેંચવાનું તેમજ વપરાવવાનું કામ મેં માથે લીધું; કારણકે
એક ઉધુડી તરીકે મારો શાળાઓ માથે ગાદ મંમંધ હતો, અને વળી
મને ખાતરી હતી કે શિક્ષક બંધુઓને તે કામના કામદા સમજાવવાથી મને
તેઓ તેમાં પૂર્ણ મદદ કરશે.

દંતમંજનની દવાઓ જસદ ન પડે માટે તેમાં કોઈ ખીજ એવી
ચીજ મેળવવી પડે છે, કે જેની અમર કોઈ પણ પ્રકારે દાંત ઉપર ખગળ
નીવડે નહિ. કેટલાક લોકો આકનો ઉપયોગ કરે છે, પરંતુ આક મોઢો
પડે છે, તેથી તે મને અનુકૂળ આવે એમ નહોતો. મેં દાંતના દાકતર મિ.
ચંદુલાલ દેસાઈની મનાવ લીધી, અને તેમની સૂચના અનુસાર ચાળેડી
રાખોડીમાં તેમણે સુચવેલી દવાઓ અમુક પ્રમાણમાં મેળવવાનું નક્કી કર્યું
એ ત્રણ વખત કપડાંથી ચાળેડી અડધાં છાણાંની રાખોડીની સાથે દાંત
ઉપરથી કચરો કાઢનાર વસ્તુઓ અને દાંતમાં થતી કીડ મારનારી દવાઓ
મેળવી કામ શરૂ કર્યું. ને તે મિશ્રણ એક પગી એક નિશાળમાં વિતરણ

શિક્ષકોની જોડણી હોવાથી તે વર્ગીકરણમાંથી મુક્તિ મેળવી શકે છે. કદાચ સારા આવવા લાગ્યું હોય. શિક્ષકોમાં પ્રમુખ નિલામાં એક વખતે પ્રયોગ ચાલતો હતો. હવે શહેરની મુનિસિપલિટીની સ્કૂલ કમિટીએ રૂ. ૨૫) એક પચીસ મને આપ્યા ને તેમાંથી એ તેમની નિશાળો માટે લગભગ ચારેક મણું દંતમંજન તૈયાર કરાવી તેમની બધી નિશાળોમાં વહેંચી નિશાળના વખતની અંદર શિક્ષકો પાસે જોડી રહી પોતાના વર્ગના છોકરાઓ પાસે આમળા વતી દંતમંજન ઘસાવવા લાગ્યા અને સર્વે અગ્રેયી એવા ઉદ્ગારો નીકળ્યા લાગ્યા કે આ દવાથી દાંત ઉતરે પ્રકારે ૧૨૦ થાય છે. તપાસ કરતાં જણાયું કે આ ઉદ્ગારો વાનવિક હતા થોડા માસમાં લગભગ ૫૦૦૦ છોકરાઓએ આ દંતમંજનનો લાભ લીધો એવામાં મારી બદલી એક જિલ્લામાં થઈ.

એક જિલ્લામાં આવ્યા પછી ધીમે ધીમે શિક્ષકો, ગામલોકો અને જિલ્લામાં આવેલા સાથે પરિચયમાં આવતા એક જિલ્લામાં મે તે સદસિ પાછી શરૂ કરી. અહીં કઈ મેનિટરિ થયેલું કામ. એસોસિએશન જેની કોઈ મંસ્થાનથી કે મને પૈસાની મદદ મળી શકે, પણ અહીં ગામે ગામ શાળાનાં બાળકો મટિ નાના બોટાં હોય છે. ગામ લોકોની મજૂરી મેળવી એ ફંડ ખાતે અરચ પાડી દંતમંજન બનાવવા તે કામ ચાલે એમાં, એવી મારી ખાતરી થયા પછી મેં એ દિશામાં પ્રયત્ન આરંભ્યો. શિક્ષકવર્ગ એ જનમમાનનું એક મહત્વનું અંગ છે અને તેથી તેમણે કોઈ પણ પ્રકારે સમાજની સેવા કરવી જોઈએ, એ સત્ર મે શિક્ષકવર્ગને સમજાવવા માડ્યું તથા એ કામમાં મારા આસિસ્ટન્ટ ડેપુટીઓ મને પુરતી મદદ કરવા લાગ્યા. બ્યારે મને લાગ્યું કે મારા ઉપદેશનો અસર થવી માંડી છે ત્યારે મે આ કામ શરૂ કરવા વિચાર કર્યો. આવી દેવતામાં પૈસાની મદદ જોઈએ તે મને વીરસદ તાલુકા બોરમદની ગૃહસ્થ મિ. લાલચાવ દોશલાઈ અગ્રીન તરફથી મળ્યા. તેમણે રૂ. ૩૦૦) આગળનાં સંસ્કૃત દવાઓ મને આપી. આ રીતે મારી ચાપણ એકઠી થઈ. હવે મેં મારું કામ શરૂ કર્યું. દર દેશ ગર રાખોડી માંથી મેળવી રાંધણી એવી દવાની કિંમત મને બારથી તેજ આપના પડ્યા લાગી. જે ગામોમાંથી લોકોનાં ફંડમાંથી એક પૈસા મેળવી શક્યા, તે ગામોમાં દવા સાથે મિશ્રિત કરેલું દંતમંજન તૈયાર કરાવી શાળાના વિદ્યાર્થીઓને તેનો નિયમિત ઉપયોગ કરે એવી ગોઠવણ કરી અને બીજા

શિક્ષણના અભાવે સ્થિતિ ખુબ ખારીક બની જાય છે, અને એથી અણ-
ધારી આપત્તિ આવી પડે છે. હાલનાં જમાનામાં સ્ત્રીઓને પણ દુનરક્ષણ
શીખવાની જરૂર છે. આવી રીતનું શિક્ષણ મળવાથી તેઓ પોતાના ઉપર-
જ આધાર રાખતાં શીખશે અને કુખના પ્રસંગોમાં પડિજ નહીં. પોતાનું
જીવન સુખેથી ગાળશે. વિધવા સ્ત્રીઓને જે દુનરક્ષણનું શિક્ષણ મળેલું
હોય તો તેઓ જે કેટલીએક વખત આપત્તિઓના ભોગ થઈ પડે છે તે ન થતાં
પોતાને મળેલા શિક્ષણના પ્રસંગે નિષ્કેશ અને સુખરૂપ જીવન ગાળી શકે.
તોડાદરામાં હાલ એક મંથા ચાલે છે, જેમાં એવી બહેનો માંદાની
માવજત કરી સેવાપરમણુ બની શકે. ખાવાપીવા તથા કપડાં માટે શ્રીમંત
ગાયકવાડ સરકાર તરફથી દર માસે રૂ. ૩૦ ની શિષ્યવૃત્તિ મળે છે. ત્રણ વર્ષ
સુધી આ કામમાં પારંગત થઈને જે પરીપક્ષરી જીવન ગાળવું હોય
તો તેમ નહિ તો આજીવિકા મેળવવા કામ પણ મેળવી શકે છે. સરકાર
તરફથી મકાનની મુગજ છે. ખાવાને અને રહેવાને જાડિંગ છે. તેમાં દેખ-
રખ રાખનાર તોડાદરાના દીવાન સાહેબનાં જરૂર છે. તે પણ ધાર્મિક ને
શીલું ઉપયોગી શિક્ષણ આપે છે. તો જેમને આનો લાભ લેવો હોય
તેમણે નીચે પ્રમાણે લાયકાત મેળવેલી હોવી જોઈએ:—

(૧) અંબ્યાસ—પાંચ ધોરણ: સાદું લખતાં; વાંચતાં અને સમજતાં.

(૨) ઉંમર—૧૮ થી ૨૫ સુધી.

(૩) સાદું કુટુંબ, મજબુત નીરોગી શરીર, સ્વચ્છતા.

આ જાડિંગનું મકાન, સ્ટેટ જનરલ હોસ્પિટલની સામે છે. ત્યાં તેમને
સ્ત્રીઓના વોર્ડમાં કામ કરવાનું છે. બધી વ્યવસ્થા સ્ત્રીઓજ કરે છે. માત્ર
છોકરાંવાળી બહેનોને છોકરાં સાથે કામ કરવામાં નહિ આવે. જેમણે
લખવું હોય તેમણે નીચેના સરનામે લખવું:—

સો. સુલોચના દસાઈ.

મેટ્રન, સુપરચ-રેન્ડે-ટી

પુલ્લખારી, તોડાદરા.

સુલોચના દસાઈ

મુખ્ય સરકાર, કેળવણીખાતુ

સરકારી ઠરાવ નં ૫૬૦ તા ૨૬-૬-૧૯૨૪ ના સતે ૧૯૨૪ ના દેખાડાગિ-માર્ચ માસમાં ધારાસભાની જિલ્લા બેઠકમાં એ. મિ. મારે અને એ. મિ. પ્રાજપેની પ્રાર્થના શાળાના શિક્ષકોની પગાર મમદીની યોજના તંત્રમાં અમલમાં મૂકવી મળે છે એ લાવવામાં આવેલ હતો પણ એ ડરેવ ઉપર મુધારો લાવવામાં આવેલ હતો અને તે મુધારો ધારાસભાએ પસાર કરવાથી એ યોજનાનો તંત્રમાં અમલ કરવાનું મુનતરી ગણવામાં આવે છે અને બીનસરકારી મંત્રોની જ મતિવાળા એ સંયુક્ત કમિટી નીમકમાં આવી છે આ કમિટીને નીચે જણાવેલી બાબતો ઉપર ગિપોટ કરવાનો છે —

(૧) માટે—પ્રાજપેની, પગારની યોજનાથી પ્રાર્થના કેળવણીનો પ્રચાર વધતો જતો અટકશે કે કેમ?

(૨) આ યોજના પ્રમાણેના શિક્ષકોના પગારને ક્ષીરે નાણા મમદી આવી પડતો બોલે ધ્યાનિત મડગો સહન કરી શકશે કે કેમ?

(૩) જનન માટે જરૂરીઆતની ચીજોની મોલવારીને સમને કયા ભાગેને માટે ખાસ ગોઠવણ કરી જરૂરી થઈ પડશે

ધારાસભાએ પસાર કરેલા ઉપરના મુધારાની રૂબરૂ ઉપગતી બાબતો નો વિચાર કરી ગિપોટ કરવાને નીચે પ્રમાણે મંરમરે એ કમિટી નીમી છે —

સરકારી સભ્યો

કેળવણી ખાતાના પ્રધાન

સ્થાનિક સ્વરાજ્ય ખાતાના પ્રધાન

કેળવણી ખાતાના ડિરેક્ટર

બીનસરકારી સભ્યો

મૌલવી ગરીબીહીન અહમદ બેગરિદર એમ એચ સી

રા ગ આગ ડી શિન્ડે મી એ એન એચ ખી, એમ એન સી

પંચાંગ ઇ. સ. ૧૯૨૪ સંવત્ ૧૯૮૦-૮૧.

લેખક:-મગનલાલ હીરાચંદ શાહ, લો. ખો. સ્કૂલ, કંજરી, જિ. બે

તારીખ	મનુષ્યારિ.	ફળુઆરિ.	માર્ગ	ઓષિવ	મેન	જુન
માગશર- પોષ	પોષ- મહા	મહા- ફાગણ	ફાગણ- ચત્ર	ચત્ર- વૈશાખ	વૈશાખ- જ્યેષ્ઠ	જ્યેષ્ઠ- શ્રવણ
તિથિ વાર	તિથિ વાર	તિથિ વાર	તિથિ વાર	તિથિ વાર	તિથિ વાર	તિથિ વાર
૧ ૬ મગળા	૧૧ શુ	૧૧ શ	૧૨ મ	૧૩ શુ	૧૪ શ	૨ સો.
૨ ૧૧ છુ	૧૨ શ	૧૨ ર	૧૩ છુ	૧૪ શ	૦)) શ	૦)) સો.
૩ ૧૨ શુ	૧૩ ર	૧૩ સો	૧૪ શુ	૦)) શ	૦)) શ	૧ મ
૪ ૧૩ શુ	૧૪ સો	૧૪ મ	૦)) શુ	૧ શ	૨ શ	૨ શુ
૫ ૧૪ શ	૦)) મ	૦)) છુ	૧ શ	૨ શ	૨ સો.	૩ શુ
૬ ૦)) ર	૨ છુ	૧ શુ	૨ શ	૨ સો	૨ મ	૪ શુ
૭ ૧ સો	૩ શુ	૨ શ	૩ શ	૩ મ	૩ છુ	૫ શ
૮ ૨ મ	૪ શ	૩ શ	૪ મ	૪ છુ	૪ શ	૬ ર
૯ ૩ છુ	૫ શ	૪ શ	૫ છુ	૫ શ	૫ શુ	૭ સો.
૧૦ ૪ શુ	૫ શ	૫ ર	૬ મો	૬ શુ	૬ શ	૮ મ
૧૧ ૫ શુ	૬ સો	૬ મ	૭ મ	૭ શુ	૭ ર	૯ છુ
૧૨ ૬ શ	૭ મ	૭ છુ	૮ શ	૮ શ	૮ સો.	૧૦ શુ
૧૩ ૭ ર	૮ મ	૮ શુ	૯ ર	૯ શ	૯ મ	૧૧ શુ
૧૪ ૮ મો	૯ મ	૯ શુ	૧૦ સો	૧૦ છુ	૧૦ શ	૧૨ શ
૧૫ ૯ મ	૧૦ શુ	૯ શ	૧૧ મ	૧૧ શુ	૧૧ ર	૧૩ ર
૧૬ ૧૦ છુ	૧૧ શ	૧૦ ર	૧૨ છુ	૧૨ શ	૧૨ શ	૧૪ સો.
૧૭ ૧૧ શુ	૧૨ ર	૧૧ સો	૧૩ શુ	૧૩ શ	૧૩ મ	૧૫ મ
૧૮ ૧૨ શુ	૧૩ સો	૧૨ મ	૧૪ શુ	૧૪ શ	૧૫ ર	૧ શુ
૧૯ ૧૩ શ	૧૪ મ	૧૩ છુ	૧૫ શ	૧૫ ર	૧ સો.	૩ શુ
૨૦ ૧૪ ર	૧૫ છુ	૧૪ શુ	૧૬ ર	૨ મ	૨ મ	૪ શુ
૨૧ ૧૫ સો	૧ શુ	૧૫ શ	૨ સો	૩ મ	૩ છુ	૫ શ
૨૨ ૧ મ	૨ શુ	૧ શ	૩ મ	૪ શ	૪ શુ	૬ ર
૨૩ ૨ છુ	૩ શ	૩ ર	૪ છુ	૫ શ	૫ શ	૭ સો.
૨૪ ૩ શુ	૪ ર	૪ સો	૫ શુ	૬ શ	૬ ર	૮ મ
૨૫ ૪ શુ	૫ સો	૫ મ	૬ શ	૭ શ	૭ ર	૯ છુ
૨૬ ૫ શ	૬ મ	૬ છુ	૭ શ	૮ શ	૮ સો	૧૦ શુ
૨૭ ૬ ર	૭ મ	૭ શુ	૮ ર	૯ શ	૯ મ	૧૧ શુ
૨૮ ૭ સો	૮ શ	૮ શ	૧૦ સો	૧૦ છુ	૧૦ શ	૧૨ શ
૨૯ ૮ મ	૧૦ શુ	૮ ર	૧૧ મ	૧૧ શ	૧૧ ર	૧૩ ર
૩૦ ૯ છુ	૧૦ શ	૧૦ ર	૧૨ છુ	૧૨ શ	૧૨ શ	૧૪ સો
૩૧ ૧૦ શુ	૧૧	૧૧ સો	૧૩	૧૩	૧૩	

કતારગામ-સુરત	નાનુભાઈ રણુભાઈ	૬-૦-૦	મિઠાઈ વહેચી
કતારગામ-સુરત	મુળયંદભાઈ ભુવાભાઈ	૩૧-૦-૦	રૂઢ જમાડી
ગિમરા-ચોધાર	જીવાભાઈ એ	૪૫-૦-૦	રૂઢ જમાડી
મુવાલી-ભુનાગામ	ગામના મેમ્બરોએ	૧૧-૦-૦	રૂઢ જમાડી
ભાદપુર-ચોર્ધાસી	ગામના લોકોએ	૪૦-૧૨-૦	ઈનામ તથા મિઠાઈ વહેચી
ભેસણુ-એરપાડ	ગામ લોકોએ	૨૬-૪-૦	રૂઢ જમાડી
હઉ-એલપાડ	આત્મારામ નારણુદાસ	૧૫-૦-૦	પેડા વહેચ્યા
સુરત સુરત	મ્યુ. રૂઢ નં. ૨૨ આ-ભરૂચ છલો.	૪૨-૨-૦	પતોસાં વહેચ્યાં
કોર્લેયાં-આમોદ	મીડાભાઈ વરધભાઈ	૩-૦-૦	સાકર વહેચી
કોલખા-આમોદ	ગામના બાલણુ આગેવાનોએ	૬-૦-૦	મિઠાઈ વહેચી
કોલખા-આમોદ	ઈશ્વરભાઈ કલ્યાણુભાઈ	૫-૪-૦	મિઠાઈ વહેચી
નોંધણુ-જંભુમર	દીપચંદ બાપુભાઈ	૧૧-૦-૦	ઈનામ વહેચ્યું
ગજેરા-જંભુમર	પા. ગોકિજભાઈ ભવાનીદાસ	૭૫-૦-૦	ઈનામ વહેચ્યું
કનગામ-જંભુમર	હરિવંશ નાયાભાઈ પટેલ	૧૫-૦-૦	ઈનામ વહેચ્યાં
મગણાદ-જંભુમર	બાહાર ગામના આગેવાનોએ	૬૪-૦-૦	ઈનામ તથા મિઠાઈ વહેચી
નોંધણુ-જંભુમર	નારણુભાઈ પરાગભાઈએ	૨૦-૦-૦	મિઠાઈ વહેચ્યા
ઉમેર-જંભુમર	બાહારગામના આગેવાનોએ	૨૦-૦-૨	નામ વહેચ્યું
ડોલ-આમોદ	ગામ લોકોએ	૨૫-૦-૦	રૂઢ જમાડી
હાંમોડ હાંસોડ	ગામના આગેવાનોએ	૪-૦-૦	પતોસાં વહેચ્યાં
નોંધણુ-જંભુમર	જીવાભાઈ ખુસાલભાઈ તથા ચતુરભાઈ શીવાભાઈ	૭૪-૦-૦	ઈનામ વહેચ્યાં
અંબેધેર-ભરૂચ	શેડ હીરાચંદ નાગજી	૨૫-૦-૦	રૂઢ જમાડી
નોંધણુ-જંભુમર	સોંલકી નાગજી રાવજી	૪૦-૦-૦	રૂઢ જમાડી
કાવલી-જંભુમર	મુળ કમેડીના મેમ્બરોએ	૩-૦-૦	સાકર વહેચી
કંડાય-ગોધરા	મે. હાકાર માહેમે	૧૫-૦-૦	ઈનામ વહેચ્યું

ખાનપુર-લુણાવાડા	મેમ્બર. મગનલાલ લલુ.	ભાઈ	૬-૮-૦	ઇનામ વહેચ્યું
નરસીંહપુર-પાં-કું	પટેલ ગોકળભાઈ	લક્ષ્મીદામ	૧૯-૦-૦	રફલ જમાડી
મેવાસ	અમનજી અરદેસર દલાલ		૩૨-૦-૦	ઇનામ વહેચ્યાં
રૂતમપુરા-હાલોલ	મે. ઠાકોર સાહેબે		૫-૦-૦	મિઠાઈ વહેચી
વોરા-સંખેડા મેવાસ	મે. ખાનસાહેબ કોડાવાળા		૧૫-૧૫-૦	સ્નેટો ત્યા મિ-
કોલીઆરી-ગોધરા	દશરથલાલ સુનિલાલ		૧૧-૦-૦	ઇનામ વહેચી
લુણાવાડા-રેવાકાંડા	તલાટી સુહુલાલ રજુછોડ			મિઠાઈ ત્યા ઇ-
મહેલોલ-ગોધરા	લાલ		૬-૭-૨	નામ વહેચ્યાં
વેજપુર-કાલોલ	માહાસુખલાલ અનસુખ-	લાલ	૧૦-૦-૦	મિઠાઈ વહેચી
ગંભીરપુર-હાલોલ	મે. ઠાકોર સાહેબ		૧૦-૦-૦	ઇનામ વહેચ્યાં
કોડબા-લુણાવાડા	ગામ લોકો તરફથી		૧૭-૦-૦	ધડીઆળ
મહેમોલ-ગોધરા	શંકરલાલ ગરબડદાસ		૫૫-૦-૦	રફલ જમાડી
રતનપુર-ગોધરા	ગામ લોકોએ		૫૫-૦-૦	રફલ જમાડી
જંત્રાલ-કાલોક	રફલકમેટીના મેમ્બરોએ		૮-૧૦-૦	પતાસાં ત્યા ચો- પડીઓ વહેચી
નંદીસર-ગોધરા	શંકરલાલ અંમાશંકર		૮-૦-૦	સાકર વહેચી
વોરા-સંખેડા મેવાસ	પુરુષોત્તમ દાજીભાઈ		૧૦-૦-૦	મિઠાઈ વહેચ્યા
ખાનપુર-લુણાવાડા	જસવંતરાય ગણપતરાયે		૫-૦-૦	પુસ્તકો વહેચ્યાં
ખડોલ-ખોરસદ	મગનલાલ લલુભાઈ			ખેડા જિલો.
જનોડ-કાસરા	ગામ લોકોએ		૨૮૧-૦-૦	રફલ જમાડી
	મગનલાલ ગાંધી		૧૬-૦-૦	ધડીઆળ ભેટ આપ્યું
ખાના-આણંદ	પા. મોતીલાલ દેશાઈભાઈ		૬૦-૦-૦	રફલ જમાડી
વહોસોલ-આણંદ	પટેલ બહેચર હરિભાઈ		૧૫-૦-૦	રફલ જમાડી
આરમા-આણંદ	પટેલ મથુરભાઈ જોત-			
	મલાઈ પા. ગોવીંદલાલ			
	અમથાલાઈ		૪૦૦-૦-૦	રફલ જમાડી.

સ્વામી-સુરત	નાનુભાઈ રણજીભાઈ	૬-૦-૦	મિહાઈ વહેચી
સ્વામી-સુરત	મુળચંદ્રભાઈ ભુલભાઈ	૨૧-૦-૦	રૂઢ જમાડી
ગ્રામરા-ગોધરા	જીવાભાઈએ	૪૫-૦-૦	રૂઢ જમાડી
મુલાલી-ભુનાગામ	ગામના મેન્નરોએ	૧૧-૦-૦	રૂઢ જમાડી
ભાદપુર-ગોધરા	ગામના લોકોએ	૪૦-૧૨-૦	ઈનામ ત્યામિ
			દાઈ વહેચી
ભેસણ-ગોધરા	ગામ લોકોએ	૨૬-૪-૦	રૂઢ જમાડી
હડિ-ગોધરા	આત્મારામ નારણભાઈ	૧૫-૦-૦	પેડા વહેચ્યા
સુરત સુરત	મુ. રૂઢ નં. ૨૨ આ-ભર્ય જીલો	૪૨-૨-૦	પતાસાં વહેચ્યાં
કાઠીયાં-આમોદ	મીઠાભાઈ વરધભાઈ	૩-૦-૦	સાકર વહેચી
કાઠીયાં-આમોદ	ગામના બાલણ આગેવાનોએ	૬-૦-૦	મિહાઈ વહેચી
કાઠીયાં-આમોદ	ઈશ્વરભાઈ કથાજીભાઈ	૫-૪-૦	મિહાઈ વહેચી
નોંધણ-જંભુમર	દીપચંદ બાપુભાઈ	૧૧-૦-૦	ઈનામ વહેચ્યું
ગંજેરા-જંભુમર	પા. ગોદગભાઈ ભવાનીદાસ	૭૫-૦-૦	ઈનામ વહેચ્યું
કનગામ-જંભુમર	હરિવંશ નાથાભાઈ પટેલ	૧૫-૦-૦	ઈનામ વહેચ્યાં
મગણાદ-જંભુમર	બાકાર ગામના આગેવાનોએ	૬૪-૦-૦	ઈનામ ત્યામિ
			દાઈ વહેચી
નોંધણ-જંભુમર	નારણભાઈ પરાગભાઈએ	૨૦-૦-૦	મિહાઈ વહેચ્યા
ઉમેર-જંભુમર	બાહારગામના આગેવાનોએ	૨૦-૦-૨	નામ વહેચ્યું
કોલ-આમોદ	ગામ લોકોએ	૨૫-૦-૦	રૂઢ જમાડી
હાંમેડ હાંમેડ	ગામના આગેવાનોએ	૪-૦-૦	પતાસાં વહેચ્યાં
નોંધણ-જંભુમર	જીવાભાઈ જુલ્લાભાઈ ત્યા		
	મુરુભાઈ શીવાભાઈ	૭૪-૦-૦	ઈનામ વહેચ્યાં
અંકેલેશ્વર-ભર્ય	શેડ હીરાચંદ નાથજી	૨૫-૦-૦	રૂઢ જમાડી
નોંધણ-જંભુમર	સોંલકી નાથજી રાવજી	૪૦-૦-૦	રૂઢ જમાડી
મવલી-જંભુમર	રૂઢ કમેરીના મેન્નરોએ	૨-૬-૦	સાકર વહેચી
	જંચમજીલ જીલો.		
કંડાચ-ગોધરા	મે. કોથાર આદેને	૧૫-૦-૦	ઈનામ વહેચ્યું

ખાનપુર-લુણાવાડા	મેમ્બર. મગનલાલ લલુ.		
	ભાઈ	૬-૮-૦	ધનામ વહેચ્યું
નરસીહપુર-પાં-કું	પટેલ ગોકળભાઈ		
મેવાસ	લક્ષ્મીદામ	૧૮-૦-૦	રૂલ જમાડી
રૂતમપુરા-હાલોલ	બમનજી અરદેસર દલાલ	૩૨-૦-૦	ધનામ વહેચ્યાં
વોરા સંખેડા મેવાસ	મે. ઠાકોર સાહેબે	૫-૦-૦	મિહાઈ વહેચી
કાલીઆરી-ગોધરા	મે. ખાનસાહેબ કાડાવાળા	૧૫-૧૫-૦	રસેટો ત્યા મિ.
			ઠાઈ વહેચી
લુણાવાડા-રેવાકાડા	દશરથલાલ યુનિવાલ	૧૧-૦-૦	ધનામ વહેચી
મહેલોલ-ગોધરા	તલાટી ચુંદુલાલ રણજી		મિહાઈ ત્યા ધ.
	લાલ	૬-૭-૨	નામ વહેચ્યાં
વેળપુર-કાલોલ	માહામુખલાલ અનસુખ.		
	લાલ	૬-૦-૦-૦	મિહાઈ વહેચી
ગંભીરપુર-હાલોલ	મે. ઠાકોર સાહેબ	૧૦-૦-૦	ધનામ વહેચ્યાં
કાડખા-લુણાવાડા	ગામ લોકો તરફથી	૧૭-૦-૦	ધડીઆળ
			આપ્યું
મહેમોલ-ગોધરા	શંકરલાલ ગરબડાસ	૫૫-૦-૦	રૂલ જમાડી
રતનપુર-ગોધરા	ગામ લોકોએ	૫૫-૦-૦	રૂલ જમાડી
જંત્રાલ-કાલોક	રૂલકમેદીના મેમ્બરોએ	૮-૧૦-૦	પતાસો ત્યા ચો.
			પડીઓ વહેચી
નંદીસર-ગોધરા	શંકરલાલ અમાશંકર	૮-૦-૦	સાકર વહેચી
	પુરોહિતમ દાજીભાઈ		
વોર-સંખેડા મેવાસ	જસવતરાય ગણપતરાયે	૧૦-૦-૦	મિહાઈ વહેચ્યા
ખાનપુર-લુણાવાડા	મગનલાલ લલુભાઈ	૫-૦-૦	પુસ્તકો વહેચ્યાં
	ખેડા જિલો.		
ખડોલ-ખોરસદ	ગામ લોકોએ	૨૮૧-૦-૦	રૂલ જમાડી
જનોડ-ઠાસરા	મગનલાલ ગાંધી	૧૬-૦-૦	ધડીઆળ ભેટ
			આપ્યું
ખાતા-આણંદ	પા. મોતીભાઈ દેસાઈભાઈ	૬૦-૦-૦	રૂલ જમાડી
વણસોલ-આણંદ	પટેલ બહેચર હરિભાઈ	૧૫-૦-૦	રૂલ જમાડી
આરમા-આણંદ	પટેલ મયુરભાઈ ઓત-		
	મભાઈ પા. ચૌવીલાઈ		
	અમથાભાઈ	૪૦૦-૦-૦	રૂલ જમાડી.

ઈસાણાવ-ખોરસદ	શા. નરસીહભાઈ ગંગા	૨૦૦-૦-૦	રૂફલ જમાડી
મોકવા-મહેમદાવાદ	ગામ લોકાએ	૧૦૦-૦-૦	રૂફલ જમાડી
ચેકલાશી-નડિઆદ	ચડેયા. સોમૈયેર માહા	૧૦૦-૦-૦	રૂફલ જમાડી
ધોળીકુવા-ખોરસદ	શા. પટેલ સોમૈયેર માહા	૧૦૦-૦-૦	રૂફલ જમાડી
ધોળીકુવા-ખોરસદ	માલાઈ સર્વદાસ	૧૦૦-૦-૦	રૂફલ જમાડી
ધોળીકુવા-ખોરસદ	મોકવા-મહેમદાવાદ	૧૦૦-૦-૦	રૂફલ જમાડી
ધોળીકુવા-ખોરસદ	તલસીલાઈ મંચુરલાઈ	૧૦૦-૦-૦	રૂફલ જમાડી
ધોળીકુવા-ખોરસદ	ત્યા રણુદોડ મંચારામ	૬૫-૦-૦	રૂફલ જમાડી
ધોળીકુવા-ખોરસદ	મો. દેશાઈલાઈ અમી	૧૦૦-૦-૦	રૂફલ જમાડી
ધોળીકુવા-ખોરસદ	ચાભોઈ	૨૦-૦-૦	રૂફલ જમાડી
ધોળીકુવા-ખોરસદ	શા. પોયટલાલ નાયાલાલ	૧૦-૦-૦	રૂફલ જમાડી
ધોળીકુવા-ખોરસદ	પા. મંજળભાઈ ભુલભાઈ	૪૦-૦-૦	રૂફલ જમાડી
ધોળીકુવા-ખોરસદ	જામ લોકાએ	૬૫-૦-૦	રૂફલ જમાડી
ધોળીકુવા-ખોરસદ	ગામના આગેવાનોએ	૨૪૩-૧૫-૦	રૂફલ જમાડી
ધોળીકુવા-ખોરસદ	પટેલજવેરભાઈ મોતીભાઈ	૨૫-૦-૦	રૂફલ જમાડી
ધોળીકુવા-ખોરસદ	શા. મોહનલાલ મંચુરદાસે	૨૬-૦-૦	રૂફલ જમાડી
ધોળીકુવા-ખોરસદ	ગામના આગેવાનો	૧૭૫-૦-૦	રૂફલ જમાડી
ધોળીકુવા-ખોરસદ	ગામના વણિક પ્રસાદ	૪૦-૦-૦	રૂફલ જમાડી
ધોળીકુવા-ખોરસદ	સુતાર મંચારામ પુરોષોત્તમ	૪૦-૦-૦	રૂફલ જમાડી
ધોળીકુવા-ખોરસદ	પા. ભીમાભાઈ બહે	૧૩૨-૦-૦	રૂફલ જમાડી
ધોળીકુવા-ખોરસદ	ચરદાસ	૧૩૨-૦-૦	રૂફલ જમાડી
ધોળીકુવા-ખોરસદ	ગામ લોકાએ	૧૦૦-૦-૦	રૂફલ જમાડી
ધોળીકુવા-ખોરસદ	ગામ લોકાએ	૧૦૦-૦-૦	રૂફલ જમાડી
ધોળીકુવા-ખોરસદ	ધીરાજ મોતીજી	૧૦૦-૦-૦	રૂફલ જમાડી
ધોળીકુવા-ખોરસદ	ગામ લોકાએ	૬૦-૦-૦	રૂફલ જમાડી
ધોળીકુવા-ખોરસદ	કોળીદાસ મંજળભાઈ	૪૦-૦-૦	રૂફલ જમાડી
ધોળીકુવા-ખોરસદ	ગંધી ગીરધરભાઈ	૪૦-૦-૦	રૂફલ જમાડી
ધોળીકુવા-ખોરસદ	ધીરભાઈ	૪૦-૦-૦	રૂફલ જમાડી
ધોળીકુવા-ખોરસદ	પટેલ દુલાભાઈ કાશીભાઈ	૪૦-૦-૦	રૂફલ જમાડી

ભારેગા-કપડવણજી	પટેલ નારણભાઈ કાશી	૪૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
	ભાઈ તથા બાઈ ગંગા		
ચંદ્રલાક્ષી નડિઆદ	શા. હિરાલાલ નાયજી	૩૬-૪-૦	ધનામ વહેચ્યું
મંછપુરા નડિઆદ	પટેલ ભદ્રવજી બાપુજી	૧૨-૦-૦	ધનામ વહેચ્યું
મંછપુરા નડિઆદ	ચંકાભાઈ તળેશીભાઈ	૧૪-૦-૦	ધનામ વહેચ્યું
છીપંડો-કપડવણજી	ગામ લોકાએ	૧૮-૦-૦	ધનામ વહેચ્યાં
મિઠાઈ-કપડવણજી	બાઈ અંચળા	૩૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
પાંડવણી/કાસરા	પટેલ જોડાભાઈ ભુલાભાઈ	૩૮-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
	પટેલ કીરીટભાઈ ભાઈજીભાઈ		
કંજોડા-નડિઆદ	અતુરભાઈ હિમેદભાઈ પા.	૩૧-૮-૦	સ્કૂલ જમાડી
અજમાવંત-કપડવણજી	માધવદાસજી હરિચરજી	૧૮-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
	દાસજી		
વહેરી-ખોરસદ	પટેલ નાથાભાઈ મકતદાસ	૮૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
	પટેલ ર્ષભરભાઈ દાજીભાઈ		
વહેરા-આણંદ	ગામના આગેવાનોએ	૬૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
કંજરી-નડિઆદ	ગામ લોકાએ		પરબમાં આ-
		૨૫-૧-૦	પા.
સેજપુર-ખોરસદ	ગામના આગેવાનોએ	૧૩૭-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
અંબોજર-આણંદ	લવાર ગરબેડે ખુશાલ	૧૦૧-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
ખોયાસંજી-ખોરસદ	પટેલ હાથીભાઈ દેવાભાઈ	૭૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
મહેરા-આણંદ	ખે. સંદગૃહસ્થોએ	૩૬-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
આથી-ખોરસદ	ગામના સંદગૃહસ્થોએ	૧૮૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
દહેમી-ખોરસદ	ગામ લોકાએ	૧૮-૮-૦	ધનામ વહેચ્યાં
રકુ-માતર	કાકરે ગાંધીભાઈ દેવચંદ	૪૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
વહેરા-આણંદ	બાઈ હરખા પા. રાજી	૫૨-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
	નાયુભાઈની વિધવા		
કાસરા-કાસરા	લેશી છોટાલાલ રામેશંકર	૮-૦-૦	ધનામ વહેચ્યું
કાસરા-કાસરા	સુતાર બાબર બહેચર	૧૫૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
ખોરસદ-ખોરસદ	મોહનલાલ હેમચંદ શાહ		પાલા રકાબી
		૪૫-૦-૦	ધનામ વહેચ્યું
મુલીયા-મહેમદાવાદ	ચંદાજી અણુદાજી	૧૧-૪-૦	સ્કૂલ જમાડી

સોડપુર-નડિઆદ	પટેલ મોતીભાઈ કાળીદામ	૩૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
	રાજપીધળા ફેટે		
પાણેથી-ભાલોદ	ગામ લોકેએ	૨૭૪-૦-૦	ઇનામ વહેચ્યું
દૂધીયા-ખારીયા	સ્કૂલ કમેટીના મેમ્બરો	૧૨-૦-૦	ઇનામ વહેચ્યું
દૂધીયા-ખારીયા	રોક શંકરલાલ ગીરધર- લાલ આધી	૫-૦-૦	ઇનામ વહેચ્યું
પાણેથી-ભાલોદ	ખહારગામના આગેવાનોએ	૪૭-૦-૦	ઇનામ વહેચ્યું
ખાંડુરવાડા લુણાવાડા	ગામ લોકેએ	૬૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
દૂધીયા-રેવાકાંઠા	મળશંકર તોળાશંકર	૩-૪-૦	સાકર વહેચી

જાહેર ખબર

ચોથી સુરત જિલ્લાની પ્રાથમિક શિક્ષક પરિષદે તા. ૨-૬-૨૪
એ પાસ કરેલો ઠરાવ.

આપુ પ્રાથમિક કેળવણી પર નિર્મલ અને હાકરા હાકરીઓના
ગુજરાતી હર્ફ ધોરણોના અભ્યાસક્રમનો ખરડો ગુજરાતના શિક્ષકો પૈકી
જેઓ તા. ૩૧-૧૨-૨૪ સુધીમાં નીચેના સરનામે મોકલી આપશે અને
તેમાંથી જેનું કામ ઉત્તમ હોવાનો એક નીમેલો કમિટિ અભિપ્રાય આપશે
તેને રૂ. ૫૦) સુધી ઇનામ આપવા આ સભા ઠરાવ કરે છે.

સરનામું:—

હરિભાઈ ગુલાબભાઈ નાયક,

સેક્રેટરી, સુરત જિ. પ્રા. સિ. મંડળ

મુ. ખડસુખા, વાયા નવસારી, ડિ. સુરત.

અન્નદાતા, શાક અને જાત જાતનાં પકવાનો બનાવવાની રીત
દર્શાવનારું પુસ્તક.
દરેક કુટુંબમાં અનરૂપ રાખવા લાયક—નાની બાળાઓએ અભ્યાસ કરવા લાયક.

પાકશાસ્ત્ર

અથવા

પકવાન પોથી

લેખક અને પ્રકાશક ગં૦ સ્વ૦ લલિતાગૌરી શામરાવ

ગં૦ સ્વ૦ વિમલાગૌરી મગનલાલ

એમાં ૩૦૦ થી વધુ તરેહ તરેહના ખાવાનાં પકવાનો બનાવવાના
જુદા જુદા પ્રકારો દર્શાવવામાં આવ્યા છે. જેવાં કે:—જાત જાતનાં શાકો,
ભજ્યાં, કચોરી, કંસાર, પાપડ મુડીયાં, ગાંડીયા, ઢાળ, ભાત, ધારીપુરી,
તવાપુરી, ચીવડો વગેરે વગેરે.

કુલ પાનાં ૩૧૨ પાક પુક

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦

સોનેરી ગીલ્ટ પુક. કિંમત રૂ. ૩-૮-૦

“ગુજરાતી ભાષામાં પાકશાસ્ત્રને લગતાં ઘણાં થોડાં પુસ્તકો પ્રગટ
થયાં છે એ નવાઈ જેવું લાગે છે. ગુજરાતમાં રસોઈની કળા ઘણી આગળ
વધી છે એટલુંજ નહીં, પણ ઘણી સ્વાદિષ્ટ વાનીઓ બનાવવાનું માન ગુજ-
રાતની સ્ત્રીઓને મળી શકે. અભાર લગીમાં જે ત્રણ પુસ્તકો બહાર પડ્યાં
હતાં.....શરૂઆતમાં ઘર ઉપયોગી રસોઈ કળા, પાક સંસ્કાર, અને ઘર
ઉપયોગી પદાર્થની પરીક્ષા તથા ખોરાકની સુચના આ ચાર ઉપયોગી
નિબંધ આપ્યા પછી જુદી જુદી વાનીઓ કેમ બનાવવી તેની સુચનાઓ
છે. ભાત, ચણેણી, રાખતાં, શાક, મિષ્ટાન્ન, અચાણું વગેરે વાનીઓ જુદી
જુદી જાતની અને જુદી જુદી રીતે કેમ બને તે અંદર જોઈતી ચીજોનાં
પ્રમાણો સાથે સ્પષ્ટતાથી સમજાવ્યું છે. વાનીઓની સંખ્યા ઘણી મોટી છે,
એ આ પાકશાસ્ત્રની ખરી ખુશી છે.

ઘણી બહેનોને રસોઈ વિષે ઘણું જાણ હોય છે; અને રસોઈ એ
હિંદુઓના ઘરની વિદ્યા અને કળા બને છે, એ લક્ષમાં રાખીએ તો
‘પાકશાસ્ત્ર’ જેવો ગ્રંથ ગુજરાત સમગ્ર મુકનાર બહેનોએ રોજને રોજની
આહાર સેવા આપણને અર્પી છે, એમ કહેવું એ અતિશયોક્તિ નથી.”

“સાહિત્ય” મે. ૧૯૨૩.

મગવાનું ઠેકાણું:—

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની.

કાલબાદવી રોડ મુંબઈ.

દરકત શિક્ષક કોપીબુકો

કોપીની પહેલ કાઠનાર હુમો હીએ. બીજાઓએ પછી નકલ લીધી છે.

ગુજરાતી અને બાળબોધ આઠ નંબરમાં તૈયાર છે.

કેળવણી ખાતાના એ. હિરેકટર સાહેબે મુંબઈ ઈન્સ્ટીટ્યુટની દરેક ગુજરાતી નિશાળમાં ચલાવવાને મંજૂર કરીછે, દરેક નંબરની કિંમત અઢી આના રાખી છે.

૨૫૦ તથા તેથી વધુ કોપી ખરીદનારને એકડે (૧૫) ટકા કમિશન ઉપરાંત પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે; પણ પોસ્ટ માર્ડેતનું કે રેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ. દરકત શિક્ષક કોપી બુકોની સ્વીચ પેનો દરેક નંબરને બધા બેસતી ૧ થી ૮ નંબરની, દરેક બોક્ષમાં એકજ જાતની ઘા. ૬ કિંમત રૂ. ૦૧૧ નક્કી હિસાબ માલ નથી.]

મળવ તું ઠેકાણું:-આદરજી કાવસજી માસ્તર.

કે. નં. ૨૮-૩૦ ધોળીતલાવ-મુંબઈ

જાહેર ખબર.

નવરોજી પેસ્તનજી વકીલ સ્કૉલર્શિપ માટે હરિદ્વારની પરીક્ષા.

આથી જણાવવામાં આવે છે કે અગાધવાદ શહેરની કે તેની આસપાસની કોઈ પણ સરકારે સ્વીકારેલી શાળાની હિંદી છાત્રીઓ માટે નવરોજી પેસ્તનજી વકીલની ચાર સ્કૉલર્શિપો માટેની હરિદ્વારની પરીક્ષા સને ૧૯૨૪, તા. ૨૫ મી ઑગસ્ટ સોમવારે અને તે પછીના દિવસોએ ૧૧ થી ૫ સુધી લેવામાં આવશે. પરીક્ષા અગાધવાદ મહોક્ષમી દિમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ 'ફારવિમેનના' મકાનમાં લેવામાં આવશે.

૨. ઉ. ભાગના એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ઓ પરીક્ષા લેશે. પરીક્ષામાં બેસવા માટેનાં અરજી ઉ. ભાગના એ. ઇન્સ્પેક્ટરને કરવા અને તે અરજી ૧૯૨૪ના ઑગસ્ટના તા. ૧૫ માંએ કે તે પહેલાં મોકલી દેવી. એ તારીખ પછી કોઈ અરજી સ્વીકારશે નહિ.

૩. ઉમેદવારની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કૉલર્શિપની રકમ અને મુદત વગેરેની વધારાની માહિતી નિયમોમાંથી મળી શકશે.

એ. ઇ. આર્દિસ,

તા. ૨૫-૭-૧૯૨૪.

કે. એસ. વકીલ,

એ. ઇન્સ્પેક્ટર, ઉ. ભાગ.

લેખનકળા કોપીખુકો

ગ્લેઝ કાગળ { ગુજરાતી અને બાળબોધ ૭ નંબરમાં } ૪૮
દરેક નંબરની કિંમત અઢી આના, } પાના

કેળવણી ખાતાના, મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુખર્ષ ઈલાકાની ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

૨૫૦ અને તે ઉપરાંત કોપી ખરીદનારને મેંકડે ૨૫ ટકા કમિશન આપવામાં આવશે. પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે ખીનું પુસ્તકો મંગાવનારને મેંકડે એક ટકા દેકસાઈ લઈ મોકલી આપવા ગોડવણુ રાખી છે.

મળવાનું ઠેકાણું—

મુખર્ષ-ડાહ્યાભાઈ જગજીવનદાસ એન્ડ સન્સ.

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-શ્રીખડાયતા છુકડીપો—રીચીરોડ.

૧. સરલ દેશાનામાની પદ્ધતિ-ટેકસ્ટ છુક, આ. ૩૧ મી ૦-૫-૬; ૨. સરલ ગુજરાતી બાલ વ્યાકરણ-લાઈ. છુક, ધણે ઠેકાણે ટેકસ્ટ, આ. ૨૭મી, ૦-૫-૦; ૩ સરલ વ્યુત્પત્તિજ્ઞાન પ્રકાશ (૫-૬-૭ મી ગોપડીના પાકવાર સમ્બોના કોપસહિત,) લા. પ્રા. છુક, સુધરેલી આ. ૩૭, ૦-૮-૦; ૪. નવું સરલ મુખ્યશિલ્પ (જાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી એકજ છુકમાં) ધણે ઠેકાણે ટેકસ્ટ, આ. ૧૩ મી, ૦-૩-૦; ૧. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૩મી, ૦-૧-૬. મુખ્ય એજન્ટ અમદાવાદ,

એમ. બી. શાહની કંપની ઈ. ઇ.

પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, ગોંડગના માણ ડે. એ. ઈ.

મુ. કપડવાંજ

નવાં બહાર પાડેલાં પુસ્તકો.

૧. શાળોપયોગી હિંદનો ઇતિહાસ પા. ૩૫૫

ચિત્રો અને નકશા માથે મરળ ભાગમાં દરેક પ્રકરણને છેડે પ્રસ્તો માથે. ૧૯૧૬ ના નવા મુદ્રાગત સમય મુદ્દીનો. કી. ૧-૦-૦.

૨. હિંદના ઇતિહાસનું પ્રથમ દર્શન પા. ૧૭૬ .

કર્તા. આલુભાઈ લખુભાઈ ટાંચ કી. ૦-૧૨-૦. . .

ચિત્રો અને નકશા માથે.

૩. શાળોપયોગી ગુજરાતનો ઇતિહાસ.

કર્તા. જેમમ ઉદાભાઈ કી. ૦-૪-૦.

ચિત્રો અને નકશા માથે સરળ વાર્તાના રૂપમાં ચોથા ધોરણુમ ઉપયોગ માટે.

૪. શાળોપયોગી ગુજરાતની ભૂગોળ.

કર્તા-વ'લભાઈ લખુભાઈ પટેલ. કી. ૦-૪-૦.

નકશા અને ચિત્રો માથે.

૫. આંક અને તેનો ઉપયોગ. ૦-૨-૬.

નવી મુખ્યગણિતની પદ્ધતિનું ચિત્રો માથે.

૬. આના કોપી બુક નંબર ૧ થી ૫ કી. ૦-૨-૬.

જનમજાનકા કુલમકેપ ધાગળ ઉપર.

મુદ્દીની બુકો, દ્રોષિંગ બુકો, ધોરણની નોટો, એક્સરમાઈઝો વગેરેની બાવળી મોડલીએ છીએ માટે તમારે જોઈએ તરમ મોડલો પ્રાપ્ત કરવા માટે આ બુકોની ખરીદી કરવાની જરૂર છે.

ધી ગુજરાત

૧૭ એપ્રિલ ૧૯૨૬ બુક કીપો.

અમદાવાદ.

હંટર મેઈલ ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રાવેશિક પરાક્ષા.

—:૦:—

૧. હંટર મેઈલ ટ્રેનિંગ કૉલેજની સાથુ સાલની પ્રાવેશિક પરીક્ષા તા. ૨૦ માહે સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૨૪ સનિવારે સવારના અગિયાર વાગે કૉલેજના મકાનમાં શરૂ થશે.

૨. સામાન્ય રીતે જે વર્ષમાં ઉમેદવાર પ્રાવેશિક પરીક્ષા આપવા આવે તે વર્ષની ૧ લી ડીસેમ્બરે તેની ઉંમર પૂર્ણ ૧૬ વર્ષથી ઓછી કે ૨૨ વર્ષથી વધુ નહિ હોવી જોઈએ. શિક્ષક તરીકે ખાતામાં દાખલ થએલા ઉમેદવારોની ઉંમરની હદ ૩૦ વર્ષ સુધી ચાલશે.

૩. ૧૬ વર્ષથી ઓછી ઉંમરના તથા ૨૨ વર્ષથી વધારે ઉંમરના ઉમેદવારો કાંઈ. એ. એન્ડ. ઓશીસર સાદિજની મજુરીથી આ પરીક્ષા આપી શકશે. પરંતુ તેવા ઉમેદવારો કૉલેજમાં દાખલ થઈ શકશે નહીં.

૪. દરેક ઉમેદવારે સાતમું ધોરણ અથવા વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા પાસ કર્યાનું સર્ટિફિકેટ લાવવું જોઈશે. પરંતુ જેણે છઠું ધોરણ પાસ કરી હંટર મેઈલ ટ્રેનિંગ કૉલેજના પ્રાવેશિક વર્ગમાં દાખલ થઈ તે વર્ગમાં પરીક્ષા પહેલાં ઓછામાં ઓછી છેલ્લા ત્રણ માસની હાજરી આપી હશે; ખાતાએ સ્વીકારેલી કોઈ પણ સ્કૂલમાં અતે ઉપલા પ્રાવેશિક વર્ગમાં મળીને એકંદરે નવ માસનો સાતમા ધોરણનો અભ્યાસ કર્યો હશે તેને તે ધોરણ પસાર કર્યા વિના પણ આ પરીક્ષામાં દાખલ કરવામાં આવશે.

૫. મુંબઈ સરકારના કેમ્બેલી ખાતા તરફથી સને ૧૯૧૩ માં પ્રસિદ્ધ થએલા ગુ. સાતમા ધોરણના અભ્યાસક્રમ મુજબ પરીક્ષા લેવાશે; ફક્ત તેમાં ત્રીજા વિષયમાં માર્કની વહેંચણી નીચે મુજબ રહેશે.

ગુ. માતમીના સામાન્ય જ્ઞાનના પાક વિષે લેખી પરીક્ષા માટે માર્ક:—૫૦

નિર્ણય	...	...	...
અક્ષરને લેખન શુદ્ધિ માટે	...	...	...

૬. છેક નાના કદના, કાનની કે આંખની શક્તિમાં ખામીવાળા ઓછી કે અશુદ્ધ ઉચ્ચારવાળા, તથા દાખતરી તપાસમાં નાપામ થએલાને કૉલેજ માટે પસંદ કરવામાં નહિ આવે.

હંટર મેઈલ ટ્રેનિંગ કૉલેજ-રાજકોટ. } મુ. ચ. પટેલ.
તા. ૧૫-૫-૨૪. } પ્રિન્સિપલ.

કિંમત રૂા ૦-૧૨-૦.

આરોગ્યશાસ્ત્રનાં મૂળતત્ત્વો.

(કન્યાઓ માટે)

દર્તા,

મેજર હે ચસન, લાય. યમ્. યમ્.

પ્રસિદ્ધ દર્તા,

મૅકમિલન અને કંપની, લિમિટેડ.

આ પુસ્તકમાં મુખર્ષિ હવાકામાં કન્યાઓ માટે સરકારે નક્કી કરેલા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે ‘આરોગ્યશાસ્ત્ર’ નાં મૂળતત્ત્વો સરળ રીતે ચિત્ર સાથે સમજાવ્યાં છે. સરીરના જુદા જુદા અવયવો એક એક સાથે કેવી રીતે નોડાએલા છે તે તે શા કામ કરે છે; દાડકાં, હૃદય, ફેફસાં, સ્નાયુ, ખરડાની કરોડ એને યાનતન્તુ, શ્વાસ લેવાના ને પાચન કરવાના અવયવો, એ જ્યાં કેવી રીતે પોતાનું કામ કરે છે તે બધું બહુ સારી રીતે સમજાવ્યું છે. હવા, પાણી, ખોરાક—એની આવશ્યકતા, સ્વચ્છતા, વસ્ત્ર, ચેપી રોગ, ઈકરમાત, તે વખતે કેવા ઉપાય લેવા, તેમજ બાળકોને કેવી રીતે ઉછેરવાં અને માદાં માણસની કેવી રીતે માવજત કરવી, એ બધી બાબતો આરોગ્યશાસ્ત્રને લગતી છે, તેનું વિવેચન ધણી સરળતાથી કરવામાં આવ્યું છે.

Hygiene for Girls. By Major Hutchison, I. M. S., A. 9. 12

મૅકમિલન અને કંપની લિમિટેડ, મુંબઈ.

ગુજરાતી ભાષામાં પહેલવહેલોજ પ્રગટ થયેલો વેદાન્તનો ઉત્તમ ગ્રંથ.

દત્તાત્રયગીતા

(અવધૂત ગીતા.)

શ્લોક, ગુજરાતી દીક્ષા તથા વિવેચન સાથે.

વેદાન્ત વિષયનો આ એક ધણો મહત્વનો ગ્રંથ છે. સંસારમાં એવો દોષ પડેલ છે મહાત્મા મન્યાસી નથી કે જે શુદ્ધ દત્તાત્રયજ્ઞના નામથી અવિદ્યાન હોય. આ અવધૂત ગીતામાં અજ્ઞાતમવાદના પ્રકાશપૂર્વક દૈત્યદૈત્ય તરીકે રહિત કેવલ તત્ત્વજ સ્વભાવથીજ શુદ્ધશુદ્ધ મુક્ત સ્વરૂપ છે એમ દર્શાવેલું છે. પરસ્પર વિચારોના ખંડન મંડનથી મહાત્મા દત્તાત્રય સ્વાનુભવરૂપ ખંડનમંડનરહીત, કેવલારૂપ, દૈત્યારૂપ, વિશુદ્ધારૂપ, શુદ્ધારૂપ, ઇલાહિ ઉપાધિઓ રહિત, શુદ્ધચેતનરૂપ એકજ સહેજુ અલ છે તેનું આ અવધૂત ગીતામાં યથાર્થ જ્ઞાન છે. આમાં અત્મનિરૂપણ અહમશબ્દનું વ્યાખ્યાન, અલ અને આત્માનો અંશભાવ, અલતત્ત્વનું સ્વરૂપ આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ, અવધૂત અને શિષ્યનો સંવાદ, શુશ્રુણુશુશ્રુ સ્વરૂપનું વર્ણન, નિર્દોષભાવનું કથન, સ્પૃહ મુદ્ધમસ્વરૂપ, પંચમહાભૂતોની પરિસ્થિતિ, જ્ઞાનભેદ વર્ણન, શુદ્ધ પ્રસાદના પ્રભાવનું કથન, શ્રવણનું અહમ્ય કથન શ્રવેને ગગનનું સામ્યત્વ શ્રવ સમજના પદાર્થોથી રહીત છે અનું સંદર્ભપૂર્વક વર્ણન, સંસારનો ત્યાગ કરવા વાસ્તે ઉપદેશ, અલને શ્રવની સર્વ વ્યાપકતા, પ્રણયના સ્વપ્નનું વર્ણન, વણીશ્રવનું ને અલના સામ્યભાવનું વર્ણન, તત્ત્વમસિ આદિ મહાવાક્યોના અર્થના વિવરણપૂર્વક મનનું સમાધાનકરણ ને જ્ઞાનતત્ત્વનો નિર્ણય, શ્રવ અને અલ વિષયમાં શ્રુતિઓનો અભિપ્રાય, શ્રવ અને અલનું સર્વથી પથુ સત્યત્વ કથન, અલ વિના સમજના યદાર્થ તુચ્છ છે એવું નિરૂપણ ને મોક્ષનો નિર્ણય, શ્રવના વસતીસ્થાનનું ને પરિસ્થિતિનું દિગમ્બરરૂપથી વર્ણન, યોગી અને ભોગીનું યથાર્થ કથન, શ્રવણની જન્મમરણથી રહીતતાનું વર્ણન, મનની વિષયાદિમાંથી લોચુપતાને દૂર કરવા વાસ્તે ઉપદેશ, અવધૂત શબ્દની વ્યાખ્યા, શ્રીનો ત્યાગ કરવા વિષે નિષેધરૂપથી વિષયોનું વર્ણન, મનને અવસ્થાજ વશ રાખવું જોઈએ એવું ઉપદેશરૂપથી વર્ણન આદિ અલજ્ઞાનથી છલોછલ ભરેલો ગ્રંથ ખાસ વાંચવાની ભલામણ છે. જ્ઞાનનો પ્રિય હોવા છતાં ભાષા સહેલી રાખવામાં આવેલી છે. કાગળ ઉંચા પેન્સિલ, સુંદર છપાઈ તથા પાકું સોનેરી ચિત્રો છતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૩-૦-૦ પૌરોજ ૬ આના.

મલવાનું દેકાણું—મહાદેવ-રામચંદ્ર જાગૃણે બુદ્ધસેતર,

ત્રણદરવાજા—અમદાવાદ.

પુસ્તક ૧૩ મું]

[અંક ૮]

General School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

ઓગસ્ટ, સને ૧૯૨૪

કેળવણીઆતાના હુકમથી

તંત્રી અને પ્રકાશક (જાન્યુઆરી ૧૯૨૪ થી)

કૃષ્ણનાથ મુરજરામ વકીલ, M. Ed., I. T. S.

એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર ભાગ, અમદાવાદ

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

સે મુદ્રિત પ્રિં પ્રેસમાં, મુજવંદખાઈ નિકમલાલે છાપ્યું

કેમણ—મુજવંદ, દેશગા—અમદાવાદ

ઓગસ્ટ—સને ૧૯૨૪

વિષય	અવકાશ	પૃષ્ઠ
૧ કેળવણીના નવા મુખ્ય ઉદ્દેશ ...	...	૨૩૭
૨ મહાવક્ત્રી પ્રેનિંગ કોલેજ ફોર વિમેનનો સુવર્ણમહોત્સવ (ન્યુબિલિ) ...	...	૨૨૬
૩ શિક્ષક અને આશ્રયન ...	...	૨૪૭
૪ બાળપોથી કવિતાનું નોંધણ ...	...	૨૪૩
૫ તારીખ ઉપરથી વાર એવાનું ૧૬૦૦ વર્ષનું કલેન્ડર ...	...	૨૪૪
૬ સરકારી જાહેરખબર ...	...	૨૪૬
૭ ઉ. લા. ની અને ૧૯૨૪ માં લેવાએલી વનસ્પતિસર કાગળનું પરીક્ષામાં યામ થએલા ઉમેદવારોની યાદી ...	...	૨૪૭
૮ શુદ્ધિપત્રક ...	...	૪૯

કવિતાના અંગ્રહ.

- સને ૧૯૨૪ નો માર્ચના શાળાપત્રના પા. ૮૮ ઉપરની તરીની જાહેરખબર પ્રમાણે નીચેના શિક્ષક તંત્રથી અંગ્રહો મળ્યા છે.—તરી સંગ્રહનું નામ ગંગાદેવ દરનાર
- ૧ " વિદ્યાર્થી-ગીતઅંગ્રહ " બેંગાલ પ્રજાસભા પા. ૫૩૫ પ્રે. રૂ. ૫. પી. આર. પ્રેનિંગ કોલેજ અમદાવાદ.
  - ૨ " કવિતાઅંગ્રહ " ચક્રલાલ મુનિલાલ ત્રિવેદી આ. મા. પ્રેનિંગ કોલેજ, પી. આર. પ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.
  - ૩ " શાળાપરોગી બાળગીતમાળા " મનનલાલ દેવાઈલાલ પટેલ. હેડ. મારતઝ, વનોરા.
  - ૪ " ગુજરાતી કવિતાઓનો અંગ્રહ " પુષ્પેશ્વરભોજાનાથ દેવાઈલાલ. લીંચ જવેરલાઈ બાઈલાલ પટેલ, અમદાવાદ.
  - ૫ કવિતાઓનો અંગ્રહ લાઈચ પૂજારાદ, હેડ મારતઝ, તા. ૩૬. નેલ, ગોધા.
  - ૬ " મધુમળ " નરમિલલાઈ મોતીભાઈ પટેલ, આ. મા. લો. બો. શાળા, તો. બોરમદ, સુ. આસોગ.

૮ " શાળાપરોગી ગુજરાતી

કવિતાઅંગ્રહ " રેવાચંદર પ્રભુચંદર રાવળ તા. મા.

ઉના (કાકિઆવાડ)

૯ " અભ્યવિવાસ "

ગણાલાલ વજલાલ પા. ૩૬, હેડ. મારતઝ, જિ. બે. મા. સુ. અગાડી.

૧૦ " રસકુલ "

અંબાલાલ મોતીલાલ દશિર (પ્રેમયોગી) નર્મદા આશ્રમ, શુક્ર તીર્થ.

ગુજરાત સાહ્યપત્ર

પુસ્તક '૬૩ મું' ઓગસ્ટ સને ૧૯૨૪ અંક ૮ મા

કેળવણીના ત્રણ મુખ્ય ઉદ્દેશ

ચાલુ મામમાં સાંગલી ખાને એક નવી દોલેજનો સમારંભ કરતી વખતે મુંબઈના નામદાર ગવર્નર મર લેન્ડિસ વિસ્મરને લખ્યાનું હતું કે કેળવણીના ત્રણ મુખ્ય ઉદ્દેશ છે, જે સાધવા મહેવા નથી પણ સાધવાને આપણે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. તેમાં પહેલો એ છે કે નામદાર શહેનશાહની સમસ્ત પ્રજાને વાચન, લેખન, અને અંગ્રજીત એ ત્રણ વિષયનું સંગીન શિક્ષણ મળવું જોઈએ; બીજો એ છે કે દરેક પાલુ યુવક તેનામાં પુરતી જુદી હોય તો માત્ર ગરિબાર્જના કાગળથી દેશમાં મળતી ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ કેળવણી લેતાં અટકવો જોઈએ નહિ; અને ત્રીજો એ કે દરેક વિદ્યાર્થી શિક્ષણ સારી રીતે મહણ કરી શકે તે માટે શરીરે સાન્ને હોવો જોઈએ. પહેલો ઉદ્દેશ સરકાર અને સરકાર તરફથી કામ કરનારા સ્થાનિક સત્તાધિકારીઓ ખીરજથી અને હાંખા વખત સુધી કામ કરે તોજ પાર પડી શકે તેમ છે. બીજો ઉદ્દેશ ઉચ્ચ કેળવણી મળતી અને લલકી કરવાથી નહિ પણ ઉચ્ચ કેળવણી ઉત્તમ કરવાથીજ અને આપણા હોશિયારમાં હોશિયાર યુવકો તે જઈ ગઈ તે માટે તેમને માટે સ્કાલરશિપો કાલવાથીજ પાર પડી શકશે. ત્રીજો ઉદ્દેશ કસરત અને રમતમનનાં માધનો અને એવી બીજી સુગવડો આપવાથી પાર પાડી શકાય તેમ છે, અને તે પાઠ પાઠવાતી જરૂર પણ દિનમતેદિન વધારે ને વધારે સમજની જાય છે.

આ વિગતો મંગલે એ મન દોઈ શકે નહિ. આપણા દેશમાં પ્રથમ

ફરજિઆત પ્રાથમિક કેળવણીની જરૂર છે, અને એ હેતુથીજ ફરજિઆત કેળવણીને લગતો કાયદો ઘડાયો છે, અને તે અમલમાં મૂકવાની તૈયારીઓ ચાલી રહી છે. ઉમ્મી કેળવણીનો વિષય તપાસવાને મરેદારે એક કમિટી યોગ્ય વખતે પરજ નીમી છે, અને આશા રાખી શકીએ કે એ સવાલનો કંઈક સંતોષકારક રીતે નિઝાય યોગ્ય વખતમાં થશે. ત્રીજો સવાલ શારીરિક કેળવણીનો અનિશ્ચ અગત્યનો છે. જો આપણને બાળપણ માટે પૂરતું ભાવ હોય તો તો આપણે બાળકની શારીરિક ખીલવણીનું કામ પહેલું કરવું જોઈએ. સામાન્ય રીતે, શારીરિક વૃદ્ધિ વગર માનસિક વૃદ્ધિ યર્થ શકતી નથી. શરીરનાં સ્નાયુઓ અને ઇંદ્રિયોનો બરાબર ઉપયોગ થાય છે તોજ મનની બરાબર ખીલવણી યર્થ શકે છે. કેવળ તત્વજ્ઞાની અને કેળવણીદાર રૂઝોએ લખ્યું છે કે “આપણા તત્વજ્ઞાનના પ્રથમ શિક્ષકો તો આપણાં હાથ, પગ, અને આંખો છે. વિચાર કરતાં શીખવાને આપણે આપણા હાથપગ, આપણી ઇંદ્રિયો, અને આપણા શરીરનાં અવયવોને બરાબર કસવાં જોઈએ; કારણ કે એજ ભુક્તિનાં ઓળખ છે. આ ઓળખનો ઉત્તમ લાભ લેવાને માટે જો શરીર આપણને એ ઓળખો પુર્ણ પાડે છે તેને આપણે મજબુત અને સાત્તું રાખવું જોઈએ.” કેળવણીનાં ઉત્તમ પરિણામ મેળવવાને એકલી માનસિક કેળવણી પુરતી નથી. શરીરની ખીલવણીને માટેજ શારીરિક કેળવણીની જરૂર છે એમ નથી. મગજ અને ચારિત્ર્યની ખીલવણીને માટે પણ તેની જરૂર છે. અંગકસરત કરવાથી બાળકને પોતાની જાતને કાણુમાં રાખવાની અને નિયમિત રીતે વર્તવાની અભિજ્ઞતાજ ટેવ પડી જાય છે, તેમજ તે મજેલા હુકમનો ઉલટભેર અને તાબડતોબ અમલ કરતાં પણ શીખે છે. વળી, અનેક જાતની કસરત શીખતાં તેની સ્મરણ-શક્તિને પણ પુષ્ટિ મળે છે. જેમ કસરત અથરી થતી જાય છે તેમ બાળકને એકચિત્ત થવાની, થમ સહન કરવાની, અને નિશ્ચયપૂર્વક કામ કરવાની વધારે ને વધારે જરૂર પડે છે. કસરત કરતી વખતે અને રમતો રમતી વખતે વારંવાર મન પર સંકોચ તથા હાથ રાખવો પડે છે, અને ખીમઓ સાથે હળીમળીને હાલવું ચાલવું પડે છે; તેથી બાળકમાં નિઃસ્વાર્થીપણું ઉત્પન્ન થાય છે અને લવિબ્ધની જિંદગીમાં કિંમતી યર્થ પડે તેવો જાહેર ભુલ્લો આવે છે. બાળક એ દેશની દોલત છે, અને તેની શરીરમંપત્તિ પર મર્ચ વસ્તુનો આધાર રહે છે. બાળકનું શરીર જો દુરસ્ત હોય તો તે મજબુત પાયા પર આપણે પ્રમત્ત બંધારણ રચી શકીશું. પણ તે જો દુસ્ત ન હોય તો દેતીમાં બાંધેલા મકાનની માફક આપણી રિયતિ થશે.

મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કૉલેજ ફૉર વિમેનનો સુવર્ણ- મહોત્સવ (જ્યુબિલિ)

અમદાવાદની મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કૉલેજ ફૉર વિમેનના મંડાનનો પાયો સને ૧૮૭૪ ના ઑગસ્ટ માસની બારીમમી તારીખે નાખવામાં આવ્યો હતો, એટલે ચાલુ માસમાં એ મંથાને બરાબર પચાસ વર્ષ પૂરાં થયાં છે. એ અર્ધશતકમાં શુભશાનમાં સ્ત્રીકળવણીનો ઘણો પ્રચાર થયો છે, અને એ પ્રચારમાં એ મંથાનો હિસ્સો ઘણો મોટો છે. છેલ્લાં પચાસ વર્ષ દરમિયાન આપણા પ્રાંતમાં સ્ત્રીકળવણીની પ્રગતિનો મંક્ષિત ઇતિહાસ આલેખવાનો આ લેખનો હેતુ છે.

સને ૧૮૧૩ માં ઇંગ્લંડની પાર્લમેન્ટે ઇન્ટ ઇન્ડિયા કંપનિને હિન્દુસ્તાન સાથેના વેપાર અને રેલવેવહીવટ માટે જે પટ્ટા કરી આપ્યો તેમાં એક શરત એવી નાખવામાં આવી હતી કે કંપનિએ હિન્દુસ્તાનમાં કળવણીનો પ્રચાર કરવો. આ શરત અનુસાર દેશના જુદા જુદા ભાગોમાં શાળાઓ ખોલવામાં આવી, અને ખાસ કરીને ગ્રામ્ય શાળાઓને ઉત્તેજન આપવામાં આવ્યું. ત્યારપછી સને ૧૮૨૦માં “બોમ્બે એજ્યુકેશન મોન્સાઇટી” નામની મંસ્થાની સ્થાપના થઈ અને વિશેષ પદ્ધતિપુરત્ત અભ્યાસની શાળાઓ સ્થપાઈ. આ શાળાઓ સ્થપાવાની સાથે ગ્રામ્ય શાળાઓનો અંત આવ્યો.

આપણા પ્રાંતમાં કળવણીની શરૂઆત સને ૧૮૨૬ માં કરવામાં આવી. એ સાલમાં સુરતમાં ૩, અમદાવાદમાં ૨, ભરૂચમાં ૨, ખેડામાં ૧, નડિયાદમાં ૧ અને ધોળકામાં ૧ એમ દસ નિશાળો સ્થાપવામાં આવી. બોમ્બે એજ્યુકેશન મોન્સાઇટી (જે પાછળથી “ હિન્દ શાળાસમાજ ” ને નામે ઓળખાઈ) તરફથી કેટલાક શિક્ષકોને શિક્ષણપદ્ધતિનું જ્ઞાન આપવા મુંબઈ ખોલાવવામાં આવ્યા હતા. ત્યારપછી સને ૧૮૪૫ માં મુંબઈ એક્ઝિન્સ્ટન શાળાને અંગે એક નોર્મલ સ્કૂલ સ્થાપવામાં આવી કેટલાંક શરણોથી એ મંથા ચાલી શકી નહિ તેથી સને ૧૮૫૪ માં સુરતમાં નોર્મલ સ્કૂલ શરૂ કરવામાં આવી.

૩ હાઈ કેલેબ્રેટીસીના અમલ દરમિયાન સને ૧૮૫૪ માં સરકારી કળવણી-ખાતું સ્થાપવામાં આવ્યું અને લાલની પદ્ધતિ અનુસાર પ્રાથમિક, અને માધ્યમિક કળવણી અને વિશ્વવિદ્યાલયોની શરૂઆત થઈ.

૨૩૦ મહાસક્ષમી ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર વિમેનનો સુવર્ણમહોત્સવ (ન્યુબિલિ).

સને ૧૮૫૫-૫૬ માં અમદાવાદમાં મોટા પાયા પર નૌર્મલ સ્કૂલ સ્થાપવા માટે શહેરના આગેવાન ગૃહસ્થોમાં ઉધરાણ કરવામાં આવ્યું અને સરકારે પણ પોતાની તરફનો હિસ્સો આપી ધીકોટ શેડ ડાહ્યાભાઈની વાડીમાં પ્રથમ નૌર્મલ સ્કૂલ સ્થાપી. આ ઝંઝા સ્થાપવામાં અનેની મરકારી હાઇ-સ્કૂલના હેડમાસ્તર મિ. કટિંસે ઘણોજ પરિશ્રમ લીધો હતો અને શેડ મગનભાઈ કરમચંદ તથા શેડાણી હરકુંવરગાઈએ સારો ફાળો આપ્યો હતો.

આપણા પ્રાંતમાં સર ટી. સી. હોપ એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર નીમાતાં તેમણે સરકારી વાચનમાળા અને બીજા વિષયોને લગતાં પુસ્તકો રચવવાનું શરૂ કર્યું; અને શિક્ષણપદ્ધતિનો વિશેષ અભ્યાસ કરવા તથા પશ્ચિમના દેશોમાં શાળાઓની વ્યવસ્થાનો જાણે અભ્યાસ કરવાના હેતુથી સને ૧૮૬૦ માં રા. મા. મહીપતરામ, જે તે વખતે ધોળકા અને ધંધુકાના ડેપુટી એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર હતા, તેમને વિદ્વાયત મોકલ્યા. અને ૧૮૬૧ માં મહીપતરામ વિદ્વાયતથી પાછા આવ્યા અને તેમને તે નૌર્મલ ક્લાસના હેડમાસ્તર નીમવામાં આવ્યા. આ સંસ્થાનું નામ તે વખતથી “ ટ્રેનિંગ સ્કૂલ ” રાખવામાં આવ્યું.

દિનપ્રતિદિન કેળવણીનો વિકાસ થવા માંડ્યો અને સને ૧૮૬૮-માં ગ્રેટ પ્રેમચંદ રાયચંદની સંખ્યાવતથી પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજ સ્થાપવામાં આવી. *

છોકરાઓ માટેની પ્રાથમિક, માધ્યમિક અને કોલેજની કેળવણીની વ્યવસ્થાનો મંદિષ્ટ ઇતિહાસ આપણે ઉપર જોયો. હવે કન્યાકેળવણી માટેની વ્યવસ્થાનો ઇતિહાસ હવેમાં જોઈએ.

આપણા પ્રાંતમાં ઉંચી ગણતરી કોમોમાં કન્યાઓને સાધારણ વાંચવા લખવાનું શિક્ષણ ઘરમાં ઘણા જુના વખતથી આપવામાં આવતું હતું. પ્રાચીન કાળમાં શાસ્ત્રો અને કળાનો અભ્યાસ કરેલી સુશિક્ષિત સ્ત્રીઓનાં નામ જણીતાં છે, પરંતુ કન્યાઓને કેળવણી આપવા માટે છોકરાઓના જેવાં જુદામયની ધર્મસંસ્થાઓ મિવાયનાં શુરુકુળો અગર વિદ્યાલયો હોવાના ચોક્કસ પુરાવા જણાયામાં નથી. મધ્યકાલીન હિન્દમાં તો પ્રાચીન કાળ જેવી સુશિક્ષિત કન્યાઓ કે સ્ત્રીઓ લાગેજ નોવામાં આવે.

* આટલી હદીકત સને ૧૯૧૩ ના શાળાપત્રનાં પૃષ્ઠ ૪૧૬-૪૩૦ માંથી લીધી છે.

છેલ્લાં હજાર વર્ષ દરમિયાન આપણા સમાજના મૂળ બંધારણમાં અનેક પ્રકારના ફેરફાર થયા અને પરિણામે સ્ત્રીઓની કેળવણી-મુખ્યવચ્ચિત્ત શિક્ષણ-છેક નાબુદ થઈ. પચાસ વર્ષ ઉપર આપણા પ્રાંતમાં, આપણા સમાજમાં સ્ત્રીઓમાં લગભગ બધેજ નિરક્ષરતા હતી એમ કહીએ તો છેક ખોટું ગણાય નહિ.

આવી સ્થિતિમાં કન્યાકેળવણીનું કામ શરૂ કરવામાં આવ્યું. અમદાવાદમાં ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીની સ્થાપના તે માત્ર ગુજરાતી સાહિત્યના ઉદ્ધારની અંશાની સ્થાપનાજ ન હતી. સોસાયટીદ્વારા કેળવણી અને સમાજસુધારાનાં પ્રયત્નોને પ્રલક્ષ અને પરાક્ષ રીતે અનેક પ્રકારે જીવન, ઉત્સાહ અને ઉત્તેજન મળ્યાં છે. આપણા શહેરમાં સખાવતે બહાદુર શેઠાણી હરકુવરબાઈના ઉદ્ધાર આશ્રયથી પ્રથમ કન્યાશાળા શરૂ કરવામાં આવી અને તેની વ્યવસ્થાનું કામ ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીને સોંપવામાં આવ્યું. આ પછી કેટલેક વર્ષે રાયપુરમાં શેઠ મંગલભાઈ કન્યાશાળા ઉઘાડવામાં આવી. આ બંને કન્યાશાળાઓમાં આપણા સમાજમાં ઉચ્ચ ગણાતી કોમોની કન્યાઓ અભ્યાસ કરવા લાગી.

દેશના સમાજમાં સ્ત્રીઓનું સ્થાન, સમાજમાં તેમની પ્રતિષ્ઠા અને તેમની સર્વ નેમગિક શક્તિઓને ખીલવવાની જે તક સમાજ તરફથી તેમને આપવામાં આવી હોય તે ઉપર કોઈ પણ દેશના સમાજની ઉન્નતિનો મુખ્ય આધાર રહેલો છે. જે સમાજમાં સ્ત્રીઓને શિક્ષણ અને કેળવણીની અનુકૂળતા ન હોય, જેમાં તેમને પોતાની સર્વ કુદરતી શક્તિઓને ખીલવવા માટે યોગ્ય સાધન ન હોય, એટલુંજ નહિ, પણ જે સમાજનાં કેટલાંક બંધારણ અને રીઝો એવી હોય કે જેથી એ પ્રકારની ખીલવણીના માર્ગમાં અવરોધ કે પરાક્ષ રીતે અવરોધ થાય, તે સમાજની ઉન્નતિ તેટલે દરજ્જે ઓછી થાય એ નિઃશંક છે. આપણા સમાજના કેટલાંક વિચારોને લીધે, જે કે કેટલીક કોમોની કેટલીક કન્યાઓ કન્યાશાળામાં જતી હતી, જતાં લગભગ દસ વર્ષે તેમનું શિક્ષણ સમાપ્ત થતું. આને લીધે થોડું લખવા વાંચવા ઉપરાંત વિશેષ શિક્ષણ નિશાળોમાં કન્યાઓને મળતું નહિ.

રા. સા. મહીપનરામ ટ્રેનિંગ કૉલેજમાં નીમાયા કે તરત ઈંગ્લંડના એમના વસવાટ દરમિયાન થયેલા અનુભવને પરિણામે એમની દષ્ટિ વિશાળ અએલી હોવાથી, તેમણે કન્યાઓના વિશેષ શિક્ષણની વ્યવસ્થા કરવાનું

૨૩૨ મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજ દ્વારા વિમેનનો સુવર્ણ મહોત્સવ (જ્યુબિલી)

કામ હાથમાં લીધું. તેમની સૂચનાથી સેઠ મગનભાઈ કરમચંદની મોટી દીકરી બાઈ સમરચ તરફથી એવી ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરવામાં આવી કે મોટી ઉંમરની કન્યાઓ આગળ જતાં શિક્ષિકાઓ થાય તેમને માસિક સંસ્કરણો પણ ઉત્તેજન આપવું અને જો રીતે શિક્ષિકાવર્ગ શરૂ કરવો. આ માગણી સ્વીકારવામાં આવી, અને તેમાં બીજાં સખી સ્ત્રી પુરુષોની આર્થિક મદદ મળી.

આજ વખતમાં શહેરની મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી પણ રા. સા. મહીપતરામના ખાસ પ્રયાસથી-મોટી ઉંમર સુધી કન્યાઓને શિક્ષણ લેવામાં ઉત્તેજન અર્થે, તેમજ શિક્ષકાવર્ગ શરૂ કરવા સંસ્કરણો આપવા માટે, દર માસે રૂ. ૫૦ ની રકમ મંજૂર કરવામાં આવી; આ વખતે મગનભાઈ કન્યાશાળામાં રા. રા. વિદ્યદાસ ધનંજીભાઈ હેડમાસ્ટર તરીકે નીમાયા હતા. વિદ્યદાસ રા. સા. મહીપતરામના માનીતા શિષ્ય હતા અને તેમના વિચારના જોડા મંત્રકર તેમના ઉપર પડેલા હતા. લોકોને દાખલો બેમાડવાને, તેમજ શુભ કાર્ય કોઈ પણ રીતે જનમત રાખવાના ઉચ્ચ હેતુથી પ્રેરાઈ, મોટી ઉંમરની કન્યાઓના આ વર્ગમાં બહારથી કોઈ કન્યા ન આવેલાં મુંધી, પોતાના કુટુંબની અને મિત્રના ઘરની કન્યાઓ તથા સ્ત્રીઓને તે વર્ગમાં મોકલવાનો દૃઢ નિશ્ચય તેમણે કર્યો. આ કારણ અનુમાર પ્રથમ વર્ગે શરૂઆતના વર્ગમાં રા. સા. મહીપતરામનાં પત્ની, રા. લાલચંદરનાં પત્ની અને રા. વિદ્યદાસનાં પત્નીથી આ વર્ગની શરૂઆત થઈ. પોતાના પતિ અને પતિના મિત્ર પાસે શિક્ષણ લેતાં થતા સ્વાભાવિક મંકિયને લીધે લાંબો ધુમટો કાઢીને અથવા નીચું ઓઢીને આ સત્કારીઓ વર્ગમાં શિક્ષણ લેતી તેનો રા. વિદ્યદાસ બહુ રમુજી હેવાલ આપે છે. કન્યાકેળવણી માટે લોકપ્રવાદનો લય ન રાખતાં, આ ત્રણ સત્કારીઓએ જે હિંમતથી શરૂઆત કરી અને લવિષ્યની સ્ત્રીશિક્ષકાઓનો માર્ગ સુલભ કરી આપ્યો તેને માટે તેમને ખરેખર ધન્યવાદ ઘટે છે. જાહેર હિંમત, પોતાના નિશ્ચયને દૃઢતાથી વળગી રહેવાનો આગ્રહ, લોક-સેવાની ઉત્તમ લાવના અને સમાજસુધારાના આદર્શો લોકમાં પ્રચલિત કરવાનો સૌથી સાચો અને યોગ્ય માર્ગ-પોતાના સિદ્ધાંતો પોતેજ પોતાના જીવનવ્યવહારમાં અમલમાં મૂકી બતાવવા-એ સર્વ માટે તે વખતની સુધારકના આ અગ્રણીઓને જેટલો ધન્યવાદ આપીએ તેટલો ઓછો છે. આવા પ્રકારની વૃત્તિ હાલ, પચાસ વર્ષ પછી પણ, આપણા 'સુધારકો'માંથી કેટલામાં આવે છે? દેશમેવા અને સમાજસેવાની સંસ્થાઓના

મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કૉલેજ ફોર વિમેનનો સુવર્ણ મહોત્સવ (જ્યુબિલિ) ૨૩૩

સ્થાપકો અને આલોકકામાંથી પોતાના કુટુંબી જનોને તે કામમાં સૌથી પહેલાં પ્રેરનારા કેટલા નીકળે છે ?

આ વર્ગથી 'ફીમેલ નૉર્મલ ક્લાસ' ની શરૂઆત થઈ. આ વર્ગમાં શિક્ષક થવાની લાલકાત મેળવનારાં ઉપરાંત જુદું ધોરણ અને તેથી આગળ અભ્યાસ કરતી-નોકરીને અગર ધંધાને માટે નહિ, પરંતુ જ્ઞાન-પ્રાપ્તિને માટે-ગીજ કેટલીક કન્યાઓ પણ હતી. ધીમે ધીમે આ વર્ગમાં લગભગ ત્રીસ કન્યાઓ થઈ. પ્રત્યેક વિદ્યાર્થીને ૩ થી ૭ રૂપીઆ મુખીની રદોક્ષરશિપ આપવામાં આવતી હતી.

ઓઓ 'માટેની ટ્રેનિંગ કૉલેજ'નો ઇતિહાસ એ એક દૃષ્ટિએ આપણા પ્રાંતનો પાઞ્ચતી અર્ધો સદીનો સમજાવુધારણાના પ્રયાસોનો ઇતિહાસ છે. જે અરસામાં રા. સા. મહીપતરજી ટ્રેનિંગ કૉલેજમાં પ્રિન્સિપલ નીમાણ તેજ અરસામાં, વિદ્યાવતથી આપણા દેશની સામાજિક સ્થિતિ અને ખાસ કરીને ઓઓની સામાજિક સ્થિતિનો અભ્યાસ કરવા માટે મિસ મેરી કાર્પેન્ટર નામે મુત્તારી અને આખ્યાં, હિન્દુસ્તાનમાં જુદાં જુદાં શહેરોમાં તેઓ ફર્યા અને અનેક આગેવાન પુરુષોની મુલાકાત લીધી. મિસ કાર્પેન્ટર વિદ્યાવતના એક અતિ ધાર્મિક, સુશિક્ષિત, વ્યક્તિ અને પ્રતિષ્ઠિત કુટુંબમાં જન્મ્યાં હતાં. લોકસેવાનું તેમને શિક્ષણ આપવામાં આવ્યું હતું, અને જિંડા ધાર્મિક લાવથી આ દેશની અજ્ઞાન અને અશિક્ષિત ગેતાની લગિનિઓની ઉત્તર કરવાનો પ્રયત્ન કરવાનું કાર્ય તેમણે માથે લીધું.

મગનભાઈ કન્યાશાળામાં વાચન લેખન ઉપરાંત રીવજ અને ભરત શિખવવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી અને તેને માટે મિસિસ વેનરાઈટ (Miss Wainwright) નામનાં અંગ્રેજ બાઈ તે શાળામાં શિક્ષક તરીકે રાખવામાં આવ્યાં. તે શાળાના શિક્ષકોમાં અંગ્રેજ શિક્ષક તરીકે એ બાઈનું નામ ક્રીધી પહેલું જોવામાં આવે છે. એ બાઈ માત્ર રીવજ અને ભરત મુંચણ શિખવતાં. તેમણે થોડા વખત પછી પોતાની જગ્યાનું રાજીનામું આપ્યું. મિસ મેરી કાર્પેન્ટરે અને આવીને ફીમેલ નૉર્મલ ક્લાસની મોજના કરી અને એમની ખાસ લક્ષમણથી મિસ એમ્મરલેન નામનાં બાઈને ફીમેલ નૉર્મલ ક્લાસનાં મુખ્ય અધ્યાપિકા તરીકે નીમવામાં આવ્યાં. ઓશિકે માટેની ઝૂંટ્યા જે વર્ગથી શરૂ કરવામાં આવી તેનાં પ્રથમ લેડી સુપરિન્ટેન્ડન્ટ તરીકે આ રીતે મિસ એમ્મરલેન મુખી

૨૩૪ મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કૉલેજ ફોર વિમેનનો સુવર્ણ મહોત્સવ (ન્યુબિલિ)

ફીમેલ નોર્મલ સ્કૂલની શરૂઆત સને ૧૮૭૦ માં થઈ. થોડા વખત પછી એ મંસ્થાને “ ફીમેલ ટ્રેનિંગ સ્કૂલ ” નામ આપવામાં આવ્યું. ફીમેલ ટ્રેનિંગ સ્કૂલ એ નામ લગભગ સને ૧૮૭૧ થી વાપરેલું જોવામાં આવે છે. “ ફીમેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજ ” એ નામ સને ૧૮૭૪ ના અરસામાં પહેલ-વહેલું વાપરેલું જણાય છે. ફીમેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજ માત્ર ૭ વિદ્યાર્થીઓથી શરૂ કરવામાં આવી. તે વખતે કૉલેજના હેડમાસ્તર તરીકે રા. રા. રેવાશંકર અંબારામ ભટ્ટ હતા, અને લેડી સુપરિન્ટેન્ડન્ટ તરીકે મિસ મિચલ હતાં. આ રીતે હાલની ફીમેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજની શરૂઆત સને ૧૮૭૪ માં મિસ મિચલ અને રા. રા. રેવાશંકરને હાથે કરવામાં આવી. તે સમયે તે વખતે મગનલાઈનો કન્યાશાળાના મકાનમાંથી ખસેડી સાંકડીશેરીમા લાખા પટેલની પોળને મોઢે મુનશીજીના ડેલાને નામે ઓળખાતા મકાનમાં શરૂ કરવામાં આવી હતી. આ સંસ્થા શરૂ કરનાર હેડમાસ્તર રા. રેવાશંકર તેમજ લેડી સુપરિન્ટેન્ડન્ટ મિસ મિચલ અને ફીમેલ નોર્મલ કક્ષાના પહેલા હેડમાસ્તર રા. વિદ્યલક્ષ સુભાગ્યે હાલ હયાત છે એ પણ આ પ્રસંગે શુભ મંથેગ ગણવો જોઈએ.

શુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીના આંકડાના શુભ પ્રવાસથી અને મંસારમુધારાસમાજના ઉત્સાહી નેતાઓના સતત ઉદ્યોગથી આપણા શહેરમાં કન્યાશિક્ષણ તરફ લોકોનું લઘુ દિનપ્રતિદિન વધારે એવાનું ગયું. શહેરના આગેવાન ધનિકોની વૃત્તિ કન્યાશિક્ષણના ઉત્તેજન અર્થે ધન વાપરવાની થતી ગઈ અને તેને પરિણામે આપણા શહેરના સુપ્રસિદ્ધ આગેવાન શેઠ બહેચરદાસ લક્ષ્મીએ પોતાની પુત્રી મહાલક્ષ્મીના સ્મરણાર્થે ફીમેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજ માટે મકાન બાંધવા સારી રકમની બક્ષીસ કરી. તેને પરિણામે સને ૧૮૭૪ ના ઑગસ્ટ માસની બાવીસમી તારીખે મહાલક્ષ્મી ફીમેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજના મકાનનો પાયો નાખવામાં આવ્યો. ૧

સ્ત્રીશિક્ષકો તૈયાર કરવા માટેની સંસ્થા, આપણે ઉપર જોયું તે પ્રમાણે, સને ૧૮૭૧ માં શરૂ થઈ. પરંતુ મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કૉલેજનો પાયો સને ૧૮૭૪ માં નાખવામાં આવેલો હોવાથી એ મંસ્થાનો સુવર્ણ મહોત્સવ ૧૯૨૪માં જ ગણાય, અને ઑગસ્ટ માસની બાવીસમી તારીખે તેને બરાબર પચાસ વર્ષ પુરાં થયાં છે.

રા. બહેચરદાસ લક્ષ્મીને આ પરોપકારી કામમાં ગ્રેજુઆ કરવાનું અને માર્ગદર્શકનું કાર્ય રા. સા. મહીપતરામ તથા સરદાર રા. બ.

બોજાનાથ. આગલાઈએ કર્યું હતું; ગુજરાતની સામાજિક તથા ધાર્મિક ઉન્નતિની છેલ્લાં પચાસ વર્ષની મર્વ પ્રવૃત્તિઓ તેમનાજ ઉત્સાહ, આગેવાની અને પ્રેરણાને લીધે ચએલી છે. આ સંસ્થાનું મહાન બંધાવવા માટે આપણે રા. બ. બહેચરદાસ લક્ષ્મીના ઘણા આભારી છીએ તેની સાથે આપણે રા. સા. મહીપતરામ તથા રા. બ. બોજાનાથ સારાલાઈનો આભાર માનવાનું બૃહત્તું જોઈએ નહિ.

મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કૉલેજનો પાયો નંખાયા પછી થોડા માસમાં મિસ મિચલ એ. મંસ્થાથી છુટાં થયાં અને તેમણે સુરતના તે વખતના એસિસ્ટન્ટ કલેક્ટર મિ. લિલિ (જેઓ પાછળથી આપણા પ્રાંતના ઇમિશનર મર ફેડરિક લિલિ તરીકે જાણીતા છે) સાથે લગ્ન કર્યું. ત્યાર પછી શાળાનાં લે સુપરિન્ટેન્ડન્ટ તરીકે મિમ કૉલેટ આવ્યાં.

મિસ કૉલેટની ઇગ્ગ્રીદાઈ દર્શિઆન સને ૧૮૭૫ની બારમી જુલાઈને દિવસે મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કૉલેજ નવા મહાનમાં લાવવામાં આવી.

મિમ કૉલેટના વખતમાં આ મંસ્થાની ઘણી ઉન્નતિ થઈ. શહેરમાંની મોટી ઉંમરની ઘણી કન્યાઓ ત્યાં શિક્ષણ માટે આવવા લાગી. ધીમે ધીમે કન્યાઓને અંગ્રેજી શિખવવાની મગવડ કરી આપવાની મારણી કન્યાઓનાં માતૃપિતા તરફથી કરવામાં આવી. તેને પરિણામે સને ૧૮૮૬ ના અરસામાં એ મંસ્થામાં અંગ્રેજીનું શિક્ષણ શરૂ કરવામાં આવ્યું. અંગ્રેજી શિક્ષણ શરૂ થયું તે વખતે કૉલેજનાં લેડી સુપરિન્ટેન્ડન્ટ મિમ સોરાબજી હતા. એમનું કુટુંબ ઘણું સુશિક્ષિત હતું. એમનાં એક બહેન મીસ મેરી સોરાબજી પણ મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કૉલેજનાં લેડી સુપરિન્ટેન્ડન્ટ તરીકે નીમ્યાં હતાં. તેમનાં બીજાં બેન મિમ ક્રાનાલિઆ સોરાબજી ઘણા વર્ષ ઉપર ગુજરાત કૉલેજમાં અંગ્રેજીના લેક્ચરર નીમ્યાં હતાં.

રા. સા. મહીપતરામ ટ્રેનિંગ કૉલેજના પ્રિન્સિપલ તરીકે હતા ત્યાં-સુધી ફીમેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજની મર્વ વ્યવસ્થામાં તેઓ ઘણી મદદ કરતા અને જ્યારે જ્યારે કોઈ પણ મુશ્કેલીનો પ્રશ્ન જાણે થતો ત્યારે પ્રાંતના અને ઇલાકાના ઉપરી અમલદારો પણ લેડી સુપરિન્ટેન્ડન્ટને રા. મા. મહીપતરામની સલાહ લઈ તે પ્રમાણે વર્તવાની. સૂચના-આપતા. એ મંસ્થામાં હાલનાં લેડી સુપરિન્ટેન્ડન્ટ મિમ ચર્ચને જાદ કરતાં, સૌથી લાંબી મુદત સુધી મિમિસ મેકશીએ લેડી સુપરિન્ટેન્ડન્ટ તરીકે કામ કરેલું છે. એમના-જ વખતમાં એ મંસ્થામાંથી પહેલ વહેલી ત્રણ બાળાઓ (એ લિન્ડુ અને એક પારસી) યુનિવર્સિટીની મેટ્રિક્યુલેશન પરીક્ષામાં પસાર થઈ.

ગુજરાતમાં તે અગાઉ કોઈ કન્યા મેડિકલુલેશનમાં પત્રાર થઈ હતી નહિ. ઉત્તરોત્તર એ મંસ્થામાં શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓની વૃદ્ધિ થતી ગઈ અને ચાર વર્ષ ઉપર કન્યાઓ માટેની હાઈસ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ કૉલેજ એ એ મંસ્થાઓ જુદી પાડવામાં આવી. આ વર્ષમાં એ બે મંસ્થાઓ પાછી એકત્ર કરવામાં આવી છે.

આ પ્રમાણે આ મંસ્થાનો ગંદામ ઇતિહાસ છે. જેનાં ત્રીમ વર્ષ દરમિયાન એ મંસ્થામાં શિક્ષણ લીધેલી અનેક કન્યાઓએ ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવ્યું છે. લગભગ પંદરેક સ્ત્રીઓ ગ્રેજુએટો થઈ છે, અને લગભગ હજારેક સ્ત્રીશિક્ષકાઓએ એ મંસ્થામાં ફેળવણી લઈ, ગામડાંઓમાં કન્યા ફેળવણીનો પ્રચાર કરવામાં મદદ કરી છે. પચાસ વર્ષની કારકીર્દીમાં એ મંસ્થા તરફથી ધણી સારું કામ થયું છે એ નિઃસંશય છે, અને ગુજરાતની સામાજિક પ્રગતિમાં એ મંસ્થાએ જે ફાળો આપ્યો છે તે માટે આજે તેના સુવર્ણમહોત્સવ પ્રમંચે સમસ્ત ગુજરાતે તેને અભિનંદન અને આભારની લાગણી દર્શાવવાની ફરજ છે.

આપણા દેશની ઉન્નતિનો મુખ્ય આધાર સ્ત્રીશિક્ષણ અને સમાજમાં સ્ત્રીઓની પ્રતિષ્ઠા એ ઉપર રહેલો છે, એ સત્ય તરફ દેશજનોનું ધ્યાન ને ધ્યાને લઈ રહે, અને આ મંસ્થા જેની ખીણ અનેક મંસ્થાઓ નીકળે, તથા સ્ત્રીઓને ઉચ્ચ શિક્ષણનો લાભ લેવાની અનુકૂળતા વિશેષ પ્રમાણમાં ધ્યાન તેમજ ફેળવણી અને મુશિક્ષિત સ્ત્રીઓ ગૃહ સમાજ અને દેશને ઉત્તરોત્તર મંસ્કારી, સુખી અને ઉન્નત બનાવવાના કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થાય, તથા આ મંસ્થાની દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિ થઈ તેની શતમંવત્સરી ઉજવવાને પ્રમંચે કન્યાફેળવણીનો એટલા મોટા વિસ્તારમાં પ્રચાર થાય કે દેશમાં એક પણ અલગ કન્યા રહે નહિ એવી સ્થિતિ પરમાત્મા પ્રાપ્ત કરાવે એવી તેની પાસે અંતઃકરણપૂર્વક પ્રાર્થના છે.

ભરૂચ.

તા. ૧૨-૭-૨૪.

ગડુલાલ ગાંધીલાલ ધુ.

શિક્ષક અને ગ્રામ્યજીવન

ગામડામાં લણેલા ગણાતાં માણસો: શિક્ષકોની સંખ્યામાં ગ્રામ્યજીવન સેવતા શિક્ષકો એકંદરે વધુ પ્રમાણમાં હોય છે. પોતાના ગામોમાં ઉપયોગી નીવડવાના ધણા મંજેઝો તેમને મળે છે. ગામડાંની વસ્તીનો મોટો ભાગ લણેલો હોતો નથી. લણેલા અગર કંઈક મંસ્કારી માણસોની સૌધ કરવામાં આવે તો તજાટી અને શિક્ષક મિત્રાય બીજા કાઈ મળવા મુશ્કેલ છે. કાઈ કાઈ ગામમાં પાંચ સાત પુરખો છુટાછવાયા અપવાદરૂપે આગળ દર્શાવેલી બે વ્યક્તિ ઉપરાંત વાંચી લખી ગમછ શકે એટલું અક્ષરજ્ઞાન ધરાવતા નગરે પડે છે.

ગામડામાં નિર્દોષપણની ઉણપનાં કારણો: કુદરતી રીતે ગામડું નિર્દોષ હોય અને રહી શકે એવી આશા રાખી શકાય; પણ મનુષ્યજીવનમાં સ્વાર્થને લીધે ગામડાંમાં નિર્દોષપણની કેટલીક ઉણપ રહે છે. એ સ્વાર્થને પરિણામે કજીઆ હિસા થાય છે. ધણા કજીઆ ત્યાં બે કારણોને લીધે પોવાય છે. પહેલું કારણ વારમાની મિલકતની વહેંચણી અને બીજું કારણ સ્વચ્છંદી મોટાઈની વાસના હોય છે.

ગામડું વાતાવરણ: વારસા સંબંધી તકરાર ઘણેક અંશે જમીનની વહેંચણીને લગતી હોય છે. ભાગ થતાં કાઈ એક પક્ષને એકાદ બે વીયા, કેટલીક વખતે એકાદ બે ગુંઠા, જમીન એટલી વત્તી આવે કે તકરાર પડે, ઝઘરા અદાલતે મટે અને પરિણામે દુકડા જમીન ખાતર પણ દુગ્ધર પંદરસો રૂપીઆ ખરચાય અને બે પક્ષમાં હમેશની કડવાશ જ ધાય. એ કડવાશના નતીજા તરીકે બેરને શાંતિ આપવા ધરેને આગ લગાડી શકાય, ખેતરમાં તૈયાર થએલો પાક પણ કાપી નખાય, ધાડ પણ પડાવાય અને ક્વચિત્ ક્વચિત્ ખુન પણ કરાવાય. આવી કડવાસભરેલી લાગણી કેટલાક કુટુંબોમાં પરંપરા ઉતરી આવે છે અને લાંબો વખત મુંઘી તેની જ્વાળા લખૂટી રહે છે.

બોટી મોટાઈની વાસના ગામડાંમાં કંકાસનું એક બીજું મૂળ છે. પાંચ સારી સ્થિતિનાં, પેસામાં ડીકડીક ગણાતાં, કંઈક વગવસીલાવાળાં, ગામડાના પ્રમાણમાં કંઈક બહોળું ઓગખાણ ધરાવનારાં કુટુંબો ઘણી વખત કુમંધી નીવડે છે. લોકો તેમજ ગામડામાં ફરતા અમલદારો તેનાં

કુટુંબોને ખીમં બધાં કરતાં વિશેષ માન આપે. એવી આતુરતા ધરાવે છે. ને એવા અગ્રગણ્ય કુટુંબોમાંના એકાદને આહું વંતું માન મળે કે ખીમ-ઓમાં ઈર્ષા બની થાય છે. આહું માન પામેહું કુટુંબ દુણાઈ જાય છે. અને વધુ માન પામેહું કુલાર્થ જાય છે. પરિણામે કટુ વચનનો અરમપરસ પ્રહાર થાય છે. અને તેથી કજીઆની ઝુંબેશ ઊઠે છે. ગામના કોઈ પણ બે પ્રતિષ્ઠિત કુટુંબનો કજીઓ કોઈ કોઈ વખત આખા ગામનો કજીઓ ચર્ચ પડે છે. ગામ બે પક્ષમાં વહેંચાઈ ગયેહું, માલમ પડે છે. ગામના હલકી ટિંતિનાં માણસો જાસુસી કામ કરી વેરામિ સતેજ રાખે છે.

શિક્ષકની ગામ પ્રતિ દ્રશ્યઃ આંતું વાતાવરણ બધા ગામતું તો નહિ, પણ ઘણા ગામોનું હોય છે. એવાં ગામોમાં શિક્ષક અને તલાટીને નોકરી કરી રહેવાનું હોય - છે. તલાટીને ગામડામાં આખું વર્ષ રહેવાનું હોતું નથી. શિક્ષકને તો આખું વર્ષ ગામેજ રહેવાનું હોય છે. એ બેમાં ગમે તે એક વ્યક્તિની અગર બન્નેની સાહાય ગામનાં પક્ષો શોધે છે. જ્યાં તેઓ યોગ્ય સલાહકાર હોય છે ત્યાં કજીઆનો જલદી અંત આવે છે. તેવા શિક્ષક અને તલાટી તરફ ગામનો પ્રેમ વધે છે અને લોકમાં તેમની આબરૂ વધે છે.

શિક્ષક તરફ ગામ લોકની નજર: શિક્ષકને બારે માસ ગામમાં રહેવાનું હોવાથી તેના સદ્ગુણ તેમજ દુર્ગુણ ત્યાંના રહીશોની નજરે બહુ અંશે આવે છે. તે બહુજો ગણાવાથી તેને પગંદે આસવાં કેટલાક પ્રયત્ન કરે છે; આથી શિક્ષક હંમેશા પોતાનો પ્રભાવ યોગ્ય રીતે ગામમાં પાડવા પ્વાનમાં રાખવું.

શિક્ષકનું મુખ્ય કર્તવ્ય: શિક્ષકનું ખરું કામ તો તેની નિશાળ આગાદ કરવાનું હોય છે. તેનો ઉદ્દેશ ગામલોકનો ભાવ નિશાળ તરફ વિશેષ પ્રમાણમાં આકર્ષવાનો અને બાળકોને યોગ્ય અભ્યાસ કરાવી તેમના ચારિત્ર ઉપર શક્તિ અનુસાર મરોટ જાપ પાડવાનો હોય છે.

સાવચેતી. ઉપરાંત, શિક્ષક ગામમજાજની એક વ્યક્તિ પણ છે. સંજોગથી માણસ તરીકે તેની કેટલીક કરને ગામ તરફ પણ છે. પોતે કંઈ બહુજો છે એ બાબત તેના લક્ષ જહાર જતી જોઈએ નહિ. પોતાની વિધિએ જાણે તેવી વર્તણૂક ગામમાં હોવી જોઈએ. ગામમાં શિક્ષક પરગામી તો ગણાય છે; છતાં નોકરીવાળા ગામની ઋચિમાં પોતાના સદ્ગુણથી કંઈક સુધારો કરી શકતો હોય તો તે તેણે કરવો. તેણે ગામલોકથી તદ્દન અતડા તો

નજ રહેવું; યોગ્ય પ્રમાણમાં મળવું અને તેઓ સારે રસ્તે ચડે એવા બોધ-
વાતચીતમાં આપતા રહેવું. કોઈને કઠીએ બાટી સલાહ તો નજ આપવી-
ગામના કોઈ પણ પક્ષમાં તેણે લખવુંજ નહિ, કોઈ પક્ષના નેતાને ત્યાં ગામ-
ગપાટાં મારવા જવુંજ નહિ, કોઈની વાત બીજાને આપવી નહિ અને પેટ-
માગર જેવું રાખવું. જે કોઈ કહે તે કઠીએ બહાર ન પાડવું; ઉલટી એક-
બીજાની ગેરસમજ થતી હોય તો તે દૂર કરવા ચૂકવું નહિ.

પક્ષપાતી શિક્ષકથી થતું લુકસાન: જે શિક્ષક ગામના જે પક્ષમાંથી
ગમે તે એકમાં લખી જાય છે તે પોતાની આજરને ઘોઠાં પહોંચાડે છે. તે
એક પક્ષી ગણાય છે એટલે બીજા પક્ષનાં માણસોના તિરસ્કારને પાત્ર દર
છે. એ સ્થિતિમાં તેમું જ્યોત્સક અંપમાન પણ થાય છે. તે અમુક પક્ષમાં
બહુ રસ લેતો થાય છે, એટલે તે પક્ષનાં માણસો તેના ઘાઝ સહવાસને
લીધે તેની કદર કરી શકતા નથી. તેઓ તેના સ્વમાનનો વારંવાર લંગ
કરે છે. તેની નાની ગફલતોતો લાલ સામે પક્ષ તેને હેરાન કરવા
લે છે. એવો શિક્ષક નિશાળની બરબાદી કરે છે

બેઠકીઓ શિક્ષક: કેટલીક વખતે શિક્ષક બેઠકીઆ થઈ જાય છે. ગામમાં
ઘણાં માણસને ત્યાં ગમે તે વખતે આવજા કરતો હોવાથી ગમે ત્યારે કોઈ તેને
બોલાવવા આવે ત્યારે તે ના પાડી શકતો નથી. જો ના પાડે છે તો
તરત તેને કહેવામાં આવે છે કે “ મહેતાજી, કલાણાને ત્યાં તો ગયા હતા,
અમારે ત્યાં આવતાં શી હરકત? પાંચેક મિનિટ ચાલો. ” ગામડીઓ
માણસ દેખીતો અન્યાય સમજી શકે છે અને તેથીજ ઉપર મુજબ કહે
છે. એવા શિક્ષકને એટલે જવું પડે છે. પછી ગમે તો તે ઘરના કે નિશાળના
કામમાં રોકાયો હોય. અમુક નિયમનો એક વખત લંગ
કરવાથી તેનો વારંવાર તેને લંગ કરવો પડે છે. આથી ગામલોક આડકતરી
રીતે સમજી શકે છે કે શિક્ષક પોતાની ખરી ફરજ ચૂકે છે; પણ ત્યાં-
મુધી કડવાશ ઊભી થતી નથી ત્યાંમુધી આ બધો કારભાર કીકાકીક
ચાલે છે. સહેજ કડવાશનો જન્મ થતાં આપોઆપ સગળી ટપકાપાત્ર
બીના બહાર પડી જાય છે.

મળતાવડાપણું અને બેઠકીઆપણું: આ ઉપરથી એમ સમજવા-
નું નથી કે શિક્ષકે મળતાવડા ન થવું. મળતાવડા થવું અને
બેઠકીઆ થવું એમાં ફેર છે. મળતાવડા માણસ વિવેક અને
નિયમની મર્યાદા ઊડતો નથી. બેઠકીઆને તે બધુંજે ઊડતું પડે

છે. મળતાવડો માણસ ન્યાયી રહી શકે છે. અને, ગામલોક તેને પૂજે છે. બેઝકીઓ ન્યાયી રહી શકતોજ નથી તેથી ગામલોક તેને વહેલા મોઢા ધિક્કારે છે. મળતાવડા શિક્ષકનો પ્રભાવ પડી શકે છે. બેઝકીઓનો પ્રભાવ પડતોજ નથી. આ ઉપરથી શિક્ષકે સમજવું કે મળતાપણું સરજુ છે અને બેઝકીઓપણું દુર્ગુણ છે.

નમૂનેદાર ચારિત્રના આવશ્યક સદ્ગુણો: શિક્ષકની રહેણી ગામના લોક તપાસ્યાજ કરે છે. સારા ચારિત્રની હંમેશાં કદર થાય છેજ. એવા કેટલા શિક્ષકો છે કે જેમનો પ્રભાવ ગામલોકમાં સારો પડ્યો હોય છે. પણ તેવા તો ઘણા થોડાજ. તેઓનું ચારિત્ર નમૂનેદાર હોય છે. એવા ચારિત્રમાં નીચેના સદ્ગુણોનો અમાવેશ થાય છે:—

(૧) વિદ્યાર્થીઓ તરફ એક સરખો પ્રેમ. વિદ્યાર્થીઓ તરફ એક સરખો પ્રેમ રાખવાથી બાળકોનો પ્રેમ, શિક્ષક સહેલાઈથી મેળવી શકે છે. નિશાળમાં કાર્ધ કાઢતો છોકરો હોય, કાર્ધ બગીર-દારનો હોય, કાર્ધ મોટા વતનદારનો હોય, કાર્ધ માધારણ માણસનો છોકરો પણ હોય અને કાર્ધ ગરીબ મજૂરવર્ગનો પણ હોય; તો તે બધા તરફ ન્યાયપૂર્વક પ્રેમ દર્શાવવામાં આવે અને કાર્ધ પણ પ્રકારનો નિશાળમાં પક્ષપાત કરવામાં ન આવે તો શિક્ષક તે સર્વ બાળકો ઉપર લાંબો વખત ટકે તેની સારી જાપ પડી શકે છે.

(૨) ગામના બધા લોક પ્રતિ એક સરખી લાગણી: ગામનો અમુક જુદો જુદો પંક્તિનાં માણસોનો બનેલો હોય છે. ઉચ્ચ કામ તરફ વિશેષ પ્રીતિ બતાવતી અને હવડી કામ તરફ તેટલી દિલસોજી ન ધરાવતી એ અયોગ્ય છે. વગવાળા માણસની મદદે જવું અને જરૂર પડતાં ગરીબની મદદે જવું એ ગરબાક મમજવો. મોટાના તેજમાં તણાઈ નાનાને ચગદવા મહેજ પણ ઈશારો કરવો એ મોટામાં મોટો બુદ્ધિમ. આ સ્થિતિ અમણ માણસ પણ સમજી શકે છે. જો શિક્ષક ઉચ્ચ, નીચ, નાના, મોટા, ગરીબ અને તથાગર સર્વ તરફ એક સરખો ભાવ રાખે તો તેને કાર્ધ પણ પ્રકારની હરકત નડતી નથી.

(૩) સત્ય. આ સદ્ગુણ ગિવાય બધું નકામું છે. ચારિત્રનો પાયો, એના પરજ ચણાય છે.

(૪) જાહેરહિંમત. વિવેકબુદ્ધિ વડે જે ખરે સાચે તે કહી દેવું અને તે મુજબ વર્તવું. પછી તો ગમે તેવા મોટા મમદને તે અરુચિકર.

નીચે તેનો ખ્યાલાન કરવો. આ સદ્ગુણ દ્વંતાનો વિકાસ કરે છે. ઘણામાં આની ખામી હોય છે.

(૫) નિષ્પક્ષપાતપણું: 'સંત, હિંમત અને' સારાસારનો' તોલ કરવાની શક્તિને પરિણામે આ સદ્ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે. એનો પ્રભાવ ભારે છે. નખળાં માણુમો તેનાથી હંમેશાં આદર રહે છે.

(૬) વ્યવહારકુશળતા: અમુક સંજોગોમાં કેવા પ્રકારનું વર્તન રાખવું, આમા માણુમનો હેતુ હોય તે સમજી જવો, છેતરાવું નહિ, પાંચ માણુસો હોય ત્યાં વજન પડે તેવી રીતે બોલવું અને હાંસી ન થાય તેવી રીતે વર્તવું, એ સર્વનો સમાવેશ વ્યવહારકુશળતામાં થાય છે. આ શક્તિનો ઉપયોગ ભણાં મારણ કરવો.

(૭) સમયસૂચકતા: કેટલેક દરજ્જે એ વ્યવહારકુશળતાનું અંગ છે. તેમાં હાજરજવાખીપણાનો સમાવેશ થાય છે. અમુક સંજોગોમાં કેવો જવાબ આપવો, ગભરાઈ કે ડરી જવું નહિ અને મનની બધી વૃત્તિઓ સાંત રાખી રસ્તો શોધી કાઢી વર્તવું એ સમયસૂચકતા કહેવાય.

(૮) નિશાળ તરફ પવિત્ર ભાવના: જેટલે દરજ્જે શિક્ષક નિશાળને પવિત્ર રાખે તેટલે દરજ્જે તે રહી શકે છે. ગામના ગમે તે માણુસને નિશાળ મકાન અગર કંપાઉડમાં સ્વચ્છંદીપણે બોલવા ન દેવો; નિશાળના કાર્ષ ભાગને તુકસાન ન થવા દેવું; નિશાળના મકાનમાં કાર્ષ પણ પ્રદારની અયોગ્ય ચેષ્ટા થવા ન દેવી; બહાર તેમજ અંદર ગંદવાડ થાય નહિ તે વિષે કાળજી રાખવી. ખંતથી આ પ્રમાણે વર્તવાથી અને બીજાઓ પાસે વર્તાવવાથી પવિત્ર ભાવના ખીલવી શકાય છે.

જે શિક્ષક ઉપર્યુક્ત સદ્ગુણોની ખીલવણી કરશે, તે પોતાના ગામના સમાજના અંગ તરીકે સારી સેવા બજાવી શકશે. હુઆ, ઠગારા, ચાંપલા અને દાંભિક લોકો તેનો તાપ જીરવી શકશે નહિ. ગામના વાતાવરણમાં અમુક ફેરફાર તે કરી શકશેજ. એનું ઓળખ આસપાસ પ્રકાશ્યા સિવાય નજર રહે. આવી નિઃસ્વાર્થી રીતે રહેવાથી તે ઉચ્ચ જીવનની લહેજત આપોઆપ મેળવી શકશે.

ટપાલ કામ અને જરૂરી નિયમિતપણું: શિક્ષકે ગામમાં પોતાના સમાજમથી નિયમિતપણું કેળવવું. કેટલાક શિક્ષકોને પોસ્ટ ઓફિસનું કામ કરવાનું હોય છે. આમાં અનિયમિતપણું ઘણું

નેવામાં આવે છે. ગામલોકની એવી જોડી માન્યતા છે કે શિક્ષક ગમે તે વખતે પોસ્ટ કાર્ડ, ટ્રિકિટ વગેરે વેચાતાં આપી શકે. આ જોડી સમજ કેટલાક અતિ ઉપકારવૃત્તિવાળા શિક્ષકોએ પોપેલી લાગે છે. ગમે તે વખતે શિક્ષક પાસે લેવા જવાથી એના યોગ્ય કામને ખલેલ પહોંચે છે. ઉપરાંત, જે શિક્ષક કરાવેલા વખત સિવાય ગમે તે વખતે ટપાલખાતાનું કામ કરે છે તે નિશાળને હાનિકર્તા છે એટલુંજ નહિ, પણ ગામમાં અનિયમિતપણે પ્રવર્તક બને છે. કેટલાક તો એવા વિચિત્ર છે કે ગજવામાં કાર્ડ, પાકિટ, ટ્રિકિટ વગેરે રાખી મૂકે છે: રસ્તે ચાલતાં કાર્ડ કહે કે “માસ્તર, એક કાર્ડ આપો;” કે તરતજ મહેતાજી ગજવામાંથી કાર્ડ કાઢી પૈસો લઈ ખરીદનારને આપે છે; જાણે કે શિક્ષક ચાલતી અને કરતી પોષ્ટ એકિસજ હોયની ! આમાં શિક્ષકનો હેતુ લોકને થોડી તકલીફ ઉપ-યોગી થવાનો હોય અગર તો લોકશ્રિય થવાનોએ હોય. બન્નેમાં તે આખરે નાસીપાસ થાય છે. કેઈ પણ સદ્ગુણ તેની હદ બહાર દુર્ગુણનું કામ સારે છે. ખુદ શિક્ષકને વારંવાર લોક મહેનત આપે છે. ટેવને બળે લોકો માને છે કે શિક્ષક તે પ્રમાણે આપના બધાએલો છે, તદ્દન અનિયમિત-પણે વસ્તુ લેવા આવે છે, અને નિશાળમાં કામ ચાલતું હોય ત્યારે ખરીદી કરવાએ આવે છે. આવી નિશાળનું મુખ્ય કામ બગડે છે; એના પછી આવનાર નવા શિક્ષકને કામ કરવું વસતું પડે છે; જો તે શરૂઆતમાં નિયમિતપણે અમુક વખતેજ પોસ્ટનું કામ કરવા નક્કી કરે તો જુની પદ્ધતિથી કામ કરનાર શિક્ષકની અયોગ્ય રીતિથી તેને ઇતરાજ હોરવી પડે છે. શરૂઆતની ઇતરાજ સારી. આખરે લોક નિયમ સમજે છે, અનિયમિત-પણે માગણી કરવાનું છોડી દે છે અને તેજ શિક્ષકની છેવટે વાહવાહ બોલાય છે.

શિક્ષક-ઉપદેશક: શિક્ષક પોતાના કામ ઉપરાંત ઉપદેશક પણ હોવો જોઈએ. પોતાનું મુખ્ય કામ બગાડી ઉપદેશક થવું એ પાપ છે. ઉપદેશક થવા એટલે ઠેરઠેર લાપણો આપવાની જરૂર નથી; પણ જ્યારે જ્યારે પોતાના સમાગમમાં આવતાં ગામડાં માણસોને ઉપદેશ કરવાની તક મળે ત્યારે તે સુમાવવી નહિ. તેમાંજ મિતપણું હોવું જોઈએ.

ઉત્સાહી શિક્ષક: ઉપદેશક થવા ઉત્સાહની જરૂર છે. ઉત્સાહ એ મુરકેલી દૂર કરનારે જખર બળ છે. ઉત્સાહી શિક્ષક એટલે ધમાધીઓ શિક્ષક તો નહિજ. જે શિક્ષક નિશાળમાં નવચેતન લાવી શકે, ગામમાં નવું જીવન બેસું

કરી શકે, અને ગ્રામલોકમાંથી પ્રમાદ અને સ્વચ્છંદી મોટાઈની વાસના દૂર કરી શકે તે ઉત્સાહી કહેવાય. કેટલાક શિક્ષકોનો ઉત્સાહ સતેજ હોય છે તો કેટલાકનો મંદ. મંદ ઉત્સાહને પોષણ મળતાં નોતરત કરી રાકાય છે. પણ ધણી શિક્ષક તો નિરુત્સાહી લાગે છે. જીવાન તાજા દેહનું યજ્ઞેશ શિક્ષકોમાં પણ નિરુત્સાહ ધણી વખતે દેખાવ દે છે. કેટલાક તો જાણે બે ત્રણ વર્ષના અભ્યાસના બોળ નીચે ચમદાઈ ગયેલા હોય એવા હીલા માલમ પડે છે. કેટલાકમાં ઉત્સાહ સાથે સ્વચ્છંદીપણું હોય છે. કેટલાક નિશાળમાં હીક હીક કાજી કરે છે, તો સમાજના અંગ તરીકે વલવાડીઆ નીવડે છે. કેટલાકમાં લણતર હોય છે તો ગણતર દેખાતું નથી; અને કેટલાક પ્રભાવશાળી, મારો ખ્યાલ ધરાવનારા, ઉત્સાહી અને સફળ હોય છે. આ છેલ્લી જનનો વર્ગ નિશાળ તેમજ ગામમાં મુંદર કામ કરી શકે છે. એવો વર્ગ હલ છે તેના કરતાં વિશેષ સંખ્યાથી ભરપુર થાય તો ગ્રામ્ય જીવનમાં સમાએલી અમુક દિશા તો ચોક્કમ દૂર થાય. આવાજ શિક્ષકો સ્વમાત્ર જાણી શકે છે અને ગામમાં કાયમની પવિત્ર યાદગીરી મક્કી જાય છે.

રતિલાલ તુનીલાલ દિવાન

બાળપોથી: 'કવિતાનું' નોટશન

રાગ કલ્યાણ, તાલ ચતુશ્રજતિ, એકતાલ; માત્રા ૪

૧૨૩૪

સ	સ	મ	ધ	સ	રી	ગ	ધ	પ
ડ	ડ	/				ડ૦		૬
આ	ઈ	મ	ર	ભ	ભ	એ	ત	ને
૦		—				—		—

ગ	ગ	રી	સ	ધ	સ	રી	ગ
ડ			/				૨
મો	રું	—	છે	—	તુ	જ,	નામ
—		—	—			—	—

ગ	ગ	ગ	પ	પ	પ	ધ	પ	સ	ધ	પ
ડ			ડ			ડ૦		ડ		ડ
ગુ	છુ	તા	શ	ની	ત	ગા	ધ	એ	—	—
—		—	—		—	—		—		—

ગ	ગ	રી	સ	રી	ગ	રી	સ
ડ							૭
ચા	ય	અ	મા	—	રાં	—	કામ
—		—	—		—	—	—

નોટ—પહેલી ચોપડીમાં—“પરોડીએ...,” ઘરમાં લૂંટાં...,

બીજી ચોપડીમાં—“જગપતિ...,” કરતાં જાળ..., “મધમાખી...,”

ઊપરની ઢબ મુજબ બતાવેલી કવિતાઓ ગાવી. માત્ર સાધારણ લઘુ-ગુરુમાં ફેરફાર હોય તો કરી લેવો.

રાગ—લીમપલાસ, તાલ ચતુશ્રજતિ, ત્રતાલ; મધ્યકાલ, માત્રા ૧૬

૧૨	૩૪	૫૬	૭૮	૯૧૦૧૧૧૨	૧૩૧૪૧૫૧૬
				૭	

ની	મ	જ	પ	ધ	પ	જ	મ	પ	મ	શ્રી	શ્રી	સ
/						ડ						ડ
કા	ળા	ધો	ળા	રા	તી	ગાય	પી	એ	પા	ણી	ચ	રવા-જાય
૦							૭					

પ	પ	પ	પ	પ	પ	ની	સ	રી	મ	ની	ના	પ	શ્રી	મ
							ડ							
ચા	ર	પ	ગો	—	ને	આં	ચ	ળ	ચાર	વા	છ	ર	હાં	—
										૭				૫૨

આંકડા છે.

નોટ—પહેલી ચોપડીમાં—“મી” સિના આંકડા છે.

બીજી ચોપડીમાં—“મળી” જના આંકડા છે.

ચોથી ચોપડીમાં—“શિ બાલુએ વારના આંકડા છે.

જતાવેલી કવિતાઓ ઉપરની ઢ ને દર ચોથે મેકે (એટલે જે વરસ-
“કરે બાળ” ની કવિતા આ ઢખમાં : દિવસ ચતા હોય સારે) જાન્યુ-
અમાણિકા જદ, તાલ દાદરો દરિ માસ બાળબોધ અસરવાળા લેવા.
લેવા.

વરસથી પૂર્વે જતાં કાટખુણે જે

ની	સ રી સ ની	સ રી સ	માસથી પૂર્વે શોધી કાઢવો. તે આંકડો
ડ	ડ /	ડ	દક્ષિણે અને તારીખથી પૂર્વે જતાં
ઉ	કું જ ગે ઉ	કું વ ને	આવે, તે વાર જાણવો.
	— 7	— 7	

મ	મ મ મ મ	ગ રી રી	નની ૧૦ મી તારીખે ક્યો વાર
ડ	ડ	ડ	૧/૨ તો, મેકાના ખાનામાંથી ૧૯૦૦
ઉ	ધા ડી પાં ખ	મા હ રી	ખાનામાંથી ૨૪ લેવા. હવે ૧૯૦૦
	— 7	— 7	થી પૂર્વે જતાં, કાટખુણે પ આવે

રાગ દેસ, તાલ દાદરો; આ જુઝાર્થ માસથી પૂર્વે લેવા.

પ થી દક્ષિણે અને તારીખના

મ	રે પ મ મ	રી ગ રી સ સ	તારીખથી પૂર્વે જતાં કાટખુણે
ડ	ડ	ડ	માણે લેવું.
ઉ	કું જ ગે ઉ	કું - વ ને રી	
	— 7	— 7	

અચંદ મેશ્રી, મહેતાજી. ત્રાંકેલ.

તા. વાગરા, જિ. ભરૂચ.

પ	ની ની સ ન	ની મ્ રી ન નો પપ	
ડ	ડ	ડ	
ઉ	ધા ડી પાં ખ	મા -- હ રી - ઉ	
	— 7	— 7	

નોટ—અમાણિકા જંદની કવિતા ને
જ દખ પ્રમાણે ગાવી.

સરકારી જાહેરખબર

(ઉ. ભા. ના એ. ઇન્સ્પેક્ટરના હુકમ નં. ૫૯૯૯, તા. ૧૬-૮-૨૪ ના આધારે.)

કેળવણીખાતું ' મુળર્થ તા. ૪-૪-૧૯૨૪

વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષાનો ચોથો નિયમ—

નં. ૨૨૮૮.

૧. ફા. પરીક્ષાના નિયમો જે સને ૧૯૧૫, જુનની તા. ૧૪ મીના નં. ૧૭૩૮—અના સરકારી નોટિફિકેશનમાં છપાએલા છે અને જે તા. ૨૧-૧૨-૧૯૧૮ ના નં. ૩૪૩૮, તા. ૧૬-૬-૧૯૨૧ ના નં. ૩૧૦૭, તા. ૫-૫-૧૯૨૩ ના નં. ૨૨૮૮, અને તા. ૨૪-૧૧-૧૯૨૩ ના નં. ૨૨૮૮ પ્રમાણે સુધારેલા છે તેમાંના ચોથા નિયમને બદલે નીચેનો નિયમ તા. ૧-૫-૧૯૨૪ થી અમલમાં મૂકવામાં આવ્યા છે:—

૧. ફા. પરીક્ષામાં ખેસે તે પહેલાં દરેક ઉમેદવારે (હાકરાએ) અરજી આપ્યાની તારીખ પછીની એપ્રિલ (મુળર્થ મહાસમાં) ની પહેલી તારીખ સપ્ટેમ્બર (સિધમાં)

સુધીમાં પોતાની ઉંમર ૨૫ વર્ષની પુરી થઈ નથી એવી અને જિલ્લામાં તે છેલ્લા છં માસ સુધી રહેલો છે એવી સંતોષપૂર્વક ખાત્રી કરાવે અને આપવી જોઈશે. એન્ડુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર આ નિયમને અંગે કેટલીક ખાસ ક્ષુદ્રો આપી શકશે. હાકરાઓની બાળતમાં ઉંમર અંબધી કોઈ બાધ નથી. જે ઉમદવારો સરકારી કાયમી નોકરીમાં હોય અથવા તો જોણે કોઈ જાહેર કેળવણીની સંસ્થામાં જોખમાં જોખાં બે વરસ સુધી શિક્ષક તરીકે નોકરી કરી હોય તેમને મા વધારેમાં વધારે ઉંમરની હદ લાયક પડતી નથી.

મુળર્થ સરકારના કમથી (ટ્રાન્સક્રીપ્ટ ડિપાર્ટમેન્ટ)

જી. એ. થોમસ; ગવર્નમેન્ટ સેક્રટરી.

કેળવણીખાતું

નં. ૩૧૪૧.

મુળર્થ તા. ૧૮-૬-૧૯૨૪.

ઉપરના નંબરો પ્રમાણે છપાએલા અને સુધારેલા ૧. ફા. પરીક્ષાના નિયમો સાથેના પરિશિષ્ટ બ (પરીક્ષાનો અભ્યાસક્રમ) માં નીચે પ્રમાણે સુધારો કરવામાં આવ્યો છે:—

પરિશિષ્ટ બ

(પરીક્ષાનો અભ્યાસક્રમ)

પાંચમો વિષય

પહેલી લીટીમાં “ પુરું ” એ સજ્ડ પછી “ અથવા ‘ શરીરશાસ્ત્ર અને આરોગ્ય ’ (રા. રા. જી. એમ. ટેશમુખ) ” એ ઉમેરો.

મુળર્થ સરકારના હુકમથી (ટ્રાન્સક્રીપ્ટ ડિપાર્ટમેન્ટ)

જી. એ. થોમસ; ગવર્નમેન્ટ સેક્રટરી.

ઉ. ભા. ની સને ૧૯૨૪ માં દેવાએલી વનકિયુલર ફાઇનલ પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદ-
વારોની યાદી (ઉ. ભા. ના એ. ઇન્સ્પેક્ટરના હુકમ નં. ૫૬૧૫, તા. ૬-૮-૨૪ ના આધારે)

નં.	નામ	માર્ક	નં.	નામ	માર્ક
૧	ધનંજયભાઈ દુલ્હરીનસ શાહ.	૪૦૪	૧૬	ભાણેશ્વાસ વિદ્ધસ રાવળ.	૩૩૫
૨	ફરસીરામ મલાશંકર દવે.	૪૦૨	૧૭	નાથાલાસ બોડીલાસ પટેલ.	૩૩૨
૩	સોમાભાઈ ચતુરભાઈ શરેલ.	૩૭૬	૧૮	ચમનલાસ કેશવલાસ પંડત.	૩૩૦
૪	રામપ્રસાદ માનેશ્વાસ મહેતા.	૩૬૩	૧૯	હિમતલાસ પીતાંબર પડયા.	૩૨૩
૫	બળવંતરાય ગાલાભાઈ ત્રિપાઠી.	૩૫૬	૨૦	નાથલાસ ગોવિંદભાઈ પટેલ.	૩૧૮
૬	નટવરલાસ નેશંકર ઠાકર.	૩૫૬	૨૧	અંબાલાસ ગોવિંદભાઈ પટેલ.	૩૧૭
૭	ચુનિલાસ હરિરામ રાવળ.	૩૫૮	૨૨	રામશંકર લુક્ષ્મણીલાસ ત્રવાડી.	૩૧૫
૮	ભોગીલાસ મંગળજી ભટ્ટ.	૩૫૭	૨૩	હરિશંકર ચાંભારામ પંડયા.	૩૧૨
૯	દેવાભાઈ જગનભાઈ પટેલ.	૩૪૬	૨૪	અમુલખ ત્રિભુવન વેશ્વારી.	૩૧૧
૧૦	મોતીલાસ શંકરલાસ સુતાર.	૩૪૫	૨૪	ચંદુલાસ રણછોડલાસ ત્રવાડી.	૩૧૧
૧૧	મફર સાજી મોડસીઆ.	૩૪૩	૨૪	રેવચંદ ચુનીલાસ શાહ.	૩૧૦
૧૨	બીજુભાઈ જ્વાભાઈ શેખ.	૩૪૨	૨૭	અમુલખ શિવરામ પુરોહિત.	૩૦૯
૧૨	નેશલાસ વિશ્વનાથ પંડયા.	૩૪૨	૨૮	હોટાલાસ ચુનિલાસ શાહ.	૩૦૯
૧૪.	બીખાલાસ ગંગારામ ભટ્ટ.	૩૪૧	૨૮	ફલસંકર લક્ષ્મીભાઈ અધ્યાપ.	૩૦૯
૧૫	ચતુરભાઈ ભદ્રવજી રાવળ.	૩૪૦	૩૦	ચુનાળજી ભગાજી ઝાયા.	૩૦૮

૨૬૪ ૨૬૪ ૨૬૪ ૨૬૩ ૨૬૨ ૨૬૨ ૨૬૨ ૨૬૨ ૨૬૨ ૨૬૧ ૨૬૧ ૨૬૧ ૨૬૦ ૨૬૦ ૨૬૦ ૨૫૮ ૨૫૮ ૨૫૭ ૨૫૭ ૨૫૬ ૨૫૫ ૨૫૫ ૨૫૩

છાંદાવાલ નારણભાઈ પટેલ.
કૃષ્ણભાઈ ફલભાઈ હમ્મર.
કચરાભાઈ મળજભાઈ વ્યાસ.
પ્રભભાઈ રંજીજીવાલ ભટ્ટ.
ગણાભાઈ મગનભાઈ પટેલ.
ગણપત મોરલીધર બારોટ.
મફતલાલ માધાભાઈ પટેલ.
મણિલાલ પ્રહલાદજી વ્યાસ.
પરુષોત્તમ મનસુખરામ શાહ.
અમરતલાલ છાંદાવાલ જોશી.
છાંદાવાલ હામાભાઈ પટેલ.
શનાજી મળજીરાજી પટેલ.
ગણા મેધજી ગદીઆ.
મનસુખ પરબુદાસ સોલંકી.
વજ્રેશંકર સેવકરામ વ્યાસ.
જાંબાલાલ મોતીભાઈ પટેલ.
સોરેશ્વર લલ્લુભાઈ શાહ.
નગાદ હિમાભાઈ ટુંહાની.
મણિલાલ ગણેશરભાઈ પટેલ.
શાંતિલાલ મળજીભાઈ પટવારી.
જર્જીભા રઘોભાઈ ચુડાસમા.
શાંતિલાલ દોલતચંદ શાહ.
ગૌરીશંકર ગિરિનજશંકર રાવળ.

૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૩ ૧૦૪ ૧૦૪ ૧૦૪ ૧૦૪ ૧૦૪ ૧૦૬ ૧૦૬ ૧૦૬ ૧૦૬ ૧૧૨ ૧૧૨ ૧૧૨ ૧૧૫ ૧૧૫ ૧૧૭ ૧૧૭ ૧૧૬ ૧૨૦ ૧૨૦ ૧૨૨

૨૭૮ ૨૭૬ ૨૭૬ ૨૭૬ ૨૭૪ ૨૭૪ ૨૭૪ ૨૭૩ ૨૭૩ ૨૭૨ ૨૭૨ ૨૭૨ ૨૭૨ ૨૭૧ ૨૭૦ ૨૭૦ ૨૬૮ ૨૬૮ ૨૬૭ ૨૬૭ ૨૬૬ ૨૬૬ ૨૬૫ ૨૬૫ ૨૬૫

ભાઈશંકર વજ્રેશંકર જોશી.
અમરતલાલ હીરાચંદ ઝાકારી.
ભાવસંય પ્રહલાદ પટેલ.
બીખા હીરજી મોરી.
મણિલાલ મનસુખલાલ શાહ.
નારણભાઈ વસભભાઈ પટેલ.
મળચંદ માણેકલાલ શાહ.
પ્રભુદાસ તેમભાઈ ગઢવી.
ચીમનદાસ મોહનદાસ સાધુ.
શનાભાઈ વિદ્યનદાસ પટેલ.
વાસુદેવ મોહનલાલ પડ્યા.
ભાઈશંકર ઉત્તમરામ રાવળ.
ચુનિલાલ મોહિલાલ શાહ.
શિવાભાઈ જ્યેષ્ઠભાઈ પટેલ.
દેસાજી નાનજી બહીએલ.
દુશ્વરલાલ મોતીરામ રામી.
નાથલાલ મોતીરામ ત્રવાડી.
સુલેમાન પીટરભાઈ ખ્રિસ્તી.
જાંબાલાલ હગનલાલ ઉપાધ્યાય.
યોહાન દાનીએલ ખ્રિસ્તી.
ગણપતલાલ વિદ્યલદાસ શાહ.
ગોડળદાસ જ્યેષ્ઠ શાહ.
સોમચંદ હાથીચંદ ગોંધી.

૭૬ ૭૮ ૭૮ ૭૮ ૮૧ ૮૧ ૮૩ ૮૩ ૮૫ ૮૫ ૮૫ ૮૮ ૮૮ ૮૮ ૯૧ ૯૨ ૯૩ ૯૩ ૯૫ ૯૫ ૯૫ ૯૭ ૯૭ ૯૭

૨૪૧ ૨૪૮ ૨૪૯ ૨૪૭ ૨૪૪ ૨૪૪ ૨૪૪ ૨૪૩ ૨૪૨ ૨૪૨ ૨૪૬ ૨૪૬ ૨૪૫ ૩૬૮ ૩૮૫ ૩૫૮ ૩૪૩ ૩૨૬ ૩૦૬ ૩૦૧

હરગોવિંદ ધરમચંદ મોદી.
બહેચરલાલ હરિનારાયણ મહેતા.
ગોવિંદલાલ ધરલાલ બક્ષભટ્ટ.
મયુરભાઈ મોહનલાલ બ્યાસ.
ચતુર્ભુજ નેશલાલ રાજપૂરીઆ.
સોમાલાલ જગતલાલ ભાવચાર.
સોમેશ્વર અંબારામ પંડ્યા.
ત્ર્યંબકલાલ નર્મદાચંદ્ર-આચાર્ય.
સાંજેશ્વર હોદાલાલ જોષી.
મણિલાલ દિશોરભાઈ પટેલ.
ભાઈલાલ મળજી જોષી.
શનાભાઈ ગોપાલ બક્ષભટ્ટ.
શંકરરાવ ગોવિંદરાવ પેવાર.
મગન મળજીભાઈ પટેલ.
અબ્દુલગાફર હકીમભાઈ ધોરા.
કુટુંબ-ગૃહસ્થાની
૧ પ્રણેખાન હસનખાન કલ્યાણી.
૨ અબ્દુલ રહેમાન ખાલેલ મોદન.
૩ નુરમહમદ મહમદ હમન.
૪ અસદખાન નરખાન કલ્યાણી.
૫ મહમુદીન હુસેનખાન રૂબદ.
૬ સરમદીન બકાસહિબ કાદરી.
૭ બકાસહિબ અબ્દુલકાદર લુખારી.

૨૫૩ ૨૫૩ ૨૫૨ ૨૫૧ ૨૪૬ ૨૪૬ ૨૪૬ ૨૪૮ ૨૪૮ ૨૪૭ ૨૪૭ ૨૪૬ ૨૪૬ ૨૪૬ ૨૪૫ ૨૪૫ ૨૪૫ ૨૪૪ ૨૪૨ ૨૪૩ ૨૪૩ ૨૪૨

કાળિદાસ સોમાભાઈ પટેલ.
સોમાભાઈ મગનલાલ ત્રિવેદી.
શંકરલાલ મંગળભાઈ પટેલ.
મહેનલાલ નાયુરામ જોષી.
ભોગીલાલ મગનલાલ પટેલ.
કાલાભાઈ રહેરાભાઈ ભરવાડ.
સુમાભાઈ ચાક્રબર્તી માંડવી.
નારણભાઈ વર્ચાભાઈ પટેલ.
રામજી રામજી પગી.
જસવંતસિંહ કાલેભાઈ જોષાચં.
તળીનલાલ કાળિદાસ ભોઈ.
ગોવિંદભાઈ બહેચરભાઈ પટેલ.
હિમાભાઈ મગનભાઈ પટેલ.
ચતિલાલ બદવજી પડિત.
નેશલાલ મનજીભાઈ શાહ.
જનરામ લલ્લુરામ રાજગીર.
નાથાભાઈ ભિલાભાઈ પટેલ.
મોતીલાલ મગનલાલ રાવળ.
શંકરલાલ પુનરામ તવાડી.
જતીલા રામસિંહજી તુડામચા.
નેશલાલ લદમજીદાસ પટેલ.
વરતારામ પુનરામ પંડ્યા.
પુનરામ દેશાં ભરવાડ.

નરસીભાઈ કુલાભાઈ પટેલ.
સુસા માલી પરમાર.
અંબાલાલ રામભાઈ પટેલ.
સેમ્યુઅલ ફેગર હાદત.
પાઉલ આન્ડ્રીઅસ દાલી.
રણછોડભાઈ મનોરભાઈ પટેલ.
ગલાબાઈ ભાઈલાલભાઈ પટેલ.
સુસા તેજપાલ મોગેરા.
અંદુલાલ તુલસીદાસ પરીખ
શાંતિલાલ જગનલાલ બારોડ.
મગનભાઈ ધિળાભાઈ પટેલ.
ગજનન રામરાવ મલ્લમદાર.
શિવાભાઈ હરમાનભાઈ પટેલ.
એન્ડ્રોપંત શામરાવ મોદદ.
અંબાલાલ તલસીભાઈ પટેલ.
રહેમાન હસન વહેરા.
છોટાભાઈ સોમાભાઈ પટેલ.
પુરુષોત્તમ નારણભાઈ પટેલ.
અળંગલાલ માણેલાલ શાહ.
મણિલાલ તુલસીભાઈ બારોડ.
દેવમન મેહનર પરમાર.
મણિલાલ ભાઈશંકર પડમા.
ભાઈલાલભાઈ શંકરભાઈ પટેલ.

૧૮ ૨૦ ૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૬ ૨૬ ૨૮ ૨૯ ૩૦ ૩૦ ૩૨ ૩૩ ૩૩ ૩૪ ૩૬ ૩૬ ૩૮ ૩૮ ૪૦ ૪

૨૭૧ ૨૬૪ ૨૯૮ ૨૬૬ ૩૬૭ ૩૯૨ ૩૯૯ ૩૯૨ ૩૭૩ ૩૭૨ ૩૭૧ ૩૬૯ ૩૬૬ ૩૬૨ ૩૬૧ ૩૫૩ ૩૫૧ ૩૪૯ ૩૪૮ ૩૪૩

ઝરીફદીન એમદ અહમદ સોમદ.
ગુલામ રમીસ હરમાઈસ શેખ.
હરમાઈસ મુસદભાઈ રહોદ.
ભાઈલાલભાઈ આપુજીભાઈ પટેલ.
રમણલાલ દારેલાલ કુધારા.
દલપતસિંહ પ્રભાતસિંહ પરમાર.
જીવણલાલ વારીલાલ બારોડ.
અંબાલાલ ચામલાલ પરીખ.
ધીઆદીલ ફરીદભાઈ રોહડ.
અંબાલાલ ગોપાળદાસ પટેલ.
સોમાભાઈ ગોપાળભાઈ કોડા.
મંગળભાઈ ઉત્તમરામ પડમા.
ચૈલાજસીંગ મયીરભાઈ પરમાર.
શંકરલાલ અંબાલાલ દલે.
અંબાલાલ મંગળભાઈ પટેલ.
રતનલાલ બીખાભાઈ પટેલ.
લુધર નાથા નાએલ પરમાર.
સેમ્યુઅલ નિશ્ચામ ખિસ્તી.
શાંતિલાલ વજ્રેગ બારોડ.
ગીરધરલાલ શિવલાલ ભલભદ.
પરમરામ અંબકરામ મોદદ.

૮ ૯ ૧ ૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬ ૧૭ ૧૮

૩૧૬
૩૧૦
૩૦૭
૩૦૬
૩૦૧
૩૦૦
૨૯૭
૨૯૪
૨૯૬
૨૯૮
૨૯૮
૨૯૭
૨૯૬
૨૯૫
૨૯૫
૨૯૫
૨૯૨
૨૭૯
૨૭૯
૨૭૭
૨૭૭
૨૭૬
૨૭૫

વહાલભાઈ દીતાભાઈ બાંયા.
રૂણારાવ અર્જુનરાવ બુળનાથ.
ભોરતસિંહ વખતસિંહ સોનકી.
રૂપરાંકર નાયજી પાંકર.
મણિલાલ બુધરભાઈ મુતાર.
ચંદુલાલ બાનદેખુ ભદ્ર.
ઝોચ્છવલાલ કૃષ્ણલાલ ખરીબા.
સાગ્ગરસિંહ રામસિંહ આવડા.
રેવારાંકર ચુનિકાલ ભદ્ર.
પુંજલાલ અમૃતલાલ શાહ.
શિવરાંકર જયરાંકર મહેતા.
અદેસિંગ ગગનભાઈ પટેલ.
રેવાદાસ ગુલાબદાસ પટેલ.
પુરુષોત્તમ હરિગમ ભદ્ર.
પ્રાણુરાંકર ત્રિભોવન પડ્યા.
હરજીવન દયાળજી પટેલ.
ચંબકલાલ ભુલાભાઈ ત્રિવેદી.
ચાભાઈ મહાભાઈ પટેલ.
દયજી કૃશાલ પટેલ.
કૃષ્ણલાલ અમૃતલાલ શાહ.
હરિદાસ હીરાભાઈ પટેલ.
મોહનસિંહ પરભતસિંહ રાવળજી.
નોથાલાલ રણુજી પડ્યા.

૨૧
૨૨
૨૩
૨૪
૨૫
૨૬
૨૭
૨૮
૨૯
૩૦
૩૦
૩૨
૩૩
૩૪
૩૪
૩૪
૩૭
૩૮
૩૮
૪૦
૪૦
૪૨
૪૩

૨૫૬
૨૫૬
૪૭૭
૪૩૬
૪૨૧
૩૯૫
૩૮૯
૩૮૫
૩૭૪
૩૫૫
૩૫૫
૩૪૭
૩૪૮
૩૩૭
૩૩૬
૩૩૪
૩૩૩
૩૨૯
૩૨૭
૩૨૩
૩૨૧
૩૧૯

ભીખુ ચંપક મહેક.
ચંદ્રભાઈ મુકેશભાઈ વહોરા
ગોધરા
તેરસીંગ નાથાભાઈ મદોદ.
કડવાલાલ મયુરભાઈ પટેલ.
અંબાલાલ ત્રિભોવનદાસ મહેતા.
રેવાભાઈ દેતેસીંગ પટેલ.
દિગ્ગમતસિંગ લગવાનસિંગ પટેલ.
સદ્ગતીનારાયણ મોજલાલ પડ્યા.
કૃષ્ણરાવ વામનરાવ મુલે.
મગનલાલ નાથાલાલ ખરી.
છત્રીસદાસ જોદલાલ મહેતા.
બીમભાઈ વેચતભાઈ પરમાર.
દામોદર પુરુષોત્તમ શાહ.
બંદુભાઈ રેવાભાઈ પટેલ.
હીરાલાલ પુંજલાલ હીરા.
લગવાન મુખલાલ નથી.
મહામુખ સચ્ચિદભાઈ મહેતા.
જસભાઈ સોમભાઈ પટેલ.
કચરા ગાડા ભરીઆ.
રમણલાલ વલભદાસ મહેતા.
રેવાભાઈ હાથીભાઈ દામેર.
હીરાભાઈ મેઘાભાઈ મોશોમા.

૧૧
૧૨
૧
૨
૩
૪
૫
૬
૭
૮
૯
૧૦
૧૧
૧૨
૧૩
૧૪
૧૫
૧૬
૧૭
૧૮
૧૯
૨૦

૨૪૬ ૨૪૬ ૨૪૨ ૨૪૨ ૨૪૨ ૨૪૧ ૨૪૦ ૨૩૬ ૨૩૮ ૨૩૭ ૨૩૭ ૨૩૭ ૨૩૬ ૨૩૬ ૨૩૫ ૨૩૫ ૨૩૩ ૨૩૩ ૨૩૧ ૨૨૬ ૨૨૬ ૨૨૪

વાડીલાલ અમતલાલ શાહ,
પ્રભાતમિલ સરદારમિલ દોશી,
અંબાલાલ ભેસિંગલાલ ખોરાદ,
મણિલાલ લલિભાઈ શાહ,
ભારતસીંગ સરદારસીંગ સાધવીઆ,
રમણલાલ દેશવલાલ દેસીય,
દેશસીંગ ધીરા બારેયા,
ચુકુંદલાલ યુનિલાલ દોશી,
લખુ દલાલ દલપટ્ટી,
ભવારીચંદર જગનલાલ પંડયા,
ગોપાલ રજુછોડ પટેલ,
શિવચંદર બાલરૂખ પાઠક,
ધુળચંદર દાળદાસ વ્યાસ,
હીરાલાલ રજુછોડદામ શાહ,
પાર્થમિલ શિવસિંહ સોલંકી,
ચનાભાઈ દાનજીભાઈ પટેલ,
મોતીમિલ કાલાઈ દોશી,
વજાલાલ હાંપીલાલ દોશી,
ચીમનલાલ ઉમીઆચંદર પાઠક,
પ્રગલ્ભ પરશોતમ પટેલ,
મગનલાલ માધવલાલ ભાટી,
રજુછોડભાઈ હીરાભાઈ સેવક,
બીખજી સોરાર બીલ.

૬૭ ૬૭ ૬૮ ૬૮ ૬૮ ૭૨ ૭૩ ૭૪ ૭૫ ૭૬ ૭૬ ૭૬ ૭૬ ૮૦ ૮૦ ૮૨ ૮૨ ૮૪ ૮૪ ૮૬ ૮૭ ૮૮ ૮૮

૨૭૨ ૨૬૬ ૨૬૬ ૨૬૫ ૨૬૪ ૨૬૩ ૨૬૨ ૨૬૨ ૨૬૦ ૨૬૦ ૨૫૬ ૨૫૮ ૨૫૮ ૨૫૫ ૨૫૫ ૨૫૪ ૨૫૫ ૨૫૨ ૨૪૬ ૨૪૬ ૨૪૬ ૨૪૬ ૨૪૭

ચીમનલાલ મુળજીભાઈ શાહ,
ચીમનલાલ હરિશંકર ત્રિવેદી,
મંગળભાઈ ચનાલાલ વાળંદ,
રજુછોડ બાપુજી પંડયા,
અંબાલાલ પુનલાલ રાવળ
વાડીલાલ ગોરધનદાસ ગરીબ,
ચીમનલાલ મનસુખલાલ જોડ,
સોમાભાઈ નરકમલાલ વાળંદ,
મગનલાલ સંતોકરામ જોશી,
મણિલાલ લખરામ દોશી,
અંબાલાલ લલિભાઈ જોશી,
સોમા પુન કુભાર,
લાલા મુલા વણકર,
ભાઈલાલ બહેચરલાલ ખત્રી,
હિંમતલાલ દામોદર પંડયા,
વલ્લવદાસ ગીરધરલાલ પરીખ,
ચનીઆ રજુછોડ પટેલ,
દાંતિલાલ દેવચંદર જોશી,
જગુભાઈ વાચજીભાઈ બારેયા,
ધનજી જોશી બીલ,
ગોમેશ્વર દલામખ વાળંદ,
નાનાલાલ નરસિંહ વાળંદ,
મોતીમિલ ચંદરલાલ ચેલાભાઈ.

૪૪ ૪૫ ૪૫ ૪૭ ૪૮ ૪૮ ૫૦ ૫૦ ૫૨ ૫૨ ૫૪ ૫૫ ૫૬ ૫૭ ૫૮ ૫૮ ૬૦ ૬૧ ૬૨ ૬૨ ૬૨ ૬૬

શુદ્ધિપત્રક

સને ૧૯૨૪ ના જુન-જુલાઈના સાળાપત્રના પા. ૧૭૭-૧૭૮ ઉપર વાર્તાનાં જે ચિત્રો આપેલાં છે તેમાં પા. ૧૭૭ ઉપર ૪ અને ૩, અને પા. ૧૭૮ ઉપર ૨, ૧ એ પ્રમાણે નંબરો લેવા.

સૂચના.

શા. પ. પુ. ૬૩મું, અંક ૬-૭, પા. ૧૭૬

વાર્તાની મુદત ગ્રાંથખરની ૧ લી ને બદલે નવેમ્બરની ૧ લી સુધીની રાખવામાં આવી છે.

તત્રી.

રણછોડલાલ છોટાલાલ ટેકનિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, અંમદાવાદ:

આ મંસ્થાની પ્રવેશક પરીક્ષા તા. ૧૭ મી જુન ૧૯૨૪ ને મંગળ વારને દિવસે દસ વાગે આ ઇન્સ્ટિટ્યુટમાં લેવામાં આવશે.

આ ઇન્સ્ટિટ્યુટની અંદર.

૧. મિકેનિકલ એન્જિનિયરીંગ,
૨. ડ્રોટન વીરિંગ,
૩. ડ્રોટન સ્પીનિંગ.

આ પ્રમાણે ત્રણ જુદાં ખાતાં રાખવામાં આવ્યાં છે. આ ત્રણ પૈકી ગમે તે એકજ ખાતામાં વિદ્યાર્થીની ઇચ્છા મુજબ દાખલ કરવામાં આવે છે. દરેક ખાતામાં વ્યવહારીક શિક્ષણ આપવા માટે પુરતા સાંચાની ગોઠવણ કરી છે, તેથી પાસ થએલો વિદ્યાર્થી મીક્ષ અગર દારખાનામાં કામ કરવાને સારો લાયક બની શકે છે.

અભ્યાસક્રમ—દરેક ખાતાની અંદર અભ્યાસક્રમ ત્રણ વર્ષનો છે.

લાયક વિદ્યાર્થીઓ માટે સ્કોલરશીપો તેમજ માશીની જગાઓ રાખવામાં આવી છે. અભ્યાસમાં જરૂરીઆતી ઓગ્નરો સ્કૂલમાંથી આપવામાં આવે છે.

બહાર ગામના વિદ્યાર્થીઓની સવડ માટે બોડીંગ-હાઉસ પણ ઉપાડવામાં આવેલું છે.

ઉમર—ઉમેદવારની ઉમર પ્રવેશક પરીક્ષાને દિવસે ૧૫ વર્ષની પુરી થતી હોવી જોઈએ.

લાયકાત-જોકે ગુજરાતી વર્નાચલુચર ફાઇનલ પરિક્ષામાં પાસ થએલાને તેમજ, અંગ્રેજી ત્રાન્સ લેવામાં પાસ થએલા વિદ્યાર્થીને દાખલ કરવાને લાયક ગણવામાં આવે છે. પરંતુ મેટ્રીક પાસ થએલાને અગર અંગ્રેજી છ ધોરણ સુધીના અભ્યાસવાળાને એટલે અંગ્રેજી પાંચમું ધોરણ પાસ કરેલા વિદ્યાર્થીઓને વધારે પસંદ કરવામાં આવે છે.

દાખલ થવા ઇચ્છનાર ઉમેદવારોએ પોતાની અંગ્રેજી, ઇન્સ્ટીટ્યુટના છાત્રેલા ફોર્મ ઉપર મોકલ્યા મોકલી તા. ૧૫ મી 'જુન ૧૯૨૪ સુધીમાં અમને મોકલી આપવી. તાર પછી લેવામાં આવશે નહિ. પ્રવેશક પરિક્ષાની શીનો રૂ. ૧), એક પરિક્ષાને દિવસે લેવામાં આવશે. પ્રવેશક પરિક્ષામાં પાસ થએલા વિદ્યાર્થીઓ પૈકી રૂ. ૨૦૦ નેટલા વિદ્યાર્થીઓને જ દાખલ કરવામાં આવશે.

ગાંધીજીનાં વિદ્યાર્થીઓ માટે અંગ્રેજીનાં ફોર્મ ઇન્સ્ટીટ્યુટનું વિગત વાર બોર્ડ પત્ર ગાંધીજીથી દરેક સ્કૂલના હેડમાસ્ટર ઉપર મોકલી આપવામાં આવશે. અમદાવાદમાં રહેતા વિદ્યાર્થીઓએ નોંધતો ખુલાસો અમારી ઓફીસમાં આવી મેળવશે.

આ ઇન્સ્ટીટ્યુટ અમદાવાદ રેલ્વે સ્ટેશન પાછળ સરસપુર રોડ ઉપર માધુભાઈની મીલ પાસે આવેલું છે.

આર. સી. ટેકનીકલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ, }
અમદાવાદ. તા. ૨૨-૨-૨૪ }

J. H. Mehta
પ્રિન્સિપલ.

૧. સરલ દેશીનામાની પદ્ધતિ-ટેકસ્ટ બુક, આ. ૩૧ મી ૦-૫-૬; ૨. સરલ ગુજરાતી બાલ વ્યાકરણ-લાઈ. બુક, ઘણે ઠેકાણે ટેક્સ્ટ, આ. ૨૭મી, ૦-૫-૦; ૩ સરલ ખુલ્લપતિજ્ઞાન પ્રકાશ (૫-૬-૭ મી ચોપડીના પાકવાર સમ્બોનાં દાખમહિત.) લા. પ્રા. બુક, સુધરેલી આ. ૩૭. ૦-૬-૦; ૪. નવું સરલ મુખ્યગણિત (બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી એકજ બુકમાં) ઘણે ઠેકાણે ટેક્સ્ટ, આ. ૧૩ મી, ૦-૩-૦; ૫. ગુજરાત માંતની ભુગોળવિદ્યા આ. ૧૩મી, ૦-૨-૬. મુખ્ય એજન્ટ અમદાવાદ,

એમ. બી. શાહની કંપની ઇ. ઇ.

મેમ્બર કરમચંદ શાહ, ગોંડલના માણ ડે. એ. ઇ.

મુ. કચડવંજ.

શિક્ષકો તેમજ શિષ્યવર્ગમાં અતિશય પ્રિય થઈ પડેલાં સૃષ્ટિજ્ઞાનનાં પુસ્તકો.

પ્ર. ના. ટ્રે. કોલેજમાં શિક્ષકોને મેટલ મેજનનારા અને અનુભવી સીનિયર શિક્ષકો પાસે ધોરણવાર સૃષ્ટિજ્ઞાનનાં પુસ્તકો પ્રશ્નોત્તર રૂપે અને સંપૂર્ણ વિવેચન માથે અને તૈયાર કરાવેલાં છે જે ધણાં ઉપયોગી હોઈ શિક્ષકવર્ગમાં પ્રશ્ન સાપાત્ર નીવડ્યાં છે. એ પુસ્તકોને ટુંક સમયમાં એટલો બનો પ્રચાર થયો છે કે તેમાંના ધણાં તો છટ્ટી અને સાતમી આવૃત્તિએ પહોંચી ગયાં છે.

વળી વર્નાક્યુલર ફાઇનલ અને ટ્રેનિંગ કોલેજના ઉમેદવારો માટે

સૃષ્ટિજ્ઞાન યા વિદ્યાનાં પાઠો.

એ નામનું પુસ્તક એજ શિક્ષકો પાસે તૈયાર કરાવી ઈન્દ્રાજી પાંડયું છે. તેમાં સાતમી ચોપડીના વિદ્યાના પાઠોનું સંપૂર્ણ વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. તેમજ સિનિયર દષ્ટિએ પરીક્ષામાં પુછાએલાં સવારોનો પણ તેમાં સચ્ચ કરવામાં આવ્યો છે જેથી એના અભ્યાસ પડી વિદ્યાના વિષયમાં નાપાસ થવાનો ભેગ પણ ભય રહેતો નથી. વધારે પ્રશ્ન સાની જરૂર નથી હુક વાંચવાથી ખાતરી થશે. થોડી નકલો સીવીકમાં છે, ત્યાં સુધી એ હુક રૂ. ૦-૫-૬ કિંમતે આપવામાં આવશે ખીજ કોઈ કોઈ છોકોની કિંમતમાં થોરોથોરો વધારો કરવાની જરૂર પડી છે. આશા છે કે અમારા સુદ્ધ માદકો મગથોની તથા પ્રેસ ખીજોની વધતી જતી મોંઘવારીને લીધે આ ફેરફારને ધ્યાનમાં લેશે નહિ. જયાળધ લેનારને સારું કમિશન ધોરણનાર કિંમત નીચે મુજબ—

બાળોપયોગી પ્રશ્નોત્તર રૂપે સરળ સૃષ્ટિજ્ઞાન ધો. ૧ હું. (આ. ૫)

કિંમત રૂ. ૦-૨-૦

ધોરણ ૨ હું. (આ. ૭) રૂ. ૦-૨-૬

ધોરણ ૩ હું. (આ. ૮) રૂ. ૦-૩-૦

ધોરણ ૪ હું. (આ. ૭) રૂ. ૦-૩-૦

ધોરણ ૫, મું. (આ. ૬) રૂ. ૦-૪-૦

ધોરણ ૬ હું. (આ. ૫) રૂ. ૦-૪-૬

ધોરણ ૭ હું. (આ. ૧) રૂ. ૦-૫-૬

પ્રશ્નોત્તરરૂપ ભરતબ ડોનો સરળ ઇતિહાસ (ધો. ૫) રૂ. ૦-૩-૦

(ધોરણ ૬) રૂ. ૦-૪-૦

કમિશન રૂ. ૮૫ આ વરામાં આવશે તા. ૬.—આ ઉપરાંત ધોરણનાર નોંધે પણ શમોએ પ્રગટ કરી છે. તેને માટે પણ ધન્ય કમિશન આપીયું.

લખો—મલ્હિતાલ મુળજીભાઈ ઉપાધ્યાય.

હુકસેલર એન્ડ પબ્લિશર પેટલાદ (વાયા અલ્હદ)

શિક્ષકો તેમજ શિષ્યવર્ગમાં અતિશય પ્રિય થઈ પડેલાં સૃષ્ટિજ્ઞાનનાં પુસ્તકો.

પ્ર. ૩૧. ડૉ. ડેવિડમાં શિક્ષકોને મેડલ મેળવનારા અને અનુભવી સીનિયર શિક્ષકો પાસે ધીરજવાર સૃષ્ટિજ્ઞાનનાં પુસ્તકો પ્રત્યે અને સંપૂર્ણ વિવેચન સાથે અમે તૈયાર કરાવેલાં છે જે ધણાં ઉપયોગી હોઈ શિક્ષકવર્ગમાં પ્રસંસાપાત્ર નીવડ્યાં છે. એ પુસ્તકોનો હું સમયમાં એટલો બનો પ્રચાર થયો છે કે તેમાંના ધણાં તો છઠ્ઠી અને સાતમી આવૃત્તિએ પહોંચી ગયાં છે.

વળી વર્તોક્તિવાર ફાઇનલ અને દૈનિક કોલેજના ઉમેદવારો માટે

સૃષ્ટિજ્ઞાન યા વિદ્યાનાં પાઠો.

એ નામનું પુસ્તક એજ શિક્ષકો પાસે તૈયાર કરાવી (બહાર) ખાઈયું છે. તેમાં સાતમી શોપડીના વિદ્યાના પાઠોનું સંપૂર્ણ વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. તેમજ મિત્રમિત્ર દષ્ટિએ પરીક્ષામાં પ્રશ્નોત્તરો સંચાલિતો પણ તેમાં સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. જ્યાં એના અભ્યાસ પછી વિદ્યાના વિષયમાં નાપાસ થવાનો ભય પણ બચતો નથી. વધારે પ્રસાસની જરૂર નથી. છુક વાંચવાંથી ખાતરી થશે. ઘણી નકલો સીટીકમાં છે, ત્યાં સુધી એ છુક રૂ. ૦-૫-૬ કિમતે આપવામાં આવશે ખીલ કોઈ કોઈ જુઓની કિમતમાં થોડોથોડો વધારો કરવાની જરૂર પડી છે. આશા છે કે અમારા સુદ્ધ માનકો મગજોની તથા પ્રેમ જીવોની વધતી જતી મીઠિયારીને લીધે આ ફેરફારને સ્થાનમાં લેશે નહિ. જપાજપ લેનારને સારું કમિશન. ધીરજવાર કિમત નીચે મુજબ:—

આગોતરવોગી પ્રત્યેકનર રૂપે સરજ સૃષ્ટિજ્ઞાન ધો. ૧ કું. (આ. ૫)

કિમત રૂ. ૦-૨-૦

" ધીરજ ૨ જું (આ. ૭) રૂ. ૦-૧-૬

" ધીરજ ૩ જું (આ. ૮) રૂ. ૦-૩-૦

" ધીરજ ૪ જું (આ. ૭) રૂ. ૦-૩-૦

" ધીરજ ૫ જું (આ. ૬) રૂ. ૦-૪-૦

" ધીરજ ૬ કું (આ. ૫) રૂ. ૦-૧-૬

" ધીરજ ૭ જું (આ. ૧) રૂ. ૦-૪-૬

પ્રત્યેકનરરૂપ બરતબ ડો. સરજ કનિદાસ (ધો. ૫) રૂ. ૦-૩-૦

(ધીરજ ૬) રૂ. ૦-૪-૦

કમિશન રૂ. ૨૫ ટકા આપવામાં આવશે. લા. ૬.—આ ઉપરાંત ધીરજવાર નોંધો પણ રાખોએ પ્રવડ કરી છે. તેને માટે પણ ચાલ્યું કમિશન આપીયું.

લખો—મહિલાત, સુજાઈમાં ઉપાધ્યાય.

જુઓકર એન્ડ 'પ્રિન્ટર' પેટલાઈ (વાયા અણ્ડ)

ગુજરાતી ભાષાનું લઘુ વ્યાકરણ

ભાગ ૧ ભાગ.

પ્રાથમિક શાળાના ચોથા ધોરણ
તથા આંગ્લો-વર્નાક્યુલર ધોરણો માટે

કર્તા

રાવબહાદુર કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી, બી. એ.,

કિંમત રૂા ૦-૪-૦

ગુજરાતી ભાષાનું લઘુ વ્યાકરણ

ભાગ ૨ ભાગ.

પ્રાથમિક શાળાના, પાંચમા ધોરણ
તથા આંગ્લો-વર્નાક્યુલર ધોરણો માટે

કર્તા

રાવબહાદુર કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી, બી. એ.,

કિંમત રૂા ૦-૫-૦

“ ગુજરાતી ભાષાનું ખરું વ્યાકરણ જોઈએ તેવું થયું નથી. આ વ્યાકરણના કર્તાએ પોતાના અલ્પ સામર્થ્ય પ્રમણે કેવળ દિશા દેખાડેલી છે; કાંઈ દેશી પડિત નવું વ્યાકરણ રચીને ભાષાને તેજસ્વર કરે એવી આશા તે રાખે છે. ”—આ શબ્દો લખ્યાને વેવર-૪ દેવગને પચાસેક વર્ષ થવા આગાં છે; પરંતુ ગુજરાતી ભાષામાં શિષ્ટ વ્યાકરણની ખોટ હજી પુર્ણ નથી. આપણી ભાષાના વાહન્યની આ નૂનતા તરફ ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી, ગુજરાતી અલિસપરિષદ, ફોર્મર્લી લાંગમંડળ, તેમજ ઈતર વિદ્વદ્ગણે ધ્યાન આકર્ષ્યું છે.

Elementary Grammar of the Gujarati Language. By Rao Bahadur K. P. Trivedi, B. A. Part I, 1s. 1. Part II, 1s. 5.

ઈન્ડિયામાં રચાયેલી, પ્રગટ કર્તા, ગુજરાતી

મૅકમિલન એન્ડ કો. લિમિટેડ, બુલ્ડન.

ધર વકીલ.

આમાં દિવાની, ફોજદારી તથા રેવન્યુ કાયદાઓનો સમાવેશ છે.

કાયદાનાં દિવાનીઓ, ઇમેજ નહીં બનેલા, તેમજ કોર્ટ સંબંધીનું કામકામ
જનારાઓ સારા આ પુસ્તક એક ઉત્તમ બનીસ છે, જુન બાબતો આ વકીલ
અનર બેરીસ્ટરોની શી ભરવા કરતા આ પુસ્તક ખાસે રાખવું એ વધુન લાભદાય-
ક છે. આમાં ઇન્ડિયન પીનલકોડ, ક્રોમીનલ પ્રોસીડીકોડ, ઈસ્ટીક્ટ માઇસ્ટ્રેટોની
વિશેષ સત્તા, કોરી ન અને મજુર બનતે તથા મેળા, બાઇનાં વાહન, વીકેન
પોલીસ, ઢોરના અતિક્રમણ, શીનજા, અશીલુ, આબકારી, જમીનમાં દોષલા ધન,
હુધીઆર, તાર, ટામચે, પોરનું, મીઠા, ઈસ્ટીક્ટ પોલીસ, રેલવે, જનાવર ઉપર થવું
ઘાતકીપણું અટકાવવા, રીમબોઇલર, એક્સટ્રાડીગન, કોરી નજરો, મોટરવાહન,
ખાર ચનારા પદ્ધતિ, વર્તમાનપત્રો, ફટકાપેસ, વીજળી, ગુન્હા કરનારી નતો, રાજ-
કોહી સમા, કારખાનાં, ગાંડા માલુસો, છંદનીના વીમા, ઘોડોહોળી સરતો, વૈલ-
કાય નોધ રાખવા, પોલીસ ઓપીસસના અખત્યાર, હરકાઇ રાખ્ખના અખત્યાર,
હિન્દુ ધર્મસાસ્ત્ર. દત્તક, બનીસ, વીતીહ, વીલ વારસો, છુટાઢેડા, ખોરાકી પોશાકી
વીગેરે સર્વ બાબતો તથા પારસી હોલોનાં લમ તલાક વગેરે વગેરે બાબતો,
વારસનામું, તથા તે સંબંધીની જુદી જુદી બાબતો, ખુસલમાની કાયદો, શાહી,
તુલક, સમીર, બનીસ, વક, ખોરાકી પોશાકી વગેરે વગેરે બાબતો, અપકૃત્ય
તથા એ સંબંધીની બાબતો, કોર્ટ રાખ ધીના અધિનાર, ન્યાત સંબંધી, હિન્દુ
વિપવા પુનઃ લમ, હિન્દુ હોલોના વસીયતનામા, ખુશવા તથા તે સંબંધીની બાબતો,
કરાર તથા તે સંબંધીની બાબતો, સમ, વિરોધ ન્યાય, કરનદાર ખેડુતોને મદદ
કરવા તથા તે સંબંધીની બાબતો, પ્રોએટ, ત્રેટ અને તે સંબંધીની બાબતો,
મીલકત તબદીલ કરી આપવા તથા તે સંબંધીની બાબતો, સુખાધીકાર તે સંબંધીની
બાબતો, કપની તથા તે સંબંધીની બાબતો, રેમોલકોડ કોર્ટની મેથત માલુસનું
લેણું નસુલ કરવા સગ્રીફિકેટ, મનીરની નવ તથા મીલતના વાલી નીમવા, વેલ-
ચાણ, નાદાર કરાવવા તથા તે સંબંધીની બાબતો, દીવાની કોર્ટમાં કામ ચલા-
વવા તથા તે સંબંધીની બાબતો, મુદત તથા તે સંબંધીની બાબતો, દસ્તાવેજો
તથા તે સંબંધીની બાબતો, ગાંડા માલુસની મીલકત ઉપર હેબરેખ રાખવા બાબત;
જમીન મેલુસુલ તથા તે સંબંધીની બાબતો, જમીન ઉપરના હક્કપત્રો, લોકલેન્ડ,
વતન બાગદારી તથા નરવાદારી, સમરી કોલેલમેન્ટ તાલગીગસ; મતાદાર તાલુકનારો
કોર્ટ ઓફ વાટીસ તગાવી ઇનકમટેક્સ ઇરીગેશન; જગથ; તમાકુ, ખુશીનકાવ,
રેગી ઉનાર લઇ જનારાં વહાણો, સાર્વજનિક હોટી, ઘાટ, સાવ જનિક રસ્તા તથા
પુરો કમલ વહીવટ, સાર્વજનિક કામ સાર જમીન લેવા બાબત, દસ્તાવેજના જુદી
જુદી ધણી બનતા નમુના વીગેરે ધણી ધણી બાબતો આમાં આપવામાં આવેલી
હોવાથી સર્વ સાધારણો તેમજ થોડું જાણેલાઓને ખોરા સચલાવા શાય છે. થોડું
પુરું જેન કમળ જુન પ્રતો શીલ્પ છે જાં કિમન માત્ર ર. ૬-૩-૦ પોરેન
૦-૧૨-૦ જુદા. આજેન મંગાવેલ.

મગવાનું ઠેકાણું—મહાદેવ રામચંદ્ર જાણુટે બુકસેલર,

ત્રાવુરવાળ—અમદાવાદ.

શ્રી ઉપયોગી પુસ્તકોનું લીસ્ટ.

ભર અગ્નિ. લા. ૧-	
૨-૩-૪, ...	૧૪-૮
મરત્તલિચંદ્ર.લા. ૧-૨-૩-૪, ૧૨-૧૨	
મતિધર્મ પતિમેચી.લા. ૧-૨, ૫-૮	
પતિવ્રતા મતિચો. (મચિત્ર) ૩-૮	
પદવાન પોથી અથવા પાકશાસ્ત્ર ૨-૦	
ભરત ગુચ્છ. ...	૨-૦
વેતરવાની તથા શીવવાની કળા ૨-૦	
ગુચ્છ કળા ભાગ. ૨ ભે	
તથા ૩ ભે. ...	૫-૦
હીનાવતી છત્રન કળા ...	૧-૮
ગ્રામીની રાણી. ...	૩-૦
ગુજરાતની સ્ત્રી વાગતા. ૩-૦	
પ્રધુગળ ચોદાણ અને	
અદ્યારદોષ. ...	૩-૦
વક્ત્રને શીખામણ. ...	૧-૪
મલી મંડળ લા. ૧-૨. ૭-૦	
પચરત્ન ગીતા. ...	૧-૧૨
ગૃહવ્યવસ્થા ...	૨-૦
શ્રી હિત શિક્ષક. ...	૪-૦
વવિતા પિતોદ. ...	૨-૮
કુસુમાવલી. ...	૧-૧૨
અરેખીયન નાઈટસ. ...	૧૦-૦
કરણ ચેતો. ...	૨-૮
કથા સંસ્કૃતિચર. લા. ૧-૨ ૬-૦	
નવવર્ગ. લા. ૧-૨. ૪-૦	
મણી અને મોદન. ...	૨-૮

પ્રેમચેતી પત્રા. ...	૩-૬
ભગ્નમાત્ર... ...	૨-૮
કાવ્ય મધુર્ષ. ...	૨-૮
પચીકરણ. ...	૨-૦
નીચમ માણેક. મા. ૧થી ૮. ૧૨-૦	
મેઘદુત ...	૩-૦
વામ્પીરી ગુમાવણ. ...	-૦૭
સંકેતચાર્પ પચરત્ન....	૧-૪
હિંદુતાનની તીર્થ યાત્રા. ૭-૦	
ભર્તૃહરિ નાટક (મચિત્ર). ૨-૮	
કેસલ માનવ સંગેવર.	
મધુ રાણી... ..	૩-૮
પ્રમાદધેનની પ્રભુતા (મચિત્ર). ૪-૮	
કુંદન અને કુસુમ ભાગ.	
૧ થી ૬ ...	૭-૬
નીચમ માણેકની મંત્રિ	
ભાગ. ૧ થી ૪. ...	૪-૦
ચક્રવર્તી હમીર. ...	૩-૮
વિશ્વ મોહીની. ભાગ. ૧ થી ૮ ૧૧-૦	
ભારત લોક કથા. ભાગ.	
૧ થી ૯....	૧૮-૦
વચેત વિનય ભાગ. ૧-	
૨-૨-૪. ...	૧૩-૦
ચેરની વસુધાત. ...	૩-૮
પાટણની પ્રભુતા. ...	૨-૮
મારી કથા અને	
જીજી વાતો. ...	૧-૮

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની,

કાલબા દેવી રોડ-મુંબઈ

પુસ્તક ૧૩ મું]

[અંક ૮

Gujarati School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

સપ્ટેમ્બર, સને ૧૯૨૪

કેળવણીખાતાના હુકમથી

તાંત્રી અને પ્રકાશક (જાન્યુઆરિ ૧૯૨૪ થી)

કૃષ્ણજ્ઞાલ સુરજરામ વકીલ, M Ed, I L S.

એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર ભાગ, અમદાવાદ

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

મુદ્રિત્રવાલ પ્રિં. પ્રેસમાં, મુગચ દલાઈ ત્રિકમવાલે જાન્યુ—ક

ઠેકાણું—અણુપુર ટકરાળ—અમદાવાદ

સપ્ટેમ્બર—સને ૧૯૨૪

વિષય

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ

સ્કાઉટનું જીવન ૨૫૭

મુંબઈના ના. ગવર્નર સર લેફ્ટિનન્ટ ચિલ્ડ્રનનું લાંબણુ.... ૨૫૮

પ્રાથમિક શાળાઓમાં ચિત્રકળાનો પુનરુદ્ધાર ૨૬૨

અંગ્રજીત અને અપૂર્ણાંગ ૨૬૭

સને ૧૯૨૪ ની વ. કા. પરીક્ષામાં બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓના

કામની સમાલોચના ૨૭૧

હસ્તકળાશિક્ષણ સ્કોપઅપદ્ધતિ (૧) ૨૭૫

ઇ. સ. અને તારીખ ઉપરથી વાર શોધી કાઢવાની રીત ૨૭૮

સરકારી જાહેરખબર ૨૮૦

..... જા. ખ. પા. પાઠ.

ઉ. જા. ની સને ૧૯૨૪માં લેવાએલી વનાકયુતર ફાઇનલ,

પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોની યાદી ૨૮૩

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૩ મું, સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૨૪, અંક ૬ માં

સ્કાઉટનું જીવન

“તૈયાર રહો” એ સ્કાઉટનો મુદ્દાલેખ છે. સ્કાઉટ પ્રજા, વ્યક્તિ, ધર્મ કે રંગનો ભેદ રાખ્યા વિના સમાજસેવા કરવાની તક મેળવવાનીને ઇચ્છા રાખે છે. તે કોઈ પણ મંત્રિગર્ભ અને ગમે તે વંષજ સેવાધર્મ ગ્રંથોની રીતે બંધનવાળા તંપર રહે છે. પોતાને કોઈ પણ લાલ યાપ એવા હેતુથી નહિ પણ પોરકાની સેવા ઉત્તમ રીતે કરવાને વધારે શક્તિમાન થવાથી એ હેતુથીજ તે પોતાના શરીરને, મનોવિકાસને અને મનને કેળવે છે. સેવામાંજ તે આનંદ માને છે અને સેવાના બદલામાં સેવા કરવાની વધુ તક મળે એટલુંજ તે ઇચ્છે છે.

મુંબઈના ના. ગવર્નર સર લેસ્લિ વિલસનનું લાંબાણ

મુંબઈ યુનિવર્સિટીના વાર્ષિક પદવીદાનના સમારંભ વખતે યુનિવર્સિટીના ચાન્સેલર તરીકે મુંબઈના ના. ગવર્નર સર લેસ્લિ વિલસને ધણું અમર-તારક અને બોધદાયક લાખણ આપ્યું હતું.

તેમણે પોતાના ભાષણને વિષય “લોકાયત્ત રાજ્યતંત્ર” રાખ્યો હતો. લોકાયત્ત રાજ્યતંત્ર એ હંથામાં હયું પ્રતિનિધિપણના તત્ત્વવાળું રાજ્યતંત્ર છે. તેમા લોકો સીધી રીતે નહિ પણ વખતોવખતે પોતાના પ્રતિનિધિઓ ચૂંટી કાઢી તેમની મારફતે રાજ્ય ચલાવે છે. હિંદના ઇતિહાસમાં ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના સમયથી તે અત્યાર સુધીમાં હિંદીઓને આકું રાજ્યતંત્ર આપવાનો અંતિમ આદેશ રાખી એકધારી રાજ્યનીતિ સરકારે રાખી છે. કેટલાક એમ કહેશે કે એ, દિશામાં પ્રગતિ બહુ ધીમી થઈ છે, તોપણ એટલું તો માનજો કે નહિ. સ. ૧૮૫૭ ના બળવાના ભયંકર સમયમાં પણ મુંબઈની યુનિવર્સિટિની સ્થાપના કરી સાચી પ્રગતિ માટેની પોતાની ખરી ઇચ્છાની જે સાખીતી અંગ્રેજ લોકોએ બતાવી આપી છે તેવી દુનિયાની બીજી કોઈકે પ્રગતિ બતાવી હશે.

લોકાયત્ત રાજ્ય તંત્ર કોઈ બિલાડીના ટોપની માફક એક રાતમાં બિલું થઈ શકતું નથી. બ્રિટિશ પાર્લિમેન્ટ જેને દુનીયાની બીજી પાર્લિમેન્ટોની માતા ગણવામાં આવે છે તે પણ એકઠો વર્ષ પછીજ બ્રિટિશ પ્રજાના વિકાસ પામતા વિચારોને અનુકૂળ કારભારપદ્ધતિ ધરી શકી છે; અને એજ પ્રમાણે કોઈ પણ દેશમાં લોકસત્તાની ધીમે ધીમેજ અભાવટ થાય.

પ્રજામાં યુવકો હંમેશાં હંથા આદર્શોવાળા હોય છે. તેઓ અધીરા અને નીનીનતા, ફેરફાર અને અખતરા માટે હંમેશાં ઇતિભર હોય છે. પણ આજના જુવાન વિદ્યાર્થીઓ અવિધ્યમાં ધારાશાસ્ત્રીઓ, રાજ્યદારી પુરુષો અને પ્રજાના નેતાઓ પણ બનશે. હિંદુસ્તાનને હવે જીને રસ્તેથી ફેંટાઈને નવે રસ્તે ચડવાનું છે, અને હિંદના યુવકોએ પોતાના રાજ્યપ્રકરણ અંબધી વિચારોમાં મિતપણું, સાવધતા અને દીર્ઘદષ્ટિ રાખવાનાં છે. અતિશય ઉત્સાહ અને આવેશમાં આડે માર્ગે ન ચલી જવાય એ તેઓએ જોવાનું છે. ભાંગફાટ તો કોઈ પણ મૂર્ખ માણસ કરી શકે. નાખેલા પાયા ઉપર ચણતર ઝાલો રાજ્યદારી પુરુષજ કરી શકે, અને આગળના દાખલાઓ ધ્યાનમાં રાખી ખરૂં લોકાયત્ત રાજ્યતંત્ર તેજ ધરી શકે. હિંદમાં મોનેરી સમય લાવવાને બીજો કોઈ ટુંકો રસ્તો નથી. દેશનું અવિધ્ય હિંદના યુવકોનાજ હાથમાં છે અને તેમને માથે આવી પડેલી ભારે નેખમદારી પણ તેમણે સમજવાની અને ઉખાડવાની છે.

લોકાયત્ત રાજ્યતંત્રની સફળતાને માટે જે આવશ્યક અંગેગો અથવા ખામ ગુણો જરૂરના છે તેમાનો પહેલો ગુણ તો બ્રાતૃભાવ અથવા સમ-

લાવના છે. આવી લાવના પૂર્વના દેશોના મહાન ધર્મોમાં મૂળતત્ત્વરૂપે રહેલી છે. અને એનો સૌથી સરસ દાખલો કબીરનો છે. કબીરે 'નાતબતનો બેદ રાખ્યા વિના કોઈ પણ ધર્મનાં માણસને પોતાના શિષ્ય તરીકે સ્વીકાર્યા હતાં. એ કબીર ત્યારે મરણ પામ્યા સારે તેનાં હિંદુ અને મુસલમાન શિષ્યો વચ્ચે એના શબને દાટવું કે બાળવું એને માટે વાંધો ઝીક્યો. તકરાર ત્યારે વધી પડી સારે કબીરનો આત્મા સાં દેખાયો અને તેણે શિષ્યોને શબ ઉપરથી પિછોડી ઉપાડી લેવા કહ્યું. પિછોડી ઉપાડતાં શબને બદલે ગુલામનાં ફૂલનો ઢગલો તે શિષ્યોની નજરે પડ્યો. આ ઢગલામાંથી અર્ધા ભાગનાં ફૂલ લઈ મુસલમાનોએ દાટ્યાં અને અર્ધા ભાગનાં ફૂલ હિંદુ શિષ્યોએ ગંગાને કિનારે બાળ્યાં. એવીજ રીતે લોકા-યત રાજ્યતંત્રમાં ભત્તિ, ધર્મ કે જન્મનો બેદ હોય નહિ. દરેકને પોત-પોતાની લાયકાત પ્રમાણે અધિકાર મળવોજ જોઈએ. નેપોલિયનને મન પણ એવુંજ હતું કે દરેક સિપાઈના મજવામાં સેનાધિપતિનો અધિકારદંડ રહેલો છે.

રાજકીય કે મામાનિક હકો જે આપણે આપણા ભાઈઓને આપવા માગતા ન હોઈએ તે હકો આપણે પણ માગવાનો અધિકાર નથી. યુરોપમાં લડાઈ વખતે જેઓએ એક બીજાને માટે લોહી રેડ્યાં અને પ્રાણ આપ્યા તેઓએ તો આ ભાઈચારાનો પાઠ શીખી લીધો છે, પણ હિંદને તે શીખવાનો બાકી છે. જપાનના રાજ્યકર્તાઓએ પોતાના વંશપરંપરાના રાજ્યના હંકા છોડી દીધા અને એવો આત્મભોગ આપ્યો સારેજ જપાન આવી અદ્વિતીય સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શક્યું. હિંદુસ્તાન એવીજ ઉચ્ચ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકે; પણ તેમાં તેને પોતાની પ્રાચીન, સુંદર અને પૂજ્ય એવી કેટલીક વસ્તુનો ભોગ આપવો પડશે.

ખરા લોકાયત રાજ્યતંત્રમાં અસ્પૃશ્યતા જેવું કંઈ હોઈ શકે નહિ. લોકાયત રાજ્યતંત્રનો બીજો આવશ્યક ગુણ એક્ય છે. લોકસત્તાવાદમાં મોટો ભય એ છે કે તેમાં મંએજોનું બળ એકત્ર થવાને બદલે જુદી જુદી દિશામાં વધી ફેલાઈ નિર્બળ થઈ જાય છે. આવી સ્થિતિ હિંદુસ્તાનમાં હિંદુઓચર થયાંજ કરે છે. હિંદને જે આવું રાજ્યતંત્ર જોઈએ તો તેણે એક્ય પણ માધવું જોઈએ. જે હિંદને રાજ્ય કરવું હોય તો સાથે સાથે બીજાને સ્વતંત્રતા પણ આપવી જોઈએ. આપણે જે લેવું છે તે બીજાને આપવું પણ જોઈએ. નજીવી બાબતોમાં મતભેદ રહેતો હોય તો ભલે

પણ મુદ્દાની અથવા અગત્યની બાબતોમાં તો એક ચુંચ નોંધ્યો. અને આપણે જીવવા માગતા હોઈએ તો ખીજને જીવવા દેવા જ નોંધ્યો. હિંદનો આદર્શ તો દરેકને માટે સરખો જ હોય; બ્રાહ્મણ, બૌદ્ધધર્મી, પારસી, મુસલમાન કે ખ્રિસ્તિ એ સૌને કાર્થ જાતના નિર્મલ-વિના યથેષ્ટ વિચરવાનો હક મળવો જોઈએ. હું પહેલો હિંદી અને પછીજ બ્રાહ્મણ, પારસી, મુસલમાન કે ખ્રિસ્તિ છું એવી દૃઢ લાવના દરેક હિંદીને મન બંધાવી નોંધ્યો. ૧. લોકાયત્ત રોજ્યતંત્રને ત્રીજો ચુલ્લુ જાતમહેનત છે. એ તો ખર છે કે પ્રાચીન કાળમાં હિંદમાં જુદી જુદી જાતોને જુદાં જુદાં કામ સોંપવામાં આવ્યાં હતાં. આવો બેદ લોકસત્તાવાદમાં હોઈ શકે નહિ. જાતમહેનત એ એક હલકું કામ છે એની લાવના 'આપણામાંથી દર' થવી જોઈએ. આપણે આપણા દેશના કુદરતી વિશાળ લંડારો ઉઘાડવા જોઈએ અને આપણાથી ખેતી શકે તેટલા ખીસવવા જોઈએ. એક લણેલો માણસ ત્યાં માટે હાથમાં હળ લઈ જમીન ન ખેડે? હિંદી ઔદ્યોગિક પ્રગતિ હિંદને માટે અનિષ્ટ છે એમ કહેવું ખોટું છે. ને આવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિમાં સારી દેખરેખ અને ચોખ્ખા, વ્યવસ્થા હોય અને એ પ્રવૃત્તિને ચોખ્ખા માર્ગે વાળી હોય તો તે દેશની ઉન્નતિના માધનરૂપ જાને.

૧. ઔદ્યોગિક પ્રવૃત્તિ પ્રવૃત્તાં વૈભવ, આબાદી અને મોટાઈને માટે જરૂરની છે. જરૂરને માટે મિલ, બર્ક અને મોટાલેએ કઈ કઈ છે તેના કરતાં જેમ્સ વોટ વધારે કઈ છે એમજ કહી શકાય. અને હિંદુસ્તાનને પણ ને એવી મોટાઈ મેળવવી હોય તો તેને અત્યારે 'જેમ્સ વોટ જેવા માણસોની જરૂર છે. નેપોલિયનના સમયની લડાઈઓમાં 'ઈંગ્લંડ જેમ્સ વોટ જેવા માણસને લીધે અને પોતાની ઔદ્યોગિક પ્રગતિને લીધેજ લડાઈનાં સાધનો મેળવી શક્યુ હતુ; તેમજ વર્તમાન સમયના નેપોલિયન-કેમર-ને પણ તેથીજ તે કચરી શક્યુ હતુ. ખેતીના ધધાવાળો દેશ પરદેશી શત્રુઓના આક્રમણનો સત્વર ભોગ ચર્ષ પડે છે; કારણ કે તેવા દેશમાં માણસ, નાણું અને લડાઈની ચીજો મળી શકતાં નથી.

લણેલો માણસ જ્યારે જાતિભેદ અને કેવળ ચોપડીનું જ્ઞાન બાળુ એ મૂંઝી બાંધે ચડાવી જમીન ખેડશે ત્યારેજ હિંદ આબાદ ચર્ષ શકશે. હિંદુસ્તાનમાં અત્યારે એકલા ચોપડીના લણતરની જરૂર નથી. અત્યારે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીની અને વિજ્ઞાનમય દૃષ્ટિની હિંદને જરૂર છે. ચાલુ જમાનામાં વસ્તુમાત્ર વિજ્ઞાનનું પરિણામ છે એમ કહી શકાય.

હિંદની પ્રજા એકબીજાનું સમર્થન કરે છે. તેનો સુધારો દુનીઆમાં
 યોથી જુનો છે. રામની ગાંધીની સ્વપાઈ તે પહેલાં મેઠાઓથી હિંદ આપ્યા
 હતાં. મહાન મિત્રદરે હિંદમાં પણ મુક્યો ત્યારે સુવ્યવસ્થિત, આપ્યાદ, અને તે
 સમયના 'કોઈ' પંથુ દેશની રાજ્ય કરતાં ચડી નીચે એવાં રાજ્યો તેની નજરે
 પડ્યાં હતાં. રામરાજ્યનો નાશ થયો, ગ્રીમીની જાહોજાલી સ્વર્ભવત્ ચંઈ ગઈ;
 પંથુ હિંદ તો જેવું ને તેવું રહ્યું છે. હિંદનો ઇતિહાસ લખ્ય છે. હિંદનો
 રામાયણ અને મહાભારતના સમયથી માંડી ચિતોડના રાજપુત યોદ્ધાઓ,
 શિવાજી, બહાદુર મરાઠાના હયદજો, અને ઇ. સ. ૧૯૧૪-૧૮ નાં મહાન
 યુદ્ધમાં રોકાએનાં હિંદી લશ્કરોના મમય મુંમઈનાં અનેક હિંદી યોદ્ધાઓનો
 યગસી પરાક્રમોથી હિંદનો ઇતિહાસ લરખુ છે, અને એ બધાં હિંદના
 ઇતિહાસનાં મુંદર મંમરણો છે. અશોક અને અકબર જેવા રાજ્યકર્તાઓ,
 શંકરાચાર્ય જેવા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ, કાળિદાસ જેવા નિપુણ નાટ્યકારો, એ
 બધાઓ દુનીઆના મહાન નરોની પંક્તિમાં ગણાઈ દુનીઆની પ્રજાઓમાં
 અમર કીર્તિ મૂકી ગયા છે. વેદો સુધારોના સમયની શરૂઆતના છે.
 કાવ્યા, એયિક્ષ્ણ અને ધર્મોદારનાં શુદ્ધામદિરો, અજંટાનાં, અદ્ભુત
 ચિત્રકામો, આણનાં મંદિરોનાં કીણાં નક્શી કામો, પેશવાનાં મહેલો,
 રાક્ષસના ઘાટ ઉપરના મરાઠાનાં ભયંકર કિલ્લાઓ એ બધાં
 આપણા પૂર્વજોની પ્રમુતિનાં અને તેમનાં પરાક્રમેનાં છવતાં મારકો છે.
 એ બધાં આપણી સમક્ષ ઉચ્ચ આદર્શો રજુ કરે છે. હિંદ એટલાં એટલાં
 ગાંધીપરિવર્તનોના અને લિજ લિજ પરચેરી સુધારાના આધાતોને સહન
 કરી શક્ય છે. એ બધાંમાં જે કંઈ ઉત્તમ હતું તે તેણે સ્વીકાર્યું છે. હિંદનો
 આચીનકાળ જેટલો ઉજ્જવલ હતો તેટલોજ ભવિષ્યકાળ પંથુ ઉજ્જવલ
 બને અને દેશ પોતાનો અનન્ય ઇતિહાસ અને વ્યક્તિપણું સુમારી ન
 દેતાં એક વાર ફરીથી નવા નિચારોને અનુકૂળ થાય એ મર્યાદા ઇ છે.

સોકાયત રાજ્યતંત્રનો બીજો એક અતિ અગત્યનો મુદ્દો એ
 છે કે આવા પ્રકારના રાજ્યતંત્રમાં દરેક વ્યક્તિનો ધર્મ છે કે તેણે માથે
 લેય 'આવી પડતાં પોતાના દેશનું રક્ષણ કરતાં શીખવું. થોડા વખત
 પહેલાં ઘણા હિંદીઓ તરફથી માગણી થતાં સરકારે યુનિવર્સિટી 'ટ્રેનિંગ
 કોલેજ અને હિંદી ટેગિટારિઅલ ફાર્મની. સ્થાપના કરી છે. આમાં અંતઃ
 કરણપૂર્વક ટેકા મરકારને મળ્યો જણાતો નથી. આ દોષમાંથી મુક્ત થવું
 એ જામારી ફરજ છે.

પ્રાથમિક શાળાઓમાં ચિત્રકળાનો પુનરુદ્ધાર

ધણી મંતુખો એમ મીનિ છે કે કુદરતી બક્ષીમાં ગિવાય કાંઈ પણ માણસને ચિત્રકળા આવડે નહિ, પરંતુ અનુભવથી એમ સિદ્ધ થયું છે કે નિશાળામાં શીખવાના ઇતિહાસ, જૂઓળ અને ગણિતાદિ વિષયો પ્રમાણે ચિત્રકળા પણ થોડો ધણી તો દરેક વિદ્યાર્થી શીખી શકે છે નિશાળામાં અભ્યાસ કરતો દરેક વિદ્યાર્થી જેમ અચકાર કે ગણિતવેત્તા થઈ શકે તો નથી, તેમ દરેક વિદ્યાર્થી ચિત્રકાર પણ ન થઈ શકે એ ખરું છે, છતાં વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં થએલા ચિત્રકળાના સંસ્કાર વિદ્યાર્થીની રસવૃત્તિને પોષે છે અને ચિત્રકળાનું અત્પ્રદાન પણ તેના જીવનપ્રસાદમાં ઉપયોગી થઈ પડે છે એ વાત તો નિર્વિવાદ છે.

આજથી લગભગ ત્રીસ વર્ષ પહેલાં પ્રાથમિક નિશાળામાં ચિત્ર કળાને કોઈ ઓળખતું પણ નહોતું માત્ર અંગ્રેજી નિશાળામાં એ કળા ધણીજ સાદી રીતે શીખવાની અને જેમને તેનો ખામ અભ્યાસ કરવો હોય તે વિદ્યાર્થીઓ નિશાળાનો બહારના વખતમાં વર્ગની શી ઉપરાત ચાઝ આના વધારે લરીને શીખતા શિક્ષકને સરકારી બનાવવા માટે ટ્રેનિંગ કોલેજમાં પણ ચિત્રકળા શીખવાતી. પરંતુ શિક્ષણના વિષયમાં ચિત્ર કળાનો સાધન તરીકે ઉપયોગ કરવામાં આવતો નહોતો. વિદ્યાર્થીઓને જે સમજાવવાનું હોય તે માત્ર વાણીથીજ સમજાવવામાં આવતું અને શિક્ષક પોતાનો જ્ઞાનભંડાર વાણીદ્વારા વિદ્યાર્થીઓ આગળ લુગવી, દે, પરંતુ વાણીની માથે ચિત્રનો ઉપયોગ શિક્ષણને રસમય બનાવે છે અને શિક્ષણ સફળ થાય છે, તેથી ઉત્તમ શિક્ષકને તો ચિત્રકળાનું જ્ઞાન આવશ્યક છે એમ કેળવણીના હિતેચ્છુ અમનદારોને મનજાય એટલે સને ૧૯૦૪-૫ માં પ્રાથમિક શાળાઓમાં ચિત્રકળા શીખવવાને માટે બાળવર્ગથી માણીને સાતમાં ધોરણ સુધીનો અભ્યાસક્રમ પટ્ટેવઢેનો ધડાપો અને અમદાવાદની પ્રે. ગ. ટ્રેનિંગ કોલેજના પહેલા, બીજા, અને ત્રીજા વર્ગના અભ્યાસક્રમમાં બીજા વિષયોની માફક ચિત્રકળાને પણ યોગ્ય સ્થાન મળ્યું. કોલેજને અંગે સ્થપાએલી પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલમાં પણ ચિત્રકળા દાખલ થઈ અને દરેક વિદ્યાર્થી તેનો લાભ લેતો થયો. પરંતુ સાધનોના અભાવે આ નવીન વિષય ગામડાની નિશાળામાં શીખવી શકાતો નથી, એવી બોલી ફગિયાદો આવવા લાગી. 'મોવા કાગળ, મોવા રંગ અને મોવા

પીછીઓ ગામડામાં ક્યાંથી લાવીએ.' એમ જણાવી શિક્ષકો પોતાની જવાબદારીમાંથી મુક્ત થવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. પરિણામે કેટલીક નિશાળોમાં ચિત્રકળા ઠીક ઠીક શિખવાય, કેટલીક નિશાળોમાં નહિ જેવી શિખવાય અને કેટલીક નિશાળોમાં તો ખીલકુલ ન શિખવાય એમ લગભગ એવાર સુધી આવ્યું.

હવે સુમારે વીસ વર્ષને અંતરે અર્થાત્ સને ૧૯૨૪ની સાલમાં પાંછલા અભ્યાસક્રમેમાં સુધારો કરવા માટે કેટલાક કેળવણીખાતાનો અમલદારોની કામટિ નીમવામાં આવી. આ કમિટિએ પ્રાથમિક નિશાળોને માટે ચિત્રકળાનો અભ્યાસક્રમ નીચે પ્રમાણે ફરીથી ઘડ્યો:-

પ્રાથમિક શાળાઓ માટે ચિત્રકળાનો નવો અભ્યાસક્રમ:
બાળવર્ગ અને ૧ છુ. ધોરણ;

જમીન ઉપર રેતી પાયરીને વસ્તુની મોટી મોટી રેખાકૃતિઓ દ્વારા આંગળીઓથી કે દાતણના છેડાથી કઢાવવાની, દીવાય ઉપર, કાગળના પુડા ઉપર, કે કાળા પાટીઆ ઉપર ચાકથી કઢાવવાની, અને જ્યાં જતી શકે ત્યાં રંગીન કે ધોળા કાગળ ઉપર રંગીન ચાકથી કે પ્રવાહી રંગ અને પીછીથી નાના માપમાં કઢાવવી.

જને સાંસુથી જે વસ્તુનું ચિત્ર શિખવવું હોય તે વસ્તુજ વર્ગમાં લાવવી. શિખવવાની વસ્તુ બાળકોને પરિચિત હોય, તેમજ એકજ રંગની અને સ્પષ્ટ હોય એવી પસંદ કરવી; દાખલા તરીકે, પરખીડીડ, પતંગ, સાદો વાવટો, લાકડી, દડો, આંકણી, તવેચો, પાટી, નારંગી, પાંદડુ વગેરે.

શિક્ષક સાદી પરિચિત વસ્તુઓની આકૃતિઓ કાગળના પુડામાંથી કાપી કાઢવી તેમજ વિદ્યાર્થીઓ પાસે પણ તે કપાવવી, અને પછી તેની આસપાસ પેન્સિલ દેરવાથી વસ્તુની રેખાકૃતિ કઢાવીને તેમાં રંગ પુરાવવો.

રંગના નામ અને કયા રંગની સાથે કયો રંગ વધારે જોએ તે જુદા જુદા રંગની કુદરતી પુખ્તકળાઓ, બીજ, ફળાઆ, મણકા અને રંગીન કાગળની ચક્તીઓ ઉપરથી શિખવવું. પ્રમંજોષાત ઘાટનાં નામ માથે આવી વસ્તુઓ આડી અવળી જોડવીને સૌન્દર્યના આકરો બનાવતાં પણ શિખવવું.

વસ્તુને જોયા વિના કે વસ્તુને થોડી વાર જોયા પછી તે વસ્તુનું ચિત્ર સ્મરણ ઉપરથી કઢાવવાનો મ્હાવરો કરાવવો; અને વિવિધ વાર્તા-પ્રમંજનાં કદિમત ચિત્રો પણ બાળકોની નજરમાં આવે એવાં ચિત્રવાને

ઉત્તેજવા પરતુ તેમા તેમણે જે જે ચિત્ર હોય, તે તેઓ પોતાની મેળે સામાને સમજાવી શકે એવું હોય તેમજ એ.

ધોરણ ૨ ભુઃ
પાઠના ધોરણમા દર્શાવેલા અભ્યાસક્રમ ઉપરાંત આ ધોરણમાં શિખવવાની વસ્તુઓ લખાઈ અને પહોળાઈ વાળી પથ્થુ નકાઈ વિનાની કે થોડી નકાઈવાળી એવી સપાટ પસંદ કરી, ગોળાકાર અને, લળ ગોળાકાર, પદાર્થ, પાદડા, ફળ, છાછપાલો અને ખીખ કુદરતી નમુના પસંદ કરવા.

બીજી શકે, પહેલવાક પદાર્થપાકમ ફૂટ અને પેન્સિલનો ઉપયોગ કરવા પરિચિત વસ્તુઓના, કલ્પિત ચિત્ર અને સ્મૃતિચિત્ર કદાવવા, અને મજબૂત તેમજ નિર્જીવ પ્રાણીઓના કુદરતી નમુના કે જે બાળકોએ જોયા હોય પથ્થુ ચિત્રમાં ન હોય અથવા ખોટા ચિત્રો ગયા હોય તે સર્વ ચિત્રરાવવા.

ધોરણ ૩ ભુઃ

પાઠના ધોરણમા દર્શાવેલા અભ્યાસક્રમ ઉપરાંત નજાકાર તથા શકુના જેવા ગોળ તળીયા અને મચાળાવાળી તેમજ થોપડી વસ્તુઓને આખની સપાટીની બરાબર આવે એવી રીતે સીધી ઊભી ગોઠવીને પડાવવી, તેમજ કુદરતી નમુના જેવા કે પાદડા, ડાળાઓ, ડાખગા વગેરે ચિત્રતા પથ્થુ શિખવવું.

દીવાસળીની પેગીના જેવી સીધી વસ્તુઓ કે જેનું માપ સહેલાઈથી લઈ શકાય એવી બાળકો પાસે ફૂટપગીથી મપાવવી અને વસ્તુના માપ જેવડું સપ્રમાણ ચિત્ર કાઢતા શિખવવું.

ધોરણ ૪ ભુઃ

પાઠના ધોરણમા દર્શાવેલા અભ્યાસક્રમ ઉપરાંત ગોળ અને થોપડા તળીયા મચાળાવાળી વસ્તુઓ આખની સપાટીની ઉપર અને આખની સપાટીની નીચે દેખાય એમ બન્ને રીતે ગોઠવીને ચિત્રાવવી.

કુદરતી નમુના પાઠના ધોરણના કુદરતી નમુના કરતા વધારે અધરા પસંદ કરવા.

ધોરણ ૫ ભુઃ

પાઠના ધોરણમા દર્શાવેલા અભ્યાસક્રમ ઉપરાંત ચિત્રવાનો પદાર્થો જોવા, આડા અને વાંકાચુકા એમ જુદી જુદી રીતે ગોઠવીને પડાવવા.

ધોરણ ૬ થી ૮ અને ૭ થી ૯ માટેના શાળાઓમાં દરવિંશત અભ્યાસક્રમ ઉપરાંત ચિત્રરવાની વસ્તુઓ સમંદમાં જોડાવવી. જુદા જુદા વિષયોએ માટે જુદા જુદા પ્રકારના ચોક્કસ સમૂહ જોડવાને પડાવવા. સા. ક.

(૧) જેમ અને તેમ ચિત્રકળા નિશાળના બીજા વિષયોના શિક્ષણની માર્ગે એકત્રિત કરી દેવી.

(૨) જે નિશાળ પીછીએ, રંગ વગેરે ઉપયોગી સાધનો પુરાં પાડી શકે, તે નિશાળમાં કુદરતી નમુના અને પરિચિત વસ્તુઓનાં ચિત્ર ચિત્રરવામાં પીછી અને પ્રવાહી રંગોનો ઉપયોગ કરવાનો છે.

(૩) નવાં પુરતાં સાધનો હોય ત્યાં સાદા કુદરતી નમુના અને ભૂમિતિની આકૃતિઓ તેમજ પત્તીઓ વગેરે જોડવાને ભરત ભરવાના કામમાં, કાતરકામમાં, વણાટ કામમાં કે જાપવાના કામમાં ઉપયોગી થાય એવી ચિત્રરચના શિખવવાની છે.

આ નવા પડાવેલ અભ્યાસક્રમની અતુલ્યસિદ્ધિને માટે કમિટીની ભવામણથી અમદાવાદની પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજનાં મકાનમાં સપ્ટેમ્બર માસની ૧૫મી તારીખથી ૨૦મી તારીખ સુધી સરકારી તેમજ સરકારનો આશ્રય લેતી અંગ્રેજી ગુજરાતી તમામ નિશાળોમાં કામ કરતા ચિત્રકળાના શિક્ષકોનું ગમેવન કરવામાં આવ્યું હતું. આશ્રિત શાળાઓના શિક્ષકોને માટે એમાં ભાગ લેવાનું અંગ્રિક હોવાથી માત્ર બે ચાર શિક્ષકો જ આવેલા હતા; પણ સુરત, ભરૂચ, ગોધરા, નડિઆદ અને અમદાવાદની સરકારી નિશાળોમાં કામ કરતા ચિત્રકળાના તમામ શિક્ષકો હાજર હતા.

મુંબઈ ઇલાકામાં ચિત્રકળા અને હસ્તઉદ્યોગના નિરીક્ષક અમલદાર તરીકે નીમાએલા મિ. હોગાર્થ પ્રમુખ હતા, અને શિક્ષક ગમેવન દરમિયાન સુવારનાં ૮ થી ૧૧ વાગતાં મુંબઈ મળતું. આ અભ્યાસક્રમ પ્રાથમિક નિશાળોમાં કેમ શિખવવો તેમજથી પ્રયોગ કરવામાં આવતા, મુલેલીઓનો નિકાલ કરવામાં આવતો, અને દરરોજ બપોરના ૩ થી ૫ વાગતાં મુખી શિક્ષકો એકલા મળતા અને પ્રમુખની મુલાકાત પ્રમાણે તે દિવસે સવારમાં યજ્ઞેલા કામની નોંધ લેતા અને બીજા દિવસને માટે જે જે વસ્તુઓ બેઠી કરવાની હોય તે કરી લેતા.

જાણીને ઉપર રેતી પાંચરીને હાથની આંગળાઓથી અને હાથજુના ઉડાપી મોટાં મોટાં ચિત્રો આલેખ્યાં. આ કામમાં પડીનું પીછું રખા-

કૃતિઓ દોરવામાં અને પીછાનો સુંવાળો ભાગ, તે આકૃતિને જુસીનાંખીને પાછું નવું ચિત્ર દોરવા માટે એક સરખી સપાટી કરવાના કામમાં ઘણુંજ ઉપયોગી માલમ પડ્યું. જમીનનો ફેટલોક, ભાગ માટીથી લીપીને અને ફેટલોક ભાગ છાણથી લીપીને તે ઉપર રંગોળાની પદ્ધતિ, પ્રમાણે જુદા જુદા રંગની ભૂકીઓ વડે દૃનિમ અને કુદરતી વસ્તુઓનાં રંગીન ચિત્ર આલેખવામાં આવ્યા.

કાનજી, ખંડી, ગેડ, રંગી અને હળદર ઇલાદિ વસ્તુઓને સુંદરતા પાણીમાં પલાળીને મુનરની બનાવેલી પોછીથી તેમજ વાંસની સળીને કચરીને બનાવેલા કૂંચાથી કામજી ઉપર ફેટલાંક 'ચિત્ર ચિત્તરવામાં આવ્યાં. દોરો સફેદ ચાકનો ગાંગડો, ગેડનો ગાંગડો અને આખો કાપલો સાઉન પેપર ઉપર ધસીને પછુ ફેટલાંક ચિત્રો તૈયાર કરવામાં આવ્યાં. આ પ્રમાણે તાત્કલિક બનાવી લીધેલાં સાદા અને સસ્તાં સાધનોથી પછુ જો શિક્ષક ધારે તો ઉત્તમમાં ઉત્તમ કામ કરી શકે છે એ વાત અનુભવસિદ્ધ થઈ. રંગની ભૂકીના અભાવે કોપેસ્ટનો જુદા, રાખોડી અને છીટોનો શીકાળો પછુ ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે એટલુંજ નહિ, પછુ દોરનાં છાલાં, ડાંગરના ફોતરાં અને મગ મઠ ઇલાદિ કોડાળનાં છાલાં પછુ જમીન ઉપર પાથરીને 'પદાર્થચિત્ર'નું લોન કરાવી શકાય છે એ પ્રસન્ન અનુભવ્યું. સંચિત્ર વાતીને માટે ગુનરતી વાચનમાળાની સાતે ચોપડીઓમાંથી જુદા જુદા ફક્કરી ચૂંટી કાઢવામાં આવ્યા અને તેમો વર્ણવેલાં પ્રસંગોના કલ્પિત ચિત્ર કાળા પાટીઆ ઉપર રંગીન ચાકથી આલેખાવી તે ઉપર વિવેચન કરવામાં આવ્યું.

કોલેજની પ્રેક્ટિસિંગ ઝૂલના જુદા જુદા વર્ગોમાં પછુ આ નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે શિક્ષકોએ ચિત્રકળાના પાઠ આપ્યા, અને તે ઉપર પછુ વિવેચન કરવામાં આવ્યું.

આ પ્રમાણે આખું અડવાડીઉં ચિત્રકળાના શિક્ષણની સફળતાને માટે જુદા જુદા અનેક પ્રયોગો કરવામાં વ્યતીત થયું, અને એક નાનામાં નાના ગામડામાં પછુ મળીશકે એવાં સસ્તા અને સાદાં શિક્ષણનાં સાધનો મળ્યાં. ઉપજાવીને પોતાનું કામ નિભાવી લેવાની અમલ્ય સૂચનાને માટે પ્રમુખ સાહેબનો આભાર માનીને શિક્ષકમંત્રેલનનું વિમર્શન થયું.

તા. ૨૨-૯-૧૯૨૪.

કુલચંદ અવેરદાસ શાહ,

કોઈમ મારતંડ,

ગવર્નમેન્ટ હાઈસ્કૂલ, નાંડેઆદ-

અંકગણિત અને અપૂર્ણાંક

સામાન્ય અપૂર્ણાંકના સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર તથા ભાગાકાર વિષે થોડુંએક લખવાનો ઉદ્દેશ સાધતાં પ્રથમો શરૂઆતમાં અંકગણિત, આણુપાણુનાં અપૂર્ણાંક, તથા શિશુશુ સંબંધી કેટલીક સામાન્ય મૂલ્યનાઓ આપવી દુરસ્ત ધારી છે.

વાચન, લેખન ને અંકગણિતને અંગ્રેજીમાં રીડિંગ, રાઈટિંગ અને રિથમેટિક કહે છે. '૨' થી શરૂ થતા આ ત્રણ શબ્દોથી દર્શાવાતા વિષયોનું પ્રગ્નજનમાંની એક પણ વ્યક્તિને અજ્ઞાન નહિ હોવું જોઈએ એમ હવે સર્વે દર્શના સંમજવામાં આવ્યું છે. આજ કારણથી ફરજિયાત કેળવણી આપવાની ચોખ્ખેરથી લક્ષ્યમણ ચર્ચ રહી છે, અને વહેલી મોટી એ લક્ષ્યમણ અમલમાં પણ મુકાશે એ બાબતમાં સંશય રહેતો નથી. કેળવણી ફરજિયાત થાય ત્યારે એક હલકામાં હલકો અભ્યાસક્રમ પણ અવશ્ય ધડવાની જરૂર પડે એ જ્વાલાવિક છે. એ ખરૂં છે કે દુનીઆની દરેક બાબતમાં થતી પ્રગતિને લીધે કેટલોક સામાન્ય જ્ઞાન દરેક માણસને હવે જરૂરનું થઈ પડ્યું છે, અને તેને લીધે નિશાળોમાં શિખવવાના વિષયો પણ નવા નવા દાખલ કરવાની જરૂર જણાઈ છે. તેમ છતાં-એમજ ધારીએ કે જે વર્ગો પોતાનાં બાળકોને માડમાં નિશાળે મોકલી શકે અને જેઓ બાળકોને મોટી ઉંમરે પહોંચતા મુખી કેળવણી આપી શકે નહિ તે વર્ગોને પણ આપણે સગવડ કરી આપવી જોઈએ, તો તેવા વર્ગોને માટે એક હલકામાં હલકો અભ્યાસક્રમ ધડવાની બાબત હોય ધરતાં, ઉપર કહેલા ત્રણ વિષયોમાંથી એક પણ એવો નથી કે જેને આપણે છોડી શકીએ મતલબ કે હવડી કે ઉચી કોઈ પણ પ્રકારની કેળવણીના પાયારૂપ એ ત્રણ વિષયો છે, અને એ ત્રણ વિષયની અગત્ય વિષે ભાગ્યેજ એ મત હોઈ શકે.

શરૂઆત કરનારને વાચન, લેખન જેવા વિષયો પણ ધણાં અપરોક્ષ રીતે એમાં નવાઈ નથી. પરંતુ અંકગણિતનો વિષયમાં તો અક્ષરનો મુકાબલો વિશેષ ઉપયોગ કરવાની જરૂર પડે છે એ તરત સમજી શકાય એવું છે. એજ કારણથી વાચન તથા લેખન કરતાં પણ અંકગણિતનો વિષય વધારે અધરો પડે છે. વિષય જોમ વધારે અધરો તેમ તેને સરળ કરવાની જરૂરિયાત વધારે, એટલા માટે અંકગણિતનાં વિષયમાં રસ ઉત્પન્ન

કૃતિઓ દોરવામાં અને પીછાનો સુવાળો લાગતે આકૃતિને બુસી નાખીને પાછું નવું ચિત્ર દોરવા માટે એક સરખી મપાળી કરવાના કામમાં ઘણું જ ઉપયોગી, માલમ પડ્યું. જમીનનો ફટલોડ, લાગ માટીથી લીપીને અને ફટલોડ લાગ ઝાણથી લીપીને તે ઉપર ગોળાની પદ્ધતિ પ્રમાણે જુદા જુદા રંગની ભૂકીઓ વડે કૃત્રિમ અને કુદરતી વસ્તુઓના રંગીન ચિત્ર આલેખવામાં આવ્યા.

કાગળ, ખંડી, ગેરુ, રંગી અને ફળદર ઇલાદિ વસ્તુઓને ગુદરનાં પાણીમાં પલાળીને મુજની બનાવેલી ખોડીથી તેમજ વામની સળીને કચરી ને બનાવેલા કૃત્રીથી કાગળ ઉપર ફેટવાક 'ચિત્ર ચિતરવામાં' આવ્યા. કારો સફેદ ચાલો ગાગડો, ગેરનો ગાગડો અને આંખો કાપલો પાઉત જેપર ઉપર ધસીને પંજુ ફેટવાક ચિત્રો તૈયાર કરવામાં આવ્યા. આ પ્રમાણે તાત્કાલિક બનાવી લીધેલા સાદા અને સસ્તા સાધનોથી પંજુ જે શિક્ષક ધારે તેા ઉત્તમમાં ઉત્તમ કામ કરી શકે છે એ વાત અનુભવસિદ્ધ મર્થ રંગની ભૂકીના અભાવે કાપકાનો જૂથ, રાખોડી અને છીટાનો ઝીકળો પંજુ ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે એટલું જ નહિ, પંજુ કાદરાના ડાવા, કામરના ફાતરા અને મગ મક ઇલાદિ કડોળના ડોડા પંજુ જમીન ઉપર પાથરીને 'પદાર્થચિત્ર'નું ભાન કરાવી શકાય છે એ પ્રત્યક્ષ અનુભવ સચિત્ર વાર્તાને માટે ગુજરાતી વાચનમાળાની સાથે ચોપડીઓમાંથી જુદા જુદા ફક્કરા ચૂરી ફાટવામાં આયા અને તેમાં વર્ણવેલા પ્રમોના કલ્પિત ચિત્ર કાળા પાટીઆ ઉપર રંગીન આંખી આલેખાવી તે ઉપર વિવેચન કરવામાં આવ્યું.

કોલેજની પ્રેક્ટિસિંગ ટ્રૂલના જુદા જુદા વર્ગોમાં પણ આ નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે શિક્ષકોએ ચિત્રકળાના પાઠ આપ્યા, અને તે ઉપર પણ વિવેચન કરવામાં આવ્યું.

આ પ્રમાણે બાપુ અકવાડીઉં ચિત્રકળાના શિક્ષણની સફળતાને માટે જુદા જુદા અનેક પ્રયોગો કરવામાં બેસીત થયું, અને એ નાનામાં નાના ગામડામાં પણ મળી શકે એવા સસ્તા અને સાદા શિક્ષણના સાધનો મળ્યા ઉપજાવીને પોતાનું કામ નિભાવી લેવાની અમૂલ્ય સૂચનાને માટે પ્રમુખ સાહેબનો આભાર માનીને શિક્ષકએલનનું વિસર્જન થયું.

અંકગણિત અને અપૂર્ણાંક

સામાન્ય અપૂર્ણાંકના સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર તથા ભાગાકાર વિષે થોડુંએક સમજાવવાને ઉદ્દેશ સાધતાં પહેલાં - શરૂઆતમાં અંકગણિત, આણંપાણનાં અપૂર્ણાંક, તથા શિશુશુ, અંધાંધી કેટલીક સામાન્ય મૂલ્યનાઓ આપવી દુરસ્ત ધારી છે.

વાચન, લેખન ને અંકગણિતને અંગ્રેજીમાં રીડિંગ, રાઈટિંગ અને રિથમેટિક કહે છે. 'ર' થી શરૂ થતા આ ત્રણ શબ્દોથી દર્શાવાતા વિષયોનું પ્રગ્નજનમંત્રીની એક પણ વ્યક્તિને અજ્ઞાન નહિ હોયું નેહએ એમ હવે સર્વ કોઈનાં સમજવામાં આવ્યું છે. આજ કારણથી ફરજિઆત કેળવણી આપવાની ચોખેરથી લક્ષ્યમણ ચર્ચ રહી છે, અને વહેલી મોટી એ લક્ષ્યમણ અમલમાં પણ મુકાશે એ બાબતમાં સંશય રહેતો નથી. કેળવણી ફરજિઆત થાય તારે એક હલકામાં હલકો અભ્યાસક્રમ પણ અવશ્ય ધડવાની જરૂર પડે એ સ્વાભાવિક છે. એ ખરૂં છે કે દુનીઆની દરેક બાબતમાં થતી પ્રગતિને લીધે કેટલુંક સામાન્ય જ્ઞાન દરેક માણસને હવે જરૂરનું થઈ પડ્યું છે, અને તેને લીધે નિશાળોમાં શિખવવાનાં વિષયો પણ નવા નવા દાખલ કરવાની જરૂર જણાઈ છે. તેમ છતાં એમજ ધારીએ કે જે વર્ગો પોતાનાં બાળકોને માંડમાંડ નિશાળે મોકલી શકે અને જે બાળકોને મોટી ઉંમરે પહેોચતાં સુધી કેળવણી આપી શકે નહિ તે વર્ગોને પણ આપણે સગવડ કરી આપવી નેહએ, તો તેવા વર્ગોને માટે એક હલકામાં હલકો અભ્યાસક્રમ ધડવાની બાબત હાય ધરતાં, ઉપર કહેલા ત્રણ વિષયોમાંથી એક પણ એવો નથી કે જેને આપણે છોડી શકીએ. મતલબ કે હલકી કે ઉંચી કોઈ પણ પ્રકારની કેળવણીના પાયારૂપ એ ત્રણ વિષયો છે, અને એ ત્રણ વિષયની અંગત વિષે ભાગ્યેજ બે મત હોઈ શકે.

શરૂઆત કરનારને વાચન, લેખન જેવા વિષયો પણ ઘણા અગત્ય લાગે એમાં નંવાઈ નથી. પરંતુ અંકગણિતના વિષયમાં તો અકલ્પતો મુકાબલે વિશેષ ઉપયોગ કરવાની જરૂર પડે છે એ તરત સમજી શકાય એવું છે. એજ કારણથી વાચન તથા લેખન કરતાં પણ અંકગણિતનો વિષય વધારે અગત્ય પડે છે. વિષય જેમ વધારે અગત્ય તેમ તેને સરળ કરવાની જરૂરિઆત વધારે, એટલા માટે અંકગણિતના વિષયમાં રસ ઉત્પન્ન

કરવો એ ધણું કઠણું હોય છે, જો તેથીજ અનેક પ્રકારની મુક્તિ-પ્રયુક્તિ કામે લગાડવામાં ન આવે, સાંસુધી એ વિષયનું શિક્ષણ સફળ થઈ શકતું નથી.

પૂર્ણાંક અખ્યાઓનું જ્ઞાન આપતી વેળે તે શિક્ષકે ખાસ યાદ રાખવું પડે છે કે કોઈ વસ્તુ સાથે જોડ્યા વિનાની અખ્યાનો સ્વતંત્ર અથવા વિદ્યાર્થીઓને આવી શકતો નથી, તેથી વસ્તુ સાથે જોડી જોડીને અખ્યાનો અથવા આખી ધીમે ધીમે અખ્યાનો છુટો અથવા આપવામાં આવે છે.

પૂર્ણાંક અખ્યા કરતાં પણ અપૂર્ણાંક સમજાવવાનું કામે વધારે કપડું છે. તેથી કરીને અપૂર્ણાંકની શરૂઆત કદી પણ સ્વતંત્ર રીતે ન કરતાં વસ્તુ સાથે જોડીનેજ કરવાના સર્વત્ર લલામણુ કરવામાં આવે છે. અપૂર્ણાંકમાં પ્રવેશ કરાવવા માટે શિક્ષકે દેટલાંક અનુકૂળ સાધનો અવશ્ય વર્ગમાં લાવવાં જોઈએ. કાગળ, લીણુ, જમરૂખ અથવા જે કોઈ વસ્તુના લાભ પાડી બતાવાય એવી ચીજ મળી શકે એમ હોય તે લાવી પ્રથમ પાઠ આપવો જોઈએ.

ખીન્ન દેશોમાં અપૂર્ણાંકના બે પ્રકારોજ પાડવામાં આવે છે. સામાન્ય અને દશાંશ અપૂર્ણાંક એ બેથીજ તેમનો બ્યવહાર ચાલે છે. આપણા દેશમાં બ્યવહારમાં આણુપાણુના અપૂર્ણાંકનોજ ઉપયોગ ચાય છે. અન્ય દેશોને અપરિચિત આ આણુપાણુના અપૂર્ણાંકથીજ આપણી લાખો રૂપીઆની લેવડદેવડોના ચોપડાઓ લખાય છે અને નાની મોટી હરકોઈ પ્રકારની ગણતરી ચાય છે. દેટલેક ઠેકાણે વિવિધ પરિમાણની રીતે હિસાબ લખવાની રીતે દાખલ થએલી હવે જોવામાં આવે છે, પણ હજી નામાદાર તો પોતાની પદ્ધતિ પ્રમાણેજ ચોપડાઓ રાખે છે. અભ્યાસના જોરથી એ પદ્ધતિ તેમને અનુકૂળ થઈ પડી છે, ને જોકે થોડા પરિચયવાળા પુરુષને તો આણુપાણુ ચુંચરણુ ઉપજાવનાર થઈ પડે છે, તોપણ નામું શીખેલાને તો આણુપાણુમાં સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર તથા ભાગાકાર કરવા એ એક રમત જેવું લાગે છે. જરાં બોડાં ઘિતરી જોઈશું તો માલુમ પડશે કે આણુપાણુથી હિસાબ ગણવામાં સરવાળા, બાદબાકી ધણે અંગે હલકા થઈ જાય છે, દાખલા તરીકે, આણુપાણુના, સરવાળામાં, વધારેમાં વધારે ત્રણ પાણુજ હોય, એટલે ત્રણ, બે કે એક એ પાણુનોજ સરવાળો કરવાનો હોય. સરવાળો આડી પાણુનો હોય તો આરેજ લાગવાથી બમી પાણુ નીકળી આવે. આ પ્રમાણે ઘણુંકરીને એક, બે કે ત્રણનોજ સરવાળો

૨૯૨ સતે ૧૯૨૪ની વ. કા. માં એકલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમીક્ષાના

પાઠમાં પહેલાં વિદ્યાર્થીઓનાં હિચ્ચાર, ઈચ્છા, હતા. દ્વિતીયાં ૧૯૩૫માં વિચિ-
વાનો વધારે મહાવરે વિદ્યાર્થીઓએ રાખ્યો, જેથી કવિતા યોગ્ય હજમાં
ગાઈ શક્યા નથી પછના પાઠો સમજતા નથી અને સમજૂતી આપતી
વખતે માત્ર તેઓ સમજ્યા વિના અવધન કરે છે. નર્મિહ મહેતાની
કવિતા, વિષે વિવેચન કરવાને જદલે નર્મિહ મહેતાના જીવનનો ઉલ્લેખ
કર્યો હતો. કવિતાના છંદોનું જ્ઞાન કાચું જોવામાં આવે છે.

૫. નિષ્ક્રમ:—

વિદ્યાર્થીઓ પોતાના વિચારો યોગ્ય અને શુદ્ધ હોવામાં નજીવી
શક્તિ નથી, વાક્યરચના વ્યાકરણના દોષોથી ભરેલી હોય. અનિષ્ક્રમની
વિષય, ઉપર લખવાને તેમની પાસે વિચારો પણ હોતા નથી અને એથી
એકની એકવાતનું ફરી ફરીને પુનરાવર્તન કરે છે જેટલી અને વિરામ-
ચિહ્નોની તેમને સમજ હોતી નથી.

૬. કનિહાસ:—

ઘણા વિદ્યાર્થીઓના જવાબ પ્રશ્નપત્રને જ ધ એસતાઈ બહોતો
એટલું જ નહિ, પણ મવાલ સોધાના મળ્યામાં તેા એમો કહી શકાય કે
વિદ્યાર્થીઓ પ્રશ્નપત્રનાં બાબત જરાજર સમજ્યા નથી અથવા તો શિક્ષકો
વર્તમાન, સમયના રાજકીય પ્રકરણુ શિખવવા પ્રત્યે બેદરકાર રહે છે.
કાંઈ મિહ જેવા હિંદના પ્રખ્યાત માણસ વિષે યોગ્ય વિદ્યાર્થીઓ કંઈક
જાણતા હતા. પ્રશ્નપત્રના જવાબ જેથી તે કરતા વધારે દુર્મણમાં પતાવી
દીધા હતા ગાંધીજીના જવાબે ખ્યાલ નથી એમ જણાય છે, કારણ
કે હિંદની ધારાસભાઓ અને કોંગ્રેસની પાર્ટમેન્ટ વચ્ચેના ભેદનું સમજ-
તા નથી હિંદના નવા રાજકીય સુધાગતો તેમને ખ્યાલ નથી.

૭. ભૂગોળ:—

શુદ્ધિની જરૂર પડે એવા પ્રશ્નોના જવાબ વિદ્યાર્થીઓ આપી શકતા
નથી. જવાબ કેવી રીતે લખવા તેનો પણ ખ્યાલ નથી અને એકજ પાના
ઉપર બીજા ઉત્તરે શરૂ કરી દે છે. મવાલના નંબરો પણ ટાંકતા નથી.
નવ્યા યોગ્ય રીતે કાઢી શકતા નથી તેમજ રચના તેમાં યોગ્ય જગ્યાએ
પુરી શકતા નથી પ્રાકૃતિક ભૂગોળ સમજતા નથી.

૮. વિજ્ઞાન અને આરોગ્ય:—

આખા અને તેની ગ્યના વિષે ઘણા વિદ્યાર્થીઓ કંઈક જાણતા નથી.

હદય અને દેહસાની ક્રિયાનો ખ્યાલ નથી. અસ્થિલંગની કે ઉતરી ગએલા
 શરીરનાં અવયવોની તાત્કાલિક સારવાર કેવી રીતે કરવી તેનો પણ ખ્યાલ
 હોતો નથી. ખગોળનું જ્ઞાન પણ કાચું છે.

ઉદ્ ઉપરીક્ષા.

ગણિત: એકંદર કામ કીક પણ ગંદુ અને અરપણ હતુ.

દેશીનામું: સંતોષકારક.

ભૂમિતિ: વિદ્યાર્થીઓ, સાધનો વાપરી, જાણુતા નથી.

ઉદ્ ઉત્તમામ જિજ્ઞાસોનું કામ સંતોષકારક હતુ પણ વ્યાકરણ અને
 લેખાંશુમાં કેટલીક ખામીઓ જોવામાં આવી હતી.

નિર્બંધ: વિદ્યાર્થીઓ કલમથી લખતા નથી. જવાબો વિદ્યે આપ-
 વાને બદલે વિદ્યાર્થીઓએ બધાજ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપ્યા હતા. ભેડણી
 કાચી છે.

ઇતિહાસ: વિચારો યોગ્ય લાપામાં રજુ કરી રાખ્યા નથી.

ભુગોળ: જકસા શિખવાતા નથી.

ભાષા: વ્યાકરણ થોડું કાચું. અક્ષરો મરોડે વંધારે સારે
 થવો જોઈએ.

ઉપલા દોષો દૂર કરવા માટેની કેટલીક અગત્યની મૂંઝવણો
 અકગણિત, દેશીનામું અને માપકરણ જેવા અણિતના વિષયમાં વિદ્યાર્થીઓની
 જે ખામીઓ જોવામાં આવે છે તે તેમના તે વિષયના અચોક્કસ જ્ઞાનને
 લીધેજ જોવામાં આવે છે. પાંતિની રીતથી દાખલા ગણવામાં વિદ્યાર્થીઓ
 કેટલીક ભૂલો કરે છે તે ભૂલો જો દર્શાવેલી બાજો કેવી રીતે બાડવા તેનાં
 તરવોનો વિદ્યાર્થીઓને પાકો ખ્યાલ આજો હોય તો ન થાય.
 તેમજ દશાંશ અપૂર્ણકનાં દાખલા ગણવાની રીત કારણ સાથે સમજાવવામાં
 આવે તો દશાંશના દાખલા વિદ્યાર્થીઓ સમજપૂર્વક ગણી શકે. માપકરણમાં
 પણ જે ભૂલો થાય છે તેનું કારણ એ છે કે વિદ્યાર્થીઓને પદાર્થો કે
 સીલોના ક્ષેત્રફળો બરાબર ખ્યાલ હોતો નથી. આથી જો પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન
 આપ્યું હોય તો ક્ષેત્રફળ વગેરે કાઢવામાં મુશ્કેલી નડે નહિ. દેશીનામું વાર-
 વાર તેમની પાસે લખાવતું જોઈએ અને એમ થાય તોજ વિદ્યાર્થીઓ
 ચોક્કસાર્થી અને સ્વચ્છતાથી લખી શકે.

૨૭૪ મને ૧૯૨૪ની વ. ફા. માં બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાવેશનો

ભૂમિતિમાં આકૃતિ ચોક્કસ રીતેજ કાઢવીજ નોંધવે અને એટલા માટે માધનો વાપરતાં ન આવડે તો આકૃતિઓ જરાબર નીકળેજ નહિ. શિક્ષકએ વિદ્યાર્થીઓ માધનો જરાબર વાપરતા થાય એવો આગ્રહ રાખવોજ નોંધવે. તેમજ ભૂમિતિના નિદાંતોનો પૂર્વાપર પ્રત્યેક કેવો જળવાયેલો છે તે જરાબર સમજાવવો નોંધવે; અને એ વિદ્યાર્થીઓ ને મનજોતોજ તે વિષય તેઓ ગોખતા બધે થશે.

૧૧૧૧

ભાષામાં મામોન્ય ફરિયાદ એ છે કે વ્યાકરણનું જ્ઞાન લેણેજ કાચું જેવામાં આવે છે. પદચ્છેદ, પૃથક્કરણ, ચન્દસાધન એ ભાષાનાં અતિ આવશ્યક અંગો છે અને એના પાકા જ્ઞાન વિના ભાષાપ્રધારણ કાઈ દિવસ શુદ્ધ થયેજ નહિ. વ્યાકરણનો વિષય પેટા વિષય છે એમ માની તે પ્રત્યે જે દુર્લક્ષ રાખવામાં આવે છે તે એક ધણી નુકસાનકારક બાબત છે. નિબંધમાં પણ જે દોષો જેવામાં આવે છે તે એવા વિચારનેજ આભારી છે. શિક્ષકનું કર્તવ્ય છે કે ભાષાશુદ્ધિ અર્થે વ્યાકરણ ઉપર પુરતું લક્ષ આપવું. ઇદેનું જ્ઞાન પાકું થાય એટલા માટે વિદ્યાર્થીઓને કહીએ આપી તેના માપ કદની ઘરઘર ઇદેના બધારણનો ખ્યાલ આપવો નોંધવે. ભાષામાં જેટલો શુદ્ધ લખાણની આવશ્યકતા છે તેટલીજ શુદ્ધ ઉચ્ચારની પણ છે. વાચન વખતે ઉચ્ચાર શુદ્ધિ ઉપર શિક્ષકે લક્ષ આપવું નોંધવે.

નિબંધ સારો લખાય એટલા માટે વિશાળ વાચનની જરૂર છે અને જેટલા માટે વિદ્યાર્થીઓને વધારાનું વાંચવા માટે ઉત્તેજવા નોંધવે અને વેચારો વધે અને સારા થાય એટલા માટે શિક્ષકે એવાં પુસ્તકો વાંચવાની સલામણ કરવી.

ઇતિહાસમાં વર્તમાન સમયથી વિદ્યાર્થીઓને વાંચે રાખવા નોંધવે; પણ જે શિક્ષકજાણીની ઘરેડમાં ચાલ્યા જતા હોય અને રાજકીય પ્રકરણોથી અગાત રહે તો વધાર્થીઓમાં એ જ્ઞાન આવી શકે નહિ; અને એજ ફરિયાદ રિપોર્ટમાં જેવામા આવે છે. બૂજોળ વગેરેમાં નકશાની મદદથી શિક્ષણ અપાય તોજ વિદ્યાર્થીઓને સ્થળોની પાકી માહિતી મળે.

વિજ્ઞાન અને આગેજનું જ્ઞાન પ્રાયોગિક કામથી પાકું કરાવવું નોંધવે
૧૧૧૧ ૧૧૧૧ ૧૧૧૧ ૧૧૧૧ ૧૧૧૧ ૧૧૧૧ ૧૧૧૧ ૧૧૧૧ ૧૧૧૧ ૧૧૧૧

આપતું, નોંધએ, અને, એવા કામની નોંધ વિદ્યાર્થીઓ પાસે રખાવવી નોંધએ; તોજ વિદ્યાર્થીઓનું જ્ઞાન વ્યવસ્થિત થાય તેમજ દૃઢ થાય.

ઉપર દર્શાવેલી વિષયવાર ખામીઓ દૂર કરવા તેરક 'દરેક' શિક્ષક વિશેષે કાળજી રાખે એ હજીવા થોડું છે. મુખ્યત્વે કરીને શાળાના હેડ-માસ્તર દરેક ક્રીડા બાંધત ઉપર થોડું ધ્યાન અપાય છે તેની જગતે ખાતરી રાખે તો ઘણી ખામીઓ મહેલાઈથી દૂર થઈ શકે.

વળી ખરીદામાં ઉમેદવારો ઘણા કાચા મોકલવામાં આવે છે એવી આમાન્ય ફરિયાદ છે. માટે વાર્ષિક પરીક્ષા જે દરેક વર્ષે ફેબ્રુઆરિ માસમાં થઈ જાય છે તેમાં તેમાં વિષયોમાં પાસ, થએલાજ વિદ્યાર્થીઓને મોકલવા નોંધએ.

માધ્યમિક શાળાની માફક પ્રાથમિક શાળાઓમાં પણ આવી જાહેર પરીક્ષા માટે મોકલવાના વિદ્યાર્થીઓની પ્રથમથી કમોટીની પરીક્ષા લેવાની જરૂર છે.

હસ્તકળાશિક્ષણ: સ્લોષપદ્ધતિ (૨)

સ્લોષ એ એક હસ્તકળાશિક્ષણ છે. સ્ત્રીઓમાં સ્લોષકા કામમાં ઘણા પ્રકારની હસ્તકળાનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. સુતારી કામ, કાતરકામ, મંચાડાનું કામ વગેરેનો સ્લોષકા લાકડાના કામમાં સમાવેશ થાય છે. ધાતુકામનો પણ સ્લોષકામાં સમાવેશ થાય છે. અને એમાં પિત્તાળ, લોહ, તાર વગેરેનું કામ થાય છે. એ ઉપરાંત ચામડાનું કામ, પુકાનું કામ, કાચ બનાવવાનું કામ, ચિત્ર-રંગવાનું-કામ, ટોપલીનું-કામ, ચોપડી બાંધવાનું કામ, વગેરે એવાં કામોનો સ્લોષકામાં સ્વાભાવિક રીતે સમાવેશ થાય છે.

.. હજીમાં સ્લોષ એટલે લાકડાનું કામ એવો અર્થ લેવામાં આવે છે. પણ આવા પ્રકારના લાકડાના કામને સુતારી કામ તરીકે ગણી કાઢવામાં આવતું નથી. કારણ કે સુતારી કામ અને સ્લોષકાનું લાકડાનું કામ એ બેમાં કટકીએક અગત્યની બાબતોમાં મોટો ભેદ રહેલો છે. સ્લોષકામાં મહેનતની વહેંચણી જેટું કંઈ નથી સુતારને એ કામ પોતાના

ધધારૂપે છે, અને એથી સુતારી કામનો જે હેતુ છે તે ધધાને લગતો છે અને તેટલા માટેજ તે દેવળ વહેવડે છે. સ્વૈચ્છંદ્ય તો એક સાધનરૂપ છે અને એ સાધનવડે બાળકની કુદરતી શક્તિઓને ઉત્તેજિત કરી, કેળવી તેનો વિકાસ પણ કરી શકાય છે ॥ ૧ ॥ ॥ ૧ ॥ ॥ ૧ ॥

સ્વૈચ્છંદ્યનો હેતુ બાળકને સુતારના બનાવવાનો નહિ પણ તેની માનસિક, નૈતિક, અને શારીરિક શક્તિઓ કેળવવાનો છે, અને આ બાબતમાં સ્વૈચ્છંદ્યશિષ્ય જેવું, હવું કોઈ, સાધન યોગવામાં આનું હોય એમ જણાતું નથી.

સ્વૈચ્છંદ્યથી જાતમહેનત પ્રત્યે બાળકનામાં પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે. તેનાથી હાથની કુશળતા વધે છે, આત્મશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય છે, અને એક સાર્થ, મહાળ, ધીરજ, ખત વગેરે ગુણો આવે છે અને વિશેષમાં ધ્યાન અને એકાગ્રતાનું બળ પણ એથી વધે છે. આ હેતુઓ સમવાય તેટલા માટે સ્વૈચ્છંદ્ય શિષ્ય પણ ખાસ પદ્ધતિથી આપનામાં આવે છે.

બાળક જે નમુના બતાવે છે તે સુતારના બનાવેલા નમુનાની માફક ઉપયોગી પણ હોય છે ફેર એટલો કે સુતારની બાબતમાં જામની કિંમત નમુનાના મૂલ્યમાં રહે છે બ્યારે સ્વૈચ્છંદ્યના કામની કિંમત બાળકે બનાવેલા નમુના કરતા વામ કરતી વખતે બાળકનામાં આવેલી ટેવો અને શક્તિઓમાં વિશેષ રહેલી છે આ એક અતિ સ્પષ્ટતાનો સ્મિત-મુદ્રાનો ભેદ છે.

ધણા લોકો આની જાતના શિષ્ય પ્રત્યે શંકાની નજરથી જુએ છે બ્યારે તેમને એમ કહેવામાં આવે કે એક નાની પગી જેવો લોકડાનો નમુનો બનાવતા વિદ્યાર્થીને ૧૦ કનાક લાગે છે ત્યારે તેઓ અંગતરૂપે યાય પણ ખંગ પણ શાળાના વિષયનો એક દાખલો લઈએ બાળક પાસે આપણે ટ્રાપી લખાવીએ છીએ આ ટ્રાપી લખાવવામાં શિષ્યનો જો દેતુ છે ? શિષ્યશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ આપણે ટ્રાપીયુક્ત લખાવીએ છીએ તેમાં બાળકની આવડત ઉપર આપણે ધ્યાન આપીએ છીએ અને તેની ટેવો આપણે બાળકથી તપાસીએ છીએ પછિણામે બાળકમાં સ્વચ્છતા, મરોડ વગેરે આવે એ ઇચ્છીએ છીએ ટ્રાપીયુક્તની કિંમત બાળકની કેળવણીમાં જ રહેલી છે આવોજ દેતુ સ્વૈચ્છંદ્યમાં છે કામગીરી કે લોકડાનો નમુનો કરતા બાળકનામાં વધી કથી સારી ટેવો આવી, કયા કયા ગુણો તેનામાં વધ્યા એના ઉપર આપણે વધારે ધ્યાન આપવાનું છે. કોઈ પણ સાચા શિષ્યનો હેતુ બાળકની શક્તિઓનો યથોપયોગ વિનંસ-જ હોઈ શકે તેજ હેતુ સ્વૈચ્છંદ્યનો છે. નમુનો બતાવતી વખતે બાળક

ના શરીરને જે ટેવો પડે છે, તેનું મન-વિચાર, અને ચોજનાશક્તિ જે રીતે કેળવાય છે તેમાંજ સ્વૌચ્છૃષ્ટિ હેતુ સમાવાય છે. કારીગરના કામમાં એ હેતુ હોઈ શકે ખરો? સાધારણ કારીગરને ત્રીરંખવાથી, સ્વૌચ્છૃષ્ટિશિક્ષણનું રહસ્ય-ભૂદં મૂકી જતું. સહેજે સમજાય તેમ છે.

કેળવણીના ઉદ્દેશની આગતમાં કિટલાક બાબતો જોઈ મતભેદ-જોવામાં આવે છે કેટલાક તરફથી એમ કહેવામાં આવે છે કે કેળવણીનું કેળવણ્યંતર હોવું જોઈએ. ખીજાઓ કેળવણી એટલે મનુષ્યની કુદરતી શક્તિઓનો વિકાસ એમ કહે છે. ત્યારે મધ્યમાર્ગવાળા બંને મુદ્દા ઉપર ભાર મુકે-છે કે કેળવણીથી મનુષ્યમાં કુદરતી શક્તિઓનો વિકાસ અને વહેવાર-કુશળતા એ બંને આવવાં જોઈએ. પણ સ્વૌચ્છૃષ્ટિ મુખ્ય ઉદ્દેશ શક્તિઓનો વિકાસ છે અને વહેવારકુશળતા એ ગૌણ ઉદ્દેશ છે.

સ્વૌચ્છૃષ્ટિ એ કંઈ ધંધાને લગતું શિક્ષણ નથી. બાળકોને તે શિખવવામાં આવે છે તે એવા હેતુથી નહિ કે તે વડે તે પોતાનું ભરણપોષણ કરી શકે. શાળાના અભ્યાસમાં ધંધાને લગતા શિક્ષણનો મવાલ હોઈ શકે નહિ; તેમજ સ્વૌચ્છૃષ્ટિને પણ ધંધાને લગતું શિક્ષણ બનાવી શકાય નહિ. કારણ કે શાળામાં કાઈ પણ ધંધાને લગતું શિક્ષણ આપવાનો સમય બચત નહીં શકે નહિ; તે સ્વૌચ્છૃષ્ટિશિક્ષણને પણ ધંધાના રૂપમાં ફેરવી શકાય નહિ. વિદ્યાર્થીને શાળામાં જે સમય મળી શકે તે સમયમાં ધંધાને લગતું શિક્ષણ આપવાથી વિદ્યાર્થીઓ ધંધાનાં મૂળતત્ત્વોનો પણ ભાગ્યેજ અભ્યાસ કરી શકે. વર્ગી શાળાના બાળકોની ઉંમર પણ નાની હોય અને તે વખતે તેઓની વિવેકશક્તિ ખીલી ન હોય. આવે સમયે ભવિષ્યમાં તેઓ અમુકજ ધંધો લેજે-એવો નિશ્ચય કરી શકે નહિ. અને જે સમયે તેમની દૃઢ વૃત્તિ અધાર્પિત હોય તે સમયે તેમને ધંધાનું શિક્ષણ આપવું જૂલ ભરેલું પણ ગણાય.

ઉપર જણાવ્યું તે મુજબ સ્વૌચ્છૃષ્ટિને માનસિક, નૈતિક અને શારીરિક શક્તિઓનો વિકાસ કરવાના માધનરૂપજ ગણવાનું છે. સ્વૌચ્છૃષ્ટિશિક્ષણમાં વિશેષ કરી બે હેતુઓ મમાએલા છે. પહેલો હેતુ જેમાં બાળકની શક્તિઓ અને ટેવો કેળવવાનો છે તે નીચે પ્રમાણે સાધી શકાય:—

- (૧) સાધારણ જાતમહેનત માટે. રમ અને પ્રેમની સાગણી ઉત્પન્ન કરવી.
- (૨) પ્રામાણિક અને કઠણ અંગમહેનત માટે માન પેદા કરવું.
- (૩) સ્વતંત્રતા અને આત્મચળ કેળવવાં.
- (૪) વ્યવસ્થા, ચોક્કસાઈ અને સ્વચ્છતાની ટેવો પાડવી.

- ૧૭૮' ઇ સ અને તારીખ ઉપરથી વાર શોધી કાઢવાની રીત
 (૫) નેત્રેન્દ્રિય કેળવવી, તેમજ હાથની આવડત અને સ્પર્શશક્તિ કેળવ
 (૬) ધ્યાન, ઉદ્યોગ, ખર્ચ અને ધીરજની ટેવો પાડવી તાર
 (૭) શારીરિક શક્તિઓનો વિકાસ કરવો.

ખીન્ને હેતુ વહેવારકુશળતા વાંધવાનો છે અને તે સાધનો વાંધવામા કુશળતા લાવવાથી અને કાંમતી ચોક્કસાઈથી બારી શકીએ

પરમોનિદ ધ- વ્યાસ.

‘ઇ. સ. અને તારીખ ઉપરથી વાર શોધી કાઢવાની રીત

મન અને તારીખ આખ્યા હોય, પરંતુ વાર આખો ન હોય, ત્યારે નીચેની રીતે વાર શોધી કાઢાય છે.

જેમકે આપણે સ. ૧૯૦૪ ના સપ્ટેમ્બર મહીનાની પહેલી તારીખ ગો વાર આવે છે તે જાહેરુ હોય તો નીચે પ્રમાણેની રીત કડવી —

રીત	દાખલો
ઇ મનનો આકડો મૂકવો	૧૮૦૮
ઇ સનની પૂર્ણ ચોથાઈ મૂકવી	૪૮૧
ઇ સનના મેકની ચોથાઈ મૂકવી	૪
મહીનાનો અંક મૂકવો (સપ્ટેમ્બરનો મુકવો અંક)	૫
(મહીનાનો અંક મુકવો કરેલા નીચેના ટાકકમા આપેલા છે તે યાદ રાખીને તે અંક મૂકવો.)	
તારીખ ને હોય તે લખવી	૧
સરવાળો કરવો	૨૪૧૫
મરવાળામાથી મેકનો અંક બાદ કરવો	૧૮
બાકીનાકીને સાતે ભાગવી	૭ ૨૩૬૬ (૩૪૨૧)
૧ શેષ વધે તો રવિવાર, ૨ જો સોમવાર	૨૮
૩ શેષ મંગળવાર, ૪ શેષ બુધવાર	૧૬
૫ શેષ ગુરુવાર, ૬ શેષ શુક્રવાર	૧૪
૦ શેષ શનિવાર સમજવો	૦

આ દાખલામા (૨) શેષ વધે છે માટે સ. ૧૯૦૪ના મરેચ્છા મહીનાની પહેલી તારીખે સોમવાર છે એમ સમજવું

૫. સ. અને તારીખ ઉપરથી વાર શોધી કાઢવાની રીત ૨૭૬

* મહીનાઓના મુકરર કરેલા અંક નીચે પ્રમાણે છે:—

મહીનાઓનાં નામ	જાન્યુઆરી	ફેબ્રુઆરી	માર્ચ	એપ્રિલ	મે	જુન	જુલાઈ	ઓગસ્ટ	સપ્ટેમ્બર	ઓક્ટોબર	નવેમ્બર	ડિસેમ્બર
અંક	૩	૩	૩	૬	૧	૪	૬	૨	૫	૭	૩	૫

ગણ કરતાં પછી લખાણ સ્મરણશક્તિને વધારે અનુકૂળ હોય છે માટે ઉપરની રીત યાદ રાખવામાં માટે મુખપાક કરવા ખાતર શિક્ષક બંધુઓ માટે નીચેની કવિતા યનસ્ત્રવામાં આવી છે.

* રાગ-ત્રિતાળી ચેતપાઈને મળતો.

પ્રથમ સનતો અંક જ મોકો, તેની ચોથાઈને નેચ ચૂકો,
સૈકાની ચોથાઈ પણ જોડો, મહીનાનો અંક કેમ છોડો.
તારીખ સરવાળામાં ભરી, તેમાંથી સૈકા બાદજ કરી,
સંખ્યાને સાને ભાગી ભાઈ, જુઓ શેષ શો વધે છે સાંધી,
એક શેષે રવિવાર જાણો, દર શેષે જાણો તે પ્રમાણો.

* મહીનાના મુકરર કરેલા અંક.

રાગ-ઉપર પ્રમાણે.

જાન્યુઆરિના ગણી અંક સાત, ફેબ્રુઆરિ ત્રણ ગણો આત,
માર્ચ ત્રણ એપ્રિલ છ ગણવા, એક મે જુનના ચાર લેણવા,
જુલાઈ છ ઓગસ્ટ બે માત, પાંચ સપ્ટેમ્બર સુજાણ,
ઓક્ટોબર સાત ત્રણ નવેમ્બર, પાંચનો અંક જાણુ ડિસેમ્બર,
લીપ વર્ષ જાન્યુઆરિ છ છે, ફેબ્રુઆરિ અંક વળી બે છે,
આ રીતે અચૂક તમે જાણશો, સોમ ઇષ્ટ વાર મેળવશો.

સોમવાર ફલગુણરામ ઠાંકર

નાલુકા સૂત, જાલોદ. (પંચમહાલ)

સરકારી જાહેરખબર

(ઉ. ભા. ના એ. ઇન્સ્પેક્ટરના હુકમ નં. ૬૩૫૪, ૬૩૫૫, તા. ૨૭-૮-૨૪ ના આધારે) :
કન્યાઓ માટેની વૈ. ફા. પરીક્ષાની કમિટિનો પ્રમુખને જણાવવામાં આવે છે કે સને ૧૯૨૪ ના ડિસેમ્બર તા. ૧ લી સોમવાર અને તે પછીના દિવસો કન્યાઓ માટેની વૈ. ફા. પરીક્ષા માટે નક્કી કરવામાં આવ્યા છે.

સરકારી જાહેરખબર

(ઉ. ભા. ના એ. ઇ. ના હુકમ નં. ૬૩૫૪, તા. ૧૫-૬-૨૪ ના આધારે)

કન્યાઓ માટેની વૈ. ફા. પરીક્ષા

ઉત્તર ભાગ

આથી જણાવવામાં આવે છે કે 'કન્યાઓ' માટેની વૈ. ફા. પરીક્ષા સને ૧૯૨૪ ના ડિસેમ્બરની તા. ૧ લી અને સોમવાર અને તે પછીના દિવસોએ ઉત્તર ભાગમાં નીચે જણાવેલાં સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

સ્થળનું નામ	નિધાનું નામ
અમદાવાદ	અમદાવાદ
ધંધુકા	
નડિયાદ	મેડા
આણંદ	
ખેરમદ	
ખેડા	
ગાંધરા	પંચમહાલ
ભરૂચ	ભરૂચ
સુરત	સુરત
પાટણ	

૨ મને ૧૯૨૪ ના જુનાઈની ૧૭ મી નો ફેળવણીખાતાનો સગ-
કારી નોટિફિકેશન નં. ૨૬૩૬ જે તા ૭ મી ઑગસ્ટ, મને ૧૯૨૪ ના
મુખર્ષી, ગવર્નમેન્ટગેજેટ લાગુવાનાઈજીડી-૧૭૪૬ પાના ઉપર છપાએલો
છે તે પ્રમાણે ખરીદ્યા લેવામા આવશે ।

આ સ્થળોની પરીક્ષક કમિટિના પ્રેસિડેન્ટ તરીકે ડૉ. યુ. ઇ. સ્વેન્ટર ગૅલે,

૪ ઉમેદવારે જે અંગે પરીક્ષામાં ભેગવું હોય તે સ્થળની પરીક્ષક
કમિટીના પ્રેસિડેન્ટને જાપેના ફોર્મમાં અગ્ર મોદ્યવી અરજ પ્રેસિડેન્ટને
મને ૧૯૨૪ ના નવેમ્બરની પહેલીએ અથવા તે પહેલાં મળી જવી જોઈએ
એ તારીખ પછી અગ્ર સ્વીકારાગે નહિ

૫ પગીક્ષામા બેમત્રાની શી'લેવામા આવશે નહિ .

૬ પરીક્ષાનો અભ્યાસક્રમ, તા. ૭ મી ઓગસ્ટ, ૧૯૨૪ ના
મુમર્દ, ગવર્નમેન્ટ ગેઝેટ લાગુ, ૧ ના ૧૭૪૩-૧૭૪૬ ઉપર જાણીતો છે.

७ उर्दुभा, व. ३१. परीक्षा तेज वज्रते ते-अथजाये उर्दु उमेद्वारा
भागे देवामा-आवगे — — — — —

૧૭ શા ના એ ધ ની આશ્રિત
અમદાવાદ, તા ૨૬ ૮-૨૪

૩ એસ. વકીલ
એ ધ ઉત્તર ભાગ

સરકારી જાહેરખબર

(ઉભાના ઝેરના હુકમ નં ૭૫૨૧, તા ૨૬-૬-૨૪ ના આધારે)

સને ૧૯૨૪ ની કન્યાઓ માટેની વેડા પરીક્ષાનો કાર્યક્રમ.
નામવાર, તા. ૧-૧૨-૨૪ ૧૧-૧૧-૩૦ રજીસ્ટ્રેશન

૧૧-૩૦-૧-૩૦ આરોગ્યવિજ્ઞાન

૨-૩૦-૪-૩૦ નિમધ અને હસ્તાક્ષર

મગળવાર, તા ૬-૧૨-૨૪ ૧૧-૪ ૧ ગિણિત અને નીચું

3-4 મુગો. ૧

सुधवार, ता. ३-१२-२४ ११-११ प्रतिहास.

१-३०-३-३० सद्विज्ञान

४-६ चित्रकाम

૩૦ ૩૧ ૩૨ ૩૩ ૩૪ ૩૫ ૩૬ ૩૭ ૩૮ ૩૯ ૪૦ ૪૧ ૪૨ ૪૩ ૪૪ ૪૫ ૪૬ ૪૭ ૪૮ ૪૯ ૫૦ ૫૧ ૫૨

કાલાઈ બેઠારલાઈ પરમાર.
બેમા પંતો નિમમા.
રખલ રામસંગ પટેલ
શંકર રણછાડ નિધરોલીઆ.
ચંદ્રસેન નાગેશ્વર પંડ્યા.
દેવજીભાઈ શંકરભાઈ પટેલ.
જઈતાઈ નાથીભાઈ પુરોહિત.
પુરુષોત્તમ કીશો બાદેલા.
ચિત્તોપદિશ બેરામ બાદેલા.
ખડેરાવ ધરમજી બનીર.
અબાલાલ રણછાડભાઈ પટેલ.
વિદલ પનાલગી.
સાહસીન શક્તીનસીયા સેયદ.
રામજીભાઈ મીંગેશ્વર દેવની.
સીમનસાઈ આયુલાલ ત્રિવેદી.
હસન રસીક નિશામ શેખ.
નારણજી બેઠારલાઈ ગોર.
મંદુસાલ મોતીરામ બેશી.
મુનિસાલ ગીરધરભાઈ પટેલ.
કેશવ પ્રજિદાસ પટેલ.
છાંદ બાળકદાસ વેરાળી.
ચંદુસાલ બાળાચંદ્ર બેશી.
છાંદુભાઈ લલિલાઈ પટેલ.

૨૯૨ ૨૯૧ ૨૯૦ ૨૮૯ ૨૮૮ ૨૮૭ ૨૮૬ ૨૮૫ ૨૮૪ ૨૮૩ ૨૮૨ ૨૮૧ ૨૮૦ ૨૭૯ ૨૭૮ ૨૭૭ ૨૭૬ ૨૭૫ ૨૭૪ ૨૭૩ ૨૭૨ ૨૭૧ ૨૭૦ ૨૬૯ ૨૬૮ ૨૬૭ ૨૬૬ ૨૬૫ ૨૬૪ ૨૬૩ ૨૬૨ ૨૬૧ ૨૬૦ ૨૫૯ ૨૫૮ ૨૫૭ ૨૫૬ ૨૫૫ ૨૫૪ ૨૫૩ ૨૫૨ ૨૫૧ ૨૫૦ ૨૪૯ ૨૪૮ ૨૪૭ ૨૪૬ ૨૪૫ ૨૪૪ ૨૪૩ ૨૪૨ ૨૪૧ ૨૪૦ ૨૩૯ ૨૩૮ ૨૩૭ ૨૩૬ ૨૩૫ ૨૩૪ ૨૩૩ ૨૩૨ ૨૩૧ ૨૩૦ ૨૨૯ ૨૨૮ ૨૨૭ ૨૨૬ ૨૨૫ ૨૨૪ ૨૨૩ ૨૨૨ ૨૨૧ ૨૨૦ ૨૧૯ ૨૧૮ ૨૧૭ ૨૧૬ ૨૧૫ ૨૧૪ ૨૧૩ ૨૧૨ ૨૧૧ ૨૧૦ ૨૦૯ ૨૦૮ ૨૦૭ ૨૦૬ ૨૦૫ ૨૦૪ ૨૦૩ ૨૦૨ ૨૦૧ ૨૦૦ ૧૯૯ ૧૯૮ ૧૯૭ ૧૯૬ ૧૯૫ ૧૯૪ ૧૯૩ ૧૯૨ ૧૯૧ ૧૯૦ ૧૮૯ ૧૮૮ ૧૮૭ ૧૮૬ ૧૮૫ ૧૮૪ ૧૮૩ ૧૮૨ ૧૮૧ ૧૮૦ ૧૭૯ ૧૭૮ ૧૭૭ ૧૭૬ ૧૭૫ ૧૭૪ ૧૭૩ ૧૭૨ ૧૭૧ ૧૭૦ ૧૬૯ ૧૬૮ ૧૬૭ ૧૬૬ ૧૬૫ ૧૬૪ ૧૬૩ ૧૬૨ ૧૬૧ ૧૬૦ ૧૫૯ ૧૫૮ ૧૫૭ ૧૫૬ ૧૫૫ ૧૫૪ ૧૫૩ ૧૫૨ ૧૫૧ ૧૫૦ ૧૪૯ ૧૪૮ ૧૪૭ ૧૪૬ ૧૪૫ ૧૪૪ ૧૪૩ ૧૪૨ ૧૪૧ ૧૪૦ ૧૩૯ ૧૩૮ ૧૩૭ ૧૩૬ ૧૩૫ ૧૩૪ ૧૩૩ ૧૩૨ ૧૩૧ ૧૩૦ ૧૨૯ ૧૨૮ ૧૨૭ ૧૨૬ ૧૨૫ ૧૨૪ ૧૨૩ ૧૨૨ ૧૨૧ ૧૨૦ ૧૧૯ ૧૧૮ ૧૧૭ ૧૧૬ ૧૧૫ ૧૧૪ ૧૧૩ ૧૧૨ ૧૧૧ ૧૧૦ ૧૦૯ ૧૦૮ ૧૦૭ ૧૦૬ ૧૦૫ ૧૦૪ ૧૦૩ ૧૦૨ ૧૦૧ ૧૦૦ ૯૯ ૯૮ ૯૭ ૯૬ ૯૫ ૯૪ ૯૩ ૯૨ ૯૧ ૯૦ ૮૯ ૮૮ ૮૭ ૮૬ ૮૫ ૮૪ ૮૩ ૮૨ ૮૧ ૮૦ ૭૯ ૭૮ ૭૭ ૭૬ ૭૫ ૭૪ ૭૩ ૭૨ ૭૧ ૭૦ ૬૯ ૬૮ ૬૭ ૬૬ ૬૫ ૬૪ ૬૩ ૬૨ ૬૧ ૬૦ ૫૯ ૫૮ ૫૭ ૫૬ ૫૫ ૫૪ ૫૩ ૫૨ ૫૧ ૫૦ ૪૯ ૪૮ ૪૭ ૪૬ ૪૫ ૪૪ ૪૩ ૪૨ ૪૧ ૪૦ ૩૯ ૩૮ ૩૭ ૩૬ ૩૫ ૩૪ ૩૩ ૩૨ ૩૧ ૩૦ ૨૯ ૨૮ ૨૭ ૨૬ ૨૫ ૨૪ ૨૩ ૨૨ ૨૧ ૨૦ ૧૯ ૧૮ ૧૭ ૧૬ ૧૫ ૧૪ ૧૩ ૧૨ ૧૧ ૧૦ ૯ ૮ ૭ ૬ ૫ ૪ ૩ ૨ ૧ ૦

મગન-દયાળ પટેલ.
કરીમજી નુરુલા શેખ.
બકારભાઈ અચરભાઈ પટેલ.
રતનલાલ મોહિલાલ શાહ.
મનજીભાઈ દુસાભાઈ વાળદ.
જનનભાઈ બદલભાઈ સિરખ.
ભાઈચંદર ત્રિભોવનદાસ પંડ્યા.
દીપસંગ બીતાખાવા બેર.
ગદાભાઈ બેદારામ બેરાળી.
નર્મદાચંદર જીદારામ ભદ.
હીરા બેચર મોર.
યશવંતરાવ નોરાયણરાવ અંબાડી.
ભવાનભાઈ દેવાભાઈ પટેલ.
જમુભાઈ ગોલાભાઈ પટેલ.
ગુજરાતી-કિડ.
પરમાઈ અલીભાઈ સાસેલ પટેલ.
આદમ સેલેમાન અમદાવાદી.
કેમરહીન મોહમદીન સેયદ.
અબાસઅલી રમિલસીયા સેયદ.
મુસા વલી એહમદ પટેલ.
બકારહીબ એહમદ સેયદ.
મુસા દંસાહીમ અલીભાઈ અમીન.

૨૫૯ ૨૫૮ ૨૫૭ ૨૫૬ ૨૫૫ ૨૫૪ ૨૫૩ ૨૫૨ ૨૫૧ ૨૫૦ ૨૪૯ ૨૪૮ ૨૪૭ ૨૪૬ ૨૪૫ ૨૪૪ ૨૪૩ ૨૪૨ ૨૪૧ ૨૪૦ ૨૩૯ ૨૩૮ ૨૩૭ ૨૩૬ ૨૩૫ ૨૩૪ ૨૩૩ ૨૩૨ ૨૩૧ ૨૩૦ ૨૨૯ ૨૨૮ ૨૨૭ ૨૨૬ ૨૨૫ ૨૨૪ ૨૨૩ ૨૨૨ ૨૨૧ ૨૨૦ ૨૧૯ ૨૧૮ ૨૧૭ ૨૧૬ ૨૧૫ ૨૧૪ ૨૧૩ ૨૧૨ ૨૧૧ ૨૧૦ ૨૦૯ ૨૦૮ ૨૦૭ ૨૦૬ ૨૦૫ ૨૦૪ ૨૦૩ ૨૦૨ ૨૦૧ ૨૦૦ ૧૯૯ ૧૯૮ ૧૯૭ ૧૯૬ ૧૯૫ ૧૯૪ ૧૯૩ ૧૯૨ ૧૯૧ ૧૯૦ ૧૮૯ ૧૮૮ ૧૮૭ ૧૮૬ ૧૮૫ ૧૮૪ ૧૮૩ ૧૮૨ ૧૮૧ ૧૮૦ ૧૭૯ ૧૭૮ ૧૭૭ ૧૭૬ ૧૭૫ ૧૭૪ ૧૭૩ ૧૭૨ ૧૭૧ ૧૭૦ ૧૬૯ ૧૬૮ ૧૬૭ ૧૬૬ ૧૬૫ ૧૬૪ ૧૬૩ ૧૬૨ ૧૬૧ ૧૬૦ ૧૫૯ ૧૫૮ ૧૫૭ ૧૫૬ ૧૫૫ ૧૫૪ ૧૫૩ ૧૫૨ ૧૫૧ ૧૫૦ ૧૪૯ ૧૪૮ ૧૪૭ ૧૪૬ ૧૪૫ ૧૪૪ ૧૪૩ ૧૪૨ ૧૪૧ ૧૪૦ ૧૩૯ ૧૩૮ ૧૩૭ ૧૩૬ ૧૩૫ ૧૩૪ ૧૩૩ ૧૩૨ ૧૩૧ ૧૩૦ ૧૨૯ ૧૨૮ ૧૨૭ ૧૨૬ ૧૨૫ ૧૨૪ ૧૨૩ ૧૨૨ ૧૨૧ ૧૨૦ ૧૧૯ ૧૧૮ ૧૧૭ ૧૧૬ ૧૧૫ ૧૧૪ ૧૧૩ ૧૧૨ ૧૧૧ ૧૧૦ ૧૦૯ ૧૦૮ ૧૦૭ ૧૦૬ ૧૦૫ ૧૦૪ ૧૦૩ ૧૦૨ ૧૦૧ ૧૦૦ ૯૯ ૯૮ ૯૭ ૯૬ ૯૫ ૯૪ ૯૩ ૯૨ ૯૧ ૯૦ ૮૯ ૮૮ ૮૭ ૮૬ ૮૫ ૮૪ ૮૩ ૮૨ ૮૧ ૮૦ ૭૯ ૭૮ ૭૭ ૭૬ ૭૫ ૭૪ ૭૩ ૭૨ ૭૧ ૭૦ ૬૯ ૬૮ ૬૭ ૬૬ ૬૫ ૬૪ ૬૩ ૬૨ ૬૧ ૬૦ ૫૯ ૫૮ ૫૭ ૫૬ ૫૫ ૫૪ ૫૩ ૫૨ ૫૧ ૫૦ ૪૯ ૪૮ ૪૭ ૪૬ ૪૫ ૪૪ ૪૩ ૪૨ ૪૧ ૪૦ ૩૯ ૩૮ ૩૭ ૩૬ ૩૫ ૩૪ ૩૩ ૩૨ ૩૧ ૩૦ ૨૯ ૨૮ ૨૭ ૨૬ ૨૫ ૨૪ ૨૩ ૨૨ ૨૧ ૨૦ ૧૯ ૧૮ ૧૭ ૧૬ ૧૫ ૧૪ ૧૩ ૧૨ ૧૧ ૧૦ ૯ ૮ ૭ ૬ ૫ ૪ ૩ ૨ ૧ ૦

૩૧૫ ૩૧૩ ૩૧૩ ૩૧૧ ૩૦૯ ૩૦૮ ૩૦૭ ૩૦૫ ૩૦૫ ૩૦૪ ૩૦૪ ૩૦૩ ૩૦૨ ૩૦૨ ૩૦૧ ૩૦૧ ૩૦૦ ૨૯૭ ૨૯૬ ૨૯૬ ૨૯૫ ૨૯૫

ગુણાજ્ઞાન પરગણ નાયક.
મગનલાલ લગ્નલાલ પટેલ.
પરસોત્તમ કાળિદાસ-ભંડ.
નરસિંહભાઈ ગોપાલજી વરસઝા.
મંજી લલ્લુ બેટીઆ.
લલિલાલ-રાણીલાલ દેસાઈ.
નારણભાઈ ભગોલાઈ પટેલ.
દાસતેરામ ગણેશતરામ વ્યાસ.
નાનુભાઈ પરગણ દેસાઈ.
ફિલોમોન પચુલાઈ પટેલ.
નાનુ ગ્રીષ્મા વાળુંદ.
પરગ કાળ પટેલ.
કમન વાલા પટેલ.
રમણલાલ દક્ષિણદાસ રાદરીઆ.
બાબારામ રણછોડ ભંડ.
બાના લખુ પટેલ.
હિરદાસિનિ કાળાભાઈ મેહીલા.
હીરાલાલ વિદ્યલાલ મેદિરા.
મનુ ગોપાલ દીમર.
મકનભાઈ લોમજીભાઈ પટેલ.
શંકરભાઈ કાળિદાસ પટેલ.
દાદાલાલ ત્રિભુવનદાસ પારેખ.
ગોલાન પ્રહલાદજી બ્યાન.

૨૦ ૨૧ ૨૧ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭ ૨૭ ૨૮ ૨૮ ૩૧ ૩૧ ૩૧ ૩૨ ૩૨ ૩૬ ૩૬ ૩૭ ૩૮ ૩૮ ૩૮ ૪૧ ૪૧

૩૧૦ ૨૯૦ ૨૭૬ ૪૬૬ ૪૧૦ ૪૧૦ ૩૯૪ ૩૬૫ ૩૫૨ ૩૫૨ ૩૬૬ ૩૬૮ ૩૬૮ ૩૬૩ ૩૬૦ ૩૬૬ ૩૬૬ ૩૬૫ ૩૬૮ ૩૬૪ ૩૬૦ ૩૬૦ ૩૬૦ ૩૬૭

અલિલાઈ મહમદ ઉમર પટેલ
ગુલમાન અલી/ખાલીમ પટેલ
અલિલાઈ મહમદ યસર પટેલ
મંજી દેલાભાઈ ભાગળી.
ધનજયરાય સિમતરામ અધ્યય.
રણછોડજી બીખાભાઈ ગોદા.
વાણીભાઈ નાગરજી દેસાઈ.
ધીરાભાઈ દુર્લભભાઈ દેસાઈ.
ગાવાલાઈ લખવાનજી પટેલ.
લલ્લુભાઈ પુનાજી પટેલ.
નાથી ખાળપાલ ધોડીઆ.
નરસિંહ રતનજી લાડ.
રણછોડ રાળા પટેલ.
ચના દેસરા પટેલ.
નારાણભાઈ પરજીભાઈ પટેલ.
વરાનભાઈ હાસિજીભાઈ પટેલ.
હોદાલાલ મગનલાલ ઉપાધ્યાય.
પરજીભાઈ પુરોત્તમભાઈ સુરતી.
જગજીવનભાઈ ચારારજી પટેલ.
ગોવિંદભાઈ મોરારજી પટેલ.
નરહરિશંકર શશીનાથ પાંડક.
નગીનભાઈ હરિભાઈ લિહાર.

૫ ૭ ૮ ૧ ૨ ૨ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૯ ૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬ ૧૭ ૧૭ ૧૬

નરહારિરામ મહાસુખગમ ભદ્ર
ગમજી માવા પટેલ.
રણછીડાજી ભીમભાઈ નાયક.
મગનલાલ ડાહ્યાભાઈ પટેલ.
જગન નરસાજ પટેલ.
જીવણજી લાણીભાઈ પટેલ.
કાળદાસ શુદ્ધભાઈ પટેલ.
ગેમલાસહ માધુસાહ પરમાર.
સુન્નદા ગુનાય શેખ.
દયાળજી લક્ષ્મીભાઈ નાયક.
લખુ મકન પટેલ.
નરભેરામ દેશવરામ વ્યામ.
પગલુભાઈ નાયીભાઈ પટેલ.
હરિદાસ ગુલાબદાસ વેરાંગી.
ઝીલ્લાભાઈ લાણીભાઈ પટેલ.
રણછીડાજી નારણજી નાયક.
છોટુભાઈ પરગજી નાયક.
કીકલાં મોતીદા પટેલ.
મહાશંકર પુળનારામ જોશી.
વનમાળી ઝવેરભાઈ પટેલ.
ભગવતીશંકર કિમીઆશંકર શેઠ.
દેવવતરાય ભીખાભાઈ દેવાણ.
કુવલ ગોડા પટેલ.

૬૪ ૬૫ ૬૫ ૬૬ ૭૦ ૭૦ ૭૦ ૭૩ ૭૩ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૫ ૭૬ ૭૬ ૭૬ ૮૨ ૮૨ ૮૨ ૮૨ ૮૬ ૮૬ ૮૬

૨૯૩ ૨૯૩ ૨૯૩ ૨૯૩ ૨૯૫ ૨૯૦ ૨૯૦ ૨૯૯ ૨૯૯ ૨૯૯ ૨૯૭ ૨૯૭ ૨૯૭ ૨૯૬ ૨૯૫ ૨૯૪ ૨૯૨ ૨૯૨ ૨૯૨ ૨૯૨ ૨૭૯ ૨૭૯ ૨૭૯ ૨૭૯

રભાઈ દેગવભાઈ પટેલ.
ડાહ્યા ફરીર પટેલ.
નારણભાઈ માવજીભાઈ પટેલ.
ભગવાનજી જગમજી દસાણ.
રઘુનાથ ચાંદવરાવ કાન.
ભગવાન વહાલા પટેલ.
કમનજી મોરારજી નાયક.
છીપકા રતના પટેલ.
નાસા પરજી ચોધરી.
રણછીડ ફર્લ પટેલ.
ભગા પુનીઆ પટેલ.
કુલભભાઈ નાયીભાઈ પટેલ.
રતિલાલ ગુલાબભાઈ દેસાણ.
રામચંદ્ર ગજાશંકર ઉપાધ્યાય.
રવજી ફલજી ઘોડીઆ.
નારણજી રેદરજી દેસાઈ.
ગુલાબભાઈ લક્ષ્મીભાઈ વસી.
નાગરજી ભીખાભાઈ દેસાઈ.
રેવલા ભાણીઆ પટેલ.
જગન તેલીઆ ચોધરી.
માણુશંકર ભદ્રશંકર જોશી.
પરાગજી ભીખાભાઈ વસી.
જગનલાલ ભીમભાઈ નાયક.

૪૩ ૪૩ ૪૩ ૪૬ ૪૬ ૪૮ ૪૮ ૫૦ ૫૧ ૫૧ ૫૩ ૫૩ ૫૩ ૫૬ ૫૮ ૫૮ ૫૮ ૫૮ ૬૨ ૬૨ ૬૨ ૬૫

૨૫૬ ૨૫૬ ૨૫૫ ૨૫૫ ૨૫૫ ૨૫૪ ૨૫૪ ૨૫૪ ૨૫૩ ૨૫૨ ૨૫૨ ૨૫૨ ૨૫૧ ૨૫૧ ૨૫૧ ૨૫૦ ૨૪૯ ૨૪૮ ૨૪૮ ૨૪૮ ૨૪૭ ૨૪૭ ૨૪૬ ૨૪૫

૧૧૨ હિમરવાલ ફેરાવ ઘોડીઆ.
૧૧૨ વર્તરાવ હરિગવ દેવર.
૧૧૪ ગોવિંદભાઈ મકનજી પટેલ
૧૧૪ નાગજીવીવા ફેરાખાવા ચોલાઈ.
૧૧૪ ઉગ્રભાઈ હરિભાઈ પટેલ.
૧૧૭ દામજી મગન ગામેતી.
૧૧૭ ખડભાઈ વલભભાઈ નાયક.
૧૧૯ ગુલાબભાઈ રાલાભાઈ નાયક.
૧૨૦ ભગવાનભાઈ રામભાઈ પટેલ.
૧૨૦ દસપતરાવ ગણપતરાવ ભદ્ર.
૧૨૦ નાયીભાઈ લલિતભાઈ નાયક.
૧૨૩ ભીખાભાઈ ફાલાભાઈ ફેરાઈ.
૧૨૩ જગા લલિત બેરીઆ.
૧૨૩ ફેવર નરસભ ગોલીકર.
૧૨૬ ચોરાઈ ફેરારામ વાળેદ.
૧૨૭ ઘેવાભાઈ મકનજી નાયક.
૧૨૮ બલિભાઈ ખુશાલ રાસ વાંચી.
૧૨૮ ચંતિલાલ દલિભાઈ ધાગી.
૧૨૮ દેવા છીખા પરમાર.
૧૩૧ છીખા ગોવન પટેલ.
૧૩૧ જ્વલજી ભીખા ચોધરી.
૧૩૩ મળિયાઈ ભીમભાઈ નાયક.
૧૩૪ ચંમોનીસહ જસવંતસિંહ મુંમ.

૨૭૦ ૨૬૯ ૨૬૮ ૨૬૭ ૨૬૬ ૨૬૬ ૨૬૬ ૨૬૫ ૨૬૪ ૨૬૩ ૨૬૩ ૨૬૩ ૨૬૨ ૨૬૦ ૨૬૦ ૨૫૯ ૨૫૯ ૨૫૯ ૨૫૯ ૨૫૮ ૨૫૮ ૨૫૮ ૨૫૭ ૨૫૭

ગુલાબસિંહ ફેરાસિંહ ફેરાવાર.
પુરુષોત્તમ ગાંગાભાઈ પંડ્યા.
નાગરજી નારણજી ફેરાઈ.
નાયીઆઈ હરિભાઈ નાયક.
ગુલાબાઈ દલભભાઈ નાયક.
મહાશંકર નાનાભાઈ વેદ.
નરસિંહ ઉગ્રભાઈ પટેલ.
મગનવાળ સારદભાઈ ગામેતી.
હુસેનખાન મહમદખાન પઠાણ.
જ્યોત્સિંહ ખુશાલસિંહ ફાસાદા.
રધા ગોસા ચોધરી.
રણજીરાજ રાલાભાઈ નાયક
ફલકા વાઘલા પટેલ.
સિવસકર હરમળિયાઈ ફેરાઈ.
ગાંગાભાઈ ભીખાભાઈ ફેરાઈ.
જરમિજ્યતરામ નારાયણ બેરી.
મગનલાલ દાજીભાઈ ફેરાઈ.
મગનલાલ પ્રાણભાઈ ફેરાઈ.
અમરતલાલ હરગોવિંદ વ્યાસ.
મગનભાઈ હરિભાઈ પટેલ.
નાનુભાઈ લલિતભાઈ નાયક.
ગરજી ફેરાવા ચોધરી
પુરુષોત્તમ મકન ચોગી.

૮૬ ૮૦ ૮૧ ૮૨ ૮૩ ૮૩ ૮૩ ૮૬ ૮૭ ૮૮ ૮૮ ૧૦૦ ૧૦૧ ૧૦૧ ૧૦૩ ૧૦૩ ૧૦૩ ૧૦૩ ૧૦૭ ૧૦૭ ૧૦૭ ૧૧૦ ૧૧૦

સરકારી જાહેરખબર

(હ. ભા. ના એ. ઇ. ના હુકમ નં. ૭૪૪૬, ૭૪૪૭, તા. ૨૩-૬-૨૪ ના આધારે)

કન્યાઓ માટેની આવતી વર્ષીયુલર ફાઇનલ પરીક્ષા જે સને ૧૯૨૪ ના ડિસેમ્બર માસમાં લેવાની છે તેને માટે કન્યા વાચનમાલા નં. ૩ ની પહેલી છ'કવિતાઓ એટલે કે, ૩, ૬, ૯, ૧૨, ૧૫ સને ૧૯ એ પાઠ નક્કી કરવામાં આવ્યા છે.

સરકારી જાહેરખબર

પ્રેમચંદ, રાયચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજની વાર્ષિક પરીક્ષા.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજની વાર્ષિક પરીક્ષા, મને ૧૯૨૪ ના નવેમ્બરની તા. ૧૧ મી ને મંગળવારથી શરૂ થશે. 'મોઢાની પરીક્ષા તા. ૧૧ થી ૧૪ સુધી ચાલશે. તા. ૧૫મીથી લેખી પરીક્ષા શરૂ થશે.

૧. સરલ દેશીનામાની પદ્ધતિ-ટેકસ્ટ બુક, આ. ૩૧ મી ૦-૫-૬; ૨. સરલ ગુજરાતી પ્રાસ વ્યાકરણ-લોઈ. બુક, ધણે ઠેકાણે ટેકસ્ટ, આ. ૨૭મી, ૦-૫-૦; ૩ સરલ વ્યુત્પત્તિશાસ્ત્ર પ્રકાશ (૫-૬-૭ મી ચોપડીના પાકવાર શબ્દોના પ્રાપસદિત,) લા. પ્રા. બુક, સુધરેલી આ. ૩૭. ૦-૮-૦; ૪. નવું સરલ મુખ્યગણિત (બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી એકજ બુકમાં) ધણે ઠેકાણે ટેકસ્ટ, આ. ૧૩ મી, ૦-૩-૦; ૧. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૩મી, ૦-૧-૬. મુખ્ય એજન્ટ અમદાવાદ,

એસ. જી. શાહની કંપની ઇ. ઇ.

પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, ગોંડગના માલ ડે. એ. ઇ.

સુ. કપડવંજ.

ઑક્ટોબર—સને ૧૯૨૪

વિવચ

અનુક્રમણિકા

ગામડાંમાં ઠેવા શિક્ષણની ૪૩૨ છે.	૨૬૬
અપૂર્ણિક	૨૬૨
હસ્તકળાશિક્ષણ: સ્વોછ્છપદ્ધતિ (૨)	૨૬૧
હિક્ટોઆફ	૨૬૬
મુસલમાન કોમને કેળવણીમાં આગળ પડતાં નડતી મુશ્કેલીઓ	૩૦૨
‘દંતમંજુ’ન વિષે વધુ હકીકત	૩૦૩
દાંતની સંભાળ	૩૦૫
પ્રાયમિક શાળાઓમાં ચિત્રકામનો અભ્યાસક્રમ	૫
સ્ત્રીઓ અને પુરુષો માટેની ટ્રેનિંગ કોલેજોમાં ચિત્ર-કામનો તથા હસ્તશિક્ષણનો અભ્યાસક્રમ	૩૦૬
પહેલી ‘ચોપડી: કવિતાનું નોટશન	૩૧૦
સરકારી જાહેરખબર	૩૧૨
૧૨. સા માધવલાલ હરિલાલ સ્મારક ફંડ: ઇનામ માટે પરીક્ષાના મંજુર કરેલાં પુસ્તકોની યાદી...	૩૧૬-૩૧૭

જાહેરખબર.

નવેમ્બર-ડીસેમ્બરના અંક
લેગા પ્રસિદ્ધ થશે

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૩ મું, ઑક્ટોબર સને ૧૯૨૪, અંક ૧૦ મા

ગામડાંમાં કેવા શિક્ષણની જરૂર છે ?

મુખર્ષી ઇલાજામા ૧૯૦ લાખ ઉપરની વસ્તી છે અને તેમાં ૧૫૨ લાખ અથવા તો ૮૦ ટકા લાગ ખેતી ઉપરજ પોતાનું યુગ્ગન ચલાવે છે. આમાંના ઘણા લોક તો ગરીબ અને અભણ હોય છે. મરકારે ગામડાંમાં દરેક છોકરો વાચતાં લખતાં અને હિસાબ કરતાં શીખે એવા દેતુથી બની શકે તેટલી નિશાળો ઉઠાડવા પ્રયત્ન કર્યા છે, પણ ઘણા બાળકો બાળવર્ગ અથવા પહેલા ધોરણમાંથીજ પોતાનો અભ્યાસ છોડી દે છે અને બે બાળકો અભ્યાસમાં એવા ધોરણ સુધી પહોંચે છે તે પણ ઘણે લાગે નિશાળ છોડી દે છે એટલે કરેલો અભ્યાસ ભૂલી જાય છે. આ ઘણું ખોટું છે; કારણ કે બે ગામડાંનાં બાળકો વધારે અભ્યાસ કરશે નહિ તો તેઓ પોતાના બાપદાદા કરતાં વધારે સારી સ્થિતિમાં આવી શકશે નહિ. તેઓ લખેલી કે છાપેલી હકીકત વાંચી શકશે નહિ અને હિમાળ ગણી શકશે નહિ, અને તેથી તેઓ દુકાનદારો અને પૈમાની ધીરધાર કરનારા આસામીઓથી છેતરાશે.

૨. ગામડાંના ઘણા લોકો એમ કહે છે કે અમારે અમારાં છોકરાં-ઓને આગળ ભણાવવા નથી; અમોરા છોકરા અમારાં ખેતગની સંભાળ રાખે તો બસ છે. તેમને નિશાળે નકામી બાળતો શીખવા મોકલી અમારે

તેમનો વખત બગાડવો નથી. તેમજ મોટાં શહેરોમાં ખાવાપીવાનું તથા રહેવાનું ઘણું ખરાબ અને મોઘું હોય છે અને છોકરાં ઘણો વખત માંદાં પડી જાય છે અને કોઈકે વખત મરી પણ જાય છે. હાં મોકલીને પણ તેમનો વખત બગાડવાની અમને જરૂર નથી.

સરકાર આ વિચાર સાથે મળતી થાય છે. ગામડાંનાં છોકરાંઓ નકામી બાબતો શીખે અને પોતાના બાપદાદાનાં ખેતરોને પડતાં મૂકી ચાલ્યાં જાય એ તે ઇચ્છતી નથી. તે લો એમ કહે છે કે તેઓ પોતાના બાપદાદાના કરતાં વધારે સારા ખેડુત થાય અને ખેતી કરી, પોતાની મહેનતનું વધારે સારું ફળ મેળવે.

૩. આવાજ હેતુથી ખેતી માટે સારી સગવડ હોય એવી જગ્યાએ આવેલી કેટલીક નિશાળોમાં પાંચમા, છઠ્ઠા તથા માતમા ધોરણમાં ખેતી-કામને લગતું ખાસ શિક્ષણ આપવાનું શરૂ કરવાનું અને ત્યાં ખેડુતવર્ગના ટ્રેનિંગ કોલેજના બીજા વર્ષમાં ખાસ ચએલા અને ખેતીવિષયનું ખાસ શિક્ષણ આપનારી ટ્રેનિંગ સ્કૂલમાં એક વર્ષ શિક્ષણ પામેલા શિક્ષકની નીમણૂક કરવાનું સને ૧૯૨૧માં સરકારે નક્કી કર્યું. સને ૧૯૨૨-૨૩માં લોણીમાં પાંચ શિક્ષકોને આવું શિક્ષણ લેવા મોકલવામાં આવ્યા હતા. સને ૧૯૨૪ના માર્ચમાં તેમાંના ચાર શિક્ષકોએ સતારા જિલ્લામાં પેક, અહમદનગર જિલ્લામાં દેવલાલી, પૂર્વ ખાનદેશ જિલ્લામાં અસોદા અને બેલગામ જિલ્લામાં કાંગેલી, એ ચાર સ્થળે આવેલી શાળામાં ખેતીકામનો પહેલા ૧૦ વર્ષનો (ધોરણ પમાનો) અભ્યાસક્રમ શીખવ્યો હતો. સિંધથી પણ બે શિક્ષકોને ખેતીકામને લગતું ખાસ શિક્ષણ લેવા પંજાબ (લાયલપુર) મોકલવામાં આવ્યા હતા. તેઓ અસારે ઉપલા સિંધની સરહદ પરના જિલ્લામાં આવેલા ' કંદખોટ ' ગામની અને સકર જિલ્લામાં આવેલા 'ચાક' ગામની નિશાળમાં ખેતીને લગતું શિક્ષણ આપે છે. સને ૧૯૨૩માં ૧૭ શિક્ષકોએ ખેતીનું શિક્ષણ લીધું હતું અને તેમાંથી ૧૫ શિક્ષકો મુંબઈ પ્રવાકાની ૧૫ શાળામાં એ વિષયનું શિક્ષણ આપે છે. એ સિવાય બીજા ૨૦ શિક્ષકોએ શિક્ષણ લેવું શરૂ કર્યું છે અને તેઓ સને ૧૯૨૫માં બીજા ૨૦ શાળામાં ખેતીનું શિક્ષણ આપવું શરૂ કરશે. સને ૧૯૨૪ની માલની આખરે ૨૩ શાળાઓમાં ખેતીનું શિક્ષણ ચાલુ થશે અને તેમાં શીખનારાઓની સંખ્યા લગભગ ૫૭૦ થશે.

૪. આ શાળાઓમાં જે છોકરાઓ ભણે છે તે શાળાના બીજા વિષયોમાં બીજા વિદ્યાર્થીઓ જે કામ કરે છે તેજ કામ કરે છે. પણ તેમને લાગલાજ

ઉપયોગી ન થઈ પડે તેવા કેટલાક વિષયો શીખવાને બદલે તેઓ વાંચન-પાઠો અને ગણિત જેવા તેમને તેમના ખેડુત તરીકેના જીવનમાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવા વિષયો શીખશે અને શાળાને લગતી જમીનમાં ખેતીકામ પણ કરશે. આ પ્રમાણે તેઓ જુદી જુદી જાતના પાક વિષે તથા તેમનું વાવેતર કરવાની યોગ્ય રીત વિષે માહિતી મેળવશે, પાકની સંભાળ રાખતાં અને તેને યતા રોગ અટકાવતાં શીખશે, અને હળ અને ખીજાં ઓળંગે બનાવતાં પણ તેઓ શીખશે.

૫. ન્યારે આ છોકરાઓ જ્ઞાનમાં ધોરણનો અભ્યાસ પુરો કરી રહેશે સારે તેઓ વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષાના જેવીજ ખેતીકામને લગતી ખાસ વર્નાક્યુલર પરીક્ષા પાસ કરી શકશે. ત્યાર પછી સૌથી સારી રીતે પાસ થએલા છોકરાઓને ખેતીકામને લગતી ખાસ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં મોકલવામાં આવશે, જ્યાં ખેતીનું શિક્ષણ આપનારી શાળાઓના શિક્ષક તરીકે તેમને કેળવવામાં આવશે. તેમનો પગાર વગેરે ખીજા શિક્ષકોની માફકજ રહેશે. આ પ્રમાણે માત્રમ પડશે કે આ નવી શાળાઓનો અને શિક્ષકોનો દરજ્જો ખીજા પ્રાથમિક શાળાઓ અને શિક્ષકોના દરજ્જા જેવોજ રહે એવી મરકારની ઇચ્છા છે.

૬. ગામડાંનાં છોકરાંઓ આવી ખાસ શાળાઓમાં અભ્યાસ કરે તો વધારે સારું એમ સરકાર માને છે; તોપણ છોકરાં એમાંજ લણે એવું કોઈ પણ જાતનું સરકાર તરફથી દબાણ નથી. કોઈ પણ વિદ્યાર્થીને ૫ થી ૭ ધોરણ સુધીના સામાન્ય ધોરણો પ્રમાણે અભ્યાસ કરવો હશે તો તે ખુશીથી કરી શકશે.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે આ સાક્ષના જુન માસથી ગુજરાતમાંની જે જણાવેલી પાંચ પ્રાથમિક શાળાઓમાં ખેતીનું શિક્ષણ ધો. ૫, ૬, અને ૭માં દાખલ કરવામાં આવ્યું છે:—

વાઘડીપા, તા. પારડી, જિ. સુરત;
 ચુકતતીર્ય, તા. ભરૂચ, જિ. ભરૂચ;
 ઉત્તરસેડા, તા. નડિયાદ, જિ. ખેડા;
 દણુલા, તા. દસ્ક્રોઈ, જિ. અમદાવાદ;
 નદીસર, તા. ગોધરા, જિ. પંચમહાલ;

એ શાળાઓમાં ચાલતો અભ્યાસક્રમ આ પત્રના પુ. ૧૩, બોક્ક ૬-૭ માં પ્રસિદ્ધ થયો છે. (જુઓ પૃષ્ઠ ૧૯૫.)

અપૂર્ણિક

અર્થના ને પાયાના આંકે શીખવવાનો વખત એજ અપૂર્ણિકનો પાયો નાખવાનો વખત છે. આણુપાણુનાં તેમજ સામાન્ય અપૂર્ણિકને માટે જરૂરના જ્ઞાનનાં પ્રથમ પાઠો આ આંકજ છે 'અમ' કહીએ તો ચાલે, માટે એ આંકે શીખવતાં અપૂર્ણિક મંબધી ખ્યાલ શી રીતે આપવાથી વિદ્યાર્થીનિ ગમત સાથે જ્ઞાન મળે એ બાબત તરફ હાત્ર દુરત લક્ષ આપીશું.

અપૂર્ણિકની આવી રીતે સમજ આપવા માટે કાગળ, જામફળ કે જેના લાગ તરન પાડી શકાય એવી કોઈ ચીજની ખાસ જરૂર છે એ આગળ કહેવાઈ ગયું છે. ધારો કે લખેલો, છાપેલો અથવા કોરો કાગળજ લઈને અપણે પાઠ આપવા ધારીએ છીએ. હવે વિદ્યાર્થીઓએ 'અર્ધો' એ શબ્દ સામાન્ય વ્યવહારમાં ઘણી વખત સાંભળેલો હોવો જોઈએ, અને અર્ધો કાને કહેવાય તે મંબધમાં તેને અધકચરું જ્ઞાન પણ હોવું જોઈએ એમ માનવામાં કંઈ જોડું નથી. માટે કાગળ લઈ પાઠેલો પ્રશ્ન એજ કરી શકીએ કે આ કાગળમાંથી અર્ધો મને આપો. શું કરીને આપશો? ફાડીને. ત્યારે ફાડી આપો એમ એક વિદ્યાર્થીનિ પમદ કરી કહેવું. આ પ્રશ્ને શિક્ષકે ધ્યાનમાં રાખવાનું એટલુંજ છે કે વિદ્યાર્થી કાગળ શી રીતે ફાડે છે. ફાડવાની તૈયારી જોતાંજ શિક્ષકને નિશ્ચય થઈ જશે કે તે વિદ્યાર્થી સરખા બે લાગ કરી શકશે કે નહિ. શિક્ષકે તો ફક્ત જોયાજ કરવાનું છે, વચ્ચે હાલ ખોલવાનું પ્રયોજન નથી. જો વિદ્યાર્થીએ ફાડીને કરેલા બે લાગ સરખા ન હોય, તો બીજા વિદ્યાર્થીઓ પાસથી કઢાવવું કે બને લાગ સરખા નથી, અને તેથી એ લાગો અર્ધા લાગ ન કહેવાય. ફાડનાર વિદ્યાર્થીનું પણ તેજ બાબત પર ધ્યાન ખેંચવું એટલે તે જોઈ શકશે કે વાત ખરી છે, ને તે પણ કબૂલ કરી શકશે કે બનેમનો એકે કડકો અર્ધો નહિ કહેવાય. આટલું થયા પછી બીજા કાગળ આપી તેના બે સરખા લાગ કરવા સૂચવી શકાય, અને તેમ કરવા માટે શું કરવું જોઈએ એમ પૂછી સળ પાડવાની જરૂર અને તે કેવી રીતે પાડવો તે તેજ વિદ્યાર્થી પાસે અથવા બીજા વિદ્યાર્થી પાસે કઢાવી શકાય. છેક પછાત વર્ગના અથવા નબળા વિદ્યાર્થીનો વર્ગ હોય ને એ બાબત કઢાવવામાં ફતેહ ન મળે તો તે સૂચવવીજ પડશે. આ પ્રમાણે બે સરખા લાગ કરાવી 'કયો કડકો અર્ધો

કહેવાય ' એવો પ્રશ્ન કરવો પણ કીક ચર્ચ પડશે, કેમકે બે 'સરખા ભાગો' એમાં આપણે ઉપર બોલી તો ગયા. છીએ, પણ તે બાબતનો ખ્યાલ સ્પષ્ટ થયો છે કે નહિ તે જોવું અગત્યનું છે. એક વસ્તુના બે મરખા ભાગો કરવાથી જે બે ભાગો અને તેમાંનો દરેક અર્ધો કહેવાય, એ તત્ત્વ યોગ્ય રીતે વિદ્યાર્થી ॥ મનમાં ઉતરવું જોઈએ. અને એજ ખ્યાલ હજી પણ પાકી કરવા માટે બે ભાગોને માથે મૂકીને પછવું જોઈએ કે બે અર્ધો સાથે મૂકીએ તો કેટલો કાગળ થાય. ઘણી મુશ્કેલી વિના જવાબ મળશે કે બે અર્ધો કડકાઓ મળીને એક આંખો કાગળ થાય.

કાગળ કરતાં પશું માટીનો ગોળો બનાવી તેના પરથી ઉપર પ્રમાણે કામ લીધું હોય તો તેમાં એક વિશેષ લાલ સમાયેલો છે. તે એ કે ચપ્પુ અથવા કંઈક ધારવાળા પદાર્થથી તેના બે મરખા ભાગ પાડ્યા પછી, બે ભાગો સાથે જોડવામાં સાંધા આગળ હાથ ફેરવી પાછો હતો તેવો આખો ગોળો બતાવી શકાય. અગર જો કંઈક મોટી ઉમરનાં છોકરાને તો કાગળ ને ગોળાથી સરખોજ ખ્યાલ આવે છે, તોપણ નાના વિદ્યાર્થીઓને બે અર્ધો મળવાથી આખો થાય છે એ તત્ત્વ, કાડેલા કાગળના કડકા માથે મકવાથી જોટલું સમજાય છે તેના કરતાં માટીના બે અર્ધ ગોળો સાથે મૂકી પાછો આખો ગોળો બનાવી બતાવવાથી વધારે સ્પષ્ટ રીતે સમજાય છે. વળી ગામડાંમાં ઘણે ઠેકાણે કાગળ કરતાં પણ માટી મેળવવાની સરળતા વધારેજ હોય. ફક્ત ગોળો બનાવનારે યાદ રાખવું જોઈએ કે આ ગોળો તદ્દન સુકાયેલો કે બહુ નરમ નહિ જોઈએ. ગોળો એટલેજ લીધે જોઈએ કે તેના ભાગ ચપ્પુ અથવા સાધારણ ધારવાળા વાંસની સીપ કે પતરાના કડકાથી કે એવા ખીલ કોઈ પદાર્થથી તરત ચર્ચ શકે. ગોળો બહુ સૂકો હશે તો બે સરખા ભાગ કરવા જતાં તરડો પડી જશે અથવા કેટલાક નાના બાળકો પડી તે છુટા પડી જશે; તેમજ બહુ લીધેલો હશે તો હાથમાં પકડતા હાથ ખરડાશે ને વળી તેના ઘાટમાં કંઈક ફેરફાર ચર્ચ જશે.

હવે એક અર્ધ અર્ધો, બે અર્ધો એક વગેરેના આંકમાં કહેલી બાબતોનું પ્રત્યક્ષ દર્શન કરાવી જ્ઞાન આપી શકાયે.

અર્ધો પંદરી સ્વાભાવિક ક્રમમાં ચોથો ભાગ પહેલો આવશે, કેમકે ખરું જોતાં ચોથો ભાગ અધીનો અર્ધો છે. અને અર્ધો કાગળોના અથવા અર્ધ ગોળોના પાછા બે સરખા ભાગ કરવાથી ચાર સરખા ભાગ વિદ્યાર્થીના

દેખતાં પાડી તે પરથી આખાના બધા મળી દેટલા ભાગ પડ્યા, અને તે દરેક દેટલો કહેવાય એ બાબત પર આવી શકાય, અને ચાર ભાગો મળીને એક આખો થાય છે તે કહેવાને દરેક પા એટલે ચોથો ભાગ કહેવાય એ બાબત સારી રીતે દેખાવી શકાય.

અહીં બે પા મળીને અર્ધો થાય છે, ત્રણ પા મળીને પોણો થાય છે, અને ચાર પા મળીને એક આખો થાય છે એ બાબત પ્રત્યક્ષ દ્વારા શકાશે; તથા સવા, દોઢ, પોણાબે વગેરે પણ પ્રત્યક્ષ વસ્તુઓ વડે સમજાવી શકાશે.

ચોથા ધોરણમાં સામાન્ય અપૂર્ણિકની શરૂઆત: ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે નીચલાં ધોરણોમાં પાયાં, અર્ધો શીખવવાં જોઈએ તે પ્રમાણે થયું હશે તો ચોથા ધોરણમાં સામાન્ય અપૂર્ણિક સમજાવવામાં ઘણી સરળતા થશે. અહીં પ્રથમ પાકમાં એક વસ્તુના બે ભાગ તથા બેના બબ્બે ભાગ પાડી ચાર ભાગ કરી તે મેળવવામાં અનેક પ્રશ્નો પૂછી પાછળનું જ્ઞાન ફક્ત તાજું કરાવવાની જ જરૂર રહેશે. આમ પરીક્ષક પ્રશ્નો વડે પુનરાવર્તન કર્યા પછી સૌથી પહેલાં એક વસ્તુના ત્રણ સરખા ભાગ પાડી બતાવવું ઠીક પડશે. દરેક ભાગ આખાનો ત્રીજો ભાગ છે એટલું કહેવી પણ શકાશે. એક વધુ ફટિ કરી સરખા પાંચ ભાગ કરી તે દરેક પાંચમો ભાગ છે એટલું પણ કહાવવાથી ઠીક પડશે.

હવે બીજો, ત્રીજો, ચોથો, પાંચમો એ દરેક ભાગ વિદ્યાર્થી આગળ રજૂ કરી દરેક દેટકેટલો છે તે પૂછવાથી પુનરાવર્તન પણ થશે અને ભાગોના નાનામોટાપણાને ખ્યાલ પણ કંઈક વધારે રપટ થશે. હવે પૂછી શકાય કે બીજો ભાગ અથવા અર્ધો આપણે શી રીતે લખી શકીએ છીએ? શૂન્ય સાથે બે પાન કાઢી એ જવાબ કાઢી શકાશે. એજ પ્રમાણે પાને માટે એક પાણુથી કામ લઈ શકાશે. પરંતુ “ત્રીજો ભાગ શી રીતે બતાવવો તે બાબત કંઈ અત્યાર સુધીમાં શીખ્યા છે” એ પ્રશ્ન ચતાં વિદ્યાર્થી રવાનાવિક રીતેજ ના કહેશે કે તેની તો ખબર નથી. આ પરથી સમજાવશે કે આજુબાજુનાં અપૂર્ણિક અમુકજ ભાગો દર્શાવી શકે છે પણ બધા ભાગો દર્શાવી શકતા નથી. તે દર્શાવવાની પણ રીત જોઈએ. એમ તૈયાર કરી કહેવું પડશે. આ પ્રશ્નો દર્શાવવાને કે, કે, કે, કે આમ લખવાની સુક્તિ રાખવી. ત્રી નીચે લીટી-દોરી ૨, ૩, ૪, ૫ એ પ્રમાણે

લખીએ છીએ. જ્યાં બે ભાગ પાડ્યા છે ત્યાં નીચે બે, ત્રણ ભાગ પાડ્યા છે ત્યાં ત્રણ, એમ આગળ પણ લખીએ છીએ. અને એ ભાગો એક આખી વસ્તુના છે તે જણાવવાને વચ્ચેની લીટી ઉપર '૧' એમ લખીએ છીએ. હવે વિદ્યાર્થીને પ્રશ્ન કરી શકાય કે કોઈ એક વસ્તુના આઠ ભાગ પાડીએ તો દરેક આઠમા ભાગને કેવી રીતે દર્શાવી શકીશું? આવી રીતે સામાન્ય અપૂર્ણાંક લખવાની પદ્ધતિની શરૂઆત કરી શકાય.

અહીં જણાવવું આવશ્યક છે કે ઉપલી પદ્ધતિએજ અપૂર્ણાંક 'શીખવવા' નોર્ધએ એમ કહેવાનો હેતુ નથી. સારા શિક્ષકને તો શિક્ષણના વિષયમાં છટ આપવામાંજ લાભ છે. પરંતુ પદ્ધતિ યોગ્ય હોવી નોર્ધએ ને તે શિક્ષણશાસ્ત્રનાં નિયમોને અનુસાર યોગ્યએલી હોવી નોર્ધએ. ઉપલી પણ એક પદ્ધતિનો નમુનો છે એટલુંજ કહેવું બમ છે. તેમાં પ્રમંગને અનુસરી ફેરફાર કરવાની છટ શિક્ષક લેવા ધારે તો તર્ક શકે પણ એટલું ખરૂં કે બધા શિક્ષકોમાં તેવા ફેરફાર કરવાનું સામર્થ્ય નથી હોતું. તેમજ પોતાને અનુકૂળ યોગ્ય પદ્ધતિ યોજવાનું પણ કૌશલ્ય નથી હોતું. તેથી એવા સામાન્ય વર્ગને ઉપર દર્શાવેલી દિશામાં ગ્રહણ કરવા જેવું ખચીત કંઈ કંઈ મજશે.

હસ્તકળાશિક્ષણ: સ્લૉષકપદ્ધતિ (૨)

ગયા અંકમાં જણાવી ગયા પ્રમાણે સ્લૉષક એક બાળકની શારીરિક તેમજ માનસિક શક્તિઓ કેળવવાના સાધનરૂપજ છે, અને સ્લૉષક એવા હેતુથીજ શાળામાં શિખવવું નોર્ધએ.

આવી જાતનું શિક્ષણ પહેલાં ક્યાં અને કેવી રીતે શરૂ થયું તે જણાવવા નેજ હોવાથી તેનો હુંક ઇતિહાસ નીચે આપવામાં આવ્યો છે:—

હર ઓટો સોલોમન નામનો માણસ અને તેનો કાકા એ બે જણાને સ્વીડનના 'નામ' શહેરમાં એક સુંદર રથાવર મિલકત—ખેતર હતું. એ ખેતરમાં પોતાનાં બાળકઅર્થાતે શિખવવાને તેમણે પોતાની જગ્યામાં એક શાળા ખોલી. તેમાં સામાન્ય શાળાના વિષયો ઉપરાંત ખીજાં પાંચ છ જાતનાં હસ્તકામ પણ શિખવવાની વ્યવસ્થા રાખવામાં આવી એવાં કામમાં

(૧) બાળક જે નમુનો બનાવે તે તેની નજરે ઉપયોગી હોવો જોઈએ. નમુનાનું ઉપયોગીપણું રસવૃત્તિને પોરે છે અને તેથી બાળકને કામ કરવામાં કંટાળો આવતો નથી. નમુનો ઉપયોગી હોવાથી બીજા નવા નમુના બનાવવાનું તેને મન પણ થાય છે.

(૨) નમુનો બનાવવાનું કામ કેવળ ચિત્ર ઉપરથી કે એકલી શરૂઆતની ક્રિયાથી શરૂ થતું નથી. નમુના ઉપરથીજ કામનો અરંભ કરવામાં આવે છે અને એથી કામ કરતી વખતે બાળકની બની શકે તેટલી ઇદ્રિયો કામે લગાડી શકાય છે. આ એક ઘણો અગત્યનો મુદ્દો છે. શાળાના બીજા વિષયોના શિક્ષણના પ્રગંગે એટલી ઇદ્રિયો લાગ્યેજ કામે લગાડી શકાતી હશે. સ્વૉષ્ટકમાં આ હેતુ સચવાય તેટલા માટે પહેલાં બાળક નમુના ઉપરથી કામ શરૂ કરે છે. પછી નમુનો અને તેના ચિત્ર ઉપરથી કામ કરે છે. પછી એકલા ચિત્ર ઉપરથી નમુનો ધરી કાઢે છે. અને છેવટે તે સ્વ-તાંત્ર રીતે નમુનો બનાવવાને કલ્પના કરે છે, તેનું ચિત્ર તૈયાર કરે છે અને છેવટે પેતાની કલ્પના પ્રમાણે નમુનો પણ તૈયાર કરે છે.

(૩) નમુનો બનાવવાનું કામ પણ વિવિધતાવાળું હોવું જોઈએ. કામની વિવિધતાથી બાળકનામાં કામ પ્રત્યે પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે. તેને નવું જાણવાની તીવ્ર ઇચ્છા પણ થાય છે. આવી વિવિધતા એકલા જુદા જુદા નમુના બનાવવામાંજ સમાએલી નથી. નમુના બનાવતી વખતે જુદા જુદા ઉપયોગમાં લેવાતાં ઓબજેક્ટ્સથી પણ એમાં વિવિધતા લાવી શકાય છે.

(૪) દરેક નમુનો બાળક જાતેજ બનાવી શકે એવો હોવો જોઈએ. બહુ અધરા નમુના જે બાળક જાતે ન બનાવી શકે અથવા જે નમુના બનાવવામાં બીજાની મદદ લેવી પડે એવા નમુના બનાવવામાં બાળકને કંટાળો આવે છે અને તેનું કામ અધવચ્ચ છોડી પડે છે. તેનામાં નિરશા ઉત્પન્ન થાય છે અને તેની મનોવૃત્તિને એક મોટો ધક્કો લાગે છે. વળી જેમ નમુનો બહુ અધરા ન હોવો જોઈએ તેમ તે બહુ સહેલો પણ ન હોવો જોઈએ.

(૫) બનાવેલા નમુના બાળકનીજ મિલકત તરીકે ગણાવા જોઈએ. કેટલાક તરફથી એમ કહેવામાં આવે છે કે લોકડું અને માધનો વગેરેમાં શાળાને ખર્ચ લાગે છે તેથી બનાવેલા નમુના વેચી નાખી દેસા પેદા કરી લેવા જોઈએ. પણ એ નમુના બનાવવામાં બાળકની મહેનત છે અને

એની મદદનતનો બદલો એને મળવોજ જોઈએ. વળી આમ કરવાથી સૌથી મોટો લાભ તો એ છે બાળકને પોતાના નમુના બનાવવામાં એટલો બધો રસ ઉત્પન્ન થાય છે કે એને લીધે નમુનો બનાવતી વખતે તે પોતાથી અને તેટલી ચીવટ અને મંલાજ રાખે છે, અને એ નમુના ઘણા પ્રેમથી અને અભિમાનથી પોતાની મદદનતના ફળરૂપે તે ઘેર લઈ જાય છે.

પરમાનંદ ધ. વ્યાસ

હેક્ટોગ્રાફ

(લખાણની નકલો કાઢવાનું સાધન)

હેક્ટોગ્રાફ એ અચુક દવાઓના રાસાયણિક મિશ્રણથી આપણા હાથેજ બનાવી શકાય તેવું સાદું સાજોપયોગી સાહિત્ય છે. અને તેની મદદથી એકી રાત્રે ૪૦-૫૦ નકલો કાઢી શકાય છે. ઘણી મોટી સ્કૂલોમાં, નકલો કાઢવા માટે 'કુપ્લિકેટર', 'સાઇકલોસ્ટાઇલ', 'કાપીંગ પ્રેસ' વગેરે સાધનો વપરાય છે; પણ તે બધાં બહુ ખર્ચાળ છે, અને તે ખરીદવાનું નાની સ્કૂલોનું જતું હોતું નથી. આ હેક્ટોગ્રાફ-સાધન નાનામાં નાની સ્કૂલ બહુ જુગ ખર્ચે બનાવી શકશે-અલબત્ત, ઉપરનાં સુધરેલી દબનાં પત્રો જેવું સફાઈદાર કામ હેક્ટોગ્રાફ બતાવી શકશે નહિ, પણ પરીક્ષા વખતે જે અડચણો અનુભવાય છે તે તે ઘણે અંશે દૂર કરી શકે છે.

હેક્ટોગ્રાફ બનાવવા માટે જોઈતી સામગ્રી નીચે મુજબ છે:—

૧ કુલ્સકેપ સાઈઝ કરતાં બબ્બે આંગળ મોટું જાડું રીનનું પતરું લઈ ચારે કારથી અર્ધો અર્ધો ઈંચ વાળી કામમાં લેવું. અગર 'પામર્સ શીટિંગ બિઝિટસ' જેમાં ભરાઈને આવે છે તેવા એક મોટા કાપાનું ઢાંકણ આ કામને માટે બહુ અનુકૂળ આવશે.

૨ હેક્ટોગ્રાફ માટે જોઈતી દવાઓ ગમે તે દવા વેચનાર કેમિસ્ટને સાંથી જુગ કિંમતે મળી શકશે. ગવર્નમેન્ટ હાઈસ્કૂલોને વિદ્યાનને સામાન પુરો પાડનાર પંચાલની મોટી ફર્મ, મેસર્સ હરગોલાલ એન્ડ સન્સ-પાસેથી પણ આ દવાઓ નીચે જણાવેલી કિંમતે મળી શકે છે.

૧૦૨ મુસલમાન કોમને કેળવણીમાં આગળ પડતાં નડતી મુશ્કેલીઓ

મુસલમાન કોમને કેળવણીમાં આગળ પડતાં નડતી મુશ્કેલીઓ

મુખર્ષી ઇલાકાની ૧૦ મી મુસલમાન કેળવણી કોનફરન્સ પ્રમંત્રે બોલતાં મુખર્ષીના નામદાર ગવર્નર સર લેસ્લિ વિલ્સને મુસલમાન કોમને કેળવણીમાં આગળ પડતાં નડતી મુશ્કેલીઓ વિષે ઈમારે કહ્યો હતો. તેમણે જણાવ્યું હતું કે જ્યાંમુધી કોમનો અર્થો લાગ, અર્થાત્ સ્ત્રીવર્ગ, કેળવણીમાં પાછળ રહે ત્યાંમુધી મુસલમાનો કેળવણીમાં જોઈએ તેટલા આગળ પડી શકશે નહિ. એ નડતર દૂર કરી શકાય એવી છે ને મુસલમાનો આગળ વધી શકે તેમ છે એ તુર્કિસ્તાનમાં સાંપ્રત કાળમાં થયેલા સુધારાઓથી પુરવાર થઈ શકે છે. મુસલમાન કેળવણીને નડતી બીજી મુશ્કેલી લાપાની છે. એ બાબત પર નિર્ણય પર આવવાની જરૂર ગવર્નર માહેબે જણાવી હતી, અને યએલા નિર્ણય પર સરકાર તરફથી ઘટતું ધ્યાન આપવામાં આવશે એવી ખાતરી આપી હતી.

આ મુશ્કેલીઓ દેખીતી છે ને તે દૂર કરવાને મુસલમાન ભાઈઓએ જનતો પ્રયત્ન કરવાની ઘણી જરૂર છે. પુરતી કન્સાકેશનથી અલાવે મુસલમાન (તેમજ હિંદુ) માતાઓ ધણે ભાગે અલગ રહે છે, અને પોતાનાં બાળકને ઘરની ઘરની કેળવણી આપી શકતી નથી તેમજ નિશાબે મોકલી તેમને શાળાની કેળવણી આપવાની કાળજી રાખતી નથી. આ કારણથી કોમ કેળવણીમાં પાછળ રહી જાય છે. લાપાની મુશ્કેલી પણ ઘણીજ છે. જ્યારે હિંદુ બાળકને પ્રારંભિક શાળામાં એકજ ભાષા શીખવી પડે છે ત્યારે મુસલમાન બાળકને બે ભાષા-હિંદુ અને અંગ્રેજી શીખવી પડે છે. આ મુશ્કેલીને લીધે મુસલમાન બાળકો શાળાશિક્ષણના બીજા વિષયોમાં હિંદુ બાળકોની માથે ખરાબરી કરી શકતાં નથી ને પાછળ પડે છે. એ કારણથી તેમને ઘણો ગેરલાભ થાય છે. આજ છે કે આ મુશ્કેલીઓ બંને તેટલી દૂર કરવાને મુસલમાન કોમના આગેવાનો ઉપાયો ચોજશે.

આ દોનકરન્સ પ્રસંગે ઉર્દુ શાળાઓના કામનું એક પ્રદર્શન કરવામાં આવ્યું હતું તેમાં અમદાવાદની ઉર્દુ ટ્રેનિંગ ક્લાસમાં થયેલું કામ પણ પ્રદર્શિત કરવામાં આવ્યું હતું. સાંભળવા પ્રમાણે આ નમુનાઓ ખીજા બધા નમુનાઓ કરતાં વધારે વખણાયા હતા. બેસક એ નમુનાઓ ધણા ખ્યાન ખેંચે તેવા અને શિક્ષકને તેના કામમાં ધણા ઉપયોગી થઈ પડે તેવા હતા અને તે વખણાયા હોય તો તેમાં નવાઈ જેવું નથી. ઉર્દુ ટ્રેનિંગ ક્લાસના શિક્ષકોને તથા વિદ્યાર્થીઓને તેમના નમુનાનાં ચયેલાં વખણ મારે અને તેમને ધન્યવાદ આપીએ છીએ.

દાંતમંજન વિષે વધુ હકીકત

અડાયાંની રાખોડીની અંદર દાંતને સાફ કરનાર કારો છે તેથી તેની અંદર કોઈ ખીજા દાંતને સાફ કરનારા કારો મેળવવાની જરૂર નથી. એકલી રાખોડી બરાબર ચાલેલ લેવાથી કામ થશે. ને સાફ સ્વાદનાથું દાંતમંજન કરવું હોય તો દર શેર રાખોડીએ અડધાથી એક તોલા મુઘી મીઠું લઈ તેને જોમ અને તેમ થોડા પાણી સાથે ઉકાળી પાણીમાં ઓગાળી તે પાણી તે રાખોડીમાં છાંટવું ને રાખોડીમાં છોટેલું પાણી મુકાઈ જાય એટલે તે રાખોડીને એકવાર ચાળણીમાંથી ચાળી નાખવી કે મીઠું બરાબર મળી જાય. આટલું કરવાથી ને રાખોડી બરાબર જીણી ચાલેલી હશે તો સરસ દાંતમંજન બનશે. ને રાખોડી હલકી કરવી હોય તો તેની અંદર મેન્સેસિઆ કારબોનેટ નામની હલકી દવા જે લગલગ ૨૫ ૩. શેર મળે છે તે દસશેરે પાંચ તોલાને આશરે નાખવી. આ દવાથી દાંત સાફ થતા નથી, તેમજ તે ક્યો કાયદો કે ગેરકાયદો કરતી નથી. તે ફક્ત મંજનને દલકું કરે છે. હવે ને મુગધ નાખવી હોય તો તેની અંદર દર દસશેર રાખોડીએ મીઠાના પાણીની સાથે યુટ્રીલિપ્ટસ તેલ ઓંસ એક છાંટવું. આ તેલની અસરથી મોંમાં વાસ સારી રહેશે ને દાંત ઠીક રહેશે.

આ યુટ્રીલિપ્ટસ તેલ છંથી આડ અને ઓંસ છટક મળે છે, પણ ને શેરને ભાવે લેવામાં આવે તો તે ૩. ૨૫ થી ૩) મુઘી શેર મળે છે. હું સામકું મંગાવનો દોવાથી તે મને મરતું પડે છે. આ ઉપરાંત હું તે

દંતમંજનમાં માણુ, પીપરમીન્ટ, જોરસલીની અંતરછાત્ર વગેરે યોગ્ય વસ્તુ પ્રમાણમાં મેળવવા આપું છું. જે ધણાં જોછા જોછા પ્રમાણમાં નાખવામાં આવે છે. તે ચીજો ન હોય તો કંઈ હરકત પડતી નથી, પણ તેને જોછા પ્રમાણમાં જનરમાં વેચવામાં નથી આવતી, ને કંઈ શિક્ષકને આખી બાટલીઓની જરૂર નથી. આ ચીજો વગર સારું દંતમંજન થઈ શકે છે તેથી તેનું પ્રમાણ આપવાની મને જરૂર લાગતી નથી.

મારી સાસેથી ચીજો મંગાવવાની કે. મારી મારફતે ચીજો મંગાવવાની કંઈ ખાસ જરૂર નથી. જેમને કહેવું તે જનરમાંથી જોઈતી ચીજો ખરીદી શકે છે. દેશની ગરીબ હાલત જોતાં એકલી રાખને મીઠાથી કામ સરતું હોય ત્યાંમુધી ખીજ ચીજો-લેવાની જરૂર નથી. તે અજમાવી જોવી ને તેનાથી કામ તજ સરે તોજ માણુ વગેરે ચીજો મેળવવી. આ ચીજો હું પણ રાખતો નથી, પણ જે ધણાંની માગણી થાય તો મુબઈથી સામગ્રી મંગારીને એમનું મિત્રણ કરી મૂકું તે જોઈએ તેમને મોકલી આપું છું. જેડા જિલ્લામાં મંગાવેલી દવા તે જિલ્લાની હતી તેથી તેની શીર્શાઓ તથા બૂટ્ટી સાંતી આફ્રિકામાં મૂકીને આવ્યો છું.

એચ. એ. દસાઈ

૩. એ. ઇ.

અમદાવાદ

વળી, અશ્રદ્ધાળુને ખામ વિનતિ છે, કે એવું આઠ દિવસ લાગટ તાનું લીમડાનું દાતણ કરી જુઓ; દાંત ને મોં સ્વચ્છ રહેશે એટલુંજ નહિ પણ ટેવ કાયમ રહે તો કદી તાવે ન આવે. જ્યાં (શહેરોમાં) લીલાં તામં દાતણ મળી શકે નહિ ત્યાંજ દંતમંજનની જરૂર પડે છે.

પરંતુ રોગને મૂળમાંથીજ કાઢવો જલ્દી જરૂરનો છે. મોટપણે દાંત ન જાગે તેટલા માટે પ્રત્યેક સુશિક્ષકની ફરજ છે કે બાળકાના મન પર આટલી વાત બરાબર દેસાવવા:—

(૧) ખોગકનો ઘણો જાગ દાણુ જોઈએ, ઉદા. રોટલો, લાખરી વગેરે, અને તે ખૂબ ચાવી ચાવીને-એડી દાટે ચાવીને-ખાવો જોઈએ.

(૨) ખાવાનું ઉનું ઉનું ન ખવાય; ચઢા પણ ઉતી ઉતી ન પિવાય; જરૂર કે આધરક્રીમ જલ્દી ન ખવાય.

દાંતને જલ્દી ગરમ કે જલ્દી ઠંડી ચીજથી, ખૂબ ઝુલ્સાન થાય છે.

(૩) અતિશય ગળ્યા પદાર્થ ન ખવાય. ખાંડ એ દાંતનો જખરો શત્રુ છે.

(૪) ઘણી પાનખીડી ન ખવાય; તંબાકુ-ચૂનાના ફાકડા ન મરાય; ખીડી ન પિવાય.

પાન સોપારી ચૂનો-તંબાકુ દાંતને સડાવે છે.

(૫) પ્રત્યેક વાર જમ્યા પછી દાંતને ચોક્ખ પાણીથી સાફ કરવા, પાણીના ખૂબ ડોગળા કરવા, ને આંગળી વડે દાંત ધસવા.

પાટલા ઉપરજ મોં ઘોઈ કદી ઊંડું નહિ, ચોક્કડી પાસે જઈ ખૂબ ડોગળા કરવા.

 જલ્દી કે દૂધ પીધા પછી પણ પાણીના ડોગળા કરવા.

નેજાએ મોંમાં કાંઈ ન દોવું જોઈએ, માટે ડોગળા.

વારે લીકું દાતણ કરવું કે મંજન ધસવું, અને મોંમાં જાળી અવાળાને પણ એક બે મિનિટ ધમવાં.

(૯) હંમેશાં યાદ રાખવું કે દાંત દાઝમની કળી જેવા, ઉજળા દૂધ જેવા, કે મોતીની મેર જેવા હોવા જોઈએ. આપણા કવિઓએ ‘ ધવલ હાસ્ય ’ ગાયું છે, તે હાસ્ય મોતીની જેમ ચળકતા દાંત વિના કેમ ધવલ હોઈ શકે ?

છેવટે, શહેરમાં ખરાબ દાંત જેવા મુકેલ નથી, પણ ગામડીઆ ગણાતા લોકના ધોળા ચળકતા દાંત જોઈ મને જો ધણીએ વાર તેમની અદેખાઈ થએલી.

શાકરલાલ અમૃતલાલ દવે

પ્રાથમિક શાળાઓમાં ચિત્રકામનો અભ્યાસક્રમ

(ઉ. ભા. ના એ. ઇ. ના હુકમ નં ૮૮૬૮, તા. ૩-૧૧-૧૯૨૪ના આધારે)

આળવર્ગ અને પહેલું ધોરણ :

પાયરેલી રેતીમાં, જમીન કે દીવાલની ભીતો ઉપર, કાળાં પુડાં ઉપર કે કાળાં પાટીઆં ઉપર, લાકડીથી, આંગળીઓથી અને ચાકવડે મોટા પ્રમાણમાં રેખાકૃતિઓ અને પિંડચિત્ર કઢાવવાં. અને ખની શકે ભારે રંગીન ચાક કે પીછીથી નાના માપમાં ચિત્રકામ કરાવવું.

ખની શકે સાંમુધી જાળકાને જણીતા હોય એવા મૂળ પદાર્થો (કુદરતી અને તૈયાર કેવા) ઉપરથી ચિત્રકામ કરાવવું. પદાર્થો ઘણા સાદા ઝીણવટ વિનાના, અને એક અથવા અષ્ટ જણાઈ, આપે એવા રંગોવાળા હોવા જોઈએ (જેમકે, પગથીડીઉં, પત્તળ, માદો ધાવટો કરવા જરાની લાકડી, દડો, આંડણી, તનેથે, પાટી, મારગી, પાદકું, વગેરે).

* સને ૧૯૨૪ના માર્ચના શાળાપત્રમાં આ અભ્યાસક્રમ હપાયો છે પણ આ અભ્યાસક્રમમાં વિગત કંઈક વિરોધ હોવાથી તે કરીથી હાલે ને

પુઠામાંથી, કાપી દાઢેલ માદી બાણીતી વસ્તુઓની આકૃતિઓની આસપાસ પેન્સિલ ફેરવીને રેખાકૃતિઓ દર્શાવવી, અને તેમાં વિદ્યાર્થીઓ પાસે રંગ પુરાવવા. પુઠામાંથી આકૃતિઓ શિક્ષકોએ કાપી દાઢવી તેમજ વિદ્યાર્થીઓ પાસે તે કપાવવી.

જુદા જુદા રંગોવાળાં ફૂલો, બીજાં, મલુકા, અને કાગળની તકતીઓના ઉપયોગથી રંગોનાં નામ જાણતાં અને તે રંગોની સરખામણી કરતા શિખવવું. આવાં સાધનોથી ઘાટનાં નામ અને બની શકે ત્યારે માદી રચનાકૃતિઓ દર્શાવતાં શિખવવું.

સ્મૃતિ ઉપરથી કે કલ્પના ઉપરથી ચિત્રકામ કરવાને બાળકોને ઉત્તેજવા તેમજ તેમની નજરમાં આવે તેવી રીતે વાર્તાનાં ચિત્રો દર્શાવને તેમનો ઉત્સાહ વધારવો. પણ તેમણે દોરેલુ ચિત્ર બીજાને પોતે સમજાવી શકે એવું હોવું જોઈએ.

ધોરણ ત્રીજું:

પાછલા ધોરણના ચિત્રકામ ઉપરાંત, આ ધોરણમાં સપાટીવાળા (લંબાઈ, પહોળાઈ, પણ નહિ જેવી) જાડાઈવાળા કે જાડાઈ વિનાના), ગોળાકાર, અને લંબગોળાકાર પદાર્થો પર્મંદ કરવા; તેમજ પાંદડાં, ફળ, લાજપાલો, અને બીજા સાદા કુદરતી નમુના પર્મંદ કરવા. બની શકે ત્યાં પદાર્થચિત્રના પાકોમાં ફૂટપટ્ટી અને પેન્સિલનો ઉપયોગ કરાવવો.

પરિચિત વસ્તુઓનાં કાર્પિત ચિત્ર અને સ્મૃતિચિત્ર દર્શાવવાં. સજીવ તેમજ નિર્જીવ કુદરતી નમુનાઓ બાળકોએ જોયા હોય પણ ચિત્રમાં ન હોય અથવા પહેલાં ચિતરી ગયા હોય તે ચિતરાવવા. હુંઆવાં ચિત્રો માટે પથી ૧૦ મિનિટ સુધીનો વખત આપવો.

ધોરણ ત્રીજું:

પાછલા ધોરણના કામ ઉપરાંત આંખની મમસપાટીમાં ઊભી સ્થિતિમાં ગોઠવેલા નળાકાર, ચંકુ આકાર અને કાટબુજ્યોબુજ્ય આકાર ઉપરથી બનેલા પદાર્થોનું તેમજ પાંદડાંવાળા કુમળા ડાળીઓ વગેરે કુદરતી નમુનાઓનું ચિત્રકામ કરાવવું.

સીધી ધારવાળા ચોગ્ય પદાર્થોનું (જેમકે, દીવાસળાની પેટી) બાળકો પાસે માપ લેવરાવવું, અને તેટલાજ માપનું તેમજ સાદા પ્રમાણવાળું ચિત્રકામ ફૂટપટ્ટી વગેરેથી કરાવવું.

ધોરણ ચોથું:

પાછલા ધોરણના કામ ઉપરાંત આંખની સપાટીથી ઉપર અને નીચે મહેલા પદાર્થોનું અને વધારે અધરા કુદરતી નમુનાઓનું ચિત્રકામ કરાવવું.

ધોરણ પાંચમું:

ઊભા, આડા અને ત્રાંસા, એમ જુની જુદી સ્થિતિમાં મહેલા પદાર્થોનું ચિત્રકામ કરાવવું.

સ્ત્રીઓ અને પુરુષો માટેની ટ્રે. કો. ચિ. તથા હસ્તશિક્ષણનો અભ્યાસક્રમ ૩૬૯
ધોરણ હેઠળ અને સાતમું:

પાછલા ધોરણના કામ ઉપરાંત સોદા અમુલમાં, ગોઠવેલા પદાર્થોનું
ચિત્રકામ; તેમજ જુદા જુદા વિદ્યાર્થીઓની જરૂરીઆતો પ્રમાણેનું વિશિષ્ટ
પ્રકારનું કામ.

તા. ક. જેમ અને તેમ શાળાના અભ્યાસક્રમના વિષયોના શિક્ષણ
માથે ચિત્રકામનો અંગ્રંથ જોડવો.

૨. પીછીઓ તથા ૨ ગો વગેરે સાધનો પુરાં પાડી શકે એવી શાળા-
ઓમાં આદ્ય કુદરતી આકારો અને જાણીતા પદાર્થોનું ચિત્રકામ પીછીથી કરાવવું.

૩. ન્યાં સગવડ હોય ત્યાં સાદા કુદરતી અને ભૂમિતિના આકારો
તેમજ પત્તાં વગેરેની મદદથી અમુક હેતુવાળી માદી કલ્પિત આકૃતિ કાઢતાં
બાળકો શીખે એવી રીતે ફરીફરીને આવતી અને ખીજી રચનાવાળી
આકૃતિઓ કઢાવવી.

સ્ત્રીઓ અને પુરુષો માટેની ટ્રેનિંગ કૌન્સેલોમાં ચિત્રકામનો
તથા હસ્તશિક્ષણનો અભ્યાસક્રમ

ચિત્રકામનો અભ્યાસક્રમ:—

પહેલું વર્ષ:

(અ) સમજાવતી આપે એવા સાદા ઝેડવાળા ચિત્રકામ અને વર્ગશિક્ષણ
માટે મળા પાડીઆને અથવા દીવાલની ભીંતોનો ઉપયોગ.

(બ) પ્રાથમિક શાળાઓના ચિત્રકામમાં, ધો. ૧ થી ૪ સુધીના વિષયો.
(પદાર્થચિત્ર, સૃષ્ટિચિત્ર, રંગકામ અને સ્મૃતિચિત્ર વગેરે)

બીજું વર્ષ:

પહેલા વર્ષના અભ્યાસક્રમ ઉપરાંત પ્રાથમિક શાળાઓના ચિત્રકામમાં
આવતા તમામ વિષયો.

હસ્તશિક્ષણનો અભ્યાસક્રમ:—

પહેલું વર્ષ:

(અ) માટીકામ.

(બ) શાળાના બીજા વિષયો માથે અંગ્રંથ ધરાવતા અથવા તેો વિદ્યાર્થી-
ઓનું રોજનું જીવન અને સ્થાનિક હુન્નર ઉદ્યોગ સૂચવે એવા નમુના
બનાવવા. જિલ્લામાં મળી શકે એવા માધનોથી આ કામ કરાવવું.

(ક) શિક્ષણમાં ઉપયોગી થઈ પડે એવા પ્રયોગના આધનો બનાવવાં.

બીજું વર્ષ: પહેલા વર્ષના કામ ઉપરાંત મણકાનું કામ, ટોપકી
બનાવવાનું કામ, વણાટકામ વગેરે હસ્તકળાના કામ માથે આમ અંગ્રંથ
ધરાવે એવું કામ ગિખવવું.

પહેલી ચોપડી: કવિતાનું નોટશન

પાઠ ૪ નો દોહરો બાળપોથીના દોહરના નોટશન પ્રમાણે ગાવો; સાધારણ લઘુ ગુરુમાં ફેરફાર કરી લેવો.

પાઠ ૯ ની ચોપાઈની કવિતા બાળપોથીની ચોપાઈના નોટશન પ્રમાણે ગાની;

સાધારણ ગુરુમાં, લઘુમાં અને ક્રૂતમાં ફેરફાર કરી લેવો.

પાક રપ તો દોહરો બાળપોથીમાંના દોહરાના ઢાળ પ્રમાણે આવો.

નોર્દેશનની સમજૂતી:-

દામલની નિયાતી

અરજના સમક્ષની 'નિશાની'

તારસભક ૨૧૨ માથે લીટી

અર્ધી માત્રાની નિશાની

એટલે મુશ્કેલી હોય ત્યાં એક માત્રાનો આરામ લેવો.

શબ્દ અગર સ્વરની 'માથે લાઇનમાં નેડે નેટલી આડી લીટી
તેટલી વધુ માત્રા એક લેવી.

राग धनाश्री, ताल यतुश्चक्रति छेद ताल, मध्यकाल, मात्रा ४;

123

[illegible]

ग म प — ग ग म म प म ग री सू — — —
 क दी हं — वी स ई न दि — प्र लु ना — — म

म	म	म	प	ध	प	नी	ध	नी	स	नी	ध	प
१	यं	द्र	सु	२	७	ने	अ	य	जि	त	ता	२

५ ५ ५   ५ नीं ५ ५   म — व्य व्य
 १ ६ ५ ६   न — स ने   डी — — म   डी ६ —

राग कल्याण, ताल ददरो मध्यकाल, मात्रा ५;

१२३ | ४५६
— | ७

स — ध स — री | ग — — — —
आ — वो आ — वो | आ — — — म

री | ग — धप — ग री — — — —
हे | आ — गंडा — त म — — — म

री — री री — री | ग — री स म री | ग — प ग —
आ — प छे — छे | म — गे क री ओ — प छी — तुं

स — — — —
छा — — — — म

अके तान

मात्रा ४ १२३४

ग प प प | ध ध ध ध प ध | नी नी ध प | ग — री |
लो लो पेदी | वा द जो ओ वेर | गी ने यादी | वा — य |

स री ग ग ग री | म री ग री स नी स
आ रे मा से नु — | अ ना — जी पी रे री

ध नी प ध नी म री | स — — —
मं पे — हे — म | दा — — य |

(अपूर्ण.)

आ. ओ दवे

સરકારી જાહેરખબર

સ્પેશિઅલ સ્કોલરશિપો.

(કેળવણીખાતુ, તા ૧૮-૮-૧૯૨૪ નો સરકારી ફગવન. ૨૪૬૬)

શાળાઓ અને કોલેજોમાં ભણતા વયવાન વર્ગના હિંદુઓ, મુસ્લમાન મિનાયનો પછાત વર્ગ (અસ્પૃશ્ય અને હલકી કોમ સહિત) અને મુસ્લમાનો માટે

પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાઓ માટે સને ૧૯૨૪ના માર્ચની ૧લી તારીખથી અને બીજી ગંરથાઓ માટે મને ૧૯૨૪ના જુનની ૧લી તારીખથી આ સ્કોલરશિપો મળી રહેવામાં આવી છે.

(અ) પ્રાથમિક શાળાઓ—

૩૦૦ સ્કોલરશિપો—

મુખર્ષી ધનાઢાના સિવ સિવાયના દરેક જિલ્લા અને મુખર્ષી શહેર (પરા સહિત) માટે મૌસિક પ સ્કોલરશિપ આપવાના હિસાબે, ૨, ૫, ૬ અને ૭ એ દરેકની ૧૦૦ સ્કોલરશિપો પ્રાથમિક શાળાઓના ૫ થી ૭ ધોરણમાં ભણતા પછાત વર્ગના વિદ્યાર્થીઓ માટે.

(બ) માધ્યમિક શાળાઓ—

(૧) ૧૨૭૪ સ્કોલરશિપો—

(૫૦૦૦૦ ની વસ્તીના પ્રમાણુ પ્રમાણુ એક સમુદાય)

વયવાન વર્ગના હિંદુ વિદ્યાર્થીઓ માટે નીચે પ્રમાણુ જણાવેલી ધનાઢાના ભાગેમાં વાર્ષિક ૧૮૦ સ્કોલરશિપો આપવાનો હિસાબે, માધ્યમિક શાળાઓના અભ્યાસક્રમના સાત વર્ષ સુધી—

ધોરણ ૧—૩, ૨ ૬ ની દરેક સ્કોલરશિપ

" ૪, , ૭ " " "

" ૫, " ૮ " " "

" ૬-૭, " ૧૦, " " "

(૨) ૬૪૪ સ્કોલરશિપો :—

(૪૦,૦૦૦ની વસ્તીના પ્રમાણુ પ્રમાણે એક સમુહ)

હિંદુ પંચત વર્ગ (હવકી કોમ સહિત) ના વિદ્યાર્થીઓ માટે, ઇલાકાના ભાગોમાં વાર્ષિક ૬૨ સ્કોલરશિપો આપવાના હિમાબે, ઉપર બ, ૧)માં જણાવ્યા પ્રમાણેની સ્કોલરશિપો માધ્યમિક શાળાઓના અભ્યાસક્રમના માત્ર વર્ષ મુધી:—

(૩) ૬૩૭ સ્કોલરશિપો:—

(૧૫,૦૦૦ ની વસ્તીના પ્રમાણુ પ્રમાણે એક સમુહ)

મુગલમાન વિદ્યાર્થીઓ માટે શુદ્ધ મુબઈ ઇલાકાના ભાગોમાં વાર્ષિક ૬૧ સ્કોલરશિપો આપવાના હિમાબે, ઉપર બ, (૧) માં જણાવ્યા પ્રમાણેની સ્કોલરશિપો, માધ્યમિક શાળાઓના માત્ર વર્ષના અભ્યાસક્રમ મુધી.

(૪) ૭૦૦ સ્કોલરશિપો:—

(૨૫,૦૦૦ ની વસ્તીના પ્રમાણુ પ્રમાણે એક સમુહ.)

મુગલમાન વિદ્યાર્થીઓ માટે, સિધના નિહામાં વાર્ષિક ૧૦૦ સ્કોલરશિપો આપવાના હિમાબે માધ્યમિક શાળાઓના અભ્યાસક્રમના માત્ર વર્ષ મુધી નીચે પ્રમાણે —

ધોરણ ૧—૩, ૩ ૧૦ ની દરેક

,, ૪—૭, ૩ ૧૦—૮—૦ ની દરેક

(૬) આર્ટ કોલેજો:—

શુદ્ધ મુબઈ ઇલાકામાં માસિક ૩,૦૦ ની અને મિથમા માસિક ૩ ૩૦ ની વસ્તીના પ્રમાણુ પ્રમાણે, જુદી જુદી કોમોના વિદ્યાર્થીઓ માટે ઇલાકાના ભાગોમાં આપવા માટે આર્ટ કોલેજોના અભ્યાસક્રમના માત્ર વર્ષ મુધી નીચે પ્રમાણે —

(૧) હિંદુ વચક્ષા વર્ગના વિદ્યાર્થીઓ માટે:—

સમુહ

$30 \times 4 = 120$ સ્કોલરશિપો.

(૨) હિંદુ પંચત વર્ગના વિદ્યાર્થીઓ માટે:—

સમુહ

$$૨૨ \times ૪ = ૮૮ \quad , ,$$

અને પહેલા વર્ષના અભ્યાસક્રમ માટે વધારાની ૨ , ,

કુલ ૯૦ સ્ટોલરશિપો-

શુદ્ધ મુબઈ ઇલાકાના મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓ માટે—

સમુદ

$$૧૦ \times ૪ = ૪૦ \text{ સ્ટોલરશિપો-}$$

અને પહેલા વર્ષના અભ્યાસક્રમ માટે વધારાની ૨, , ,

કુલ ૪૨ સ્ટોલરશિપો-

(૪) સિંધના મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓ માટે—

સમુદ

$$૧૨ \times ૪ = ૪૮ \text{ સ્ટોલરશિપો}$$

(૩) ખાસ ધંધાને લગતી કોલેજો—

(૧) કોલેજ ઓવ એન્જિનિઅરિંગ—

માસિક રૂ. ૪૦ ની ૩૩ સ્ટોલરશિપો ત્રણ વર્ષ સુધી નીચે પ્રમાણે—

સમુદ

(૧) વચલા વર્ગના હિંદુઓ માટે ૫ x ૩ = ૧૫ સ્ટોલરશિપો-

(૨) પછાત વર્ગના હિંદુઓ માટે ૩ x ૩ = ૯ , ,

(૩) મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓ માટે ૩ x ૩ = ૯ , ,

કુલ ૩૩ સ્ટોલરશિપો.

(૨) મેડિકલ કોલેજ—

માસિક રૂ. ૪૦ ની ૫૨ સ્ટોલરશિપો ચાર વર્ષ સુધી ઉપ ૬, (૧) માં જણાવ્યા પ્રમાણે (રૂ. ૨૪૯૬૦).

(નાણાની વેગવાઈ થયે આને માટે ગોઠવણ કરવામાં આવશે.)

(૨) સિક્કનહામ કોલેજ ઓવ ડેમર્સ—

માસિક રૂ. ૩૫ ની ૧૨ સ્ટોલરશિપો ત્રણ વર્ષ સુધી નીચે પ્રમાણે—
મુમુક્ષુ

(૧) વયલા વર્ગના હિંદુઓ માટે $૨ \times ૩ = ૬$ સ્ટોલરશિપો

(૨) પછાત વર્ગના હિંદુઓ માટે $૧ \times ૩ = ૩$ „

(૩) મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓ માટે $૧ \times ૩ = ૩$ „

કુલ ૧૨ સ્ટોલરશિપો

(૪) ગવર્નમેંટ હાઈ સ્કૂલ—

માસિક રૂ. ૩૫ ની ૨૨ સ્ટોલરશિપો બે વર્ષ સુધી, ઉપર ૩, (૧) માં જણાવ્યા પ્રમાણે.

(૫) મુબઈ, વિશ્વેશ્વરિયા બ્યુઝિનેસ ટેકનિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ માસિક રૂ. ૩૫ ની ૪૪ સ્ટોલરશિપો, ચાર વર્ષ સુધી ઉપર ૩, (૧) માં જણાવ્યા પ્રમાણે.

(૬) ખેતીશિક્ષણની કોલેજ—

આર્ટ કોલેજમાં ખેતીશિક્ષણના એક વર્ષ માટેની અને ખેતીશિક્ષણની કોલેજના ત્રણ વર્ષ માટેની સ્ટોલરશિપોની રકમ વધારવામાં આવી છે.

આર્ટ કોલેજમાં સ્ટોલરશિપ માટે, કેળવણીના ગ્રજેટમાં રૂ. ૧૫૨૫—ની ગોઠવણ કરવામાં આવી છે

નોંધ. ૧. વયલા વર્ગના કે પછાત વર્ગના હિંદુઓમાંથી સ્ટોલરશિપને માટે કોઈ વિદ્યાર્થી ન હોય તો એ ખાસી પટેલી સ્ટોલરશિપ ખીલ વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને આપવી. કોઈ પણ મંસ્થામાં સ્ટોલરશિપ ન અપાઈ હોય તો તેથી કોઈ વર્ષમાં જે રકમ જયત રહી હોય તે રકમનો, તેજ મંસ્થામાં કે ખીલ મંસ્થામાં યોજનામાં આપેલી ઉપરની મંસ્થા ઉપરાંત રોશિઅલ સ્ટોલરશિપો આપીને પુરેપુરો ઉપયોગ કરવો. પણ એથી ગ્રજેટમાં મંજૂર કરેલી રકમ ઉપરાંત તેજ વર્ષમાં કે ભવિષ્યમાં મરકારને, વધારાનું ખરચ થવું જોઈએ નહિ. આવી ખાસ સ્ટોલરશિપોની, રકમ અને લાંસુધી યોજનામાં આપેલી સ્ટોલરશિપ જેટલી, હોવી જોઈએ પણ તેનાથી વધવી જોઈએ નહિ.

૨. બ્રિટિશ જિલ્લાઓમાંજ જેનું સ્થાયી વતન હોય એવા વિદ્યાર્થીઓનેજ આ સ્ટોલરશિપો આપવી.

શાળાઓમાં આપેલી સ્ટ્રોલરશિપોને માટે વિદ્યાર્થીઓએ શાળાના ઉપરી મારફતે પોતાના ભાગ (ડિવિઝન)ના એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ઉપર મોકલ કરેલું ફોર્મ ભરી અરજી મોકલવી. કૉલેજની સ્ટ્રોલરશિપો માટે કૉલેજના પ્રિન્સિપલ મારફતે મોકલ કરેલું ફોર્મ ભરી ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન ઉપર અરજી મોકલવી. મંથામાં ભણેના વિદ્યાર્થીઓએ મંથાના ઉપરી પામેથી અરજીનું ફોર્મ મેળવવું.

સરકારી જાહેરખબર

(ઉ. ભા. ના. એ. ઇ. ના હુકમ નંબર ૮૮૩૫, તા. ૩૧-૧૦-૧૯૨૪ના આધારે)
રા. પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ (માજી ડે. એ. ઇન્સ્પેક્ટર, ગોંડલ એટલે) ને તેમના તા. ૧૫ મી મહેસ્યર, સને ૧૯૨૪ ના 'કાગળના' જવાબમાં જણાવવામાં આવે છે કે "દેશી નામાની પદ્ધતિ" (૩૨ મી આદતિ) ની કિંમત ૦-૫-૦ રાખવા દેવામાં આવે છે. આ કિંમત આ આદતિ માટેજ છે એમ જણવું.

જાહેરખબર.

રાય સાહેબ માધવલાલ હરિલાલ રમારક ફેંડની.

કોઈ નક્કી કરેલા વિષય ઉપર સૌથી સરસ પાઠ આપવા માટે અમદાવાદ જિલ્લો, ખેડા જિલ્લો અને ખેડા એજન્સિની કોઈ સ્ત્રી શિક્ષકને સ્મારક ઇનામ તરીકે રૂ. ૩૦) નાં પુસ્તકો અથવા સાહિત્યો આપવાની સુગત વર્તમાન સોસાયટીએ જાહેર કરી છે.

પરીક્ષા તા. ૨૬ મી જાન્યુઆરી ૧૯૨૫ ને સોમવારના દિવસે, અમદાવાદ મહાસક્ષમી ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રેક્ટિસિંગ નિશાળમાં કૉલેજના લેડી સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ અને પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કૉલેજના હેડમાસ્ટર ભેગે.

પાઠનો વિષય અને તે જે વર્ગમાં આપવાનો હશે તે એક કક્ષાક અગાઉ કહેવામાં આવશે. સંબંધી અરજીઓ તા ૧ લી જાન્યુઆરી ૧૯૨૫ સુધીમાં પોતાના જિલ્લાના ડેપુટી એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ મારફત મહાસક્ષમી ટ્રેનિંગ કૉલેજના લેડી સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબે તરફ મોકલવી.

પાંચ વરસ ઉપરની અને પંદર વરસ અંદરની નોકરીવાળાં સ્ત્રી શિક્ષકો આ ઇનામ માટે લાયક ગણાશે.

મહાસક્ષમી ટ્રેનિંગ કૉલેજ
કોર વિમેન, અમદાવાદ.
તા. ૧૪-૧૧-૨૪

એફ. એલ. સ્ટેડિયન.
ઇન્સ્પેક્ટર, ગર્લ્સ સ્કૂલ,
ઉ. વિ. અને મુંબઈ.
ઈ. આં. લેડી સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ મ. ટ્રે.
કૉલેજ, અમદાવાદ.

સને ૧૯૨૪ના સપ્ટેમ્બરની તા. ૩૦ મીએ પુરા થતા ત્રિમાસિક માટે ડિરેક્ટર ઑવ પબ્લિક
ઇન્સ્ટ્રક્શન ઓફ ડિ. ભાગના ઓ. ઇન્સપેક્ટર પ્રાઇમ પુસ્તક, ઇનામ અને લાઇબ્રરી માટે
મંજૂર કરેલાં પુસ્તકોની યાદી

(ડિ. ભાગના ઓ. ઇન્સપેક્ટરના હુકમ નં. ૭૮૬૫ તા. ૩-૧૦-૧૯૨૪ના આધારે.)

પુસ્તકનું નામ	અંચકર્તાનું નામ	પ્રસિદ્ધકર્તાનું નામ અને ઠેકાણું	નકલ દીઠ કમત ર આ. પા	શા માટે મંજૂર- પાઠ્ય પુસ્તક ઇનામ, લાયબ્રરી	દીન
૧ યુજગતના ઇતિહાસ- માધી સહેલી વાર્તાઓ (સને ૧૯૨૩ની આગસ્ટિ) સીતા (પહેલી આગસ્ટિ)	રા. પા. કે. દેસાઈ	મેસર્સ મેકમિલન ઓન્ડ કંપનિઝ્ઝાઈ રા. જીવણલાલ ઓ. મહેતા, પીરમશારોડ, અમદાવાદ.	૦-૧૨-૦	પાઠ્ય પુસ્તક અને ઇનામ	પ્રાયશ્ચિક શાળાઓ માટે. કન્યાઓ માટેની પ્રાયશ્ચિક અને માધ્યમિક શાળાઓ અને સ્ત્રીઓ માટેની ટ્રેનિંગ મસ્થાઓ માટે. " " "
૨				લાઇબ્રરી	" " "

૩	બૃજોળવિદ્યા, ભાગ ૩ ને (માધ્યમિક શાળાઓ માટે) (પહેલી આઠાસ) પછી સરકાર (પહેલી આદતિ)	રા. જી. એમ. દીવાનજી બી. એ.	રા. એ. એમ. દીવાનજી ડી. એ. ઇન્સ્પેક્ટર, ભરૂચ.	૦-૫-૦	પાંચ પુસ્તક	શાળાઓ માટે માધ્યમિક શાળાઓના ઉપયોગ માટે.
૪	મહારાષ્ટ્ર પ્રવૃત્તિ (પહેલી આદતિ)	રા. એમ. ઇ. અંબરીયા	ગુજરાત વર્તીકમલર સોસાયટી, અમદાવાદ.	૧-૦-૦	૫નામ અને લાઈબ્રેરી	માધ્યમિક શાળાઓ અને ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટે.
૫	મહારાષ્ટ્ર પ્રવૃત્તિ (પહેલી આદતિ)	રા. વ. ડટ સુબમ્ય અંતે રા. વી. એલ. મહેતા ભાવોન્તરકર્તા રા. નટવરલાલજી. ભગવતી રા. જે. આર. પટેલ	" "	૦-૧૨-૦	" "	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાઓ અને ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટે.
૬	છોટો રાજ્યના ધારણ (પહેલી આદતિ)		" "	૧-૦-૦	" "	માધ્યમિક શાળાઓ અને ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટે.
૭	શિક્ષિત આર્પમતાનો નું આદેશ (પહેલી આદતિ)	લે. કર્નલ ડેન્ટ પ્રસાદ ભાવોન્તર કર્તા રા. માણલાલ વી. માધવ લાલ પુરાણીક રા. સુનીલાલ ઇ. અંબરીયા	" "	૧-૦-૦	" "	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાઓ માટે.
૮	બુદ્ધિ ભૂદો તાંબ, તેના અને ઉપાસ (પહેલી આદતિ)		" "	૦-૪-૦	લાઈબ્રેરી	પ્રાથમિક શાળાઓ માટે

૯	ઉદાર મતવાદ (પહેલી આવૃત્તિ) એશિઆઈ ફલો (સને ૧૯૨૧ની આવૃત્તિ)	રા. ચંપકલાલ એલ. મહેતા રા. બ. કે. એચ. બ્રુવ	ગુજરાત પર્નામુલક સોસાયટી "	૦-૧૨-૦ ૦-૨-૦	લાઈબ્રેરી "	માધ્યમિક શાળાઓ માટે. માધ્યમિક શાળાઓ અને ટેનિંગ મેમ્બરો માટે. પ્રાથમિક શાળાઓ માટે.
૧૦	બાળમિત્ર ભા. ૧, ૨.	રા. ડી. એલ. પટેલ	ચરોતર એન્ડયુક્શન સોસાયટી, આણંદ.	૪-૦-૦ (દરેક પુસ્તકની) ૭-૦-૦ (બેને બેગા ભાગના) ૧-૦-૦	ઈનામ અને લાઈબ્રેરી	
૧૨	ભામિનીવિદ્યાસર્વ ભાગ્યંતર (પહેલી આવૃત્તિ)	પતિતરાજ ભગવાય ભાગ્યંતરકર્તા ગ. પી. ને. ભટ્ટ	મગનલાલ એન. પાંડક, રૂઢેર.		લાઈબ્રેરી	માધ્યમિક શાળાઓ માટે.
૧૩	ગોખાલરણ (પહેલી આવૃત્તિ)	ડો. એમ. એમ. સરડા	નારણલાલ એમ. શાહ, શુકસેલર, અમદાવાદ.	૧-૦-૦	"	"
૧૪	પ્રેમાનંદ કાવ્ય (પહેલી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૧૨-૦	"	"
૧૫	વિદ્યાર્થિગણિત, ભાગ ૧.	રા. સી. બી. ભટ્ટ	ચરોતર એન્ડયુક્શન સોસાયટી, આણંદ.	૦-૭-૦	"	પ્રાથમિક શાળાઓ માટે.
૧૬	બાળગીતમંચલ, ભાગ ૨ નો. (પહેલી આવૃત્તિ)	રા. બી. પી. શાહ	રા. બી. પી. શાહ, તાંલુકા મારત્તર, ડબોડા.	૦-૧૨-૦	ઈનામ અને લાઈબ્રેરી	પ્રાથમિક શાળાઓ માટે.

WANTED—(1) one Science Teacher experienced in teaching nature study and elementary science subjects to children; (2) One Mathematics Teacher with experience of High School teaching; (3) one experienced Sanskrit Teacher; (4) one experienced Gujarati Teacher., Graduates preferred. Sex or nationality no bar. Apply to Mrs Ambalal Sarabhai Shahibag P. O. Ahmedabad.

નોંધ એ છે.

(૧) ગુજરાતી માટે અનુભવી શિક્ષક.

(૨) સંસ્કૃત માટે અનુભવી શિક્ષક.

ત્રીયેને સ્થળે અરજી કરો.

મીસીસ સરલાદેવી અંબાલાલ સારાભાઈ.

" ધી રીટીડ, " શાહીબાગ પો. ઓ.

અમદાવાદ.

૧. સરલ દેશીનામાની પદ્ધતિ-ટેકસ્ટ બુક, આ. ૩૧ મી ૦-૫-૬; ૨. સરલ ગુજરાતી બાલ વ્યાકરણ-આઈ. બુક, ધણે ઠેકાણે ટેકસ્ટ, આ. ૨૭મી, ૦-૫-૦, ૩ સરલ વ્યુત્પત્તિશાસ્ત્ર પ્રકાશ (૫-૬-૭ મી ચોપડીના પાકવાર સમ્પ્રદાના કાવ્યમહિત,) લા. પ્રા. બુક, સુધરેલી આ. ૩૭. ૦-૮-૦, ૪. નવું સરલ મુખ્યગણિત (બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી એકજ બુકમાં) ધણે ઠેકાણે ટેકસ્ટ, આ. ૧૩ મી, ૦-૩-૦; ૧. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૩મી, ૦-૧-૬. મુખ્ય એજન્ટ અમદાવાદ,

એમ બી. શાહની કંપની ઈ. ઇ.

પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, ગોંડળના માણ ડે. એ. ઈ.

મુ. ૬૫૩૬૪.

૧. આ માસિકમાં—છપાતા અન્ય લેખકોના લેખ સાથે અમારે મળતાપણુ હોવું જોઈએ એમ વાચકોએ માનવું નહિ.

૨. પત્ર સખાધી લખાણુ— મેનેજર, શાળાપત્ર ઉપર મોકલવામાં આવતા મોકલનારું લખાણુ કાગળની એક બાજુએ ચોકડે અક્ષરે લખવું જોઈએ. ચોગ્ગ લાગશે તો છપાશે, નહિ પત્રદ કરેલા લેખ ટિકિટ મોકલી દેશે તો પાછા મોકલવામાં આવશે.

૩. લેખકને ઉત્તેજન—વિષયો લખી મોકલનારની પૈમા લેવાની ખુશી હશે તો પ્રથમથીજ ખબર આપેથી દર છાપેલે પાને ચોગ્ગતા પ્રમાણે ૧૧ સુધી આપનામાં આવશે ચર્ચાપત્ર માટે કંઈ આપવામાં નહિ આવે.

૪. લેખાનુસાર વરસ એકનો રૂ ૧-૮-૦ દપાલ ખર્ચ સાથે અગાઉથી વિધાર્થીઓ પાટે ૮-૧૦-૦, છુટક અના રૂ ૦-૨-૬, પોસ્ટેજ ૦-૦-૬ જુદું.

૫. મનિઓર્ડર—રૂપન પર ગામ કે શહેરનું ઠેકાણું સ્પષ્ટ લખવું તેમજ સા એકથી વધારે નિશાનો હોય તો નિશાનનો નંબર તથા શાળા પત્ર ઓફિસ તરફથી અપાએના મરનામાના લેખલ ઉપરનો નંબર લખવો જોઈએ.

જાહેખખરના ભાવ

મુદત.	પૈજ.		
આખું વર્ષ	આખું	અર્ધું	પા
	રૂ ૧૦૦	રૂ ૬૦	રૂ ૪૦
૭ માસ	રૂ ૬૦	રૂ ૪૦	રૂ ૨૦
ત્રણ માસ	રૂ ૪૦	રૂ ૩૦	રૂ ૨૦

આ પત્ર સાથે દોઈ પણુ હેડીંગ વહેંચવામાં આવશે નહિ.

૬. શાળાપત્રમાં—આપેથી ખાનગી જાહેરખખરમાં જણાવેલી ચોપડી આ ખાતાએ મળુર કરેલીજ હોય એમ હમેશ હોવું નથી. માટે દરેક મળુર કરેલી તરીકે ગણવી નહિ.

૭. શાળાપત્રનું વરસ—જન્યુઆરિથી ડિસેમ્બર સુધી ગણવામાં આવે છે, માટે વરસની વચમાં જે આઠક બધે થવા માગતા હશે તેમની પામેથી જોટના અંકો તેમને મળ્યા હશે તેટલાની છુટક અંક લેખે કિંમત લેવામાં આવશે.

તંત્રી,

શ્રી ઉપયોગી પુતકોનું સિરક

આગર ચરિત્ર. ભા. ૧	૧૬-૦
૨-૩-૪.	૫-૮
મતિધર્મ પતિસેવા. ભા. ૧-૨.	૩-૮
પતિવ્રતા સાતમો. (સચિત્ર)	૩-૦
પદવાન પોથી અથવા પાશ્વસાત્ર	૨-૦
ભરત ગુપ્તચુ.	૩-૦
વેતરવાની તથા શીશવાની કળા	૩-૦
કાંસીની રાણી.	૩-૦
ગુજરાતની બુની-વારના.	૩-૦
પ્રયુરાજ / ચોહાણ અને ચંદ્રચંદ્ર.	૭-૦
વંદુને-શીખામણ.	૧-૪
સતી મંડળ. ભા. ૧-૨.	૭-૦
પંચરત્ન, ગીતા.	૧-૧૨
સતી હિત શિક્ષક.	૪-૦
વચિતા વિનોદ.	૨-૮
કુસુમાવલી.	૧-૧૨
અરેમીયન નાઈટ્સ	૧૦-૦
કરણ હેતો.	૨-૮
કથા સરિત્સાગર. ભા. ૧-૨	૬-૦
નવકળા. ભા. ૧-૨.	૪-૦
મણી અને મોહન.	૨-૮
પ્રેમધેની પત્તા.	૩-૮
ભક્તમાતૃ...	૨-૮
કાવ્ય માધુર્ય.	૨-૮
નીલમ માણિક. ભા. ૧ થી ૮.	૧૨-૦
મેઘકુંડ.	૩-૦
વાઘીદી રામાયણ.	૭-૦

શંકરાચાર્ય પંચરત્ન.	૧-૪
હિંદુસ્તાનની તીર્થ યાત્રા.	૭-૦
ભરતની નાટક (સચિત્ર).	૩-૮
દેવાસ માનસ મહેશ્વર.	૨-૮
મધુ રાણી.	૩-૮
પ્રમાદધનની પ્રભુતા (સચિત્ર).	૬-૮
નીલમ માણિકની પ્રભુતા	૪-૦
ભાગ. ૧ થી ૪.	૩-૮
ચક્રવર્તી હર્મોર.	૧-૦
વિશ્વ મોહની. ભાગ. ૧ થી ૮	૧૬-૦
ભારત લોક કથા. ભાગ. ૧ થી ૮.	૧૮-૦
વર્ણન વિજય ભાગ. ૧-૨.	૧૩-૦
૨-૩-૪.	૩-૮
ધેરની ધમ્મમાન.	૨-૮
પારસી પ્રભુતા.	૧-૦
મોરી. ૧-૨ કમસા અને	૧-૦
વીજવાતા.	૩-૦
ભીમચરિત્ર ભા. ૧ થી ૮.	૧-૦
રાગોરકૃત સ્તીત. ગદ્ય.	૦-૦
રાગોરકૃત ગીત.	૦-૦
હૃદયપુષ્પાંજની.	૧-૦
પ્રભુ ભક્તિનાં કાવ્યો.	૧-૦
કર્ત દાગેર.	૨-૦
મંગીત અને.	૨-૦
(આટપેપર ઓડીશન)	

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની

પુસ્તક ૬૩ મું]

[અંક ૧૨-૧૨

General School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

નવેમ્બર-ડિસેમ્બર, સને ૧૯૨૪

જેનવણીખાતાના હુકમથી

તાંત્રી અને પ્રકાશક (જાન્યુઆરિ ૧૯૨૪ થી)

કૃષ્ણલાલ મુરજરામ વકીલ, M. Ed., I. E. S.

એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર ભાગ, અમદાવાદ

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

સર્વપ્રકાર પ્રિં પ્રેમમાં, મુળચંદ્રાઈ ત્રિકમલાલે જાપ્યું—

કેમણું—મણુપુર ટંકજાગ—અમદાવાદ

૩૨૨ સામાન્ય કેળવણી કોન્ફરન્સ વખતે બરાએલું કેળવણી પ્રદર્શન
બાળકોને માટેની નિશાળો (નર્સરી સ્કૂલ) માં વપરાતાં સાધન તથા
સાહત્ય અને રમકડાં.

(૧) કામની યોજનાઓમાં કેટલીક શાળાનાં સર્વ પ્રકારનાં કામ-
કાજને લગતી હતી અને કેટલીક અમુક અમુક વિષય (જેવા કે ઇશ્તિહાન) ને
લગતી હતી.

વખતપત્રકોમાં કેટલાંક વિગતવાર-દરરોજ અમુક અમુક વખતે ક્યું,
ક્યું કામ કરવું તે બતાવનારાં હતાં, ત્યારે કેટલાંક અમુક સમયમાં આશરે
કેટલું કામ કરવું એટલુંજ બતાવી શિક્ષકને તે પોતાની સવક પ્રમાણે અને
બાળકની અભિરુચિ પ્રમાણે કરવાની છૂટ આપનારાં હતાં.

(૨) આ વિભાગમાં નાનાં બાળકોને એકત્ર કરી વર્ગશિક્ષણ
આપવાની પદ્ધતિને બદલે તેમને છુટાં છુટાં પોતાની મેળે કામ કરવા
ઈ વાચન તથા સંખ્યા શિખવવાની જે નવી પદ્ધતિ દાખલ થવા માંડી,
છે તેને લગતાં બાળકોના ઉપયોગને માટે શિક્ષકોએ તથા મોટી ઉંમરના
વિદ્યાર્થીએ બનાવેલાં સાધનો મૂકવામાં આવ્યાં હતાં. વાચન અને
સંખ્યાના વિષયમાં પોતાના બન્ન પ્રમાણે કામ કરવાની, પોતાની મેળે
આગળ પડીને સ્વતંત્રપણે કામ કરવાની શક્તિ ખીલવવાની, અને પોતાને
જરૂર પડે એઈતી મદદ મેળવવાની તક બાળકોને ફેવી રીતે આપવામાં
આવે છે તે આ સાધનો પરથી જણાઈ આવતું હતું.

(૩) આ વિભાગમાં બાળકોએ પોતેજ કરેલાં કામના નમુનાઓ
હતા, જેવા કે રમૂતિથી અથવા કલ્પનાથી અથવા કુદરતી કે બનાવટી
પદાર્થોનાં તાત્કાલિક કરેલાં અવલોકન પરથી પાડેલાં ચિત્રો; અનેક પ્રકાર-
નાં સાધનોથી બાળકોએ સાથે મળીને તેમજ છુટાં છુટાં રહીને કરેલું
હસ્તકામ, બાળકોના અક્ષરના નમુનાઓ વગેરે.

૨. આ ખંડમાં ઈંગ્લંડની જાહેર પ્રાથમિક શાળાનું તેમજ મધ્યમ
શાળાનું કામ ચોક્કસવામાં આવ્યું હતું. પ્રાથમિક શાળામાં સાધારણ રીતે
૧૪ વરસ ઉપરની ઉંમરનાં બાળકોને રાખવામાં આવતાં નથી, અને
તેમાંથી પણ ૧૧-૧૨ વરસની ઉંમરનાં ધણીખરાં હોશિયાર બાળકોને
સ્કૅલરશિપો આપી આગળ અભ્યાસ માટે ઉચ્ચ વર્ગની શાળાઓમાં મોકલી
આપવામાં આવે છે. મધ્યમ શાળામાં પ્રાથમિક શાળાના વિદ્યાર્થીઓની
લેવાતી હરિકાઈની પરીક્ષામાં ઉપર આવેલાં ૧૧-૧૨ વરસની ઉંમરનાં

સામાન્ય કેળવણી કો-ઈર-સ વખતે લગભગ કેળવણી પ્રદર્શન કરે

છોકરાઓ આવે છે, અને સાં તેઓને ૧૫ કે તેથી વધારે વરસની ઉંમરે તેઓ પહેલે ત્યાંસુધી કોઈક ધંધાદારી શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.

જે માખાપ પોતાનાં છોકરાને ૧૧-૧૨ વરસની ઉંમર યતાં ઉંચી કેળવણી તરફ ન વાળતાં ધંધાઉદ્યોગ તરફ વાળવાનો વિચાર રાખતાં હોય તેમનાં છોકરાંને ત્રણચાર વર્ષ વધુ શિક્ષણ આપવાનો મધ્યસ્થ શાળાઓનો હેતુ છે. એ શિક્ષણ અમુક ધંધાનેજ લગતું હોય છે એમ નથી, પણ શાળા ન્યાં આવેલી હોય છે તે સ્થળે જે ધંધાઉદ્યોગો મુખ્યત્વે કરીને ચાલતા હોય તે તરફતું વલણ તેને આપવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે, કન્યાં એન્જનીયરિંગ અર્થવા વહાણના બાંધકામને લગતા ઉદ્યોગો ચાલતા હોય તેવા પ્રદેશમાં આવેલી શાળાઓમાં ગણિત અને પ્રાયોગિક કામને લગતું એવું શિક્ષણ અપાય છે કે શાળા છોડ્યા પછી તે ઉદ્યોગોમાંથી ગમે તેમાં વિદ્યાર્થી દાખલ થવા ઇચ્છેના હોય તેને લગતું ખાસ શિક્ષણ તે જલદીથી મેળવવાને શક્તિમાન થાય છે. એથી ઉલટું, ન્યાં વેપારની પ્રવૃત્તિ વિશેષ હોય છે તેવાં શહેરમાં આવેલી મધ્યસ્થ શાળામાં શિક્ષણક્રમને વેપારી વલણ આપવામાં આવે છે, અર્થાત્, એવી શાળામાં પરદેશી ભાષાઓ, નાણું, વેપારી ગણિત તથા જૂગોળ, આર્થિક ઇતિહાસ, અને હુકમશરી લેખન (શોર્ટ-હેન્ડ) શિખવવામાં આવે છે. કન્યાઓ માટેની મધ્યસ્થ શાળામાં શીવણકામ, ગૃહવ્યવસ્થા વગેરે કન્યાઓને ઉપયોગના વિષયોનું શિક્ષણ આપવાની ગોઠવણ કરવામાં આવે છે.

ધણીખરી મધ્યસ્થ શાળાઓ પોતાના વિદ્યાર્થીઓને તેમનો અભ્યાસ પુરો યતાં તેમની લાયકાત પ્રમાણે તેમને ધંધે લગાડી દેવાની કાળજી રાખે છે, અને એ પ્રમાણે એ શાળાઓ અને કારખાના તથા વેપારી પેઢીઓ વચ્ચે ગાઢ સંબંધ બંધાય છે; કારણ કે શાળાઓને પોતાના વિદ્યાર્થીઓને સારી રીતે કેટલાં પાડવાની જોટલી ઇંતેજરી હોય છે તેટલીજ ઇંતેજરી કારખાનાવાળાઓને અને વેપારી પેઢીઓને લાયક કારીગર તથા નોકર મેળવવાની હોય છે. આવી જાતનો સંબંધ બનેને લાભદાયી નીવડે છે; કારણ કે શાળાઓ જહાઝના કારખાનાવાળાઓ તથા વેપારી પેઢીઓની સાથે હંમેશા સંબંધમાં રહેવાથી પોતાનું શિક્ષણ વહેવાર કરી શકે છે, અને કારખાનાવાળાઓ તથા વેપારી પેઢીઓનેજ એ પ્રમાણે અપાતા વહેવાર શિક્ષણનો લાભ મળે છે.

વેપાર તરફના વલણવાળી છોકરાઓની મધ્યસ્થ શાળાઓ તરફથી

૩૨૪ સામાન્ય કેળવણી કેન્દ્ર-સ્તર વખતે લર્ણવોનું કેળવણી પ્રદર્શન

આવેલા નમુનાઓમાં અંગ્રેજી અને ફ્રેંચ ભાષાને લગતું કામ, ઇતિહાસ અને ભૂગોળને લગતું કામ, વેપારી કામદાનમાં ઉપયોગમાં આવે એવા દુકાંદાર, દાઈપરાઈટિંગ અને નામાને લગતું કામ હતું હુન્નરઉદ્યોગ તરફના વલણવાળી શાળાઓએ વિજ્ઞાન, હસ્તકામ (લાકડાનું, ધાતુનું વગેરે), યંત્રચર્યા સંબંધી ચિત્રકામ, અને જમીનની માપણી સંબંધી ઘેર બનાવેલાં સાહિત્યો રજુ કર્યા હતાં. આ શાળાઓમાં વિજ્ઞાન અને, હસ્તકામ વચ્ચે રાખવામાં આવતો સંબંધ રજુ થયેલા નમુનાઓ ઉપરથી સ્પષ્ટ બાકમ પડી આવતો હતો. કન્યાઓ માટેની શાળાઓ તરફથી રજુ થયેલા નમુનાઓમાં ઉંચા પ્રકારના સોષકામના, અને વિજ્ઞાન અને કળાનું જ્ઞાન ધરકામમાં કેવી રીતે ઉપયોગમાં લઈ શકાય તે બતાવનારા નમુના રજુ થયા હતા.

હવે ડની મધ્યસ્થ શાળાઓના શિક્ષણનો હેતુ અને તેનો અભ્યાસક્રમ રજૂ કરવાં ડની પ્રાથમિકશાળાની મોટી ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓને માટે વધુ અભ્યાસ માટેની શાળાઓના હેતુ ને અભ્યાસક્રમને મળતાં છે. આપણી પ્રાથમિક શાળાઓમાં પણ આવી રીતે વેપાર કે હુન્નરઉદ્યોગમાં ઉપયોગી થઈ પડે એવા વધારાના અભ્યાસક્રમના યોજના રાખવાનું યોગ્ય થઈ પડે, અને તેથી નીચલાં ધોરણોમાંથી પાસ થઈ આગળ લખુતા તેમજ પ્રાથમિક શાળાનું લખુતર પુરૂ કરી શાળા છોડી દે એવા મોટા ભાગના વિદ્યાર્થીઓની જરૂરીઆતો પુરી પાડી શકાય.

૩. આ ખંડમાં પ્રાથમિકશાળાઓનું કામ રજુ થયું હતું. તેમાં વખતપત્રક અને કામની યોજનાઓ તેમજ શાળાની વ્યવસ્થા, બાળકોની વર્ગણી, ઉપદ્રા ધોરણમાં તેમને ચકાવવાની રીત વગેરે બાબતને લગતી હકીકત, ઘેર બનાવેલાં સાહિત્યો તથા ચિત્રો, અને બાળકોએ પોતે કરેલાં કામના નમુના રજુ થયા હતા.

એક નમુનારૂપ પ્રાથમિકશાળા તેવાજ પ્રકારની શહેરની શાળા કરતાં ઘણી નાની હોય છે. શહેરની આવી શાળા મોટી હોવાથી તેમાં વર્ગદીક શિક્ષક રાખવામાં આવે છે. પણ ગામડાની શાળામાં તો અભ્યાસમાં જુદે જુદે દરજ્જે પહોંચેલા વિદ્યાર્થીઓનો એકજ વર્ગ હોય છે અને શિક્ષકને તે વર્ગની સંભાળ રાખવી પડે છે. આ શાળાઓમાં શહેરની શાળાઓની માફક વ્યવસ્થાની મુશ્કેલી રહેતી નથી, પણ શહેરમાં શિક્ષણની જે સગવડો હોય છે તે પ્રાથમિકશાળાઓને મળી શકતી નથી. એ ખોટા પ્રાથ-

શાળાઓ આસપાસથી મળી આવતાં કુદરતી સાધનોનો સંપૂર્ણ લાભ લઈને પુરી પાડે છે. એ પ્રમાણે શાળા બહારની શિક્ષણવિષયક પ્રવૃત્તિને શાળામાં પણ ચાલુ રાખી તેમાં વધારો કરવામાં આવે છે. ઇતિહાસ અને ભૂગોળમાં ક્રિયાત્મક શિક્ષણને માટે કુદરતી ગ્રામ્ય પરિસ્થિતિને લીધે જે તકો મળી આવે છે તે તકોનું તે શાળાઓ તરફથી રજુ થએલી કામની યોજનાઓમાં સ્પષ્ટ પ્રતિબિંબ પડતું હતું. અમુક ગામની ચાલી આવતી દંતકથાઓ તેમજ તે ગામનાં સ્મારક કામો સ્થાનિક ઇતિહાસના અભ્યાસનાં સાધન તરીકે તેમજ સામાન્ય ઇતિહાસનાં દૃષ્ટાંત તરીકે ઉપયોગી થઈ પડે છે, શાળામાં વિદ્યાર્થીઓ જેમ જેમ અભ્યાસમાં આગળ વધતા જાય છે તેમ તેમ ગામડાંમાં વમતા લોકોની પ્રવૃત્તિ સાથે તેમના કામનો મંબંધ વધારે ને વધારે સ્પષ્ટ થતો જાય છે. કુદરતનો અભ્યાસ, વિજ્ઞાન, હસ્તકામ, અને બાગકામ, એ બંધા વિષયો શાળાના બગીચા અને તેને લગતાં કામના સંબંધમાં એક વિસ્તૃત અને વ્યાપક વિષયરૂપ થઈ પડે છે. કુદરતનો પદ્ધતિપૂર્વક અભ્યાસ બાળકોને પોતપોતાના બગીચાના કામમાં માર્ગદર્શક થઈ પડે છે અને બગીચાનું કામ વર્ગશિક્ષણના સાધનરૂપ તેમજ વર્ગના પાઠોમાં કરેલાં અનુમાનો માટે કસોટીરૂપ થઈ પડે છે. હસ્તશિક્ષણ ગ્રામ્ય સ્વરૂપ ધારણ કરે છે, અને એ વિષયમાં મધ્યપૂડાની રચના, લાકડાની કે તારની જળી, બાગકામનાં ઓગરો, અને એવી બીજી ચીજો બનાવવામાં બાળકો પોતાની શોધકવૃત્તિને અને ચતુરાઈનો ઉપયોગ કરે છે. ઘણી શાળાઓમાં બાગકામ ઉપરાંત જીવતાં પ્રાણીઓ ઉછેરવામાં આવે છે. મરઘાં, સસલાં, અને હુકર વગેરેની મંલાળ ગ્રામ્યતાં શિખવવામાં આવે છે. પણ ખર્ચનો હિસાબ રાખ્યા વિના આવી જાતનાં કામ કરી શકાય નહિ તેથી ગણિતનો વિષય પણ ગામડાંની પરિસ્થિતિની દૃષ્ટિએ શિખવવામાં આવે છે, અને બાળકો ગણિતમાં શીખેલા નિયમોનો વ્યવહારમાં ઉપયોગ કરે છે; એટલે કે તેઓ બગીચો કરવામાં અને મરઘાં સસલાં ઉછેરવામાં રોકેલી થાપણનો તેમજ તેમાંથી થએલી ઉપજનો હિસાબ રાખતાં શીખે છે. સારી શાળામાં તો મનુષ્યની રસવૃત્તિને પણ બૂલી જવામાં આવતી નથી. બાળકો ફળો તેમજ શાકભાજી ઉગાડે છે અને તેનો બારીક અભ્યાસ કરે છે એટલુંજ નહિ પણ પીછીથી અને પેન્સિલથી તેનું ચિત્રણલેખન પણ કરે છે. આ શાળાઓમાં જે સાહિત્ય વંચાય છે તે પણ ગ્રામ્યજીવનને લગતુંજ ઘણું લાગેલોય છે, અને જે ગ્રામ્યપ્રદેશમાં બાળકો રહે છે તે પ્રદેશની ખાસ સુંદરતા પ્રત્યે તેમનું ધ્યાન ખેંચવાને દરેક ઉપાય યોજવામાં આવે છે.

૩૨૬ સામાજિક કેળવણી કોન્ટ્રેન્સ વખતે ભરાએલું કેળવણી પ્રદર્શન

ઇન્ડેન્ટી ગ્રામ્યશાળાઓમાં આવું ઉંચું પ્રકારનું કામ ઉંચા ગુણ-
વાળા શિક્ષકોને લીધેજ થઈ શકે છે એ કહેવાની અગત્ય જરૂર નથી.

૪. આ ખંડમાં રજુ થયેલા નમુનાઓ શાળાનું કામ શાળાની
બહાર લંબાવવા માટેના વર્તમાન સમયના જગત વલણનાં નીચે જણાવેલાં
ત્રણ ખાસ સ્વરૂપો દર્શાવતા હતા. (૧) શાળાનાં પર્યાટનો: શિક્ષકો અને
વિદ્યાર્થીઓ બધા સાથે શાળાના સમય દરમિયાન કે તે પછી અને અમુક
કેળવણી વિષયક હેતુથીજ પર્યાટનો કરે છે. એ પર્યાટનો આખો દિવસ કે
થોડા વખત સુધી ચાલે છે, અથવા તે અડવાડીઆ કે તેથી વધારે વખત
સુધી પણ ચાલે છે. એ વખતે બાળકોને પાસેના કે દૂરના કોઈ આનંદ-
દાયક સ્થળે લઈ જવામાં આવે છે, (૨) મેદાનમાં પડાવ: વિદ્યાર્થીઓ
અને શિક્ષકો અમુક સ્થળે જઈ પડાવ તાણે છે અને ત્યાં રહીને ત્યાંથી
મળી આવતાં સાધનોની મદદથી શાળાના વિષયોનો અભ્યાસ કરે
છે; એ ઉપરાંત શિક્ષકોને અને વિદ્યાર્થીઓને આવે વખતે કુટુંબની
માફક કેટલાક દલાડા સુધી સાથે રહેવાની તક મળે છે; તેમજ અંગદસરત,
હરેક પ્રકારની રમતગમતો, ગામતાન, તેમજ રખડપટ્ટી વગેરે ખુદી
હવાના જીવનની સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિઓમાં રોકાયાથી બાળકોને પોતાની
તંદુરસ્તી સુધારવાનો પ્રસંગ પણ મળે છે. (૩) આસપાસના પ્રદેશની
સમાલોચના: શાળાની આસપાસના પ્રદેશનું બાળકો ખૂબ જીણવટથી
અવલોકન કરે છે, તેની માપણી કરે છે, તેનો નકશો પાડે છે, અને તેની
જૂગોળ મંબધી અને કુદરતી ઇતિહાસ સંબંધી હકીકતો મેળવે છે. એ
પ્રમાણે તેઓ તે પ્રદેશનો બહુજ બારીક અભ્યાસ કરે છે અને તે વિષેની
ઐતિહાસિક નોંધપોથી પણ તૈયાર કરે છે.

પર્યાટન સંબંધી પહેલેથી યોજનાઓ ઘડી રાખવામાં આવી હતી
તેના, બાળકોએ પર્યાટન સમયે લીધેલી નોંધોના અને શિક્ષણને લગતા
કરેલાં કામના, તેમજ પર્યાટન કરી આવ્યા પછી તે સંબંધી નિશાળમાં લખેલા
નિબંધો અને પુરા કરેલા અભ્યાસોના નમુના રજુ કરવામાં આવ્યા હતા.
પડાવને લગતા નમુનાઓમાં પડાવના કાર્યક્રમ અને વખતપત્રો, બાળકોની
દરરોજની પ્રવૃત્તિઓનાં ચિત્રો, નોંધો અને બીજાં જે કંઈ અભ્યાસ એ વખતે
ચર્ચા હોય તે જોવામાં આવતાં હતાં. પ્રદેશની સમાલોચના સંબંધી કામમાં
કેટલીક નોંધવાળા ચોપડીઓ, નકશાઓ, બાળકે કરેલાં ચિત્રકામ, અને
એકાદ સ્થળે બધાએ બેગ મળી જૂગોળ કે ઇતિહાસ મંબધી જે કામ
કર્તું હોય તે કામનાં પરિણામની નોંધો વગેરે હતાં.

આપણા દેશમાં જે કેળવણી આપવામાં આવે છે તેને જો બવહારમાં ઉપયોગી થાય એવી બનાવવી હોય અને તેને ખરેખર રસ પડે તેવી કરવી હોય તો ઉપર જણાવેલી પદ્ધતિ પ્રમાણે શાળાની અંદર થતું કામ શાળાની બહાર પણ વિસ્તારવાની જરૂર છે.

૫. શાળામાં શિખવવાના વિષયો મંથંધી જે નમુના રજુ થયા હતા તેમાં અંગ્રેજી (ભાષા) મંથંધી જે નમુના હતા તેમાં નીચેની બાબતો જોવામાં આવતી હતી:—

(૧) અંગ્રેજી ભાષા અને સાહિત્યને લગતાં કામના નમુના હતા તેમાં (અ) પ્રાથમિક શાળાઓના ૭ થી ૧૪ વરસ સુધીની ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓ માટે તેમજ (બ) મધ્યમ શાળાઓના ૧૧ થી ૧૫ વરસ સુધીની ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓ માટે કામની અને અભ્યાસક્રમની યોજનાઓના અને તે યોજનાઓ પ્રમાણે થએલાં કામના નમુના હતા.

(૨) (અ) વાચન, (બ) ગુદ્ધ અને સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર (સાંભળેલું અથવા વાંચેલું મોટે બોલી જવામાં, ગદ્યપદ્યના મુખપાઠમાં, નાટક ભજવી બતાવવામાં, સંવાદમાં, ચર્ચામાં, અને બાળકો વર્ગમાં ભાષણો આપે તેમાં) અને ૧૧ ધ કાગળ, કાચરચના, અને શાળાપત્રની યોજના સુદ્ધાં) શિખવવાની જુદી જુદી પદ્ધતિઓનાં દષ્ટાંતરૂપે બાળકોએ કરેલાં કામના નમુનાઓ હતા.

(૩) સાહિત્યમાં બાળકોની વિવેચક શક્તિ કેળવવાની, નિબંધો બારીકાથી તપાસવાની અને તેની કિંમત આંકવાની, તેમજ શાળાજીવન દરમિયાન અને શાળાજીવન પુરું થયા પછી પણ ઘેર વાંચવાની ટેવ પાડવાની જુદી જુદી પદ્ધતિઓનાં દષ્ટાંતરૂપે પણ સાં રજુ થયાં હતાં.

પ્રાથમિક શાળાઓમાં અંગ્રેજી સૌથી વધારે અગત્યનો વિષય ગણાય છે તેનું કારણ તે ભાષા છે એજ નથી, બીજું કારણ એ પણ છે કે બાળકોમાં જો ભાષાને મંપૂર્ણ રીતે સમજવાની અને તેનો ગુદ્ધ રીતે ઉપયોગ કરવાની શક્તિ હોય તો શાળાના બીજા વિષયોના અભ્યાસમાં પણ તે ઘણી મદદ કરે છે. પ્રાથમિક શાળાઓમાં અંગ્રેજી શિક્ષણમાં બહોળું વાચન, નિમંધલેખન, અને યોગ્ય બાળકો સમજી શકે તેવા સાહિત્યના અભ્યાસનો સમાવેશ થાય છે.

પ્રાથમિક શાળામાં વાચનનો મુખ્ય હેતુ બાળકોને આનંદ કે લાભ

૩૨૮ સામાન્ય કેળવણી કોન્ફરન્સ વખતે ભરાયેલું કેળવણીનું પ્રદર્શન મળે એટલા માટે તેઓને ચોપડીનો છુદ્ધિપૂર્વક ઉપયોગ કરવાની દેવ પાડવાનો હોય છે. હાલની સૌથી સારામાં સારી પદ્ધતિ એ છે કે બાળકોને સારી રીતે વાચતાં આવડે કે તરતજ તેમને જાતેજ વાંચવાની દેવ પાડવી. એમ માલમ પડયું છે કે નાનાં બાળકોની શાળાના સૌથી ઉપલા વર્ગનાં છોકરાઓ યોગ્ય અને રસ પડે એવા વિષયનાં પુસ્તકો પોતાની જાતેજ રમપૂર્વક વાંચતાં સહેલાઈથી શીખી શકે છે અને વળી વાંચ્યા પછી તેઓ તેનો યોગ્ય સાર પણ આપી શકે છે. પ્રાથમિક શાળાના ઉપલા વર્ગોમાં બાળકોને ભાષાનાં મૂળતત્ત્વો ઉપર કાણુ વધારે ને વધારે આવડતા જાય છે તેમ તેમ તેમને મોટે થોડું વંચાવવામાં આવે છે અને એને બદલે મનમાં વાચવાને માટે વધારે વખત આપવામાં આવે છે, અને બાળકો અભ્યાસમાં જેમ જેમ આમળ વધતાં જાય છે તેમ તેમ વાચન માટે ભાષા અને વિષય એ જાંનેમાં વધારે અગ્રી પુસ્તકો નક્કી કરવામાં આવે છે. ઉપલા વર્ગોમાં બાળકો તેમને માટે ખાસ લખાયેલાં વાર્તા-પુસ્તકો જરા પણ મુશ્કેલી વિના વાંચી શકે છે એટલુંજ નહિ, પણ સહેલાં જાણીતાં નાનાંમોટાં નવલકથાનાં પુસ્તકો પણ તેઓ વાંચી શકે છે. શાળામાં થતા વાચન ઉપરાંત બાળકોને બીજું વધારે વાચન મળી શકે તેટલા માટે જુદી જુદી જાતનાં પુસ્તકોનું એક નાનું પુસ્તકાલય પણ શાળામાં રાખવામાં આવે છે. ઘણી જગ્યાએ બાળકો જાહેર પુસ્તકાલયનાં સભ્ય થઈને તેનો લાભ લઈ શકે, અથવા તો શાળાના ઉપયોગ માટે જાહેર પુસ્તકાલયમાંથી વખતોવખત આવતી ચોપડીઓ વાંચી શકે એવી પણ ગોઠવણ કરવામાં આવે છે. ચોપડીઓનો ઉપયોગ થઈ રહ્યા પછી તે પાછી મોકલવામાં આવે છે અને બીજી ચોપડીઓ મંગાવવામાં આવે છે. બીજે ફેટલેક સ્થળે સ્કૂલ કમિટીઓ ચોપડીઓની પેટીઓ શાળાઓમાં ફરતી રાખે છે. હાલની વાચનપદ્ધતિથી બાળકોનું શબ્દભંડોળ ખરેખર ઘણુંજ વધી ગયું છે એટલુંજ નહિ પણ તેમના જ્ઞાનમાં તેમજ વિચારમાં પણ ઘણો વધારો થયો છે.

બાળવર્ગના વિદ્યાર્થીઓના મોંના નિર્બંધ એટલે કે વાર્તાકથન મોટી ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓના ક્ષિપ્રિત નિર્બંધના પાયારૂપ થઈ પડે છે. બાળકો શાળામાં દાખલ થાય કે તરતજ તેમને પોતાને રસ પડે એવા વિષય ઉપર વાતચીત કરવાનું હિતેજન આપવામાં આવે છે અને એથી કે જે વરસની ઉંમરે પહોંચનાં મુઘોમાં તો જે કોઈ જનાનો બન્યા હોય અથવા તો તેઓએ જે કંઈ જોયું હોય અને સાંભળ્યું હોય તે બધાંનું સંબંધપૂર્વક

વૃત્તાંત તેઓ આપી શકે છે અને એમનાં એ વૃત્તાંતોમાં ચોક્કસાઈ અને સંકલના પણ જોવામાં આવે છે. તેમને સારી રીતે લખતાં આવડે છે કે તરત મોટેથી કહી બતાવવાને બદલે, તેમને કાગળ ઉપર પેન્સિલથી લખવાનું કહેવામાં આવે છે. આ વખતે બાળકના અનુભવના મોઢાના વર્ણન અને લિખિત વર્ણનની ઢળ વચ્ચે કંઈ બહુ ભેદ રાખવામાં આવતો નથી અથવા તો ઉંચાં પ્રકારની રીઝીની કે શબ્દોની શુદ્ધ જોડણીની આશા રાખવામાં આવતી નથી. ઉપલાં ધોરણોમાં નીચલાં ધોરણોના કરતાં મોઢાના વર્ણન ઉપર ઓછો ભાર મૂકવામાં આવે છે, અને તેજ પ્રમાણમાં લિખિત વર્ણન કે નિમંધ પર વધારે લક્ષ્ય અપાય છે. આ બાબતમાં સામાન્ય રીતે એવો નિયમ રાખવામાં આવે છે કે બાળકને નિસ જીવન-કાર્યદ્વારા સ્વાભાવિક રીતે જે વિષયોનું જ્ઞાન મળ્યું હોય તેજ વિષયો તેમને નિમંધ માટે આપવામાં આવે છે અને જેને વિષે શિક્ષક બાળકને માહિતી ન આપે તો તે વિષે તેઓ કંઈ જાણેજ નહિ એવા વિષયો છોડી દેવામાં આવે છે. પ્રાથમિક તરીકે, બાળકોએ પોતે જેમાં ભાગ લીધો હોય એવી ઉમ્મણીઓ, ‘આપણી બિલાડી’, ‘ઘરું રાતનું વાવાઝોડું’ વગેરે વિષયો ઉપર લખવાનું તેમને કહેવામાં આવે છે, પણ ‘હડતાલ’, ‘પ્રભમંથ’, જેવા વિષયો ઉપર તેમને લખવાનું કહેવામાં આવતું નથી. આવી રીતની નિમંધલેખન માટે વિષયો પસંદ કરવાની હાલની પદ્ધતિથી પહેલાંના કરતાં બાળકને નિમંધ લખવામાં વધારે રસ પડે છે એ વાત નિર્વિવાદ છે.

ઈંગ્લંડમાં ‘શાળાનું માસિક’ એ એક સાધારણ બાબત યર્ષ પડી છે. એ માસિકમાં બાળકોજ મોટે ભાગે લેખકો હોય છે. નિમંધના શિક્ષકો નિમંધને વિશાળ અર્થ આપે છે તે આ માસિક બતાવે છે એટલુંજ નહિ પણ બાળકો પણ તેમાં વધારે પડતો રસ લે છે તે એ પરથી જણાય છે.

અંગ્રેજી કવિતાઓ મોટે ઢરવાનો રિવાજ ઈંગ્લંડની બધીજ પ્રાથમિક શાળાઓમાં પ્રચલિત છે. આ વિષય પહેલાં ‘કવિતાનો મુખપાક’ એ નામથી ઓળખાતો અને તેમાં સમજુતી સહિત કેટલીએક પ્રસિદ્ધ મોટે કચેલી અંગ્રેજી કવિતાઓનો મમાવેશ થતો. પણ લાપાશિક્ષણના વિષયને હાલમાં બહોળી દૃષ્ટિથી જોવામાં આવતો હોવાથી આ ‘મુખપાક’ને પણ બહોળો અર્થ આપવામાં આવે છે. જેમ સારી ચોપડીઓનો અભ્યાસ વાચનના વિષયોનું આવશ્યક અંગ યર્ષ પડેલું છે તેમ કવિતાના ‘મુખપાક’-

માં પણ સારી અને યોગ્ય કવિતાનો વિવેચક અભ્યાસ આવશ્યક થઈ પડ્યો છે, અને 'મુખપાઠ' શબ્દને બદલે 'સાહિત્ય' શબ્દ શાળાઓમાં વપરાતો થયો છે. બાળવર્ગમાંથી ઉપલા વર્ગમાં આવેલાં બાળકને અત્રે બાળગીતો અને બીજી પુષ્ટજ યોગ્ય કવિતાઓ મોટે હોય છે. ઉપલાં ધોરણોમાં બાળકો 'મુખપાઠ' માં સાહિત્યના ચૂંટી, કાઢેલા ફકરાઓનો અભ્યાસ કરે છે. આમાં સામાન્ય રીતે બાળક શિક્ષકની દેખરેખ નીચે ચૂંટી કાઢેલા ફકરાનો આખો મંત્રણ વાંચી જાય છે, અને તેમાં શિક્ષકની સલાહ લઈને કે પોતાની મેળે મોટે કરવા જેવા પાંદો હોય તે તે મોટે કરી લે છે. વખતોવખત બાળકોને પોતાની મેળે જુદાં જુદાં પુસ્તકોમાંથી ઉતારા કરી લઈ તેનો સંગ્રહ કરવાને ઉત્તેજન આપવામાં આવે છે. આ એક જાતની સુક્તિ છે. એથી બાળકોને કવિતાનો અભ્યાસ કરવો પડે છે, તેમાંથી ઉતારા કરવા પડે છે, અને તેને લખતાં ચિત્રો પણ દોરવાં પડે છે. ઉપલા વર્ગોમાં બાળકોને સામાન્ય રીતે શેક્સપિયરનાં તમામ નાટકોનો અભ્યાસ કરવો પડે છે. એમાંના ઘણાખરા લાગો તેઓ મોટે કરી નાખે છે અને નાટકરૂપે પણ લખે છે. એવે પ્રસંગે સુંદર છટાથી બોલવું, કલ્પિત પોશાક બનાવવા, નાચવું, દૂધવું, અને ગાવું વગેરે કામો કરવામાં બાળકોને પોતાની ચતુરાર્થ કે આવડત દેખાડવાની અને તે ખીલવવાની તક મળે છે.

ઇંગ્લેન્ડની પ્રાયમિક શાળાઓમાં સ્વભાષાને કેટલી અગત્ય આપવામાં આવે છે અને આપણા દેશમાં એ બાબતમાં જે કરવામાં આવે છે તેમાં કેટલો બધો તફાવત હોય છે તે ઉપરના વર્ણનથી સ્પષ્ટ માલમ પડી આવે છે. સ્વભાષાના વિષયમાં તો આપણાં બાળકો પ્રાયમિક શાળામાં વાંચતાં લખતાં આવડે એટલું જ શીખે છે અને તેમની એ આવડત 'વાચનમાળા' ની સાત ચોપડીઓમાં જ કામે લગાડે છે.

૬. ગણિતકામ:—બાળક બાળવર્ગમાં દાખલ થાય સારથી નિશાળ છોડી દુનિયાનો વ્યવહારમાં પડે ત્યાં સુધીમાં તેને જે સંખ્યાકોનથી માંડીને ગણિતજ્ઞાન આપવામાં આવે છે તે કેવી રીતે અને કઈ પદ્ધતિએ આપવામાં આવે છે તે આ વિભાગમાં રજુ થએલા નમુનાઓ પરથી માલમ પડી આવવું હતું.

ગણિત શીખવતી વખતે પહેલાં તો બાળકોને પદ્ધતિપૂર્વક ગણિતના મુદ્દાનાં સિદ્ધાંતો વિષે વિચાર કરવાની ટેવ માડવામાં આવે

છે, અને પછી દરરોજના જીવનમાં આવતી દિસાળી બાળતોને શીખેલા ગણિતનાં મુદ્દાઓ શુદ્ધિપૂર્વક કેવી રીતે લાગુ પાડવા તે વિષે તેમને મહાવરો કરાવવામાં આવે છે. બાળકોને આંકના કોડા આવડે એટલું હાલમાં બમ્મ નથી. તેમને એ કોડા વિષે બરાબર પાઠા ખ્યાલ પણ હોવો જોઈએ. વળી ગુણુતાં કે ભાગતાં આવડે એ પણ બસ નથી. આ ગુણુકાર લાગાકારનું જ્ઞાન તેઓ દરરોજનાં વહેવારમાં આવતા અસંખ્ય દિસાળી પ્રશ્નોનો ખરી રીતે અને શુદ્ધિપૂર્વક નિકાલ કરવામાં સાધન તરીકે વાપરી શકે એ જરૂરનું છે.

આવું સૌથી સરસ કામ બાળકના રોજના વહેવારમાં આવતા પ્રશ્નોને લગતું હતું તેમાં નાણાંની ધીરધાર કરનારાઓ પાસેથી પૈસા ઉઠીના લેવા, પોસ્ટ ઓફિસ બેંકમાં પૈસા જમા કરાવવા, પ્રજાકીય સેવિંગ-સર્ટિફિકેટોમાં પૈસા મેકવા, સહકારી મંડળોના શેરો લેવા અથવા તેા નિઃશ્ચીનો વીમો ઉતરાવવો વગેરે નાણા સંબંધી કામકાજ કેવી રીતે થાય છે તેની સ્પષ્ટ અને ખાત્રી થાય એવી રીતે બાળકોને મમજ પાડનારા નમુનાઓ હતા. કન્યાઓને જે ગણિત શિખવવામાં આવે છે તે ગણિત ધરકામને લગતું હોય છે; એટલે કે બજારમાંથી ચીજો લાવવી, ધરનામું રાખવું, શેરજી કે બારીબારણાંના પડદાઓનાં માપ લેવાં, તેમજ અમુક વખત ધર મલાવતાં કેટલો ખર્ચ થાય તેનો અડસટો કરવો, વગેરે બાળતોનું શુદ્ધપત્તી તરીકે તેમને ઉપયોગી થઈ પડે એવું જ્ઞાન તેમને આપવામાં આવે છે. ધરકામને લગતું વહેવાર શિક્ષણ જે સ્થળે છોકરીઓને આપવામાં આવે તે સ્થળે યતા કામની સાથે આવી જ્ઞાનના ગણિતકામનો મંબંધ જોડવામાં આવે છે.

આ ખંડમાં રજુ થયેલાં કામો ઉપરથી આપણે પણ ગણિતશિક્ષણને ઉપયોગી, રસિક અને વહેવાર કેવી રીતે બનાવી શકીએ તે વિષે ઘડો લઈ શકીએ. અત્યારે અહીં જે શિક્ષણ અપાય છે તેને રોજના જીવન સાથે નહિ જોવાજ મંબંધ હોય છે.

૭. શહેરની તેમજ ગ્રામ્ય શાળાઓમાં વિજ્ઞાનના વિષયમાં ૧૧ વરસની ઉંમરનાં બાળકો માટે કુદરતનો અભ્યાસ સામાન્ય રીતે રાખવામાં આવે છે, અને તે પછીની ઉંમરનાં બાળકો માટે, ખાસ કરીને છોકરીઓ માટે, શહેરની શાળાઓમાં તે વિષય વનરમનિ-

૬૬૨ સામાન્ય કેળવણી કોન્ફરન્સ વખતે ભરાયેલું કેળવણી પ્રદર્શન

શાસ્ત્રના મૂળતત્ત્વરૂપે ચાલુ રહે છે. ગામડાંની શાળાઓમાં પણ મોટા વિદ્યાર્થીઓ તો કુદરતના અભ્યાસ અને તેને લગતા કામ પંરથી ખેતીવાડીના વિષય પર ઉતરી પડે છે. શહેરની શાળાઓમાં એ શિક્ષણ પ્રાયોગિક વિજ્ઞાનનું રૂપ ધારણ કરે છે. તેમાં યંત્રશાસ્ત્ર, પદાર્થવિજ્ઞાન કે રસાયણશાસ્ત્ર અથવા તો એ ત્રણે વિષયો શિખવવામાં આવે છે, અને શાળાના અભ્યાસના છેલ્લા વરસમાં શાળાની આસપાસના પ્રદેશમાં ચાલતા હુબરઉઘોગને લગતા ખાસ વિષયોનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. હાલમાં મોટી ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓને પ્રાયોગિક સાંચાકામ શિખવવાનું વલણ ભેવામાં આવે છે. કેટલીક શાળાઓમાં છોકરાઓ પોતે વાયરલેસ તેમજ ટેલિફોનની, ગોઠવણ કરે છે, અને બીજી કેટલીક શાળાઓમાં છોકરાઓ વિજળીના દોત્રા, વિજળીથી વગાડવાની ધંદડીઓ કરતાં અને એવાં બીજાં સંખ્યાબંધ કામો કરતાં શીખે છે. એ શીખવા માટે સાદા સાંચાકામને લગતા સિદ્ધાંતોના તેમજ જુદા જુદા પ્રકારનાં હસ્તકામોના જ્ઞાનનીજ જરૂર પડે છે.

ઇંગ્લંડની પ્રાથમિક શાળાઓમાં કુદરતના અને વિજ્ઞાનના વિષયોમાં આવું કામ થાય છે ત્યારે અહીંયાં પ્રાથમિક શાળાઓમાં એ વિષયોમાં એમાંનું કંઈ પણ થતું ભેવામાં આવતું નથી.

૮. આ ખંડમાં પ્રાથમિક શાળાઓમાં થતાં હસ્તકામના નમુનાઓ હતા.

(૧) બાળકોનું કામ:—નીચલા વર્ગોમાં ૧૧ વરસ સુધીની ઉંમરનાં બાળકોએ જે કામ કર્યું હતું તે ઘણે લાગે શાળાના બીજા વિષયો મંજૂદી હતુ અને તે તેઓના તે સંબંધી વિચારો અને કલ્પનાઓ પ્રદર્શિત કરતુ હતું

(૨) મોટી ઉંમરનાં બાળકોનું કામ ત્રણ પ્રકારનું હતું: (અ) બાળકોમાં રસદ્રષ્ટિ ઉત્પન્ન થાય અને તેમની કળાદષ્ટિ ખીસે એવા હેતુથી કળાની દષ્ટિએ થયેલું કામ; (બ) બીજા પ્રકારનું કામ ખાસ વિજ્ઞાન મંજૂદી હતુ. આ કામમાં બાળકોએ જનાવેલાં પ્રયોગનાં સાહિત્યો અને સાધનો હતાં. (ક) ત્રીજા પ્રકારના કામમાં તરત ઉપયોગી થઈ પડે એવું કામ હતું.

(૩) મોટી ઉંમરની છોકરીઓનું કામ ત્રણ પ્રકારનું હતું: (અ) સૌંદર્યની દષ્ટિએ યોગ્યએલું કામ; (બ) કપડાં અને એવી બીજી

અંગત ઉપયોગની વસ્તુઓ બનાવનામાં કળાદૃષ્ટિનો વહેવાર ઉપયોગ કેવી રીતે થઈ શકે તેની સમજ આપનાર કામ; અને (ક) ઘેર કે શાળામાં ઉપયોગમાં આવે એવી મીઠોને લગતું હસ્તકામ.

ઇચ્છાની પ્રાથમિક શાળાઓમાં હસ્તકામ મોટી ઉંમરનાં બાળકોને-જ અને એક નિરાળા વિષય તરીકે અને અર્ધ-કારીગરીના સ્વરૂપમાં પહેલાંની માફક શિખવવામાં આવતું નથી. અત્યારે તો શાળાના સમગ્ર અભ્યાસક્રમ સાથે એ કામનો સંબંધ એતપ્રોત દરી દેવામાં આવે છે, અને તેથી વિજ્ઞાન અને ભૂગોળ જેવા વિષયોમાં એ વિષય એક ફેખીતા અને તાત્કાલિક સ્પષ્ટીકરણના સાધન તરીકે ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે. આપણા દેશમાં બાળકેળવણીમાં એ વિષય એક જરૂરી વિષય તરીકે ગણાય એ ઇચ્છવા લેગ છે.

૯. ચિત્રકામના નમુના નીચે પ્રમાણે હતા:—

(૧) નજરે નેએલા કુદરતી તેમજ બનાવટી પદાર્થોનું ચિત્ર-કામ: (અ) પ્રવાહી રંગોથી (પોંટર ફેલ્સથી) કરેલું; (બ) રંગીન માફની લાકડીઓથી કરેલું; (ક) પેન્સિલથી કરેલું; (ડ) કલમ અને શાહીથી કરેલું.

(૨) એનીજ ભતના પદાર્થોનું સ્મૃતિચિત્રકામ.

(૩) સમજુતી અથવા સ્પષ્ટીકરણના સાધનરૂપે થએલું ચિત્રકામ એટલે કે બાળકોએ કલ્પનાથી અથવા સ્મૃતિથી કાઢેલાં ચિત્રો: (અ) દરરોજના જીવનવ્યવહારના બનાવોનાં ચિત્રો; (બ) વાર્તાઓ અને સાહિત્યમાં આવેલા બનાવોનાં ચિત્રો.

(૪) બીજા વિષયોને ઉપકારક ચિત્રકામ: (અ) ભૂગોળ; (બ) ઇતિહાસ; (ક) કુદરત; (ડ) વિજ્ઞાન; (ઈ) હસ્તકામ અને વહેવારોપ-યોગી ગણિત.

(૫) સોયકામ અને બીજા હાથની કારીગરીમાં ખપ લાગે એવું કલ્પનાકૃતિઓવાળું ચિત્રકામ.

(૬) કળાકામ: બાળકોની કલ્પનાકૃતિઓમાંથીજ ઉપજાવેલું સૌંદર્યભરેલું હાથનું કામ.

૩૩૪ સામાન્ય-કેળવણી કોન્ફરન્સ વખતે ભરાએલું કેળવણીનું પ્રદર્શન

પ્રાથમિક શાળાઓમાં ચિત્રકામનો મુખ્ય હિદેશ તો એજ છે કે બાળકો બરાબર અવલોકન કરતાં અને જે અવલોકન કર્યું હોય તે દર્શાવતાં શીખે. દેટલાક શિક્ષકો એમ પણ માને છે કે બાળકો પોતાનાજ વિચારોને ચિત્ર કે કળાના રૂપમાં યોગ્ય રીતે રજૂ કરે એ સૌથી વધારે અગત્યની બાબત છે.

ચિત્રકામ શિખવવામાં બાળકોને સાધન પમંદ કરવાની જોઈએ તેટલી સગવડ કરી આપવામાં આવે છે; નાનાં બાળકોને રંગીન ચાકડી અને મોટાં બાળકોને પ્રવાહી રંગોથી ચિત્રકામ શિખવવામાં આવે છે. સપાટ પત્તાં પર છાપેલાં ચિત્રમાં જોઈને કરેલું ચિત્રકામ તો ભાગ્યેજ એએલું જોવામાં આવે છે.

શાળાના બીજા વિષયોના શિક્ષણમાં ચિત્રકામની એક સાધન રૂપે તેમજ તેમના એક આવશ્યક અંગ રૂપે હવે કિંમત અંકવા લાગી છે. શાળાઓ, કૂલો વગેરેનું ચિત્રકામ કુદરતના શિક્ષણનું આવશ્યક અંગ છેજ. શાળાની બહાર આપવાના જૂગોળશિક્ષણમાં રૂપરેખાચિત્રકામ એક અમૂલ્ય વિષય યર્ષ પડે છે. ઇતિહાસના શિક્ષણ વખતે પોસાક, શિષ્યકળા વગેરે સ્પૃશ અને મુદ્દાની ઐતિહાસિક વિગતો બાળકોનાં મગજ ઉપર બરાબર હસાવવાને ચિત્રકામનો ઘણો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે; અને બાળકો ઇતિહાસ બરાબર સમજ્યા છે કે નહિ તે નક્કી કરવામાં પણ ચિત્રકામને એક યોગ્ય સાધન ગણી તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

૧૦. પ્રાથમિક શાળાઓમાં ઇતિહાસશિક્ષણ કેમ આપાય છે તે નીચેના નમુના ઉપરથી સમજી શકાશે:—

(૧) અંગ્રેજી ઇતિહાસનો અભ્યાસક્રમ;

(૨) સામાન્ય ઇતિહાસનો અભ્યાસક્રમ;

(૩) સ્થાનિક ઇતિહાસનો અભ્યાસક્રમ;

(૪) અંગ્રેજી તેમજ સામાન્ય ઇતિહાસ સાથે સંબંધિત સ્થાનિક ઇતિહાસનો અભ્યાસક્રમ;

(૫) અમુક અમુક ખાસ ઐતિહાસિક બાબતોને લગતો અભ્યાસક્રમ;

(૬-૭) ઉપરના દરેક વિષયને લગતા પરીક્ષાપ્રશ્નો;

- (૮) ઇતિહાસને લગતાં કામની સોંપણ;
- (૯) ઇતિહાસને લગતા નિર્ગંધા;
- (૧૦-૧૧) ઇતિહાસને લગતાં સાહિત્ય અને ચિત્રકામની નેધપોથીઓ;
- (૧૨) ઇતિહાસને લગતા નમુનાઓ;
- (૧૩) ઇતિહાસને લગતી હકીકતોના એકકા કરેલા ફકરાની ચોપડીઓ;
- (૧૪) ઇતિહાસના ખાસ વિષયોને લગતા નકશા;
- (૧૫) ઐતિહાસિક સામગ્રીના નકશા;
- (૧૬) ઇતિહાસના કામને લગતું નાનાં બાળકોની શાળાઓને ઉપયોગી સાહિત્ય;
- (૧૭) ઇતિહાસ અને ચિત્રકામ;
- (૧૮) ઇતિહાસ અને સોપકામ.

ઇતિહાસ શિખવવામાં ફેટલીકે ભારે મુશ્કેલીઓ પડે છે. એનું કારણ એ છે કે એ વિષય ઘણો વિશાળ છે અને બાળકોને પણ તેનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજવું મુશ્કેલ પડે છે, અને બીજું કારણ એ છે કે એ વિષય બરાબર શિખવવામાં શિક્ષકને પણ વિષયનું બહોળું જ્ઞાન અને શિખવવાની આવડત નેઈએ છે. પહેલાં તો ઇતિહાસ શિખવતી વખતે બીજા વાચનના પાઠોની માફક વર્ગનાં બાળકો પાસે ઇતિહાસની ચોપડી વારાફરતી વંચાવવામાં આવતી હતી અને એ પ્રમાણે વધાર્યોએને મળેલું જ્ઞાન શિક્ષક પછીથી થોડા મોડાના પાઠ આપી પાકું કરાવતા હતા. ઇતિહાસ શિખવવાની આ રીત પ્રાથમિક શાળાઓમાંથી મહાવાચનની પદ્ધતિ દાખલ થવાથી ને કે નીકળી જવા માંડી છે તોપણ ફેટલીકે ઉત્તમ શાળાઓ બાદ કરતાં એમ તો નજ દલી શકાય કે એ પદ્ધતિને બદલે બીજા કોઈ વધારે સારી શિક્ષણપદ્ધતિ દાખલ થઈ છે. સૌથી વધારે પ્રચલિત પદ્ધતિ એ છે કે શિક્ષક મોટે જતાંત દલી વિષયને રલ્લુ કરે છે અને પછી બાળકો પોતાની મેળે પુસ્તકોમાંથી તે વિષય વાંચી તે વિષે સંપૂર્ણ માહિતી મેળવે છે. શિક્ષકનું મોડાનું જતાંત અને બાળકોનું વાચન એ બેમાં કંઈ એકસ પ્રમાણ રલી શકતું નથી. નાનાં બાળકોને શિખવવામાં શિક્ષકના જતાંતનો વધારે ઉપયોગ થાય છે, સારે મોડાં બાળકોને શિખવવામાં

૩૩૬ સામાન્ય કેળવણી કોન્ફરન્સ વખતે ભરાએલું કેળવણી પ્રદર્શન

બાળકો પાસે વિષય ધણોખરો વંચાતી લેવામાં આવે છે. શિક્ષક તો માત્ર
સું વાંચવું તે બતાવે છે અને તેઓ એ વાંચેલું તપાસે છે.

ઐતિહાસિક વૃત્તાંત કહી સંભળાવવામાં શિક્ષકને માથે જે બોલો
રહે છે તેમાંજ ઇતિહાસના શિક્ષણની મુશ્કેલી રહેલી છે. એ તો ખરુંજ છે
કે શિક્ષકનામાં હરપનાશક્તિ તેમજ વાર્તા કહેવાની ચતુરાઈ હોય તોજ વૃત્તાંત-
ની છાપ બાળકોના મગજ ઉપર ઊંડી અને સ્ખલ પડે છે; પણ એવી
શક્તિ કંઈ બધાજ શિક્ષકોમાં હોતી નથી; એ શક્તિ ધરાવનારા તો
અપવાદરૂપજ સમજવા.

આ મુશ્કેલીમાંથી બચી જવાને બાળકોને ઐતિહાસિક બીનાઓ
નાંદકના રૂપમાં ભજવી બતાવતાં સિખવવામાં આવે છે. આ પદ્ધતિથી
લાભ એ થાય છે કે બાળકો શુપચુપ બેઠાં બેઠાં સાંભળ્યા કરવાને બદલે
ઐતિહાસિક દ્રશ્ય રજુ કરવામાં કે ઐતિહાસિક પાત્રોના વેશ ભજવવામાં
પોતાની હરપનાશક્તિને કામે લગાડવાને પ્રેરાય છે. હસ્તકામથી અને
વિશેષે કરીને ચિત્રકામથી ઇતિહાસ રજુ કરવાના પ્રયાસો ઇતિહાસના
જુદા જુદા સમય ઉપર પ્રકાશ પાડવામાં અને વિશેષે કરીને જે ઐતિહાસિક
બાબતોમાં બાળકોને રસ પડે તે બાબતો પ્રત્યક્ષ રજુ કરવાની કે તેની
નકલ કરવાની તેમની સ્વાભાવિક જરૂરોને સતેજ કરવામાં બહુ ઉપયોગી
થઈ પડે છે. પ્રસિદ્ધ ઐતિહાસિક પુરુષો, મકાનો અને સ્થળોનાં ચિત્રોની,
તેમજ પ્રાચીન ચિત્રો, પ્રસિદ્ધ દસ્તાવેજો વગેરેના નમુનાઓની બાળકો
જાતેજ તૈયાર કરેલી ઐતિહાસિક નોંધપોથીઓનો વારંવાર ઉપયોગ કરવામાં
આવે છે. એ નોંધપોથીઓ બાળકના મગજ આગળ બૂતકાળનું આમેલુપ
ચિત્ર ખડું કરવાને તેને જે જે રસિક અને વિવિધ હકીકત જોઈએ તે
પુરી પાડવામાં બહુ મદદરૂપ થઈ પડે છે.

વિદ્યાર્થીઓને સમયની પરંપરાનો અને સમકાલીનતાનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ
આપવામાં ભૂગોળ સંબંધી નકશાઓનો અને ચિત્રલિખિત સમયપત્રોનો
ઘણીજ સારી રીતે ઉપયોગ થાય છે.

નીચલા વર્ગોના ઇતિહાસના વાર્તારૂપ શિક્ષણ કરતાં ઉપશ્ચ વર્ગોમાં
શિક્ષણનું ધોરણ વધારે ઉચ્ચ રાખવામાં આવે છે.

નીચલા વર્ગોમાં દતકથાથી અથવા પરંપરાથી જાણીતા યજ્ઞોક્તિ
વીર પુરુષોની વાર્તાઓજ ધણે લાગે ઇતિહાસના વિષય તરીકે રાખવામાં

આવે છે. એ ઐતિહાસિક વાતોના સમૂહ પાઠી-દેવામાં આવે છે; પણ તે એવી રીતે કે દરેક સમૂહ પરથી તે સમયની ભાવના અને ખાસ લક્ષણો તેમજ તે સમયનું વિશિષ્ટ ઐતિહાસિક સ્વરૂપ સમજાઈ આવે. ઉપલા વર્ગોમાં અંગ્રેજી ઇતિહાસની રૂપરેખાનો બાળકોને સંબંધપૂર્વક ચિત્તાર આપવામાં આવે છે અને તેમાં ઘણી વખત ઇંગ્લેન્ડનાં સંસ્થાનોની વૃદ્ધિનો ઇતિહાસ પણ લઈ લેવામાં આવે છે. ઘોડાંક વરસથી ઇતિહાસની આર્થિક અને સામાજિક બાબતોને અગત્ય આપવામાં આવે છે અને હમણાં તો મિ. એચ. જી. વેલ્સના મત પ્રમાણે ઇંગ્લેન્ડની પ્રાથમિક શાળાઓમાં દુનીઆનો ઇતિહાસ પણ શિખવવાનું શરૂ કરવામાં આવ્યું છે. પ્રદેશ-સમાલોચનાપદ્ધતિનો પ્રચાર શાળાઓમાં થવા માંડ્યો છે તેથી સ્થાનિક ઇતિહાસ શિખવવા પર ઘણું લક્ષ્ય અપાવા માંડ્યું છે, અને તેથી ઇતિહાસને પ્રત્યક્ષ રૂપમાં બાળકો સમજતાં થયાં છે. પદ્ધતિપૂર્વક સમાલોચના કે નિરીક્ષણ ત્યાં ન થઈ શકે તેમ હોય ત્યાં સ્થાનિક સંબંધાલયો અને ઐતિહાસિક મંદિરો જેવા બાળકોને લઈ જવામાં આવે છે, જેથી કરીને બાળકોમાં રસ ઉત્પન્ન કરવામાં અને ઇતિહાસના શિક્ષણને પોપે એલુ વાતાવરણ ઊભું કરવામાં મદદ મળે છે. .

આપણી પ્રાથમિક શાળાઓમાં ઇતિહાસના શિક્ષણમાં જીવન કેમ રેડી શકાય તે ઉપરના વર્ણનથી માલમ પડશે. અત્યારે તો ઇતિહાસનો વિષય પાઠ્ય પુસ્તકોમાંની વિગતોને જેમ તેમ રજુ કરી શિખવાય છે, અને તેથી એ વિષય કેવળ નીરસ થઈ ગયો છે.

૧૨. ભૂગોળવિભાગ:—પ્રાથમિક શાળાઓમાં ભૂગોળશિક્ષણ કેમ અપાય છે તે આ ખંડમાં મહેલા નમુનાથી જણાઈ આવતું હતું.

ભૂગોળશિક્ષણનો હેતુ સરઆતમાં તો બાળકોની આસપાસની વસ્તુસ્થિતિ, તેઓ જાતે નિરીક્ષા કરી શકે એવા કુદરતી બનાવો, અને ખીજ દેશોના લોકોનાં જીવન અને રીતરિવાજો વિષે તેમનામાં રસ ઉત્પન્ન કરવાનો છે. નિયમિત કે મોસમો પવનો, વરસાદ, તથા ઉષ્ણતામાન બતાવનારા આગોદવાના નકશા બાળકો પાસે તૈયાર કરાવવામાં આવે છે, અને સાથે સાથે સ્થાનિક રસ્તાઓ, વેપારના માર્ગો, દુન્યરઉદ્યોગ અને ખીજ ખાસ ધંધા વગેરેને લગતી માહિતી એકઠી કરાવી તેમની પાસે સ્થાનિક પ્રદેશની સમાલોચના કરાવવામાં આવે છે. એસ્ટ્રોમે અને દિંદુ, ખેડુર્મિ અને અંગ્રેજ ખેડુત વગેરેના જીવનનો મુકાબલો કરી

૩૩૮ સામાન્ય કેળવણી કોન્ફરન્સ વખતે ભારાએલું કેળવણી પ્રદર્શન

જુદા જુદા દેશોમાં લોકો જીવન કેમ ગાળે છે તેનો શિક્ષકો પોતે કહીને અથવા તો બાળકો પાસે તે વિષે વંચાવીને ખ્યાલ આપે છે.

ભૂગોળના અભ્યાસમાં આવશ્યક એવા ભૂગોળના મુખ્ય મુખ્ય સામાન્ય સિદ્ધાંતો વિદ્યાર્થીઓના મન ઉપર દ્રશ્યવશમાં ભૂગોળશિક્ષણની આ પદ્ધતિ સારા શિક્ષકના હાથમાં જલ્દી ઉપયોગી થઈ પડે છે. મોટી ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓના શિક્ષણમાં નિરીક્ષણનું કામ વધારે પદ્ધતિસરનું અને શાસ્ત્રીય બને છે. હવે પૃથ્વી ઉપર જમીન અને પાણીની વ્યવસ્થા અને, પૃથ્વીની સપાટીના ગરમ, ઠંડા અને સમસીનોજી પ્રદેશો વિશે, સમજ આપવામાં આવે છે. બાળકોને અભ્યાસ જેમ જેમ આંગણે વધતો જાય છે તેમ તેમ અમુક પ્રદેશોમાં વસતા લોકોનાં જીવન વિષે તથા વાસ્કો-ડી-ગામા, માર્કો પોલો, અને દાલબ્જસ જેવા મહાન શાધકોની મુસાફરી વિષે પણ તેઓ પાસે અભ્યાસ કરાવવામાં આવે છે. પૃથ્વીના સમગ્ર સામાન્ય જ્ઞાન ઉપરાંત બાળકોને સ્વદેશનું પણ બારીક અને વિસ્તારપૂર્વક જ્ઞાન સ્વદેશનો ભૂગોળ સિખવવામાં પાકૃતિક ભૂગોળ પાયારૂપે લેવાય છે. એમ કરવાથી પછીથી સિખવવાની ભૂગોળની ખીનાઓ ઘણી સહેલી થઈ જાય છે. આગળ જતાં વખત મળે તે પ્રમાણે ખીજા અગત્યના દેશોની ભૂગોળ પણ એજ પ્રમાણે સિખવાય છે.

૧૨. હાલની શિક્ષણપદ્ધતિના વિકાસ અને તેને અંગે થતા પ્રયોગો-ને લગતા નમુના નીચે પ્રમાણે હતા:—

(૧) ઠળાદષ્ટિ; (૨) કેળવણીવિષયક સિનેમા; (૩) દરેક બાકિ પાસે પ્રયત્ન કરાવવા અર્થે ડાઈટન યોજના અને ખીજી શિક્ષણપદ્ધતિઓ; (૪) 'સામાન્ય દિવસ'ના ઉત્સવો અને તમાશાઓ (૫) આરોગ્યમંડળ; (૬) જુદીની કસોટી કરવાના પ્રશ્નો; (૭) સંગીત સમજવાની શક્તિ કેળવવાની યોજના; (૮) જુના વિદ્યાર્થીઓનાં મંડળો (૯) પ્રોફેક્ટ સિસ્ટમ અથવા શાળાનો જદોબસ્ત વિદ્યાર્થીઓ પાસેજ રખાવવાની યોજના; (૧૦) જાપેલી વિધિ પ્રમાણે અમર લખનાં સિખવવાની પદ્ધતિ; (૧૧) શાળામાં બાળકોને ખાવાનું આપવાની વ્યવસ્થા.

ઈંગ્લંડની બોર્ડ ઓફ એજ્યુકેશનની 'સૂચનાઓ'ના પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં જણાવ્યા પ્રમાણે બોર્ડનો હેતુ અંગ્રેજી પ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષણમાં એકજ દળ નહિ પણ વિવિધતા દાખલ કરવાનો છે. દરેક શાળાના

શિક્ષણમાં બોર્ડને જે લક્ષણ ઇષ્ટ લાગે છે તે એ છે કે દરેક શિક્ષક જાતેજ વિચાર કરી પોતાની શિક્ષણયોજના એવી રીતે ધરી ક.દે કે તેથી તે પોતાની શક્તિનો શાળાને ઉત્તમ લાભ આપી શકે અને શાળાની ખાસ જરૂરીઆતો અને પરિસ્થિતિ પ્રમાણે તેની અનુકૂળતા બરાબર સાચવી શકે. શાળાની વ્યવસ્થાના સાધારણ કામ સિવાય કીણી કીણી વિગતોમાં એકજ ધોરણુ ગ્રહણ કરતી કદાચ જની શકે તોપણ તેમ કરવું ઇષ્ટ નથી; પણ સ્વતંત્રતાની સાથે તેનો ઉપયોગ કરવામાં જવાબદારી પણ રહેલી છે. અંગ્રેજી પ્રાથમિક શાળાઓમાં ડાટન યોજના, પ્રોફિટપદ્ધતિ, “શાળામાં સ્વરાજ્ય”, બુદ્ધિની ક્લેસરી કરવાના પ્રશ્નો, વગેરે જે અખતરા સતત ચાલ્યા કરે છે તે આ કેળવણી ખાતાની નીતિનેજ આસારી છે.

૧૩. પરીક્ષા વિભાગમાં પ્રાથમિક શાળાઓમાં શાળાના શિક્ષકો તરફથી તેમજ બહારના પરીક્ષકો તરફથી લેવાતી પરીક્ષાઓ, લુદા લુદા વિષયમાં સામાન્ય રીતે પૂછાતા પ્રશ્નો, પરીક્ષામાં બાળકો તરફથી બતાવવામાં આવતું કામ, અને પરીક્ષાના પરિણામ વિષે શિક્ષકોના તેમજ સ્થાનિક કેળવણી ખાતાના અધિકારીઓના રિપોર્ટ વગેરે રલુ કરવામાં આવ્યા હતા. પ્રાથમિક શાળામાં ૧૧-૧૨ વરસની ઉંમરે પહોંચતાં બાળકોને એક બહારની પરીક્ષામાં બેસવું પડે છે. એ પરીક્ષા સ્થાનિક કેળવણીખાતા તરફથી લેવામાં આવે છે. આ પરીક્ષાથી બાળકોને માટે નવા માર્ગ ખુલા થાય છે; કારણ કે એ પરીક્ષાના પરિણામ ઉપર સ્કોલરશિપ સાથે કે તે વગર મધ્યમ્ય શાળાઓમાં અને માધ્યમિક શાળાઓમાં બાળકોને મફત દાખલ થવાનો આધાર રહે છે, જે પરથી તેઓથી ઉચ્ચ પ્રકારની કેળવણી માટે બીજી શાળાઓમાં જઈ શકારો કે પ્રાથમિક શાળાઓમાંજ તેમને તેઓની કેળવણી પુરી કરવી પડે એ નક્કી થાય છે. પરીક્ષાનું ધોરણુ લુદે લુદે સ્થળે લુદું લુદું હોય છે. કેટલેક સ્થળે અમુક વયનાં તમામ બાળકોને પરીક્ષામાં બેસવું પડે છે, ત્યારે બીજે સ્થળે દરેક શાળામાંથી ચૂંટી કાઢેલાં બાળકોજ પરીક્ષામાં બેગી શકે છે; કેટલાક જિલ્લામાં મોટાની પરીક્ષાને બહુ અગત્ય આપવામાં આવે છે, ત્યારે કેટલાકમાં લેખી પરીક્ષાજ લેવામાં આવે છે. બાળવર્ગનાં અને એવાં બીજાં નાનાં બાળકોની પરીક્ષા લેવાનો રિવાજ નથી તોપણ શાળાના મુખ્ય શિક્ષક એવી તો ખાત્રી સાધારણ રીતે કરે છેજ કે પોતાની દેખરેખ નીચેના તમામ વર્ગોમાં કામ ચંતોપકારક રીતે ચાલે છે, અને એ બાબતની ખાત્રી કરવાને

કસોટી કે પરીક્ષા લે છે. સ્વાભાવિક રીતે, બાળકો જેમ જેમ અભ્યાસમાં આગળ વધતા જાય છે તેમ તેમ એવી કસોટી વધારે રીતસરની થતી જાય છે. સાધારણ રીતે, મુખ્ય શિક્ષક પોતાની દેખરેખ નીચેના વર્ગોની કસોટી આવી રીતે વગસામાં ત્રણ ચાર વખત કરે છે. એ જાતની કસોટી કરવામાં નાનાં બાળકોને ગણિત, નિબંધ, લેખન (ચોપડીમાં જોઈને), અને ચિત્રકામ એ વિષયમાં લખાણનું કામ આપવામાં આવે છે; બીજા વિષયોમાં આખા વર્ગને પ્રશ્નો પૂછીનેજ કસોટી કરવામાં આવે છે. બાળકો જેમ જેમ અભ્યાસમાં આગળ વધે છે તેમ તેમ લખાણનું કામ વધતું જાય છે, અને તેથી ઉપલા વર્ગોમાં તે બધાજ વિષયોમાં લેખી પરીક્ષા ચાલે છે. મુખ્ય શિક્ષક પોતે જ વર્ગોની પરીક્ષા લીધી હોય તેનું જ ને પરિણામ આપ્યું હોય તે વર્ગની નોંધપોથીમાં વર્ગશિક્ષકની જાણ મારે તે નોંધી લે છે અને તેમાં વર્ગની એકંદર આવડત, તેની પ્રશંસા, પોતાની સૂચનાઓ, સલાહ, ટીકા વગેરે જણાવે છે. દટલીક શાળાઓમાં તો આવી જાતની પરીક્ષા ઉપરાંત બુદ્ધિની કસોટી કરે એવા પ્રશ્નો પણ બાળકોને પૂછવામાં આવે છે.

૧૪. પ્રાથમિક શાળાઓમાં જે બાળકો બુદ્ધિની મંદતાને લીધે અથવા અભ્યાસમાં પાછળ પડી ગયેલાં હોવાને લીધે શાળાના આદ્ય અભ્યાસનો અંપૂર્ણ લાભ લઈ ન શકતાં હોય એવાં બાળકોને કેવી રીતે ખાસ શિક્ષણ આપવામાં આવે છે તે નીચે જણાવેલાં કામો ઉપરથી માલમ પડી આવતું હતું:—

(૧) આવાં બાળકોને મારે શાળાનો આદ્ય અભ્યાસક્રમ વધારે સરળ, વધારે રસ પડે એવો, અને પ્રદર્શનપદ્ધતિએ શિખવાય એવો કેવી રીતે બતાવવામાં આવે છે તે બતાવનારી નમુનારૂપ યોજનાઓ તેમજ જુદા જુદા વિષયોને કેવી રીતે વખત વહેચી આપવામાં આવે છે તે બતાવનારાં નમુનારૂપ વખતપત્રો;

(૨) પ્રાથમિક શાળાના અભ્યાસના વિષયોમાં બાળકોએ કરેલાં કામના નમુનાઓ;

(૩) આવાં બાળકોના શિક્ષણમાં હસ્તકામ ઉપર વિશેષ લક્ષ આપવામાં આવે છે તે બતાવનારાં હસ્તકામના નમુનાઓ.

જે શાળામાં આવાં બાળકોની સંખ્યા પુગતી હોય છે તેમાં તેમને

ખાસ વર્ગ પાડવામાં આવે છે. આમ કરવાથી બેવડો લાભ થાય છે. એક તો એ કે શાળા એવા મંદ કે પાછળ પડી ગયેલા વિદ્યાર્થીઓથી મુક્ત રહે છે. બીજો લાભ એ વિદ્યાર્થીઓને પોતાને છે, અને તે એ કે તેમને ખાસ યોગ્ય પદ્ધતિથી અને ખાસ અભ્યાસક્રમથી શિક્ષણ મળી શકે છે. એમાંનાં ઘણાં બાળકો તો ખાસ ઓછી મગજશક્તિવાળાં હોય છે, પણ એનું પણ માત્રમ પડ્યું છે કે ઘણાં બાળકોની મગજશક્તિનો વિકાસ કુદરતી રીતેજ અથવા તો મખત માંદગી કે એવાં બીજાં કારણોને લીધે મોડોજ થયો હોય છે. આવાં બાળકોના ખાસ વર્ગને માટેની શિક્ષણપદ્ધતિ પ્રાયમિક શાળાની સાધારણ શિક્ષણપદ્ધતિ કરતાં ભુદાજ પ્રકારની હોય છે. આ પદ્ધતિમાં હસ્તકામ, યોગ્ય રમતગમતો, અને બોલ મુખ્યવસ્થિત પ્રવૃત્તિઓ ઉપર વિશેષ લક્ષ આપવામાં આવે છે.

આપણે ત્યાં આવાં મંદબુદ્ધિવાળાં અને પાછળ પડી ગયેલાં બાળકોના શિક્ષણમાટે કોઈ પણ ઇલાયદી ગોડવણ નથી, અને બીજાં બાળકોની સાથેજ તેમને શિખવવામાં આવે છે.

૧૫. સ્વદેશ ખાતાના તાબાની ચાલતી શાળાઓમાં ચાલતાં કામોના નમુના નીચે પ્રમાણે હતા:—

(૧) જે બાળકો ઘેર પ્રતિકૂળ સંજોગોમાં ઉછર્યા હોય અથવા જેઓએ કોઈ પણ પ્રકારનો જાહેર મુન્હો દુર્યો હોય તેમને સારી રીતભાતવાળાં, કાયદાને માન આપનારાં, અને સમાજનાં ઉપયોગી અંગ તરીકે પોતાનું જીવન ગુજારી શકે એવાં બનાવવાને ખાસ શિક્ષણ આપનારી સ્વદેશખાતાએ સ્વીકારેલી શાળાઓમાં અપાતાં વર્ગશિક્ષણનો, કારખાનાને લગતા કામનો, અને બીજાં હસ્તકામનો અભ્યાસક્રમ;

(૨) શાળાનું સાધારણ કામ, હસ્તકામ, જોડા શીવવાનું કામ, શીવણ કામ, સુતારી કામ, મંધાડાનું કામ, પતરાનું અને બીજાં ધાતુનું કામ, ગાડી બનાવવાનું કામ વગેરે છાંદરાછાંદરીઓએ જાતે કરેલું કામ.

આ શાળાઓમાં બાળકોને રહેવાની પણ વ્યવસ્થા હોય છે. ઔદ્યોગિક શાળાઓમાં ૧૪ વરસની અંદરનાં બાળકો દાખલ થાય છે અને ૧૬ વરસના ઉંમરે પહોંચતાં એ બાળકોને ધણે વળગાડવામાં આવે છે. બાળ-

૩૪૨ સામાન્ય કેળવણી કોન્ફરન્સ વખતે ભરાયેલું કેળવણી પ્રદર્શન

ગુનેગારને સુધારવાની શાળાઓમાં ૧૨ અને ૧૬ વરસની બંદરનાં બાળકોને કેળવણી અને ખાસ શિક્ષણ માટે પાંચ વરસ કે તેથી ઓછી મુદત માટે રાખવામાં આવે છે, પણ ૧૮ વરસ પુરાં થતાં તેમને છોડી મૂકવામાં આવે છે.

ઔદ્યોગિક શાળાઓમાં બાળકોને રહેવાની, પહેરવા ઓઢવાની, ને ખાવાની ગોઠવણ હોય છે, અને તે ઉપરાંત તેમને બહાર પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષણ જેવુંજ શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. બાળગુનેગારને સુધારવાની શાળામાં એ ઉપરાંત શાળા છોડ્યા પછી બાળકોને જે ધંધે વળગવાનું ઠીક થઈ પડે તે ધંધાને લગતું શિક્ષણ પણ આપવામાં આવે છે.

૧૬. આંધળાં, બહેરાં મૂળાં, ઓછી મગજશક્તિવાળાં, અપંગ, ક્ષયરોગી, અને ફેફરાના દર્દીવાળાં બાળકો માટેની ખાસ શાળાઓમાં તેમજ છાતીના દર્દીવાળાં બાળકો માટે ખુદી હવામાં ચાલતી શાળાઓમાં બાળકોએ કરેલું કામ આ વિભાગમાં રજુ થયું હતુ. આ શાળાઓમાં કેળવણી આપવામાં આવે છે એટલું જ નહિ, પણ બાળકોને દવા આપવાનું તેમજ વહાલકાપ કરવાનું કામ પણ સાથે સાથે ચાલે છે. આની પર ૧ શાળાઓ છે અને તેમાં ૩૯,૧૯૪ બાળકો રહી શકે એવી ગોઠવણ કરેલી હોય છે. એવી શાળાઓમાં ૩૬,૮૭૫ બાળકો હાલ છે. આવાં દુ.ખી બાળકનું શિક્ષણ બે વરસની ઉંમરથી શરૂ થાય છે અને તે ૧૬ વરસની ઉંમર સુધી ચાલે છે. એ ઉંમર પછી આંધળાં, બહેરાં, ક્ષયરોગી અથવા ફેફરાના દર્દીવાળાં બાળકોને ઉદ્યોગને લગતું શિક્ષણ આપવાની વ્યવસ્થા ઘણે રચણે કરેલી હોય છે. એવી શાળાઓમાં હસ્તશિક્ષણ ઉપર ખાસ ફરીને વિશેષ ધ્યાન આપવામાં આવે છે. આ શિક્ષણ શાળાના બીજા પ્રાથમિક શાળાના અભ્યાસક્રમની સાથેજ આપવામાં આવે છે; ફેર એટલો જ કે એ બાળકોની ખાસ જરૂરીયાતોને અનુસરીનેજ તે અપાય છે. આ શાળાઓનાં બાળકોની શારીરિક શક્તિ તેમજ પ્રત્યુત્તર આપવાની શક્તિ ખીસવવાનાં સાધન તરીકે રમતગમત અને બીજા બાળકોને આનંદ આપે એવી બાબતોને ધણી અગત્ય આપવામાં આવે છે.

સામાન્ય અપૂર્ણાંક

ઑક્ટોબર માસમાં જતાં પ્રમાણે સામાન્ય અપૂર્ણાંક લખવાનો પદ્ધતિ શીખવતી વખતે તે અપૂર્ણાંકો શી રીતે બોધાય છે તે પણ સમજાવવાની જરૂર પડશે. ‘અંશ’ એટલે ‘ભાગ’, અને દ્વિતીય, તૃતીય, ચતુર્થ, વગેરે અનુક્રમે બીજા, ત્રીજા, ચોથા, વગેરે ગુજરાતી શબ્દો માટેના મંરૂત પર્થાયો છે તે યોગ્ય રીતે ‘બોડ’ પર શબ્દો છુટા પાડી સમજાવવામાં નહિ આવે તો એ શબ્દોની જોડણીમાં તથા ઉચ્ચારમાં પણ અશુદ્ધતા રહેવાનો ધણો સંભવ છે. દ્વિતીય, તૃતીય, એમ નવમ સુધીનાં મંરૂત રૂપો ઘણી વખત લખેલાં જોવાથી તથા વાપરવાથીજ પરિચિત થશે. પછીના ભાગો દશાંશ, અગિઆશ, બારાંશ વગેરે તો ગુજરાતી દશ, અગિઆર, બાર વગેરે શબ્દોમાંજ ‘અંશ’ શબ્દ ઉમેરી જતાવવામાં આવે છે એ સહેલાઈથી સમજાવી શકાશે.

ઉપર જણાવેલી બાબતો પરથી સમજાશે કે એક આખી વસ્તુના પાંચ સરખા ભાગ પાડીએ, તો તે દરેક ભાગ કે કહેવાય. હવે એક વસ્તુના પાંચ સરખા ભાગ પાડી તેમાંથી એકને બદલે ૨ ભાગ લઈએ તો તે અપૂર્ણાંક શી રીતે દર્શાવવું એ વિદ્યાર્થીને સ્વયં પ્રશ્નો પૂછી કદાવી શકાશે; અને તે પરથી એક વસ્તુના સાત સરખા ભાગ પાડી તેમાંથી ત્રણ ભાગ લઈએ તો હું એ અપૂર્ણાંક બને, અને નવ મરખા ભાગ પાડી ચાર ભાગ લઈએ તો હું એ અપૂર્ણાંક બને, વગેરે બાબતો આકૃતિની અથવા વસ્તુની મદદ સાથે સાથે લેવાથી ચારી રીતે વિદ્યાર્થીના મન પર દસારી શકાશે.

આટલું થયા પછી ‘અંશ’ અને ‘છેદ’ શબ્દો સમજાવી તેમની વ્યાખ્યા ઉપજાવી શકાશે. લખેલા અપૂર્ણાંકમાં લીટી ઉપરની મંખ્યાને ‘અંશ’ અને નીચેની મંખ્યાને ‘છેદ’ એ નામો આપવામાં આવ્યાં છે, એટલું

(ટીપ્સ:—ત્રણ વસ્તુના સાત સરખા ભાગ પાડી તેમાંથી એક લઈએ તે હું કહેવાય એ અર્થ પણ હું અપૂર્ણાંકનો વાસ્તવિક અર્થ છે. પરંતુ આકૃતિથી અથવા વસ્તુથી એ બાબત દર્શાવવી અગતી હોવાથી પ્રથમ સિદ્ધાંત વખતે એ બાબત છોડી દેવી વધારે સલાહ ભરેલી છે. આગળ પર પ્રસંગ જોઈએ બાબત પર પણ વિદ્યાર્થીનું લક્ષ ખેંચી શકાય.)

૧ કહી તેનો અર્થ સમજાવી શકારો વસ્તુના જોટવા સરખા લાગ પાડવામાં આવ્યા હોય તેટલા લાગ બતાવનારી સંખ્યાને 'છેદ,' અને જોટવા લાગ તેમાથી લીધા હોય તેટલા લાગ બતાવનારી સંખ્યાને 'અશ' કહેવામાં આવે છે એ સાથે સાથે દર્શાવો લઈ સમજાવવું

હવે સામાન્ય અપૂર્ણાકના પ્રકારો લઈ શકારો, અને દર્શાવો સાથે સમજાવી શકારો કે અશ કરતા છેદ વધારે હોય તે શુદ્ધ, (જેમકે $\frac{3}{2}$) અશ બરાબર અથવા અશ કરતા નાના છેદ હોય તો અશુદ્ધ (જેમકે $\frac{2}{3}$ અથવા $\frac{1}{2}$), જેના અશ અને છેદ બન્નેમાથી એક અથવા બેઉ અપૂર્ણાક હોય તે મિશ્ર (જેમકે $\frac{3}{2}$ '૪', $\frac{5}{2}$ '૫' વગેરે) અને જેમા અપૂર્ણાકના અપૂર્ણાક આવે તે મંયુક્ત અપૂર્ણાક (જેમકે $\frac{1}{2}$ નારૂં) કહેવાય છે અપૂર્ણાક માથે પૂર્ણાક હોય ત્યારે તે મિશ્ર મંખ્યા કહેવાય છે એ પણ જેમકે ૧ $\frac{1}{2}$

માર્ગપથ અપૂર્ણિકતા અંશ
અને છેદને એકજ મંપ્યા વડે
ગુણીએ તો તેની કિંમતમાં
ફેર પડતા નથી.

ધારો કે આપણા ચોરસમાંથી કે બાગ લીધો. હવે તે ચોરસના બિના
વચ્ચે સરખા લાગ પડે. આપણા ચોરસના નાના ચોરમ ફેટલા પડ્યાં ? આખી
પ્રથમ લીધેલા કે લાગમાં આપણા નાના ચોરમ ફેટલા આવ્યા ? આખી
આકાશના બાર સરખા લાગ પાડી તેમાંથી નવ લાગ લાકડાં તો કાઢ્યાં.
અપૂર્ણીક ગતે ? કે બાગ તે ફેટલાગમાં કાઢ્યાં લાગ મોટા છે ? સરખા
છે. ફૂં-ફૂં છે. ફૂં ને ફૂં તી કિંમતમાં તદ્દાત નથી પણ તેમાં સ્વ-
રૂપ ભૂત છે. પડેલા અપૂર્ણીકના છેડ ફેટલા છે ? બીજાના છેડ ફેટલા
છે ? પહેલાના છેડથી બીજાના છેડ ફેટલા ગયા છે ? પહેલાના અંશ
કરતાં બીજાના અંશ ફેટલા ગયા છે ? કે ના અંશ અને છેડને કઈ
અંશ મેળ્યા વડે ગુણવાથી ને અપૂર્ણીક બન્યો ? અંશ અને છેડને
અંશ મેળ્યા વડે ગુણવાથી ને નવો અપૂર્ણીક બન્યો તે કિંમતમાં
સરખો છે તે ઉપર સમજવનું છે. આજ રીતે બીજા આકાશના દારી
અથવા કાગળના લાગ કરાવી કા. પા. ની તોંધમાં બાજીવેલી બાજ્યા

કુ ની કિંમતની બરોબરના ચાર બીજા અપૂર્ણીક શોધો. અપૂર્ણીક બીજા બેઠેલ છે, એટલે રૂપમાં દેરકાર થાય તો દરકત નહિ પણ કિંમતમાં દેર ન પડે તો બેઠેલ. નિયમ પ્રમાણે ચું કરીએ તો તેમ થાય ? તો અંશ અને છેદને એકજ અંખ્યા : વડે ગણો. ૨, ૩, ૪, તે ૫ વડે ગણતાં જુના જુના અપૂર્ણીક બનશે પણ તેની કિંમતમાં દેર પડશે નહિ.

ब. नियमते। उपयोग.

$$\frac{2 \times 2}{2} = 2$$

11	11
10	10
9	9
8	8
7	7
6	6
5	5
4	4
3	3
2	2
1	1

$\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{4}$

$$\begin{array}{r} 10 \\ 2 \overline{) 20} \\ \underline{20} \\ 0 \end{array}$$

પા. નિયમ ર નો.
અંચ અને હદને
એકજ ગંધ્યા નહી
ભાગીએ તો તેની
કિમતમાં ફેર પડે
નથી.

આ રીતે સગવડથી આથી દા. પા.ની નોંધર્માર્ના દાખલા સમજવા.

* એક એકની નીચે જે સરખી લીટીઓ દોરથી, એવી રીતે કે બનેલા છે. એક એકની અરાખર નીચે રહે. ઉપલી લીટીનાં આડ સરખાં ભાગ કરાવી તેમાંથી ૬ ભાગ લેવાથી કેળા અપૂર્ણિક બને તે પૂછવું. નીચકો લીટીના, ઉપલી લીટીના જે ભાગ જેવો એક, એવા ભાગ કરાવવા. આખી લીટીના એવા કેટલા ભાગ થાય છે તે પૂછવું. ઉપલી લીટીના ૬ ભાગ ગણાયઃ નીચલી લીટીના કેટલા ભાગ થાય છે? બીજી લીટીના આ ભાગમાંથી ત્રણ ભાગ લઈએ તો કેળા અપૂર્ણિક બને? પહેલી લીટીના ૬ ને બીજીના ૬ એ કેવા ભાગ છે? કેટલું આમાં પણ અપૂર્ણિકનાં કેપ બદલાય છે, પણ તેમની કિંમતમાં ફેર પડતો નથી. ૬ અંશને ચું કરીએ તો ૩ આવે? ૮ ને કેટલાએ ભાગીએ તો ૪ આવે? * આ ઉપરથી અને બીજી આદિતિ-આથી મમભવવું કે અંશ અને છેલ્લે એકજ સંખ્યા વડે ભાગીએ તો તેમની કિંમતમાં ફેર પડે નહિ તે અપૂર્ણિકનું કેપ બદલાય.

દા. પા. ની તોંધમાંનો પહેલો દાખલો લઈ નીચે પ્રમાણે સમ-
જાવો. ૧૬ ના છેલ્લે ક્રેટલા છે ? ૧૬ ને બદલે ક્રેટલા છેલ્લે લાવવા છે ?
૧૬ ને ચુંદરીએ તો ૪ આવે ? તો ૧૬ ને ૪ વડે ભાગો. છેલ્લે
ભાગીએ ને અંશને ચાર વડે ન ભાગીએ તો ચુંધાય ? કિંમત કાયમ
રાખી છે માટે ૧૨ અંશને પણ ૪ વડે ભાગો. નવો અર્થર્ણક થયો
આગ્યો ?

ड. नियमनो उपगोश

રે 'પુ' જો એમના છેદવાં
 અનુક્રમે ૧૫, ૨૮ ને ૫૫ સાવા.
 રૂકેટલા સાકાંશની અરોગરછે?
 રે 'પુ' જો એમના અંશમાં
 અનુક્રમે ૨૫, ૬૦ ને ૭૭ સાવો.
 રે 'પુ' જો દરેકના છેદવાં
 ૨૦ સાવો.

કોઈ પણ અપર્યાયના
આંશ અને હિસ્સે જોઈને
મંજૂર થઈ જાય તેની
કિંમતમાં ફેર પડતો નથી.
ફક્ત કિંમત કાયમ રાખી
હોવામાં જ લાભો.

$$\frac{92 \div 4}{22 \div 2} = \frac{23}{11}$$

રૂઠને નાનામાં નાના રૂપમાં
લાવા.

$$\frac{28}{30} = \frac{2}{3} \div \frac{2}{3} = \frac{2}{3}$$

$$\frac{28}{30} = \frac{2}{3} \div \frac{2}{3} = \frac{2}{3}$$

$$\frac{28}{30} = \frac{2}{3} \div \frac{2}{3} = \frac{2}{3}$$

* દારૂ પણ અપૂર્ણિકાના
અંશ અને છેદને તેમના ગુ-
ણ-અવયવ વડે, ભાગવાથી
તે અપૂર્ણિકાનું અતિસંક્ષેપ રૂપ
બને છે.

નીચેનાં અપૂર્ણિકાને અતિ-
સંક્ષેપ રૂપમાં લાવો:—
૧. $\frac{28}{30}$, ૨. $\frac{28}{30}$ વગેરે.

૧૩ ને ૩ જે એ અપૂર્ણિકાની કિંમત બરોબર છે, પણ રૂપ બુદ્ધિ
કરું રૂપ મોટું છે? અપૂર્ણિકાને નાના રૂપમાં લાવવું હોય તો શું
કરવું? અંશ અને છેદને એકજ મંજ્યા વડે ભાગવાથી તે અપૂર્ણિકા
નાના રૂપમાં આવે છે.

રૂઠને નાના રૂપમાં લાવેલા હોય તો શું કરવું? કર્મ સંખ્યા વડે
અંશ અને છેદને ભાગી શકાશે? ૨, ૩, ને ૬ વડે ભાગવાથી તે અપૂ-
ર્ણિકાનું નાનું રૂપ બને છે, અને તેથી ૧૩, ૧૬, ને ૫ અનુક્રમે નવા
અપૂર્ણિકા બને છે. એમાં સૌથી નાનું રૂપ કયું છે? (રૂપ અને કિંમત
શબ્દોના અર્થનો તફાવત સમજાવો.) ૨, ૩, ને ૬ એ ભાગદામાં ૬
એ કેવા ભાગદા છે? ૬ વડે અંશ અને છેદને નિઃશેષ ભાગી શકાય
છે, માટે ૬ એ અંશ અને છેદને મોટામાં મોટા નિઃશેષ ભાગદા એટલે
ગુરુતમ સાધારણ અવયવ છે, અને તેના વડે ભાગવાથી અપૂર્ણિકાનું
નાનામાં નાનું એટલે અતિસંક્ષેપ રૂપ બને છે.

* કા. પા. ની તોધમાં જ્યોતેકા દાખલા ગણાવી-સમજાવી કા. પા.
ની તોધમાં લખેલી વ્યાખ્યા વિદ્યાર્થીઓના મગજમાં ઉતારવી.

હસ્તકળાશિક્ષણ: સ્લૌઘપદ્ધતિ (૩)

કંઠે અને પ્રમાણિક અંગમહેનત પ્રત્યે માનની લાગણી

ઉત્પન્ન કરવામાં સ્લૌઘપદ્ધતિ ઉપયોગ:

જેને આપણે સામાન્ય રીતે લણેલો વર્ગ કહીએ છીએ તે વર્ગને શરીરને જેમાં મહેનત પડે એવાં કામ પ્રત્યે અણુગમે રહે છે એવાત સુ-વિદિત છે. હાલની કેળવણીમાં કેટલીક ખામીઓ જે કેળવણીકારોની નજરે પડે છે તેમાંની આ એક ખામી ગણાય છે. એટલુંજ નહિ, પણ એ ખામીને લીધે કેળવણી લીધેલા માણસોમાં પણ શારીરિક વૃદ્ધિની કેટલી ન્યૂનતા હોય છે અને તેનાં કેવાં માફાં પરિણામ પણ આપ્યાં છે એ બાબત પણ હવે સ્પષ્ટ સમજવા લાગી છે.

આપણા દેશના વિદ્યાર્થીઓમાં રમતગમતો પ્રત્યેનો અભાવ, તેમનાં માળાપોની કેળવણીના એ આવશ્યક અંગ તરફ દુર્લક્ષ અને શિક્ષકોની પણ વિદ્યાર્થીઓના શારીરિક વિકાસ પ્રત્યે ખેદરકારી, એ બધાં કારણો લઈને આપણાં બાળકો શરીરે નબળાં રહી ગયાં છે, અને એથી પરિણામ એવું આવ્યું છે કે તેમની ઉંચા પ્રકારની માનસિક કેળવણી છતાં સમાજના ઉપયોગી અંગ તરીકે તેઓ છેક નિરુપયોગી થઈ પડ્યાં છે. આ બાબતમાં કેટલોક વાંક તો કેળવણીના પહેલાંના દૃષ્ટિબિંદુમાંજ સમાયેલો છે. માનસિક અભિવિકાસ કરવાના જોગમાં મન સાથે જોતો મંબંધ છે એવી શરીરની વૃદ્ધિનો અનાદર અગત્યે થઈ ગયો, અને સાથે સાથે શરીરની મહેનત મનના વિકાસને પણ ઉપકારક છે એ બાબત ભૂલાઈ ગઈ. આમ માનસિક વિકાસ પ્રત્યે અસાધારણ વધણ થઈ જવાથી શારીરિક મહેનત પ્રત્યે અભાવ વધવા લાગ્યો અને પરિણામે તે મહેનત હલકી ગણાવા લાગી. મહેનત તે મજુરી, અને મજુરી એટલે 'હલકું' કામ આવો વિચારમંબંધ ઉત્પન્ન થયો.

પ્રજનનું જોમ પ્રજા બંનનાર બાળકોની શારીરિક અશક્તિથી ઘટવા લાગ્યું, અને એ બાબત હાલ તો પ્રજાના ઉત્કર્ષ માટે એક પ્રશ્નરૂપજ થઈ પડી છે. વખતોવખત કેળવણી મંબંધી ચર્ચાઓમાં હાલમાં આપણે બાળકોની શારીરિક બીજવણી માટે ભાર દેવાનો સાંભળીએ છીએ. કેળવણીકારોને તે એક અગત્યનો વિષય થઈ પડ્યો છે, અને એથી શાળામાં અપાતી કેળવણીમાં રમતગમતદ્વારા અથવા જેમાં શરીરને કેળવી શકાય એવા અભ્યાસક્રમદ્વારા પણ શરીરને કેળવવા ઉપાયો યોજવાનું ઇષ્ટ મનાવા લાગ્યું છે. અભ્યાસક્રમથી આપણે બાળકોમાં કેવી

રીતે અંગમહેનત માટે પ્રેમ ઉત્પન્ન કરી શકીએ અથવા તેને માટે માન ઉત્પન્ન કરી શકીએ તે નીચે જણાવ્યું છે:—

(૧) એવા પ્રકારના હાથના (અંગમહેનતના) કામને શાળામાં અભ્યાસક્રમમાં દાખલ કરવું કે જેમાં ઉંચ કે ઉતરતી કામના તમામ વિદ્યાર્થીઓ એકી વખતે અને સાથે કામ કરે.

(૨) વળી શિક્ષકોએ પણ જાને કામ પ્રત્યે પ્રેમ રાખવો, કામ કરવું અને તે કામ શિખવવામાં પણ મગફરી અને માન સમજવાં શિક્ષકો જો જાતે ઉંચા પ્રકારનો દાખલો વિદ્યાર્થીઓને બેમાડશે તો તેઓ પ્રજ્ઞ તેનું અનુકરણ કરતાં શીખશે અને પરિણામે અંગમહેનતના કામ માટે પ્રેમ અને માનની લાવના વિદ્યાર્થીઓમાં આવશે.

સ્કૉપડથી સ્વતંત્રપણે અને સ્વાત્રયથી કામ કરવાની દેવ પડે છે:

બાળકેળવણીમાં વ્યક્તિગત ધ્યાન જેમ વધારે અપાય તેમ વધારે સારું; કારણ કે એવી વ્યવસ્થા વિના દરેક બાળકમાં શી રી બામીઓ છે અને તેને શી રી બાળતોની જરૂર છે એ બાળક શિક્ષકને કહી પણ સ્પષ્ટ થતી નથી. વર્ગશિક્ષણમાં જો પદ્ધતિપૂર્વક શિક્ષણ આપવામાં ન આવે તો આ બામી રહી જવાનો સંભવ રહે છે; અને એટલા માટે હાલની કેળવણીમાં બાળકો સ્વતંત્ર રીતે અને સ્વાત્રયથી કામ કરે એવા મંત્રોગો ઊભા કરવામાં આવે છે. એ મંત્રોગો જેમ વધારે અને સુખ્યવસ્થિત તેમ કેળવણીનું કળ વધારે લાભદાયી.

હસ્તશિક્ષણનું કામ શાળાના ઓરડામાંજ ચલાવી તેમજ વિદ્યાર્થીની સંખ્યા યોગ્ય હોવાથી વર્ગના દરેક વિદ્યાર્થી ઉપર દેખરેખ રાખવાનું ધણજ સહેલું બને છે અને એથી કોઈ પણ બાળકની કામ પરત્વેની મુશ્કેલી કે એકરકારી શિક્ષકને માલમ પડ્યા વિના રહેતી નથી. હસ્તશિક્ષણનું કામ કરાવતી વખતે એટલું ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ, કે (૧) વર્ગમાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા બહુ ન હોવી જોઈએ; નહિતો શિક્ષકને જાતે દેખરેખ રાખવામાં અને દરેક બાળકની બામીઓને જણી લેવામાં ઘણી મુશ્કેલીઓ પડે છે અને શિક્ષણનો હેતુ પાર પડતો નથી; (૨) દરેક બાળકને સોપેલું કામ તે પોતે સ્વતંત્ર રીતે કરી શકે એવું હોવું જોઈએ; (૩) શિક્ષક શીખવતી વખતે ધણું કહી દેવું કે ધણું બતાવી દેવું ન જોઈએ; બાળકની કુદરતી શક્તિઓનો સ્વાભાવિક વિકાસ કરવાનો છે એ કેળવણીનું દષ્ટિબિંદુ ધ્યાનમાં રાખી શિક્ષક યાદ રાખવું કે જાને કામ કરી દેવું નહિ. બાળકને હાથે શરૂઆતમાં કામ બગડે તો હરકત નથી; (૪) કામ બાળકની શક્તિઓ

પુરવું હોવું જોઈએ. કામ બહુ મહેલું હશે તો વિકાસનો અવકાશ રહેશે નહિ, બહુ અચરં હશે તો બાળકને કંટાળો આવશે, કામમાં નિરાશા ઉત્પન્ન થશે અને પોતાની આવડત કે શક્તિ ઉપર અવિશ્વાસ આવી જશે; અને પરિણામ એ આવશે કે સ્વાશ્રયનો જે ગુણ કેળવવાનો છે તે ગુણ કેળવવામાં એક મોટી મુશ્કેલી જાણી થશે; (૫) પ્રયોગો કરીને બાળકને કામની યોજના અને તેની વિગતવાર માહિતી વિષેની જાતે સમજણ લેવા દેવી, તેમજ ઓળખરોનો ઉપયોગ તેમને જાતે કરવા દેવો; પણ એટલું ખ્યાલમાં રાખવાનું કે ગમે તે હથિયારનો ગમે ત્યાં ઉપયોગ કરી ન નાખે. છતાં શિક્ષકને જ્યારે એમ માન્ય પડે કે બાળકે મહેનત કર્યા છતાં હથિયારનો ઉપયોગ બરાબર અને યોગ્ય રીતે નથી થઈ શક્યો ત્યારે તેણે એ ઓળખ કેવી રીતે અને ક્યાં વાપરવું તેનો ખીજા અલગ રાખેલા લાકડાના કકડા ઉપર પ્રયોગ કરી અંપૂર્ણ ખ્યાલ આપવો, પણ એમાં માત્ર સૂચના ઓળ હોવી જોઈએ; મતલબ કે બાળકનાજ લાકડાના કકડા ઉપર કામ કરી બતાવવું નહિ. યાદ રાખવું કે બાળકોએજ વિચાર કરવાનો છે અને તેમણેજ કામ કરવાનું છે; અને એટલાજ માટે એ બહુજ આવશ્યક છે કે હસ્તશિક્ષણનો અભ્યાસક્રમ બેહુજ સંભાળપૂર્વક અને પદ્ધતિ પૂર્વક ઘડવાની જરૂર છે: (૬) શિક્ષકોએ બાળકોની સ્વતંત્ર વિચારશક્તિ ખીસે એવી રીતે તેમને કામ કરવા દેવું અને તેમને કામમાં ફાયદાકારક છૂટ આપવી. ધીમે ધીમે તેમનામાં સ્વાશ્રયનો ગુણ આપ્યા વિના રહેશે નહિ. એ ગુણ લાવવા માટે કામની યોજના મૂકવામાં નીચેની બાજતો ધ્યાનમાં રાખવી:—

(૧) નમુના પહેલાં શિક્ષકે જાતે અંપૂર્ણ રીતે તપાસવા અને તેમાં બાળકો ચોક્કસાર્થી, સફાર્થી અને વ્યવસ્થાથી કામ કરી શકશે કે કેમ, તે જોવું.

(૨) નમુનાનો ઘાટ, કદ અને ખીજાં જુદાં જુદાં માપોનો ખ્યાલ બાળકને જાતેજ કરવા દેવો અને પંજી તેમના કામ ઉપર શિક્ષકે તેમની ભૂલ, આવડત, કે છુદ્દિનો ઉપયોગ વગેરે ઉપર યોગ્ય વિવેચન કરવું. આમાં એવું પણ બનશે કે કેટલાંક હોશિયાર બાળકો ખીજાં બાળકો કરતાં કામમાં આગળ પડતાં થઈ જશે; તો તે વખતે શિક્ષકે તેમને માટે તેવા કામની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. એ પ્રમાણે દરેક બાળકને પોતાની શક્તિનો વિના વિલંબે વિકાસ કરવાની તક મળશે અને કેળવણીનો ખાસ કરીને હસ્તકામનો ઉદ્દેશ બર આવતો જશે.

ઘડીઆળ વિના વખત જોવાની રીત

બન્ને હાથ ખુલ્લા રાખી હથેલીઓને એક ખીજની સાથે એવી રીતે જોડો કે બન્ને હાથની ટચલી આંગળીઓ અરસપરસ અડે અને અગ્રહા ગળા અને જમણા હાથ તરફ રહે. જમણા હાથની પહેલી આંગળીને ખીજ આંગળીના ખીજ કાપા આગળ દાટખુણે. ચાપ તેવી રીતે વાળો અને તેને જે દિશામાં મર્ચ હોય તે તરફ રાખો. આ પ્રમાણે દાટખુણે રહેલું ટેરવું બન્ને હાથની આંગળીઓ પર છંયો પાડશે.

છંયાની લંબાઈ ઉપરથી નીચે મુજબ વખત સમજવો.

છાયાની લંબાઈ

બાર વાગ્યા

બાર વાગ્યા

પહેલાં-વખત

પછી-વખત

છંયો ન પડેતા—

૧૨

ખીજ આંગળી સુધી „ ૧૧—

ત્રીજ આંગળી સુધી „ ૧૦—

ચોથી આંગળી સુધી „ ૯—

પાંચમી આંગળી સુધી „ ૮—

છઠી આંગળી સુધી „ ૭—

સાતમી આંગળી સુધી „ ૬—

ઉપર મુજબ આવેલો વખત જે સ્થળે માપ લીધું હોય તે સ્થળને વખત સમજવો. આમાં જરૂર પડતી મિનિટો ઉમેરવાથી રોન્ડર્ડ ટાઈમ આવશે. બરાબર દાળજીથી માપ લેવામાં આવે તો આ વખત તદ્દન ખરો પડે છે.

એમ. એમ. દ્વિવેદી.

એ. ડિરિક્ટ રજાઉટ માર્તર,

અમદાવાદ.

બાળમંદિરમાં ઔચ્છિક ચિત્રાલેખન

નાનાં બાળકો માટે ઔચ્છિક કૃતિવણી તરીકે ચિત્રની કિંમત જોટલી આંખોએ તેટલી જોઈ છે. ચિત્ર એ આકાર અને રંગનું વાચન અને લેખન છે એવું હવે શિક્ષકો ધીમે ધીમે મમજતા ચલા છે. બુરાબર જોલી પણ ન શકતાં નાનાં બાળકો ચિત્ર વડે પોતાની વાત દર્શાવવાને પ્રયત્ન કરે છે. ચિત્રાલેખન તેઓની વાણીનું અને લાગણીનું ખીજું સ્વરૂપ છે, અને તેને તેઓ અને તેટલા મલ સ્વરૂપમાં આલેખવાને પ્રયત્ન કરે છે. આગળ જતાં અમુક આકાર અને રંગનું બુરાબર અવલોકન કરવું અને મત્ત સ્વરૂપમાં આલેખવું એ ચિત્રનું કર્તવ્ય છે. સાચા એકાગ્રતા, અવલોકન અને આલેખનની કુશળતા કૃતિવાસ છે અને ખીલે છે.

ઔચ્છિક દેખાય ચિત્ર (આપ તો પદાર્થનાં આલેખન મેંધીનું અગર તો વાર્તા પ્રસંગ, કવિતા અથવા સૃષ્ટિજ્ઞાન સંબંધીના ચિત્રો) મગજનાં વિચારોની 'ચોખ્ખટ' કરે છે અને જ્ઞાનને સ્થાવી બનાવવાને મદદરૂપ થાય છે.

ઘણા મોટી ઉંમરના માણસો પોતે દોરી શકતા નથી એમ ચોક્કસી રીતે કહે છે. ચોખ્ખ કૃતિવાએલા માણસે જે ઔચ્છિક શક્તિ બતાવવી જોઈએ તે તેઓમાં નથી. તેઓએ તે મેળવી નથી; અને તે બાળકમાં તેમની પૂર્ણ ખાતરી હોય છે તેથી તેઓ કુશળને આનંદની વસ્તુ તરીકે ન ગણતાં વધુ ભયની વસ્તુ તરીકે માને છે. છતાં નાનાં બાળકો ચિત્ર-કામને કુદગ્ની રીતે ખુશીથી ચલાતાં હોય એમ જણાય છે. ચાક, જોડ અને દોરવામાં સ્વતંત્રતાથી તેઓ ખુશ થાય છે. તેઓનાં કામ જ્ઞાનના નમુના નથી. ઘણીવાર તો તેઓના કામમાં કેવળ લીટા સિવાય ખીજું જણાતું નથી, છતાં યાદ રાખવું જોઈએ કે દેખાતા લીમોટા એ અમુક અસ્પષ્ટ ખ્યાલ, અમુક ભ્રમતા લાગણીનું નિર્ભયતાથી દોરેલું ચિત્ર છે, અને તે ભાવનાસ્વરૂપ છે, અને નિર્ભય રીતે દોરેલું છે, તેથીજ તે કુશાને રસ્તે પ્રયાણ કરવાનું પહેલું પગથીઈ છે. આ અણીને પ્રમંત્રે શિક્ષકથી ધણુંજ ટ્રાફ અથવા ધણુંજ નુકસાન થઈ નય છે. અવગત, સરખાતનાં સયળાં ચિત્રો ખામ કરીને નિર્ભયતાથી દોરવાં જોઈએ, અને ઔચ્છિક ચિત્રો સંબંધીતો આ પ્રશ્ન ઘણી કાળકુપર્ણક વિચારાવો જોઈએ. બાળકોએ જે જોએલું છે અને જેની કપના કહેલી છે તે દોરવાને તેમને મમે

છે. આવી રીતે બનનાં ચિત્રો માનસિક ચિત્રલાવના અને લાચળીઓ દર્શાવવાના અશિક્ષિત પ્રયત્નો છે; કારણ કે પાટીઆ અગર પેપર પર શું દોરવું છે તેનો તેઓ વિચાર કરે છે; બાળકોએ શું ચીનવું છે તે કદાચ શિક્ષક પાઠથી શકે નહિ, અને તેથી છરીને ને સ્ટેન્ડ દુકાંથી ચર્ચા કરીને પતાવે છે.

હવે તે નાનાં છોકરાંઓએ જે દોરવાને પ્રયત્ન કર્યો હોય છે તે તેઓ પોતાના માતા ચિત્રમાં ખરેખરી રીતે જોઈ શકે છે, એવું મિલે થયું છે. તેઓ લુદા લુદા લાગ પતાવશે અને જો તેઓને ઉત્તેજિત કરવામાં આવે તો તેઓના અપૂર્ણ પ્રયામ વિશે ખેડી જશે.

માટીના નમુનાની માદક બાળકો ચિત્રકામમાં પણ પોતાના વિચારો રજુ કરી ગઈ છે, અને ખરેખર અધુન માનસિક ખ્યાલો દર્શાવવાનું કામ છે. શિક્ષકે બાળકની આમળ પોતાનું ચિત્ર મક્કના પહેલાં પોતે બાળકની ચિત્રિતમાં મુકાવું જોઈએ, અને તેઓના દષ્ટિબિંદુથી જોવું જોઈએ. દરેક બાળકના ચિત્રમાં કાઈકે જોવાને હમેશાં પ્રયત્નશીલ થવું. વર્તેમાં ફેગ, અને દરેક બાળકે જે ચીતવ્યું છે તે સમજવાને પ્રયત્ન કરો છો એવી તેમને ખાતરી થવા દો. તમે તેમાં રસ લ્યો છો (મેંતા થયા છો) એમ જણાવવી બાળકો ઉત્તેજિત થશે. આવી રીતે તેમનાં ચિત્રો તમને સમજશે અને તમારા વિદ્યાર્થીઓના મન સમજવા તમને મરજતા થઈ પડશે. તમારી અંટકાન નિષ્ફળ નિવડશે એમ તમને લાગે તોપણ ચિત્ર વિશે કોઈકે મૂંઝવણ કરવી. કોઈકે પ્રમત્તોમાં તમને માથમ પડશે કે તેમાં વિચાર છે, છતાં વાર્તા-પ્રસંગ અમજવો મુશ્કેલ કામ છે. તે પ્રસંગે તેઓનાં પોતાનાં વર્ણન અને સમજૂતીથી તમને મદદ કરવાને માટે તમારે બાળકોને બોલાવવાં, અને આખરે તેમને જણાવવા દો કે તમે તે મધ્યમાં સમજી છો. બાળકો પોતાના કામથી ધણું ખુશ થશે, અને જો કે તમે તે સમજી ગયો નહિ, છતાં તેઓ લાવભાવ માથે આગેદુમ્મ વર્ણન કરી બતાવશે.

આવી રીતે બાળકોના અવલોકનથી સમજાય છે કે તેઓ વાન દેવમાં ઉત્તરણીયા છે. એ પરથી નક્કી થાય છે કે તેમના માનસિક ચિત્રપટ પર પ્રગી જનનાં, કંટપથી બદલાનાં, અનિશ્ચિત ચિત્રોની છાપ છે, જ્યાં તે ખરી હોય છે. આવાં બાળકોની વાણી અને લાવભાવથી નક્કી પણ થાય છે કે તેઓનું અવલોકન ચોક્કસ છે. જેથી છરીને બાળકો પોતાના નાના લાઇ વડે જોઈતી કંટપથી માનસિક ચિત્રો બાલેખી શક્તાં નથી, અને તેથી એમના એ ચિત્રોમાં ખરેખરે જોડાણો જોવામાં આવે છે.

બીજાં છોકરાં એવાં હોય છે કે જેઓ ચુંદસાવવા માગે છે તે સ્પષ્ટ રીતે બતાવી શકે છે. તેઓનાં ચિત્ર કાગળથી આલેખેલાં અને કાંઈક સાદા પ્રમાણવાળાં પણ હોય છે. ખરેખર ત્રી વસ્તુ (હાથરહું અથવા વાતી-પ્રસંગ) ચીતરી છે તે શિક્ષકને તરત મમનપૂર્વક તે પુરતો આકાર પણ હોય, છતાં આવાં છોકરાંને મોંઝેથી વર્ણન કરવાનું કહેવામાં આવે તો તે ભાગ્યેજ વાતી-પ્રસંગ કહી શકશે. શિક્ષકને જે સંયત્ન લેઈએ તે ચિત્રમાંથી શા કાંઈક જાણી શકતું નથી એવા વિચારથી ઐકિન યર્ષને છોકરાંઓ શિક્ષક તરફ લેઈ રહે છે. આવી રીતનાં ઘણાં પ્રસંગો લેવામાં આવ્યા છે. તેઓ વિચારમાં, વાણીમાં અંગ દર્શન વડે વિચાર પ્રદર્શિત કરવામાં મંદ હતા, છતાં ચોક્કસ હતા.

ઉપર વર્ણવેલાં બે પ્રકારનાં છોકરાં વિશે વિચાર કરવો યોગ્ય છે. પહેલા પ્રકારનાં છોકરાંમાં આલેખનશક્તિ ઓછી હોય છે, છતાં તેઓના અભ્યાસ અચોક્કસ છે. જો તેમને તેઓની અચોક્કસ સ્થિતિમાંથી બચાવવામાં આવે, અને વિચાર કરતાં શિખવવામાં આવે, તો તેઓ જોવાં ચિત્રો રજૂ કરશે કે જે સારી છાપ પાડી શકે. બીજા પ્રકારનાં છોકરાંમાં સારી એકાગ્ર-ગતિ હોય છે, છતાં તેઓના સ્વભાવમાં અમુક પ્રકારનું જડપણ હોય છે કે જેથી તેઓ ક્ષીણાય છે. જોથી કહીને ચિત્ર દોરવામાં મતોપવૃત્તિ-વાળા હોય છે, અને ચિત્ર સમન્વયવાનું કહેવામાં આવે છે સારે અર્થમાં માથે અટકી જાય છે. આવાં છોકરાંને ઉત્તમ અને ઉત્સાહપ્રેરિત કરવાની જરૂર છે. એમ કરવામાં ન આવે તો, તેઓની આલેખનશક્તિ, અને અવલોકનથી ઉત્પન્ન થતી વિવિધતા, ખરેખર ચેતન અને પ્રસ વગરના ખાલી યાંત્રિક ચિત્રમાં પરિણામ પામશે.

પહેલાંના વખતમાં આ બાળનપર અયોગ્ય ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે એમ જણાય છે. ભવિષ્યની સંપૂર્ણ વિચારતાં સમર્થતામાં તેમજ કુળાતી દિશામાં સરજાત કરતી એ યશું કયા જરાયર છે. આ સસ, બાળશિક્ષકનાં સમજ-વામાં આવે, તો શિક્ષણ ઉત્તમ થવામાં જે ઉણપ છે તે સુધરે. ચિત્રની સરજાત કરવામાં શિક્ષકને બહુ વિચાર કરવાની જરૂર છે એવું કહીએ તો વધારે પડતું નહિ જણાય.

બાળધોરણના અભ્યાસક્રમમાં ઐતિહાસિક ચિત્રને સ્થાન મળવું જોઈએ. છોકરાંઓને પ્રસંગોપાત મગ્ગ પ્રમાણે દોરવા દેવું જોઈએ અને પ્રસંગ દરવા દેવું જોઈએ. ઐતિહાસિક પ્રતિમાવિધાનની માફક ઐતિહાસિક ચિત્રમાં

પણ એરૂપયોગ થાય છે. જેમ જેમ છોકરાંની શુદ્ધિ અને ગતિઓ ખીલતી જાય છે, તેમ તેમ ચિત્રમાં કૃત્રિમ સુધારો થાય છે એ લેવાની। શિક્ષકો જ્યારે ઉપેક્ષા કરે છે ત્યારે મોટી ભૂલ થાય છે. ચિત્ર દ્રશ્ય પ્રમાણે દેખવા છતાં, કાલ્પિત ચતુર શિક્ષકની દેખરેખ તજે, અવ્યવસ્થિત, અને દેખીતી રીતે અર્થ વચરના લીસોટા વ્યવસ્થિત, રચના અને, ચોક્કસ આકારમાં ધીમે ધીમે ફેરવાઈ જશે. આકૃષ્ટાં પાટીઓ, અથવા પેપર, અથવા, ચોક્કસ માપથી ચિત્ર દોરાવવાથી સ્વતંત્ર ચિત્રનો આનંદ નષ્ટ થાય છે, માટે તેમ થવું જોઈએ નહિ. ચિત્ર દોરાવું હોય તે દરમિયાન વચ્ચે ઇખલ ન હોવી જોઈએ; આમ કરો, તેમ કરો, એવા હુકમો આપવા ન જોઈએ; છતાં શિક્ષકોએ છોકરાં દોરતા હોય તે દરમિયાન મંભાગપૂર્વક તપાસતા રહેવું જોઈએ. આબેહુમ ચિતરવાને અને ભાવ દર્શાવવાને પ્રયત્ન કરતાં છોકરાંઓની મુશ્કેલીઓ અને મુંઝવણીઓની નોંધ લેવી જોઈએ; બહુ વિરતારપૂર્વક અને મંપૂર્ણ સ્વરૂપમાં નહિ, પણ છોકરાંઓ દોરી શકે તેના કરતાં સહેજ સારી રીતે દોરવું જોઈએ. આવા સ્વતંત્ર પાઠમાં વ્યક્તિવાર ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર જણાય છે. આ ખતનુ અશક્ય નથી; કારણ કે છોકરાંઓ શિક્ષકને દોરતાં જોવાને આનંદથી એકચિત્ત થઈ શકે. આમાંથી પોતાની જરૂરીઆત પ્રમાણે કાંઈ પણ ભાગ રૂપયોગમાં લેવાને તેઓ ધણું તત્પર હોય છે. નાનાં છોકરાંઓ અરમપરસ અંબંધ સિવાય, અગર વાર્તા અથવા કાવ્ય સાથે અંબંધ સિવાય જાણીતા પદાર્થો દોરવાને પમંદ કરે છે. માટે બાળશિક્ષકોએ એવી કાંઈ પણ ગીત-ગડપથી અને સ્પષ્ટતાથી દોરવાને શક્તિમાન થવું જોઈએ; અને છોકરાંઓની પામે બાલુમાં બેસીને સુંદર ચિત્ર સાથે માથે દોરવું જોઈએ. છોકરાંઓના અને પોતાના ચિત્રમાંના તદ્દાવત શિક્ષકોએ ખાસ કરીને જનાવવાની જરૂર નથી, એ ધ્યાનમાં રાખવું. બાળક બોલતું નથી, પણ જ્યારે શિક્ષકના ચિત્રને મળતું ચિત્ર દોરવાનો પ્રગંગ આવે છે ત્યારે તેણે લંચું છે એમ જતાની આપે છે. ચિત્રના પાઠમાં છોકરાંઓને ખીલકુલ અદ્દ ન આપવી એ અયોગ્ય છે. એવા ધણા શિક્ષકો છે કે જે છોકરાંઓને તેઓએ જે જોયું છે, અથવા વાર્તામાં કહેવાયેલું સાંભળ્યું છે, તે દોરવાને કહે છે; અને પછી પાઠમાં બાકી કાંઈ દેરવાનું નથી એમ ધારે છે. આનું પરિણામ એ આવે છે કે છોકરાંઓનાં ચિત્રો સહેજ જોઈ લેવામાં આવે છે, અથવા તો શિક્ષક પમંદગી અથવા અપમંદગી જતાની આપે છે, અને પછી સાદું દેરવામાં આવે છે, અગર તો રદી કાગળની ટોપલીમાં નાખી

દેવામાં આવે છે. આને સ્વંત્ર ચિત્રાલેખન, કહી શકાય; પણ શિક્ષક પોતે પોતાનું ચિત્ર દોરી બતાવે તો તેઓનાં ચિત્રોમાં ઘણો ફાવેલો થાય. આગક-ને અસ્થિત ચિત્રો મારી રીતે શિખવવામાં આવે, તો અસારે જે મોટાં છોકરાં તરેહવારે ચિત્રો બનાવે છે તેમાં વ્યતોડ થાય. કાંઈક નેમજ મોટે-લિંગમાં એક સરખી રીતે ખડે છે એ છોકરાંને આપેલી છટ એટલે આગમ નથી, અથવા શિક્ષક પરત્વે મંદ, ગુસ્સા દેખરેખ નથી. પણ ઘણી બુદ્ધિશાળી દેખરેખ અને ચપળતા અને શિક્ષકની કળા અંગથી શક્તિની, પરીક્ષા કરનાં પણ વધુ તીવ્ર ક્યોટી એવો તેનો અર્થ થાય છે.

જે પ્રમાણે છોકરાંનાં ચિત્રો મમજવાને પ્રયત્ન કરવામાં ઉપેક્ષા થતી ન લેઈએ, તેજ પ્રમાણે જ્યારે પરિણામ નબળું હોય ત્યારે તપાસ-વામાં બહુ સખન થવું ન લેઈએ. આગકના વિચારપૂર્વકના પ્રયત્નો માટે, બરાબર મમજવાને પ્રયત્ન કર્યા વગર તેને કપકો આપવો એ કુમળા છોકરી લાગણીવાળી ગંગતીનું કુંપન નાશ કરવા જેવું છે. અગાઉ કહી ગયા છીએ કે ચિત્રકામમાં આગકની નિર્ભયતા શિક્ષકને માટે ઘણીજ અગત્યની છે. તે માટે બેદરકારીથી અથવા મખન ગુજના કરીને અગર નો ટોપછીમાં મૂકા એવી રીતે બોલ્યાચાલ્યા વગર આગકના ચિત્ર પ્રત્યે અણગમો બતાવ્યાથી ભય ઉત્પન્ન કર્યો નહિ. જ્યારે આગક શરમિદે એટલે પોતાનું કામ કેંકડી દે છે, ત્યારે નાના આગકના આત્માને આપણે લેઈ શકતા હોઈએ, અને તેને જેવી લાગણી થાય છે તેવી આપણને થતી હોય, તો આપણે સમજી શકીએ કે આવા નાના આગકની આંતર પ્રેરણાને દાખીને ગુંગળાવી દેવા માટે આપણે શરમને પાત્ર છીએ.

પુ જાણાઈ ઇન્દ્રારામ હુહાર,

ફા. માસ્તર.

૩૫૮ પ્રેમચંદ રાયચંદ દ્વેનિંગ કોલેજના વાર્ષિક કામનું પ્રદર્શન

પ્રેમચંદ રાયચંદ દ્વેનિંગ કોલેજના વાર્ષિક કામનું પ્રદર્શન

(ગુજરાતી તેમજ ઉર્દુ વર્ગો તથા અને વિભાગની પ્રેક્ટિસિંગ
સ્કૂલોનું કામ)

સને. ૧૯૨૪ ના નવેમ્બરની ૨૮-૨૯ મી તારીખે પ્રેમચંદ રાયચંદ દ્વેનિંગ કોલેજના મંદાનમાં આખા વર્ષ દરમિયાન થયેલા શિક્ષણકામનું પ્રદર્શન ભરવામાં આવ્યું હતું. અને તેમાં સમગ્ર કોલેજના તમામ વિભાગોનું કામ રજુ કરવામાં આવ્યું હતું.

પ્રદર્શનમાં મુખ્યત્વે કરીને ચિત્રકામ, હસ્તશિક્ષણનું કામ, વિજ્ઞાન ગણિત, ગણિત, ઇતિહાસ અને ભૂગોળ વગેરે વિષયોમાં શિક્ષણને વિદ્યાર્થીઓના ગર્વદંથી વિદ્યાર્થને માટે જની રીતે ઉપયોગી બનાવી શકાય એમ છે એ બાબત પ્રદર્શનમાં રજુ થયેલા જુદાં જુદાં કામના નમુનાઓ ઉપરથી સ્પષ્ટ માત્રમ પડી આવતી હતી.

(૧) ચિત્રવિભાગ અને મોડીકામ : ચિત્રકામના રજુ થયેલા નમુનાઓમાં દોડીઓની ગોઠવણીથી જુદાજુદા ઉત્પન્ન થતા સૌંદર્યના આકારો, પ્રકૃતિને લગતાં ચિત્રો વગેરે રજુ કરવામાં આવ્યા હતા. ચિત્રકામમાં વિદ્યાર્થીઓનું કામ જે રજુ કરવામાં આવ્યું હતું તેમાં કૃષ્ણજીવનાં મુખપૃષ્ઠે ઉપર વિદ્યાર્થીઓએ જુદા જુદા યોગનાથી આવેખેલાં ચિત્રો નોંધમાં આવનાં હતાં. ફલપાનની ગોઠવણીથી ટાંટી દિકાદનો, શહેરનાં ઐતિહાસિક સ્થળોનાં ચિત્રો ફગદગાદિ તેમજ પશુપંખીના ચિત્રો તેમજ દેવતાકેળાદિનાં ચિત્રો વિદ્યાર્થીઓએ સ્વપ્રયાસે કાઢેલાં હતાં અને તે બધાંજ આકર્ષક હોઈ વિદ્યાર્થીઓના વચ્ચે દરમિયાનમાં થયેલા કામનો સંચાર ખ્યાલ આપે એવા હતાં.

(૨) હસ્તશિક્ષણ (સ્ક્રાફ્ટ) વિભાગ : આ વિભાગમાં રજુ થયેલા નમુનાઓમાં કાગળનું તેમજ લાકડાનું-કામ શાળાના જીવન વિષયોમાં જેવી રીતે ઉપયોગી થઈ પડે છે તે માત્રમ પડી આવતું હતું. રજુ થયેલા નમુનાઓમાં કાગળના નમુનામાં સેજની વપરાતી ચીજોના તેમજ સ્થાનિક બોર્ડ લાપટ મકાનોના નમુના હતા. જુદા જુદા વનની પેડીઓ, ટોપલીઓ, ચિત્રમુદ્રાનાં ચોટાં વગેરે અગવાસકામમાં ચાલનાં નમુનાઓ આ કામમાં હતાં એટલુંજ નહીં પેપર તેજ નમુનાઓમાંથી વિદ્યાર્થીઓએ સ્વતંત્ર

રીતે ઉપજાવી કારેલા ખીજન નમુનાઓ પણ સાથે સાથે મુકવામાં આવ્યા હતા; અને તેમાં પક્ષંગ, ટેમ્પલ, ખુરશી, કુચાટ, વગેરે વસ્તુઓ મુકવામાં આવી હતી અને તેમાં થએલું બારીકકામ પણ તેની સાથે સાથે જોવામાં આવતું હતુ. તેમજ કાગળના માવાના બનાવેલાં રિલીફ નકશાઓ કાગળના કામનો અને એ રીતે હસ્તશિલાઓના ભૂગોળ જેવા વિષયો સાથે મેંમંથ દેવી રીતે જોડી શકાય છે તે બાબત મિલ્ક કરે એવા હતા. લાકડાનું કામ જે જોવામાં આવતું હતું તેમાં ચાતુ અભ્યાસક્રમ મુજબના નમુનાઓ હતા અને તેમાં કુંચી મુકવાની પટ્ટીઓ, પાલટી મુકવાની ખીલીઓવાળી પટ્ટીઓ, જોજલીઓ, નોમનાં પાટીઓ વગેરે નમુના હતા અને સાથે ઘરમાં ઉપયોગી થઈ પડે એવા ખીજન પણ નમુનાઓ હતા. એ નમુનાઓમાં પાટલા, આડણીઓ, પુસ્તક મુકવાની ઘોડી, પેડી, ફૂટપટ્ટી વગેરે નમુનાઓમાં વિદ્યાર્થીઓએ યથાશક્તિ જે કામ કર્યું હતું તે એકંદરે આકર્ષક હતુ.

(૩) ઇતિહાસ-ભૂગોળ વિભાગ : આ વિભાગમાં રજુ થયેલા કામમાં જુદા જુદા દેશોના તેમજ ખંડોના જુદા જુદાં દરિયાકિનારો તૈયાર થયેલા નકશાઓ મુકવામાં આવ્યા હતા. દેશોની અને ખંડોની આબોહવાને લગતી ઉપજીતામાન, વરસાદ, વસ્તી, ખીજન, બાપાર વગેરે બાબતોને લગતા નકશાઓ હતા. સમુદ્રના પ્રવાહો અને ઊંડાઈ વગેરે સ્પષ્ટ માપમ પટ્ટી આવે એવા નકશાઓ મમુદની માફકની પૂરી પાડતા હતા.

ઇતિહાસમાં રચાનિક પ્રદેશ મેંમંથી કામ રજુ થયું હતુ અને તેમાં અમદાવાદના મુમેંમમાન મમમના ઇતિહાસની કોંપી પણ થતી હતી. સાહઆકમનો રોલ્ડ, ઝીણી નકશીવાળી ખારીઓ, મુંમામમીદ, 'ગાળીગમના હજાર કાંકરીઆ તખાવ વગેરે મકાનો કે રચણાનું વિદ્યાર્થીઓનું ચિત્રકામ હીઁ રીતે જોડવામાં આવ્યું હતુ. તે ઉપરાંત હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસના જાણીતા બનાવો ચિત્રએ રજુ કરવામાં આવ્યા હતા. અકબર અને મહેરામ આગળ કેદી તરીકે હેમનુ ચિત્ર, દુમાલુની માંદગી વખતે બાબરની પ્રાર્થના, આંગ્રેજોની બહાદુરી અને અમમસંચકના જાણીતા ચિત્ર, તેમજ ખામી, પાણિપત વગેરે રચણાઓને લગતી મોજેલી મુદરચના વિષેના ચિત્રપટ્ટો વગેરે ઇતિહાસના જિલ્લોને દેવી રીતે કમિક બનાવી શકાય છે તે વિષે ખ્યાલ આપતાં હતા.

ગણિતવિભાગ : આ વિભાગમાં રજુ થયેલાં કામમાં વિદ્યાર્થીઓને ગણિતનું કામ દેવી રીતે મચોટ આપી શકાય તે વિષે માંદગી આપવામાં આવી.

હતી. માદા અને ચક્રદ્વિ વ્યાજ વચ્ચે પડતુ જતુ અંતર દર્શાવનારો આદ્ય, મરવાળા શિખવવા માટે છુદાં જુવાં, પગથીયાં, મળતીય પરિમાણો, વાંકડીયા ગુણાકારમાં અંકોતે, ઉલટાવવાનું દાગણુ દર્શાવનાર આકૃતિ, વધુતમ શુરુતમની રીતો સમન્વવવાની આકૃતિઓ વગેરે બાબતોનું ચિત્રાલેખન કરાવી વિદ્યાર્થીઓને ગણિતનું કામ દેવી રીતે મરજતાથી સમન્વવવામાં આવે છે, તે પદ્ધતિ વિષે અત્રે મારી મમજણુ પાડવામાં આવી હતી.

જ્યે ઉપરાંત રકાઉટના નિયમો, રકાઉટની રટાફ-ટિય વગેરે રકાઉટનાં કામોનો મમાવેસ પૂરું કરવામા આવ્યો હતો. મેદાનમા પણ રકાઉટની પ્રવૃત્તિ ટેવી રહે છે તેનો પણ ખ્યાલ કેમપ વગેરેનાં ચિત્રો આપી આપવામાં આવ્યો હતો.

સાહિત્યવિભાગ : આ વિભાગમાં સાહિત્યને અંગે થયેલું કામ ગ્રંથ યથુ હતુ. ભાષા જેવા વિષયને પણ ગમિક કેમ કેવો તે પ્રદર્શનમાં ગ્રંથ થયેલા કામ ઉપરથી સ્પષ્ટ માત્રમ પડી આવે એમ હતું. શ્રોતા ભાવનુ ચિત્રલેખન, પાઠ્યપુસ્તકોમાંના મુલાવિનો, ઉત્તમ પાત્રોનાં ચારિત્રમૂલક વર્ણનો વગેરે વર્ગમાં પ્રુદા ઉપર લખેલા લેખોમાં આવતાં હતાં. તેમજ ગણનાં માપ વગેરે લખાવી વર્ણનાં આંખની પ્રવૃત્તિઓને સાહિત્યમાં રૂપી રીતે રાંધે સગાડી ગકાય છે તે વિષે હકીકત ગ્રંથ થઈ હતી.

શિક્ષણવિભાગ શિક્ષણસંસ્થાનાં કેટલાંક આવેશ્યક મત્રો ને મનન કરવા યોગ્ય હોય છે તે વિદ્યાર્થીઓને દર્શાવતાં તાબાજ રહે એવા હેતુથી પુણી ઉપર આલેખાવવાં હતાં. તેમજ ખીજી શિક્ષણને લગતી બાબતો ને ગળું ચર્ચા હતી તેમાં શિક્ષણના ક્રમ [હયાઈના ક્રમિક પરંપરાઓ], કેળવણીનું ધ્યેય એટલે કે જ્ઞાનથી મનનો વિકાસ કેવી રીતે કરે કરે થકિ પામે છે તે, સર્વજનશક્તિના સ્વરૂપ માર્ગદર્શક સ્તંભો, પ્રશ્નોનું અવધન, ઉત્તમ શિક્ષક-ના ગુણ, કામના પ્રકારો વગેરે બાબતો લેખનરૂપે કે ચિત્રરૂપે ગળું કેળવવામાં આવી હતી.

નુમનાની પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓના લિંગ લિંગ વિષયને લમના પ્રાર્થિક લમના નમુનાઓ, કિન્ડર્ગાર્ટનની બક્ષીઓનાં માહિલો અને નમુનાઓ, જ્યોન્ટેમોરિ શિક્ષણપદ્ધતિ માટેનાં માહિલો; અને ડાટનપદ્ધતિ પ્રમાણે ગણિત જેવા વિષયના બ્યક્ટિગલ શિક્ષણ માટે તૈયાર કરેલાં માહિલો જોડવામાં આવ્યાં હતાં. માથે આથે શાળાના, સંબંધસ્થાનમાંની, કેટલીક વસ્તુઓ, જેની દૃષ્ટપદ્ધતિઓના, નમુના કૃષ્ણજાદિનાં માંડીના નમુના,

વધારીઓનાં કામનાં, ઓર્ગેન, -જુદા જુદા . સિક્કા અને, ટિકિટો તથા
ગ્રીડીરીઓએકાપ અને તે વડે જોવાનાં પત્રો, બુકેટોમાં આવ્યાં હતાં. આ
ઉપરાંત આંખ, કાન, હૃદય, ફેફસાં અને, પાચનક્રિયાનાં અવયવોનાં મોડેલ
તે ને અવયવોની રચના અને કાર્યની પ્રેમજીવી આપવા પુરતાં ગોઠવ્યાં
હતાં. સ્લોમોટર, અને માટીકામના નમુનો, ચિત્રકામ, નાનાં બ્લેકબોર્ડ પર
લખેલાં નીતિવચનો અને ચિત્રો તેમજ પાટીઆ પર, ફરેલું રંગોળીનું કામ
વિદ્યાર્થીઓની શક્તિના પ્રમાણમાં વખાણવા લાયક અને મોટી ઉમરના
વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ લેશે લાયક હતું. - પ્રાણવર્મ અને પહેલા ધોરણમાં
દિખવવામાં આવતી ટેટલીક વાર્તાઓનાં વિભાગી ક્રમિક ચિત્રો વાર્તા-
શિક્ષણમાં કેટલાં ઉપયોગી અને રસ ઉત્પન્ન કરવાના સાધનરૂપ હોય
તે જોવાનું અને જાણવાનું. - પણ સાધન એ પ્રકારનાં ચિત્રોથી
અપૂરે રીતે જણાઈ આવતુ હતુ. મહારાણી વિક્ટોરિયાનું ચિત્ર,
'કુમાર' મામિકના મુખપૃષ્ઠના ચિત્રનું નેમજ, હિન્દુદેવી અને 'ગાંધીનાં અદાર
વાંકા'નું અનુકરણ આખેદુગ રીતે ચીનરી બતાવવામાં આવ્યું હતું. વળી
ઇ. મ. ૧૭૬૧ ના, પાણિપતના યુદ્ધની જરૂરચના, રાણચક્ર અને મનુ-
ઓનું ચિત્ર, હવમાન, ઉજ્જવતામાન, અને વરસાદના નકશા, પ્રાતિક ધાગ-
અમાનું બધારણ, જ્ઞાન વારતી ઉત્પત્તિની મમજણ અને વિજ્ઞાનના પ્રયો-
ગોનાં કેટલાંક ચિત્રો પણ મુદર હતાં. આથી વિશેષ કિંગ્ડોમન શિક્ષણના
નમુનાઓમાં સાદરી, ટીડીઓના ભરેલા નમુના, અને કાગળ કાપીને
ઉપજાવેલા ખીજ નમુનાઓ પણ જોવા લાયક હતા.

ઉદ્ધુ વિભાગના પ્રદર્શનમાં ઉદ્ધુ કોલેજ અને પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલના
વિદ્યાર્થીઓના કામનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો. ગુજરાતી વિભાગની
આફક અદી પણ લિલ લિલ વિષયોના નમુનાઓ મૂકવામાં આવ્યા હતા.
જે રૂપક, આખેદુખ, અને આકર્ષક હતા. અલિવર્દિખાન, રૉડ ક્લાર્કવ,
નાદિરશાહ, ઔરંગઝેમ અને ટીપુ સુલતાનનાં ચિત્રો, ચિતોડગઢ પર જય-
મલ રોકોડ પર અકબરે તાકેલું બંદુકનું નિશાન, અને પેરોલોઝીની અને
રૉડર મોન્ટેમોરિની શાળાનાં ચિત્રો જોનારને આકર્ષક થઈ. પરે એવાં
હતાં. વળી હિન્દની પેદાશ, યુરપનો રીક્ષીકેમ્પ, ઝીનિયમાંથી એકી વખતે
ફુનિયાના જુદા જુદા રંગોનો સમય જાણવાનો નકશો, "ચિટિશ આમ્રાન્ય
પર મૂર્ત કહી આયમનો નંધી" એ સ્લસ સમગ્રવનાર નકશો, અને ફેસીન
બુકીમાંથી ઉત્પન્ન કરવામાં આવતી લુંદી જુદી, પચીસ ચીજોનાં ચિત્રો
પણ જોનારને ઘણું ઘણું જોવાનું અને જાણવાનું મળે તેવાં હતાં.

૩૬૨ પ્રેમચંદ રાવચંદ દ્રેનિંગ ડૉલેજના વાર્ષિક કામનું પ્રદર્શન

આ ઉપરાંત સપ્ટિજાનને લગતાં વનસ્પતિની પેદારાનાં પુર્ણ, ખારમાખી, ધંતુરો અને મરચીનાં ચિત્રો તેમજ શિલાડીનું ચિત્ર, કાગળનું બનાવેલું જ્ઞાનસ, સૂર્યના પ્રકાશની મદદથી મેનિફેસ્ટેશનનો મિદ્ધાંત મમનવનાર ચંત્ર, પ્રકાશનાં આલિસનોથી લિન પદાર્થ જેવાની કરેલી ગોઠવણનો નમુનો, અને છવતી લાલ માછલીનો ઉછેર કરવાની રીતની પ્રલક્ષ સમજણ આપવાની યોજના વગેરે એ બધી વસ્તુઓ જ્ઞાનમાં અભિરૂદ્ધિ કરવામા અને પ્રલક્ષજ્ઞાનની મમજણ આપવાના માધનરૂપ હતી.

ગુજ્જ ૦ પ્રેક્ટિસિંગ સ્ટુડન્ટી માફક ઉર્દુ પ્રેક્ટિસિંગ સ્ટુડન્ટી નમુનાઓ ગાજામાં શિખવાતા લુદા લુદા વિષયોને લગતા હતા, તેમજ લુદી લુદી પદ્ધતિઓ આપવામાં આવતા શિક્ષણનાં માહિત્યો પણ મૂકવામાં આવ્યાં હતાં. વિદ્યાર્થીઓના આ નમુના પણ તેમના કામની કમોડી કરવા માટે પુરતા હતા.

પ્રદર્શનમાં ઉપર વર્ણવેલી બાબતો ઉપરાંત ડૉલેજનાં કામખાઉઓમાં જ્ઞાનને લગતા પ્રયોગો જેવા કે કુવારામાં ઊંડા પાણીનો મિદ્ધાંત મમનવનાર પ્રયોગ, બદનળી, જળચાપ ચંત્ર, ગરમીથી પદાર્થોના કદમાં વધારો થવો, પ્રકાશનું પૃથક્કરણ, પ્રકાશ માત્ર રંગોનો બનેલો છે એ મિદ્ધાંત અને આપેલ ઘટવ વગેરે જેવા વૈજ્ઞાનિક વિષયોની ડૉલેજના વિદ્યાર્થીઓ પ્રેક્ષક સ્વર્ગને પ્રલક્ષ પ્રયોગ કરી બતાવી માથે સાથે સમજણ પણ આપતા હતા. વળી વાટકરના હલેક્ટ્રિક મશિનથી ધર્મણ વિદ્યુત ઉત્પન્ન કરી તણખો ઉત્પન્ન કરવાનું અને ઘટ્ટી વજાડવાનું કામ પણ કરી બતાવવામાં આવતું હતું.

આ ડૉલેજનું વર્ષ તા. ૨૦ મી નવેમ્બરે પુર્ણ થતું હોવાથી આવા પ્રકારના પ્રદર્શનની જોગવાઈ ઊભી કરવામાં આવી હતી, જેનો કાલ કેળવણીમાં સ્મ લેતા સ્કૂલોએ મારાં પ્રમાણમાં લીધો હતો. તે ઉપરાંત તા. ૨૬ મી નવેમ્બરે મોંજે વિદ્યાર્થીઓએ કટલાંક ગીતો લુદા લુદા ગગમાં ગાઈ જૂલપની શ્રોતાનાં મન રંગન કર્યા હતાં. વળી ઉર્દુ ડૉલેજના એક સભ્યને મોંજા ખાલી અવાજથી કોનોચાફની રૂદ્ધ વગાડવાનું કામ કરી બતાવીને તમા ખીજન પણ રૂદ્ધાકર્ષણને ઉર્દાદની મંડળીના રૂપમાં, એકે ગાવાનું, બીજાંએ મોંજે નરમાં બળવવાનું તમા હાથે ચાપ મારવાનું અને ત્રીજાંએ મોંજે હામોંનિયમ બળવવાનું એકાધિક 'કામ કરી બતાવીને મર્વ' ગઈને દાસ્તરસનો આસ્વાદ આપ્યો હતો. આદ હનામની વહેંચણી કરી વિનયનું ગીત અને ગાજીન ગાઈ મેળાવડો વિમર્શન કરવામાં આવ્યો હતો.

ગોધરા શિક્ષકસંમેલનનો દુકા હવાલો

નવેમ્બર તા. ૨૫ અને ૨૬ અને ૧૯૨૪.

ઉત્તરભાગના એન્ડ્રુસનના ઇન્સપેક્ટર સાહેબના પ્રમુખપદ નીચે શિક્ષણને લગતી હેટધીક બાબતોની ચર્ચા અને શિક્ષણના કામને માટે અને ખાસ કરીને ઉત્તરભાગના શિક્ષક અને શિક્ષિકાઓ માટે આ સંમેલન 'મેથોડિક ટીચર્સ ટ્રેનિંગ એસોસિએશન' દ્વારા વિભવનના મકાનમાં ભરવા આવ્યું હતું. અને તેમાં શ્રી શિક્ષકો, સરકારી શિક્ષકો તેમજ ખીન પ્રેક્ષકો મારી સંખ્યામાં હાજર હતા.

સરખાનમાં તા. ૨૫ નીચે ૧૧ વાગે કન્યાઓની પ્રે. મંડલમાં પ્રદર્શન ખુલ્લું મુકવામાં આવ્યું હતું.

આ ગ્રામમાં પ્રદર્શનની ગોઠવણ બહુજ સારી રીતે કરવામાં આવી હતી. પ્રદર્શનની ગોઠવણ અને દેખાવ સૌનું ધ્યાન ખેંચતાં હતાં. વચસા મોટા ઝોરમાં 'ચારભવાર' દુનનકામનું પ્રદર્શન હતું. આ પ્રદર્શનમાં કાગળ કાપવાના નમુના, મારીકામ, કાગળ કાપીને કરેલું, ચાનાંને સગવડ ચિત્રકામ, બુગોળને લગતું કામ, વાચનપાઠને લગતું કામ, એમ લુદા લુદા વિષયોના શિક્ષણના લુદા લુદા વિષયો માથે મંજૂર થઈ કામ કરવામાં આવ્યું હતું.

ધોરણ પમાં અગત્યનાનના એક ગામનો દેખાવ અને ધો. ૬માં એરિસ્ટોના એક ગામનો દેખાવ, એ બે તો સૌથી વધારે આકર્ષક હતા. એમાં ખાસ કરીને લેકાની મેડીફીકેશન, વેધ, રીનબાલવગેરે ચતાપવામાં આવ્યાં હતાં. એરિસ્ટોની ગાડી (સેલેજ ૧, કુનસ, અને અગત્યનાનના તંબુ, ખનુરી, ગંટ વગેરેથી એ દેગનાં ગામોનો ખ્યાલ આવતો હતો. સાથે માથે લેનાર કાગળ પાડીઆ પર પિંડચિત્રકામ (મામ ટોર્ડગ) થી ચિત્રા દોરેલાં હતા અને તેને લગતી બુગોળમાંથી લકીકા કામવામાં આવી હતી. ધો. ૧લામાં પાઠ : નિગાળ, પાઠ : ૧૧ ઉમલુડી, પાઠ : ૨૪ છોડી ને સાપ, એ પાઠોનું સ્પષ્ટીકરણ થાય તેવું દરનકામ કર્યું હતું. નિગાળમાં સીડી, થંટ, ગોગરી, લખોટાચત્ર, નિગાળ, કાઠ વગેરે બનાવેલાં હતાં. નાનાં છોકરાં ગોતાના વિચારે કેવી રીતે વ્યક્ત કરે છે તેના કામ પંચથી સ્પષ્ટ બતાવ્યાં આવતું હતું. ખીન ચારભવાર રંગીન-કામચી કાપીને ચાતીને લગતું કામ.

કરેલું હતું. અને ત્રીજાં શિસ્તીમાં; કમળાની પાસેથી કમળાને તેને પાનના રંગીન કાગળનાં ધાંધરી ને બગીચા પહેરાવ્યાં હતાં.

આ વચલા ઝોરડાને ચારે ખુલ્લે આવેલા ચારે વર્ગમાં અનુક્રમે ગાયબુકામ, ચિવંકામ, મંથિત્રાનેતું કામ, અને જાગવર્ગનાં લુદાં લુદાં શિક્ષણપદ્ધતિથી ગોધરામાં આવ્યાં હતાં.

જાગવર્ગનાં સાધન-ગોધરામાં વર્ગ ચોરસ કંદારાં વધારે આવેલું અને આનંદદાયક હતો. નાનાં છોકરાં માટે શિક્ષણમાં સરળતા થાય એ જાગત ગર ખાસ લક્ષ આપી આ સાધનોની ખર્ચગી કરવામાં આવી હતી. તેમ સાધનો પણ બહુ ખર્ચવાળા ન હોવાથી દરેક જાગકામાં મેળવીને કામ કરી શકાય તેવાં પદ્ધતિ કરવામાં આવ્યાં હતાં. હુંદામાં ઓછે ખર્ચે જાગકાના શિક્ષણમાં સરળતા કેમ લાવી શકાય એ જાગતનો આ સાધનોની ખર્ચગીમાં વિચાર થયો હતો એમ દેખાઈ આવતું હતું.

અંકતાન માટે લુદાં લુદાં રંગના મણકા, ચિત્રો લગાડેલાં પત્તાં, ચંકનાં પત્તાં અને મોંના સરવાળાઆકાશીનાં પત્તાં રાખવામાં આવ્યાં હતાં. મિસિસ કોલ્ક્રીની સમૂહ પ્રમાણે વાચન માટે લુદી લુદી જાગતની જાગપોથી, શિક્ષકે હાથે લખીને બનાવેલી વાર્તાની ચોપડીઓ અને તેમાં દાખીને ચોટાટલાં ચિત્રો વાર્તા-શિક્ષણપદ્ધતિથી શિખવવા માટે બનાવેલાં રાખકનાં નાનાં મોટાં પત્તાં, તથા મળાદુર માટે બનાવેલાં ખાસવાળાં ને ઉપસાવેલાં પત્તાં (મોન્ટેસોરિ કાર્ડ), ચક્ર અને સખ્તની પટ્ટી સાથે ચિત્રનાં નામવાળાં પત્તાં, ચિત્રકામ માટે બગીચા પુકામાંથી કાપેલા ટ્રેસિ કરવા માટેના આકાશી વગેરે ચીજો ગોધરામાં હતી. પાટીઆ પર છોકરાં-ઓએ કલ્પના-ચિત્રકામ તથા સ્મૃતિ-ચિત્રકામ કરેલું હતું; આ શાળામાં જાગવર્ગમાં જાગપોથી લેવડાવવામાં આવતી નથી, પણ શરૂઆતનું વાંચન વાર્તા-વાચનપદ્ધતિથી પાટીઆ પર ચિખવવામાં આવે છે. પણ વાંચવાનો મહાવરો થયા પછી છોકરાં પોતાની મેળે લુદી લુદી વાર્તાની ચોપડીઓ મહેલથી ને હોશી હોશી વાંચી બપોળે જાગપોથીના દરેક પાંતાના મોટા કોઈક કાગળ ઉપર ચિત્રકામ સાથે વર્ગ પ્રમાણે નક્કી બનાવેલા હતાં તે એવા હોયથી કે છોકરાં પોતાની જગ્યાએથી સહેલાઈથી વાંચી શકે અને તેમને જાગપોથીની જરૂર ને પડે.

મિસિસ કોલ્ક્રી, કોલ્કરા, શિક્ષકાઓ અને જોવા આવનાર આજુસોના મુખમાં જોઈને તેમનું ખાસ જાગતોપર લક્ષ્ય જોવામાં

હતાં; અને જેમ આ રફલનો શિક્ષકને તેમને ખોસ સંયમે મમજલુ આપવા ગણેલા હતા તેમ પોતે 'પણ' ન્યાં ન્યાં નાપ' હ્યાં આ શિક્ષકના ઉત્તમ મદદગાર અને સલાહદાર તરીકે કામ કરી રહ્યાં હતાં.

આ પ્રદર્શનનું કામ જોઈને ગંદાર નીકળનાં નિશાળની આસપાસ નવી પદ્ધતિ પ્રમાણે ગામડામાં યદ્ય સુકે તેવું લખિલી જમીન ઉપર કેરુલુ ચિત્રકામ હતું, અને તેને માટેનાં જુદાં જુદાં સાધનો, પણ સમગ્ર માટે તેવાર રાખેલાં હતાં.

માટી જનાવવાની રીત પણ માટીના નમુના સાથે લખી: રોખેલી હતી જે શિક્ષકને ધણીજ ઉપયોગી જણાઈ હતી.

સંદિગ્ધાન અને ચિત્રકામ પણ ધોરણવાર હતાં; અને તે પણ જુદા જુદા વિષય સાથે સંબંધ ધરાવતાં હતાં. વળી ગ્રીવજુકામેને ઉપયોગી થાય તેવું ચિત્રકામ કરાવવામાં આવ્યું હતું.

કોલેજમાં કોલેજના સ્ટાફને તરફથી આવકારનું 'ગીત' ગવાઈ રહ્યા પછી મિ. જોશીએ વાર્તા-વાચનપદ્ધતિની હુકો દરીકાં તથા તેનો પ્રયોગ અને તેની મહત્તા વિષે હુકું અસરકારક વિવેચન કર્યું હતું. પછી વાર્તા-વાચનપદ્ધતિને ક્ષમતા એક નમુનાનો વાચનપોડે. બાળવર્ગના શિક્ષક આપી ખતાઓ હતો. આ વાર્તા-વાચનપદ્ધતિથી છોકરાંનું વાંચન બહુ સરળ અને સોદ્ધ થાય છે એ બાંધત જણાવવા માટે પહેલા અને બીજા ધોરણની છોકરીઓને અગ્નિપ્રયા પુસ્તકોમાંથી વંચાવ્યું હતું: એક શિક્ષકે પોતાની પાસેનું આખન: નક્કરની બંદરખખરવાળું જાપેડું કવર પહેલા ધોરણની છોકરીને વાંચવા આપ્યું હતું. એમાં 'પ્રખ્યાત', 'સર્જન', 'હોસ્પિટલ', 'ગેરે જોડાક્ષર-વાળા શબ્દો હતા; છતાં તે છોકરીએ મનમાં વાંચ્યા પછી સમજી શક્ય તેવી રીતે વાંચી મંજલાવ્યું હતું.

આ પછી ચર્ચાનો સમય રાખેલો હતો. તેમાં શિક્ષકો તરફથી ઘણા પ્રશ્નો પુછાયા હતા. અને તેમાં પ્રમુખ સાદેએ બહુ બીજુવટથી સમજાવવાની હતી: મિ. પોપટલાલે મળાદર શિક્ષણપદ્ધતિ અને વાર્તા-શિક્ષણપદ્ધતિ એ આ નવી વાર્તા-શિક્ષણપદ્ધતિના મુખ્ય બે વિભાગ છે એ વિષે સમજણ આપી હતી.

કોલેજના ત્રણ વર્ષના સ્ટાફને આખા વર્ષ દરમિયાન માટીના અને કાગળના જે નમુના જનાવ્યા હતા અને જે પ્રદર્શનમાં મંદવોમાં આવ્યા હતાં તેમાં જાપાનનું ગામ, રૂચલોદીપનું ગામ, ગુજરાતનું ગામ, ગામડાનું ઘર અને તેનો સરસામાન વગેરે નમુનોઓ ધ્યાન ખેંચે તેવા હતા.

નમુના કોઈ ખાસ જાગત ધ્યેય તરીકે સ્થિત તેની સાથે મંબધ રાખીને બનાવ્યા હતા. જપાનનાં ગાડી, છત્રી અને ફક્કાડ, હોલાંડની પવનચક્કી, ગુજરાતના મુખીનું ઘર, ચોરો વગેરે નમુના પરથી તે તે ધ્યાનોનો ખર્ચ ખ્યાલ આવતો હતો.

આ ઉપરાંત લક્ષ્ય જેવનારી બીજી જાગત એ હતી કે પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલની જાળાઓને લુદા લુદા દેશના પહેરવેશ પહેરાવવામાં આવ્યા હતા, અને નેમને લુદે લુદે રચણે રાખવામાં આવી હતી. આમાં અમેરિકન ઇંડિયન, જપાનીઝ, ચીનીઝ, અને ચાઈનીઝ છોડીએના પોશાક તે તે દેશના પહેરવેશનો ખર્ચ ખ્યાલ આપતા હતા. ઉ. ભાગના એન્થ્રોપોલોજીકલ ઇસ્ટર સાહેબે પણ છોડીઓને ઉત્તરના આપ્યું હતું.

આ સંસ્થાના શિક્ષકો દેશવરવી ને ચીને લાવેલા હતા તે પણ પ્રદર્શનમાં મૂકી હતી અને તેમાં યાદ નામના ગ્રાણીના વાજની મેન-રંજ, કામ્બીરી ભરત અને કાનરકામ વગેરે નમુનાઓને પ્રત્યક્ષ જોવાનો શિક્ષકોને ખાસ લાભ મળ્યો હતો.

દરેક વ્યક્તિ પ્રદર્શનની ગોઠવણ એટલી સરમ હતી કે બધાં સહેલથી અથળું નેઈ શકે અને સમજી શકે. ત્રીજી વર્ષના માસ ડાઈંગમાં ચિત્ર-કામનો વાર્તા, આરોગ્યગ્રાસ્ત્ર વગેરે વિષય સાથે મંબધ બતાવ્યો હતો. દરેક વર્ષનું ચિત્રકામ અને હસ્તકામ તે તે વર્ષના લુદા લુદા આરકામાં રાખવામાં આવ્યું હતું. સાથે માથે લુદા લુદા દેશનાં જૂજોળતાં ચિત્રો લટકાવવામાં આવ્યાં હતાં.

શીવલુમાં સ્કોલરોએ કરેલી ડિઝાઈન ને તે ડિઝાઈન પ્રમાણે કરેલું રેખી ભરતકામ બહુજ સાચું હતાં. આમાં ત્રીજી વર્ષની ટોપી, ને ત્રીજી વર્ષનું ઝલકું એ મુખ્ય હતાં.

આ ભાગના એ. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ ઇન્સ્ટાંડી અને આવતાં પોતાની જાળવણીમાં જાળવવાનું લુદા લુદા દેશનાં ચિત્રો અને જાળવણીની વાર્તા-વાચનપદ્ધતિના લાભ હતા તે તેઓએ આ પ્રદર્શનમાં મોકલ્યાં હતાં. મહાવરો થયા પછી ખર્ચાં જોગવામાં આવ્યાં હતાં, અને તેમાં શિક્ષકોને સહેલથી ને હોંશ હોંશ ના જોવામાં આવી હતી. આ પ્રદર્શન એક જ ડાઈંગ-કામ ઉપર ચિત્રકામ, નેક-મ-પર-થી શિક્ષણ કેમ આપી શકાય એવા હંતુથી કે છોકરાં પોતાની જગાએથી સહેલ જાળવણીની જરૂર ને પર.

દરવાજાની પામેજ છોકરા-મિમિસ, ટોઈકીજ, સ્કોલરો, શિક્ષકો, ત્રીજી વર્ષના છોકરા-જાણસોના સમક્ષમાં જઈને તેમનું ખાસ બેઠકાં રચે, પુલ, પુલ નીચે.

ઢેલે, ગામ, તાર, સ્ટેશન, જુશિર, અખાત, દરીઓ વગેરેના નમુના મંગર
રીતે બનાવેલા હતા. તેવીજ પામે વિશ્વામિત્ર ઋષિનો આશ્રમ, વસિષ્ઠઋષિ
ને તેની ઓ અરુધ્વતી અને તેમની પણુકરી. એ બધુ ચોથા ધોરણના છોક-
રાઓએ બનાવ્યું હતું. ઋષિનું તપ ને અસરનો દેખાવ સાંગે હતો.
દરેક વર્ગની અંદર તે ને વર્ગના છોકરાઓનું કામ હતું. ધોરણ ચોથામાં
આક્રિકાના ગામનો દેખાવ, તેમાં સીધી, હાથીદાંત, હાથી, હાથીદાંત
ઉચકનાર મીંચીઓ અને રણુ વગેરે દેખાવો ધ્યાન એ એ એવા હતા.
ધોરણ બીજામાં દુકાન બનાવી હતી ને તે માથે વેપારી, ત્રાજવાં,
વામણ, નાનાં કાટલાં, માથ લેવા આવનાર, અનાજ વગેરેના નમુના
બનાવ્યા હતાં. છોકરાઓ પાસે પાટીઆ પર પિંડચિત્રકામ કરાવ્યું
હતું. જેમાં છોકરીઓનું કામ લોકને આનંદ થતો. ધોરણ ત્રીજામાં ગામ
બનાવ્યું હતું.

આ પ્રદર્શનનું કામ પુરું થયે ત્રોલેસ્ટ પદ્મનિપર મે. હોદ્દા સાહેબ-
નુ ભાષણ હતું. આ વિષયે ઘણા શિક્ષકોનું લક્ષ્ય ખેંચ્યું હતું.

આ પદ્મનિ મોગરમાં (પંજાબમાં) રેવ. મટ્ટી માહેએ છેલ્લાં ૭ વર્ષથી
રાખ્ય કરી છે, અને તેની મફતતા સાબીત થઈ ચુકી છે. છોકરાં બંને
કામ કરીને, કુદરતી રીતે, મંગલેપૂર્વક, રસપૂર્વક અને શિક્ષકના દેખા
પ્રમાણે નહિ પણ પોતાનીજ જિજ્ઞાસાથી પરાક્ષરીને કરી આપેલી અનુ-
કૂળતાનો લાલ લઈ શીખી શકે એવી ખાસ બાબતો આ પદ્મનિમાં છે.
અમેરિકામાં દાસબિઆ યુનિવર્સિટિમાં આ પદ્મનિના પ્રયોગકરતા. દ્રાષ્ટા-
વિહીનીજ શાળામાં મે. હોદ્દા માહેએ અભ્યાસ કર્યો છે. તેમણે મોગરની નિશાળો
લેઈ છે. તેઓ પોતે એ નવી પદ્મનિ હાંપલ કરવા બહુ ઇતેહાર છે,
અહીંની પ્રેક્ટિસિંગ નૂલના હેડમાસ્ટરને પણ તેમણે મોગર મોકલ્યા
હતા. પરિસ્થિતિના પ્રમાણમાં આ પદ્મનિ ધીમે ધીમે નાખક
કરવામાં આવશે. માંગે છે. લાગના એ. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબે વિશ્વા-
યનથી બાળશાળાનાં જે જે ચિત્રોનો સંગ્રહ કર્યો હતો તે મેનિક્લેન્ડર્નથી
બતાવ્યા હતા, અને એ દેશમાં નાનાં બાળકોની ફળવણી વિષે શિક્ષકો
તથા મામાપ તરફથી કેટલું લક્ષ આપવામાં આવે છે તથા આપણા દેશની
પરિસ્થિતિના પ્રમાણમાં ફળવણી પર કેટલું લક્ષ દેવાની જરૂર છે તે વિષે
અને શિક્ષકોના કાર્ય વિષે તેમણે ભાષણ આપ્યું હતું. એ પ્રમાણે પહેલા
દિવસનો કાર્યક્રમ પુરો થયો હતો.

બીજે દિવસ મુંગર્દ પદ્મકાના પ્રેક્ટમ ઇન્સ્પેક્ટર મિ. હોગારથે દરેક
ગામજાળામાં કરાવી સક્ષર એવા અનિયમનો એક અરેજાતેદાર

યો હતો. એ નવા, ખરડા, એમથી શિક્ષકોને અચના આપવાનું નમ ખીન્ને કિસ્સે. શરૂઆતથીજ કરવામાં આવ્યું હતું. તેમ કંઈ પણ કિંમતી, મોઢના વગર મૂકીને મળતાં કે જુગ કિંમતે મળતાં ઈટ, દોલસો, 'એક, બારી', અક, ચોરનાં છંડાં, વગેરેનાં કેટલું સરસ ચિત્રકામ કરાવી સકાય તે વિશે મમન આપવામાં આવી હતી. મારા દોઢમ 'કોળ', મારા દોઢમ બોઈને અભાવે માંડીનું લીપણ, ની કોળ અને જુનાં પરખીરીઓ પણ ચાલી સકે એ પ્રયત્ન કરી બીનાબુ હતું, અને 'ધોરણવાર' અધ્યાત્મક મમનનો હતો, તે પછી ચિત્રકામનો વિષય જુદા જુદા વિષય શિખવવામાં કેટલો વડનો છે તે વિશે પ્રયત્ન પાડે આપીને અને દાખલા આપી મમનવચવામાં આવ્યું હતું. શિક્ષકોમાં ચિત્રકામ એ ચિના-ગનું કામ નથી. પછી એક પહેલા વર્ષનાં રંગલે વાનાં કહેનાં કહેતાં (લોખીઆની વાતનાં) ચિત્ર દેરી બતાવ્યાં હતા, એ પરથી સાદાં ચિત્ર દરેક વિષયને કેટલાં મદદગાર છે તે મમનવચવામાં આવ્યું હતું.

સારપંચી મળાસર પદ્ધતિના શિક્ષણની અને જાળવર્ગમાં લખન કેરી રીતે અને કેમ ચક્ર કરવું તેની સમજ આપવામાં આવી હતી. અને તે વિષેનો પાક બાળવર્ગનાં સ્ત્રી શિક્ષિકાએ આપ્યો હતો. આ વાનાં શિક્ષણપદ્ધતિ મરકારી બાળપોથીની મળાસર શિક્ષણપદ્ધતિને મળતી છે, પણ મળાસર તથા સ્વર શિખવવાના ક્રમમાં ફેરફાર કરેલો છે. થામ જાસર શિખવવાથી વધારે સજ્જ બને તો એ સજ્જ બાળકોને વધારે જણીતા થાય. એ પર ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવ્યું છે. ચિત્ર પરથી જાસર ન કરાવતાં ફક્ત મળાસરના ઉચ્ચાર પર લક્ષ આપાય છે, તે એટલા-હેતુથી કે છોકરાં ઝડપથી વાંચે.

સજ્જશિક્ષણપદ્ધતિ આ વાતાવરણપદ્ધતિના 'મહોરસ' માટે જીજ મદદગાર છે. પરિષદે શિક્ષણપદ્ધતિ એ એ ચાર વર્તા અને વધારે જાસરો શીખા ગયા પછી છોકરાં મનમાં વાંચી રહ્યા પછી વાંચી પીતોયે માં વાપરે છે. એટલે આ પદ્ધતિમાં બધી પદ્ધતિઓનું એવી રીતે મિશ્રણ થયું છે કે તેથી બાળકોને રસપૂર્વક શીખવી સકાય છે.

પછીથી એ લીધે સ્પષ્ટ એક કપાસની વાન લઈ જુદા જુદા વિષય હવે આ પ્રોજેક્ટ પદ્ધતિથી કેટલી સરમ રીતે સંમંધપૂર્વક શીખવી સકાય તે બતાવી આવ્યું હતું. સારપંચી પ્રમુખના આપણે ગાદ મેળાવડો સંમર્જન કરવામાં આવ્યો હતો.

હરિલાલ નરસિંહ શેઠ

(ફિઝિકલ, મેટ્રી ગ્રા. સ્કેમ, વડોદરા કેમ્પ.)

પાકશાસ્ત્ર

(મલેહ)

પાકશાસ્ત્ર ને રસાયન વચ્ચે ઘણો નિઃસંબંધ છે. અત્યાગમુધી અંગ્રેજીમાં પાકશાસ્ત્રનું રસાયન ક્ષીએ તે વિષે ઘણું થોડું લખાયેલું છે. ખાજી લાવાઓમાં પણ તેમજ છે. મુજગતી ભાષામાં મુખ્યત્વે કરીને જે પુસ્તકો લખાયેલા છે તેમાં ખાજી કરીને લુદી લુદી વાનીઓ કેમ બનાવવી તે વિષેજ ઘણું લાગે સચવવામાં આવ્યું છે એ પછી એમ વાગે છે કે પાકશાસ્ત્ર માત્ર એક કળાજી તરીકે ખીનવવામાં આવ્યું છે. શાસ્ત્ર તરીકે તે અબધી ઘણું થોડું લખવામાં આવ્યું છે. ગરવામાં વપરાતી નીચેને પદ્ધતિથી જે અદગતી કિંવા અથવા ફેફફાર થાય છે તે વિષે અંગ્રેજી રીતે મમજતવામાં આવ્યું નથી અંગ્રેજીમાં કે ખીને કે. જો પણ રસાયનિજ્ઞાણુ જોઈએ તેટલી ખીનવવામાં આવી નથી. એમ એ એક વિજ્ઞાનની પ્રયાગશાળા છે એમ જાણીને પાકશાસ્ત્ર ઘણું થોડું અને સમજવામાં આવ્યું છે.

ગણવામાં આપણે ચીજોનું માત્ર મિશ્રણ કરતા નથી પણ ગંભીરથી ખીજ કિંવાઓ પણ કરીએ છીએ અને એવી ચીજોનું સ્વરૂપ બદલાઈ જાય છે. માટે પાકશાસ્ત્રને ખાસ યાત્રિક કળાની નજરથી જોવાનું નથી પણ તેને અણુ-પરમાણુની ગમ્ભીરતા, સૂક્ષ્મ નજરથી જોવાની જરૂર છે.

પાકશાસ્ત્ર એક રસાયન વિષય તરીકે ઘણું ગહન છે પણ તેનું નિરૂદ્ધર્શન થાય ને વરતુરિયતિ જરૂર સમજાય તેટલા માટે પ્રસ્તાવના રૂપે નીચેની બાબતો વિષે જાણવાની જરૂર છે —

(૧) અગ્નિ અને હવા

(૨) પાણી, ખાર વગેરે

(૩) જોગડ, લેટ, તેન, માવા-(અ) આમિષ (૫) નિરામિષ

(૬) મમાનો, પીરાના દ્રવ્યો વગેરે

પાકશાસ્ત્રનો મુખ્ય આત્મ અગ્નિ ઉપર રજો છે. અગ્નિથી અથવા તાપથી અત્ર કે ધાત્ય વગેરે મીઝને ચડીને પચવા વાનગીને ખાવાલાયક બને છે. અગ્નિથી અત્ર પાક બને છે, ને મડનું અટકે છે તેમજ એનાથી જોગડ પચવા વાપક બને છે એ અમનો આપણે પ્રથમ વિચાર કરીએ અને તેનું અગ્નિ જાણીએ.

અમિને જુના વેદના કાળથી પવિત્ર દેવ તરીકે માનવામાં આવે છે. તેનાં ધણાં સૂત્રો છે ને તેમાં-તે-મંત્રથી ધણું વર્ણન આવેલું છે. અમિને કેમ ઉત્પન્ન કરવો અને રાખવો તે વિષયવર્તક હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રમાં લખેલું છે. હાલમાં દીવાસળીની શોધ થઈ તે પહેલાં તેનું કેટલું મહત્ત્વ હોતું જોઈએ તે સહેલાઈથી સમજાવે. ૧૦૦-૧૨૫ વર્ષ ઉંમર દીવાસળીની શોધ થઈ તે પહેલાં દેવતા પત્થર અને ખોલાદના કકડાથી પાડવામાં આવતો અમિદેવ વગર ધાર્મિક તેમજ વ્યવહારિક ક્રિયા થતી નહિ. પરંતુ ધર્મમાં પણ અમિને પવિત્ર ગણ્યો છે. તે અમિનું અર્થ અવરૂપ અને તેનો ઉપયોગ ત્રિવિધ પ્રમાણે છે—

અમિ એ કાંઈ વસ્તુ નથી. તે કાલસો કે લાકડાં નથી પણ તે એક શક્તિ છે. તેને ઉત્પન્ન કરવાને અને તેનો ઉપયોગ કરવાને અમુક મંત્રોની જરૂર પડે છે. જુના વખતમાં રાંધવાને સારા ધાસ, છાશ, પુળા, લાકડા વગેરે વાપરવામાં આવતાં હતાં ને માટીના ચુલાઓથી કમ ચાલતું. હજી પણ ગામડાંમાં એજ પ્રમાણે ખોગક પકવાય છે, પણ જાણથી ધુમાડો થાય છે તેથી સહેરામાં ઘણું બાંધે લાકડા બાળવામાં આવે છે. મુખર્ષ જેવા સહેરામાં કાલસાજ વપરાય છે. અને ફેરાસિન તેમજી 'ગ્રંથ' બાળી રાંધવામાં પણ આવે છે. કાંઈ એકનો પણ તેવી રીતે ઉપયોગ થાય છે. એ એક હવા જોડે મળીને ધણીજ સારી રીતે તેના ખામ બર્નમાં બને. કેટલાક બાળક પડતા દેગ્રમાં વિજળીક બળથી રાંધવાની ક્રિયા કરવામાં આવે છે.

લાકડાને બાળવાય કાલસો બને છે. તે કાલસાને વધારે તપાવવાથી ગમ્મ અને કાર્બોનિક એસિડ ગેસ બને છે. લાકડું, કાલસો, એક સેદિય પદાર્થ છે ને તે કાર્બન તત્ત્વનો બનેલો છે. પેન્સિલમાંનો ચિત્રાણક પણ તેજ તત્ત્વનો બનેલો છે. ઘરેણામાં જડેલો હીરા પણ તેજ તત્ત્વનો બનેલો છે. ત્રણ પદાર્થો રામાયનિક દ્રષ્ટિએ જોનાં એકજ છે. આ કાર્બનનું અધારણ ચાર રીતે છે. તે હલકા હાઇડ્રોજન વાયુના ચાર અણુ જોડે બંધાયેલ જુદા જુદા પદાર્થો બનાવે છે. પહેલો પદાર્થ એક કાર્બન અણુ અને ચાર હા ડ્રોજન અણુનો બને છે એ 'મીથેન' કહેવાય છે. બીજો પદાર્થ જે બે કાર્બન અણુ ને ૭ હાઇડ્રોજનનો બનેલો છે તે 'એથેન' કહેવાય છે. કાન્યાનાં ગેમ મુખત્તે આ મીથેનનો બનેલો છે. હવામાં સહેના જલદ પ્રાણવાયુ ઓક્સિજન માથે હાઈડ્રોજનનો મંથેન યવાથી પાણી (વરાગ) થાય છે.

કાર્મન તત્ત્વ જોડે ઓક્સિજન મળીને કાર્બોનિક એસિડ ગેસ(હવા) બને આપણા શ્વાસમાં પણ છે તે અને છે. કોલસો, મીથેનલી કે કોઈ પણ ધન પદાર્થ બળે છે ત્યારે ઓક્સિજન જોડે તેમાં રહેલ કાર્મનનો મંયોગ થાય છે. તેમાં પ્રથમ ધન પદાર્થ પીગળીને હવા બને છે. ને હવા રૂપેજ તે બરોબર રીતે પ્રાણુવાયુ જોડે મળી શકે છે અને અંપૂર્ણ રીતે જાગી શકે છે. નેટવાળાં માટે કોલસા કે તેલ કરતાં પણ ગેસ આળવાથી જોઈએ તેટલી ગરમી મળી શકે છે, ને ધુમાડો કે કોઈ પણ વ્યવસ્થા કાર્મન પદાર્થ અર્થ જતો નથી. ગેમ તેટલાં માટે રાધવાના કામમાં ઘણુંજ એક ગણાય છે. એ ગેસ જો લાવમા મસ્તો પડતો હોય તો બધા તે વાપરવાને ચૂન નહિ. ગેમના યત્રમાં કાંય ગેમ જોડે હવા પુરતા પ્રમાણમાં મળે છે તેથી ગરમી સારી રીતે મળી શકે છે.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે કોલસો-કાર્મન તત્ત્વ ઓક્સિજન તત્ત્વ જોડે મળવાથી એક બીજાના મંયોગથી ગરમી, અગ્નિ અને તેજ પેદા થાય છે. ઓક્સિજન જિંદગીને ઘણુંજ અગત્યનો છે તેના વગર બે ત્રણ મિનિટ પણ રહેવાઈ નથી તે આખી મૃતિનું જીવન છે. એ તત્ત્વ મુખ્યત્વે હવામાં રહેલું હોય છે. જો આપણે પાંચ ભાગ હવાના લઈએ તો તેમાં એક ભાગ તેનો રહેલો છે. પાણીમાં પણ ૧ ભાગ રહેલો છે. કેમકે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે મીથેન-બળે છે. ત્યારે બંને હાઈડ્રોજન આથુ જોડે એક આથુ ઓક્સિજનનો મળે છે. પૃથ્વીની સપાટી ઉપર પ્રાણુવાયુ રહેલો છે. ધન પદાર્થમાં લગલગ અડધો અડધ ભાગ તેનો છે. આપણા શરીરમાં પણ તેનાથી લોહીનો ક્યારો બળીને સાફ થાય છે. લોહીમાં એ તત્ત્વ કામ કરી રહ્યું છે. શરીર પણ ખોરાકના ને પ્રાણુવાયુ કે ઓક્સિજનના મંયોગથી ઉપજતી એક જાતની ગરમીથી ચાલે છે. અગ્નિ પેદા કરતી વખતે મંયોગ બહુ ઝડપથી ચાલે છે પણ શરીરમાં તે ઘણો ધીમો ને નિયમિત ચાલે છે. તેનો કોલસો અપેક્ષા ખોરાક છે. અગ્નિ બળે ત્યારે પુષ્કળ ગરમી નીકળે છે. પણ શરીરની ગરમી તો ૯૮.૬° ફેરનહાઈટ અથવા $\left(\frac{૯૮.૬-૩૨}{૬} = ૩૬. ૬ \right)$ ૩૭° સેન્ટીગ્રેડ રહે છે. તેથી બે

કે પાંચ ડીગ્રી વધે તો તાવ આવે છે અને શરીરનો બધો વ્યાપાર બગડી જાય છે. શરીરમાં પણ કાર્મન બળીને કાર્બોનિક એસિડ ગેસ તરોડ બહાર નીકળે છે. તેની માખીની એ છે કે

પાણી આક્રમાં ફેરવાઈને તરતજ ઘાંડું થશે. તેમાં આક્રનો નિપાત આવે છે. જે વાયુ આપણે આસમાં કાઢીએ છીએ તે રહેજા ખાટો હોય છે. પીવાના સોડાવોટરમાં એજ જેસ ભરવામાં આવે છે. તેથી પાણી રહેજા ગમ્મત લાગે છે.

ઉપર કહી ગયા પ્રમાણે દવામાં જે ભાગ પ્રાણવાયુ છે. જે પુરો ભાગ પ્રાણવાયુ હોત તો તરતજ પૃથ્વી પ્રથમ ઘર્ષ જાત ને મળતી હોત. એટલા માટે પ્રાણવાયુના જલદ ગુણને નરમ, રવા સાદુ સૃષ્ટિમાં નાહકો જન જે નિર્ગુણ તરવનો બનેલો છે તે મેળવવામાં આવ્યો છે. જેમ જેમ આપણે પ્રાણવાયુના ગુણો જોતા જઈશું અને સૃષ્ટિનાં તરવોની રચના નિદાગના જઈશું તેમ તેમ આપણે તેના તરફ પૂજ્યભાવ ઉત્પન્ન થયા વગર રહેશેજ નહિ.

પાકશાસ્ત્રમાં બીજો પદાર્થ જે ઉપયોગી છે તે પાણી છે. તેની ઘટના નીચે પ્રમાણે છે—

પાણીના પ્રથમ રાસાયનિક ગુણો નીચે પ્રમાણે છે:—સૃષ્ટિની દરેક વસ્તુમાં પાણી થોડે ઘણે અંગે જોવામાં હોય છે. કોઈમાં 'પદાર્થની' જોડે જોડાએલું હોય છે. બીજામાં માત્ર મિશ્રિત થઈને રહ્યું હોય છે. પાણીમાં દરેક વસ્તુને ઓગાળવાનો ગુણ છે; એટલે કે પાણીમાં નાખવાથી ખાંડ, મીઠું જેવા ઘન પદાર્થો ઓગળીને પથરાઈ જાય છે. પાણી જને નિર્ગુણ રહે છે. તે બદલાતું નથી, પણ તેમાં પડતા પદાર્થમાંથી કેઈકે છેડા ઘર્ષ જાય છે અને બીજા તેવાને તેવા રહે છે. મોત્ર નેમના અણુ ઘટ્ટા ઘર્ષને વિજગીવાદક બને છે. ખાંડ ઓગળી જઈને તેમની તેમજ રહે છે. મીઠાનાં તત્વો કેટલેક અંશે લુહાં પડી જાય છે. 'ઓક્ષુ', નિર્મળ પાણી (ડિસ્ટિલ્ડ વોટર) એટલે કે બાફમાંથી બનાવેલું કે વરસાદનું પાણી વિદ્યુતપ્રવાહ જવા દેતું નથી. પણ જો તેમાં કોઈ પણ વસ્તુ કે સાર બહુજ થોડા પ્રમાણમાં ઓગાળવામાં આવે તો તરતજ વિદ્યુતપ્રવાહ ચાલી થાય છે. આપણે જે સાધારણ પાણી વાપરીએ છીએ તેમાં ઘણું કરીને મોટે અંશે સાર હોય છે. સારને લીધેજ પાણીમાં પકવાવાના ગુણો રહેલા છે. દાગને ઓકખા પાણીમાં ચડવતા ઘણી વાર લાગશે; પણ જો નળના કે કુવાના પાણીમાં ચડવવામાં આવે તો જલદીથી ચડીને ઓગળી જશે. નળના પાણી કરતાં કુવાના પાણીમાં સાર વધારે હોય છે. કોઈ વખતે તેમાં ચુનાનો પદાર્થ હોવાથી રાંધવામાં તે અડચણરૂપ થઈ પડે છે. આપણા લોકો પાણીના દ્રાવક ગુણ વધારવા સાર પાપડીઓ

ખાસે અથવા હાલના જમાનામાં તેમાંથી સુધારેલી સોડા નાખે છે. આ સોડા કપડા ધોવાના સોડાથી અલગ છે. એ મોડા-બાર્ફ-કાર્બોનેટ તરીકે ઓળખાય છે. આમાં ખારાકનો ગુણુ રહ્યો હોય છે. તેથી કરીને એમિક અથવા ખાટા કે અમ્લ પદાર્થો બેડે મળાને નિર્ગુણુ ક્ષાર બને છે.

પાણી એક તરફ જેવું છે, જે કે તેના અણુ મંયુક્ત છે. તે જે હાઈડ્રોજન ને એક ઓક્સિજનના પરમાણુનો બનેલો છે. પણ તે ત્રણે સ્થિતિમાં બદલાયા વગરજ રહે છે. અગ્નિથી તેનું માત્ર ૩૫ બદલાય છે. પાણીનું ધનરૂપ બગ્ક છે. જે ગરમી લાગવાથી પીગળીને પાણી રૂપે પ્રવર્તી થાય છે. જે ગરમીએ બરફ ઓગળે છે તે ગરમીને થર્મોમિટર પર 'ગુન્ય' ગરમી ગણવામાં આવે છે અને તે મેન્ટ્રેડ થર્મોમિટર પર ખતાવવામાં આવે છે.

આપણે ત્યાં ગરીરની ઉપ્પુના માપીએ છીએ ત્યારે તે બીજા માપના ઉપ્પુનામાપક યાનની ડીગ્રીથી જલસૂરીએ છીએ. તેને ફેર-ન્હાઈટ એક રહેવામાં આવે છે. તેમાં ૦° ને મળતી ૩૨° હોય છે. જે ગરમીએ પાણી ઉકળીને બાક થાય છે તેને પાણી ઉકળવાનું બિંદુ કહે છે. ને તે બિંદુ મેન્ટ્રેડ ઉપર ૧૦૦° કહેવાય છે, ને ફેર-ન્હાઈટ દરેક માપ પર ૨૧૨° રહેવાય છે. પાણી જિંજે છે ત્યાં પ્રથમ તેમાંથી હવા નીકળે છે. તેમાં થોડી ઘણી હવા ઓગળેલી રહે છે. પછી ફેર-ન્હાઈટ દરેક પછુ નિષાત રૂપે પડી જાય છે. બાર્ફ-કાર્બોનેટ તરીકે રહેવા કારણે દાર્બો-નિક એમિક હવા જવાથી અદ્રાવ્ય બાક રૂપે નીચે પડે છે, ને પાણી જે 'હાર્ડ' હોય છે તે 'મોફ્ટ' થાય છે. એ પાણી 'હાર્ડ' કે 'સોફ્ટ' છે તે માણુના પાણી સાથે મેળવવાથી ખમર પડે છે. જે પાણીમાં મહેટ વગેરે કારણો લાગ વિગેય હોય છે તે માણુ બેડે ઝીણુ આપણુ નથી. તે મોડા નાખવાથી ને ઉકળવાથી નરમ પાડી શકાય છે. એટલા માટે અનાજમાં અમુક પાણીથી ગંધવાને માટે મોડાનો ઉપયોગ વધારે પ્રમાણમાં કરવા પડે છે.

પાકશાસ્ત્રમાં ધોવા નથા બાકના માટે પાણીનો મુખ્ય ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. દરેક વસ્તુને પ્રથમ ઠંડુ પાણીમાં ધોઈ ને બાક કરીને પકવવામાં આવે તો તે મારી બની શકે છે. તેથી કચરા તથા લાગેલા તેવ વગેરે પદાર્થો નીકળી જાય છે. જે તેલ વધારે પ્રમાણમાં હોય તો થોડો મોડા-બાર્ફ-કાર્બોનેટ નાખ્યો હોય તો તે તેલ બેડે મળાને પાણીમાં સાણુ કે ઈમલ્શન તરીકે રહેવાઈથી નીકળી જાય છે ને અનાજ 'મોફ્ટ' થાય છે.

જને છે. પાકશાસ્ત્રમાં જેમ અને તેમ ચોક્કસ પાણી વાપરવું નોંધવું જોઈએ. ખાસ કરીને ઉનાળા પછીજ વસ્તુઓ ઓરડામાં આવે તો વધારે સારી રસોઈ થઈ શકે છે.

પાણીમાં એ ઉપરાંત જીવડાંઓ એટલે નાના સૂક્ષ્મ જંતુઓ આવે છે. તેને સારૂ પણ સાવચેત રહેવું જોઈએ. કેટલાક જંતુઓ રોગ કે બગાડ કરનારા હોય છે. માટે પાણીના વિષય સંગ્રાહી ઉપર કલા પ્રમાણે ઉચ્ચગાથી એવા જંતુઓનો નાશ થાય છે. પાણીને ૧૦૦° (સેન્ટિગ્રેડ) સુધી લઈ જવાથી જંતુઓનો નાશ થાય છે. તેમાં પણ મુખ્યત્વે 'કરીને' પ્રાણુ-વાયુજ ઉપયોગી થઈ પડે છે. જેપાણીમાં વધારે ઓક્સિજન હોય છે તે પાણી ઘણો વખત સુધી સ્વચ્છ રહે છે તે બગડતું નથી. આંપણમાં ગંધા નહીં જળ પવિત્ર મળેલું છે. તે ભરી રાખવામાં આવે છે છતાં બગડતું નથી. તેનું કારણ શોષ કરતાં એ માત્રમ પડ્યું છે કે તેમાં પ્રાણુ-વાયુ વધારે પ્રમાણમાં ઓગળેલો રહે છે. પાણીમાં ચૂનાનું તત્ત્વ કેલ્શિયમ તથા મગજને પુષ્ટિકારક તત્ત્વ ફોસ્ફરસ પાણીમાં ઓગળેલા ક્ષારો-માંથી કેટલેક અંશે શરીરને મળે છે. હાડકાં મુખ્યત્વે કરીને એથી બંધા-એલાં હોય છે.

ખોરાકના વિષયમાં બે મુખ્ય ભાગે પડે છે. એક આમિષ એટલે માંસાદિ પદાર્થો તે બીજો નિરામિષ એટલે વનસ્પતિજન્ય પદાર્થો.

ખોરાકની મુખ્ય વસ્તુઓ આપણે લઈએ તો ઘઉં, જુવાર, બાજરી, તેમજ ચોખ્ખા, દાળ, મગ, વગેરે દાણાકૃષ્ણ પદાર્થો છે. કેટલાકને બે ફાડ દેાય છે તે કેટલાકને હોતી નથી. દાળ, વાલ, મગ વગેરે બે ફાડીઆ પદાર્થો હોય છે તેમાં ચિકાચવાળો પદાર્થ વધારે રહેલો હોય છે. બધી ચીજોનો લોટ થઈ શકે છે. ને લોટમાં મુખ્યત્વે કરીને બે જાતના 'રાસા-યનિક પદાર્થો' જોવામાં આવે છે તે ચાળવાથી લુદા પડે છે. છોતરાંના બાગને 'સંકુચોમ' કહે છે. એને આપણે ઝાંઝા-કડીએ છીએ. લોટમાં ઝાંઝાની પાચન સાડ જરૂર છે. ઘાલું ધણું કરીને પાચનક્રિયામાં ધણું ઓછો ભાગ લે છે પણ તે બીજી રીતે ધણું ઉપયોગી છે; કેમકે આંતરડાં-માં અત્યંત કડક પદાર્થ હોવાથી આંતરડાની ક્રિયા બરોબર ચાલુ રહે છે. જંગલી લોહા ઘાંટા કાંટા વગરજ અનાજનો લોટ ખાતા હતા તેથી તેના શરીર સારાં રહતાં હતાં. મોટાં સહેરોની માલોમાં થડ વગેરેના આટામાંથી ઝાંઝા તદ્દનજ દહાડી લેવામાં આવે છે. તેના લોટનો ખોરાક વધારે ચિકાચવાળો હોય છે તોપણ તે ભારે છે અને પચી શકતો નથી.

બાલકોમાં રહેલા કાર્બન, હાઇડ્રોજન, ને ઓક્સિજનનાં તત્ત્વોનું પ્રમાણ કાર્બન ૬, હાઇડ્રોજન ૦. ઓક્સિજન ૫ અથવા તેના કોઈ પણ ગુણક, એ 'પ્રમાણ' હોય છે. લાટનો બીજા ભાગ મેદો છે. જેને અત્રેશમાં 'સ્ટાર્ચ' કહે છે.

'સ્ટાર્ચ' નો અર્થ 'ધણું' મોટો હોય છે ને તે 'સેચુરેશન' - જાડાની પ્રમાણ બનેલો હોય છે. તદ્વાત માત્ર તે બનેલી અંદર ઘટનામાંજ હોય છે. તેથી 'કરીને' મેદાનો કે 'સ્ટાર્ચ' નો અર્થ પાણી કે એસિડ અથવા ગરમીથી પાણીનો એક અર્થ અંદર લે છે 'સ્ટાર્ચ' ના અણુમાંથી પહેલાં ગુદરે જોવાં ચીકણો પદાર્થ બને છે, અને ખાંડ જેવો દ્રાવ્ય પદાર્થ બને છે તેટલાં માટે 'સ્ટાર્ચ' ખાવાથી જોઈતો ખોરાક પેટમાં મળે છે. લાથી તે પછીને લોહીમાં ખાંડ તરફ મળે છે. આથી શરીરને અમુક ગરમી રહે છે. ખાંડ ઓગળીને બળે છે. તેનું શરીરમાં ઓક્સિજન જોડે મળીને ધીમું નદન ચાલે છે. માટે 'સ્ટાર્ચ' એ ગરમી આપનાર તત્ત્વ ગણાય છે. હવે જો અપણે ધઈતો લોહ સ્પર્શ ને તેમાં રહેના 'સ્ટાર્ચ' ને પાણીમાં ધોઈને ને કપડામાંથી છણીએ તો લાટનો 'સ્ટાર્ચ' નીકળી જશે ને કપડામાં એક ચીકણો સત્ત્વવાળો પદાર્થ રહી જશે' તેને 'ગુટિન' પદાર્થ કહે છે. તે પદાર્થ પાણીમાં ઓગળતો નથી તેની રાસાયણિક ઘટના આટલી ઘણી જુદી છે. તેમાં કાર્બન, હાઇડ્રોજન, અને ઓક્સિજન તત્ત્વો ઉપરાંત નિર્જીવ તત્ત્વ નાઇટ્રોજન હોય છે. ધણમાં તે સમગ્ર ૯-૧૨ ટકા જોડેલો રહે છે. ધણની પાણિક કિમત તેના પ્રમાણ ઉપર આધાર રાખે છે. સારા ધણમાં એનું પ્રમાણ વધારે હોય છે. એ પદાર્થ ખાવાથી આપણા શરીરમાંનું માસ વગેરેનું નિર્ધારણ થાય છે. એના પદાર્થને 'ગ્રોટિડ' કહે છે.

હવે આપણે દૂધ આ વગેરેમાં ખાંડ વાપરીએ છીએ તેનો હેતુ સમજાશે. ખોરાકમાં તેના વગર ચાલે નહિ; કેમકે શરીરની ગરમી અમુક દરે રાખવા માટે તેવા પદાર્થોની અગત્ય ઘણીજ છે. ખાંડ પાણીમાં જલદીથી ઓગળે છે. તેના અણુનું ગુદાનું કાદુ હાવર ઓડ પ્રમાણ હોય છે 'તેને રસાયણશાસ્ત્રમાં કાર્બો-હાઈડ્રેટ કહેવામાં આવે છે; કેમકે તેમાં કે કાર્બન અણુ જોડે ૬ પાણીના અણુઓ મળે છે. ખાંડ પણ એક જાતની આવતી નથી. સાદર જમડી નથી પણ જો તેમાં ખટાશનો ભાગ રહે તો એ અણુની બનેલી છુટી થઈને એક અણુની માય છે ને તેમાં જંતુ થાય છે. એટલે બળીને દારૂ ને કાર્બોનિક એસિડના રૂપમાં આવી શકે છે. હવે જો ખાંડ શેરડીમાં રહી છે તેજ ખાંડ કળમાં

હોતી નથી. તેમાં રહેજ ફરકાર હોય છે. દૂધમાં તેની સ્વાભાવિક ખાંડ હોય છે તેમાં પણ ફરકાર હોય છે; તેને 'મિલ્ક ઘુગર' કહે છે. ફળમાં રહેલી ખાંડને 'ફ્રુકોસ' કહે છે. તદ્વાત્ મન ઝેરલો કે અણતું પ્રમાણુ તો એકજ, પણ અંદર ઘટનામાં થોડા થોડા ફરક પડે છે. એમાં કોઈ નિયમ તથા ઘટના છે.

દરે ખોરાકના બીજાં જાતનાં તેલ જેવાં પદાર્થો પાકસાચનાં વિષયમાં શા ધર્મો રહ્યાં છે તેનો વિચાર કરીએ.

તેલ, ધી વગેરે ચિકાસવાળા પદાર્થો છે તે પાણી જેડે મળતાં નથી. પણ જો પાણીમાં ખારો પડ્યો હોય તો તેની જેડે મળીને દૂધ જેવાં બને છે. દૂધ પણ ધીનાં અણ અને પાણી જેડે મળીને એક 'ધર્મ' રચન' બને છે. તેમ કેટલીક શાકભાજી કરતી વખતે આપણે પ્રથમ દૂધ કરી તેને ગરમ કરીએ છીએ. તેમાં શાક વધારીને મગાવવામાં આવે છે. તેથી શાક ગરમ બને રસવાળું થાય છે. આ તેજમાં પણ દાખલ તદ્દતની સાથે લાઈપીડન ને ઓલિસન મળેલાં હોય છે. તેજમાં પણ જુદા જુદા પ્રકાર હોય છે. એ મિશ્રિત પદાર્થ છે. એ કોઈ એકજ પદાર્થ નથી. એનું પ્રથમ તરફ સમજવાને આપણે એક સદા દાખલો લઈએ. પ્રથમ કહી ગયા તેમ આપણા શાકમાંથી નીકળેલાં ગેસ અમ્લ છે તે તે ચૂના જેડે મળીને નિર્ચલુ ક્ષાર બને છે. સોડા કે ચૂનાને 'અલ્કલી' કહેવામાં આવે છે. જ્યારે અમ્લક પ્રમાણમાં ખારો ને અમ્લતા મળે છે ત્યારે ક્ષાર થાય છે. ખારો પારખવાને ચાર હજાર બહુ ઉપયોગી છે. જે શાકમાં સોડા ખારાનો ભાગ વધારે પડ્યો હોય તેમાં જો હજાર હોય તો તરતજ તે ચાલી પડી જશે; નહિતો પીળો રહેશે.

હજાર ને ક્ષાર મેળવવાથી કંકુ (રાતું) થાય છે એ સૌ જાણે છે. દરે તેજમાં પણ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે બે જાતનાં પદાર્થનું મધ્યસ્થ થઈ હોય છે. એક ને 'ગ્લિસેરિન' નું તરવ, કહેવામાં આવે તે. જે ખારરૂપ હોય છે. બીજો પદાર્થ અમ્લ હોઈ ખોરાક તરફ ઝાંઝાયાય છે. આ બે પદાર્થ મળવાથી તેજ બને છે. પણ આ તેજ બીજા કેરોસિન કે સુમધીદાર તેજ કરતાં નિરાળા પ્રકારનું હોય છે. આ તેજ ગરમ કરવાથી એવાં ને એવાં રહે છે. ક્ષાર અને અમ્લતેમાંથી છુટા પડતાં નથી અને એમને એમ ઉકળીને બીડી બધ છે. રાંધવાનાં તેથી પદાર્થ ધી, તથા તેજ, બોંપસાગનું તેજ, કાપરેલ વગેરે સ્થાથી તેથી પદાર્થ નીકળે છે. તે ગરમ કરવાથી બે ભાગમાં વધના ઝાંઝા પ્રમાણમાં છુટા પડે છે.

ઝેરવાળા મારે ગરમ કરેલું તેજ ખોઈ થાય છે. એ ખોઈ તેજ વાપરવાથી ઉષ્મ થાય છે.

તેથી પદાર્થ ખાવાથી શરીરને ઝોક ભરતી ચરબી મળે છે. જે ચરબી શરેલાં ખજના માફક ઠંડીમાં ગરમી આપવા સારું કામ લાગે છે. આપણા શરીરમાં જે ચરબીનો ભાગ હોય છે તેની વપરાશ ત્યારે ઠંડી વધારે પડે છે ત્યારે ગરમી આપવામાં થાય છે. તેજની પ્રચવાતી ક્રિયા ધણીખરી પેટમાંના 'પેપ્ટીન' મળ્યા પછીજ આંતરડામાં થાય છે. તેમાં 'લોવર'માંથી 'પાઈલ' આવી મળે છે. આમિષ ખોરાકમાં 'આલ્ક મિનસ', પદાર્થ હોય છે. તેમાં કારબનની રચના ધણીજ સુદૃઢ ને 'અ-વજલશરેલી' હોય છે. તે ઉપર કહી ગયા તેમ ધર્મના 'ઝુટિન' અથવા રાગના 'પ્રોટીડ' પદાર્થ જેવીજ હોય છે. દાર્બકા તરીકે, ધંડાના કોઈ-કામાં જે પદાર્થ રહ્યો છે, તેને 'એલ્યુમિન' કહે છે. તે ઠંડા પાણીમાં ઝાગળે છે, અને ગરમ પાણીમાં સખન ધર્મ જાય છે. ઈંડામાં એ પ્રકારનો 'એલ્યુમિન' રહ્યો છે. એક સંદેહ ને બીજો વચગેરે પીણા ભાગે જેને 'ન્યુકલિન' કહે છે. તેમાં નાઇટ્રોજન તથા ફોસ્ફરસ ધણાજ સધરે પ્રમાણમાં હોય છે. હવે જો આપણે 'આલ્યુમિન' ને પકડવું હોય ના તેને ઠંડા પાણીમાં નાખીને ધીમે ધીમે ઉકાળવું જોઈએ નહિ. પણ પ્રથમ ગરમ કરેલા પાણીમાં તે એકદમ નાખવું તેથી આસપાસનું 'એલ્યુ મિન' એકદમ કાણુ ધર્મ જાય છે. પછી માટે રહેલું 'આલ્યુમિન' બહાર બહાર પાણીમાં આવી જવું નથી પણ ધીમે ધીમે અંદર નીચે છે ને પકડે છે. આવીજ રીતે શાક, ચણા, વાલ, વડાણા, લીલા 'ક' સુકા બનાવવામાં ધ્યાન રાખવું જોઈએ. પાણીને ગરમ કરીને તેમાં, પદાર્થ નાખવાથી તે ધણે સારો મીઠો બને છે. કેમકે તેની અંદર રહેલા 'આલ્યુ મિન' અથવા 'પ્રોટીડ', પદાર્થ બહાર નીકળી જતા નથી પણ રસવાળા અંદરજ રહીને પકડે છે. તેથી ચાક વગેરે મીઠું તથા લહેવતદાર રહે છે. હંમેશાં રસોઈમાં પ્રથમ બહાર પાણીમાં અનાજ નાખીને પછીથી સાપ્ત ઝોહો કરવો જોઈએ. પણ પછીથી, ઉકાળ ઉકાળ કરવાથી રાંધવાની ચીન્દે ખરાબ ધર્મ જાય છે, અને યોગી પડી જાય છે. અને 'ફર્મેન્ટ' જેને 'વિટામિનસ' કહેવામાં આવે છે તે ખરાબ ધર્મ જાય છે. આ 'વિટામિનસ' શરીરને બાંધવામાં ધણું કામનું હોય છે. માટે ખોરાક પકવવામાં તાપ ૧૦૦°થી વધારે ન કરતાં ૮૦°-૧૦૦° ઊંચીની અંદરજ રાખવાથી ધણેજ ફાયદો થાય છે.

કવિતાનું નોટશન

કવિતાનું નોટશન

રાગ ભૈરવી, તાલ દાદરા, મધ્યકાલ માના ૬;

૧૨૮ ૪

ની-સ	ગ-મ	ધ-ધ પ-પ	ગ-મ પ-મ	ગ-રી સ-મ
આ-વો	બા-ળ	કા-આ વા-ર	દી-એ ને-મ	ળા-તી યા-ડ

ની-મ ગ-મ	પ પ ધ પ-પ	ગ-મ પ-મ	ગ ગ રી સ-મ
કું-ડા મા-ર	હે હુ અ ના-જ	ચા-લો છુ-ડ	ક રી એ આ-જ

મ મ મ ધ-ની	સ સ રી મ-સ	ની ની ની મ-મ
બ ણ દો ગો-ળ	કે ર તો ને-મ	ક રી એ આ-પ

ગી-સ ધ પ પ
લે સૌ તે- મ

સ-ધ પ-પ	પ ની ધ મ-મ	ગ-રી ગ મ મ
કું-ડા ને-સ	ર મ પી લા-ચ	છુ-ટા ક છુ ત

ગ ગ રી મ-મ
ર ત તો યા-ચ

ગગ લેંગીનું બધારણ.

આગેહ	{	મ	રી	મ	મ	પ	ધ	ની	મ
		સ	ની	ધ	પ	મ	ગ	રી	મ

ગગ. માદ, તાલ ચતુષ્ર જાતિ, એક તાલ મધ્યકાલ; માત્રા ૪;

૧૨૩૪

મ-ગ મ	ગ મ પ ધ	મ પ - મ	મ રી મ મ	ધ - પ મ
હા-લ ર	હુ - ઘા -	હુ રે- હો	લા ઈ ને	દા - લ ર

મ મ રી મ	સ - - -
હુ - ઘા -	હુ - - -

મ - ગ -	ગ મ પ ધ	મ પ - મ	મ રી મ મ	ધ - પ
મી - તે -	હુ મ છુ	વા હુ - રે	લા ઈ ને -	દા - લ

ગ મ ગે મ	મ - - -
હુ - ઘા -	હુ - - -

ધ ધ ધ	ધ - ધ ધ	૧ પ પ પ	ધ ની સ -
૧ ર મી ત	પા - ર છુ	પો ઠો ર	સી - લા -

૧ પ ની -	પ ધ ગે મ	પ ધ પ -
૧ ઝી ઝી -	હે - તે ડ	વા - હું -

મરકટારી જાહેરખબર

પૂજા ની સ | ધ ની પ ધ | મ ધ પ મ | ગ રી સ - |
 બ મ રી જ | ડા તું ભાષ | ને-પા- | ર છી એ - |

મ - મ ગ | ગ મ પ ધ | ની - ધ પ |
 પૂ - તે જી | ઝો - પે ધે | રો - તું રે |

ગ મ પ ધ ની | પૂ - ર મ | ગ મ રી ગ | સ - - - |
 ભી ઈ ને - - | દો - લ ર | કું - જ્ઞા - | લું - - - |

નોટ-રાગ માલના ગધાજીમાં મર્વે ચરો શુદ્ધ આવે પ્રચિત્ત
 ની ✓ વપરાય છે.

સરકારી જાહેરખબર

(હિ. ભા. ના. એ. દ. ના હકમ નં. ૯૬ જી, તા. ૨૩-૧૧-૨૪ ના આધારે)

વર્નાક્યુલર ફાકનલ પરીક્ષા, ઉત્તર ભાગ

નં. ૬૮૯૮

સને ૧૯૨૫ ના એપ્રિલ માસમાં થવાની વ. ફા. પરીક્ષા માટે નીચે
 પ્રમાણે પુસ્તકો નક્કી કરવામાં આવ્યાં છે :-

ગુજરાતી
 પાઠોના વિષય-

ભાગ ૧-કેશવજીખાતાની માતમી, ચોપડીના (છેલી આશ્વિના)
 તમામ ગદ્યપદના પાઠો.

પુસ્તક-૭, ૧૧, ૧૫, ૨૬, ૨૮, ૩૨, ૪૦, ૪૪ અને ૫૮, એ
 પાઠોની કૌરવગદ્યમાંથી ૩૦૦ લીટીઓ.

ઉદ્—વર્નાકુલર

ઉદ્

પહેલો વિષય—

- (અ) ઉદ્ મિડલ કોર્મ, ભાગ ૨, પંક્ત્ય સિરીઝ, પા. ૮૫ ૧૮૭
 (બ) મુસદ્દસ-એ-દાલી, ૫૦ બંદ અથવા છદા બંદથી ૨૨૨ સુધી
 ૩૦૦ લીટીઓ.

વર્નાકુલર—ગુજરાતી

(ગુજરાતી સાતમી ચોપડી)

છટો વિષય—

- (છેલ્લી આવૃત્તિ) પાટો—૧, ૨, ૪, ૫, ૬, ૧૦, ૧૨, ૧૩, ૧૬,
 ૧૭, ૧૮, ૨૧, ૨૨, ૨૬, ૩૦, ૩૪, ૩૫, ૪૧, ૪૫, ૪૬, ૪૭,
 ૪૬, ૫૦, ૫૨, ૫૪, ૫૬, ૫૭, ૫૮, ૬૧ અને ૬૨ (બધા મળી
 ૨૦ પાટો).

વર્નાકુલર—ઉદ્

ગુજરાતી

પહેલો વિષય—

- (અ) ગુજરાતી સાતમી ચોપડી (છેલ્લી આવૃત્તિ), પાટો—૧, ૨,
 ૪, ૫, ૬, ૮, ૧૦, ૧૨, ૧૩, ૧૪, ૧૬, ૧૭, ૧૮, ૨૧, ૨૨, ૨૬,
 ૨૭, ૩૦, ૩૪, ૩૫, ૪૧, ૪૫, ૪૬, ૪૭, ૪૮, ૫૦, ૫૨, ૫૪,
 ૫૬, ૫૭, ૫૮, ૬૧, ૬૨, ૬૪ અને ૬૫ (બધા મળી ૩૫ પાટો).
 (બ) દવિના—સાતમી ચોપડીમાંથી પાંચ દવિનાઓ, ૧૫, ૧૬, ૨૮,
 ૩૭ અને ૪૪.

ઉદ્

છટો વિષય—

- (અ) ઉદ્ મિડલ કોર્મ, ભાગ ૨, પંક્ત્ય સિરીઝ, પા. ૮૨-૧૭૦
 (બ) મુસદ્દસ-એ-દાલી, ૩૩ બંદ અથવા છદા બંદથી ૧૬૮ લીટીઓ
 ભૂમિતિ

બીજો વિષય—

- દેશવળી ખાતાની 'નવી ભૂમિતિ', ભાગ ૧, વિભાગ, ૧, ૨, ૩,
 પ્રમેયો અને ફલોમાંથી નીચળતા પ્રશ્નો સહિત.

ઉ. ભા. ના. એ. ઈ. ની ઓફિસ,

અમદાવાદ, ૧૦-૬-૨૪.

(સહી) કે. એસ. વકીલ

એ. ઈ. ઉ. ભા. ના.

ધનામ પત્રક
ધનામ પત્રક
બુધાર્થ—કિસેઆ
મુરત જિલ્લો

ગામ—તાલુકો	ધનામ વહેચનાનું નામ	રકમ	લઠુ
વમુ—ચોપાસી	શેઠ પેશ્તનજી ડોસાભાઈ	૫—૦—૦	પનામા વટેઆ
વટાર—પારડી	શેઠ મોલેકજી નમગવાનજી	૮—૦—૦	દર મામે ધનામ આપતુ શરૂ કર્યું
કરોલ—મુરત	મિસ્ત્રી પુતુભાઈ મોતીભાઈ	૫—૮—૦	માફુ ફધ આપ્યા
ચીખલી—મુરત	શેઠ દીનશાહજી દાદાભાઈ	૧૦૫—૮—૦	જારગીનો ભે આપી
ચાલીમોગ—ચીખલી શાહ ગે વિદજી ખુશાવવદ		૭—૮—૦	પનામા તથા ચેન વહેચી
અમરાના—જવા	ડાહ્યાભાઈ વીગચદ		
લપુર		૬—૦—૦	મિર્સ વહેચી
મગવા—જલાલ	ડાહ્યાભાઈ વાવભાઈ તવાગી	૧—૦—૦	દર વન્મે ધો ૪ મા પહેલાં નજરને વાયમનું ધનામ
પુર			
અડાજી—ચોપાસી મિસ્ત્રી કેવળચંદ ખુશાવદામ		૭—૮—૦	ફધ પાડ્યું
મુરત—મુરત	બોળ મુરમદમદભાઈ		
	દમીંગભાઈ	૧૦૦ ૦—૦	ડોકરાઓને પગ આપ્યા

અમદાવાદ જિલ્લો

નદમામ—પાલનપુર રફૂલ મિર્સના પ્રેસિડેન્ટ	૫—૦—૦	સાફ વહેચી
મીમેજ—ધોળકા નાથાલાલ ખેમચંદ	૩૩—૮—૦	ધરીઆગે આપ્યું
વાલકુડ—ઓધા ગામનોક તરફથી	૩૭—૮—૦	મૂલ જમાડી
અડવાળ—ધધુકા ગામના મદદજી ચોએ	૮૧૦—૦—૦	જાતમેટ આપ્યું
મુંડાલ—હિંદોઈ પા ગોરીદભાઈ મકનદામ	૬૦—૦—૦	મૂલ જમાડી
કેલીઆ—ધોળકા માધવલાલ ગી ધરભાઈ	૧૧—૦—૦	પેડા વહેચ્યા
ચલોડ—ધોળકા બહાદુર ગામના આગેવાનો		
તથા ગામના આગેવાનોએ	૪૬—૦—૦	મૂલ જમાડી તથા ગમાગી પાલા વહેચ્યા

અમદાવાદ—અ. મે અમદાવાદ જિલ્લાના
 મદાવાદ આ. ડે. મે અગળ્યો મોદેમે ૧૦—૦—૦ મુરતકો તથા

મેર-વાવકકાંડા મહી દેવલકેઆઈ બહેય- રદાસ	૭૫-૦-૦ રૂલ જમાડી.
ખંબુકા-ખંબુકા રામુકોડલામ ગીરધરલાલ	૮-૦-૦ પેડા વહેઆ.
નમગેતપુર-ઉ. ૬. ગામ લોકોએ	૧૧૦-૦-૦ રૂલ જમાડી.
કુપલ-ઉ. ૬. મ જે તામ ગામના આગે- વાનોએ	૫૫-૦-૦ રૂલ જમાડી.
ખેડા બિહો	
પીપાઈ-કંપડવાબુજ ગામ લોકોએ	૪૦-૦-૦ રૂલ જમાડી.
મોડવાએમદેમદવાદ ગામ લોકોએ	૫૭-૦-૦ રૂલ જમાડી.
વામદ-આબુદ બાઈ કંકુ તથા પા. છતન. દીરા	૮૫-૦-૦ રૂલ જમાડી.
આનપુર-બોરમ પા. ખુશાતભાઈ જીવાભાઈ	૨૮-૧૦-૦ રૂલ જમાડી.
મિત્રાલ-નડિઆદ જેઠાભાઈ નારજીભાઈ	૭૨-૦-૦ રૂલ જમાડી.
રંગાપુરા-નડિઆદ ગામ લોકોએ	૨૫૫-૦-૦ રૂલ જમાડી.
મખીદરા-મદેમદવાદ ગામ લોકો તથા પટેલ શંભુભાઈ	૨૭-૦-૦ રૂલ જમાડી.
મહુધા-કંપડવાબુજ બાદર ગામના આગેવાનો	૫૮-૧૨-૦ પિતળના પ્યા- લા વહેઆ.
વદેરા-આબુદ પા. સુનીલાલ જેઠાભાઈ	૧૫-૦-૦ રૂલ જમાડી.
	૩૬-૦-૦ ઉડું તથા સુ- જરાતી સાળામાં
કંનેડા-નડિઆદ પા. મંગળભાઈ ભાઈલાલભાઈ	૩૪-૮-૦ રૂલ જમાડી.
દવાલ-માતર માજી માતર તથા દેવસિંદ	
	સુવાળમિંદ ૨૫-૦-૦ રૂલ જમાડી.
વામદ-આબુદ પુમોતમ ગયાદામ પા	૩૫-૦-૦ રૂલ જમાડી.
દેવુ-નડિઆદ પા. એતમદાસ મકનદાસ	૪૦-૧૨-૦ રૂલ જમાડી.
દેવેમી-બોરસદ પા. મદીજીભાઈ આચાર્યભાઈ	૬૨-૧૨-૦ રૂલ જમાડી.
કંનેડા-નડિઆદ પા. દેસાઈભાઈ ગોપાલદાસ	૯-૮-૦ સિંહાઈ વહેઆ.
વડતાલ-નડિઆદ ગામના આગેવાનોએ	૩૧૮-૦-૦ રૂલ જમાડી.
વામજી-આબુદ ગામના આગેવાનોએ	૪૭૦-૦-૦ રૂલ જમાડી.
કંનેડા-નડિઆદ શાહ. મંગળદામ ગીરધર- દામ	૧૦-૦-૦ મહાઈ વહેઆ.
સુયાર ગીરધરભાઈ રજુ- કોડબાઈ	૧૧-૮-૦ રૂલ જમાડી.

જાઈપુત-નાડિઆદ	પુનમચદ પરભુદાસ	૭૦-૦-૦	૨૩૯ જમાડી
જાઈમાન-કપડનજી	રૂપ કમિટિના મેમ્બર		
	તથા બાના દેવગ માધવગ	૮૮-૦-૦	૨૩૯ જમાડી
ચાપુરા-આમુદ	હરહરનદામ લક્ષ્મચદ		
	દેસી	૧૨૫ ૦-૦	૨, ૯ જમાડી
વદાવન-કપડનજી	આમના આગેવાનોએ	૧૭૦-૦-૦	૨૩૯ જમાડી
નાડવાળી-મહેમદવાદ	સુતાર મજનવાવ માધવ		
	દામ	૫૧-૦-૦	૨૩૯ જમાડી
બનપુ-મોરગુ	ગામલાદાએ	૫૦-૦-૦	૨-૯ જમાડી
	તથા પાલા		
	વહેચ્યા		
આગેવી-કપડનજી	તવગીદામ મેમ્બર	૫૬-૦-૦	૮૫નામમા આપા
તોરજી-કપડનજી	ગામ લોઝીએ	૮૨-૦-૦	૨૩૯ જમાડી
પ-માત્ર	હડીલાઈ મનસુખલાઈ	૨૫-૦-૦	૨૩૯ જમાડી
મરવા-મહેમદ	ગામ લોઝીએ	૨૧-૦-૦	૨૩૯ જમાડી
પુર	પા બહેચરભાઈ દેસાઈ	૮૩-૦-૦	૨૩૯ જમાડી
	આમના મદગદરવાએ	૭૨-૦-૦	૨, ૯ જમાડી
અડાનજી-ચોપાસી	મ. ૫૬૫ સામેશ્વર માદારાઈ	૨૧૧ ૭-૦	૨, ૯ જમાડી
સુરત-સુરત	બાળ પચમહાલ જિલ્લો		
	દમીગલોસાહેબ	૧૫-૦-૦	૫નામા વહેચ્યા
	પ	૧૫-૦-૦	૨૩૯ જમાડી
	અમદાવાદ	૫-૦-૦	માત્ર વહેચી
મુદત્રાજ-પાલનપુર	રૂપ કમિટિના પ્રેસિડેન્ટ		
મીમેજ-પોળકા	નાથાવાવ જેમચદ	૨૭-૦-૦	સાડ વહેચી
વાલકુડ-જોધા	આમલોક તરુચી	૨૭-૦-૦	સા ૭ વહેચી
અડવાળ-ધુકા	આમના મદગદરવાએ	૮૧-૦-૦	૬નામ કપડા
જુડાલ-દિ હરકોઈ	પા ગોરીદલાઈ મકનદામ	૬૦-૦-૦	આપા.
કેલીઆ-પોળકા	માધવવાવ ગી-ધરલાઈ	૧૧-૦-૦	૨ ૫ જમાડી
ચલોડા-પોળકા	બહાઈ આમના આગેવાનો		
	તથા આમના આગેવાનોએ	૨૪૬-૦-૦	૨, ૫ જમાડી
	તથા		
અમદાવાદ-અ.	મે અમદાવાદ જિલ્લાના		
મંદાવાદ	આ. ૩. મે અગળ માહેમે	૧૦-૦-૦	૨, ૯ જમાડી

કાવાન-હોટા ઉદેપુર ના કાકારસાહેબે	૨-૦-૦	સાકર વહેંચી.
જનપુરા-ગોધરા દરબારશીના કામ પ્રમંચે	૪-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
દોઢનપુર-પાં-જુમેવાગ પા, મયુરભાઈ તળાશીભાઈ	૧૫-૦-૦	રૂઢ જમાડી.
અરાદ-લાલોલ રાડોડ સિવસિંહજી ભગવાન	૫-૦-૦	ઈનામ વહેંચ્યું.
નસવાડી-અંબેડમેવાસ ગામ લોઢોએ	૮-૦-૦	રેઢિલા ચણા વહેંચ્યા.
લુણાવાડા-ગોધરા શી ઝોલાઅસિંહજી	૮-૮-૦	મિડાઈ વહેંચી.
ભરૂચ જિલ્લો		
ગંધાર-વાગરાં પા. ગોવિંદભાઈ નાથાભાઈ	૨૦-૦-૦	રૂઢ જમાડી.
હોંશુરવા-ભરૂચ ઇસ્માઈલ અગચ બુસાએ	૧૦-૦-૦	રૂઢ જમાડી.
નોંધણા-જાંજીર અમીન પરસોતમ	૪૫-૦-૦	રૂઢ જમાડી.
નરમિંદભાઈ		
ઉમેર-જાંજીર ગામના સદગૃહસ્થોએ	૧૫-૦-૦	રૂઢ જમાડી.
રાધ-આમોદ પા. મતોરભાઈ ભગવાન	૨૫-૦-૦	રૂઢ જમાડી.
નતી વિમવા વાઈ હેતા		
નોંધણા-જાંજીર ગામલોઢોએ	૬૦-૦-૦	રૂઢ જમાડી.
દોમ-અંદોધર ગામના આગેવાનોએ	૮-૧૨-૦	પતાસા વહેંચ્યાં.
માંડવા-માંડવા કાકાર સાહેબ તથા	૧૨૫-૦-૦	રૂઢ જમાડી.
ગામના લોઢોએ		
આમોદ-આમોદ મગનલાલ અમરચંદ	૧૦-૦-૦	મિડાઈ તથા ખાલો વહેંચ્યા.
રાધ-આમોદ પટેલ રસિંદ દેસાઈ	૨૭-૧૨-૦	રૂઢ જમાડી.
સરખોણ-આમોદ ગામલોઢોએ	૪૧-૦-૦	ખુરશીઓ તથા રેઢિટનો આપ્યાં.
માનર આમોદ કાકાર સાહેબ તથા	૭૧૦-૦-૦	રૂઢ જમાડી.
ગામના આગેવાનોએ		
ટંકરી-જાંજીર નંદા કમિટીએ	૬-૮-૦	મિડાઈ વહેંચી.
નોંધણા-જાંજીર પા. ભગવાન હરિભાઈ	૩૦-૦-૦	રૂઢ જમાડી.
કામલા-આમોદ શ્રીકાભાઈ વરધભાઈ	૨૩-૪-૦	રૂઢ જમાડી.
પામણા-આમોદ ગામલોઢોએ	૩૦-૦-૦	ઈનામ વહેંચ્યાં.
ભેરસર-વાગરાં પટેલ પુ. પોતમ કીડાભાઈ	૧૫-૦-૦	પરખાણ આપ્યું.

જેમકે ઇલાકાના સરકારી કેળવણી ખાતાએ નિશાળોમાં
ચલાવવા માટે ટેકેસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલી
હવે નવી પદ્ધતિ મુજબ વિદ્યાર્થીઓના અક્ષરો સુધરે તેવી.

ગુજરાતી કોપીબુક

ફર્નબર ૧ થી ૫ પેજ ૩૨ વાળા ફરેકની કિંમત ૦-૨-૬

નેપારી તથા મારતર સાહેબોને ભરપુર કમિશન.

ગુજરાતી નિશાળમાં ચાલતી બધી ચોપડીઓ વેચનાર

બુકસેલર દમોદર હીરાલાલ ખંભાત. અને રીચીરોડ અમદાવાદ.

૧. સરલ દેશનામાની પદ્ધતિ-ટેકેસ્ટ બુક, બા. ૩૨ મી
૦-૫-૦; ૨. સરલ ગુજરાતી બાલ વ્યાકરણ-કાર્પ, બુક, બજે ઠેકાણે
ટેકેસ્ટ, બા. ૨૮મી, ૦-૫-૦; ૩ સરલ વ્યુત્પત્તિજ્ઞાન પ્રકાશ (૫-૬-૭
મી ચોપડીના પાઠવાર સંપાદના કોપસહિત,) લા. પ્રા. બુક, સુધરેલી આ.
૩૭. ૦-૮-૦; ૪. નવું સરલ મુખ્યગણિત (બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી
એકજ બુકમાં) બજે ઠેકાણે ટેકેસ્ટ, આ. ૧૪ મી, ૦-૩-૦; ૫. ગુજરાત
પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૪મી, ૦-૧-૬. મુખ્ય એજન્ટ અમદાવાદ,
ડે. પાનકોર નાંકે એસ. બી. શાહની કંપની ઈ. ઇ.

પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, ગોંડળના માણુ ડે. એ. ઈ.

મુ. કપડવાળ.

વાપરે ! મોતમણી, અનડા, વગેરે ફૂલ શિસણના ઉત્તમ પુસ્તકે. વાપરે !

મું. ઇ ના સં ૩. ખાનાએ ટેકેસ્ટ બુક તરીકે મંજૂર કરેલાં

સરલ બાળપોથી-કન્યાગણિત ભાગ પહેલો.

(શ. ૦-૧-૬ થીજ આદિત.) (નીચના નજી ધોરણોનું ધો. જુર ૨ ૩-૦-૮-૦.)

મંજૂર થયેલાં સરલ બાળપોથીનાં કાકેની પેટી. રૂ. ૦-૮-૦

બહાર પડ્યું ઉપલાં ધોરણો, ન. ૧૧, ને ૧૨. કા. ના અભ્યાસ પ્રમાણે
તેવાર કરેયું.

કન્યાગણિત ભાગ બાંજો રૂ. ૦-૧૨-૦.

મળનાનાં ! કર્તા પાસે મહનગોપ લ દવેલી, મોચીપોળ, ૨૩૪૮, અમદાવાદ.

સ્વચ્છ ! મુખ્ય એજન્ટ-વી. પ્ર. અનડા; શાકમળાર, મા. ૬-અમદાવાદ.

સામગ્રી નદરમાં સારું કમિશન.

નૂતન હુન્નરસાગર

જાતિ અનુસાર તેમજ વિવિધ પ્રયોજના આધારે આ પુસ્તકમાં વિ-
વિધ વિષયો ઉપર ધર્મીય હંનાસુધી માલીની આપેલી હોવાથી ગમે તેવો
અભણ, અચાન માણસ પણ આ પુસ્તકની સહાયતાથી હુન્નરો શીખી
શકે છે, આમાં મીઠામીઠા, દીવેટો તથા તે સંબંધીના મસાલા વગેરે
મુખ્ય રંગો, હાથીદાંત ઉપર મહાવવાના જુદા જુદા રંગો તે સાદા કરા-
વવાની રીત તથા તે વસ્તુઓ સાંધવા માટેની મેજાવણી સામગ્રી જેવા કે
વીરકરસોપ, બારસોપ, કપડાં ધોવાના સાબુના પાઉડર, વગેરે ધણી
જાનના સામગ્રીની માહિતી, જુદી જુદી જાતના વાનિયો કુવા અને કેટલી
ઉપકરણો પાણી નીકળે તે સંબંધીની માહિતી, ચીમડાં તેમજ હાથીદાંતનાં
બટનો, કાચનાં પીત્તળનાં, લોખંડાંનાં બટનો જુદી જુદી જાતનાં પકવાનઃ
અપાણાં ચરણી વગેરે બનાવવા વિષે, અગરજતી અર્જન, શુભાન,
અમીસ, અને જીંદણી, બનાવવી તેટલા ધણે એજાણે મુગપી હુપ માચ-
ણતી ચીજો લાક્ષ્ય જેવી કરવા વિષે રૂપા, તાંબા આદી ઉપર દોળ
મહાવવાની જુદી જુદી રીતો સોનેરી ઘાંટી, કપડાં ઉપરની જાગવાનું
ઉપયોગી દરેક જાતનાં ગ્રંથ દાખવાની રીત જેવા કે મોલી ઉપરનો,
તમાકુનો, જર્મન સીપવર ઉપરનો ગ્રંથ, દીવાસળીઓ, પીલાવતી બુપોરીયા,
રંગીન તાગઓ વગેરે વગેરે જુદી જુદી જાતનાં ત્રાસદાવક જંતુઓ
દૂર કરવાની રીત જુદી જાતની લાખ જેવી કે સીપ કરવાની લાખ તેમજ
કાળી લાખ; આમડાં સંબંધીના જુદી જુદી જાતના હુન્નરો ગ્રંથ સંબંધી
જુદા જુદા હુન્નરો લાક્ષ્ય મુગપીના જુદી જુદી જાતના હુન્નરો, ધાતુઓ
સંબંધી ભિન્ન ભિન્ન પ્રયોજના જુદી જુદી જાતનાં મુગપી તેલો જેવા કે,
માલીશ્વર્ક, દીકર આયોગાઈન, એવી વગેરે ધણી અમર્ય બાબતો
આપવામાં આવી છે. સર્વ સાધારણોને સમજાય પડે તેટલા ખાતર પુસ્તક-
ની ભાષા પ્રચીત સહેલી રાખવામાં આવી છે. કામગીરી એજ પાકું મુદ્દ.
જતાં પ્રિયત માન રા. મા પેટેજ. નામ

મજાવતું પ્રેમણું:—મહાદેવ રામચંદ્ર ભાગ્યપટે, મુદ્રકસર.

નવું દરવાજા-અમદાવાદ.

ઘેર બેઠાં પુરી

પ્રામમરી રહેલોનાં હાથોમાંની પુષ્ટી
જાતની રેકરટ છોકોનો મોટો જયો સુધાર
છે. અને તે સાથે કોઈના છોકો, નેણો
એટલામ, કંપાસ, પેટીઓ, આંત્ર, એકમ-
સાઈન, કારા કામળ વગેરે મળશે હિમ-
ચન સંગ્રહારી છોકમાં ૦-૦-૧ આનો.
અને બીજી છોકમાં ચદતા હિરતા કમનું
દા દશાપી ૫૦ દશા સુધીનું છે. ઓરડરમાં
નજીકનું રોચન લખવા બુવતા નહિ.

મંજુર થયેલી છોકો.

આના કોપી છોક નં. ૧ થી ૫.

કી ૦-૧-૧ ૨૫ દશા

સુજરાતમાંતનો બુગોળ, કર્તા વલ્લભ-

ભાઈ પટેલ. કી. ૦-૧-૦ ૧૮૮ "

સુજરાતમાંતનો ઇતિહાસ, કર્તા જગમ

વિશ્વભાઈ કી. ૦ ૪-૦ ૨૫ "

સાળોપયોગી હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ

ચિત્રો સાથે પ. ૩૫૫ કી. ૧-૦ ૦ ૧૨૧ "

કાશ કૃત હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ

કી ૦-૧૨-૦ ૧૫ "

આંત્ર અને તેનો ઉપયોગ કી ૦-૧-૧

૨૫ "

ચિત્રો અને મુખ્યગણિતના વિષય સાથે

ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુક ડિપો.

ગાંધીચોક-અમદાવાદ.

૨૨	પ્રશ્નક્રમાં પ્રાથમિક દેખવણી	૬૬
૧૩	પ્રશ્નક્રમાં દેખવણી પ્રત્યે પ્રગતી લાગણી	૧૮૮-
૧૪	ઉત્તર ભાગ : વસ્તી સાથે જિજ્ઞા, પ્રાંત અને તાલુકાઓ... ..	૮૨
૧૫	કવિતા વિશે	૪૪
૧૬	શિક્ષાવાણી ભૂગોળ : પ્રાંતવાર જોડવા જોગ હકીકત	૧૭
૧૭	દેખવણીના ત્રણ મુખ્ય ઉદ્દેશ	૨૨૭-
૧૮	જેતીકામનો અંગ્રિક અભ્યાસક્રમ... ..	૧૬૫-
૧૯	પ્રતિ વર્ષેનું અવલોકન	૧
૨૦	ગામડામાં કેવા શિક્ષણની જરૂર છે	૨૮૬-૨
૨૧	શુદ્ધરતન કલાપ્રદર્શન	૬૬-
૨૨	શુદ્ધરતનની દેખવણી મંથપી સ્થિતિ	૧૬૬-૧
૨૩	શુદ્ધરતનું જોરવ	૬૫
૨૪	ગામડા શિક્ષકમંજીરનો દુકો લેવાય	૩૬૩-૩
૨૫	શિક્ષાના વિના વખત જોવાની રીત	૩૧
૨૬	ચર્ચાપત્રના ઉત્તર	૫૫-
૨૭	ચિત્રો : વાર્તા માટે	૧૭૭-૧
૨૮	ચિત્રો જાણીયાની રચના... ..	૧૨૨-૧
૨૯	ચોરસમાંથી બનાવી શકાય એવાં લુટાં લુટાં ચિત્રો... ..	૧
૩૦	છેલ્લી માસિક દેખવણી કોન્ફરન્સ : પ્રદર્શન	૩૨૧-૩૧
૩૧	ટ્રેનિંગ કોલેજો / શ્રીઓ તથા મુખ્યો માટેની કોલેજો ...માં ચિત્રકાગ્ર તથા દસ્તાવિજોનો અભ્યાસક્રમ	૨૧

૬૨	તંત્રીનો ફેરફાર.	...	...	...	૩૭-૩૬
૭૩	તારીખપરથી વાર લેવાનું ૧૬૦૦ વર્ષનું કલેન્ડર	...	...	...	૨૪૪-૨૪૫
૭૪	દંતમંજન : ખેડા જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળાઓમાં				
	નેનો ઉપયોગ	...	...	...	૨૦૭-૨૧૦
૭૫	દંતમંજન વિષે વધુ લખીકત	...	...	...	૨૦૩-૨૦૪
૭૬	દંતની મંભાળ	...	...	...	૨૦૫-૨૦૭
૭૭	દેહોત્સર્ગ	...	...	...	૨૨-૨૩
૭૮	નીતિ કે બળ ?	...	...	...	૫૪-૫૫
૭૯	પદેસી ઓપરી કવિતાનું નોટિશન...	...	...	...	૩૧૦-૩૧૧
૮૦	" " " " " "	...	...	...	૩૭૮-૩૮૦
૮૧	પાકશાસ્ત્ર	...	...	...	૩૬૮-૩૭૭
૮૨	પાણીનું ઘડિમાળ	...	...	...	૪૭-૪૨
૮૩	પ્રાથમિક શાળાઓમાં ચિત્રકળાનો પુનરુદ્ધાર...	...	...	...	૨૬૧-૨૬૬
૮૪	પ્રાથમિક શાળાઓમાં ચિત્રકળાનો સને ૧૯૨૪ નો				
	નવો અભ્યાસક્રમ	...	...	...	૭૭-૭૮
૮૫	પ્રાથમિક શાળાઓમાં ચિત્રકળાનો અભ્યાસક્રમ,	...	...	...	૩૮૭-૩૮૯
૮૬	પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોના પગાર.	...	...	...	૧૧૬-૧૨૦
૮૭	પ્રાણીવર્ણન : ચાક	...	...	...	૫૩
૮૮	પ્રેમચંદ રામચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજની દાર્ષનિકતા				
	તથા અવસ્થામાં કેટલાક ફેરફાર	...	...	...	૭૫-૭૭
૮૯	પ્રેમચંદ રામચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજના વાર્ષિક કામનું				
	પ્રદર્શન	...	...	...	૩૫૮-૩૬૨
૯૦	જાળપેથી : કવિતાનું નોટિશન	...	...	...	૨૪૭-૨૪૮
૯૧	જાળના દંડ	...	...	...	૧૭૫

૫૨	આળસરક્ષણને લગતા કાયદાનો અરેડો. ...	૧૭૫-૧૭૬
૫૩	બાળમંદિરમાં ઔચિત્ક ચિત્રાલેખન. ...	૩૫૩-૩૫૭
૫૪	બેબી વીઃ બાળરક્ષણની યોજના ...	૬૭-૬૮
૫૫	બેંગલોરનું ત્રિલોકોદ્ર ગિરુ-વિદ્યાગૃહ (નર્મરી સ્કૂલ) ...	૩૭-૪૨
૫૬	મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગકોલેજ ફોર વિમેનનો મુવર્થુ મહોત્સવ'..	૨૨૬-૨૩૬
૫૭	મહાગણી મેરીનો ઇન્ફો ...	૨૦૬
૫૮	માલદ્વીપ ટાપુનો ગ્રામીન હતિદામ ...	૧૩-૧૬
૫૯	મુમયમાન કામને જળવણીમાં આગળ પડનાં નાની	
	મુસ્કેલીઓ....	૩૦૨-૩૦૩
૬૦	મુંબઈના ના. ગવર્નર મંડલેક્સ વિસ્તરું બાપણુ ...	૨૫૮-૨૬૧
૬૧	રા. બા. કમળાશંકરભાઈ ગ્રાજુસંકલ્પાઈ ત્રિવેદી-	
	નુ બાપણુ ...	૬૭-૧૧૮
૬૨	વર્નાક્યુલર કાઇનય પરીક્ષામાં બેડેલા વિદ્યાર્થીઓના	
	કામની સમાલોચના...	૭૩-૭૫
૬૩	વર્નાક્યુલર (કન્યાઓ માટેની) પરીક્ષાના ધારાઓ...	૨૦૦-૨૦૫
	(૧૯૨૪)	
૬૪	વ. કા. પરીક્ષામાં બેડેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની	
	ગમાલોચના ...	૨૭૧-૨૭૫
	(૧૯૨૪)	
૬૫	વિધવાઓનું જીવન; મમાજીએવાનાં કામો-માંદાની	
	માવજત વગેરે ...	૨૧૦-૨૧૧
૬૬	શિક્ષક અને ગ્રામ્ય જીવન ...	૨૩૭-૨૪૩
૬૭	શિક્ષકોને વિજ્ઞાપિ ...	૮૮
૬૮	શિક્ષકોને સચના ...	૧૮૨

૬૯	એન્સસ-રિપોર્ટ-સને ૧૯૨૧	...	...	...	૭૬-૮૩
૭૦	મંગીતશિક્ષણ	...	...	...	૧૦-૧૨૧
૭૧	અધિવાન તથા બાગકામનો અન્યાસક્રમ	...	...	...	૧૨૬-૧૩૨
૭૨	અધિવાન તથા બાગકામના શિક્ષણમાં શિક્ષકોને સુચનાઓ	...	...	...	૧૩૩-૧૬૪
૭૩	અધિવાન તથા બાગકામના શિક્ષણમાં શિક્ષકોને સુચનાઓ	...	...	...	૧૮૩ ૧૮૭
૭૪	મંવાદ	...	...	...	૨૦-૨૨
૭૫	સર્વોચ્ચ ફક્ત	...	...	...	૫૦-૫૨
૭૬	મંકાકોટની રહેલ	...	...	...	૮૩-૮૭
૭૭	રકાકોટનું જીવન	...	...	...	૨૫૭
૭૮	હસ્તકલાશિક્ષણ : રજાઈ પદ્ધતિ	...	...	...	૨૭૫-૨૭૮
૭૯	" " " " "	...	...	...	૨૮૫-૨૮૬
૮૦	" " " " "	...	...	...	૨૮૬-૨૫૧
૮૧	હિંદુસ્તાનનું મહેસુલ અને માયા દીક આવક	...	...	...	૧૮૦-૧૮૧
૮૨	લેમ્બોમાફ	...	...	...	૨૬૬-૩૦૧
૮૩	શક્ષિપત્રક	...	...	...	૪૬
૮૪	"	...	...	...	૨૧૩
૮૫	પંચાંગ	...	...	...	૨૧૮

પુસ્તક ૬૩:—સરકારી જાહેરખબર

૧	મને ૧૯૨૩ ની વ. ફા. પરીક્ષામાં પાસ થયેલા ઉમેદવારોની યાદી	...	...	...	૨૪-૨૫
૨	મંજુર કરેલાં પુસ્તકોની યાદી	...	...	...	૨૬-૨૭
૩	મંકાવરશિપોની હરીફાર્જની પરીક્ષાઓ	...	...	...	૨૮-૨૦
૪	૧૩૬૫૧ ફૂનરાના કગડ વિષે મરકરી હુકમ	...	...	...	૩૦
૫	મેમર્મ કરમતદાસ એન્ડ સન્મ : ચોપડીની કિર્મન	...	...	...	૩૦

૬	વર્નાક્યુલર કાઉનસ પરીક્ષા	૫૯-૬૦
૭	મેમ્બર્સ કમનદામ એન્ડ મન્સ; નકશાઓની કિંમત...	૬૧
૮	છોકરાઓ માટેની વાચનમાળાની ચોપડીઓની કિંમત...	૬૧
૯	“સુરત અખબાર” વર્નમાનપત્ર	૬૨
૧૦	વર્નાક્યુલર કાઉનસ પરીક્ષા (મને ‘૧૯૨૪ ની કન્યાઓ માટેની) ..	૮૮
૧૧	મને ૧૯૨૪ ની વર્નાક્યુલર કાઉનસ પરીક્ષાનો કાર્યક્રમ...	૮૯
૧૨	મંજુર કરેલાં પુસ્તકોની યાદી	૯૦-૯૨
૧૩	વ. કા-પરીક્ષામાં પામ ચમેલા ઉમેદવારોની યાદી ...	૯૩-૯૪
૧૪	મેમ્બર્સ કમનદામ એન્ડ મન્સ; નર્મગદ્યની કિંમત	૧૨૫
૧૫	રા. રા. માધ્યમલાલ દરિલાલ સમારક કંઠ: પરીક્ષા ...	૧૨૫
૧૬	મંજુર કરેલાં પુસ્તકોની યાદી	૧૨૬
૧૭	શુજરાતી ખેતીવાડી સફલ	૧૬૫
૧૮	બાર્દન ફીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા (૧૯૨૪)	૧૬૭
૧૯	રજીસ્ટ્રારાલ છેડાલાલ ટેકિનકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ ...	૧૬૭
૨૦	સાહે-પ્રાંજયેનો પ્રાયમિક શાળાના શિક્ષકોના પગાર- ની ચોજના વિષે	૨૧૨
૨૧	ત્રિવેદી વાચનમાળાની ચોપડીની કિંમત	૨૧૩
૨૨	શાળાપત્રના પુઠાની ડિઝાઈન	૨૧૪
૨૩	જાગકામતા શિક્ષણ મંચથી લુકમ	૨૧૪
૨૪	કન્યાવાચનમાળાની ચોપડીની કિંમત	૨૧૪
૨૫	મંજુર કરેલાં પુસ્તકોની યાદી	૨૧૫

૨૬	ઇનામપત્રક ૨૧૦-૨૨૬
૨૭	ચાલુ પ્રાથમિક કેળવણી ઉપર નિબંધ માટે ઇનામ ૨૨૬
૨૮	વનોદ્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા ગંજી ચોથો નિયમ ૨૪૬
૨૯	વ. ફા. પરીક્ષાના ધારાઓમાં પરિશિષ્ટ 'ખ'માં સુધારો ૨૪૬
૩૦	મંજુર કરેલાં પુસ્તકોની યાદી ૨૪૭-૨૫૬
૩૧	રજીસ્ટ્રારશાલ છોટાસાલ ટેકનિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ જા. ખ. ... ૪૬-૫૦
૩૨	સને ૧૯૨૪ની કન્યાઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષાના દિવસ ૨૮૦
૩૩	" " " " વ. ફા. નાં સ્થળો ... ૨૮૦
૩૪	" " " " પરીક્ષાનો કાર્યક્રમ ... ૧૮૧
૩૫	મલાલદમી ટ્રેનિંગ કોલેજ ગંજી પ્રાવેશિક પરીક્ષા ૨૮૨
૩૬	પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ તથા મા. લ. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં દાખલ થવા માટે મૂલના ૧૮૨
૩૭	નવરોજ પેસ્ટનજ સ્કોલરશિપ પરીક્ષાનું પરિણામ ... ૨૮૨
૩૮	૧૯૨૪ની વ. ફા. પરીક્ષામાં પાસ થયેલા ઉમેદવારોની યાદી. ૨૮૩-૨૮૮
૩૯	કન્યાઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષાઓ માટેની કાવનાઓ.... જા. ખ-૫૭
૪૦	પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજના વાર્ષિક પરીક્ષા બહાર ખબર ... .. જા. ખ-૫૭
૪૧	સ્પેશિયલ સ્કોલરશિપો ૩૧૨-૩૧૫
૪૨	રા. પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહની "દેશી નામાની પદ્ધતિ" ની કિંમત. ૩૧૬
૪૩	રા. જા. માધવલાલ દરિયાલ સમાજક કંડ માટે પરીક્ષા ૩૧૬
૪૪	મંજુર કરેલાં પુસ્તકોની યાદી ૩૧૭-૩૨૦
૪૫	વનોદ્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા-અભ્યાસક્રમ ૩૮૭-૩૮૧
૪૬	ઇનામપત્રક ૩૮૨-૩૮૪

પ. મનિઓર્ડર-રૂપન પર ગામ કે સહેરનું ઠેકાણું સ્પષ્ટ લખવું.
તેમજ સાં એટલી વધારે નિશાનો હોય તો નિશાનો નંબર તથા શાળા-
પત્ર ઓફિસ નરકથી અપાએલાં સરનામાના લેખક ઉપરનો નંબર લખવો.
જાહેરખબરના ભાવ

મુદત.	પૈજ.		
વર્ષ.	આખું	અર્ધું	પા
૩. ૧૦૦	૩. ૬૦	૩. ૪૦	
માસ.	૩. ૬૦	૩. ૪૦	૩. ૩૦
ત્રણ માસ.	૩. ૪૦	૩. ૩૦	૩. ૨૦

આ પત્ર સાથે કોઈ પણ હેતુ-
બીલ વહેંચવામાં આવશે નહિ.

૬. શાળાપત્રમાં-આપેલી ખાનગી જાહેરખબરોમાં જણાવેલી ચોપડી-
ઓ ખાનાએ મંજૂર કરેલીજ હોય એમ કંમેશ હેતું નથી માટે દરેક
મંજૂર કરેલી તરીકે ગણવી નહિ.

૭. શાળાપત્રનું વરમ-જન-પુઆરિથી ડિસેમ્બર સુધી ગણવામાં
આવે છે; માટે વરમની વચમાં જે ગ્રાહક બંધ થવા માગતા હશે તેમની
પાસેથી જોટલા અંકો તેમને મળ્યા હશે તેટલાની છૂટક અંક લેખે કિંમત
લેવામાં આવશે. તાંત્રી.

સૂચના

૧. આ માસિકમાં-જપાતા અન્ય લેખકોના લેખ સાથે અમારે
મળનાપણું હેતું જોઈએ એમ વાચકોએ માનવું નહિ.

૨. પત્ર સમઘી લખાણ-મેનેજર, શાળાપત્ર ઉપર મોકલવું.
જાપવા મોકલવાનું લખાણ કોગળની એક ખાત્રીએ ચોક્કસે અક્ષરે લખવું.
જાપવા યોગ્ય લાગશે તો જપાશે; નહિ પમદ કરેલા લેખ ટિફ્ટ મોકલી
હશે તો પાછા મોકલવામાં આવશે.

૩. લેખકને ઉત્તેજન-વિષયો લખી મોકલનારની પૈમા લેવાની ખુશી
હોતો તો પ્રથમથીજ ખબર આપેલી દર જાહેર પાને યોગ્યતા પ્રમાણે રૂ. ૧)
સુધી આપવામાં આવશે. ચર્ચાપત્ર માટે કંઈ આપવામાં નહિ આવે.

૪. લેખાજમ-વરસ એકતો રૂ. ૧-૮-૦ ટપાલ ખર્ચ સાથે અગાઉ-
થી વિદ્યાર્થીઓ માટે ૮-૧૨-૦; છૂટક અંકના રૂ. ૦-૨-૬; પોસ્ટેજ
૧-૦-૬ જુદું.

માન જુજ નક્કલો શીલીકમાં છે

પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂપિયા
ગુલીસ્તાનનું ગુલ	૫-૦
રીઝમંડ વીલાનો વારસ	૨-૮
આઈતાંપર કોઈતું	૫-૦
માફી ચવીત્રી	૪-૦
જલુ ગોરાણી	૪-૦
અકકલના સમુદર	૪-૦
ખેમાન સંગ્રહ	૫-૦
ખુશ દરપાણુ	૪-૦
રંગભુમી ઉપર રુખડ	૪-૦
ગુલવાડીનું ગુલાબ	૩-૮
તાલેવંતની તેહમી	૫-૦
સોનેરી ટોલી	૪-૮
પાટલી પુત્રની પડતી	૪-૮

એન.એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની

કાલેખાદેવી રોડ મુંબઈ.